

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE MEDDELELSER OM
STADEN
KØBENHAVN
OG DENS BORGERE

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

FLEMMING DAHL

STADSARKIVAR

TREDJE RÆKKE
VI BIND

HÆFTE 1—3

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1943

**ORGAN FOR ·
SELSKAB FOR STADEN KØBENHAVNS
HISTORIE OG TOPOGRAFI.**

4

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
K Ø B E N H A V N

INDHOLD

AFHANDLINGER M. M.	Side
Overbibliotekar, Dr. phil. <i>Jean Anker</i> : Det nyere Frederiksdal med særligt Hensyn til Slottets Bygningshistorie	85
Forfatteren <i>Carl C. Christensen</i> : Gaarden „Vildmanden“ paa Østergade Nr. 32 fra 1377 til 1900	457
Arkitekt <i>Charles Christensen</i> : Den tidligere kongelige Fødsels- og Plejestiftelses Grunde og Bygninger, Amaliegade 23—25	193
Kgl. Bibliotekar, Forfatter <i>Julius Clausen</i> : Franske Emigranter i København	329
Rigsbibliotekar <i>Svend Dahl</i> : Stadsbibliotekar Jens Aarsbo ...	317
Sognepræst, Forfatter <i>L. P. Fabricius</i> , M. F.: Det kirkelige Liv for 500 Aar siden	145
Redaktør <i>Niels Friis</i> : Vor Frue Kirkes Sangværk	425
— Vor Frue Kirkes Orgler, Organister, Taarnblæsere og Klokkespillere	517
Arkivar ved Rigsarkivet <i>Arthur G. Hassø</i> : Rigshofmester Kristoffer Valkendorf og København	53
Kredslæge <i>S. L. Henrichsen</i> : Maleren A. T. Henrichsen og hans topografiske Billedsamling i Bymuseet	297
Professor, Dr. jur. <i>Poul Johs. Jørgensen</i> : Christoffer af Bayerns Stadsret for København af 14. Oktober 1443	1
Højesteretspræsident, Dr. jur. <i>Troels G. Jørgensen</i> : Højesterets Jubilæum 1911	219
Forfatter, Oversergent <i>Victor Krohn</i> : Kirkepladsen og Gaderne i Kastellet Frederikshavn	238
Gymnastikinspektør, Oberstløjtnant <i>H. P. Langkilde</i> : Mamet ben Marot. En algiersk Bedrager på Christian VI's Tid ...	361
Borgerrepræsentant, Folketingsmedlem <i>Gerda Mundt</i> : Konferensraad, Borgmester Just Henrik Mundt (1782—1859) ...	269
Generalmajor <i>H. U. Ramsing</i> (†): Topografi og Videnskab. Nogle Bemærkninger	452

	Side
Overlæge, Dr. med. <i>Paul J. Reiter</i> : Carl Friedrich Reiser (1718—86). En Psykografi	393
Administrationschef under Københavns Magistrat <i>Sigurd Thorsen</i> : Borgmester Kapers Indsats i Paaskekrisen 1920	369

SMAASTYKKER

1. Hvad man talte om i København Januar 1785. Ved Kgl. Bibliotekar, Forfatter <i>Julius Clausen</i>	184
2. Christian IX's Erindringsmedaille. Et uudsletteligt Minde. Af Overofficiant <i>Christian Mullik</i>	325
3. Hvad man talte om i København Januar—Februar 1785. Ved Kgl. Bibliotekar, Forfatter <i>Julius Clausen</i>	455
4. Nogle personalhistoriske Oplysninger om Carl Bagger. Omkring et Stævnemøde. Af Redaktør <i>Henry Kaiser</i>	570
Register	587
Rettelser	626

BILLEDFORTEGNELSE

	Side
Christoffer af Bayerns Segl 1443, Forside	9
Christoffer af Bayerns Stadsret, 1443	21
Christoffer af Bayerns Segl 1443, Bagside	52
Forsiden af Valkendorfbogens Bind	55
Latinsk Initial fra Valkendorfbogens S. 1, forestillende Kong David, der spiller paa Harpe	57
Gotisk Initial „W“ fra Valkendorfbogens S. 104	60
Latinsk Initial fra Valkendorfbogens S. 57, forestillende Salomos Dom	61
1. Side af „Valkendorfs Fortjenester“ (Valkendorfbogens S. 287)	63
2. Side af „Valkendorfs Fortjenester“ (S. 288)	65
3. Side af „Valkendorfs Fortjenester“ (S. 289)	67
4. Side af „Valkendorfs Fortjenester“ (S. 290)	69
5. Side af „Valkendorfs Fortjenester“ (S. 291)	71
6. Side af „Valkendorfs Fortjenester“ (S. 292)	73
7. Side af „Valkendorfs Fortjenester“ (S. 293)	75
Indersiden af Laaget paa Valkendorfs Æske i Nationalmuseet. Tegnet af Peter Linde	77
Gesimsstykke fra en Kakkellovn, med Valkendorfs Vaaben, i Nationalmuseet. Tegnet af Peter Linde	81
Christoffer Valkendorfs Kisteplade. Tegnet af Hakon Spliid ...	83
Vignet fra Valkendorfbogens S. 173	84
Marmorkamin i den store Havesal paa Frederiksdal Slot	93
Den store Havesal paa Frederiksdal Slot	95
Frederiksdal Slot set fra Gaardsiden. Efter Fotografi i „Dan- ske Herregaarde ved 1920“	105
Frederiksdal Slot og dets Omgivelser 1765. Efter Kortet i O. F. Müller: Flora Fridrichsdalina, 1767	107
Frederiksdal Slot set fra Haven 1753	109
Sandstensstatue af Flora i Haven ved Frederiksdal Slot	113
Københavns Belejring 1536 i H. Hamelmanns Oldenburgische Chronicon	147

	Side
Vor Frue Kirkes Kapitelsegl	149
En middelalderlig Bispestav	157
Middelalderlige Salvegemmer	161
St. Martin af Tours paa middelalderligt Kalkmaleri	167
Middelalderligt Relikvieskrin	169
Københavns Helligaandsklosters Segl	173
Helligaandsbrødre i Tjeneste	175
Den tidligere kongelige Fødsels- og Plejestiftelse, Amalie- gade 25	193
Udsnit af Geddes Kort med Grunden Amaliegade 23-25	198
Situationsplan af Amaliegade 23-25. Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger	201
Facadetegning af Amaliegade 23-25 ca. 1803. Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger	203
Trappe i Amaliegade 25. Fotografi i Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger	209
1. Sals Plan af Amaliegade 25. Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger	211
Stueplan af den gamle Plejestiftelse. Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger	212
Havehuset i den tidligere kongelige Fødsels- og Plejestiftelse. Fotografi tilh. Dr. Otto Møller	218
Indgangen til Højesteret	221
Højesterets Medlemmer 1911. Maleri af Eduard Saltoft	235
Konferensraad, Borgmester Just Henrik Mundt	269
D. C. Blunck: Osteri i Rom. Frederiksborg	275
Københavns Æresborgerbrev til Thorvaldsen. Brevets 4. Side. Thorvaldsens Museum	278
J. H. Mundts Skydeskive	279
Ved Afsløringen af Mindepladen for Borgmester J. H. Mundt i Mundts Stiftelse 1. April 1933	285
A. T. Henrichsen, Selvportræt. Blyantstegning ca. 1930. Tilhø- rer Kredslæge S. L. Henrichsen	299
Udsigt fra Reventlowsgade 6. Farvelagt Tegning af A. T. Hen- richsen ca. 1884—90	301
Udsigt mod Tagens Mølle 1894. Akvarel af A. T. Henrichsen ...	303
Nørrefælled med Allé og Bebyggelse. Maleri af A. T. Hen- richsen ca. 1890	305
Parti fra Nørrefælled. Akvarel af A. T. Henrichsen ca. 1890 ...	307
Gaardinteriør fra Lille Kongensgade 10. Akvarel af A. T. Henrichsen	309
Gaardparti. Maleri af A. T. Henrichsen 1907	311

	Side
Gaardinteriør fra Pilestræde 88. Maleri af A. T. Henrichsen 1911	313
Stadsbibliotekar Jens Aarsbo	317
Dronning Charlotte Amalie. Maleri af Jacques d'Agar paa Rosenborg	331
Reformert Kirke	347
Facsimile af 1. Manuskriptside i Borgmester Kapers Beretning om Paaskekrisen 1920	375
Fra Paaskedagene 1920	381
Billedhugger Svend Jespersens Buste af Borgmester Kaper, op- stillet i Raadhusets Søjlegang	387
C. F. Reiser. Kobberstik af C. Schule 1784. Bymuseet	397
Vor Frue Kirke med det i 1744 fuldførte Spir	427
Klokkespillet i Vor Frelzers Kirke	449
Skiltet med „Vildmanden“, Østergade Nr. 32	457
Gaarden „Vildmanden“ Østergade Nr. 32 ved Aar 1898	459
Udsnit af Chr. Geddes Kort over Købmager Kvarter 1757 med Matr. Nr. 45 og 44 (Gaarden „Vildmanden“ og Naboejen- dommen)	461
Indgangen til Varietéen „Thalia“	512
Nedrivningen af Christen Bernikovstræde Nr. 1, 3, 5 og 7 i 1899. Gaarden „Vildmanden“ i Baggrunden	515
Christian IV's Kroning i Frue Kirke 1596 (samtidigt Stik)	519
Lambert Daniel Carstens' Facade til Trinitatis Kirkes Orgel ...	551
Orgelfacaden i Vor Frue Kirke efter 1829	563
I. P. E. Hartmann ved Orgelet i Frue Kirke. Radering (1899) af Hans Nic. Hansen	565
Skifteretsprotokol efter Etatsraadinde Baggers Død, med Carl Christian Baggers og Dorthea Kofoeds Navne	571
Nørrevold 161 (nuv. Nr. 98), Baggers formentlige Bopæl i Efter- aaret 1828	573
Peter Hvidtfeldtsstræde 95-96 (nuv. Nr. 10)	577
Smedejernsgelænder i Krystalgade 53 (nuv. Nr. 9), hvor Carl Bagger boede hos Mad. Kofoed i 1833	581

CHRISTOFFER AF BAYERNS STADSRET FOR KØBENHAVN AF 14. OKTOBER 1443.

Af POUL JOHS. JØRGENSEN.

I.

I ndenfor den ældre danske Købstadlovgivning skelner man undertiden mellem Stadsretter og Købstadprivilegier, men Sprogbrugen er ikke fast, og der ligger heller ikke noget skarpt Skelnemærke til Grund for Sondringen. Paa den ene Side er der Tilbøjelighed til at kalde alle de større Købstadlove for Stadsretter, paa den anden Side har man forbeholdt denne Benævnelse for Love, der i det væsentlige blot vil samle og optage allerede gældende Ret. Efter den første Sprogbrug passer Stadsret meget godt paa den Lov, som den følgende Undersøgelse skal beskæftige sig med, efter den anden er det ikke paa Forhaand givet, at den fortjener Navnet, og ser man alene paa den Form, hvori den fremtræder, adskiller denne sig i ingen Henseende fra den sædvanlige Privilegieform. I den senere Tids Praxis kaldtes den ogsaa snart for „Stadsretten“ og snart for „Privilegierne“.

København fik i Middelalderen efterhaanden flere Stadsretter. De to ældste af dem stammer fra den Periode, hvor Staden hørte under Roskilde Bispestol. Den tidligste af disse, der udstedtes 13. Marts 1254 af Biskop

Jakob Erlandsen,¹⁾ kan dog egentlig ikke efter nogen Sprogbrug kaldes for en Stadsret. I Virkeligheden er den snarere et Forlig mellem Biskoppen og Borgerne. Det er nok den første, der fremtræder som den bestemmende, men Bestemmelsen træffes med Borgernes enstemmige Raad og Samtykke, og i Præmisserne synes det antydnet, at Udstedelsen har fundet Sted efter en forudgaaende Strid. Forligets Hovedformaal har aabenbart været paa en Række Punkter at fiksere Biskoppens Rettigheder og Borgernes Pligter for saaledes paa een Gang at sikre den første og værne de sidste mod Overgreb. Rimeligvis har det betydet en ikke ringe Landvinding for Borgerskabet, der vel nu for første Gang fik en ved skrevne Retsregler sikret Retsstilling overfor Stadens Herre.

Forliget af 1254 blev bekræftet af de tre følgende Biskopper, henholdsvis 1275, 1279 og 1282.²⁾ Ved sidstnævnte Lejlighed gjaldt Stadfæstelsen ikke blot Forliget, men alle Privilegier og Friheder, der var meddelt Københavns Borgerskab af Biskoppens Forgængere, og der kendes ogsaa fra Tiden efter 1254 flere Privilegier, som paa forskellig Maade forbedrede Borgerskabets Retsstilling.³⁾ Navnlig ser man af et Privilegium af 1275, at der i Mellemtiden var opstaaet et Raad, der rimeligvis er skabt ved Borgernes eget Initiativ i den Periode, hvor Biskop Peder Bang paa Grund af sin Strid med Kongen var fordrevet fra Stiften. Efter sin Tilbagevenden anerkendte han Raadet gennem flere Bestemmelser i det

¹⁾ Københavns Diplomatarium I, 15 ff.; Diplomatarium Danicum 2. Rk. I Nr. 138.

²⁾ Kbhvn. Diplom. I, 25, 28 og 31; Diplom. Dan. 2. Rk. II Nr. 253 og 391, III Nr. 34.

³⁾ Kbhvn. Diplom. I, 24 (29. Jan. 1275), jfr. 28 (Stadfæstelse af dette Privilegium 13. Dec. 1279), 29 (26. Febr. 1280 og 3. Maj 1281); Diplom. Dan. 2. Rk. II Nr. 252, jfr. 390, Nr. 396, III Nr. 5. Hertil kom senere endnu et Privilegium af 2. Sept 1289 (Kbhvn. Diplom. I, 31; Diplom. Dan. 2. Rk. III Nr. 374).

nævnte Privilegium, og en af hans Efterfølgere, Ingvar Hjort, gav det i 1281 yderligere Ret til at udstede kommunale Forordninger, dog saaledes at det skulde ske i Forbindelse med Biskoppens Foged.

En virkelig Stadsret fik København den 29. Jan. 1294 under Biskop Jens Krag. Den er ligesom Forliget af 1254 affattet paa Latin, men adskiller sig formelt fra dette ved ikke at være ikklædt sædvanlig Diplomform. At dømme efter Overskriften er den snarere en Retsoptegnelse, indeholdende „de Love, som blev givet af Biskoppen i Roskilde med hans Kapitels Raad og vedtaget af Borgerne i København“, men den bærer dog ved Slutningen en Datering. Foruden gennem et samtidigt ubesejlet Aktstykke, som man plejer at betegne som Originalen,⁴⁾ foreligger Stadsretten ogsaa i en Afskrift i Roskildebispens Jordebog fra Slutningen af det 14. Aarh.⁵⁾ Teksten i denne Afskrift afviger en Del fra Teksten i Originalen, navnlig ved at den mangler 14 Kapitler, som findes i denne, men til Gengæld har et Par Bestemmelser, som Originalen savner. Afvigelserne synes at være Udtryk for en Tendens til at trænge Raadet tilbage og er i det hele ikke gunstige for Byen. Baade Originalen og Jordebogen hører hjemme i Roskildebispens Arkiv. Derimod kendes ingen Udfærdigelse eller Afskrift stammende fra Stadens Arkiv.

Til Stadsrettens Tilblivelse og Skæbne knytter der sig en Række Tvivl, der understreges ved den Form, hvori den saakaldte Original fremtræder, og ved de Begiven-

⁴⁾ Kbhvn. Diplom. I, 33; Diplom. Dan. 2. Rk. IV Nr. 121. Paa det førstnævnte Sted saavel som i en ældre Udgave i Kolderup-Rosenvinge, Saml. af gamle danske Love V, 101 ff. har Stadsretten 107 Kapitler, men i Diplom. Dan. 108, idet Kap. 74 er delt i to. I det følgende er den første Inddeling lagt til Grund ved Citeringen.

⁵⁾ Script. rer. Danic. VII, 86. Varianter fra denne Tekst er meddelt i alle de i Note 4 nævnte Udgaver af Originalen.

heder, som fulgte efter Udstedelsen, der gav Anledning til svære Brydninger mellem Biskoppen og Raadet og Borgerne. Disse gjorde tilsidst ligefrem Oprør, men led et fuldstændigt Nederlag, efter hvilket de i 1296 edeligt maatte love, at de stedse vilde overholde de Love, Bestemmelser og Befalinger, som Biskoppen med sit Kapitels Samtykke havde udstedt eller maatte udstede. Det maa af forskellige Grunde antages, at de nævnte Love netop er Stadsretten, men hvorledes skal man rime Borgernes Modstand imod denne sammen med dens egen Paastand om, at de har vedtaget den, og hvad var det, de i 1296 maatte love at overholde? Var det maaske Stadsretten i den Form, hvori den foreligger i Jordebogen, og hvis dette var Tilfældet, hvad noget kan tyde paa, lykkedes det saa virkelig i Længden Biskoppen at hævde sit Standpunkt, eller maatte han efterhaanden opgive baade, hvad han havde opnaaet i 1296, og noget, af det, der stod i Stadsretten i dens oprindelige Form, men havde vakt Modvilje hos Borgerne?

Disse forskellige Spørgsmaal, der vel næppe alle lader sig løse, er det ikke her Stedet at komme nærmere ind paa; maaske vil jeg faa Lejlighed til at behandle dem senere. Naar jeg har nævnt dem, er det blot for at gøre opmærksom paa, at den Ret, som gjaldt i København i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, og som danner Baggrunden for Stadsretten af 1443, ikke uden videre tør antages at have svaret helt til den Tekst af den ældre Stadsret, som man har plejet at regne med. Man kender ikke den Tekst, som Stadens Myndigheder selv har benyttet, og man ved ikke, om alt, hvad den kendte Tekst indeholder, nogensinde har været virkelig levende Ret, eller om det endnu var det, da Bispens Herredømme over København hørte op.

Stadsretten af 1294 blev til midt under den store Strid mellem Erik Menved og Jens Grand. Under denne Strid

synes Roskildebispen vel ikke at have taget udpræget Standpunkt mod Kongen, men Borgerskabet i København kan dog ses at have nærmet sig denne,^{5a)} vel for at udnytte et Modsætningsforhold mellem ham og Biskoppen, og dette har afsat tydelige Spor i Stadsretten, der i langt højere Grad end Forliget af 1254 søger at værne om Biskoppens Herredømme over Byen. Særlig Kap. 29 ff. indeholder et Antal hertil sigtende vidtgaaende Bestemmelser, der i Forbindelse med, at Stadsretten i det hele bærer Præg af, at kirkelig Indflydelse har gjort sig gældende ved Affattelsen, giver den en ejendommelig Karakter, hvorved den stærkt adskiller sig fra andre samtidige danske Stadsretter. Noget Fremskridt for Borgerskabet i Retning af Selvstyre betød den afgjort ikke, og ganske særlig ikke i den Form, hvori den foreligger i Roskildebispens Jordebog, men som ovenfor antydet er det muligt, at Virkeligheden ikke i eet og alt har svaret til Bogstaven.

II.

Efter Udstedelsen af Stadsretten af 1294 og de Begivenheder, som fulgte efter, hører man saa godt som intet om Biskoppens Forhold til det københavnske Raad og Borgerskab. Bortset fra et Brev af 13. Marts 1303,⁶⁾ ved hvilket Biskop Oluf gentog en af hans Forgænger i 1292 truffet Bestemmelse om, at alle Skøder og Kontrakter, som blev indgaaet for, og alle Retssager, som blev afgjort af Tinget eller Raadet, skulde indføres i en Bog, kendes der ikke en eneste Forordning eller et eneste Privilegium for København, udstedt af Roskildebispen gennem hele

^{5a)} Dette fremgaar tydeligt af et Kongebrev af 7. Juni 1294 (Kbhvn. Diplom. I, 60), der dog er nogle Maaneder yngre end Stadsrettens.

⁶⁾ Kbhvn. Diplom. I, 65, jfr. 32 med det urigtige Aarstal 1295; Diplom. Dan 2. Rk. V Nr. 244, jfr. IV Nr. 69.

den Tid af over 100 Aar, i hvilken Staden endnu havde Biskoppen til Herre, og ej heller nogen fra Byens egne Myndigheder udgaaet Forordning eller Vedtægt.

I en længere Periode af det 14. Aarhundrede var København iøvrigt unddraget Biskoppens Herredømme. Fra 1329 til 1341 stod Hovedsmændene paa Københavns Slot i hvert Fald ikke under ham, men under Grev Johan af Holsten, der havde Sjælland i Pant, og under hele Valdemar Atterdags Regering fra 1341 af var Slottet og Staden af Bispen overladt til Kongen og vendte først 1375 tilbage til Bispestolen. I denne Periode, i hvert Fald i Størstedelen af den, var det Kongen, der raadede for dens Forhold, men selv bortset herfra kunde der meget vel trods Bispens Herredømme blive Plads for Privilegier meddelte den af Kongen. Bispen kunde nemlig ikke tilsige Borgerne Rettigheder under deres Ophold udenfor hans eget Omraade. Han kunde f. Eks. nok fritage dem for at betale Told til ham selv i København,⁷⁾ men ikke indrømme dem almindelig Toldfrihed i Riget, og det er ikke engang givet, at Kongen var udelukket fra enhver Magtudøvelse i Staden selv, f. Eks. ved Opkrævning af ekstraordinære Skatter, som Kirkens Besiddelser paa denne Tid ikke var fritaget for. For Købstædernes Vedkommende blev der vel især Tale om saadan Beskatning i Form af ekstraordinære Toldafgifter, og der haves ogsaa et kongeligt Privilegium af 13. Maj 1319,⁸⁾ hvorefter Kongen fritager Københavns Borgere for at betale den nye Told, som indtil da var paalagt, og herved forudsætter,

⁷⁾ Eksempler herpaa findes i Privilegierne af 1275 og 1280. Ogsaa Bestemmelsen i det førstnævnte Privilegium, jfr. Stadsret 1294 Kap. 104, om, at Skibe, der strandede i Stadens allernærmeste Omegn, ikke skulde regnes for Vrag, hører herhen. Naar Bispen i Forliget af 1254 § 17 fritager Borgerne for at betale Ølgæld i Skanør, maa den beskattede Virksomhed antages at have været drevet paa Bispens Grund.

⁸⁾ Kbhvn. Diplom. I, 66.

at der til Opkrævning af denne Told hos Gæsterne, der ikke var fritagne, og til at føre Tilsyn med, at Borgerne ikke ulovligt udgav Gæsternes Gods for deres eget, var en kongelig Foged paa Stedet.

Dette Privilegium er det eneste kendte kongelige Privilegium fra Tiden før Valdemar Atterdag, men i et Privilegium, som denne Konge meddelte Staden den 11. Febr. 1341,⁹⁾ straks efter at han havde faaet den overladt, stadfæster han alle de Friheder, Fritagelser og Naader, som den havde af tidligere Konger, forsaavidt de kunde bevises med skriftlige Dokumenter, og der har derfor muligvis været flere kongelige Privilegier end Privilegiet af 1319, hvad ogsaa bestyrkes ved et lille Privilegium af 3. Aug. 1348,¹⁰⁾ hvorved Kongen tillægger Borgerne Ret til at drive Handel og Købmandsskab paa Markedet i Dragør, saaledes som de indtil da havde haft den af hans Forgængere, og saaledes regner med Eksistensen af et eller flere ældre — nu ukendte — Privilegier af samme Indhold.

Saa længe København hørte under Biskoppen, kunde der dog ikke blive Tale om nogen videregaaende Privilegering af den fra Kongens Side og navnlig ikke om nogen almindelig kongelig Lovgivning for den. En saadan blev først mulig, efter at Kongen i Henhold til Dommen af 3. Febr. 1417 var sat i Besiddelse af Staden.¹¹⁾ Denne Dom afgjorde vel ikke Spørgsmaalet om Ejendomsretten til den, men tilkendte kun Kongen Besiddelsen, men forholdsvis hurtigt blev det klart, at København næppe vilde vende tilbage til Bispestolen, og nu maatte det Spørgsmaal melde sig, om den gamle Stadsret skulde gælde videre eller erstattes af en ny. Meget i den, bl. a. den stadige Omtale af Biskoppen, passede i hvert Fald

⁹⁾ Ibid. I, 78.

¹⁰⁾ Ibid. I, 88.

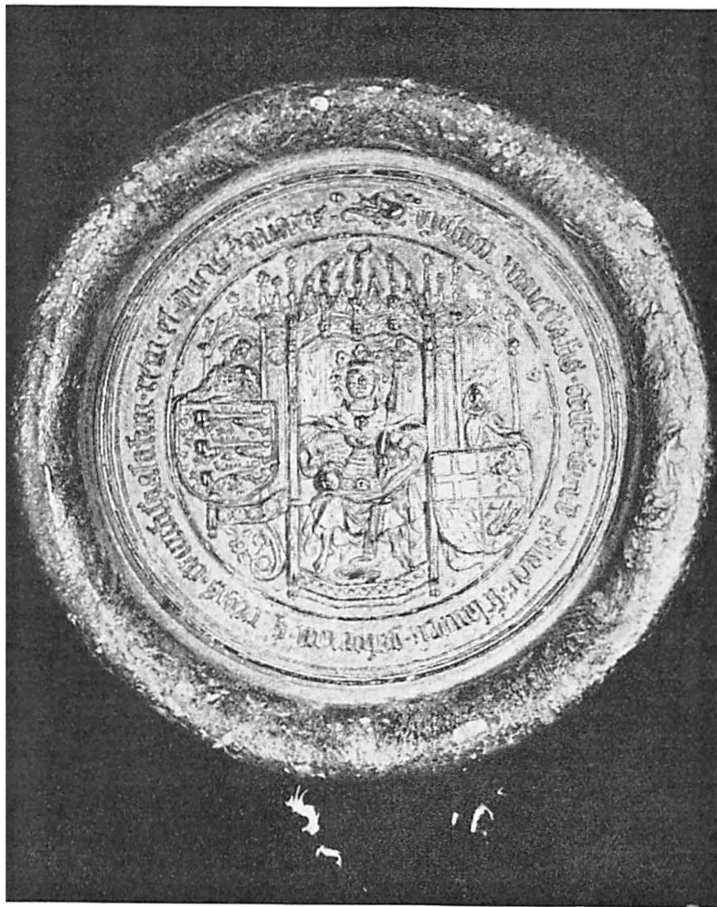
¹¹⁾ Se herom min Afhandling i dette Tidsskrift 3. Rk. III 273 ff.

ikke under de ændrede Forhold, og ogsaa iøvrigt kunde der være Anledning til at give den et mere tidssvarende Indhold.

Ved et Privilegium af 28. Oktober 1422 tog Erik af Pommern foreløbig Stilling til Spørgsmaalet.¹²⁾ Som det fremgaar af Indledningen, havde Borgerne beklaget sig over Manglerne ved deres Privilegier og anmodet ham om, at han i Lighed med sine Forfædre vilde betænke dem med Privilegier og Friheder, og Kongen traf da en Række Bestemmelser til Gunst for Staden, bl. a. om at Borgerne paa Markederne i Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør skulde nyde samme Rettigheder som andre Købstadmænd, at Fogden og Borgmestre og Raad skulde kunne ordne Udøvelsen af alle Haandværk at ingen Gæster maatte udsælge Varer i Smaat eller gøre Landkøb m. m. Han tog fremdeles baade Borgerne og de Gæster, som besøgte København, i sit Værn og slutter saa med at sige, at han giver og under Borgerne „denne forskrevne Naade, Privilegie og Frihed (d. v. s. Privilegiet af 1422) at bruge, nyde og beholde (tillige) med deres Stadsbogs Udvisende og Lov“, som Kongen nu ogsaa har undt og givet dem.

Dette kan ikke godt forstaas anderledes, end at Kongen samtidig med, at han gav Borgerne visse nye Privilegier, stadfæstede deres Stadsbog, som forudsættes at indeholde en eller flere Love. Som ovenfor berørt havde Biskop Jens Krag 1292 paabudt Førelsen af en Slags Ting- og Raadstuebog, som i Stadsret 1294 Kap. 41 netop kaldes Stadsbog (liber civitatis), og dette Paabud var, da det var gaaet i Glemme, blevet gentaget i 1303. I en Bestemmelse, som var blevet tilføjet ved Slutningen

¹²⁾ I Kbhvn. Diplom. I, 151. En anden sammesteds 149 trykt Fr. af 15. Febr. 1422 var, skønt den blev meddelt København i særskilt Udfærdigelse, ikke nogen københavnsk Lov, men en Lov for de sjællandske Købstæder i Almindelighed.

Christoffer af Bayerns Segl 1443, Forside.

af Stadsretten af 1294 i den Redaktion af denne, som foreligger i Roskildebispens Jordebog, var det yderligere blevet fastsat, at Beslutninger, som Fogden og Raadet traf til Supplering af Stadsretten, hvor denne ikke havde afgjort et Spørgsmaal, skulde indføres i Stadshogen.

Man kunde nu tænke sig, at det, som Erik af Pommern

i 1422 gennem sin Udtalelse om Stadsbogen vilde bekræfte, var disse af Fogden og Raadet truffne. Beslutninger eller med andre Ord de efterhaanden udstedte kommunale Forordninger. Det er imidlertid lidet sandsynligt, at man skulde have interesseret sig for at faa Kongens Stadfæstelse paa disse mindre væsentlige Tillægsbestemmelser. Langt rimeligere er det, at den kongelige Bekræftelse har taget Sigte paa selve den ældre Stadsret, som i sin Tid var udstedt af Roskildebispen, og som det maatte ligge meget nær nu at søge godkendt af Kongen.¹³⁾ Der er da heller ingen Nødvendighed for, at den i Privilegiet af 1422 omtalte Stadsbog er identisk med den Bog af dette Navn, som paabødes i 1292, og om hvis Førelse og Indhold i senere Tid man ingen nærmere Oplysninger har. Ved Stadsbog kan der meget vel være ment Stadsretten eller rettere det Haandskrift af den, som Byens Myndigheder benyttede. At Byen maa have haft et Haandskrift af sin egen Stadsret, er jo givet, og dette behøver ikke at have set ud som den originale Udfærdigelse af Stadsretten af 1294, der er skrevet med fin Skrift paa et enkelt stort Pergamentsblad, men kan ligesom senere Stadsretten af 1443 have haft Form af en lille Bog. Stadsretten af 1443 kaldtes senere ofte for Stadsbogen.¹⁴⁾

¹³⁾ Se om tidligere Opfattelser af den paagældende Passus i Privilegiet af 1422 Kolderup-Rosenvinge, Saml. af gamle danske Love V p. XXIII, Oluf Nielsen i Kbhvn. Diplom. I, 153.

¹⁴⁾ Se Priv. 18. April 1458 (Kbhvn. Diplom. I, 194): Borgmestre og Raad faar Fuldmagt til at pante visse Personer for Skat, „efterdi som det med Rette bør efter Stadsbogen“, men længere nede: de skal have Fuldmagt til at pligte (d. e. at straffe) dem, der ikke vil stande til Rette for dem, „efterdi som deres Stadsret udviser“, og saa straks efter igen: Ingen skal stævnes andetsteds hen end til Byting eller Raadhus, medmindre han ikke vil pleje Ret, „som Stadsbogen indeholder“. — Stadfæstelse 25. Maj 1461 (Kbhvn. Diplom. I, 198 ff.) af Erik af Pommerns Forordning for de sjælland-

Det maa altsaa antages, at Erik af Pommern i 1422 har stadfæstet den ældre Stadsret af 1294, og at Spørgsmaalet om at erstatte den med en ny da enten ikke er blevet rejst eller foreløbig er blevet udskudt. Man kan imidlertid spørge, om den ældre Stadsret paa den Tid kun forelaa paa Latin, eller om man foruden den gamle Tekst ogsaa havde en dansk Oversættelse af den. Denne Mulighed kan ikke paa Forhaand afvises. I de fleste af de Købstæder, som fra ældre Tid havde latinske Stadsretter, blev der i Tiden omkring Aar 1400 eller i de følgende Decennier tilvejebragt Redaktioner af dem, skrevet paa det Sprog, der var Købstadens Retssprog, i Roskilde, Ribe og Haderslev¹⁵⁾ danske Redaktioner, i Slesvig og Aabenraa plattyske Tekster, medens Flensborg fik en plattysk Oversættelse af en ældre dansk Tekst. Det var derfor tænkeligt, at man ogsaa i København i 1422 foruden den latinske Stadsret havde haft en dansk Gengivelse af den, og at denne, ligesom Tilfældet var i Ribe,¹⁶⁾ i Stadshogen havde ledsaget den latinske Tekst Artikel for Artikel.

Der er imidlertid intet, som særlig taler for, at dette har været Tilfældet, og imod kan anføres, at Privilegiet

ske Købstæder (se ovf. Note 12); her stilles Stadshogen og andre Privilegier i Modsætning til den ved Brevet stadfæstede Forordning. — Stadsbog brugtes ogsaa i andre Købstæder om en Bog indeholdende den i Købstaden gældende Ret, se saaledes Priv. for Helsingør 3. Juni 1426, der var en Gengivelse af det københavnske Priv. af 28. Okt. 1422, og hvor Ordet maaske tankeløst er taget med ved Afskrivningen, samt Priv. for samme By 3. Juli 1456 (Aarsberetn. fra Geheimearkivet III, Tillæg 5 og 9), endvidere Priv. for Svendborg 10. Novbr. 1442 (Fynske Aktstykker I, 88).

¹⁵⁾ Haderslev Stadsret er kun bevaret i denne danske Form, der dog utvivlsomt bygger paa en ældre latinsk Redaktion.

¹⁶⁾ Kolderup-Rosenvinge, Saml. af gamle danske Love V p. XXX; P. Skautrup, Den jyske Lov p. XIV.

af 1422 vistnok netop var Anledningen til, at Stadsretten kom til at foreligge paa Dansk.

Jeg tænker herved paa den Tekst, der gaar under Navnet „Erik af Pommerns Stadsret for København“,¹⁷⁾ og som ogsaa fremtræder som en af denne Konge for København givet Lov.

Erik af Pommerns Stadsret kendes kun gennem et Haandskrift fra det 16. Aarh.,¹⁸⁾ der i Virkeligheden ikke er eet, men to Haandskrifter, skrevet med forskellige Hænder og med hvert sit Register, men indbundet sammen. Den indledes med en omfangsrig Prolog, der aabenbart er formet med Jyske Lovs Fortale som Mønster. Ligesom denne er den delt i to Afsnit, det første bestaaende af en Række almindelige Udtalelser om den Betydning, Loven og Straffen har til at modvirke Synd og Uret og skabe Enighed og Fred og til at bevæge alle til at vise deres Herre Lydighed, det andet, der begynder med de om Fortalen mindende Ord „Derom da vide skulle alle Mænd“, indeholdende Oplysninger om Lovens Tilblivelse. Ifølge disse havde Københavns Borgere ofte været hos Kongen og bedt ham om, at han vilde lade læse de Privilegier, som hans Forfædre, der altid havde været Københavns rette Herrer, havde undt og givet dem, og at han vilde forøge og forbedre dem, og Kongen havde da undt dem disse Privilegier og med sit Raads Raad ladet dem læse og formeret dem med nogle nyttige Artikler, som Borgerne havde vedtaget.

Selve Lovteksten maa karakteriseres som en Oversættelse af Stadsretten af 1294, dog med ikke ubetydelige Afvigelser. For at bringe Loven i Overensstemmelse med den Kendsgerning, at det nu var Kongen, som var Byens Herre, er Biskop (episcopus) overalt ændret til Konge og Biskoppens Kasse (fiscus episcopi) til Kongens Maal,

¹⁷⁾ Trykt hos Kolderup-Rosenvinge, anf. V., 127 ff.

¹⁸⁾ Gl. kgl. Saml. 3156, 4to.

og aabenbart i samme Øjemed er en halv Snes Kapitler, der hang sammen med Stadens tidligere Enhøren under Roskildebispens, helt forbigaaet, hvad ogsaa gælder om enkelte Stykker af andre Kapitler. Ogsaa de øvrige ikke meget talrige eller betydningsfulde Afvigelser er vistnok ofte baaret af et lignende Hensyn, men kan dog i visse Tilfælde tænkes at bero paa, at Koncipisten har taget Hensyn til Forandringer, som den gamle Stadsret ad uofficiel Vej efterhaanden var undergaaet.

Stadsretten slutter med den ældre Stadsrets Kap. 103 og mangler saaledes de sidste fire Kapitler, og der findes heller ikke Spor af de nye Bestemmelser, med hvilke Stadsretten ifølge Prologen skulde være forøget. At disse Mangler gaar tilbage til Forlægget for den bevarede Afskrift eller til et fjernere Forlæg, kan der efter den Maade, hvorpaa Skriveren slutter Afskriften, ikke være Tvivl om, men om Manglerne iøvrigt beror paa, at Arbejdet aldrig er blevet afsluttet, eller paa, at noget af det oprindelige Indhold er gaaet tabt, lader sig ikke afgøre.

Afskriften er ordentligt skrevet med en let læselig Haand, men Teksten i den er paa mange Steder usædvanlig slet med talrige indtil det uforstaaelige forvanskede Ord og Sætninger, hvad sikkert ogsaa beror paa Forlægget eller et fjernere Forlæg, der enten selv har været mangelfuldt eller har været meget vanskeligt at læse. Ogsaa Kapitelfølgen er meget mærkelig. Der begyndes forfra og fortsættes til midt i Kap. 17, hvorefter der springes hen til Kap. 45 og fortsættes videre til Kap. 97. Med dette er den manglende Del af Kap. 17 sammenarbejdet, hvorpaa følger Kap. 18—44 og endelig tilsidst Kap. 98—103. Dette maa bero paa Uorden i et tidligere Haandskrift, hvortil Afskriften gaar tilbage, idet et eller flere Blade har staaet paa urette Plads.

Kolderup-Rosenvinge har i sin Tid antaget, at Erik af Pommerns Stadsret er en virkelig af denne Konge gi-

vet Lov.¹⁰⁾ Den tidligere omtalte Passus i Privilegiet af 1422 vilde han forstaa saaledes, at Kongen samtidig med at give København de forskellige i Privilegiet opregnede nye Begunstigelser endvidere gav den en med Privilegiet samtidig ny Stadsret, og denne Stadsret antog han for identisk med den Tekst, der nu foreligger under Erik af Pommerns Navn. Denne Opfattelse er vel ikke uforenelig med Privilegiets Ord, men disse forstaas dog naturligst som sigtende, ikke til en Kongen forelagt Stadsbog indeholdende et Udkast til en ny Stadsret, men til en allerede fra tidligere Tid eksisterende Stadsbog, og den i denne Stadsbog indeholdte Lov kan ikke godt være en Lov af Erik af Pommern selv, da den Begæring fra Borgernes Side, der nævnes som Anledning til Privilegiets Udstedelse, kun omtaler, hvad hans Forældre og Forfædre, men ikke hvad han selv havde gjort for Byen.

Erik af Pommerns Stadsret er ganske sikkert ikke nogen virkelig Lov. Dette følger vistnok allerede af Prologens Form. Man kan vanskeligt tænke sig, at en virkelig Lov fra Erik af Pommerns Tid skulde være indledet paa denne Maade, der i saa høj Grad afviger fra den Form, der ellers anvendtes i Datidens Købstadprivilegier og ogsaa anvendes i Stadsretten af 1443. Derimod kan Stadsretten meget vel forklares som Resultatet af et Arbejde, der med et praktisk Formaal for Øje er sat i Gang af en eller flere Personer, som var knyttet til Bystyret eller Byens Domstole. En Sammenligning mellem Stadsretten og Privilegiet af 1422 viser, at det, der i Indledningen til den første meddeles om dens Tilblivelse, i alt væsentligt svarer til, hvad der ifølge Privilegiet skete ved dettes Udstedelse. Borgerne henvender sig til

¹⁰⁾ Anf. Værk V p. XXIII. Jeg har tidligere i min Retshistorie S. 114 nærmest udtalt mig i samme Retning. Oluf Nielsen (Kbhvn. Diplom. I, 153) har derimod taget Afstand fra Kolderup-Rosenvinge, men med delvis urigtig Begrundelse.

Kongen og beder ham om at gøre sig bekendt med deres Privilegier, og Kongen under dem saa de gamle Privilegier og føjer nogle nye til. Dette var netop, hvad der skete i 1422, og naar man havde Privilegiet af dette Aar som Grundlag, kunde en Mand i Datiden vistnok meget vel anse sig for beføjet til at udarbejde en Stadsret som den foreliggende og lade Kongen fremtræde som Udsteder af den.²⁰⁾ Hvis Stadsretten forelaa fuldstændigt, vilde man rimeligvis finde, at de i Indledningen omtalte nye Privilegier, hvormed Kongen vilde formere de gamle, netop var de samme Begunstigelser, som blev givet København ved Privilegiet af 1422, og at Stadsretten ogsaa har samme Datering som dette. Den Form, hvori Stadsretten er overleveret, lægger iøvrigt den Tanke nær, at Arbejdet aldrig har naaet at blive fuldført.²¹⁾

III.

København fik saaledes ikke under Erik af Pommern nogen ny Stadsret, men den i det foregaaende omtalte uofficielle Redaktion viser, at der følte en stærk Trang til en saadan.

²⁰⁾ Det var det samme, man gjorde i Ribe, da man i Slutningen af Middelalderen udarbejdede den fyldigere Redaktion af den gamle Riberrret, men med Bevaring af Erik Klipping som Udsteder. Mangelen ved en saadan privat Redaktion var den, at den udstedende Konges Segl ikke hang under den, og da man i 1443 i Ribe vilde have Christoffer af Bayerns Stadfæstelse paa Stadsretten, erhvervede man den derfor paa den gamle Tekst.

²¹⁾ Fremkomsten af Erik af Pommerns Stadsret vilde selvfølgelig være endnu lettere forklarlig, hvis København allerede fra tidlig Tid havde haft en dansk Oversættelse af Stadsretten af 1294. Tanken herom er afvist ovenfor S. 11—12, og den strander vistnok ogsaa paa, at en saadan Oversættelse, hvis den havde eksisteret, maatte have øvet Indflydelse haade paa Erik af Pommerns Stadsret og Stadsretten af 1443, men disse er trods enkelte Lighedspunkter (se ndf. i Teksten) saa forskellige, at de ikke godt kan have en fælles Kilde.

Christoffer af Bayern maatte i sine første Regeringsaar jævnligt beskæftige sig med Købstadlovgivning. Allerede et Par Dage efter Kongehyldningen i Viborg udstedte han et stort Privilegium for denne By, og fra den følgende Tid indtil Udstedelsen af Stadsretten for København kendes næsten fyrretyve af Kongen udstedte Købstadprivilegier. Nogle af disse indeholdt vel kun en almindelig Stadfæstelse af ældre Privilegier, saaledes som den sædvanlig fandt Sted efter hvert Tronskifte, men i de fleste føjedes der hertil et større eller mindre Antal nye Bestemmelser. Dette gælder saaledes med en enkelt Undtagelse om de Privilegier, som den 2. Jan. 1441 paa Københavns Slot blev meddelt et stort Antal sjællandske Købstæder i væsentlig enslydende Form.²²⁾ Kongen forbeholdt sig Ret til at indsætte Borgmestre, men styrkede iøvrigt paa forskellig Maade Raadets Stilling, ved at indrømme det Selvsuppleringsret, ved at forbyde Borgerne at rotte sig sammen imod det („gøre Sambindelse“), ved at bestemme, at intet Gilde maatte begyndes uden dets Vilje, ved at tillægge det Beføjelse til at ordne alt, hvad der vedrørte Lavsvæsenet og Haand-

²²⁾ Se Repert. Diplom. III, 562—63 (Næstved, Præstø, Ringsted, Roskilde, Skjelskør, Slangerup, Storeheddinge og Vordingborg). Et Privilegium for Køge fra 1441 af væsentligt samme Indhold, men overleveret uden Datering, stammer rimeligvis ogsaa fra 2. Januar 1441 (se Repert. III, 581). Ogsaa Korsør fik 2. Januar 1441 et Privilegium, men det er kun en Stadfæstelse af ældre Privilegier. Helsingør fik først et Privilegium 13. Marts 1441 (Aarsberetn. fra Geheimemark. III, Tillæg, 7), men det er væsentligt afvigende og indeholder kun et Par af de Bestemmelser, som findes i alle de andre. I Privilegiet for Næstved er en af disse Bestemmelser oversprunget, hvad aabenbart beror paa en Inkurie. I flere af de andre er der tilføjet visse yderligere Forskrifter, i enkelte saaledes hele Indholdet af et ældre Privilegium for Roskilde af 1419 (Repert. III, 264). Privilegiet for Roskilde er trykt i Kolderup-Rosenvinge, Saml. af gamle danske Love V, 196 ff., Privilegiet for Storeheddinge sammesteds 203 ff.

værket, og til i Forbindelse med Fogden at give Lejde. Desuden forbødes det at færdes bevæbnet i Købstaden, og der indførtes Tiendepenge (til Lighedeling mellem Kongen og Byen) af Arv, der tilfaldt Fremmede.

Denne Masseudstedelse af Privilegier fra samme Sted og til samme Tid tyder paa, at de sjællandske Købstæder ved Nytaarstid 1441 har haft deres Fuldmægtige hos Kongen, vel snarest i Anledning af et eller andet Møde, og det er da mærkeligt — særlig i Betragtning af Mødestedet — at København ikke er iblandt dem.²³⁾ Grunden kunde tænkes at være den, at København ikke behøvede de nye Bestemmelser, fordi tilsvarende Forskrifter allerede forud gjaldt i Byen, hvad uden Tvivl var Tilfældet med nogle af dem, men København maatte dog i hvert Fald have Interesse i at faa sine ældre Privilegier stadfæstet af den nye Konge, og det synes derfor rimeligt at antage, at Sagen for Københavns Vedkommende er blevet udsat, fordi man havde Planer om en mere omfattende Revision af den fra ældre Tid gældende københavnske Ret. Har dette været Tilfældet, kunde Aarsagen til, at det varede flere Aar, inden Planerne realiseredes, maaske søges i, at Kongen i den følgende Tid kun i kortere Perioder var i København og først i 1443 fik Lejlighed til at gøre et længere Ophold der.²⁴⁾

²³⁾ At et Privilegium for København skulde være gaaet tabt, er usandsynligt, da alle Stadens egentlige Privilegier fra det 15. Aarhundrede ellers er bevaret i Original. Helsingør, der siden Erik af Pommerns Tid plejede at følges med København, fik heller ikke noget Privilegium (jfr. Note 22), skønt Lensmanden paa Krogen Slot, Peder Oxe, der længe havde holdt fast ved Erik af Pommern, allerede i Slutningen af Juli 1440 havde sluttet sig til Christoffer.

²⁴⁾ Efter 2. Jan. 1441 var Kongen med et Par Afbrydelser, den ene fremkaldt ved et Møde med Karl Knutsson i Halmstad, i København til Begyndelsen af Maj og derefter omtrent et Par Maanedere i Jylland i Anledning af Bondeoprøret i Vendsyssel. Efter et nyt ret kort Ophold i København, under hvilket han var optaget af

Hvad der er gaaet forud for Udstedelsen af Stadsretten af 1443 kan desværre slet ikke oplyses. Man kender Navnene paa de daværende københavnske Borgmestre, Anders Laurensen og Arild Kruse, af hvilke den første havde været Borgmester og den anden som Raadmand Medlem af Bystyret i det mindste siden 1417, og som begge endnu beklædte deres Embeder flere Aar efter Stadsrettens Udstedelse, henholdsvis til 1447 og 1452. Man kender ogsaa Navnene paa 10 daværende Raadmænd,²⁵⁾ blandt hvilke flere ligeledes havde været i Funktion i en lang Aarrække, og flere end disse 10 har der næppe været, idet Antallet af Raadmænd, der oprindeligt var 12, rimeligvis er blevet formindsket med 2, da Borgmesterembederne oprettedes. Man kender endelig ogsaa Navnet paa den ene af Kongemagtens Repræsentanter i København, da Stadsretten blev udstedt, nemlig Byfogden Jakob Jensen Skrædder, der nævnes 1432—60.²⁶⁾ Derimod kendes Navnet paa Hovedsmanden paa Københavns Slot vistnok ikke; det havde faa Aar i Forvejen været Mogens Gøye, men om han stadig beklædte

Forhandlinger med Hansestæderne, fulgte en etaarig Fraværelse i Sverige og Norge (til Aug. 1442), derefter igen et kortere Ophold i København, afbrudt ved en Rejse til Lolland og Falster, og saa siden Oktober en lang Fraværelse, først i Jylland i Anledning af Kroningen i Ribe og dernæst i Tyskland. Først sidst i Marts 1443 var Kongen igen i København, hvor han derefter synes at have opholdt sig indtil efter Stadsrettens Udstedelse.

²⁵⁾ De 10 Raadmænd var Jakob Brandt (nævnes 1415—1446), Bertel Quatz (1415—1448). Hans Jensen Vat (1420—52), Niels Jyde (1420—52), Jens Ebbesen (1433—52), Jakob Pedersen (1439—48), Niels Ebbesen eller Jepsen (1440—52), Peder Sveye (1441—56), Villum Skaaning (1443—60) og Anders Schulte (1443—65). Se Oluf Nielsen, Københavns Historie I, 71 samt Personregistret til Kbhvn. Diplom. I—IV, hvor Aarstallet 1443 for Jakob Brandts Vedkommende skal rettes til 1446 (se Diplomatariet II, 81).

²⁶⁾ Se det i Note 25 nævnte Personregister.

Stillingen, er meget tvivlsomt.²⁷⁾ Det var den adelige Foged, „Fogden af Huset“ eller „af Slottet“, som han kaldes i Stadsretten, som var den vigtigste af de to, medens Byfogden indtog en mere underordnet Stilling.

Det er en Selvfølge, at i hvert Fald nogle af disse Mænd maa have taget Del i Forhandlingerne om Stadsretten og da vel først og fremmest Borgmestrene og Fogden paa Slottet. Ifølge Stadsretten, baade den ældre og den yngre, skulde Borgmestre og Raad og Foged næsten altid handle i Forening, og det er derfor lidet sandsynligt, at ikke begge Stadens Øvrigheder skulde have deltaget i de Forhandlinger, som maa have gaaet forud for Udstedelsen. Hvilken Andel hver enkelt af dem har haft i dem, er det imidlertid umuligt at sige.

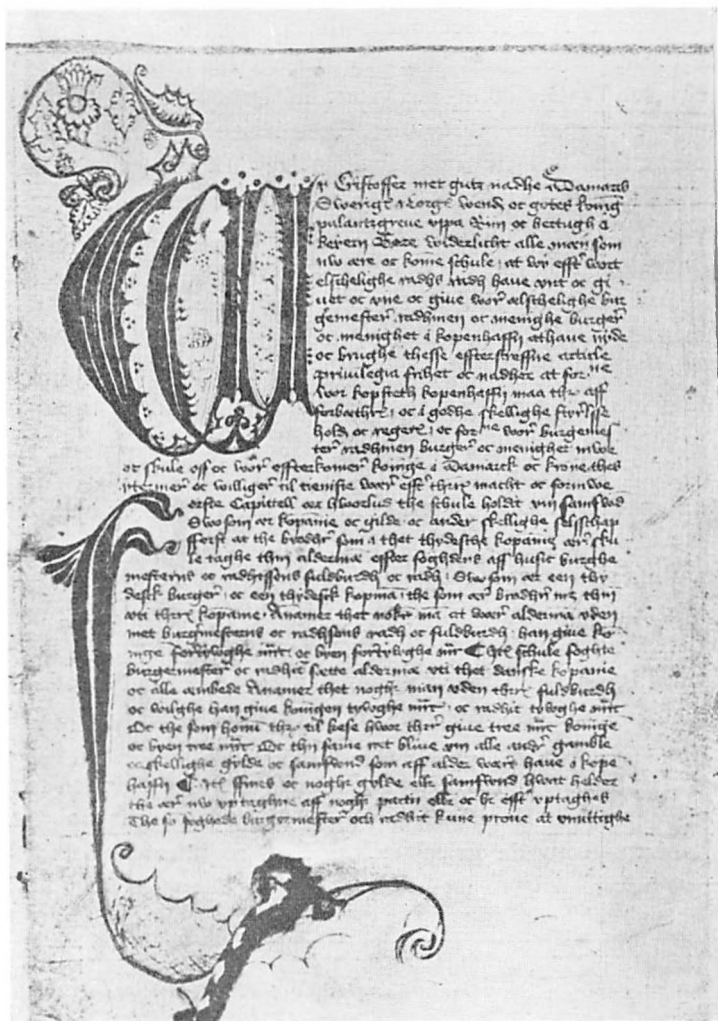
Det er ikke engang muligt at afgøre, hos hvem Initiativet til Stadsretten har ligget. Skønt Indledningen til den ikke omtaler, at Borgmestre og Raad har andraget om Udstedelsen, er der paa Forhaand en vis Sandsynlighed for, at Initiativet har ligget hos Stadens Myndigheder, og at det er dem, der har tilvejebragt i hvert Fald det første Grundlag for den nye Stadsret. Imidlertid kan det ikke antages, at Regeringen, d.v.s. Kancelliet og dets Embedsmænd, først og fremmest Kansleren, paa den Tid Ærkedegnen i Roskilde, Oluf Mortensen, og andre Personer i Kongens Omgivelser og endelig Kongen selv har betragtet Udstedelsen af Stadsretten som en Sag af mindre væsentlig Betydning. Udstedelse af Købstadprivilegier ansaas vist ellers ofte som en ret selvfølgelig Ting, naar Borgerne androg derom og vilde betale for den, men København var paa denne Tid ved at udvikle sig til Rigets Hovedstad og Kongens faste Residens og maatte derfor interessere Regeringen i langt højere Grad

²⁷⁾ Se Khhv. Dipl. I. 161 (1437) sammenholdt med I, 162 (1440), hvor han omtales som Hovedsmand paa Jungshoved.

end de mange Smaakøbstæder omkring i Landet. At man har betragtet Stadsrettens Udstedelse som en betydningsfuld Regeringsakt, fremgaar da ogsaa deraf, at Kongen, som det ses af Indledningen, har udstedt den med sit Raads, d.v.s. Rigsraadets Raad. Dette var ellers usædvanligt ved almindelige Købstadprivilegier, men havde allerede under Erik af Pommern været Tilfældet med det københavnske Privilegium af 1422.

Hvilken Indflydelse Regeringen i det enkelte har øvet paa Stadsretten, er det naturligvis umuligt at sige. I Kap. V § 58 findes en Bestemmelse, der ved sin Form stikker af imod Omgivelserne, idet Kongen her pludselig taler i første Person („Item have vi af vor synderlige Gunst og Naade“ o.s.v.). Dette hidrører rimeligvis fra, at Bestemmelsen, der tillægger Borgmestre og Raad Skattefrihed, har maattet forelægges Kongen personligt. I Slutningen af Kap. V findes ogsaa andre Bestemmelser, som tillægger Raadet bestemte Rettigheder, som i hvert Fald til Dels var nye, f. Eks. Ret til at oppebære Tiendepenge, og her maa Forholdet have været det samme. I Kap. V § 55 er endvidere optaget en Forskrift om, at den, der er gjort fredløs i Danmark, Sverige eller Norge, ogsaa skal være fredløs i København. Denne Forskrift stemmer i Princippet med Christoffers Landefred af 12. Juni 1422 § 5 (men ogsaa med Bestemmelser i Unionsaftalerne) og kan derfor tænkes indsat efter Ønske af Regeringen, og det samme kan vistnok være Tilfældet med andre Bestemmelser i den sidste Del af Kap. V.

Stadsretten blev givet paa Københavns Slot den 14. Oktober 1443. Den originale Udfærdigelse, der findes i Københavns Stadsarkiv, er en lille Bog i Kvart, bestaaende af ni Pergamentsblade, indbundet i et Svine-skinnsbind. Gennem Bladene og Bindet er trukket en flettet, flerfarvet Snor, til hvilken det røde Vokssegl er

Christoffer af Bayerns Stadsret, 1443.

fæstet, som Hovedsegl det store Majestætssegl, hvor Kongen er fremstillet siddende, i Panser med Krone, Rigsæble og Scepter, som Kontrasegl hans mindre Segl, Sekretet.²⁸⁾ Seglet er beskyttet af en Blikkapsel, hvori to smaa grønne Silkepuder. Paa nær Kapselen er det hele meget vel bevaret, hvad ikke mindst gælder om Seglet. At Byen efter Tidens Skik har maattet betale godt for Stadsretten baade til Kongen, Kansleren og Kancellipersonalet, tør vist anses for givet.²⁹⁾

I Indledningen til Stadsretten, der er kort og i det væsentlige svarer til den Form, der sædvanligt anvendtes i Købstadprivilegier, udtaler Kongen, at han med sit Raads Raad under og giver Borgmestre, Raadmænd og menige Borgere og hele Menigheden (Borgerskabet) i København de efterskrevne Artikler, Privilegier, Friheder og Naader, for at København deraf maatte forbedres og holdes og regeres i god skellig Styrelse og Borgmestre, Raadmænd, Borgere og Borgerskab maatte og skulde være Kongen, hans Efterkommere og Kronen ydermere og villigere til Tjeneste efter deres Magt og Formue. Den sidste Passus er mindre skarpt affattet, end det ellers undertiden sker i Privilegier, hvor det kan hedde, at Privilegiet er givet „for“, d.v.s. til Gengæld for Troskab og Tjeneste. Herved fik Forholdet mellem Kongen og Byen næsten Karakteren af et Lensforhold, og det Spørgsmaal kunde da rejses, om Kongen ikke var bundet

²⁸⁾ Begge Segl er afbildet og nøje beskrevet i Henry Petersen, Danske kongelige Sigiller, udgivet af Thiset (1917), under Nr. 66 (Sekretet) og 67 (Majestætsseglet).

²⁹⁾ Stadsretten blev første Gang udgivet af Peder Hansen Resen i *Nonnulla antiqua jura civitatum Daniæ* (1683) p. 2—125, ledsaget af en tysk Oversættelse og en Omskrivning paa nyere Dansk. Denne danske Tekst optryktes i Erik Pontoppidan, *Origines Hafnienses* 96 ff. Senere er Stadsretten udgivet af Kolderup-Rosenvinge i *Saml. af gamle danske Love* V, 145 ff. og af O. Nielsen i *Kbhvn. Diplom. I*, 164 ff.

til ikke at tilbagekalde Privilegiet, saalænge Troskaben og Tjenesten præsteredes. For den københavnske Stadsrets Vedkommende var enhver Tvivl i saa Henseende dog afskaaret ved, at Kongen i Stadsrettens Slutning udtrykkeligt forbeholdt sig Ret til at forbedre den og til at tilføje noget og tage noget fra, hvis han fandt det nyttigt. Et saadant Forbehold blev paa denne Tid ofte indført i Købstadprivilegier og findes i et stort Antal af de Privilegier, der blev udstedt af Christoffer af Bayern.

Selve Lovteksten er inddelt i 6 Kapitler, hvert omfattende et større eller mindre Antal Paragraffer. I Originalen er hele Stadsretten skrevet ud i eet, uden ny Linie ved Begyndelsen af Kapitler og Paragraffer, og disse er ikke nummererede. Af Citater i Domme kan man se, at man i senere Tid i Praksis benyttede Afskrifter med fortløbende Kapitelstal, først 118, senere 117 Kapitler. I Udgaverne har man tilføjet Paragraftal, men med særskilt Paragraffølge for hvert Kapitel; her er det samlede Antal Paragraffer 120.³⁰⁾

Kapitlerne er af meget forskellig Længde. Første Kapitel om, hvorledes der skal holdes med Samfund saasom Kompagnier og Gilder og andre skellige Selskaber, tæller 7 Paragraffer, det andet om Vin at tappe 2, det tredie om Gæster og Købmandsskab 18, det fjerde om Gæld 3, det femte om Byens egne Ærinder 59 og det sjette om dem, der forbryder sig og leve uskelligt, 31. I Almindelighed svarer Kapiteloverskrifterne godt til Indholdet; kun det femte Kapitel, der alene skulde ventes at handle om Stadens Forfatning og Forvaltning og lignende Emner, har faaet et ret broget Indhold, idet det ogsaa indeholder et betydeligt Antal strafferetlige Bestemmelser, der dog for Størstedelen tilsigter at beskytte

³⁰⁾ I det efterfølgende citeres Kapitlerne med Romertal, Paragrafferne med arabiske Tal, f. Eks. III, 6, V, 58.

Staden og dens Myndigheder eller den almene Fred i Staden, samt enkelte processuelle, privatretlige og næringsretlige Forskrifter. Privatretten, der ikke spiller nogen stor Rolle i Stadsretten, har man aabenbart haft vanskeligt ved at finde en passende Plads til; en enkelt herhenhørende Bestemmelse er saaledes ganske umotiveret indsat midt i det strafferetlige Kapitel. For Paragraffernes Rækkefølge indenfor Kapitlerne har aabenbart Rækkefølgen i Stadsretten af 1294 været afgørende, forsaavidt denne benyttedes som Kilde, saaledes at de Bestemmelser, der i hvert Kapitel er hentede fra den eller dog i hvert Fald foranledigede ved den, med ganske faa Undtagelser kommer i samme Orden som i den ældre Stadsret, men ikke altid umiddelbart efter hinanden, idet der imellem enkelte af dem kan være indskudt en eller flere nye Bestemmelser.

Stadsretten bygger i første Række paa den ældre Stadsret af 1294, som den fordanser. Den udmærker sig ved at være skrevet i et godt og klart Sprog uden ret mange af de Ubehjælpomheder, som ikke er ualmindelige i Datidens danske Tekster. I sproglig og stilistisk Henseende hævder den derfor en meget smuk Plads blandt andre jævndrende Love. I Forhold til Erik af Pommerns Stadsret er den danske Gengivelse i det hele selvstændig og langt bedre, men der er dog næppe Tvivl om, at Forfatteren af den har kendt Erik af Pommerns Stadsret. At han har udeladt alle de Bestemmelser i Stadsretten af 1294, som var forbigaaet i denne, kan ganske vist skyldes, at de ikke passede under de ændrede Forhold, og andre Ligheder kan hænge sammen med det nedenfor omtalte Forhold, at den Tekst af den ældre Stadsret, som benyttedes i Praksis, har afveget noget fra den, vi nu kender, hvad der har sat Spor i begge de danske Gengivelser, men selv bortset herfra er der enkelte Bestemmelser, hvor Formuleringen er saa ens, at

Ligheden næppe kan være tilfældig.³¹⁾ At Forfatteren af Stadsretten af 1443 næppe har haft noget andet dansk Grundlag for sit Arbejde, er bemærket ovenfor.

Den latinske Tekst af Stadsretten af 1294, som har været lagt til Grund for Fordanskningen, kan ikke have været den, som foreligger i Roskildebispens Jordebog. Flere Bestemmelser, som er forbigaaet i denne, er nemlig medtaget. Paa den anden Side er der meget, som taler for, at den heller ikke helt har svaret til den, som foreligger i den saakaldte Original, men har været en fra denne afvigende Tekst, i hvilken den oprindelige Stadsret ad uofficiel Vej i nogen Grad var blevet ændret under Hensyn til den senere stedfundne Udvikling. Saa-danne nyere Bearbejdelser af de oprindelige Stadsretter fremkom i flere andre Købstæder, f. Eks. i Ribe og Roskilde, og i København er det rimeligvis gaaet paa samme Maade. Herved forklares som allerede nævnt nogle ejendommelige Ligheder mellem Stadsretten af 1443 og Erik af Pommerns Stadsret³²⁾ og sikkert ogsaa en Del af de Forskelligheder, som fremtræder mellem den første af disse Stadsretter og Stadsretten af 1294.³³⁾ At Erik af Pommerns Stadsret adskiller sig saa forholdsvis lidt fra denne, gør det dog usandsynligt, at de omtalte Tillæg eller Ændringer har haft noget større Omfang.

Af de 107 Kapitler i den ældre Stadsret gaar kun omkring 70 igen i Stadsretten af 1443 eller har dog mere

³¹⁾ Dette gælder saaledes om Stadsret 1443 III, 17—18 smh. m. Eriks Stadsret Kap. 104, om V, 33 smh. m. Kap. 103, om VI, 21 smh. m. Kap. 50, om VI, 25 smh. m. Kap. 64.

³²⁾ Eriks Stadsret indeholder saaledes i Kap. 62 en Bestemmelse som mangler i Stadsret 1294 Kap. 83, men genfindes i Stadsret 1443, V, 27, og det første Punktum i det nævnte Kap. 83 er i begge de danske Tekster fjernet fra dette Sted og anbragt i andre Omgivelser, hvor det ikke fra først af hører hjemme.

³³⁾ Se forskellige Steder i det følgende.

eller mindre nær Berøring med denne. Grunden til Udeladelserne var i nogle Tilfælde, at den ældre Stadsret havde flere Bestemmelser af samme Indhold, af hvilke kun en behøvede at bevares,³⁴⁾ men som oftest, at de udeladte Forskrifter havde haft Bispens Herredømme til Forudsætning eller dog aabenbart skyldte Forholdet til ham deres Optagelse i Stadsretten,³⁵⁾ eller at de af andre Grunde var forældede, f. Eks. de i deres Tendens lavsfjendtlige Bestemmelser i Kap. 51 og 52. Ofte kan der naturligvis ikke siges noget bestemt om Grunden til Udeladelsen, men naar man f. Eks. ser, at alle de fire Bestemmelser, der tilsigtede at hindre, at Stadens faste Ejendomme erhvervedes af udenbys Folk eller af Herremænd eller Klostre,³⁶⁾ er forbigaaet, er det klart, at der maa ligge en bestemt Tanke bagved, vel snarest den, at de paagældende Bestemmelser ikke praktisk lod sig gennemføre.³⁷⁾

De fra Stadsretten af 1294 overførte Bestemmelser blev ingenlunde altid optaget uforandret, selv bortset fra saadanne Selvfølgeligheder som, at Biskop ændredes til Konge og Raadet til Borgmestre og Raad. Reglerne har ikke blot ofte faaet en fyldigere Formulering eller er blevet mere nuancerede gennem Tilføjelse af Undtagel-

³⁴⁾ Om Følgerne af ikke at betale Bøder handlede Kap. 59, 68 og 99 foruden mere specielle Forskrifter i Kap. 1, 82, 84 og 86. Af alt dette er kun Kap. 68 blevet tilbage, jfr. VI, 10. — Af de fire Kapitler om Forræderi mod Biskoppen og Staden (Kap. 29—32) er kun Kap. 31 og 32 bevaret, jfr. V, 9—11; men ved i V, 9 at indskyde „Kongen“ og „Københavns Slot“ er der taget Hensyn til de to andre Kapitler. I det hele bærer Arbejdet Præg af god Forstaaelse og Omtanke.

³⁵⁾ F. Eks. Kap. 35 om Straf for Konkubinat og Kap. 42 om, at gejstlige Sager skulde afgøres efter kanonisk Ret.

³⁶⁾ Kap. 7, 9, 22 og 89, jfr. ogsaa Kap. 1 i Slutn.

³⁷⁾ Senere genoptog man den gamle Tanke i ændret Form (Priv. 18. April 1458).

ser, men der er ogsaa paa andre Maader foretaget adskillige Ændringer. Navnlig er Straffene meget ofte forandret, og det samme gælder om andre Retsfølger af forbudte Handlinger og om Tidsfrister. Undertiden er Berøringen med den gamle Stadsret meget svag, idet denne blot har været Anledning til, at det samme Emne er blevet behandlet i Stadsretten af 1443, men paa en væsentlig anden Maade.

Af nye Bestemmelser indeholder Stadsretten op imod 50. Der findes mange i de første fire Kapitler, men et større Antal er ogsaa samlet i Slutningen af Kap. V og sidst i Kap. VI. Bestemte endnu bevarede skriftlige Kilder til dem kan ikke paavises. Som ovenfor berørt, kan det ikke antages, at en muligt eksisterende yngre Redaktion af Stadsretten af 1294 har afvejet saa stærkt fra denne, at den kan have dannet Kilden til nogen større Del af det nye i Christoffers Stadsret, men der kan naturligvis have foreligget selvstændige Optegnelser, f. Eks. af kommunale Forordninger eller Vedtægter, men herom kan intet sikkert vides. Meget sandsynligt er det derimod, at adskillige af de nye Bestemmelser hviler paa Sædvaner, der efterhaanden havde dannet sig, og i enkelte Tilfælde siges dette ogsaa ligefrem, saaledes med Hensyn til Gæsters Pligt til at betale Gæsteskid (III, 7), med Hensyn til Reglen om, at Byfogden skal vælges af Fogden af Slottet og Borgmestre og Raad (V, 52), og endelig med Hensyn til den Borgmestre og Raad tilkommende Afgift af Stadens Vægt (V, 57). De Bestemmelser, som maatte være indsat efter Regeringens Initiativ, maa vel ogsaa ofte forudsættes at have været nye, men iøvrigt nytter det vistnok ikke bestemt at ville adskille det gamle fra det nye. Det skal blot nævnes, at de udførlige Bestemmelser om Gæsters Handelsberettigelse, der kun har ringe Berøring med den ældre Stadsret, paa en mærkelig Maade undgaar at gentage noget af det, der tid-

ligere var fastsat i Erik af Pommerns Lovgivning eller i hans Privilegium for København, og derfor netop synes bestemt til at supplere disse Bestemmelser. Dette taler ret stærkt for, at Indholdet i det væsentlige var nyt.

IV.

Skønt Stadsretten af 1443 med sine 120 Paragraffer hører til de udførligste af de danske Stadsretter — kun Flensborg Stadsret og den yngre Redaktion af Ribe Stadsret overgaar den ubetydeligt, medens den plattyske Redaktion af Slesvig Byret kommer nær op imod den — er det dog en Selvfølge, at den langtfra kunde give en blot nogenlunde fuldstændig Fremstilling af den i København gældende Ret eller for Københavns Vedkommende erstatte den almindelige Landslovgivning, og det kan heller ikke siges, at den samler eller har villet samle alle de for København særlige Retsregler. Indholdet er i mange Henseender ret tilfældigt. Nogle Emner er behandlet med stor Udførlighed, medens andre er helt eller saa godt som forbigaaet eller dog kun belyst gennem spredte Bestemmelser.

Byens retlige Organisation, dens administrative Myn-digheder og Domstole og disses Sammensætning, forudsættes næsten helt igennem bekendt, og kun lejligheds-vis faar man noget at vide om den. Som Repræsentanter for Kongemagten fandtes Fogden af Huset eller Slottet³⁸⁾ og Byfogden, men som oftest tales der blot om Fogden, og her kan det være tvivlsomt, hvem af de to der menes. At Fogden, hvor han optræder sammen med Raadet, altid nævnes før dette, kunde tyde paa, at det er Fogden fra Slottet, men denne Forstaaelse, der er den naturligste i nogle Tilfælde, passer ikke overalt, særlig ikke, hvor det drejer sig om Udøvelse af den døm-

³⁸⁾ I, 1, V, 52 og VI, 3.

mende Myndighed og hvad dermed staar i Klasse.³⁹⁾ Byfogden skulde vælges af Fogden af Slottet og Raadet, hvilket siges at stemme med ældre Sædvane, men iøvrigt var en relativ ny Ordning, som i andre Byer først kendes fra Begyndelsen af Aarhundredet og aldrig blev almindelig.⁴⁰⁾ Den kunde kun bidrage til at trykke Byfogden ned i et lavere Niveau end Raadet.

Om Raadet faar man rent i Forbigaaende at vide, at det havde Ret til at supplere sig selv, idet den, der holder sig for Raadmand i København uden at være beskikket af Borgmestre og Raad, trues med at skulle miste sin Hals (V, 21). Selvsuppleringsretten udviklede sig vistnok til meget forskellig Tid i de forskellige Købstæder. At den nævnes i næsten alle Christoffer af Bayerns Privilegier for sjællandske Købstæder, tyder paa, at den i disse paa denne Tid endnu var ny, men efter Omtalen af den i Stadsretten af 1443 kan den godt allerede tidligere have været anerkendt i København. Stadsret 1294 Kap. 55 krævede dog Indsættelse af Biskoppen. Hvorledes Borgmestrene udpegedes, oplyses ikke, men man lægger Mærke til, at Stadsretten i Modsætning til saa mange andre af Christoffers Privilegier intet indeholder om, at Kongen skal indsætte dem og kan afsætte dem. Kongens Indflydelse paa Raadets Sammensætning maa derfor antages at have været ringe, men heller ikke Borgerskabet har haft nogen Indflydelse paa den.

Baade af denne Grund og fordi Raadet altid rekrutteredes fra Købstædernes Overklasse, bestod der ved Middelalderens Slutning i mange Købstæder et spændt Forhold mellem Borgerskab og Raad. Naar der i en af Stadsrettens nye Bestemmelser (V, 38) fastsættes Straf for den, der overløber Fogden, Borgmestre eller Raad med

³⁹⁾ Se f. Eks. V, 38 og 50, VI, 4, 9, 10, 19, jfr. ogsaa VI, 21 og 22.

⁴⁰⁾ M. Mackeprang, Dansk Købstadstyreelse 211.

vred Hu og ubekvemme Ord, kunde dette tyde paa, at Forholdet heller ikke i København har været det bedste, og en Bestemmelse som V, 58, der tillagde Borgmestrene og Raadmændene, der altid hørte til de mest velhavende Borgere, Frihed for den aarlige Byskat, har næppe været egnet til at stemme Borgerskabet blidere.⁴¹⁾ Bestemmelsen i V, 21, hvorefter den, der holdt sig for Raadmand uden at være beskikket af Borgmestre og Raad, endog skulde miste sin Hals, hvad vel maa forudsætte, at det drejede sig om et egentligt Oprørsforsøg med Indsættelse af et nyt Raad, peger i samme Retning, men er dog af mindre Beviskraft, fordi den er overført fra den ældre Stadsret, der blot havde en mindre streng Straf. Det samme gælder om V, 12, der under Livsstraf forbyder at gøre nogen Samling i København uden efter Indkaldelse af Foged, Borgmestre og Raad, en Bestemmelse, der for København erstattede de mod Sammenrottelser af Borgerne rettede Bestemmelser i de fleste andre af Christoffers Privilegier.

Om Borgmestre og Raads Beføjelser indeholder Stadsretten en Mængde Bestemmelser, der med faa Undtagelser kræver, at Raadet handler sammen med Fogden. Hele denne Ordning havde allerede Hjemmel i den ældre Stadsret, der i Kap. 21 endog forbød Raadet at samles, uden at Fogden var nærværende, og naar den er bevaret i Stadsretten af 1443, beror det rimeligvis paa, at der i København var en „Foged af Slottet“, der indtog en højere Stilling end Raadet.

Med Hensyn til Nødvendigheden af Fogdens Medvirkning synes der ikke at være gjort nogen bestemt Forskel mellem Øvrighedshandlinger og hvad man nu vilde be-

⁴¹⁾ Af Priv. 18. April 1458 ses, at Skattefriheden ikke har ladet sig opretholde udover Christoffers Tid, men den fornyes nu af Christiern I.

tegne som kommunale Foranstaltninger. Ifølge V, 4 er det Foged og Borgmestre og Raad, som skønner over, hvorvidt Veje eller andet er af Nytte for Staden, medens det paa den anden Side efter V, 39 er Borgmestre og Raad alene, der fritager for at udfare, ikke blot i Stadens Ærinde, men ogsaa i Kongens Udbud. Dog kan det nævnes, at det efter V, 16 synes at være Borgmestre og Raad, der paa egen Haand paalægger kommunal Skat.

Hvor det drejede sig om Udøvelse af Øvrighedsmyndighed, var Borgmestre og Raad med paa alle Omraader og kunde altsaa i ligesaa høj Grad som Fogden betegnes som Byens Øvrighed. Det var saaledes Raadet, der sammen med Fogden udøvede Stadens Autonomi, men her krævedes yderligere — vel paa Grund af Københavns særlige Betydning — Indhentelse af Kongens Samtykke (V, 23). Det var Raadet og Fogden, der sammenkaldte Borgerskabet, naar der fandtes Anledning dertil, og det var omvendt til dem, at Almuen maatte henvende sig med sine Klager (V, 12). De var med til at meddele forskellige Tilladelser og Dispensationer, til at gennemføre Ekspropriationer til Stræder eller Veje (V, 7), til at fatte Beslutning om tvungen Afgivelse af Tømmer, Sten og andet (V, 8), til at tvangsindlægge Spedalske (V, 36), til at ordne Bebyggelsen i Staden (V, 49) o.s.v. Nogen almindelig Bestemmelse om, at Foged og Borgmestre og Raad skulde føre Tilsyn med, at Lovgivningen om Næringsvæsenet overholdtes, eller med Lavene, findes ikke i Stadsretten, der kun indeholder enkelte spredte Udtalelser herom (II, 2, III, 3 og 9, V, 18), men dette beror vel paa, at Privilegierne fra Erik af Pommerns Tid⁴²⁾ afgav den fornødne Hjemmel, i hvert Fald med Hensyn

⁴²⁾ Frd. for de sjæll. Købstæder 15. Febr. 1422 § 1, Priv. for København 28. Okt. s. A.

til Lavene og Haandværket, derunder ogsaa Hjemmel til at regulere Priserne.⁴³⁾

Den ældre Stadsret havde som bekendt helt villet forbyde alle Gilder, hvad vistnok havde været en Hovedaarsag til de Uroligheder, der udbrød kort efter dens Udstedelse, men dette Standpunkt har sikkert ikke kunnet opretholdes. Stadsretten af 1443 kræver ikke engang som mange tidligere og samtidige Privilegier en Tilladelse af Øvrigheden til Oprettelse af nye Gilder eller Lav, men giver kun Foged og Borgmestre og Raad Ret til at forbyde dem, naar de fandt dem skadelige (I, 3), hvorhos de samme Myndigheder skulde beskikke Oldermændene (I, 2); kun det tyske Kompagni indrømmes der en lidt friere Stilling (I, 1).

At Fogden og Borgmestre og Raad i Forening udøvede dømmende Myndighed, omtales eller forudsættes paa flere Steder i Stadsretten, saaledes især i V, 22 og VI, 10,⁴⁴⁾ men om selve Domstolene og deres nærmere Sammensætning tier den næsten helt; Bytinget nævnes i Forbigaaende i V, 24, Raadstueretten slet ikke. Iøvrigt var der vistnok ikke stor Forskel paa de to Domstole, idet Foged og Raad mødte begge Steder; dog var Tinget særlig Fogdens Domstol, der holdtes offentligt med Adgang for alle Borgere til at indfinde sig og maaske ogsaa til at tage en vis Del i Fældelsen af Dommene, medens Raadstueretten først og fremmest var Raadets Domstol.

I V, 15, jfr. V, 1, forudsættes det vistnok, at den, som

⁴³⁾ Herom handler iøvrigt netop II, 2, der dog kun angaar Udtapning af Vin, og i Virkeligheden ogsaa V, 18 (om Indskriden mod Bagerne, naar de bagte for smaa Brød, men ogsaa mod andre Haandværkere i lignende Tilfælde).

⁴⁴⁾ Se endvidere om beslægtede Forhold V, 50 (Arrest paa Udlandinges Gods), IV, 1 og 2 (Udmeldelse af Vurderingsmænd), VI 9 (Vurdering af Lyde), V, 32 (Fastsættelse af Erstatning for Tab lidt ved Foranstaltninger til Begrænsning af Ildebrand), jfr. ogsaa VI, 22.

var født i København, allerede derved var Borger, medens den, der kom udefra og vilde nedsætte sig i Staden, maatte optages i Borgerskabet, hvilket skulde ske inden en vis Frist (V, 34). Ved Optagelsen aflagdes Troskabsed baade til Kongen og til Staden (V, 1), hvilket tyder paa, at Optagelsen er sket ved Foged og Raad i Forening.⁴⁵⁾ Borgerskabet fortabtes ved Fraflytning i mere end Aar og Dag og maatte da eventuelt paany erhverves (V, 33); det kunde ogsaa fortabes ved visse Forseelser (V, 18).

Det forenede Borgerskabs Indflydelse paa Byens Styrelse maa antages at have været ret ringe. Bortset fra den ovenfor omtalte Bestemmelse, der forbyder det at samles uden efter Indkaldelse af Fogden og Borgmestre og Raad, indeholder Stadsretten intet derom, men der kunde dog altsaa blive Spørgsmaal om Borgerforsamlinger, naar Myndighederne ønskede at faa en saadan Forsamlings Tilslutning til en eller anden Foranstaltning, undertiden maaske ogsaa, naar de ønskede at høre dens Raad.

At en Person var Borger, havde især Betydning med Hensyn til hans Adgang til at drive Næring. Ifølge V, 15 kunde kun Borgere udøve Haandværksnæring, hvortil dog yderligere krævedes Optagelse i vedkommende Lav. Udkænkning af tysk og dansk Øl var ligeledes forbeholdt Borgere, men var iøvrigt en fuldstændig fri Næring, som enhver kunde give sig af med (I, 5 og 6).⁴⁶⁾ Det samme var Tilfældet med Salg af dansk Øl ud af Huset (I, 6), hvorimod Salg af tysk Øl paa denne Maade kun maatte ske fra Stadskældereren, som dreves af Borgmestre og Raad og var en af deres Indtægtskilder (I, 4).

⁴⁵⁾ V, 18 synes dog i Strid hermed at forudsætte, at det var Borgmestre og Raad alene, som raadede for Forholdet.

⁴⁶⁾ Ret til at falholde dansk Øl tilkom ogsaa Kvinder, skønt disse ikke kunde blive Borgere (I, 6).

Ogsaa med Hensyn til Handelen havde Besiddelse af Borgerskab stor Betydning, idet fremmede Købmænd eller Gæster, som de kaldtes, kun havde en paa mange Maader begrænset Handelsberettigelse. Som ovenfor omtalt er Stadsrettens Regler paa dette Punkt ikke udtømmende, idet de blot tjener til at supplere, hvad der allerede andetsteds var fastsat. Den vigtigste af de iøvrigt ret udførlige Bestemmelser er Bestemmelsen om, at en Gæst ikke maa købe af en anden Gæst (III, 6), hvilken i Forbindelse med forskellige allerede gældende Indskrænkninger skulde sikre, at en af Parterne i enhver Handel, der afsluttedes i Byen, var en Borger. Desuden skulde Gæster under deres Ophold i Byen bo hos Borgerne (III, 3), de skulde benytte Borgernes Pramme til at udskibe deres Gods (III, 5), de maatte ikke, naar bortses fra visse grovere Varer, sælge deres Gods fra deres Skib eller fra Skibsbroen, men skulde enten sælge det ved den offentlige Vægt (III, 10, jfr. V, 57) eller, hvis det drejede sig om Klæde, Lærred og lignende, bringe det til deres Herberg (III, 8), hvor det dog ikke maatte falbydes paa Gaden eller fra Vinduer, men skulde oplagres paa Loftet eller i Huset eller Gaarden (III, 12); dog maatte fremmede Kræmmere staa ude med deres Varer i tre Dage en Gang om Aaret (III, 11). Det var strengt forbudt Borgere at medvirke til Omgaaelse af disse Regler ved at handle med Gæsters Penge, altsaa for deres Regning (III, 14). Som ovenfor nævnt er det muligt, at disse Bestemmelser for en væsentlig Del var nye. De var et Led i de Bestræbelser, Lovgivningen allerede længe, men indtil Erik af Pommerns Tid kun mere spredt havde udfoldet for at holde de hanseatiske Købmænd Stangen og sikre de danske Købstæders Borgere den indenlandske Handel.

Om Borgernes Pligt til at svare Skat til Kongen eller Byen høres kun, at enhver skulde betale, som han havde

Gods til (V, 16), ligesom det ses, at den, der boede paa Kongens Jord, maatte svare Jordskyld (V, 37). Var der Fare paa Færde for Københavns Slot, skulde Bymændene efter Evne søge at væрге og redde det (VI, 3), og det var aabenbart — som det kan sluttes af V, 3 — deres Pligt at vedligeholde Byens Befæstning, som i dette Øjemed synes at have været delt imellem dem, saaledes at hver havde sit Stykke. De var endvidere pligtige til at drage ud i Kongens Udbud eller i Stadens Ærinder (V, 39), og det kunde forlanges af dem, at de skulde hjælpe til at gøre Veje eller andre Ting af Nytte for Staden (V, 4). Forlod en Bymand denne for mere end seks Uger, skulde han anvise en anden, som i paakommende Tilfælde kunde træde i hans Sted (V, 25). I denne Forbindelse kan ogsaa erindres, at Borgerne som tidligere omtalt maatte finde sig i Ekspropriation af baade fast Ejendom og Løsøre (V, 7 og 8), men de havde i begge Tilfælde Krav paa Erstatning. Disse Ekspropriationsbestemmelser, der gik tilbage til Forliget af 1254 Kap. 15 og Stadsret 1294 Kap. 25, er de ældste Forskrifter af denne Art i dansk Lovgivning. Hvis en Bymand var i Færd med at købe en Ting, og Kongens Bud kom til for at købe den til Kongen, skulde Bymanden opgive den (V, 14), hvad der var en Undtagelse fra det almindelige Forbud mod at gøre nogen Forkøb, d. v. s. at gribe ind i en Handel, der allerede var i Gang med en anden, navnlig ved at gøre Overbud (V, 17).

Strafferetten er maaske det Emne, der i Stadsretten belyses udførligst. Der er ganske vist enkelte vigtigere Forbrydelsesgrupper, saaledes navnlig Tyveri, som helt mangler i Stadsretten, men Voldforbrydelser er til Gengæld behandlet næsten helt udtømmende.

I strafferetlig Henseende betegner Stadsretten af 1443 i Forhold til den ældre Stadsret, i hvert Fald tilsyneladende, et Brud paa Udviklingen. Stadsretten af 1294 var

paa dette Omraade stærkt præget af kirkelige Opfattelser. Den kanoniske Rets Forbud mod, at Gejstlige udøvede Kriminaljurisdiktion, forsaavidt den førte til Anvendelse af Dødsstraf eller lemlæstende Straffe,⁴⁷⁾ var saaledes uden Tvivl Aarsagen til, at Fredløshed, der kunde resultere i, at den fredløse blev dræbt, slet ikke omtaltes i Stadsretten, og at Dødsstraf heller ikke udtrykkeligt foreskredes, men i det højeste forudsattes at kunne forekomme (Kap. 104, jfr. ogsaa Kap. 96). I Stedet for anvendtes i visse Tilfælde evigt Fængsel, der var en af Kirken indenfor dens eget Omraade overfor Gejstlige benyttet Straf, og ellers Forvisning, medens Fredløshed som subsidiær Retsfølge af ikke at betale Bøder enten erstattedes med sidstnævnte Straf eller med Fængsel. Ogsaa den ret hyppige Anvendelse af Æresstraf (Infami) og de Bestemmelser, der lod Straffen bero paa et frit Skøn af Foged og Raad, kunde rimeligvis føres tilbage til kirkelig Indflydelse.

Om dette System af Straffe, der afveg saa stærkt fra den nationale Rets, virkelig er blevet praktiseret gennem hele det 14. Aarh., er vel nok tvivlsomt. Muligvis har der sædvanemæssigt udviklet sig en anden Ordning, der har staaet betydeligt nærmere ved den, man finder i Stadsretten af 1443, saa at denne ikke har betydet saa stor en Forandring, som det kunde se ud til. Herfor taler, at der allerede i Erik af Pommerns Stadsret findes Tiløb i samme Retning.

I Stadsretten af 1443 er Æresstraf forsvundet undtagen for den Raadmand, der tager imod Bestikkelse (V, 20), og ligesaa Fængselsstraf, dog ogsaa med en en-

⁴⁷⁾ P. Hinschius, Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten I, 28. Bonifacius den VIII bestemte iøvrigt, at en Biskop, uden at de sædvanlige Følger af Overtrædelse af Forbudet indtraadte, kunde hemyndige sin Foged til at udøve den ellers forbudte Jurisdiktion, c. 3 in Vito III, 24.

kelt særlig Undtagelse, hvor Fængslingen maaske ikke er tænkt som Straf, men som Tvangsmiddel (V, 3). Ogsaa den arbitrære Fastsættelse af Straffen er opgivet, undtagen naar Bøder ikke blev betalte (VI, 10), men til Gengæld har Dødsstraffen faaet et stort Raaderum, saaledes ved Manddrab, grove Lemlæstelser, Brud paa Husfreden med Tilføjelse af Slag eller Saar, selv om ingen var blevet dræbt, ved Voldtægt, Forræderi og hvad dermed stilledes i Klasse, samt ved forskellige Forbrydelser mod den offentlige Myndighed og Orden, som til Dels allerede tidligere er omtalt.⁴⁸⁾

Til Dødsstraffen var vistnok altid knyttet Fortabelse af Hovedlod, skønt det ikke altid udtrykkeligt siges, og denne Straf forekommer ogsaa undertiden som selvstændig Straf (V, 22, VI, 2) ligesom ogsaa andre Former af Konfiskation, men iøvrigt er det Bødestraffen, som ved Siden af Livsstraffen spiller langt den største Rolle. Blev Bøderne ikke betalte, skulde vedkommende straffes (pligtes og pines) af Fogden og Borgmestre og Raad efter sin Brøde (VI, 10), og her kunde der rimeligvis blive Tale om Fængselsstraf, Forvisning og Legemsstraf (Kagstrygning), hvilken sidste Straf udtrykkeligt foreskrives som subsidiær Straf ved grove Ærefornærmelser mod uberygtede Personer, dog saaledes, at der som andet Alternativ nævnes, at den dømte løser sig fra Foged, Borgmestre og Raad, altsaa at han aftinger Sagen med dem (VI, 29). Det er den nysomtalte Regel i Forbindelse med den udstrakte Anvendelse af Dødsstraf, der giver Stadsretten af 1443 et efter Tidens Forhold moderne Præg sammenlignet med ældre middelalderlig Ret. Bøde-

⁴⁸⁾ VI, 7, 11, 16, 17, 27 samt V, 9, 10, 11, 12, 21 og 38. Hertil kan endnu føjes V, 31, hvorom nærmere nedenfor i Teksten, VI, 23 og 24 (Overfald paa Vægterne, medens de var i Funktion, og omvendt Vægteres Misbrug af deres Stilling ved at slaa sagesløse Personer).

straffen, der var saa udbredt indenfor denne, kunde være effektiv overfor dem, der havde Formue at betale med, men overfor den Kriminalitet af en mere moderne Type, som naturligt opstod i Købstæderne med deres broget sammensatte Befolkning med mange løse og tilvandrede, ofte næsten formueløse Elementer slog den ikke til.

Endnu skal omtales Bestemmelserne i VI, 28—31. Den ældre middelalderlige Ret havde bortset fra den skaanske Birkeret kun beskæftiget sig meget lidt med Ærefornærmelser, idet Straf kun var fastsat for den, der til Tinge sigtede en anden for Tyveri, hvormed dog andre lignende Sigtelser maa antages at være stillet i Klasse. Straffen var her Tremarksbøder, hvortil senere kom Æresstraf. Begrænsningen til Sigtelser fremsatte paa Tinge hang dels sammen med, at Ytringerne kun da kunde bevise, hvis Injurianten benægtede at have brugt dem, dels med, at man kun i saa Fald mente sikkert at kunne regne med, at de var fremsat i ærefornærmende Hensigt. De anførte Bestemmelser i Stadsretten gaar i flere Henseender videre. De lægger ikke Vægt paa, hvor de fornærmende Udtalelser er fremført, men tager dog Hensyn til det sidste af de omtalte Momenter ved at udskille de Tilfælde, hvor de var fremsat i Overilelse (Hastemod) eller Drukkenskab, og for disse at foreskrive en lavere Straf af Tremarksbøder (VI, 28), medens Straffen ellers efter VI, 29 var Fyrremarksbøder, der endda overfor den injurierede fordoblede. Denne Straf var tilsyneladende væsentlig højere end den ældre Rets Bod af tre Mark, men herved maatte tages Hensyn til, at den ikke var kombineret med den Æresstraf, der var blevet knyttet til den sidstnævnte Bod, og som efterhaanden blev en overmaade alvorlig Straf. Der tales i ingen af Stadsrettens heromhandlede Bestemmelser om, at Injurianten skulde være Mindremand eller en Løgner eller lign., og

senere Praksis viser ogsaa, at en Dom efter Stadsretten stadig ikke medførte Tab af Æren, hvoraf Følgen blev, at de højere Fyrretyvemarksbøder efter Stadsretten, mod hvad der vel fra først af var tilsigtet, blev anset for en lempeligere Straf end Tremarksbøderne. En særlig strengere Straffebestemmelse for „onde“, d. v. s. løsagtige Kvinder, som talte usømmelige Ord mod nogen Danne- mand eller Dannekvinde, indeholdes i VI, 31; de skulde sættes paa Kagen og bære Sten af Byen, d. v. s. lækkes til Skampælen og i et beskæmmende Optog med „Stadens Stene“ hængende om Halsen i en Kæde følges ud af Byen af Bøddelen. Denne Straf, der i første Række var en beskæmmende Straf, indbefattede uden Tvivl Forvisning, derimod, som en Sammenligning med VI, 29 viser, ikke legemlig Revselse. Stadsrettens Bestemmelser om Ærefornærmelser⁴⁹⁾ med Undtagelse af VI, 30, der ikke er omtalt i det foregaaende, og som sammenhængende med den ældre Rets Bevissystem efterhaanden tabte sin Betydning, hører til dem, der i den senere Tid hyppigst ses anvendt i Praksis.

V, 31 forudsætter, at de verdslige Straffe suppleredes af de kirkelige, der kunde ramme Handler, som ikke omfattedes af de første eller i hvert Fald ikke ud fra samme Synspunkter og i samme Udstrækning, hvad f. Eks. gjaldt om Hor og Jomfrukrænkelse. Stadsretten anerkender den kirkelige Straffemyndighed i Sager herom, men bestemmer, at hvis de skyldige efter at være lovligt forfulgt kom i Band og ikke skriftede og gjorde

⁴⁹⁾ Meget lignende Bestemmelser findes blandt Tillæggene til skaanske Birkeret (Schlyters Udgave Additamenta B), hvor de dog utvivlsomt gaar tilbage til den københavnske Stadsret. Blandt forskellige andre Tillæg til Birkeretten, der forekommer i ældre Haandskrifter af denne (Schlyter Additamenta A), findes Bestemmelser, der er nærbeslægtede med VI, 31 og V, 18; hvorledes deres Forhold er til Stadsretten, tør jeg ikke afgøre.

Bod, men blev i Bandet Aar og Dag og kom i Madband, skulde Kongens Sværd rette over dem, hvilket nærmere forklares derhen, at Manden skulde halshugges og Kvinden sættes levende i Jorden. Ved denne Bestemmelse tager Stadsretten Hensyn til Kirkens Krav om, at de verdslige Myndigheder („den verdslige Arm“) skulde skride ind mod Personer, der efter at være bandsatte forhærdede sig og ikke ved at skrifte og gøre Bod søgte Genoptagelse i Kirken. Herved paadrog de sig efter Kirkens Opfattelse Mistanke om Kætteri,⁵⁰⁾ hvad der forklarer de strenge verdslige Straffe. Til Følgerne af en Bandsættelse hørte bl. a., at intet Medlem af Kirken maatte have Samkvem med den bandsatte. Det er dette, Stadsretten udtrykker ved, at han var i Madband, der ellers i den verdslige Lovgivning paa enkelte Steder bruges om en Art begrænset Fredløshed, som bl. a. ytrede sig i, at ingen maatte modtage og bespise den paagældende.⁵¹⁾

I Modsætning til Strafferetten er Processen meget stedmoderligt behandlet. Kun nogle enkelte Bestemmelser skal nærmere omtales. I Stadsretten af 1294 havde Bevisreglerne paa afgørende Maade været præget af kirkelige Synspunkter, idet Kap. 28 havde erklæret Rensselsed (*lex negativa*), d. v. s. Partsed med Mededsmænd aflagt af Sagsøgte, der var den danske Rets vigtigste Bevis- eller Afgørelsesmiddel, for uanvendelig i København, naar Sagsøgeren kunde bevise det modsatte, d. v. s. kunde godtgøre sin Paastands Rigtighed, ved tre eller i hvert Fald to Vidner; kun hvis et saadant Bevis ikke kunde føres, skulde Rensselsed efter gammel Sædvane være tilladt. Denne høje Vurdering af Vidnebeviset sammenlignet med Partseden med Mededsmænd, der ogsaa traadte frem i andre Bestemmelser i Stadsret-

⁵⁰⁾ c. 7 in VIto II, 5.

⁵¹⁾ Sk. L. 145 (VII, 9), A. Sun. 90.

ten,⁵²⁾ var et udtalt kirkeligt Træk, idet Vidnebeviset endnu kun spillede en beskeden Rolle i den verdslige danske Ret.⁵³⁾

Ogsaa paa dette Punkt kan der imidlertid rejses Tvivl om, hvorvidt det virkelig lykkedes Kirken gennem Stadsretten af 1294 helt at ændre det ellers raadende Bevissystem for Københavns Vedkommende, og derfor ogsaa om, hvorledes man skal forstaa det Forhold, at hverken Kap. 28 eller nogen af de andre med den beslægtede Bestemmelser i den ældre Stadsret gik over i Stadsretten af 1443. Grunden kunde baade være den, at de aldrig var trængt virkelig igennem, og den, at den i Mellemtiden stedfundne Udvikling af den almindelige Lovgivnings Regler om Bevismidlerne havde gjort dem overflødige, idet Vidnebeviset nu overalt var anerkendt som Hovedbevismidlet. Den første Opfattelse har vistnok mest for sig. Der findes vel i Stadsretten et Par Bestemmelser, der synes at forudsætte, at der ikke var nogen almindelig Adgang til at fri sig ved Partsed med Mededsmænd, naar Modparten var i Stand til at bevise sin Sigtelse. Om den, der havde slaaet en Vægter ved Nattetid, hedder det i VI, 23, at hvis han ikke kan overbevises derom, men man dog har Mistanke til ham, skal han væрге sig med tolv Mands Ed, og de ovenfor omtalte Forskrifter om Ærefornærmelser gaar paa samme Maade ud fra, at det er Injuriantens Sag at bevise Rigtigheden af den af ham fremsatte Sigtelse, saa at der kun, hvor Bevis ikke kan føres, men der dog er Mistanke om, at

⁵²⁾ Se Kap. 27 og 77 samt Kap. 17, hvor der kræves fire eller i det mindste to Vidner.

⁵³⁾ Da der i Kap. 29 og 30, der hører til de Bestemmelser, som især vilde sikre Biskoppens Herredømme i København, ved Ordene *ut est premissum* henvises til Kap. 28, er det iøvrigt ikke udelukket, at Kap. 28 bl. a. er indsat, for at Biskoppen med Vidner skulde kunne fælde Overtræderne af de nævnte Bestemmelser, og altsaa har forfulgt et mere specielt Formaal.

Sigtelsen er sand, idet den sigtede er berygtet for det paasigtede Forhold, er Adgang for ham til at fralægge sig det ved Ed. Da det imidlertid i begge Tilfælde drejer sig om Sigtelser for Forbrydelser, er det mest sandsynligt, at det i disse Tilfælde krævede Bevis fra Sagsøgerens eller Injuriantens Side ikke er tænkt ført ved Vidner, men ved Ed af Nævninger, der efter de sjællandske Landskabslove fandt udstrakt Anvendelse i Straffesager og, som det fremgaar af Priv. 7. Jan. 1485 §§ 1, 2 og 9, ogsaa var i Brug i København, og netop i Drabssager og i de omtalte Injuriesager, skønt de mærkeligt nok slet ikke omtales i Stadsretten. Det maa derfor snarest antages, at denne ved ikke at optage Stadsret 1294 Kap. 28 har villet tage Afstand fra den deri indeholdte Regel om Vidnebevisets Prioritet, og at den har villet det, fordi Reglen aldrig virkelig var slaaet igennem.

Af nogen Interesse er ogsaa Reglerne om Inddrivelse af Gæld i Kap. IV, der viser, at der i København var Adgang til at faa Udlæg hos Debitor ved de offentlige Myndigheders Mellekomst, hvad dog allerede var Tilfældet efter den ældre Stadsret Kap. 103. Stadsretten indeholder i Forbindelse hermed den ejendommelige Regel, at Kreditor, hvis han ikke var tilfreds med det Gods, han fik udlagt, kunde forlange, at den Myndighed, der foretog Udlægget, selv skulde overtage Godset og i Stedet for betale ham med rede Penge, hvad naturligvis var ment som en Garanti mod urigtig Vurdering til Skade for Kreditor.⁵⁴⁾ Ny i Stadsret 1443 er IV, 3, der bestemmer, at en Debitor, der ikke kunde betale sin Gæld, og — maa det være underforstaaet — hos hvem Udlæg for Gælden ikke kunde faas, skulde overgives til Kreditor, der kunde holde ham i Forvaring, dog saaledes, at han ikke mistede sin Sundhed derved,

⁵⁴⁾ Reglen kendes ogsaa fra Tyskland, H. Planitz, Die Vermögensvollstreckung im deutschen mittelalterlichen Recht I, 497—98.

Dansk Ret havde aldrig kendt Skyldtrældom som en Form for Eksekution i Debtors Arbejdskraft, og Stadsrettens Regel, der hjemler en Art privat Gældsfængsel, hvorved Kreditor fik Debtors Person i sin Besiddelse som et Slags Pant, beror ikke paa en direkte Videreudvikling af et saadant ældre Institut, men maa ligesom tilsvarende Regler i et Par andre Love antages at være et Laan fra nordtysk Ret, der siden det 13. Aarh., især i Købstæderne, havde erstattet Skyldtrældom med Gældsfængsel uden Arbejdstvang.⁵⁵⁾ I de tyske Byer var man ved Tiden for Stadsrettens Udstedelse mange Steder allerede forlængst naaet til at sætte offentligt Gælds-fængsel i Stedet for Overgivelse til Kreditor, og Stadsretten maa ogsaa forudsætte, at Overgivelsen sker ved Stadens Myndigheder. At den har bevaret den ældre Form, kunde tyde paa, at Reglen ikke var ny i København, men hvilede paa tidligere Praksis.

Ogsaa den i København gældende Privatret belyses kun i meget ringe Grad i Stadsretten. Nævnes kan, at III, 16 endnu fastholder — aabenbart som Sikkerhedsforanstaltning mod Handel med stjaalne Koster — at den, der køber en Ting under Bødestraf, skal sikre sig et Vidne paa Handelen (dog ikke som efter den ældre Stadsret Kap. 98 en Ven (vin), d. v. s. en Person, der indestod for Sælgerens Adkomst til Tingen), og at III, 17 og 18 giver Køberen, der har fæstet Købet med Haandslag, Ret til at træde tilbage fra det samme Dag mod at betale en Bøde paa 2 Øre og kun lader ham være absolut bundet ved det, naar han beholder Tingen Natten over, eller han efter forudgaaende Besigtigelse har drukket Lidkøb paa Købet.

⁵⁵⁾ M. Rintelen, Schuldhaft und Einlager im Vollstreckungsverfahren 77 ff. Jfr. ogsaa K. v. Amira, Nordgermanisches Obligationenrecht 155 ff., Erik af Pommerns Gaardsret § 11, den yngre Riberret § 94.

V

Af det foregaaende vil det være fremgaaet, at Stadsretten af 1443, selv om den uden Tvivl har bragt en Del nyt, dog ikke med Rette kan karakteriseres som en Reformlov, snarest maaske med Hensyn til Ordningen af visse Sider af Næringsvæsenet og med Hensyn til Strafferetten, hvor det dog er usikkert, hvor meget af det tilsyneladende nye der hviler paa ældre Sædvaner. Om den bragte nogen større Forandring i Byens Forhold til dens Herre, er vist meget tvivlsomt. Nogle af de Bestemmelser i den ældre Stadsret, som vilde værne om Biskoppens Herredømme og sikre ham den afgørende Indflydelse i alle dens Anliggender, er vel ikke gaaet over i Stadsretten af 1443, men disse Bestemmelser kunde til Dels slet ikke finde Anvendelse, efter at København var kommet ind under Kongen, og de er maaske heller ikke forinden blevet haandhævet efter Bogstaven, fordi de var affødte af den i 1294 foreliggende, for Biskoppen særlig farlige Situation. Andre Bestemmelser af samme Art er da ogsaa blevet staaende, navnlig alle de, der krævede, at Fogden skulde bifalde Raadets Beslutninger, og det heri udtrykte Princip har Kongen vel ogsaa daarligt kunnet opgive paa Grund af den Betydning, de københavnske Forhold nu havde faaet for ham og hele Riget. Har Stadsretten bragt noget nyt i Forholdet til Kongen, maatte det vel navnlig søges deri, at den ikke sikrer Kongen nogen Indflydelse paa Raadets Sammensætning; men som tidligere berørt omtales Selvsuppleringsretten paa en Maade, som ikke udelukker, at den var ældre end Stadsretten, og det vigtige Spørgsmaal om Beskikkelsen af Borgmestrene gaar denne helt udenom.

Hvad København vandt gennem Christoffer af Bayerns Stadsret, var da i første Række det, at den i Stedet for den gamle latinske Lov fra Bispernes Tid, som Udviklingen paa mange Omraader var vokset fra og maaske

delvis havde sat ud af Kraft, fik en ny paa Dansk affattet og derfor lettere tilgængelig Lov, der ikke blot tog fornødent Hensyn til, at Staden nu hørte under Kongen, men helt igennem reviderede den ældre Stadsret, idet den fjernede det overflødige og forældede og formulerede noget af det nye, som var blevet Resultatet af Udviklingen, men endnu kun forelaa som uskreven Ret.

De i Stadsretten indeholdte Regler blev naturligvis i de følgende to Aarhundreder paa mange Maader ændret ved den senere Lovgivning eller gennem Praksis, men formelt rørtes der ikke ved den, og den vedblev saaledes paa de Omraader, den vilde ordne, at danne Grundlaget for den i København gældende Ret. Da de københavnske Ting- og Raadstuebøger ikke er bevaret, kan man ikke gennem dem følge dens Anvendelse i Praksis, men under Appelsager, der indbragtes for Rettertinget eller Højesteret, kan man ofte finde den anført. Hvorledes det gik med den i den allersidste Tid før Danske Lov, kan være lidt tvivlsomt. Under en i 1673 for Højesteret verserende Sag,⁵⁰⁾ der i første Instans var paadømt af Borgmestre og Raad i Christianshavn, hvor Stadsretten som nedenfor omtalt var blevet indført, og som af dem var blevet afgjort bl. a. i Henhold til Stadsrettens VI, 28 og 29 og VI, 12, blev der under Voteringen af Kansleren og Peder Resen, der da var Præsident i København, rejst Tvivl om, hvorvidt Stadsretten („Privilegierne“) vedblivende gjaldt, hvilket mentes at maatte afhænge af, om de var blevet konfirmeret ved sidste Tronskifte (1670). Da det ikke var sket, og Resultatet i Henhold til andre voterendes Vota blev det, at Sagsøgte dømtes efter Landslov og ikke efter Stadsretten, maa man have betragtet denne som ikke mere gældende i Christianshavn, og dette skulde da egentlig have haft Konsekvenser ogsaa for Kø-

⁵⁰⁾ Utrykt Højesteretsdom 5. Juni 1673 (A. fol. 242).

benhavn. I Realiteten var Dommen dog maaske nærmest motiveret ved, at Højesteret ikke ansaa det Resultat, Stadsretten førte til, for tilfredsstillende, og i hvert Fald blev Stadsretten i 1683 udgivet af selve Peder Resen, og aabenbart, som Fortalen viser, i den Tanke, at det var en gældende Lov.

Stadsretten af 1443 fik imidlertid ikke blot Betydning i København, men i en Mængde andre danske Købstæder. Man kan uden Overdrivelse sige om den, at den gjorde Lykke. Købstæder rundt om i Landet kappedes om at faa den overført til sig, helt eller delvis, eller reciperede uden formelig Hjemmel flere eller færre af dens Regler. København var den eneste danske Købstad, der i det 15. Aarhundrede fik en omfangsrig ny Stadsret, der var Resultatet af en samlet Revision og Supplering af det fra ældre Tid foreliggende Lovgrundlag. Udenfor Sønderjylland kunde i det højeste Ribes Stadsret, saaledes som den var forøget og ændret i den yngre af Byen selv tilvejebragte Redaktion, stilles i Klasse med den, men Riberretten havde vistnok aldrig faaet nogen større Udbredelse udenfor Ribe. De to østdanske Stadsretter, Roskilde Stadsret og Skaanske Birkeret, der efterhaanden var blevet gældende i de fleste Købstæder paa Sjælland og i Landsdelene Øst for Øresund, stod derimod trods de Tillæg, som ogsaa de havde faaet, meget tilbage for den, baade med Hensyn til Omfang og derved, at deres Indhold var langt mindre tidssvarende. Der var derfor i mange Købstæder Trang til en mere moderne Lov som den, der nu forelaa i Christoffer af Bayerns Stadsret, og hertil kom, at København, efterhaanden som den blev Rigets Hovedstad, naturligt blev den By, hvis Eksempel man i første Række fulgte. Det var vistnok især Stadsrettens udførlige strafferetlige Bestemmelser, som virkede tilløkkende, idet de langt bedre fyldestgjorde Tidens Krav end Forskrifterne i de andre

Stadsretter bortset fra Ribes, idet disse endnu stod paa samme Trin som de gamle Landskabslove.

Overførelsen af den københavnske Stadsret til andre Købstæder skete i nogle Tilfælde ad officiel Vej ved, at der for disse udstedtes Privilegier, som hentede Størstedelen af deres Indhold fra Stadsretten af 1443. Dette gjaldt saaledes om Malmø, Landskrona og Halmstad. Malmø fik 15. Febr. 1487 et Privilegium, der helt igenem beroede paa Laan fra København, og dette Privilegium laa igen til Grund for Priv. for Landskrona af 24. Marts 1489, der kun adskilte sig lidt fra det, og for Priv. for Halmstad af 16. Febr. 1498, der var noget mere afvigende.⁵⁷⁾ Det Udvalg af københavnske Bestemmelser, som optoges i disse Privilegier, omfattede omkring to Trediedele af Paragrafferne i Stadsretten af 1443. Et noget mindre Udvalg optoges i Stadsret for Skagen af 10. Nov. 1507, hvor det, ligesom Tilfældet var i Privilegiet for Halmstad, er forenet med Bestemmelser af anden Oprindelse.⁵⁸⁾

En officiel Overførelse — og her af Stadsretten som Helhed — har vist endvidere fundet Sted til Helsingør. Blandt en Samling Privilegier, som Helsingør i 1639 efter kongelig Befaling indsendte til Kancelliet, og som kendes gennem flere Afskrifter,⁵⁹⁾ findes som det første og vigtigste Stykke en Stadsret, der bortset fra et Par ubetydelige Afvigelser med Hensyn til Paragraffølgen, ganske svarer til Stadsretten af 1443 og ogsaa har samme Indledning og Datering som denne, blot at København overalt er ændret til Helsingør. Det er dog lidet sandsynligt,

⁵⁷⁾ Alle tre Privilegier er bl. a. trykt i N. Herlitz, Privilegier för Sveriges städer I, 380 ff., 396 ff., 406 ff.

⁵⁸⁾ Trykt i Kolderup-Rosenvinge, Saml. af gamle danske Love V, 294 ff.

⁵⁹⁾ Repert. Diplom. III, 625.

at Christoffer af Bayern skulde have udstedt Stadsretten samme Dag baade for København og for Helsingør, og Forekomsten af den nævnte Tekst kan lige saa vel forklares ved, at Helsingør paa et senere Tidspunkt har opnaaet Tilladelse til at benytte Københavns Stadsret og derefter har erhvervet en Afskrift af den.⁶⁰⁾ Hvornaar dette er sket, kan ikke afgøres. I et Privilegium for Helsingør af 3. Juli 1456⁶¹⁾ hedder det: „Item unde vi dem og om udenlandske Mænd, som deres Stadsbog og Privilegier udviser“. Herved kunde der være sigtet til Bestemmelserne om Gæsters Handelsberettigelse i Stadsretten af 1443, men der kan ogsaa være tænkt paa de Forskrifter om samme Emne, som findes i Priv. for Helsingør af 3. Juni 1426, der svarede til det fire Aar ældre Privilegium for København af 28. Okt. 1422. At Stadsretten af 1443 i senere Tid anvendtes i Helsingør, er sikkert nok, men da Christian IV havde anlagt Christianshavn og ved aabent Brev 8. Juni 1639 havde tildelt denne By de samme Privilegier som Helsingør, maa der dog have været nogen Tvivl om, hvorvidt Stadsretten hørte med til disse, thi ved Missive 7. Jan. 1641 maatte det paalægges Lensmanden paa Københavns Slot at tilholde Borgmestre og Raad i Christianshavn at rette sig efter Københavns Stadsret.⁶²⁾

Til flere end de nævnte fem-seks Købstæder kan Stadsretten af 1443 ikke godtgøres at være overført ad officiel Vej. Dog maa det erindres, at i det mindste tre andre Købstæder paa Sjælland (Næstved, Køge og Ka-

⁶⁰⁾ Jfr. Repert. Diplom. 2. Rk. III, 425, hvor det gøres sandsynligt, at dette har været Fremgangsmaaden, da det københavnske Privilegium af 7. Jan. 1485 overførtes til Helsingør, skønt Privilegiet for denne By ogsaa her har samme Datering som det københavnske.

⁶¹⁾ Aarsberetn. fra Geheimearkivet III, Tillæg S. 9, jfr. 5.

⁶²⁾ Begge Bestemmelser i V. A. Secher, Corpus Constitutionum Daniæ V, 33 og 76.

lundborg) i Slutningen af det 15. Aarh. fik tildelt de samme Privilegier som København eller de samme Privilegier, som Købstæderne i Sjælland og besynderlig København havde,⁶³⁾ og herunder kan Stadsretten muligvis have været indbefattet. Sin største Betydning udenfor København fik Stadsretten af 1443 dog derved, at den kom til at danne Grundlaget for nogle saakaldte almindelige Stadsretter, der i de Haandskrifter, i hvilke de forekommer, fremtræder som givne af forskellige Konger for „alle vore Købstæder“ eller lign. Hvorledes det forholder sig med Oprindelsen til disse Lovtekster, er ikke hidtil undersøgt til Bunds, og det er ikke Stedet her til at komme dybere ind derpaa. Efter de foreliggende Oplysninger kan der skelnes mellem flere forskellige Redaktioner, der dels adskilles ved, at nogle af dem ved Siden af københavnske Bestemmelser har andre, der stammer fra helt andre Kilder, dels ved at det Udvalg af Bestemmelser, som er hentede fra den københavnske Stadsret, er noget varierende. I det mindste et Par Redaktioner bærer Christoffers Navn og har som oftest, men ikke altid 1443 som Udstedelsesaar,⁶⁴⁾ en tredie har i Reglen Hans som Udsteder og ikke sjældent som Udstedelsesaar 1487, der stammer fra Privilegiet for Malmø.⁶⁵⁾ De førstnævnte Redaktioner eller i hvert Fald den ene

⁶³⁾ Repert. Diplom. 2. Rk. III, Nr. 4812 (Næstved, 1481), III, Nr. 5834 (Køge, 1486), IV, Nr. 7851 (Kalundborg, 1495). Her gælder Tildelingen baade Roskildes og Københavns Privilegier.

⁶⁴⁾ Se Kolderup-Rosenvinge, Saml. af gamle danske Love V Indledning p. XXV—XXVII. Den her under 1) nævnte Redaktion er meddelt under Form af Varianter til Stadsretten af 1443 (S. 145 ff.) fra Haandskrifterne A, C, D og E, den under 2) nævnte Redaktion dels under Form af Varianter fra Haandskrifterne F og G, dels S. 512 ff., den under 3) nævnte, der stod den første nær, under Form af Varianter fra Haandskrift B, der stammer fra Odense og som første Stykke indeholder Jyske Lov skrevet 1496.

⁶⁵⁾ Kolderup-Rosenvinge, anf. V. Indledning p. LI og S. 522 ff.

af dem maa gaa tilbage til Slutningen af det 15. Aarh., medens den tredie, der foreligger i et meget stort Antal Haandskrifter,⁶⁶⁾ synes at være yngre.

Man er nu enig om, at disse saakaldte almindelige Stadsretter aldrig er udstedte som Love af de Konger, hvis Navne de bærer.⁶⁷⁾ Da de tilfredsstillende en praktisk Trang, blev de imidlertid efterhaanden betragtede og anvendte som Love baade af under- og overordnede Domstole og blev endog under Christian IV i selve Lovgivningen anerkendt som gældende.⁶⁸⁾ Efter de Oplysninger, jeg sidder inde med, har de i det mindste siden anden Halvdel af det 16. Aarh. været i Brug i et meget stort Antal Købstæder hele Landet over. Fra Sjælland kan nævnes Køge, Storeheddinge, Vordingborg, Skelskør, Slagelse, Holbæk, Nykøbing S., fra Falster Nykøbing, fra Fyn Odense og Kerteminde, fra Jylland Aalborg, Aarhus, Randers, Ribe, Varde og Nykøbing M., fra Skaane Malmø, Lund, Helsingborg og Kristiansstad, fra Halland Halmstad. Som det vil ses, benyttedes de almindelige Stadsretter endog i Købstæder, der i Forvejen havde Privilegier, som byggede paa den københavnske Stadsret. Hvor det er muligt at afgøre, hvilken af de ovennævnte Redaktioner der sigtes til, viser det sig næsten altid at være Hans's Stadsret. I Ribe og Randers brugte man dog Christoffers.⁶⁹⁾

Der kan endog findes Eksempler paa, at man har dømt efter den københavnske Stadsret ude paa Landet. En Rettertingsdom af 24. April 1635⁷⁰⁾ viser saaledes, at

⁶⁶⁾ Se Fortegnelsen i Repert. Diplom. 2. Rk. III, Nr. 6033.

⁶⁷⁾ Se min Retshistorie 116 ff.

⁶⁸⁾ Saaledes er det sikkert dem, der menes ved „Stadsretten“ i Birkeret 1623 § 1.

⁶⁹⁾ Kinch, Ribe Bys Historie efter Reformationen 699. Bjerge og Søegaard, Danske Vider og Vedtægter III, 378.

⁷⁰⁾ Utrykt; Rettertingsdombogen fol. 305.

Herredsfogden i Tøndersø Herred i Halland havde dømt en Kvinde til at lide efter det 115. Kap. i Kong Christoffers Privilegier og Stadsret, hvorved der efter Dommens øvrige Indhold (Sagen var en Injuriesag og Straffen Kagstrygning) og efter det anførte Kapiteltal, kun kan være sigtet til selve den københavnske Stadsret VI, 29. Rettertinget billigede dog ikke denne Afgørelse, men udtalte, at Herredsfogden ikke burde have dømt efter Stadsretten. En lignende Dom, som var afsagt af Herredsfogden i Nørre Herred paa Bornholm og 12 Doms-mænd, men uden at det kan ses, hvilken Hjemmel de havde paaberaabt, blev omstødt af Rettertinget i 1572, men blot med den Begrundelse, at der havde manglet Bevis.⁷¹⁾

Da Peder Resen i 1683 udgav Christoffer af Bayerns Stadsret som en endnu gældende Lov med en Fortale, dateret Helligtrekongers Dag, var det i yderste Øjeblik. Allerede faa Maaneder efter udstedtes Danske Lov, der i hvert Fald i alt væsentligt berøvede den dens Betydning baade i selve København og andetsteds. Det var bl. a. Danske Lovs Formaal at tilvejebringe Retsenhed i Riget og derunder ogsaa at fjerne den ikke i Forholdene selv begrundede Forskel, der hidtil paa visse Omraader havde været mellem den i Købstæderne og den paa Landet gældende Ret, og i det Missive af 11. Marts 1669, hvorved det overdroges Rasmus Vinding at gøre Udkast til en almindelig Lovbog, nævnes Stadsretter heller ikke blandt de Love, som skulde optages i den nye Lovbog. De nævnes ganske vist heller ikke i Danske Lovs Fortale mellem de Love, som Loven vilde ophæve, og da Danske Lov ikke vilde kodificere alle Grene af Retten, maatte der endnu kunne blive Plads for visse Dele af Stadsretten, forsaavidt disse ikke forinden var bort-

⁷¹⁾ Kolderup-Rosenvinge, Gamle danske Domme, III, 159.

faldet af andre Grunde, hvad vel imidlertid oftest var Tilfældet. Under alle Omstændigheder mistede Stadsretten i alt væsentligt sin Gyldighed ved den nye Lovbog, og paa dennes Indhold kom den kun i ringe Grad til at øve Indflydelse. De eneste Bestemmelser i Danske Lov, som med nogen Rimelighed kan føres tilbage til Stadsretten eller en af de Lovtekster, der var dannet paa Grundlag af den, er 1—24—33 om Anvendelse af Gælds-fængsel (Stadsret IV, 3) og 5—4—16 i Slutningen, hvor Bestemmelsen om, at ingen Gave eller Testamente maa fuldbyrdes, forinden den afdødes Gæld er aflagt, vel stammer fra Stadsret VI, 6. Derimod synes Berøringen mellem 6—7—1 og VI, 11 meget svag, hvis den overhovedet er til Stede.

Christoffer af Bayerns Segl 1443, Bagside.

RIGSHOFMESTER KRISTOFFER VALKENDORF OG KØBENHAVN.

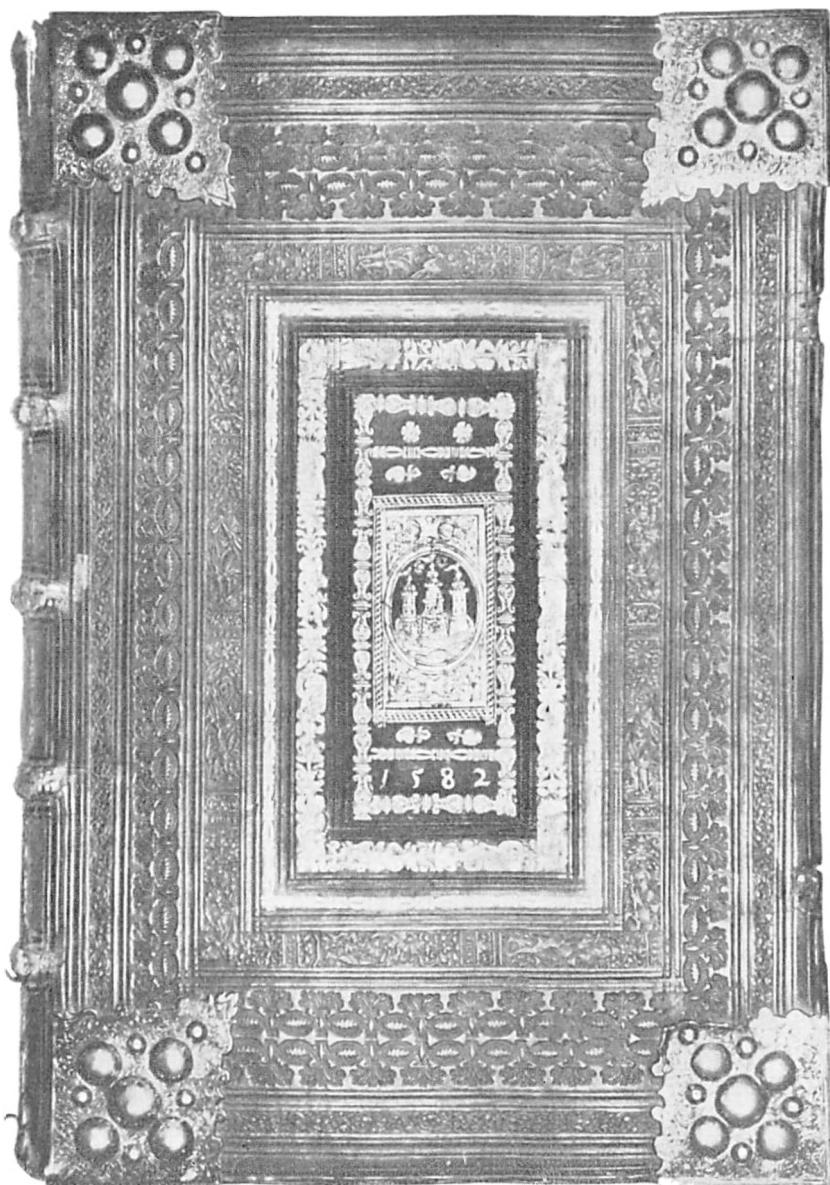
Af ARTHUR G. HASSØ.

En af Gaderne i det indre København blev i 1881 efter Kommunalbestyrelsens Beslutning omdøbt fra Store og Lille Helligejststræde til *Valkendorfsgade*; paa denne Maade vilde man hædre Mindet om en Mand, der tre Aarhundreder tidligere havde virket til Stadens Gavn. Da Hovedstaden en Snes Aar senere fik sit nye Raadhus, anbragte man paa en af Hovedtrapperne som et Led i Dekorationen et Portræt af Kristoffer Valkendorf. I St. Pedersstræde ligger *Valkendorfs Kollegium*, den Bolig for Studenter, hvormed den samme Mand selv har sat sig et varigt, synligt Minde midt i Hovedstaden. I Københavns Stadsarkiv opbevares som en af dets kosteligste Skatte det Pergamentshaandskrift, der fra gammel Tid har været kaldt *Valkendorfbogen*. Medens næsten alle Stadens Arkivalier blev Luernes Rov i 1728, da den store Brand lagde to Femtedele af Hovedstaden øde, undgik dette smukke Haandskrift i det skønne, sølvbeslagne Læderbind at dele deres Skæbne, og som Arkivets fornemste Pryd er det et Minde mere om Rigshofmester *Kristoffer Valkendorf*. Naar man nu ved 500-Aars Jubilæet kaster Blikket tilbage paa Københavns Skæbne gennem de sidste fem Sekler, kunde der maaske være Grund til et Øje-

blik at dvæle ved Righshofmesteren og hans Forhold til Staden og dens Borgere.¹⁾

Kristoffer Valkendorf tilhørte en adelig Slægt, der antagelig stammer fra en Landsby Walkendorp i Mecklenburg, og hvis ældste her i Landet kendte Medlem nævnes 1374. Hans Fader Henning Valkendorf ejede Hovedgaarden Glorup paa Fyn og var en af de fynske Rigsraader i Tiden omkring Grevefejdens Udbrud; hans Moder Sidsel (Cecilie) Jørgensdatter Friis tilhørte ogsaa den fynske Adel. Han var født i August 1525, og han var saaledes en Dreng paa en halv Snes Aar, da han midt under Fejden mistede sin Fader i 1535. Moderen sad tilbage med en større Flok Børn og Stedbørn, og med dem synes hun at have styret Glorup til sin Død i 1562. Om Valkendorfs Barndom og Ungdom ved man i Virkeligheden næsten intet. Han har antagelig været et ungdommeligt Vidne til de voldsomme Begivenheder paa Øen under Fejden; i Følge Traditionen skal han ikke have faaet nogen videre boglig Uddannelse; men det modsiges i ikke ringe Grad af hans senere Karriere, hans store Interesse for dansk Aandsliv og af de lærde, latinske Værker i hans Bogsamling. Som ung Mand kom han ind i Statstjenesten som kongelig Sekretær, og her maa han have tiltrukket sig Opmærksomheden ved usædvanlige administrative Evner, siden han i 1556 blev stillet paa en af de allervanskeligste Lensmandsposter. Som Lensmand paa Bergenhus til 1560 førte han en paa een Gang beslutsom, kraftig, udholdende og dog besindig Kamp mod de hanseatiske Købmænds og Haandværkeres Vælde i Bergen og for den norske Borgerstands og Fiskerbefolkningens Interesser paa en Maade, der vakte Røre i de ven-

1) Denne Artikel, der fremkommer paa Redaktionens Opfordring, bygger, hvor intet andet er bemærket, paa: Arthur G. Hassø: Kristoffer Valkendorf til Glorup (1933) og paa en stærkt illustreret Skildring af „Valkendorfbogen“, som udkommer i Efteraaret.

Forsiden af Valkendorfbogens sølvbeslagne Læderbind med Aars-
tallet 1582 og Staden Københavns Vaaben.
 $\frac{2}{5}$ naturlig Størrelse.

diske Stæder og skaffede ham Klager paa Halsen. Den uprovede Kancellisekretær havde vist sig som en kraftig Haandhæver af Statens Rettigheder, havde skarpt og klart skaaret gennem alle Omsvøb og vist Frygtløshed og personligt Mod som den lovlige Ordens Forkæmper.

I 1560 stødte han i sin Egenskab af Godsejer sammen med den unge Frederik II og havde nær faaet Peder Oxes Skæbne. Han drog til Sachsen, men blev atter taget til Naade²⁾ og fik allerede i 1561 en ny vanskelig Opgave, idet han som Raadgiver skulde ledsage Hertug Magnus til Øsel. De politiske Forhold i Østersølandene frembød store Vanskeligheder, og midt imellem Sveriges, Polens, Ruslands og den tyske Ordens Hærmesters modstridende Interesser skulde han overvaage og varetage den danske Konges, en Opgave, der ikke blev let, efter at Syvaarskrigen var brudt ud i 1563. Han kom til at spille en stadig mere fremtrædende Rolle herovre, indtil et Omslag i Regeringens Politik medførte, at han blev kaldt hjem i 1567. Nye Opgaver ventede ham. Som Medlem af en Regeringskommission udførte han i 1568 forskellige Stats-hverv i Norge; som Lensmand over Island i 1569—70 fik han heroppe Brug for sin faste og ordnende Haand; 1571—73 blev han Lensmand i en anden af Rigets Yderkanter, Gotland, hvor der ogsaa tiltrængtes en fast og myndig Statens Repræsentant, og derefter fik han Roskildegaard i Forlening.

Kristoffer Valkendorf havde i Udførelsen af alle disse Opgaver vist sig at være en Mand med Orden og streng Redelighed i sine Sager; overalt havde han sat Forholdene i System, udarbejdet Registre og „Skikke“ paa alle Omraader, gjort det af med gammel Slendrian og skabt Fasthed og Konsekvens paa de Omraader af Styrelsen, han administrerede. Nu blev han sat paa en vigtig Post

²⁾ Poul Colding: Studier i Danmarks politiske Historie (1939), 120 flg.

i Centralstyrelsen, der gav ham øget Indflydelse paa Statens Anliggender, idet han fra Nytaar 1574 blev Rentemester. I over femten Aar ledede han Rentekammeret, og i den Tid udførte han et kolossalt Arbejde i Statens

Latinsk Initial fra Valkendorfbogens S. 1, forestillende Kong David, der spiller paa Harpe (Davids Salmer). Naturlig Størrelse.

Tjeneste, ikke blot som Rentemester; efter Peder Oxes Død 1575 varetog han adskillige af Rigshofmesterens Hverv; naar hertil føjes hans Arbejde som Rigsraad (fra 1576), som Holmens og Flaadens øverste Leder, som Københavns Statholder og efter Frederik II's Død som Regeringsraad, vil man forstaa, at han var i Besiddelse af en vældig Arbejdskraft. Han fik da heller ikke megen

Tid til at leve et Privatliv; han forblev ugift til sin Død, havde altsaa ikke noget Familieliv i snævrere Forstand, hvad Grunden end kan have været. Men det synes, som om nogle af de Sider af hans Personlighed, der havde været saa værdifulde, saa længe han var blevet benyttet som Skruphovl i Rigets Udkanter, har voldt ham Vanskeligheder, da han sad i Centralstyrelsen: hans Evne til at skære gennem alle Omsvøb, til straks at udføre en tagen Beslutning og til at handle paa egen Haand. Her i Statsstyrelsens Midtpunkt krævedes ogsaa Forhandlingsevne og Smidighed; men Kristoffer Valkendorf synes at have udviklet sig til en noget selvraadig og herskesyg Embedsmand, dog sikkert ikke af egoistiske Motiver. Rentemesterposten var, da Kristoffer Valkendorf i 1574 overtog den, i Forhold til de øvrige høje Statsembeder en mere underordnet Stilling; den Kendsgerning, at der efter Peder Oxes Død ikke blev udnævnt nogen ny Rigshofmester, og at Kristoffer Valkendorf var den kraftige Personlighed, han var, gav Rentemesterstillingen en mere fremtrædende Plads i Statsmaskineriet til 1589; da Kristoffer Valkendorf dette Aar forlod denne Post, blev Rentemesterens Forhold omtrent som før 1574.

Grundene til Valkendorfs Tilbagetræden fra Rentemesterposten kendes ikke; de mange og anstrengende Forretninger, han efter Frederik II's Død 1588 havde faaet som Medlem af Formynderstyrelsen, har vel nok hos ham kunnet fremkalde et Ønske om at blive aflastet; men andre Momenter kan have spillet ind. Aaret efter rejstes der paa Herredagen i Kolding (August 1590) to Sager mod Kristoffer Valkendorf. Rigens Admiral Peder Munk anklagede ham for Forsømmelighed i Anledning af Kongens Søsters, Dronning Annas Genvordigheder paa Rejsen til Skotland; Dommen frikendte Valkendorf, medens tretten Mennesker kom til at lide Døden paa Baalet for ved deres Heksekunster at have forvoldt Ulykkerne

paa Rejsen. Afgørelsen af den anden Sag fik imidlertid afgørende Betydning for hans Stilling; den 16. Januar 1589 havde han faaet den bekendte Færing, Fribytteren i hollandsk Tjeneste Mogens Hejnesen dømt fra Livet ved Raadstueretten i København; han havde forlangt Dødsdommen eksekveret snarest, og uden at have faaet Lejlighed til at indanke sin Sag for Herredagen blev Mogens Hejnesen halshugget ved Københavns Slot den 18. Januar s. A. For denne vel hastige Retsforfølgning rettede saavel den henrettedes Enke som hans Medreder og Kompagnon Hans Lindenov til Ørslev Kloster Anklage mod Kristoffer Valkendorf, og Sagen endte med det for denne saa ydmygende Forlig af 6. August 1590, hvorved Dommen over Mogens Hejnesen blev erklæret død og magtesløs; Enken fik Lov at oplage Liget af Nikolaj Kirkegaard og jorde det, hvor hun lystede, og Valkendorf skulde betale Enken og Børnene 1000 Rdlr. i Erstatning, og Hans Lindenov skulde have 2000 Rdlr. Disse to Sager var sikkert medvirkende til at fremkalde den Forandring i Regeringsraadet, som blev Herredagens vigtigste Resultat, idet Valkendorf udtraadte af Formynderregeringen. En anden medvirkende Aarsag synes hans Stilling til Enkedronning Sofie at have været; allerede i Samtiden hed det, at han var mere imødekommende over for hendes Ønsker om Deltagelse i Statsstyrelsen end de øvrige Regeringsraader. Den 12. August 1590 drog Kristoffer Valkendorf over til Sjælland for at faa klargjort Regnskaberne fra sin Rentemestertid.

I Tidens Løb havde Kristoffer Valkendorf haft forskellige Forleneringer ud over de hidtil nævnte; de fleste var at betragte som Lønanvisninger; men 1573—74 sad han dog inde med et af Hovedlenene, Roskildegård med Skjoldenæs. Da han forlod Rentemesterposten, fik han atter et Hovedlen, Vordingborg Slot og Len (1589—92), som han ombyttede med Hålsingborg Slot og Len (1592—

95) for senere at blive forlenet med Odensegaards Len (1595—97) og derefter med Jungshoved Len, som han beholdt til sin Død 1601. Kristoffer Valkendorf oplevede saaledes at have haft Forleninger i hele Riget undtagen i Jylland. Selv om han efter 1590 blot var menigt Med-

Gotisk Initial „W“ fra Valkendorfbogens S. 104.
Naturlig Størrelse.

lem af Rigsraadet, kunde hans Dygtighed og Sagkundskab dog ikke undværes i Centraladministrationen; adskillige Gange i de følgende Aar tog man hans Erfaringer i Brug; saaledes vikarierede han i 1592 i Rigskanslerembedet for Arild Huitfeldt, og 1594 deltog han i en Undersøgelseskommission, der var paa Gotland og Bornholm; 1595 vikarierede han for en af Regeringsraaderne.

Fuld Oprejsning fik Kristoffer Valkendorf af den unge Kristian IV, der 1596 udnævnte ham til Rigshofmester, Rigets øverste Embedsmand, en Stilling, der havde staaet

ubesat siden 1575. Ved den unge Konges Kroning bar Kristoffer Valkendorf Kronen frem paa en rød, broderet Fløjlspuude, og det var ham, der oplæste Haandfæstningen, der skulde beediges af Kongen. Som Rigshofmester førte han sammen med Kongens Kansler Kristian Friis

Latinsk Initial fra Valkendorfbogens S. 57, forestillende Salomos Dom. Naturlig Størrelse.

Regeringen under Kongens Tysklandsrejse i 1597; men iøvrigt varetoget han en Del af de Opgaver, han tidligere havde haft som Rentemester, og man maa beundre hans Arbejdsevne, der endnu var stor, skønt han var over 70 Aar. I dette Embede fungerede han til sin Død.

Kristoffer Valkendorf var ikke blot en af Statens højeste Embedsmænd; han var ogsaa adelig Godsejer, og som sine Standsfæller søgte han ved Køb og Mageskifte, bl. a. ogsaa med Kronen, at arrondere sin Besiddelse til

et anseligt Storgods; ogsaa Processer og Ejendomstrætter kendetegner ham som en af det 16. Aarhundredes ægte Adelsmænd. Rimeligvis var hans Søkende Medejere af Glorup i de første Aar efter Moderens Død 1562; men derefter synes han at have været Eneejer af det fynske Gods, der efterhaanden omfattede bl. a. hele Svindinge Sogn. 1571—77 lod han opføre en ny Kirke i Svindinge, og i Slutningen af Aarhundredet byggede han det nye Glorup, en sammenbygget, firefløjet Bygning med lige høje Længer og fire Taarne; kun Kælderstokværket af dette Anlæg er nu tilbage og bærer en Bygning fra det 18. Aarhundrede.

Kristoffer Valkendorf viste stor Interesse for Skole og Videnskab; han skænkede Vor Frue Skole i København og Latinskolen i Nyborg Gods og beskæftigede sig med Odense Latinskoles Forhold. Han støttede fattige Studenter ved Universitetet, og sammen med Niels Kaas blev han sat til at styre Sorø Skole, da den blev oprettet 1596. Samtidens Lærde og andre Forfattere berømmer ham som Videnskabens Velynder og Mæcen i deres Værkers Dedikationer og Fortaler. Det bekendte Sagn om et personligt Sammenstød mellem Kristoffer Valkendorf og Tyge Brahe synes ikke at være historisk afhjemlet; intet i de paalidelige historiske Kilder taler for dets Sandsynlighed. Kristoffer Valkendorf levede i en Tid og i en Kreds, hvor man lagde megen Vægt paa Kundskab og Dannelse; til Kredsen hørte Niels Kaas, Arild Huitfeldt og Anders Sørensen Vedel. Samtidig viste Kristoffer Valkendorf ved talrige Lejligheder sin stærke Interesse for kirkelige Forhold.

Til det sidste var Kristoffer Valkendorf den travlt optagne Embedsmand med Hverv til op over begge Øren, til Døden overraskede ham og gjorde Ende paa et Liv fuldt af Begivenheder, Opgaver og Resultater. I Begyndelsen af 1601 blev han syg; han var nu over 75 Aar

Saffuer Vilig
och Welbördig
Herr Hans Christoffer
Walcendorff til
König: Mant: Raad
och Rittmeister ladit for
bedre Kiøbenhavnis
med Wagnina liden hant
betalling officier Wener

Anu 1581
haffuer handladit begiue
naa Kiøbenhavnis Befestning

Dort haffuer Hans la
dit begiude i ved Dorre portt att sette Wol
den om thill Østre portt med stor Kamp
och lade serdige giore och Arbeide naa Wol
ken

gammel og stod ikke Sygdommen igennem; den 17. Januar s. A. døde han, og den 1. Februar blev han ført til sit sidste Hvilested i Vor Frue Kirke i København, fulgt af Kongen og hans Brødre.

Blandt de Hverv, Kristoffer Valkendorf havde faaet overdraget, medens han var Rentemester, havde ogsaa været Statholderskabet over København. Hans Virksomhed her blev af stor Betydning for Hovedstaden. Som Rentemester maatte han opholde sig i København; i alt Fald var hans Nærværelse her stærkere paakrævet end de øvrige højere Rigsebedsmænds; flere af dem, bl. a. Kansleren, maatte følge Kongen paa dennes Rejse rundt i Landet fra Slot til Slot. Valkendorf blev derfor — saaledes som de mange Breve fra Niels Kaas, Arild Huitfeldt og Absalon Juul viser det — det naturlige Bindeled mellem Hoffet og Regeringskontorerne i København. Han maatte bosætte sig i Hovedstaden og fik derved stærkere Tilknytning til dens Borgere, større Interesse for Byens Vel.

Valkendorf ejede selv Ejendomme i København. Da Adelen i 1558 fik Ordre til at give Bidrag til Stadens Befæstning, naar de ejede Gaard i Byen, var han mellem disse Adelsmænd. Antagelig er det den samme Kristoffer Valkendorfs Gaard, der i 1565 nævnes som beliggende i Vestergade. Sine Besiddelser i denne Gade udvidede han ved at købe to Boder af en Lauritz Bøsestøbers Arvinger; Bøsestøberen havde imidlertid haft Kludder i sine Regnskaber, og Kongen lod derfor hans Gods konfiskere i 1576; af særlig Naade lod han dog Rentemesterens Kø staa ved Magt. Paa Grund af sine Besiddelser her i Vester Kvarter maatte Kristoffer Valkendorf i 1581 atter bidrage til Stadens Befæstning. Af en Jordebog fra dette Aar fremgaar det, at han havde haft to Boders Grund i Nærheden af Nørrevold (Rosengaarden); dem havde han byttet væk for to Haver uden for Vesterport. Mod Syd

Och Chibligste haffuer hand
ladit ihend Schandke och Sellenen och Wær i
Norre portt och haffuer sielt giffued ther thill,
af sin Pannuunge och haffuer haf si sin egen
Arbeds Karle huer Dag påa Wollen i Arbe
de med Borgerne at det schulde gaa for sig.

Anno. M.D.LXXXI. haffuer
hand laditt opnuere thett Sectione Weigerhus
som er byadt wdi Estranden som ingen hadde
tenct eller troed at der schulde haffue nogen
künde saa. Dvuis ther wa.

Anno. M.D.LXXXII. Sord
hand begjinde wa thet schionne Weiridhus
som staar wa bend Ostre ende wa Amagz
Lorqidt, Kiöbenhafns By till Eere oc
gast

Anno. M.D.LXXXII. Saff
uer hand Thentt Kiöbenhafns Rre oc
fortremmelle icke wdi en maade men i man
ge maader. Saa haffuer hand belect och
offuerweigt Leughheden Kirkerne,
till Ehre Prindse och gaffin. Oc strap be
sallet Kirkeuergerne thil St. Nicolai So
gen att de schulde begjinde oc antage att

uden for Vesterport havde han nogle Haver, som han havde købt af ti Københavnsborgere; ligeledes uden for denne Port, men mod Nord, ejede han tre Haver, afkøbt af tre forskellige Borgere. Jordskylden for disse Grunde var 10 Mark og 2 Skilling; men i Stedet for at betale Staden dette Beløb hvert Aar havde han stillet 60 Daler til Raadighed, hvoraf Byen fik Renten, 12 Mark om Aaret. Endelig nævner Jordebogen hans tre Boder paa Vestergades søndre Side; de svarede aarlig 16 Mark til Helliggejst Kirke.

I 1582 købte Kristoffer Valkendorf to Gaarde paa Skindergades Nordside (nuværende Nr. 32); dem skænkede han derefter til Vor Frue Skole; men Gavebrevet gik tabt ved en Ildebrand i Borgmester Oluf Madsens Gaard 1596, og da Valkendorf ikke fik udstedt et nyt inden sin Død, opstod der forskellige Stridigheder om Gavens Anvendelse; forøvrigt skænkede han ogsaa Skolen en større Pengesum, og han var nævnt som en af Skolens Velgørere paa en Sten, der sad over den til 1728. Kristoffer Valkendorf synes at have været københavnsk Grundejer i større Stil. Han ejede syv Boder i Farvergade og tre i Kattesundet; dem mageskiftede han bort til Kongen i 1584 og fik i Stedet en Gaard tværs over for Stenboderne (nu Amagertorv Nr. 25 og Læderstræde Nr. 28); i 1586 var han ogsaa blandt de Adelsmænd, der som Grundejere i Nikolaj Sogn fik Opfordring til at hjælpe Menigheden med at faa bygget et Taarn paa Nikolaj Kirke. To Aar senere erhvervede han den Gaard i St. Pedersstræde, „Hvidekloster“, som han omdannede til sit Studenterkollegium. Endelig ejede han ved Stranden en Gaard, som han selv beboede under sine Ophold i Hovedstaden, ja, i 1592 ejede han en kort Tid hele to Gaarde her.

Den øverste Myndighed i København havde siden Stadens Overgivelse i 1536 af og til været overdraget til en

lade bygge dett Thorn wid St. Nicolai Kirck
Duelcken siur bleff beziindt baade med Funda-
menten och siden fremdelis med Muren oc gaff
hand sielff der till de förste Penninge, thibligisc
Kalck oc Steen oc haffuer sielff ut oc of the gan-
gitt op paa Muren thil Muremestere oc Sinn-
deruist bennom der wdi.

Thibligiste och lida det Taar.
paa Helligastis Kircke haffuer hand och be-
fallid ett opsette. Oc haffuer gifuind thill baa-
de Penninge Kalck och Siccum.

Anno MDLXXXII Loed
hand Beschriffue Siobenhattis Statu-
ter Priuelegier oc Friheder som lunder paa
Siobenhattis Hne paa Pergament oc loed der
binde i en Bogh beslac med Solff. Siulcken
samme Bogh hand haffuer Andt worditt
Horgemestere oc Raad oc er indlaggt paa
Raadstuen Siobenhattis Hne till möger
Ehre oc gaffu Siulcken Bogh hand sielff
haffuer i alle maader betaafted.

Thibligiste haffuer hand
lade förordinere och Schriffue een anden

Statholder, en eller anden højtstaaende Adelsmand, naar Kongen var fraværende fra Hovedstaden. Denne Stilling indtog Kristoffer Valkendorf flere Gange i Tiden, efter at han var blevet Rentemester. I 1579 fik han saaledes Ordre til at have godt Opsyn med alt paa Københavns Slot, paa Holmen og i Byen under Kongens Fraværelse, og det blev bekendtgjort for Borgerne, at de skulde være Rentemesteren hørige og lydige, som om Kongen personlig var til Stede. I 1582 fik Borgerskabet atter Ordre til at være Valkendorf lydigt og henvende sig til ham med mulige Klager; Kongen havde nemlig overdraget ham Tilsynet med Byen under sin Udenlandsrejse. Tre Aar senere ser man, at Rentemesteren stadig havde et vist Overopsyn med Københavns Slot, og da Regeringen i 1595 blev overdraget Kristoffer Valkendorf og Arild Huitfeldt, har der vel deri ogsaa været forstaaet et Statholderskab over Staden og Slottet. Allerede straks fra sin Ansættelse som Rentemester havde Valkendorf dog faaet forskellige Hverv vedrørende København, et Forhold, der fortsattes hans Embedstid ud og blev genoptaget, da han i 1596 blev Rigshofmester.

En af de største Sager, Valkendorf fik med at gøre, var den store Strid mellem Magistrat og Borgerskab i 1580. I 1578 havde Magistraten i Malmø anmodet Kongen om, at den maatte nyde samme Frihed for Kongeskat, som den københavnske Magistrat efter dens Beretning nød; da Regeringen ikke havde Kendskab til, at Borgmestre og Raad i Hovedstaden havde nogen saadan Særstilling, gav den den københavnske Magistrat Ordre til snarest at sende et af sine Medlemmer til Kongen med de Privilegier, den havde faaet i saa Henseende, og til lige med et klart Mandtal over den sidst betalte Skat, saa man kunde se, hvordan Sagen forholdt sig.³⁾ Dette

³⁾ Kanc. Brevh. 10/6 1578. — Kbh. Dipl. IV, 632. — Om hele denne Strid, se O. Nielsen: Kbh. Hist. III, 159—65.

Hoah som aldrig haffuer werid i Kiöben-
 haffn siden den bleff Junderitt thull een Suob-
 sted som liüder först paa huius Borgemester
 oc Raad haffuer för deris Image. Derest
 huius Stadtsens Xente och Indkomst er baa,
 de inden och uden Porten som schall komme
 Men till gauffin oc beste. Derest
 Indkomst oc Xente som ligger til wor Grue,
 St. Nicolai oc Selligghets Kirker. Dis
 ligisic wor Friic Stic. till Selligghets Hos-
 pitall Predicantens Xente oc Indkomst
 Oc huus de fattige Siülsarme er tillagt
 till deris Underholding. saa at huer wæd
 vaa dett den een schal icke indgribe sig vaa
 den anden. Det er Christeligt oc Rett
 för Gud oc Mennisten att huer beholder
 det som hannom af gunst oc Raade er Rut
 oc tillagt.

Haffuer hand oc Ladiff
 Sorordineret oc gjort den gode schick her
 udi Kiöbenhaffn om Brilluwer och
 Barbell, som her saa offuerflödeligen er
 haffde tagidt offuerhaand som de Nijge
 haffde optagen med stor kost, vracht
 oc Prull. Saa huad den Nijge wilde gjøre. Det

Brev fra Kongen var af 10. Juni, og allerede den 18. Juli kunde Kongen meddele Kristoffer Valkendorf, at Borgmester Jakob Skriver havde været hos ham — Kongen havde i den mellemliggende Tid opholdt sig paa Koldinghus og i Skanderborg — med en Supplikats, som Kongen vedlagde sit Brev til Valkendorf; den københavnske Magistrat paastod heri, at skønt den havde gamle Privilegier paa Skattefrihed, havde den dog svaret Skat lige med andre Borgere undtagen i 1572. Kongen sendte ogsaa Valkendorf det københavnske Skattemandtal, og da han ikke vidste, hvorledes Sagen virkelig forholdt sig, gav han Rentemesteren til Opgave at kalde Københavns Borgmestre og Raad for sig tillige med nogle af de mere fremtrædende Borgere, afhøre begge Parter og undersøge, om Magistraten virkelig havde Privilegium paa Skattefrihed og om den tidligere havde hjulpet Borgerskabet med at svare Skatten; naar Valkendorf havde faaet dette opklaret, skulde han give Kongen fuld Besked herom.⁴⁾ Ved de Forhandlinger, Kristoffer Valkendorf i denne Anledning har ført med Magistraten og Repræsentanter for Borgerskabet, er der aabenbart blevet givet Luft for en stærkt udbredt Misfornøjelse med Stadens styrende Mænd hos Borgerskabet, og den fandt til sidst Udtryk i et længere, skriftligt formuleret Krav af 4. Juli 1580 til Øvrigheden; i en lang Række Punkter fremkom man med sine Besværinger og forlangte af Magistraten Foranstaltninger til, „at altingest maatte gange skikkeligen og ret til, som det sig bør“.

Borgerskabet forlangte en retfærdig Ligning af By-skatten efter enhver Borgers Evne og Formue; den havde hidtil været „saa ubilligen, den ene mere til Skade og Besværing end den anden“. Den aarlige Afgift til Kongen af Byens Græsning burde alene opkræves hos dem, der

⁴⁾ Kanc. Brevh. 18/7 1578. — Kbh. Dipl. IV, 633.

wilde den Sattige lige saa giøre, Saa at man-
ge som war noged wed deris Karing oc Bie-
ring, gjorde saa stor Omkaast, at de siden mot-
te selge Huuse oc Waarde, och bleue Staekarle
oc icke kunde reigle dennom der effter, Saa enn
Borgemeister, en Raadmand eller Kiebmænd,
icke skal haffue seere til sin Söns eller Datters
Bryllue, end XXIII Herstab eller Mindre,
Men icke seere; Och en Embitzmand XII Her-
stab och icke seere, Och skal ingen anden Diet
bringis end Tyffstöll, och Dantsstöll, till samme.
Kaaft, Huilket er gjort en Taffle vaa, som
henger wa Raadhüscd for huer Mand, att
de maal wide at rette dem effter.

Disliqiste de store Omkost
och Behüering som ov war taque, huade wi
Compagnie och Luugs Huuse, med Kaaft
och Bijn, Kiebenhafns Borgere till stor Om-
kaast, Dog de det icke sich wilde eller kunde be-
sinde deris Skade och Fordarf, haffuer hand
atflagt, saa at de skal icke bringe, wen Tyff-
stöll i det Sted, och ingen Kaaft bringe, huile
ked meenige Kiebenhafns Bije til meegerert
stor Gaffit och Fordeell.

Anno 1583 lod hand och begynn

havde Fæ og Kvæg paa Marken, og ikke tillige hos dem, der intet Kvæg havde; hidtil havde de velstaaende nærmest skaanet sig selv ved Afgiftens Paaligning. Dernæst krævede man klar Besked om Stadens aarlige Indtægter og om, hvad Magistratens Medlemmer aarlig havde i Løn af denne Indkomst. Man mente at have Krav paa at faa at vide, med hvilken Ret Borgmestre og Raad tiltog sig Provenuet af 31 nærmere angivne Indtægtskilder, der egentlig tilkom Stadens Kasse. Man krævede en klar Redegørelse for, hvilke Indtægtsposter Staden i det Hele taget havde, og et ordentligt Budget for Anvendelsen af Stadens Indkomst, „thi det er dog Borgerne, som det mest udlægger og udgiver til Byens Bygning og Omkostning“. Borgerskabet fandt det rimeligst, at Magistraten ydede Bidrag til Stadens Befæstning efter deres store „Evne, Handel og Formue“, da den selv havde „de fleste og bedste Huse her udi Byen inden Volden“. Det var ogsaa den, der købte det meste Korn og andre gode Varer, der kom til Byen; derfor burde dens Medlemmer deltage i Udgifter til Veje og Broer. Det var alene Borgmestre og Raad, der brugte Stadens Fiskevand og Damme; det kunde derfor ikke synes et ubilligt Forlangende, at de skulde bære deres Part af Udgifterne ved disses Vedligeholdelse. Hver af Magistratspersonerne burde endvidere deltage i Vagtjenestens Byrder, da de dog ogsaa nød godt af at have Vagt for deres Døre. I de senere Aar havde de desuden forstaaet at unddrage sig Knægt holdet, Indkvarteringsbyrden, paa de andre Borgeres Bekostning. Borgerskabet forlangte Besked om, hvor mange af Byens Huse og Grunde der var bortsolgt, hvad de havde indbragt, og hvad Pengene var brugt til; man krævede Byens Tilgodhavende hos Borgmester Knud Skriver tilbagebetalt med Renter, da København selv maatte betale Renter af sin Gæld. Magistraten skulde skaffe Rede paa Forholdet med det Staden tilhørende

de, her paa Hafnen at omsætte med huggent.
Samv! hüllete hand sielff forskrefti, och forskrefti
de Steenhuggere, som haffuer huggen samme
Steen dertil.

Årmo j s 83 lod hand mure
en Huelling i Mester Port, inellom begge Vi-
rene, och lod lætte med huggen Steen, som Mann-
det och Slusen leber under.

Årmo j s 83 lod hand bygge oc
forbedre Nilscohs quarden ved Korfrue kircke,
Det nye Mafselhus med andre Huile oc Byg-
ninger som hand och lod bygge, till forment
Nilscohsquard.

Stolene at bygge och forbedre i
alle Kirkerne, lod hand giøre, Och skrav forer-
dinerede, den smucke och Byrlige Skick, at Man-
dene skal staa paa den høijre- och Qvinderne
paa den Venstre Side.

Årmo j s 83 blef det Slagterhus
byggt uden Byen efter hans Befalning, att
den megen och store Brenlighed kunde blifue

Skib, som Markus Hess havde solgt i Danzig. Det menige Borgerskab ønskede ligeledes at vide, hvilke Borgere der havde nydt godt af de 2000 Dlr., som Kongen havde eftergivet Byen, og opfordrede Magistraten til at foretage en grundig Revision af Ligningen af den sidste Skat paa 10.000 eller 8000 Dlr., saaledes at de for højt beskattede fik Lettelser, og de, der var sluppet for billigt, fik Skatteforhøjelser; blev der Penge til overs, naar Kongen havde faaet sin Skat, skulde Resten henlægges til Byens Bedste i Fremtiden. Endelig krævede Borgerne en rimelig Fordeling af Vandskatten, en Reparation i Tide af Stadens Vejerhus, Afskaffelse af den Tønde Salt, som Vejeren oppebar af fremmede Skibe, og Fastsættelse af en rimelig Takst for de Skriverspenge, der opkrævedes hos Borgerne.⁵⁾

Der gik ikke fjorten Dage, før Borgmestre og Raad reagerede paa Borgerskabets Krav. I et Svar af 18. Juli 1580 imødekom de Punkt for Punkt det misfornøjede menige Borgerskab. Byskatten skulde blive lidelig fordelt efter Evne og Formue i „Dannemænds Nærværelse“; Græspengene skulde blive fordelt efter enhvers Kvæghold paa Marken. Stadens aarlige Regnskab blev aflagt i Magistratens, Rodemestrenes og Borgernes Nærværelse, og ved disse Lejligheder blev der gjort Rede for Stadens Indtægter. Der blev givet udførlig Besked om, hvordan det forholdt sig med de 31 Indtægtskilder, som Borgerne mente, at Magistraten oppebar, hvilket ikke var Tilfældet med dem alle. Magistraten lovede at lade forfatte en klar Jordebog over Stadens Indkomster og Rettigheder og at give yderligere Oplysninger, om det ønskedes. Den vilde gerne have valgt to af Borgerne til at være Kæmnerne, som skulde modtage Stadens Indtægter og staa for dens Udgifter, alt efter Magistratens og Borgernes Or-

⁵⁾ Kbh. Dipl. II, 393—96.

uden Hæn, haade paa Baderne och i Mendelic-
nent, som er storrt foruoden och noelichgt.

Anno i 584 lod hand mure den Hüd-
ning i Welden med Mynnen, at Baudet sand haft
ic litt Wlob, fra mange Bader och at Hæn, som
tilforn stoed i stor Siuuel och Wrenlighed i Bae-
derne, fordi Baudet kunde icke tilforn haue til vdel
af Baderne.

Hem haue hand strax der efter ladt
erstatte den skenne Brønd i Welden, med bliggenr.
Steen, Mængen Mand och Fattig till stor gasn och
Bæst.

Anno i 584 haue hand besaled
de Fattigis Hiussarquis, for stander at de skulle mu-
re de Sielle Boder med Mynnen er af grundent,
som er XVI Boder, Och gaf hand sielt dertil i 500:
5000 Mürsten, 50 Lastes Hales, och 3 Skippd:
Stang Iern, och anden stor Hielp, som hand haft
uer merit Hartage, at de haue sanged der till.

Anno i 584 haue hand och besaledt
Kirkewærgerne til Borfrue Kirke, at de skulle sette
Kirken med Raaber, vdi det med laa Tagsteent
tilforn, huielck och blef efter hans besaling begynt paa.

dre. Hvad Byrderne til Vagt, Indkvartering og Arbejds-
skat angik, da havde Magistraten Kongens Breve paa at
være fritaget for disse Tynger; ikke desto mindre havde
den dog under Syvaarskrigen deltaget deri lige med de
andre Borgere. Stadens Huse og Grunde var ikke bort-
solgt til Ejendom, men som Arvefæste, og Staden skulde
have aarlig Jordskyld deraf, som det fremgik af Jorde-
bog og Regnskaber; man skulde gøre sig Umage for at
faa Stadens Laan til Knud Skriver tilbagebetalt med
Renter; ingen af den nuværende Magistrat havde noget
Ansvar for Transaktionen i sin Tid; det samme gjaldt
Skibssalget, som man ogsaa lovede at faa opklaret. Naar
der næste Gang skete Ligning af Skatten paa de 8000
Dlr., vilde man faa at se, hvem der havde nydt godt af
Kongens Skattenedsættelse paa de 2000 Dlr. Vandskat-
tens Fordeling vilde man ogsaa faa at se ved næste
Taksation. Vejerhuset skulde blive repareret og vedlige-
holdt, i første Omgang for Magistratens egen Regning,
og det var nu forbudt Skrивeren at modtage Saltafgiften
af de fremmede Skibe paa Strømmen. Punktet om Skri-
verpengene synes man ikke at have besvaret.⁶⁾

Trods det imødekommende Svar fra Magistraten synes
Spændingen mellem den og Borgerskabet dog at have
været saa stor, at andre maatte træde til for at faa Par-
terne forligt. Den 26. Juli 1580 — altsaa en Ugestid efter
Svaret — fik Borgmestre og Raad en kongelig Ordre til
straks at revidere Skatteligningen for Pengeskatten 1576
og for Skatten til Vandkunstens Betaling; Magistraten
havde tidligere faaet Ordre dertil gennem Kristoffer Val-
kendorf, men ikke efterkommet Befalingen. Samme Dag,
den 26. Juli, udstedte Kongen ogsaa et andet Brev til
Borgmestre, Raad og Borgere i København; det hedder
heri, at der efter Kristoffer Valkendorfs Beretning var
Uenighed og Misfornøjelse imellem dem om Byens Regn-

⁶⁾ Kbh. Dipl. II, 396—400.

Indersiden af Laaget paa Valkendorfs Æske i Nationalmuseet.
Tegnet af Peter Linde.

skaber, Pengeskatter, Arbejdsskatter, Byens og Borger-
nes Indtægter og Udgifter m. v.; da Kongen ikke gerne
hørte, at der var Tvist og Uenighed mellem Borgerne i
Købstæderne, men gerne vilde hjælpe saavel fattige som
rige Undersaatter til deres Ret, gav han Kristoffer Val-
kendorf Fuldmagt til nu straks at forhøre begge Parter
om deres Mening i disse Mellemværender og befitte sig
paa at bilægge dem i Mindelighed; hvor dette ikke lod
sig gøre, skulde han skille Parterne ved en retslig Afgø-
relse eller indanke Sagerne for Kongen med Parternes
Forklaringer; Magistrat og Bоргerskab fik derfor Befaa-

ling til at møde for Kristoffer Valkendorf med deres Breve og Beviser, naar han indstævned dem, og at rette sig efter hans Afgørelser.⁷⁾

Resultatet af Valkendorfs Bestræbelser i det følgende Halvaar blev et Forlig mellem Magistrat og Borgerskab af 6. Januar 1581; det var affattet i ni Punkter og var underskrevet og besejlet af Kristoffer Valkendorf selv, Lensmanden paa Københavns Slot Kristen Vind og Københavns Borgmestre og Raad.⁸⁾ Ved de Bestemmelser, Forliget indeholdt, vilde man rette de paaklagede Forhold, og de ni Punkter fik i gennemrettet og præciseret Skikkelse og suppleret med yderligere nogle Bestemmelser kongelig Stadfæstelse den 5. April 1581; dette sidste Dokument har faaet Betegnelsen „Frederik II's Stadsret“.⁹⁾ Allerede i Forliget tales der om, at der samme Dag var autoriseret en klar Jordebog, og i Stadsretten hedder det, at der ligeledes skulde udarbejdes en Fortegnelse over Magistratens Embedsindtægter, for at Forviklinger for Fremtiden kunde undgaas.

Det var i Tilknytning til Forliget 1581, at Kristoffer Valkendorf skænkede Staden to smukke Pergamentshaandskrifter. I det ene, den saakaldte „Valkendorfs Bog“, lod han Stadens Privilegiebreve og øvrige Adkomster optegne, et stateligt Værk i Stadsarkivet, prentet paa Pergamentet med skønne Bogstaver, prydet med tegnede Ornamentter og Initialer og indsat i et prægtigt Læderbind med Sølvbeslag; det bærer Aarstallet 1582; men et Forarbejde dertil bærer Aarstallet 1581.¹⁰⁾ Det andet Pergamentshaandskrift, Valkendorf skænkede Køben-

7) Breve af 26/7 1580 i Kanc. Brevb. — Kbh. Dipl. IV, 639 flg.

8) Kbh. Dipl. II, 411. — Secher: Forordninger II, 191.

9) Secher: Forordninger II, 190—204. — Kbh. Dipl. II, 402—11.

10) En grundig Redegørelse for Valkendorfbogen er givet af Dr. William Christensen i Hist. Medd. 1. R. VIII, 193—216.

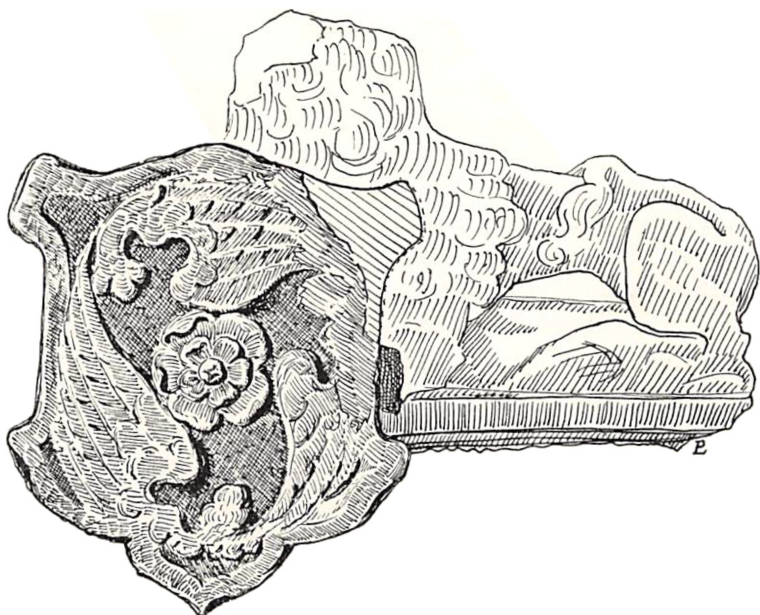
havn, var en Jordebog over Stadens, Kirkernes, Vor Frue Skoles, Helligaandshospitalets, Præsternes og de fattiges Ejendomme, aabenbart en Renskrift af den i Forliget omtalte Jordebog. I Valkendorfbogen har en samtidig Haand gjort Optegnelser om, hvormed Valkendorf havde gjort sig fortjent af Staden; de gengives her i Facsimile.

I Medfør af sin Stilling som Kongens Repræsentant var Kristoffer Valkendorf den, for hvem de københavnske Borgmestre i Aarene 1579—90 og 1597—98 aflagde deres Borgmestered, i 1589 og 1590 dog ikke for ham alene, men for hele Regeringsraadet. Det var ham, der skulde afsætte Borgmestrene, naar det blev nødvendigt, og lejlighedsvis gav han Prøve paa, at han ikke var god at bides med, naar man ikke respekterede hans Autoritet. Ogsaa Byfogeden havde Valkendorf til Øvrighed i Kongens Sted. I sin Egenskab af Rentemester og som Mellemed mellem Regeringen og Staden havde Kristoffer Valkendorf en Mængde Hverv at udføre af alle mulige Slags, saaledes at han havde Lejlighed til at følge Staden og dens Borgere paa nærmeste Hold. Adskilligt tyder paa, at der har været et godt Forhold mellem ham og Københavnerne; nævnes kan maaske i den Forbindelse, at han ved Juledrikken i 1588 blev optaget i Skydeselskabets Hellig Trefoldigheds Lav (under Danske Kompagni) i København.

I nær Tilknytning til Rentemesterembedet og Statholderskabet var den Overledelse over Holmen, Flaaden og Arkeliet, Kristoffer Valkendorf fik overdraget; Holmens Befalingsmand, Arkelimesteren, Skibskaptajnerne, Skipperne, Styrmandene, Baadsmændene, Bøsseskytterne, Tømmermændene og de øvrige af Kongens Skibsfolk fik 1579 Befaling til at være ham lydige; det var ham, der antog og afskedigede Skibsfolk og Bøsseskytter, og som beordrede Udleveringer fra Arkeliet, og han udarbejdede et Reglement for Holmen og Flaaden, der senere

udkom som Forordning i 1587. Mange forskelligartede Hverv gav denne Overledelse Kristoffer Valkendorf; kun en vældig Arbejdskraft kunde overkomme, hvad han havde at varetage i de Aar, han var Rentemester, Statholder, Holmens Chef og meget andet paa samme Tid. Hans overordentlige Arbejdsevne og Evne til at tage sig af stort og smaat, hans Lyst til og Talent for at organisere og sætte i System, alt har det gjort ham til en uvurderlig Statens Tjener.

Allerede mange Aar før han skabte det Studenterkollegium, der stadig bærer hans Navn, understøttede han fattige Studenter, enten ved at give dem Penge til Bøger, ved daglig at lade dem spise ved sit Bord eller ved at bekoste deres Studieophold i Udlandet. I 1588 fik han kongelig Stadfæstelse paa sit Køb af Hvidekloster i St. Federsstræde, en Bygning, der oprindeligt havde tilhørt Karmeliterne i Helsingør og en Tid rummet et Munkekollegium med Povl Helgesen som Forstander. Kristoffer Valkendorf lod Bygningen grundigt istandsætte, og endnu i 1588 lod han den tage i Brug som Studenterkollegium; de første Studenter flyttede ind i Efteraaret, men først den 26. Februar 1589 fejrede Valkendorf Indvielsen ved et prægtigt Gilde, hvortil samtlige Universitetsprofessorer og københavnske Præster og Kapellaner var indbudt. I de første Aar støttede Valkendorf direkte af sin Kasse Beboerne af Kollegiet med Penge, Klæder og Brændsel, under rent foreløbige Former; men i 1595 skænkede han Kollegiet en Kapital paa ialt 6100 Dlr., og i en Fundats, dateret den 16. Juli 1595 — et smukt udstyret Pergamentsdokument — traf han Bestemmelser om Kapitalens Anvendelse, Kollegiets Styre og øvrige Forhold. Aaret efter blev Fundatsens Bestemmelser suppleret af en „*Ordinatio de domo et donatione Valkendorpiana*“ af 6. Oktober 1596, der var affattet af Professorerne og godkendt af Kristoffer Valkendorf;

Gesimsstykke fra en Kakkell-Ovn, med Valkendorfs Vaaben, i Nationalmuseet. Tegnet af Peter Linde.

med visse Ændringer blev denne Ordinatio til Statutterne af 24. Marts 1599.

Der kan næppe herske nogen Tvivl om, at naar Kristoffer Valkendorf ofrede saa meget paa Kollegiet, som han gjorde, var det af Interesse for Videnskaben. Kort efter hans Død anbragte Professorerne en Mindetavle over Kollegiets Dør med Stifterens Navn og Vaaben i Guld og med en Indskrift i gyldne Bogstaver:

D.O.M.I.

Almæ Hafn. Academia Domum Hanc XVI Adolescentum habitationibus destinatam cum Area, fonte, Museo Publico, Bibliotheca et Horto, additis necessariis Reditib. perpetuum crescentib. L.M.D.D. Christophorus Walkendorf de Glorup. Anno JEsu Christi

CICIXCV.

I Midten af 1660'erne lod Universitetet ophænge et Maleri af Rigshofmesteren i Kollegiets Auditorium. Blandt de mange, der har henlevet nogle af deres Ungdomsaar inden for Valkendorfs Kollegiums Mure, kan nævnes Folk som Johannes Ewald, N. F. S. Grundtvig, F. C. Sibbern, St. St. Blicher og B. S. Ingemann. Den sidstnævnte har i et længere Digt givet Udtryk for sin Taknemmelighed mod Kollegiets Stifter, fordi „i Axelstad et Steenhuus staaer, hvor Kamre smaa modtage den Musa, som forvildet gaaer og søger Ly i Nordens Vinterdage“.

Med Universitetets Forhold fik Valkendorf at gøre i Embeds Medfør, som Rentemester og Rigshofmester. Fra Kommunitetets Stiftelse i 1569 havde Rigshofmesteren faaet en vis Ret til Tilsyn med de akademiske Forhold; da der efter Peder Oxes Død ikke blev indsat nogen Rigshofmester, kom Rentemesteren Kristoffer Valkendorf til at indtage en tilsvarende Stilling over for Universitet og Kommunitet; da han i 1596 blev Rigshofmester, fik han atter Overtilsynet med Kommunitetet. Han viste en levende Interesse for den nye Universitetsbygning, som var under Opførelse i hans sidste Leveaar, og som blev indviet knapt et halvt Aar efter hans Død 1601; i Indvielsestalen mindedes Professor Niels Krag Rigshofmesteren, „som vi har set — trods dine mange Forretninger i Rigets Anliggender — næsten daglig vandre hen for at have Øje med Værkets Fremgang og give dine Raad og Anvisninger“.

Lørdag den 17. Januar 1601 blev Kristoffer Valkendorfs sidste Levedag. Søndag den 1. Februar blev han ført til sit sidste Hvilested i Vor Frue Kirke, og i Følget befandt Kongen og hans Brødre sig. Ved Højtideligheden i Kirken sang Pehlingene fra Vor Frue Skole; men desværre ved man ikke, hvem der holdt Ligprædikenen. Rigshofmesteren blev jordet i Kirkens Højkor i en mu-

Christoffer Valkendorfs Kisteplade, fundet for faa Aar siden ved
Udgravninger ved Frue Kirke.
Tegnet af Hakon Spliid.

ret Grav, ved Siden af Mogens Gyldenstjerne. Over Gra-
ven havde han ladet sætte et prægtigt Epitafium af blaa
Alabast; foruden hans Vaaben bar det en latinsk In-
skription i støbt Messing.¹¹⁾ Paa selve Ligstenen over
hans Grav læstes:

¹¹⁾ Den lyder i Oversættelse: „Kristoffer Valkendorf til Glorup,
ihukommende de menneskelige Vilkaar, lod i levende Live dette
Mindesmærke forfærdige for sig. Han var afholdt af tre Konger,
Kristian III, Frederik II og Kristian IV, paa Grund af sin sjældne
Flid og store Iver i Ledelsen af de offentlige Anliggender. At han
mærkede, Kongernes Velvilje svarede til hans Anstrengelser, til-
lagde han den guddommelige Velsignelse, og det havde han stadig
i Tankerne. Den vekslende Skæbnes undertiden tunge Omskiftelser
overvindes ved Taalmodighed, og da han var blevet Rigshofmester,
bragte han efter Kongens Ønske atter Finansvæsenet i en saadan
Orden, at han gjorde sig velfortjent og blev savnet ved sin Bort-

CHRISTOPHORI WALKENDORPHII

de Glorup, qvondam Aulæ Magistri Exsuviae
 Revelationem filiorum Dei spe viva hic
 expectant. Obdormivit in Domino Havnia
 Anno 1601 Jan. 17.¹²⁾

Sammen med Frue Kirke ødelagdes Epitafium og Ligsten i den store Ildebrand 1728. Ved Udgravninger for faa Aar siden fandt man en Kisteplade fra hans Kiste; den bærer en Indskrift paa Dansk. Et samtidigt Maleri i Svindinge Kirke har bevaret Kristoffer Valkendorfs Træk for Eftertiden; derimod er Maleriet paa Valkendorfs Kollegium forsvundet; men dets Træk er bevaret i C. Fritsch' Stik fra 1754.

Vignet fra Valkendorfbogens S. 173.

gang. Da endelig Livets Baand i en farlig Sygdom var blevet løst ved Aandedrætsbesværigheder i Struben, anbefalede han sin Aand til den store og gode Gud, af hvem han havde modtaget den. Musernes Fostersønner sørgede over deres gavmilde og velvillige Beskytter. Han dør i København den 17. Januar 1601.“

¹²⁾ „De jordiske Levninger af Kristoffer Valkendorf til Glorup, fordum Rigshofmester, venter her med Guds Børns levende Haab Herrens Genkomst. Han hensov i Herren i København den 17. Januar 1601“.

DET NYERE FREDERIKSDAL
MED SÆRLIGT HENSYN TIL SLOTTETS
BYGNINGSHISTORIE.

(Fra Arkivet paa Frederiksdal. II).¹⁾

Af JEAN ANKER.

Johan Sigismund Schulin, som fra 1739 havde haft fri Sommerbolig paa den dengang kongelige Gaard Frederiksdal, havde i Slutningen af 1743 som Nytaarsgave fra sin Velynder Christian VI faaet hele denne Hovedgaard stillet til Raadighed for sig og sin Hustru, saa længe de levede. Grunden til denne Udvikling maa søges i, at Schulin og hans Familie befandt sig saa godt i Frederiksdal, at han ønskede at indrette sig standsmæssigt derude, hvortil krævedes, at han fik fri Raadighed over Ejendommen. Saa snart dette var sket, tog han derfor fat paa at realisere sin Plan om at skabe en Sommerresidens, som var hans høje Stilling værdig.

Schulin var en højt dannet Mand, som var fuldt fortrolig med den europæiske Kulturs Ytringsformer, ikke mindst hvad Kunstens Forhold angik, ligesom han kendte Sæd og Skik i de førende Landes, særlig Frankrigs, højere Kredse, som han var kommet i Berøring

¹⁾ Hvor intet andet anføres, stammer de citerede Arkivalia fra dette Arkiv. Det første Nummer i denne Serie: Det ældre Frederiksdal findes i Hist. Medd. om Kbh. 3, IV (1941), 532—570. — S. St. = Samme Sted.

med ved sine fleraarige Rejser som Hovmester for Markgreverne Friderich Ernst og Friderich Christian af Brandenburg-Culmbach-Bayreuth, der var Brødre til Christian VI's Dronning, Sophie Magdalene. Intet Under derfor, at han som de franske adelige Kredse omkring Pariserhoffet ønskede at skabe sig et intimt Landsted til Sommerbolig. Og det var netop det, han gennemførte ved at lade opføre det idylliske lille Rokokoslot i Frederiksdal, der, som det hedder i en samtidig Skildring, var „et ziirligt Sommer-huus og dertil hørende Have.“²⁾

Men hvor skulde det nye Landhus ligge? Da det skulde forenes med et stort Haveanlæg, der om Sommeren som Pryd skulde rumme sarte udenlandske Planter, blandt andet af Slægten Citrus, eller Orangetræer som Appelsin- og Citrontræ, var det naturligt at vælge et Sted, hvor Haven laa i Læ for de mere følsomme Haveplanter noget farlige Norden- og Østenvinde. Et saadant Sted fandtes netop i Skoven Spurveskjul Nord for den alt eksisterende „store Have“,³⁾ som samtidig paa naturlig Vis kunde indlemmes i det planlagte Anlæg. Fra Toppen af Skraaningens vilde der være et langt sydvestvendt Terræn, som, naar den nødvendige Udjævning var sket, med svag Hældning vilde sænke sig mod Mølleaen, og denne kunde inddrages i Haven og saaledes i dennes Baggrund tilføre det Vand, som var næsten uundværligt for en Have i den franske Stil. Her, ved Bakkens Top, blev derfor den nye Bygning placeret som det første danske Lyststed i den lette franske Stil med vidt Perspektiv over den kommende og i hvert Fald efter Tidens Smag prægtige Have.

Som Medlem af Slotsbygningskommissionen, der ledede Opførelsen af det første Christiansborg, og som

2) Laurids de Thura's Manuskript til Fortsættelse af „Den danske Vitruvius“ (Additamenta. Fol. Nr. 153. I (Kongelige Bibliotek)).

3) Hist. Medd. anf. i Note 1, 550 f.

Kongens nærmeste Raadgiver ved dette vidtløftige og brydsomme Foretagende,⁴⁾ var Schulin fuldt fortrolig med Tidens Bygningskunst, og navnlig havde han derigennem et nøje Kendskab til de ledende blandt Landets bygningskyndige, deres Evner og Forhold. Det var derfor en ganske naturlig Sag, at Schulin til sit Byggeforetagende anvendte Folk fra Slotsbyggeriet med selve dettes daværende Enebygmester, Nicolai Eigtved, i Spidsen. Denne var for øvrigt Schulins Favoritarkitekt⁵⁾ og havde kort forinden, nemlig 1741—42, forestaaet Ombygning af Schulins Gaard paa Østergade i København. Det maa dog tilføjes, at Tegninger og Originalkontrakter vedrørende det her omtalte Byggeri paa Frederiksdal ikke kendes. Derimod er bevaret en Del Regninger over det ved Bygningen udførte Arbejde, navnlig for saa vidt dette er faldet uden for Kontrakterne. Disse Regninger er alle⁶⁾ attesteret af Eigtved efter kritisk Gennemgang med Redegørelse for, hvad der i givet Fald har hørt til Kontrakten og hvad ikke.

Men forinden det egentlige Byggeri kunde begynde, og Haven beplantes og anlægges, forestod et omfattende Rydnings- og Planeringsarbejde, som tog sin Begyndelse, saa snart Foraaret 1744 var inde. Først maatte Træerne i Spurveskjul, hvor Huset skulde staa og Haven anlægges, bortryddes med Rode, hvortil var engageret flere af Egnens Bønder og Husmænd, der blandt andet fjernede 44 gamle Bøgetræer, deriblandt to som „var meget onde at faae omgravet“, og en Del unge Risbøge. Støddene blev bortslæbt fra Byggepladsen og sprængt med Krudt, og Træet anvendt ved det nedenfor omtalte

4) Mnemosyne. 3. Bd. (1832) LXXXIV f.

5) I 1748 optræder Schulin som Fadder ved Daalen af et af Eigtveds Børn (J. S. Schulins Regnskabsbog).

6) Med Undtagelse af Fortlings.

Teglværk.⁷⁾ Samtidig blev der taget fat paa Planeringsarbejdet til det udstrakte Haveanlæg; thi Terrænet i en Have i den franske Stil skulde helst være saa regelmæssigt som muligt, hvorfor alle naturlige Forhøjninger og Sænkninger i Jordsmonnet maatte fjernes. Hertil anvendtes under Ledelse af Kaptajn Terchelsen og Tilsyn af Gartneren Christian Hanssen en Arbejdsstyrke paa ca. 40 Soldater, der dengang ofte brugtes til større, dog særlig offentlige Arbejder. Hertil medgik først og fremmest hele Arbejdssæsonen 1744, idet Planeringen foregik fra 18. April til 14. November dette Aar. Soldaterne tjente i den Tid ialt 1016 Rdl. og var, mens Arbejdet stod paa, indkvarteret hos Virums Bønder, der for hver Mand fik en Skilling om Dagen i Sengepenge.⁸⁾ Men Soldaterne var aabenbart et vanskeligt Folkefærd at have med at gøre som Arbejdsfolk. Tretten af dem forlod Arbejdet i Maj Maaned, men vendte dog tilbage, hvorfor de hver vel som en Slags Dusør fik udbetalt 1 Mark, og i Pinsehelligdagene maatte Schulin paa Soldaterne ofre en Tønde Øl til 2 Rdl.⁹⁾ Ogsaa i 1745 fortsattes Planeringsarbejdet, som dette Aar kostede ialt 560 Rdl.¹⁰⁾

De Virum Bønder har efter det foran anførte sikkert været Forsynet taknemmelige for det nye Herskab, de havde faaet i Nærheden, og det samme maa have været Tilfældet med Haandværkerne i Frederiksdal, Virum, Bagsværd og Lyngby, som, selv om de ikke direkte var

7) Forvalter Laurs Nielsens Regnskab for 1744, dat. 26/1 1745, Nr. 11—14 (Regnskaber 1744—45 [—50]; Hovedregnskab 1744, p. 4—5).

8) Laurs Nielsens i Note 7 anf. Regnskab Nr. 15—16 og de i samme Note anf. Regnskaber Nr. 2, 4, 5 og Hovedregnskab p. 4—5.

9) Hovedregnskab 1744, p. 9 og 10. Ved den sidste Post har Schulin dog i det af Laurs Nielsen førte Regnskab sat et NB i Margenen.

10) Hovedregnskab 1745, p. 4.

engageret til Byggeriet, dog jævnlig blev betænkt med forefaldende Arbejder af mindre Omfang. Ogsaa en Del Kørsel faldt der af til Bønderne, selv om Hovedmassen af de anselige Mængder af Byggematerialer kørtes til Frederiksdal fra København af Vognmændene i denne By,¹¹⁾ da naturligvis meget lidt af det, der skulde bruges til Byggeriet, kunde fremskaffes paa Stedet, til Trods for at der i April—Maj 1744 blev anlagt et Teglværk i en Bakke i Nærheden,¹²⁾ hvor en halv Snes Mand det meste af Aaret 1744, nemlig fra 1. Maj til 28. November, var beskæftiget med at brænde Mursten til Byggeriet. Til Lertrædning ved dette Teglværk blev for 74 Rdl. indkøbt 3 Par Stude, som efter endt Tjeneste atter blev solgt for 60 Rdl. Ogsaa i 1745 blev Teglværket benyttet, dog i mindre Omfang. Der anvendtes dette Aar kun 2 Stude til Lertrædning, og de samlede Udgifter til Teglværkets Drift var kun 167 Rdl., medens de Aaret forud havde udgjort 1044 Rdl.¹³⁾ Denne Teglovn kunde dog ikke levere alle nødvendige Sten, og en Del maatte derfor i Aarene 1744—45 fremskaffes fra København, hvor der blandt andet fra Januar til Juni førstnævnte Aar fra Byggeriet paa Christiansborg Slot laantes 31000 store Mursten, som blev refunderet ved Aflevering af det tilsvarende Antal i April 1745.¹⁴⁾ Ogsaa Tagstenene synes at have været et midlertidigt Laan fra de kongelige Byggeforetagender, eftersom Michael Fabritius Wever i August 1744 paa Schulins Regning til den kongelige Materialgård leverede henved 16000 glaserede holland-

11) Diverse Regninger i de i Note 7 anf. Regnskaber.

12) S. St. 150; Laurs Nielsens i Note 7 anf. Regnskaber 29, 33—40; Hovedregnskab 1744, p. 6 f.

13) Hovedregnskab 1744, p. 1, 7, 8; 1745, p. 4—5.

14) Den af Eigtved attesterede Opgørelse over Mellemværendet, dat. 2. Oktober 1745 (Regnskaber 1744—45 [— 50] Nr. 41).

ske Teglsten.¹⁵⁾ Kalk leveredes fra den Kalkfabrik, som Felix du Sart og Antoine Bonfils i 1729 havde faaet Bevilling til at oprette, og som nu laa uden for Østerport med Mathieu Toyon og Bonfils' Enke, Gabrielle Pigeon, som Indehavere.¹⁶⁾ Lægter leveredes af Tømrmester Jacob Ivers, medens Tømmeret for øvrigt delvis kom fra Norge. Saaledes blev i Eftersommeren 1744 en Ladning paa 163 Tylvter vrage Fyrrebrædder sejlet fra Drammen til Vedbæk, hvor de i Oktober Maaned førtes i Land i Baade og kørtes til Frederiksdal af Bønderne i Vedbæk og Trørød.¹⁷⁾

Det var som sagt Hofbygmester Nicolai Eigtved, der havde Overledelsen af Byggeriet, og han holdt streng Justits blandt Haandværkerne ved meget kritisk at gennemgaa deres Regninger, hvilket undertiden førte til drastiske Nedskæringer af Regningsbeløbene, navnlig naar i disse var medregnet Betaling for Arbejder, som hørte til Kontrakten, et Resultat, der sikkert har behaget den i økonomisk Henseende meget paapasselige Schulin.¹⁸⁾ At J. G. Rosenberg skulde have været Konduktør ved Byggeriet,¹⁹⁾ er der intet, der tyder paa. Hans Navn forekommer overhovedet ikke i Regnskaberne for de paagældende Aar. En anden betydende Person ved Lystgaardens Opførelse var derimod Hofstenhugger Jacob Fortling, som leverede Stenhuggerarbejdet og førte

¹⁵⁾ S. St. Nr. 160.

¹⁶⁾ Kontrakt af 20. April 1744 (s. St. Nr. 11) og diverse Regninger paa Leverancerne.

¹⁷⁾ S. St. Nr. 8; Regning for Udlosningen dat. 20.—21. Oktober 1744 (Rækken af Regnskaber 1741—1843; Laurs Nielsens i Note 7 anf. Regnskab, Nr. 69).

¹⁸⁾ Eksempelvis kan nævnes, at en Malerregning (F. L. Franschany) bliver reduceret fra 128 til 47 Rigsdaler og en Snedkerregning (Henrich Rohde og Koch) fra 165 til 74 Rigsdaler.

¹⁹⁾ Fr. Weilbach: Dansk Bygningskunst i det 18. Aarhundrede (1930) 91.

Tilsyn med Billedhuggerleverancerne. For øvrigt var de vigtigste Arbejder fordelt mellem fremstaaende Haandværksmestre fra København og det saaledes, at Murerarbejdet udførtes af Hofmurermester Michael Krause, Tømmerarbejdet af Hoftømrmester Johann Andreas Pfützner, Snedkerarbejdet af Henrich Rohde og Hans Koch og Malerarbejdet dels af F. L. Fransischany, dels af Hofforgylder Gabriel Ferdinand Milan, som havde det finere Malerarbejde, der udførtes i Stueetagen og ved den nedenfor omtalte Indhegning af Gaardspladsen.²⁰⁾

I 1745 maa Bygningen i det væsentlige have været færdigbygget; men den arkitekturinteresserede Schulin kunde øjensynlig ikke faa Lystgaarden fuldkommen nok, hvorfor der stadig blev foretaget Forandringer og Forbedringer, baade medens Byggearbejdet stod paa, og efter at det var fuldført. Den vigtigste af disse Ændringer var, hvad Bygningens Ydre angaar, at Altanen mod Haven i 1745 blev bygget uden for de oprindelige Kontrakter, et Arbejde hvortil Fortling blandt andet leverede Sandstensbalustraden og de fire Aarstiderne forestillende Figurer i samme Materiale, som smykker denne Nydannelse, der antagelig var inspireret af Ønsket om at faa et ophøjet Udsigtspunkt over det store Haveanlæg og Egnen hinsides dette. Krause, Pfützner og Rohde udførte de nødvendige Arbejder med Opstillingen af Gelænder og Figurer og Forfærdigelsen af en dobbelt Glasdør til Altanen. Desuden lavedes 4 Tagvinduer uden for Kontrakten, der kun synes at have lydt paa 4.²¹⁾ Senere, i 1748, blev Hovedgesimsen, som oprindelig var af Mursten, af Fortling erstattet med en Gesims af gotlandsk Sandsten.²²⁾

Ogsaa Bygningens Indre undergik adskillige Foran-

20) Diverse Regninger i Regnskaber 1744—45 [— 50].

21) S. St. Nr. 28, 89, 151, 156.

22) S. St. Nr. 215.

dringer og Forbedringer i Forhold til det oprindelige Projekt. Saaledes fremstillede Rohde og Koch 20 dobbelte Døre med fire i Stedet for som oprindeligt bestemt med tre Fyldinger og foretog adskillige andre Ændringer ved Døre og Paneler, idet for Eksempel Vinduespanelerne blev brækket af og atter opsat.²³⁾ Dele af Brystpanelet og andet indvendigt Træværk i Stueetagen blev stafferet med hvid Oliefarve og en i Sten udhugget Indskrift over Døren til Haven forgyldt.²⁴⁾

Særlig meget ofredes der paa Stukarbejdet, som smykker Vestibulen og „Rosens“ eller den store Havesals Lofter og Vægge. I det sidstnævnte Rum udførtes denne elegante Udsmykning af den kendte Stukkator og Billedhugger Carlo Enrico Brenno, som arbejdede paa Christiansborg. Han forfærdigede tillige de fire Spejlrammer i samme Sal foruden syv Kaminer og tjente ialt 357 Rdl. 3 Mark ved Arbejdet.²⁵⁾ Imidlertid døde Brenno den 9. December 1745,²⁶⁾ hvorfor en anden maatte overtage Stukkatorarbejdet i Vestibulen eller „den lille Sal“, som den ogsaa blev kaldt. Dette Hverv tilfaldt Joan Battista Fossati, som i 1746 for en Betaling af ialt 46 Rdl. blandt andet forfærdigede Væggene med Kvadraturarbejde, forsirede Fyldingerne med Ornament og fremstillede et Skjold med to Agraffer over Døren til den store Sal.²⁷⁾ Ogsaa Fortling bidrog til den indre Udsmykning med en Marmorkamin og en almindelig Kamin med dertil hørende Kaminpladser i den store Sal,²⁸⁾ medens An-

²³⁾ S. St. Nr. 156.

²⁴⁾ St. St. Nr. 155. — Den nævnte Indskrift eksisterer ikke mere. Maaske har det været en Forløber for det Skjold med Inskription, som senere er anbragt paa Altanen over Havedøren (se S. 104).

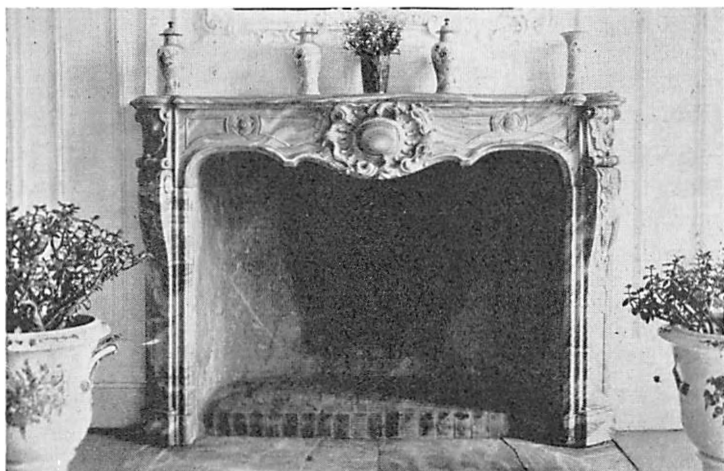
²⁵⁾ S. St. Nr. 179 (fejlagtig nummereret 279).

²⁶⁾ Hans i forrige Note anførte Regning er dateret 8. December 1745 og fundet i hans Dødsbo.

²⁷⁾ Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 149.

²⁸⁾ S. St. Nr. 82.

thony Dolt i Billedhuggerarbejde fremstillede otte Borde, to Kanapeer og seks Spejlrammer.²⁹⁾ Messingbeslag og andet Metalarbejde til Dørene indkøbtes i London 1744 og 1745,³⁰⁾ i Frankrig Spejlglas, der gik med Skib fra Rouen, og i Berlin Tapeter under Medvirkning af den derværende danske Gesandt Frédéric de Cheusses.³¹⁾

Marmorkamin i den store Havesal paa Frederiksdal Slot.

Fuldt Overblik over Møbleringen af Stueetagens 14 Rum og dens forskellige Gange haves i en Inventarieliste fra 1746, da Nyindretningen var afsluttet. Enkelte Eksempler fra denne Inventarieliste skal anføres, navnlig med Hensyn til Beklædningen med Tapeter.³²⁾ I den store Sal fandtes blandt andet fire lange Spejle med for-

²⁹⁾ S. St. Nr. 44, 81.

³⁰⁾ S. St. Nr. 9, 29.

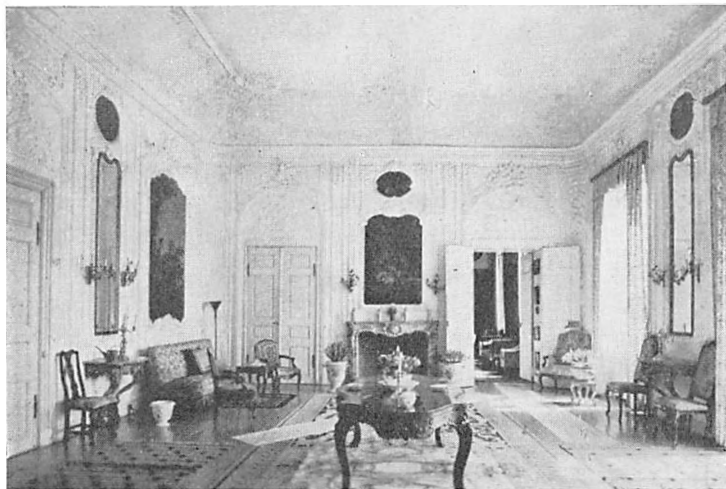
³¹⁾ S. St. Nr. 200, 90.

³²⁾ Tapetsereren Niels Jensens Regning dat. 16. Maj 1746 er bevaret (s. St. Nr. 80).

gyldte Rammer, fire smaa Marmorborde med forgyldte Fødder i Billedhuggerarbejde, de to ovennævnte hvidlakerede og forgyldte Kanapeer, som var betrukket med berlinsk uldent Stof, fire Taburetter med samme Betræk, tolv Stole med grønne Plys Sæder og uldne Damaskes Gardiner. Værelserne er i øvrigt oftest benævnt efter Tapeternes Farve, som det blaa Kammer med Betræk af blaat Damask, det grønne Kabinet med Betræk af grønt Damask, det Sirtses Sovekammer med Tapet af Sirts indfattet med blaa franske Baand. Husherrens Kabinet var betrukket med tyrkisk Stof med adskillige Figurer, og her stod et sortlakeret og forgyldt Skrivebord, som kunde trækkes ud. Spisestuen var beklædt med blaa- og hvidblomstret Voksdug med paamalede Blomster og Figurer og var blandt andet møbleret med seks Gyldenlædersstole. Et andet Værelse var betrukket med blaamalet Lærred, medens Herskabets Sovekammer, hvor der var indlagt to Ringeapparater til Tjenerskabet i Kælderetagen, var beklædt med karmoisinfarvet Damask og blandt andet indeholdt to store Spejle med forgyldte Rammer i Billedhuggerarbejde samt forskellige Billeder som fire Skilderier over Dørene forestillende Aarstiderne og et Maleri af Schulin paa Kobber i forgyldt Ramme. Fru Schulin havde to Kabinetter, hvoraf det ene var betrukket med grønmalet Lærred med forsølvet Bort, medens det andet var beklædt med hvidt „skildret“ Taft. I det Sirtses Kabinet var Tapetet af Sirts indfattet af grønne franske Baand, medens Visitstuen havde vævet tyrkisk Tapet med adskillige Figurer paa. Her fandtes et Ringeapparat, der ligesom de tilsvarende i Soveværelset bestod af en Klokkestreng, som stod i Forbindelse med en Klokke med Bøjle uden for Vinduet. Det er vel kun rimeligt, at Familien Schulin i 1746 har nydt Opholdet i det flunkende nye Som-

merhjem, hvilket fremgaar af, at man dette Aar ikke flyttede ind til Gaarden i København før til Jul.³³⁾

Det var ikke blot paa selve Hovedbygningen, Schulin ofrede meget, det samme gjaldt dens Omgivelser. Her skal foreløbig blot betragtes Gaardspladsen foran Bygningen eller Slotsgaarden, som den ogsaa kaldes i Tidens

Den store Havesal paa Frederiksdal Slot.

Dokumenter. I 1745—46 skabte Eigtved og Fortling her Forhold, som var den nye Hovedbygning værdige, ved at aflukke Gaarden med en Indhegning, hvis bærende Elementer var 18 af Krause opførte murede Piller, hvortil kom to tilsvarende Piller ved Indkørselen, alle med Sokkel og Fylding paa alle fire Sider. Pillerne, som var forbundet med en Mur eller et muret Fodstykke, som vistnok var omkring 5 Kvarter i Højden, blev af Fortling

³³⁾ Forvalter Langs Bog over Udsæd og Avl 1746—50 (Dokumenter vedr. Frederiksdal Hovedgaard 1746—1844).

bedækket med Sten, og øverst anbragte han i Forsommeren 1746 otte Kugler, ti Vaser og to Blomsterkurve, alt i Sandsten, velsagtens saaledes, at Vaser og Kugler afvekslede med hinanden, idet Blomsterkurvene var anbragt ved Indkørselen paa Siderne af en Stakitport, som var 6 Alen bred og $5\frac{1}{4}$ Alen høj. Gaarden blev mellem Pillerne aflukket af 18 Fag Stakit. Hvert Fag var godt 7 Alen bredt og $2\frac{3}{4}$ Alen højt, saa at Mur og Stakit tilsammen var 4 Alen i Højden. Mur, Kugler, Vaser og Kurve blev af Milan malet hvide, medens Port og Stakitværk var grønmaledet.³⁴⁾ Det eneste paa Nutidens Frederiksdal, der lader sig bringe i Forbindelse med Fortlings her omtalte Arbejder, er de fire blomsterdekorede „Vaser“ af Sten ved Indkørselen, som er dækket af flere Lag Maling. Senere, i 1749, rejste Fortling to Stenpiller (Pilarer) ved Porten,³⁵⁾ muligvis de to Piller, som nu staar ved Opkørselen til Slottet.

Selv om Hovedbygningen og dens nærmeste Tilbehør nu var fuldført, var Schulin dog ikke derfor færdig med sit Byggeri paa Frederiksdal. I 1746 opførte Eigtved saaledes med Pfütznér som Entreprenør et Hus til henved 250 Rdl., blandt andet bestaaende af tre Stuer med Trægulv, samt Køkken, Spisekammer og Forstue med Murstensgulv.³⁶⁾ Det er muligvis den ny Forvalterbolig, der her er Tale om, da Schulin fra 1745 selv overtog Driften af Gaardens Jorder.

Den kongelige Forvalter Laurs Nielsen, som foreløbig

³⁴⁾ Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 50, 60, 82, 88, 89, 155. — I en Synsforretning fra 1776 omtales kun „9 Fag store Stakitter og 4 halve Porte 2 Fag, ialt 11 Fag“ (Eiler Nystrøm: Lyngby Sogn (1934) 329).

³⁵⁾ S. St. Nr. 236.

³⁶⁾ S. St. Nr. 109, med Overslag og Approbation.

havde beholdt den hittidige, gamle og forfaldne Forvalterbolig,³⁷⁾ havde intet med Bedriften at gøre, selv om han udførte en Del administrativt Arbejde for Schulin, særlig ved at føre Regnskaberne vedrørende Frederiksdal til sin Død den 12. Marts 1754. For dette Arbejde modtog han et aarligt Vederlag paa 60 Rdl.³⁸⁾ I Efter-sommeren 1747 byggede Eigtved og Pfützner desuden Vest for Gaardspladsen et Bindingsværkshus til Stald og Vognporte. Denne 25 Alen lange og 18 Alen brede Bygning, som kostede 270 Rdl., indeholdt to Vognporte, der hver var 4 Alen brede og 10 Alen dybe, Staldrum med ialt 14 Spiltove samt et Staldkammer paa 8 Alen i Kvadrat.³⁹⁾ Materialerne til de to foran nævnte Huse leveredes delvis af Bygherren selv, og ved Staldens Opførelse faldt den tidligere Hovedbygning, „det lange Hus paa Bakken“,⁴⁰⁾ idet Mursten, Tømmer og Tagsten herfra anvendtes til denne Bygning.⁴¹⁾ Endelig omtales ogsaa et Vaskehus ved Gaardens Østside og et Vognhus, der begge maa være samtidige med Hovedbygningen. Baade ved Stalden og Vaskehuset var der en lille Gaard, „de smaa Gaarde“.⁴²⁾ Mindre Bindingsværkshuse med klinede Vægge og Straatag blev ogsaa bygget, i September—Oktober 1748, saaledes tre ensartede 4 Fag lange Huse af denne Art med Kakkelovn og Skorsten, hvoraf det ene laa i Ladegaardsvangen,⁴³⁾ det andet „ved Jagt

37) Hist. Medd. anf. i Note 1, 558 f.

38) Hovedregnskaber 1744—54. Sidstnævnte Aars Regnskab er vedlagt en udførlig Opgørelse over Laurs Nielsens Administration fra 1. Jan. til hans Dødsdag.

39) Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 163, med Overslag og Approbation.

40) Hist. Medd. anf. i Note 1, 546 f.

41) Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 157, 159, 162.

42) C. Langs Regning for Oktober 1748 (s. St. Nr. 202); Murerregning dat. 6. August 1751 (Fideikommisset).

43) Hist. Medd. anf. i Note 1, 560 f.

Porten mellem Virums Vang og Indlukket“ og det tredje „ved dend grønne Alleport“. Hvert af disse Huse kostede kun 17 Rdl. i Arbejds- og Haandværkerløn.⁴⁴⁾

Endelig opførte lokale Haandværkere i 1754 et mindre Hus ved den lille Have. Tømmermanden fik kun 12 Rdl. i Arbejdsløn.⁴⁵⁾

Schulin havde ofret meget paa sit Landsted i 1744 og Aarene derefter, og det var derfor naturligt, at han ønskede at faa Ejendomsret til Stedet, som hidtil havde været overladt ham og hans Frue paa begges Livstid. Trods visse Betæneligheder fra Finanskollegiets Side⁴⁶⁾ fik han derfor Ejendommen tilskødet den 18. April 1747⁴⁷⁾ paa visse Betingelser, nemlig at Kongen beholdt sig Jagtretten, og at Ejerne omgikkes forsvarligt med Skoven, samt at Kronen skulde have Reluitionsret til Hovedgaarden efter Schulins og hans Frues Død. I Aarene 1744 og 1745 havde Schulins Udgifter til Frederiksdals Bygning og Have været henholdsvis 6300 og 5871 Rdl., medens de samme Poster i 1746 beløb sig til ialt 3477 Rdl.⁴⁸⁾ Ved den eventuelle Indløsning, som dog aldrig fandt Sted, skulde Schulin derfor have 12000 Rdl. for Bygninger og Have samt „saadan en Capital som den aarlige revenue anslagen til 6 pro Cento Rente ... kand beregnes til“.

Men hvordan saa nu den Hovedbygning ud, som Schulin med saa stor Bekostning havde ladet opføre? Det kan straks anføres, at den ligesom den nuværende havde Trappe baade til Gaard og Have.⁴⁹⁾ Derimod var det ved

⁴⁴⁾ Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 202, 214.

⁴⁵⁾ Hovedregnskab 1754, p. 10.

⁴⁶⁾ Louis Bobé i Danske Herregaarde ved 1920 (1922) 476—477.

⁴⁷⁾ Skøde af ovennævnte Dato (Fideikommisset).

⁴⁸⁾ Generalverzeichniss aller meiner Ausgaben (J. S. Schulins Regnskabsbog).

⁴⁹⁾ Malerarbejde udføres paa Trappen til Haven 1746 (Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 154).

Gennemsynet af de bevarede Arkivalier fra disse Aar påafaldende, at Værelserne i Bygningens øverste Etage aldrig blev nævnt, og Opgangsforholdene til denne Etage tyder heller ikke paa, at den oprindelig har været indrettet til Beboelse i større Omfang. Omtales den endelig i en eller anden Sammenhæng, hedder det simpelt hen „oppe paa Loftet“. I den ovenfor nævnte Inventarieliste fra 1746 gennemgaas da ogsaa kun to Etager, Stueetagen eller Herskabets Etage og Kælderetagen, hvor Tjenerskabet, der var ret omfattende, boede, og som tillige var Husets Køkkenregion. Forklaringen paa disse Forhold kunde kun være den, at Frederiksdal Slot, saaledes som Eigtved havde bygget det i dets første Skikkelse, har set anderledes ud end nu, og at en senere Ombygning har frembragt den nuværende Mansardetage. Ved en afsluttende Gennemgang af det temmelig uoverskuelige Arkivmateriale lykkedes det da ogsaa at fremdrage et nyt Byggeregnskab fra 1752—53, hvoraf det fremgaar, at Johan Gottfried Rosenberg i de nævnte Aar har ledet Opførelsen af den nuværende høje Mansardetage. Dette forklarer, at Bygningen vistnok for de fleste ikke virker saa let i sin Stil, som man vilde vente, hvis den alene stammede fra Eigtveds Haand. Men det tjener vore arkitekturkyndige til Ære, at de ud fra Stilen alene har været i Stand til at sætte Slotsbygningen i Forbindelse med de to Bygmestre, som faktisk har haft med dens Opførelse at gøre, og, som naturligt er, særlig har tilskrevet Eigtved Æren for den.⁵⁰⁾

⁵⁰⁾ Fr. Schiøtt (Architekten. Afd. A. Bd. 4 (1902) 234) mener, at Bygningen kan være opført af Rosenberg; Louis Bobé (det i Note 46 anf. Skrift, 477) henleder Opmærksomheden paa Eigtved som Slottets formentlige Bygmester, og denne Anskuelse er efterhaanden knæsat af Arkitekturhistorikerne, af hvilke Christian Elling (Architekten. 30. Bd. (1928) 1—2) har paavist, at Eigtveds Forbillede til Slottet maa have været Bygningsgrundrids af den franske Arkitekt J. F. Blondel.

Muligvis har Ombygningen været planlagt før Schulins Død i 1750. Denne Begivenhed var et haardt Slag for Familien; hans Enke gik trøstigt i Gang med at lede den økonomiske Administration og føre Regnskaber efter det Mønster, hendes Mand havde givet, heri støttet blandt andet af Laurs Nielsen og Schulins Privatsekretær Jens Hansen,⁵¹) som efter Laurs Nielsens Død deltog i den økonomiske Administration og førte Regnskaberne, for øvrigt med stor Dygtighed. Dette Arbejde synes dog, som rimeligt er, at have ligget hende temmelig fjernt; hendes Interesse samlede sig vistnok særlig om Børnene, og nogen Trang til at give sig i Kast med Byggeforetagender viste hun ikke senere. Som antydet kan der derfor være nogen Grund til at antage, at Forandringen af Slottet har været inspireret af hendes Mand, maaske navnlig ud fra den Betragtning, at de to Børn, som levede ved hans Død, snart vilde vokse til, hvilket paa forskellig Vis vilde kræve mere Plads.

Ligesom Tilfældet var ved det første Byggeri paa Frederiksdal Slot, maa det erkendes, at Tegningerne til dets Ombygning 1752—53 ikke kendes. Derimod er det fuldstændige Byggeregnskab bevaret i Form af en Regnskabsbog med tilhørende Bilag og Overslag. Rosenberg aflagde første Gang Besøg paa Frederiksdal den 28. April 1752 og var naturligvis derude flere Gange senere under Byggeriet, blandt andet en Gang sammen med Hofstenhugger Fortling.⁵²) Han har sluttet Kontrakterne og attesteret Regningerne, og Eigtveds Navn forekommer ikke i noget Tilfælde i Forbindelse med det nye Byggeforetagende. Hvad der foregik ved dette, fremgaar tydeligt af nogle af Kontrakterne med Haandværksmestrene. Saaledes nedtog Murermester N. R. Engerslev

51) Se Hist. Medd. anf. i Note 1, 543.

52) Betaling for Hyrevogne efter Jens Hansens Maanedsregninger (Regnskaber 1752—53).

Tagstenene paa Hovedbygningen og brød Skorstenene ned til Loftet samt fjernede alt Stenhuggerarbejde til Havesiden „og de øvrige Vaser“ og stillede det hele op igen, ligesom han naturligvis genopførte Skorstene og Tag.⁵³⁾ Et endnu tydeligere Sprog taler Tømrermester Johann Andreas Pfütznerns Kontrakt og Regninger.⁵⁴⁾ Heri hedder det nemlig blandt andet, at Pfütznern paatager sig „das alte Dach abzubrechen ... ferner ein neues Mansarde Dach nach den Abriss und des Baumeister Rosenbergs Anweisung ... zu verfertigen, und darbey auch 19 ordinairn Dach-Fenstern ... und noch drey grosse Fenster-Thüren auf den Balcon“. Dette Arbejde blev da ogsaa udført, hvilket tillige fremgaar af andre Haandværkeres Regninger, for Eksempel Kleinsmed Johann Gerhard Nollerts Opgørelse, der omtaler de 19 Vinduer og de tre Par i Dørene foruden en dobbelt og 18 enkelte Døre, 3 Glasdøre og 2 Døre paa Trappen.⁵⁵⁾

Arbejdet med Ombygningen begyndte i Sommeren 1752 med Leverancerne af Byggemateriale, der hovedsagelig kørtes til Frederiksdal fra København af denne Bys Vognmandslav, som den 4. Juli 1752 paabegyndte Transporten.⁵⁶⁾ Ogsaa de Virum Bønder havde dog en Del Kørselsarbejde.⁵⁷⁾ Materialet fra det gamle Tag, deriblandt Tagstenene, skulde saa vidt muligt bruges igen,⁵⁸⁾ men selvfølgelig krævedes der alligevel adskiligt nyt, og kun sjældent kunde Gaarden selv levere noget, som da der i September 1752 kørtes 59 Læs Sand

53) Kontrakt dat. 10. November 1752 og Slutregning dat. 15. August 1753 (Byggeregnskab 1752—53, Nr. 37 (Regnskaber 1741—1843)).

54) S. St. Nr. 50.

55) S. St. 23, 26.

56) S. St. Nr. 4, 13, 25, 30—32, 41.

57) S. St. Nr. 8.

58) S. St. Nr. 37, 50.

fra Furesøen op til Bygningen.⁵⁹⁾ Bjælker og andet Tømmer af pommersk Træ leveredes gennem Rosenberg,⁶⁰⁾ medens det øvrige Tømmer væsentlig var af norsk Fyrretræ.⁶¹⁾ Af andet Byggemateriale leveredes blandt andet 24000 store Mursten af Jean Jean fra Kronborgs Teglfabrik,⁶²⁾ glaserede Tagsten fra Kiel⁶³⁾ og Kalk fra Kalkfabrikken uden for Østerport, af hvilken P. A. Oberkampff og G. Bonfils nu var Indehavere.⁶⁴⁾ Endvidere blev der fra Stockholm gennem det almindelige Handelskompagni indforskrevet 1301 Stykker Jernplader, formentlig til Kvistene. De transporteredes til København af Skibet „Susanna“ af Wismar.⁶⁵⁾

Arbejdet gik rask fra Haanden. Den 19. September 1752 kørtes Tømrmændene og deres Materialer i tre Vogne fra København til Frederiksdal, og Grevinde Schulin flyttede samme Dag ind til sin Gaard i København.⁶⁶⁾ Soldaterne, som arbejdede i Haven, ryddede Loftet,⁶⁷⁾ og Dagen efter begyndte man at bære Tagstenene ned i Gaarden, hvor de midlertidig skulde henlægges, hvilket Arbejde blev afsluttet den 26. September.⁶⁸⁾

Af de Haandværksmestre, som allerede er nævnt, skulde Tømrmester Pfützner foruden at udføre Tømrerarbejdet ved Taget lægge alle Gulvene i Mansardeta-

⁵⁹⁾ S. St. Nr. 17.

⁶⁰⁾ S. St. Nr. 1, 2.

⁶¹⁾ S. St. Nr. 45.

⁶²⁾ S. St. Nr. 3, 5, 6.

⁶³⁾ S. St. Nr. 10.

⁶⁴⁾ S. St. Nr. 46.

⁶⁵⁾ S. St. Nr. 15, 16.

⁶⁶⁾ Grevinde C. M. Schulins Regnskabsbog; Jens Hansens Regning for September 1753 (Regnskaber 1753).

⁶⁷⁾ Jens Hansens i Note 66 anf. Regning.

⁶⁸⁾ Byggeregnskab 1752—53, Nr. 13, 17.

gen og forandre Trappen til denne Etage.⁶⁹⁾ Murermeister Engerslev udførte ikke alene alt Murerarbejdet ved Ombygningen, men underkastede samtidig Resten af Bygningen en gennemgribende Reparation, blandt andet ved at udhugge alle beskadigede Mursten og indsætte nye i Stedet.⁷⁰⁾ Snedkerarbejdet udførtes af to forskellige Mestre, nemlig den førnævnte Henrich Rohde og Jacob Christian Bals (Baltz), som delte Arbejdet mellem sig med Hensyn til Forfærdigelsen af Panelerne, Dørene med deres to Fyldinger og Tagets Vinduer og Glasdøre i alle Etagens forskellige Rum. Panelerne mellem Vinduerne blev saaledes indrettet, at de kunde skrues af, saa Reparationer ved Taget kunde udføres, og det kan nævnes, at det var Bals, som udførte Snedkerarbejdet i det største Rum, Salen med Altanen mod Haven, medens dog alle Etagens Vinduer med deres 4 engelske Rammer blev udført i Eg af Rohde.⁷¹⁾ Malerarbejdet udførtes af Jacob Meyer, Blikkenslagerarbejdet af Urban Berg⁷²⁾ og Johann Andreas Schmidt,⁷³⁾ og Glarmesterarbejdet med pommersk Glas af Johan Gabe.⁷⁴⁾ Det omfattende Gipsarbejde „in den Dach-Kammern“, som det hedder, var betroet Hofstukkator Giuljo Guione, som, da Arbejdet indbragte ham en Mark pr. Kvadratalen eller ialt 218 Rdl., omhyggelig opregner alle Afdelinger af Mansardetagen, hvoraf det fremgaar, at denne i 1753 ligesom nu har bestaaet af 11 Værelser, en Forsal oven for Trappen og en Gang. Guione forfærdigede

⁶⁹⁾ S. St. Nr. 33, 50.

⁷⁰⁾ S. St. Nr. 37.

⁷¹⁾ S. St. Nr. 22, 34, 35. — I Rohdes Regning nævnes 18 Fag nye Vinduer, idet han udførte Reparationer paa et 19de, aabenbart et af de gamle Vinduer, som blev anvendt paa ny.

⁷²⁾ S. St. uden Nr.

⁷³⁾ Blandt andet 11 Tagvinduer med nye og 7 med gamle afbrækkede Jernplader (S. St. Nr. 49).

⁷⁴⁾ S. St. Nr. 21, 48.

dog ogsaa 2 Ovnpladser og foretog nogle nødvendige Reparationsarbejder, for Eksempel „an der Stelle wo der Maurer Geselle herunter gefallen ist“. ⁷⁵⁾ I April 1754 lavede Guione tillige en ny Ovnplads og en Kaminplads. ⁷⁶⁾ De perspektiviske Vægmalier, som findes i Altanstuen, maa være malet noget senere. De er ikke af særlig fremragende Kvalitet og kan maaske tilskrives Maleren Peder Karmarch, som i Marts 1755 fik 144 Rdl. for Arbejde paa Frederiksdal. ⁷⁷⁾

Det grovere, mere støjfrembringende Arbejde, som Snedkerarbejdet, var af Rosenberg lovet færdigt i Midten af Maj 1753, og at dette Løfte var nogenlunde indfriet, kan synes at fremgaa af, at Grevinde Schulins Landophold paa Frederiksdal dette Aar begyndte den 9. Maj; ⁷⁸⁾ men Snedkerne blev dog først kørt til København i 4 Vogne den 8. August 1753. ⁷⁹⁾ Grevinden kunde dette Aar flytte ind i en Bygning, der i alt væsentligt maa have set ud som den nuværende. Men helt afsluttet var Arbejdet dog ikke. Og dette gjaldt ikke blot som omtalt Bygningens Indre, men ogsaa dens Ydre, hvor der ogsaa skulde foretages Forandringer. Navnlig skulde det grevelige Vaaben over Indgangsdøren og det kronede Skjold over Havedøren anbringes. Dette skete i Juli eller August 1753, da den fra Sachsen stammende Billedhugger J. F. Hännel leverede „eine grosse freystehende Frontespies von Englischen Steine von 7 Ellen 18 Zoll lang 4 Ellen 4 Zoll hoch, eine Elle dick, worin das hohe Gräfl. Wappen nebst dem behörigen Elephantenorden und eine Gräfl. Krone, aussen herum reich mit Orna-

⁷⁵⁾ S. St. 38, dat. 12. Sept. 1753.

⁷⁶⁾ Regnskaber 1741—1843.

⁷⁷⁾ Grevinde Schulins Regnskabsbog.

⁷⁸⁾ Grevinde Schulins Regnskabsbog, 1753.

⁷⁹⁾ Jens Hansens Regnskab for August 1753 (Regnskaber 1741—1843).

menten, und Blumen nebst Palmenzweigen verziehret“. Dette store Vaaben kostede 230 Rdl., medens det lille ogsaa i engelsk Sten udførte Skjold, der bærer Indskriften: *Optimi Regis Beneficium*,⁸⁰⁾ kostede 20 Rdl.⁸¹⁾ Ved denne Lejlighed støder man for første og eneste Gang under dette Byggeforetagende paa Fortlings Navn. Han

Frederiksdal Slot set fra Gaardsiden. Efter Fotografi i „Danske Herregaarde ved 1920“.

leverede den engelske Sten til det lille Skjold, ligesom han, der i 1749 havde faaet et Kalkbrænderi ved Kastrop,⁸²⁾ ogsaa fremskaffede Mørtel og noget Kalk.⁸³⁾

Samtidig blev ogsaa Slottets nærmeste Omgivelser sat

⁸⁰⁾ En storsindet Konges naadige Gave.

⁸¹⁾ Byggeregnskab 1752—53, Nr. 40 (dat. 31. August 1753). En Vognmandsregning (Nr. 41) oplyser, at „Vaabnet“ (14 Læs) blev kørt ud engang mellem 20. Juli og 1. September 1753.

⁸²⁾ C. Nyrop: Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav (1907) 211.

⁸³⁾ Byggeregnskab 1752—53, Nr. 27.

i fin Stand. Murermester Engerslev, som for øvrigt ved denne Lejlighed anlagde en Kamin i den store Sal, reparerede de to udvendige Stentrapper med Stenhuggerarbejde og brød alle de murede Stakitpiller „samt Føden under Stakittet“ omkring Gaardspladsen ned til Jorden og murede det hele op igen, ligesom han reparerede Taget „over de Værelser som beboes af Monsieur Springer“.⁸⁴⁾ Endelig nedlagde han nogle tilhuggede Kampesten under Stakitporten, der førte ind til Gaardspladsen,⁸⁵⁾ og denne Disposition blev foretaget, fordi Porten, som blev nyopsat af Pfützner, fra nu af skulde løbe paa to store Messingruller.⁸⁶⁾

Dette Arbejde, der kan betragtes som Ombygningens afsluttende, var senest tilendebragt den 26. Oktober 1753. Det var ikke nogen helt ringe Forandring, der her var fuldført; men den havde naturligvis ogsaa kostet et ganske anseeligt Beløb. Byggeregnskabet viser en Udgift paa 5726 Rdl.; men det er ikke fuldt afsluttet, hvorfor visse Beløb maa føjes til. Saaledes fik Rosenberg eksempelvis 200 Rdl. for at have ført Tilsyn med Byggeriet,⁸⁷⁾ og den ovenfor anførte Sum maa derfor forhøjes til omkring 6000 Rdl. Men saa var Bygningen ogsaa blevet betydelig udvidet og har fremtraadt som ny, da vor store Naturkyndige Otto Friderich Müller netop i Sommeren 1753 i en Alder af 23 Aar fik sin Gang i Huset som Introduktion til sin langvarige Ansættelse som Hovmester for Grevinde Schulins dengang 6aarige Søn, Frederik Ludvig Schulin.

Senere er Bygningen naturligvis blevet underkastet adskillige større Reparationsarbejder, saaledes i 1760'erne af Brandmajor Boye Junge, der havde et Lyststed i Nær-

84) Frederiksdals Forvalter, Christian Springer.

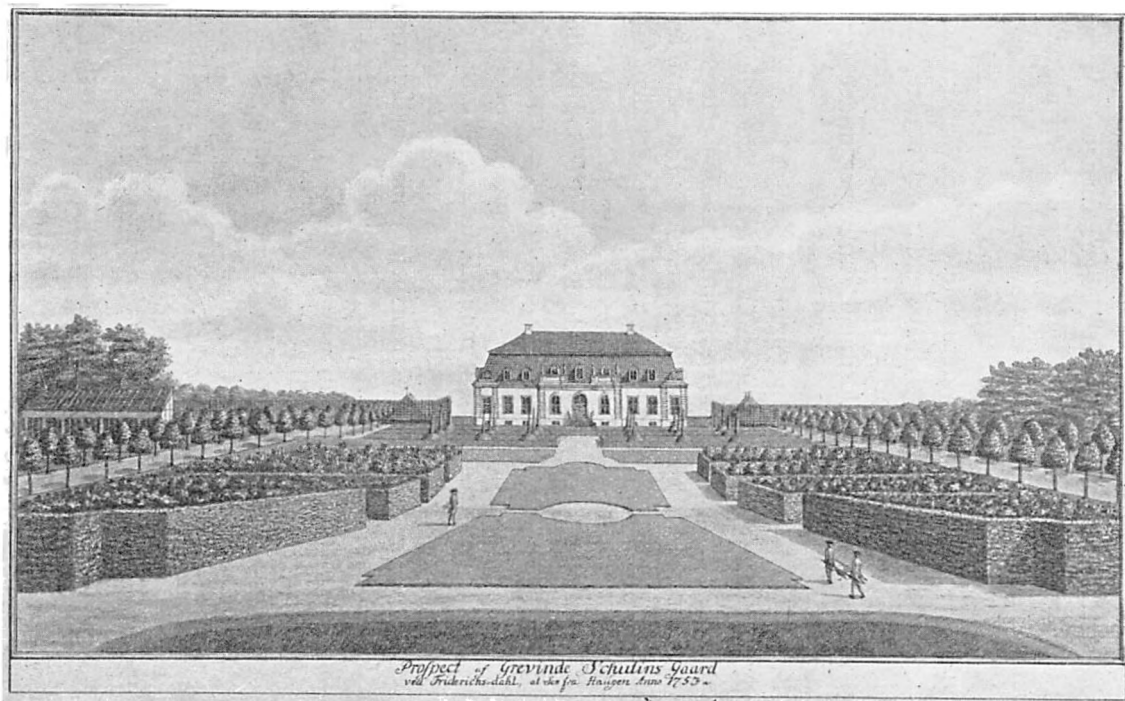
85) Byggeregnskab 1752—53, Nr. 47.

86) S. St. 42, 43.

87) Grevinde Schulins Regnskabsbog, December 1753.

Hovedfaçade vendte ud mod Haveanlægget og forenede sig med dette til et organisk Hele, hvorfor det er rimeligt at antage, at den er planlagt af Slottets Bygmester. Med Hensyn til Haven flyder Kilderne ikke særlig rigeligt, men er dog omfattende nok til, at man kan danne sig en Forestilling om, hvorledes den i det store og hele maa have set ud. Den var anlagt i den franske Havestil, som var skabt af André le Nôtre, der udformede Haven i Versailles. Mere specielt synes Haven ved Frederiksdal at have været anlagt efter de Principper, som en af le Nôtre's Elever, Alexandre le Blond, havde skildret i en Bog om Havekunst,⁸⁰⁾ som fik stor Betydning for den franske Haves Udbredelse i Europa. Heri foretrækkes det horisontale eller svagt skraanende Terræn fremfor det stejle, hvorfor meget høje Terrasser og store Trapper forkastes. Haven skal ligge i et smukt Landskab, som kan beskues fra visse Punkter af Haven, og Hus og Have skal svare til hinanden; men man kan godt anlægge en stor Have ved en mindre Bygning; thi det, det fornemme Selskab søger paa Landet, er dog de store og smukke Haver. Huset skal ligge noget hævet i Forhold til Haven, saa at man derfra kan overskue denne. Men Haven skal underordnes Naturen, hvilket vil sige, at Plantebestanden bør være det vigtigste. Derfor maa man ikke overlæsse Haven med kunstige Udsmykninger i Form af Murværk, rigt dekorerede Fontæner og mange Skulpturer. De sidste skal være gode; kan disse ikke fremskaffes, maa man hellere helt udelade dem. Haven maa ikke beskygges for meget, for at den ikke skal blive for mørk og trist. Men den maa heller ikke anlægges saa aaben, at alt kan overses paa een Gang; og her har man en god Hjælp i Busketter, som bryder Ensformigheden. Endelig er det Planlæggerens Kunst at faa

⁸⁰⁾ La théorie et la pratique du jardinage. Nouv. ed. 1722. — Første Udg. udkom 1709.

Frederiksdal Slot set fra Haven 1753.

Haven til at tage sig større ud, end den i Virkeligheden er. Næst Planterne er Vandet Havens fornemste Pryd, og her er rindende Vand, f. Eks. i Form af en naturlig Kanal i en Sænkning, men dog navnlig Fontæner, det smukkeste. I Vandet vil det være passende at anbringe Skulpturer, der bør hente deres Motiver fra Vandgudernes Verden. Men først og sidst gælder det om at fastholde de store Linier, særlig ved Hjælp af høje Hække og lange Alleer, og indordne Detaillerne under Helheden.⁹⁰⁾

Disse Principper synes netop at være fulgt i den Have, som blev anlagt ved Schulins Landsted i Frederiksdal. Den kendes fra et Billede fra Sommeren 1753 efter Slotets Fuldførelse i dets nye Skikkelse.⁹¹⁾ Ved at sammenholde dette Billede, som vistnok er tegnet til den førnævnte af Thura planlagte Fortsættelse af „Den danske Vitruvius“, med omstaaende Kort fra 1765, der dog ikke er kartografisk nøjagtigt, kan man faa en ganske god Forestilling om, hvorledes Haven maa have set ud. Fra Slottet sænkede den sig mod Mølleaaen i store Felter (Parterrer), adskilt ved brede Gange. Afveksling frembragtes af fra Siderne fremspringende Partier med Busketter indrammet af Hække. Nedenfor Gartnerens Hus, eller i det Parti, som svarede til den gamle Have, udvidede den sig noget til begge Sider. Derpaa strakte den sig over paa den anden Side af Mølleaaen, hvor Terrænet dannede en Pendant til Slotsbakken, saa at, som det hedder i en samtidig Beskrivelse, „Haven, som Daler midt i og reyser sig til begge Sider temmelig høyt, forestiller tvende Amphitheatra mod hverandre. Der imellem flyder den store Lyngbye-Aae fra Furesøe, som lig-

⁹⁰⁾ Den i Note 89 anf. Bog, 12—13, 18—20, 25, 51 f., 91—93, 277—278.

⁹¹⁾ Fr. Weilbach i Hist. Medd. om Kbh. 2, II (1925—26), 313 f., 322—328.

ger strax hos“.⁹²⁾ Stensatte Terrasser, som dog vilde kræve idelige Reparationer, nævnes kun enkelte Gange, da der omtales en allerede forhen eksisterende Afsats ved Glashuset og Terrasser i Lystkvarteret,⁹³⁾ hvorfor de næppe har været særlig fremtrædende, om de overhovedet er vedblevet at eksistere. Særlig karakteristiske var de lange Alleer, som omkransede Haven langs Yderkanterne, og hvoraf de to i Øst- og Vestsiden var de største, idet de strakte sig i hele Havens Længde. Dennes Størrelse faar man et Begreb om, gennem en Arealberegning udført i 1803⁹⁴⁾ paa Grundlag af et Situationskort, tegnet 1765 af D. C. Fester.⁹⁵⁾ Heri opgøres nemlig Haverne og Gaardspladsen til i alt 12 Tønder Land. At det virkelig var store Strækninger, man havde at gøre med i Haven, fremgaar ogsaa af et Grusningsregnskab fra 1748, som oplyser, at der i April kørtes 50 Læs Grus til den vestlige Haveallé, eller „Alleen ved Glashuset“, og 66 Læs til „den anden Allé“ ved Skoven Spurveskjul.⁹⁶⁾

Havens vigtigste Element, Plantebestanden, faar man et ganske godt Indtryk af gennem de Udplantninger, som blev foretaget ved dens Anlæggelse. Blandt Træsarterne dominerer her i Begyndelsen, nemlig i 1744 og 1745, smaa Bøge til Hæk, som hovedsagelig indførtes fra Tyskland,⁹⁷⁾ hvorfra der ogsaa importeredes en Mængde andre Planter som Tjørne og navnlig Frugttræer, ikke

⁹²⁾ Erich Pontoppidan: Den danske Atlas. Tom. 2 (1764) 229.

⁹³⁾ Laurs Nielsens i Note 7 anf. Regnskab, Nr. 52—53; Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 233.

⁹⁴⁾ Forklaring paa Frederiksdahls Grund (Ejendoms-Dokumenter).

⁹⁵⁾ Dette Kort ligger antagelig til Grund for Kortet i O. F. Müller: Flora Fridrichsdalina, 1767.

⁹⁶⁾ Forvalter Langs Regning af 8. April 1748 (Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 196).

⁹⁷⁾ Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 7, 57.

blot Æble, Pære, Kirsebær og Blomme, men ogsaa Nøddetræer, Fersken-, Abrikos-, Mandel- og Morbærtræer, foruden Taks og Takspyramider i 1746 og Elme i 1748.⁹⁸⁾ I Danmark indkøbtes der dog ogsaa en Del, navnlig fra 1746, som fra Store Ravnsborg Hækkebøge, Takspyramider, Linde, Elme og smaa Elme til Hæk og fra Frydenlund Bøg og Avnbøg, af hvilke sidste Amalienborg Have dog var Hovedleverandør.⁹⁹⁾ Hvert Aar købtes der desuden en Mængde Frø og Blomsterløg, særlig til det Afsnit af Haven, som var Blomsterhave eller Lystkvarter, som det dengang kaldtes. Omkostningerne herved laa mellem 50 og 100 Rdl. om Aaret; i 1764 købtes saaledes alene Frø for 20 Rdl.¹⁰⁰⁾ Blomsterløgene og andet til aarlig Udplantning kom oftest fra Holland i Form af enkelte og dobbelte Hyacinter, Ranunkler, Anemoner, Tulipaner m. m.¹⁰¹⁾ Haven var omgivet af grønmalet Stakit, som ogsaa strakte sig over Aaen, og der omtales en Laage til Spurveskjul og en Haveport, ved hvilken Fortling i 1749 rejste to Stenpiller (Pillarer), som sammen med de førnævnte tilsvarende to Piller ved Indkørselsporten kostede 236 Rdl.¹⁰²⁾

Et meget vigtigt Element i det store Haveanlæg var Vandet. Anlæggets Udstrækning gjorde det selvsagt paa-krævet, at der blev indrettet Brønde i Haven; men dennes fornemste Pryd var dog Aaen, hvorover der førte en Bro med Jernrækværk.¹⁰³⁾ Som et særligt Raffinement, der næsten var uundværligt i en Have i den franske Stil, anlagde Fontænemester I. M. Beyer i Eftersommeren

⁹⁸⁾ S. St. Nr. 19, 73, 74, 93, 95, 123.

⁹⁹⁾ S. St. Nr. 27, 107, 176, 226, 228, 232, 234.

¹⁰⁰⁾ Egidius Gerckens Regning dat. 26. Marts 1764 (Regnskaber 1741—1843).

¹⁰¹⁾ Grevinde C. M. Schulins Regnskabsbog, Marts 1755 f.

¹⁰²⁾ Regnskaber 1748 og Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 236.

¹⁰³⁾ Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 204, 229.

Sandstensstatue af Flora i Haven ved Frederiksdal Slot.

1747 et Springvand,¹⁰⁴⁾ som synes at have haft sin Plads i Aaen, hvor det da ogsaa vilde være anbragt paa saa centralt et Sted, at det som Havens interessanteste Dekoration kunde ses fra snart sagt alle Dele af denne. Endelig indrettede Beyr og Fortling i 1748 i Haven et andet Vand anlæg, der næsten var lige saa uundværligt som Springvandet, nemlig en Kaskade, som Fortling udførte i Marmor.¹⁰⁵⁾ Ogsaa to smaa Damme med Fisk fandtes i Haven.¹⁰⁶⁾

Til en Have i den franske Stil hørte som nævnt saa godt som altid Skulpturer, der opstilledes i Løvnicher langs Gangene. Saadanne Figurer savnedes heller ikke i Haven paa Frederiksdal. I Sommeren 1745 udførte Billedhuggeren Johan Christoph Petzold to store Sandstensstatuer forestillende Apollo og Flora, der hver kostede 50 Rdl.¹⁰⁷⁾ De blev opstillet paa Postamenter og malet hvide, ligesom en lille Statue, Petzold leverede i Sommeren 1746 for 16 Rdl.¹⁰⁸⁾ I 1749 udsmykkede Petzold endelig for 35 Rdl. Springvandet med en Gruppe udført i gotlandsk Sandsten og forestillende to Børn. Den fik sin Plads i et Bassin, siger Petzold, medens Fortling, som leverede Sandstenen, skriver, at den kom til at staa i Aaen, „in den Fluss“, som han siger.¹⁰⁹⁾ Den eneste af disse Figurer, som er bevaret til vore Dage, er Statuen af Flora. I Vinteren 1941—42 blev den ganske vist knust under Træfældning; men nu er den restaureret og genopstillet.

At der i en Have som Frederiksdals fandtes Mist-

¹⁰⁴⁾ S. St. Nr. 180.

¹⁰⁵⁾ S. St. 215, 230.

¹⁰⁶⁾ Hovedregnskab 1747, p. 5.

¹⁰⁷⁾ Petzolds Regning dat. 4. Aug. 1745 (Regnskaber 1744—45 [—50] u. Nr.).

¹⁰⁸⁾ J. S. Schulins Regnskabsbog.

¹⁰⁹⁾ Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 231, 236.

bænke og Orangehus, er næsten en Selvfølge. Det sidste, „Glashuset“, som det i Regelen kaldes, brugtes til Overvintringssted for de sartere udenlandske Planter, særlig Orangeformerne, der om Sommeren dekorerede Haven. Et stort Orangeri, anslaaet til at blive 25½ Alen langt og 9 Alen bredt, blev bygget i Havens Vestside (se Side 107) i Sommeren 1747 af Tømremester Pfütznér og Snedkermester Rohde. Det blev noget større end oprindeligt beregnet og kostede godt 300 Rdl.¹¹⁰⁾ Det gamle Orangehus, som eksisterede, før Schulin overtog Frederiksdal, stod til 1764, da det blev brudt ned, og Tagsten og Mursten anvendt til Reparationsarbejder ved Kroen.¹¹¹⁾

Haven ved den gamle Hovedbygning, „den lille Have“, som den var blevet kaldt, forsvandt ikke ved den nye, store Haves Anlæggelse, men bevaredes delvis helt op mod det 19. Aarhundrede under Navnet „den gamle Have“ eller „den gamle Slotshave“. Et mindre Stykke af den blev mod Slutningen af det 18. Aarhundrede overladt til Mølleren og Kroholderen,¹¹²⁾ medens Hovedmassen indgik i det godt to Tønder Land store Jordstykke, som Agent Casper Wilhelm Wewer fik Fæstebrev paa i 1797, og hvorpaa han havde opført Lyststedet „Wewerslyst“, der senere fik Navneforandring til „Enighedslyst“.¹¹³⁾ Haverne sorterede under Gartneren, som boede i Gartnerhuset lige Vest for den store Have. Ved Schulins Overtagelse af Stedet 1744 forblev den kongelige Gartner Herman Adolph Hunæus kun i Pladsen til 1.

¹¹⁰⁾ S. St. Nr. 170, 173, 216, 217.

¹¹¹⁾ Overslag og Regning dat. henholdsvis 10. April og 30. Juni 1764 (Regnskaber 1741—1843).

¹¹²⁾ Se S. 122.

¹¹³⁾ Fæstebrev af 1. Maj 1797 (Fæstebreve og Lejekontrakter 1741—1854).

April det nævnte Aar,¹¹⁴⁾ da han blev afløst af Christian Hanssen, som derefter for en Løn af 100, fra 1747 150 Rdl. om Aaret¹¹⁵⁾ var Gartner paa Frederiksdal i en halv Snes Aar, idet han forlod Pladsen til April 1753, ved hvilken Lejlighed han fik 28 Rdl. i Afskedsgave.¹¹⁶⁾ Han kom antagelig til den ny botaniske Have, som G. C. Oeder skulde anlægge ved Amalienborg, hvor der fra 1754 var ansat en Gartner af dette Navn. Han kom imidlertid senere paa Ventepenge, fordi han ikke kunde forliges med Oeder.¹¹⁷⁾

Et saa stort Haveanlæg som det ved Frederiksdal krævede naturligvis til sin Drift en større Arbejdsstyrke. Hele Aaret igennem, dog hovedsagelig i Sæsonen fra Marts til December, arbejdede der i Haven et Hold paa en halv Snes Soldater og Daglejere (Husmænd). Antallet af disse Arbejdsfolk indskrænkedes efterhaanden noget, saa deres Aflønning i 1750'erne og 1760'erne beløb sig til omkring 300—350 Rdl. om Aaret, medens den oprindeligt havde været ca. 100 Rdl. større aarlig eller endog mere, i 1747 saaledes 600 Rdl.¹¹⁸⁾

Christian Hanssens Efterfølger som Gartner paa Frederiksdal var Tyskeren Johann Christian Friderich Bock, som forblev i Pladsen i en Snes Aar. Hans Løn var fra 1756 200 Rdl. om Aaret, og han stod ikke blot i Spidsen for Haven, men synes ogsaa at have deltaget i Jordens og Skovenes Drift.¹¹⁹⁾ I 1774 fik han og hans

114) Se Hist. Medd. anf. i Note 1, 541, 554.

115) Hovedregnskaber 1744—53.

116) Grevinde C. M. Schulins Regnskabsbog.

117) Hist. Medd. om Kbh. 1, III (1911—12), 526 f.

118) Gartnerens aarlige Opgørelse over de hver Uge udbetalte Lønninger til Arbejdsfolkene i Haven med vedhæftede Ugessedler (Regnskaber for diverse Aar); Hovedregnskaber 1744—69.

119) I 1756 faar Bock et ekstra Tillæg paa 20 Rdl. „for herefter selv at anskaffe og i Stand holde 4 Materialheste“ (Hovedregnskab 1756, p. 12).

Hustru, Maria Anna Ebbesen, Fæstebrev paa „de Pladser under Friderichsdahls Hoved Gaards Grund og Taxt, som forhen haver tilhørt Friderichsdahls Kroe“. I Betragtning af de paagældendes lange og tro Tjeneste ved Frederiksdals Have overlod Frederik Ludvig Schulin dem de paagældende Grunde ved Nybro uden Fæstepenge og Afgifter, saa længe de levede.¹²⁰⁾

Gartnerens Nabo paa Frederiksdal var Mølleren, som residerede i Møllegaarden ved Aen. Møllen var, da Schulin overtog Stedet, bortfæstet til Tyskeren Friderich Conrad Beetz paa hans og hans Hustru Christine Rørgaards Livstid; Gartneren Bock var i øvrigt hans Svoger. I Beetz' Tid foregik der en større Forandring af Mølleforholdene i Frederiksdal, idet Forvalter Laurs Nielsens 13 Fag lange og to Etager høje Hus Syd for Aen¹²¹⁾ i 1748 blev overladt til Mølleren med en Udvidelse af Møllen for Øje.¹²²⁾ Hensigten var nemlig, at Beetz i den gamle og efter Beskrivelsen nærmest faldefærdige Forvalterbolig skulde indrette en Valkemølle, „for at befordre Valkningen ved Manufacturerne i København“. Til Husets Ombygning og Nyindretning, som ogsaa blev fuldført, fik Beetz et Forskud eller Laan af Schulin paa 700 Rdl.¹²³⁾ Imidlertid blev der for København bygget en ny Vindvalkemølle, og Beetz besluttede derfor at lave sin Valkemølle om til et Male- og Sigteværk, der skulde arbejde for de københavnske Bagere. I 1750 fik han derfor af Grevinde Schulin Tilladelse til at nedtage Stampeværket og i Stedet opsætte et Møllenværk mod samtidig paa egen Bekostning at sætte

¹²⁰⁾ Fæstebreve og Lejekontrakter 1741—1854.

¹²¹⁾ Se Hist. Medd. anf. i Note 1, 558 f.

¹²²⁾ Laurs Nielsens Overdragelsesdokument dat. 11. September 1748 (Dokumenter vedr. Frederiksdal Mølle 1723—1862).

¹²³⁾ Beetz' Kvitteringer for Laanet, udbetalt i to Portioner, dat. 14. Juli og 11. December 1748 (s. St.).

det gamle Forvalterhus, hvori den ny Sigtemølle derefter opstod, i Stand. Som Hjælp til dette Arbejde fik han dog overladt fire Fag af den gamle Stald paa Ladegaarden,¹²⁴⁾ som nu ikke gjorde særlig Nytte, efter at den nye Staldbygning med Material- og Kuskestald var opført. Den nye Mølle fik Beetz og hans Hustru i Fæste paa begges Livstid mod at svare 5 Procent i Rente af de 700 Rdl. og tillige 7 Rdl. aarlig af Huset. Efter Ægtefællernes Død skulde Sigtemøllen hjemfalde til Ejeren af Frederiksdals Mølle og hele Sagen, ogsaa Laanet, dermed være ude af Verden.¹²⁵⁾

Paa Møllernes Rettigheder blev der i øvrigt holdt meget strengt. Da saaledes Kromanden Andreas Kiær ved sin Gaard og Kro „Holland“ i Lyngby havde indrettet en Hestemølle til Maling af Malt og Rug til Fremstilling af Øl og Brændevin til denne Kro og „Store Kro“, som han ogsaa drev, nedlagdes der gennem Laurs Nielsen i 1753 Indsigelse derimod paa Frederiksdals Møllens Vegne, hvilket førte til, at Stiftamtmanden lod Kiærs Hestemølle forsegle. En Kommissionsdom gav dog Kiær Ret til at anvende Møllen til eget Brug, og dens Forsegling kunde hæves, efter at Grevinde Schulin paa Kiærs Forespørgsel havde frafaldet Sagens videre Forfølgelse ved Højesteret.¹²⁶⁾

Beetz har ikke været nogen helt almindelig Møller. Ved hans Død den 30. November 1761 viste det sig, at ingen, ikke engang hans Kone, vidste, hvor han var født, eller om han havde Arvinger, da ingen af hans Slægt eller Venner havde skrevet til ham de sidste tredive Aar af hans Liv — Livsarvinger efterlod han sig ikke. Det var en ganske omfattende Bedrift, han sad i, med to Møl-

124) Se Hist. Medd. anf. i Note 1, 559.

125) Kontrakt af 13. August 1750 (Dokumenterne anf. i Note 122).

126) S. St.

lersvende, en Møllekusk og to Piger, og han fik da ogsaa en smuk Begravelse, der kostede 123 Rdl., hvortil endog, som det synes at have været Regelen ved større Begravelser i Frederiksdal og Omegn, var engageret 12 Studenter, der for Ulejligheden og Befordring til Lyngby fik 24 Rdl. Møllerens betydelige Indbo blev vurderet til 413 Rdl., men indbragte 660 ved Auktionen den 4. Maj 1762, hvor ogsaa Omegnens Honoratiores som Brandmajor Boye Junge ved Nybro og Birkedommer Sundby købte flittigt ind, navnlig af de smukke Sølv-, Kobber-, Tin- og Messingsager. Særlig bemærkelsesværdigt er det, at Beetz ogsaa ejede en Samling paa nogle og tres Bøger, der overvejende var af gudelig Art. De allerfleste af disse Skrifter var paa Tysk, selv en tysk Oversættelse af Niels Klim fandtes, enkelte paa Latin, een paa Fransk og kun en enkelt paa Dansk.¹²⁷⁾

Efter Beetz' Død sad Enken tilbage med Møllebedriften, og Sagen ordnedes paa den Maade, at Møllersvenden Rasmus Pedersen Galberg i 1762 efter hendes Ansøgning overtog Mølleriet i hendes Levetid, eller for et Tidsrum af seks Aar, hvis hun skulde dø forinden, mod at holde sig Beetz' Fæstebreve efterrettelig og stille behørig Kaution.¹²⁸⁾ Dermed gled Galberg ind i et langvarigt Forhold til Frederiksdal, hvor han efterhaanden udvidede sin Interessesfære betydeligt. I 1763 fik han Tilladelse til at benytte den ved Møllen liggende lille Have og indhegnede Plads samt nogle Huslænger, Beetz havde bygget, mod deraf at svare en aarlig Afgift af 15 Rdl.¹²⁹⁾ Da Udløbet af hans 6aarige Kontrakt af 1762 nærmede sig, var Møl-

¹²⁷⁾ Dokumenter vedr. F. C. Beetz' Skifte (Skiftesager 1755—1792). — Dette Skifte er som alle formueretlige Transaktioner i Grevinde C. M. Schulins Tid ordnet af Jens Hansen som hendes Fuldmægtig.

¹²⁸⁾ Kontrakt af 1. Marts 1762 (Dokumenterne anf. i Note 122).

¹²⁹⁾ Resolution af 14. Maj 1763 (s. St.).

lerenken død, og Galberg overtog derfor selv Frederiksdals Korn- og Sigtemølle med videre paa tre Aar fra 1. Maj 1768 paa de samme Betingelser som tidligere, hvilket fornemmelig bestod i at betale en aarlig Afgift paa 354 + 15 Rdl. samt 100 Rdl., som han havde betalt Madam Beetz hvert Aar til hendes Død.¹³⁰⁾ Dernæst fik Galberg Møllen med alt, hvad dertil hørte, af Huse, Værker og Have i Forpagtning i 10 Aar fra 1. Maj 1771 mod en aarlig Afgift paa 511 Rdl. samt 18 Rdl. for den nedlagte Hjortespring Mølle. Men han fritoges for at svare Mølleskyld og Skatter, fik udvist Brænde fra Skovene og maatte holde Svin, „men ike uringede eller uden vedbørlig Opsigt paa det de ike ved Oprodnings paa Ager, Eng eller Græsgang giøre Skade“. Derimod forbødes det ham at holde Værtskab for Møllægæster eller andre, ligesom han ikke med Salg for Øje maatte udtappe Øl og Brændevin.¹³¹⁾

Efter Grevinde Schulins Død i Juni 1770 udvidede Galberg sit Domæne endnu mere. I 1772 ønskede han at faa Møllen i Arvefæste, og efter noget Tovtrækkeri lykkedes det ham at faa den i Fæste paa sin og sin Hustrus Livstid paa de tidligere Betingelser,¹³²⁾ medens han samtidig fik et tilsvarende Fæstebrev paa Frederiksdals Jorder, som han ogsaa tidligere havde haft i Forpagtning.¹³³⁾

Hvad Møllen angaar, havde Galberg Raadighed over et 16 Fags Bindingsværkshus, hvoraf de 9 Fag var teglhængte og indrettet til Bolig for Mølleren, medens de resterende 7 Fag var straataekte og rummede Kornmøllen

¹³⁰⁾ Prolongationskontrakt af 31. Oktober 1767 (s. St.).

¹³¹⁾ Kontrakt af 3. Maj 1770 (s. St.).

¹³²⁾ Fæstebrev af 31. August 1773 og de forudgaaede Forhandlinger om Sagen (s. St.).

¹³³⁾ Galbergs Erklæring af 31. August 1773 (Fideikommisset). — Om Markernes Bortfæstning se S. 133.

med dens to Kværne og tilhørende Kamre. Endvidere fandtes Sigtmøllen i det „store Møllehus“, som det kaldtes, eller Forvalter Laurs Nielsens gamle 13 Fag store, teglhængte Hus, der var opført i Mur eller Bindingsværk. Hertil kom et 5 Fag stort Vognskur med klinede Vægge og Straatag, en teglhængt Hestestald paa 9 Fag, et Bryggers paa 6 Fag med klinede Vægge og Straatag, og et 14 Fag stort straatækt Hus med klinede Vægge, der tjente til Mølle- og Kostald samt Lo og Lade. Endelig hørte der til Stedet en Have omgivet af 52 Fag Plankeværk. Samtidig oplyses det i Overleveringsdokumentet, at Grundværket, Stigbordet, Broen og Aalekisten var ganske nye.

I Rasmus Galbergs Fæstebrev fra 1773 er den tidligere Bemærkning om, at han ikke maatte holde Værtskab, udeladt, og Grunden er sikkert den, at det var paatænkt, at han nu tillige skulde til at være Kromand. Derfor var der ogsaa i Fæstebrevet anført en særlig Tilføjelse, hvorefter det tillodes Galberg at bygge saa meget, han lyste, dog skulde Planer og Tegninger forud forelægges Grev F. L. Schulin til Approbation. Det, han særlig ønskede at bygge, var sikkert et nyt Værtshus, som han da ogsaa i 1777 opførte paa den nordlige Side af Mølleaen. Til sit Byggeri fik han 270 Rdl. af Grev Schulin.¹³⁴⁾ Men ikke nok hermed. I 1775 fæstede Galberg og hans Hustru Ladegaardsdammen i Ladegaardsmarken,¹³⁵⁾ og 1782 overlodes denne Fiskedam, Tørvemosen kaldet, ham i Arvefæste tillige med et lille Stykke Jord for Enden af Kroens Grund, tyve Favne langt i Øst og Vest og tredive i Nord og Syd langs med den gamle Ha-

¹³⁴⁾ Galbergs Takkeskrivelse dat. 11. December 1777 (Dokumenterne anf. i Note 122). Rasmus Galbergs Fæstebrev paa det nye Værtshus' Grund af 1. Oktober 1776 anf. i Peter Rasmussen Galbergs Fæstebrev af Juli 1805 (Fæstebrevene anf. i Note 120).

¹³⁵⁾ Fæstebrev dat. 31. August 1775 (Fiskeriet 1720—1858).

ves Plankeværk. Afgiften var 20 Rdl. aarlig og 10 Læs Tørv.¹³⁶⁾ Endelig fik han i 1793 i Arvefæste et Stykke paa ca. 500 Kvadratalen af den saakaldte gamle Slots-have, som mod Nord grænsede til Kroens Have. Prisen var 100 Rdl. og 4 Rdl. i aarlig Afgift.¹³⁷⁾ Denne Trans-aktion bekræftes i et senere Fæstebrev til Rasmus Galbergs Enke Mariane Espensen,¹³⁸⁾ og Værtshus med Grund og Stald, Tørvemosen og det lige nævnte Stykke Have bortfæstes paa ny i 1805 til Peter Rasmussen Galberg.¹³⁹⁾

Naar Værtshuset blev flyttet tilbage til sin gamle Plads nær Møllen, skyldtes det aabenbart den hensygnende Tilstand, hvori Kroen ved Nybro efterhaanden befandt sig. Det ser nemlig ud til, at denne efterhaanden har været i stadigt Forfald, trods de idelige Reparationer der blev foretaget paa den. Den 11 Fag store Værts-husbygning i Ny Kro, som den dengang kaldtes, blev saaledes underkastet en større Istandsættelse for omkring 50 Rdl. i 1749;¹⁴⁰⁾ men alligevel maatte den atter repareres i 1756 for 60 Rdl., da Husets Grund for en stor Del var nedfalden,¹⁴¹⁾ og i 1764 var Kroen indbefattet i den foran nævnte Hovedreparation af Hovedgaardens Bygninger, som udførtes af Boye Junge.¹⁴²⁾

I Sammenhæng med det stadige Forfald af Bygningerne maa det ses, at de forskellige Kroholdere ved Nybro efterhaanden havde vanskeligt ved at klare sig. Møller Beetz, som, da Schulin overtog Frederiksdal, tillige

¹³⁶⁾ Fæstebrev af 31. Januar 1782 (Fæstebrevene anf. i Note 120).

¹³⁷⁾ Kontrakt af 5. April 1793 (Ejendoms-Dokumenter).

¹³⁸⁾ Fæstebrev dat. 15. Oktober 1797 (Dokumenterne anf. i Note 122).

¹³⁹⁾ Fæstebrevet anf. i Note 134.

¹⁴⁰⁾ Regninger i Regnskaber 1741—1843.

¹⁴¹⁾ Den af C. Springer og J. C. Bock attesterede Regning dat. 26. November 1756 (Bygnings- og Inventariesager).

¹⁴²⁾ Se S. 107.

var Kromand, fortsatte i denne Stilling til 1. Maj 1747, da han blev afløst af Anders Jensen Kiær, som i aarlig Afgift betalte 150 Rdl. eller 50 Rdl. mere end sin Forgænger.¹⁴³⁾ Han var kun Kroholder til 1749, da han efterfulgtes af Jacob Henrichsen, ved hvis Afgang der maatte holdes Auktion over Kroforpagtningen to Gange. Den ny Kromand blev Anders Larsen i Virum, som var Kroholder 1752—54. Efter hans Afgang sattes Afgiften ned til 120 Rdl. aarlig;¹⁴⁴⁾ men hans Efterfølger German Christensen Albeck, tidligere ved Jægersborg Slot, døde ved Stedet den 15. Maj 1755.¹⁴⁵⁾ Derefter sad Murermeister Niels Michelsen Næstved som Kromand ved Nybro et Par Aar, indtil han afløstes af den tidligere omtalte Andreas Kiær i Lyngby, som kun betalte 80 Rdl. aarlig i Forpagtningsafgift. I 1762 efterfulgtes Kiær af Kroholderen Laurent, som ganske vist skulde svare lige saa meget i Afgift som sin Forgænger, men udmærkede sig ved aldrig at betale, hvorfor Jens Hansen hvert Aar i Regnskaberne maatte anføre, at Pengene „ike har været at erholde“ eller „har ike været af Kromanden Laurent at inddrive“. Til sidst sad han med en Restance paa flere Hundrede Rigsdaler, hvorpaa det Brænde (12 Skovlæs), der skulde udvises ham af Skovene, ganske vist blev tilbageholdt; men han fik dog Lov til at blive ved Stedet; og da hans Kontrakt udløb den 1. Maj 1768, blev det oven i Købet tilladt ham at blive i Kroen endnu et Aar mod kun at svare 24 Rdl. i Afgift; men heller ikke dette ringe Bødbetalte han.¹⁴⁶⁾ Naar Laurent ikke betalte, har det vistnok ikke alene været hans Skyld; men en Aarsag hertil maa søges i, at Kroen givetvis ikke mere kunde svare Regning. Den sidste Kromand, vi hører om

¹⁴³⁾ Hovedregnskaber 1744—47.

¹⁴⁴⁾ S. St. 1749—54.

¹⁴⁵⁾ Dokumenter vedr. German Albecks Dødsbo (Skiftesager 1755—92).

¹⁴⁶⁾ Hovedregnskaber 1755—68.

ved Nybro, Johann Christopher Heiden, skulde da ogsaa kun betale 34 Rdl. i aarlig Afgift efter sin 6aarige Kontrakt af 18. Februar 1769.¹⁴⁷⁾

Kroens i hvert Fald partielle Forfald kommer tydeligt til Orde, da Gartner Bock i 1774 faar Fæstebrev paa de to Pladser ved Nybro,¹⁴⁸⁾ hvorpaa Kroen „tildeels haver været bygget, hvilke Bygninger“, som det videre hedder, „nu ere needfaldne“. Denne Byggegrunds videre Skæbne er der ingen Anledning til at gaa nærmere ind paa i denne Sammenhæng, da der herom kan henvises til Eiler Nystrøms fortjenstfulde Fremstilling, og det samme gælder de øvrige Lyststeder ved Nybro saavel som Bebyggelserne i Kulhus, samt Spurveskjuls, Hummeltoftes og det tidligere nævnte „Wewerslyst“s Historie.¹⁴⁹⁾ Kun enkelte støttende Træk skal her anføres, navnlig angaaende visse af Nybrolyststedernes ældste Historie. De fleste af dem begyndte som Pensionistboliger for Folk, der havde været ansat ved Frederiksdal. Som lige sagt havde den gamle Kro delvis ligget paa den Grund, Gartner Bock fik i Fæste. Hertil grænsede i 1760 mod Øst det Jordstykke, Gartnerenken Giertrud Margrethe Rüdiger benyttede, derpaa fulgte Forvalter Laurs Nielsens Grund, og paa den anden Side af denne laa Fru Raffs Lyststed.¹⁵⁰⁾ Denne Beliggenhed fremgaar af en primitiv Skitse over Grundene, som blev opridset, da Laurs Nielsens Hus i 1760 efter hans Enkes Død solgtes til Brandmajor Johan Boye Junge.¹⁵¹⁾ Den gamle kongelige Forvalters Kone maa være død sidst paa Aaret 1759, eftersom hendes Pension fra Frederiksdal, 30 Rdl. aarlig, sidste Gang udbetaltes det nævnte Aar, for de sid-

¹⁴⁷⁾ Hovedregnskab 1769, p. 3.

¹⁴⁸⁾ Se S. 117.

¹⁴⁹⁾ Eiler Nystrøms i Note 34 anf. Bog, 193 f.

¹⁵⁰⁾ Se Medd. anf. i Note 1, 541 f.

¹⁵¹⁾ Dokumenter vedr. Laurs Nielsens Grund (Fæstebreve og Lejekontrakter 1741—1854).

ste 11 Maaneder hun levede.¹⁵²⁾ Da hendes Grund bliver solgt, viser det sig imidlertid, at Laurs Nielsen „haver til sin Hauge-Plads indtaget en Del meere Jord, end ham efter den Kongl. Allernaadigste Concession ... har været tilladt“. Dette kan nok siges, eftersom Grunden af Jens Hansen og Gartner Bock i September 1760 blev opmaalt til 73 Alen mod Fru Raffs Grund og 76½ Alen mod Madam Rüdigers Jordstykke, medens den mod Bagsværd Sø var 139 og mod Vejen 143 Alen. Koncessionen havde nemlig kun overladt ham et 60 Alen langt og 44 Alen bredt Stykke Jord.

Madam Rüdigers Grundstykke opgives ved samme Lejlighed til at være 148 Alen langt fra Laurs Niensens Grund hen til Kroen og mod Kroen 18 Alen bredt. Hun havde af Schulin faaet tillagt en Pension paa 20 Rdl. aarlig, som dog blev tilbageholdt fra 1765,¹⁵³⁾ og hendes meget omdiskuterede Familieforhold¹⁵⁴⁾ fremgaar af Skiftet efter hendes Moder, Madam Krag, Enke efter Hans Christian Krag. Hun var i Huset hos Madam Rüdiger i 4½ Aar og døde der den 8. Maj 1755. Ved Skiftet oplyses det, at den afdødes Børn foruden Enken Rüdiger var Niels Krag fra Bagsværd Værtshus og en yngre Datter, Jomfru Karen Krag, som boede hos sin Moster, Forvalter Laurs Niensens Enke.¹⁵⁵⁾ Efter Madam Rüdigers Død overtoges hendes Sted af Skovrider Georg C. Hieleker.¹⁵⁶⁾

De idylliske Omgivelser ved Nybro udøvede tidligt stor

152) Hovedregnskab 1759, p. 8.

153) Hovedregnskab 1765, p. 10 og følgende Aar.

154) Lyngby-Bogen. 2. Hefte (1934) 67.

155) Dokumenter vedr. Madame Krag's Stervboe (Skiftesager 1755—1792). — Madam Rüdigers Lavværge var Diderich Munch, Købmand i København, den tidligere Forpagter af Frederiksdals Marker Ladegaardsvangen og Indelukket (se Hist. Medd. anf. i Note 1, 538).

156) Fæstebrev dat. 12. April 1783 (Fæstebrevene anf. i Note 120).

Tiltrækningskraft paa Københavnerne, der søgte Landophold om Sommeren. Dette fremgaar af, at Skovfogeden Friderich Jørgensen Schou, som boede i Nybrohuset nærmest Nybro hinsides Anthoni Raffs Lyststed (tidligere Kirsten Jensdatters Sted), i Begyndelsen af 1740'erne som Lejere af nogle „Logementer“ havde Storkøbmændene, de to Brødre Joost og Gysbert van Hemert, samt Kommandør Olfert Fischer, Fader til Helten fra Slaget paa Reden. Landopholdet ved Nybro maa have bekommet Friderich Jørgensens Lejere godt; thi i 1745 lejede Købmændene af Skovfogeden det Hus, de og Fischer tidligere havde haft i Leje, og den derved liggende Have, saa længe Friderich Jørgensen levede eller forblev ved Stedet.¹⁵⁷⁾ Brødrene van Hemert rev det gamle Hus ned, opførte et nyt i Stedet og anlagde en indhegnet Have, hvorpaa de i 1746 fæstede Stedet af Schulin.¹⁵⁸⁾ Men ogsaa Olfert Fischer blev i Nybro. I 1745 fik han nemlig Fæstebrev paa en Grund „paa dend yderste Ende af Næssed ved Nye Broe“, hvor han byggede et Lyststed.¹⁵⁹⁾ Vest for Kroen opstod endelig Lyststedet Sophienholm, opført af O. F. Müllers Ven og svampekyndige Fagfælle, Direktør i Generalpostamtet Theodor Holm, senere de Holmskiold, som i 1767 fik Fæstebrev paa en Grund ved Bagsværd Sø „oven for Nye Kroe“.¹⁶⁰⁾ Senere udvidedes Sophienholms Grund betydeligt ved Tillæg af Jordstykker baade Øst og Vest for det oprindelige, saa at den derefter „fra Grøften lige ud for Kroen“ strakte sig langs Søen i en Længde af 628 Alen mod tidligere 135 Alen.¹⁶¹⁾

157) Kontrakt dat. 3. Juni 1745 (Fæstebrevene anf. i Note 120).

158) Fæstebrev dat. 22. Juni 1746 (s. St.).

159) Fæstebrev dat. 11. Marts 1745 anf. i Pieter de Windts Fæstebrev af 25. Maj 1750, da han overtog Fischers Lyststed (s. St.).

160) Fæstebrev dat. 1. Maj 1767 (s. St.).

161) Fæstebrev dat. 7. December 1773 (s. St.).

Lyststedet Spurveskjul vil der blive Lejlighed til at berøre ved Omtalen af Frederiksdals Skove. Hummeltofte hører derimod nærmere ind under Frederiksdals Agerland. Da Schulin overtog Stedet, var Markjorderne saaledes fordelt, at Københavneren Diderich Munch indtil 1. Maj 1745 havde forpagtet de to Marker Ladegaardsvangen ved den gamle Ladegaard Syd for Mølleaaen og Indelukket eller Teglvangen ved Furesøen Nord for Aaen. Den tredie Mark, Virum Vang Øst for Teglvangen og Spurveskjul, samt de Agre i Virum Bys Marker, som hørte til Frederiksdal Hovedgaard, havde de Virum Bønder i Brug mod en aarlig Afgift.¹⁰²⁾ Efter at Munchs Forpagtningstid var udløbet, overtog Schulin selv Gaardens Drift, som lededes af et Medlem af Personalet som Forvalter, nemlig Christian Lang, eller Christian Taffeldækker, som han blev kaldt. Hans Pengeløn var 120 Rdl. om Aaret.¹⁰³⁾ Herefter begyndte en mere rationel Drift af Jorderne, som hidtil i mange Aar kun havde været brugt til Græsning og Høavl.¹⁰⁴⁾ I Maj 1746 blev der første Gang pløjet og saet, hvilket foregik i Ladegaardsvangen, hvor der blev udsaaet 6 Tønder Byg og 18½ Tønde Havre. I August indavledes Halvparten af Afgrøden eller af Byg 27 Traver og 5 Neg, svarende til 28 Tønder Korn, af Havre 46 Traver og 10 Neg eller i tærsket Tistand 47 Tønder og en Skæppe.¹⁰⁵⁾ I de følgende Aar udvidedes efterhaanden de tilsaaede Arealer. I Oktober 1746 saaedes 13½ Tønde Rug i Ladegaardsvangen og i Maj 1747 7 Tønder 3 Skæpper Byg i Teglvangen (Indelukket) samt 18 Tønder Havre i samme

¹⁰²⁾ Hist. Medd. anf. i Note 1, 538 f., 560 f. og Kortet S. 535.

¹⁰³⁾ J. S. Schulins Regnskabsbog.

¹⁰⁴⁾ Hist. Medd. anf. i Note 1, 560.

¹⁰⁵⁾ Forvalter Langs „Bog over følgende Udsæd ved Friderichsdal sampt af samme indaullet pro Anno 1746—50“, dat. 1. Oktober 1750 (Dokumenter vedr. Frederiksdal Hovedgaard 1746—1844).

Vang „fra Soen op til Mellemgrøften“. Indhøstningen af Halvparten i August 1747 gav af Rug 46 Traver og 12 Neg eller 47 Tønder og en Skæppe, af Havre 55 Traver eller 57 Tønder 5 Skæpper, af Byg 35 Traver eller 33 Tønder og en Skæppe. I 1747 inddrages ogsaa Virum Vang i Driften. I dette Aar udsaaedes i Teglvangen 26.—30. Oktober 18 Tønder 6 Skæpper Rug i det Stykke, som Aaret før havde baaret Havre, medens 38 Tønder Havre i Maj 1748 blev saaet i Ladegaardsvangen og Virum Vang. I førstnævnte Mark blev samtidig saaet 3 Tønder „Femmers Byg“,¹⁶⁶⁾ vel som et Eksperiment, medens der i Virum Vang den 25. og 27. Maj „i Kraagen ved Byen“ blev saaet 7 Tønder 4 Skæpper Byg og tillige som noget ganske særligt 6 Skæpper Boghvede i samme Vang. Høstudbyttet — der redegøres stadig kun for Halvparten af Afgrøden — holdt sig ved det normale. Halvparten af Rugen gav 65 Traver (40 Tønder 6 Skp.), Byggen 10 Traver og 10 Neg (9 Tønder og en 1 Skp.), Havren 61 Traver og 12 Neg, hvoraf 25 Traver afsattes til Materialhestenes Vinterforbrug, medens Resten gav 30 Tønder Korn. Halvdelen af Boghveden gav 1 Tønde 4 Skp., medens det femmerske Byg gav 19 Traver eller et saa godt Resultat som 15 Tønder 4 Skp. Korn. Kornavlen i de følgende Perioder formede sig saaledes, at der 15.—17. Oktober 1748 blev saaet 15 Tønder Rug i Virum Vang „fra Mellemgrøften op til Byen paa den Nordre Side“, hvilket ved Indavlingen af Halvdelen i August 1749 gav 49 Traver og 5 Neg eller i Tærskudbytte 44 Tønder 6 Skp. I 1749 blev der den 7., 10. og 13. Maj saaet 25 Tønder 2 Skp. Havre i Teglvangen, hvoraf Udbyttet, stadig af Halvdelen, var 125 Traver og 18 Neg svarende til 109 Tønder Korn, medens 10 Tønder 3 Skp. Byg saaet i Virum Vang 17. og 18. Maj „mellem Gravene og den li-

¹⁶⁶⁾ Femmersk Byg er en dengang gængs Betegnelse for toradet eller langakset Byg: *Hordeum distichum*.

den Høye mod Spurre Skiuls Huuset“ ved Indhøstning af Halvdelen gav 18 Traver 11 Neg (18 Tønder 4 Skp.). Næste Gang saeedes den 27. Oktober 1749 7 Tønder Rug i det sidstnævnte Stykke af Virum Vang, medens der den 12. Maj 1750 i samme Vang „i Kraagen ved Byen“ saeedes 5 Tønder 3 Skp. Byg og endelig den 21. og 22. Maj 27 Tønder 2 Skp. Havre i samme Mark, dels „fra Mellem Grøften op til Bygen ved Gravene“, dels „paa den Synder Side af den liden Høye imod Spurre Skiuls Huuset“.

Denne Oversigt har sin landbrugshistoriske Interesse ved det Indblik, den giver i den Agerdyrkning, som kom i Gang paa Frederiksdal efter Schulins Overtagelse af Stedet, idet den viser, at han har været interesseret i Jordens Opdyrkning. Særlig paafaldende, set ud fra Nutidens Forhold, er den sene Saetid for Vaarsæden og det beskedne Foldudbytte, selv om dette kan staa Maal med det, andre veldrevne Landbrug kunde indbringe omkring Midten af det 18. Aarhundrede. Folkehold til Jordens Drift kendtes naturligvis ikke ud over Forvalteren og en Materialkusk. Høstarbejdet udførtes ved lejet Arbejds-kraft.¹⁰⁷⁾ Senere, i 1764, var saaledes 7 Mand og 7 Rivery i 2—4 Uger beskæftiget med Græsslaaning, Rivning og Indhøstning.¹⁰⁸⁾

Lige saa oplysende om Landbrugsforholdene er den Anvendelse, der gjordes af det indhøstede Korn, idet man herigennem navnlig faar Indblik i Husdyrholdet. Det kan dog straks fastslaas, at Avlen ikke strakte til til Husholdningen og Gaardens øvrige Forbrug. Hvert Aar maatte der indkøbes adskillige Tønder Korn til dette

¹⁰⁷⁾ J. S. Schulins Regnskabsbog 1745, 1746; jfr. Hovedregnskaberne, efter hvilke Kornhøstfolkene f. Eks. i 1754 faar 21 Rdl. og Forvalter Springer 2 Rdl. til Brændevin.

¹⁰⁸⁾ Regning dat. 9. August 1764 (Regnskaber 1741—1843).

Formaal.¹⁶⁹⁾ En Del af den indavlede Sæd brugtes til Husholdningen, ogsaa i København, idet den blev malet til Mel eller Gryn og indsendt til Gaarden i Byen.¹⁷⁰⁾ Hovedmassen forbrugtes dog til Husdyrene paa Frederiksdal, hvoraf de vigtigste var Materialhestene, hvis Antal synes at have været 2—4. Et enkelt Aar, nemlig 1750, nævnes 3 Heste, hvoraf de 2 hver fik tildelt 2, den tredie, en Hingst, 3 Skp. Havre om Ugen. Hertil kom om Sommeren „Spandet“ eller de 4 Vognheste. Køer nævnes overhovedet ikke. Derimod var der et Antal mindre Husdyr, hvoraf de interessanteste er „de afrikanske og spanske Faar“ (Merinofaar), som omtales 1747, eller længe før de, i hvert Fald i større Antal, blev indført i Tyskland.¹⁷¹⁾ Endvidere holdtes der Svin. Grisesoen, en enkelt Gang „den kinesiske Soe“, og Grisene nævnes hvert Aar. Hertil kom et større Antal „Smaakræ“ i Form af Kalkuner, Gæs, Ænder og Ællinger, smaa Høns og Kyllinger samt Duer, „de afrikanske Duer“, som de en Gang kaldes.¹⁷²⁾ Antallet af Fjerkræ er angivet i 1748, nemlig 3 Kalkuner, 3 Gæs, 5 Ænder og 12 Duer. Ogsaa i København holdtes der Høns, til hvilke der jævnlig sendtes Bygfoder fra Frederiksdal.

Et Spørgsmaal af en vis Interesse er, om en saa sammensat Bedrift som Frederiksdal med Agerbrug, Skovbrug, Fæsteafgifter med videre kunde betale sig for 200 Aar siden, da saavel Land- som Skovbrug set fra vore Dages Synspunkt stod paa et primitivt Stade. Svaret herpaa maa blive bekræftende, idet Statsminister Schulins aarlige summariske Beregning over Frederiksdals Indtægter og Udgifter¹⁷³⁾ viser en Nettoindtægt paa om-

¹⁶⁹⁾ J. S. Schulins Regnskabsbog, passim; diverse Regninger i Regnskaberne.

¹⁷⁰⁾ Langs i Note 165 anf. Bog.

¹⁷¹⁾ Dette skal først være sket i 1765.

¹⁷²⁾ Regning Nr. 171 (Regnskaber 1744—45 [—50]).

¹⁷³⁾ J. S. Schulins Regnskabsbog, passim.

kring 200 Rdl. ved en Bruttoindtægt paa ca. 1000 Rdl. Schulin var en Mand, som nok skulde vide at faa et Foretagende til at svare Regning.

Efter hans Død fortsatte hans Enke Driften af Jorden efter sin Mands Mønster, ligesom hun i øvrigt paa alle Omraader saa vidt muligt søgte at lade alt forblive, som det hidtil havde været. Ogsaa i hendes Tid synes Gaardens Drift nogenlunde at have været i økonomisk Balance trods de store Udgifter, særlig til Haven, ca. 7—800 Rdl. om Aaret.¹⁷⁴⁾ En Forandring indtraadte dog, idet Christian Lang som Forvalter afløstes af Christian Springer, der nu i en Snes Aar sad i denne Stilling med eget Hus og en Pengeløn paa 150 Rdl.¹⁷⁵⁾

Som det vil fremgaa af det foregaaende, dyrkede Schulin alle Gaardens tre Marker, idet det for Virum Vangs Vedkommende dog kun drejede sig om en Del af denne Mark. Hvad Ladegaardsvungen angaar, bar den for øvrigt efter 1750 sit Navn med Urette, eftersom den der-værende gamle Stald blev nedrevet det nævnte Aar og 8 Fag deraf anvendt andet Steds,¹⁷⁶⁾ medens 22 Fag af det gamle Hus solgtes ved Auktion for 36 Rdl. 4 Mark.¹⁷⁷⁾ Af de to oprindelige Huse stod herefter alene Laden tilbage. Der er senere heller ikke mere Tale om Ladegaarden, men kun om „Ladegaardshuset“.¹⁷⁸⁾

Den Del af Virum Vang, som dreves fra Gaarden, var det Afsnit af denne Mark, som laa Nord for Spurveskjul mellem denne Skov og Virum By. Det Stykke af Virum Vang, som laa Øst for Spurveskjul, beholdt Bønderne i Virum derimod i Leje, og det samme gjaldt de Frede-

¹⁷⁴⁾ Hovedregnskaber 1750—69.

¹⁷⁵⁾ Grevinde C. M. Schulins Regnskabsbog, passim; diverse Kvitteringer i Regnskaberne.

¹⁷⁶⁾ Se S. 118 og S. 139.

¹⁷⁷⁾ Hovedregnskaber 1750, p. 2.

¹⁷⁸⁾ Hovedregnskab 1760, p. 15.

riksdal tilhørende Agre, som laa i Virum Bys Marker.¹⁷⁹⁾ Hermed var fastholdt den langt tilbage i Tiden gaaende Separation af Frederiksdals Agerland i to forskellige Omraader, som efterhaanden førte til deres endelige Adskillelse. I Marken Øst for Spurveskjul opstod nemlig Begyndelsen til Hummeltofte, idet den københavnske Brygger Peder Gøe i 1745 af Schulin fik Fæstebrev paa et Stykke Jord, der var 150 Alen langt og 100 Alen bredt og beliggende „i Humle Haven Østen for Spurre Skiul“, hvor det tillodes ham at bygge Hus og indrette Have, ligesom han skulde „nyde frie Vej og Kiørsel fra Spurre Skiuls Huus langs Stengierdet“.¹⁸⁰⁾ I 1758 overtog Amtsforsvalter Malte Bruun det Lyststed, Peder Gøe havde opført, med tilhørende Have og Pladser. Grunden og Bygningerne laa vel paa Hovedgaardens Jord, men som nævnt i den Del, der dreves i Fællig med de Virum Bønders Vang, „hvilke Bønder haver bemeldte Humle-Hauges Jorder i Leye for aarlig Afgift“.¹⁸¹⁾ I 1762 fornyedes Kontrakten med samtlige Virums Bymænd om Lejen af „de Mark-Jorder uden for Spurre skyls Steen-Giærde og imellem Virums Marker, med tilliggende Engbund ... som de til bemeldte Wirums Bymænd hid til ... udi Leye haver været overladte“. Konditionerne var de samme som tidligere, nemlig at Bønderne skulde svare en aarlig Afgift paa 15 Rdl. 2 Mark af Jorden.¹⁸²⁾ Selve Lyststedet fik Kaptajn Thomas de Malleville Fæstebrev paa 1764.¹⁸³⁾

Efter Grevinde Schulins Død bortfæstede hendes Søn,

¹⁷⁹⁾ Hovedregnskaber 1744 f.

¹⁸⁰⁾ Fæstebrev dat. 6. Oktober 1745 (Fæstebrevene anf. i Note 120).

¹⁸¹⁾ Fæstebrev dat. 12. Juli 1758 (s. St.).

¹⁸²⁾ Kontrakt dat. 17. September 1762 (s. St.). Afgiften var efterhaanden nedsat til dette Beløb mod tidligere 20 Rdl. aarlig, fordi Peder Gøes Grund og et andet lille Jordstykke var gaaet fra.

¹⁸³⁾ Fæstebrev dat. 19. Juli 1764 (s. St.).

Frederik Ludvig Schulin, i 1771 til Malleville paa „Lyst-Stedet Hummeltofte kaldet“ de Markjorder uden for Spurveskjuls Stengærde og mellem Virums Marker, som Bønderne havde haft i Leje, samt Frederiksdals Andel af „det lidet Krat, Brankebakken kaldet“ ved Prinsessestien.¹⁸⁴⁾ Dermed var Skismaet mellem Frederiksdals Jorder endeligt fuldbyrdet; thi ved Udskiftningen samme Aar blev Hummeltoftes Jordtilliggende afrundet som Kompensation for de Agre, der laa mellem Virum Bys Marker.¹⁸⁵⁾

Ved selve Hovedgaarden forblev herefter af Agerland kun Ladegaardsvangen og Markerne Nord for Frederiksdal og Spurveskjul. Men allerede i Grevinde C. M. Schulins sidste Aar var ogsaa disse Marker bortforpagtet. I 1767 blev de nemlig lejet af Mølleren Rasmus Galberg for en aarlig Afgift af 100 Rdl., og Slotsforvalter Springer blev derfor snart pensioneret og fik herefter 50 Rdl. aarlig i Pension.¹⁸⁶⁾ Under Grev Frederik Ludvig Schulin beholdt Mølleren Markerne, og efter faa Aars Forløb, nemlig 1773, fik han som nævnt efter nogen Forhandling i sin og sin Hustrus Levetid Fæstebrev paa „Ladegaards Vangen ... samt det nederste og øverste Indlukke imellem Friderichsdahl og Wirum ... fra Spurre Skiulshuset ... indtil Fuhr Søen“. Dog forbeholdt Grev Schulin sig „Græs til 8 Kreaturer, enten 4 Heste og 4 Kiör eller som ieg finder for godt“.¹⁸⁷⁾ Galberg har unægtelig været

¹⁸⁴⁾ O. F. Müllers Kopi af Fæstebrevet (s. St.).

¹⁸⁵⁾ Gienpart af den af Land-Inspecteur Ehlers 28. October 1771 forfattede Protocol over Virum Bye (efter Originalen i Matrikulsarkivet). (Dokumenterne anf. i Note 165); Ehlers' Promemoria fra 1787 angaaende Hummeltoftes Tilliggende (Ejendoms-Dokumenter 1733—1834).

¹⁸⁶⁾ Hovedregnskaber 1768—69; Grevinde C. M. Schulins Regnskabsbog, passim.

¹⁸⁷⁾ Fæstebrev dat. 31. August 1773 (Fæstebrevene anf. i Note 120).

en Mand, som var om sig. Han sad nu inde med Møllen, Kroen, Markerne og andet; men han maatte naturligvis ogsaa betale noget for det, idet hans aarlige Afgifter beløb sig til omkring 700 Rdl. Dermed var med Hensyn til Agerlandet indledet et Forhold, som bestod i en lang Aarrække, idet Forpagtningen af de ovennævnte Marker efter Galbergs Død fortsattes af hans Enke,¹⁸⁸⁾ og derefter et godt Stykke ind i det 19. Aarhundrede gik over til forskellige Forpagtere af Frederiksdals Mølle.¹⁸⁹⁾

Et væsentligt Aktiv for Frederiksdal Hovedgaard var de store Skovstrækninger, som hørte til Stedet. En særlig Rolle som privat Lystskov kom snart den lille idylliske Spurveskjul Skov til at spille, begunstiget som den i denne Henseende var af sin Beliggenhed umiddelbart Sydøst for den nyanlagte store Have. Allerede i Statsminister Schulins Tid hørte Spurveskjul til de foretrukne Steder; men særlig under hans Enke blev der gjort meget for at øge dens Tiltrækning. I 1745 blev 380 Favne Stengærder rejst om Skoven,¹⁹⁰⁾ hvorpaa der Aaret efter ved denne blev opført en Jagtport, der var rødmalet med hvide Zirater.¹⁹¹⁾ I Skoven var tidlig anlagt i hvert Fald een „Lystallé“, som holdtes i fin Stand med Grusning og Renholdelse, ligesom der var opstillet en „Lystbænk“.¹⁹²⁾ Om Indretningen af en ny lang Allé i Spurveskjul berettes i 1756, hvilket kostede 73 unge Risbøge Livet.¹⁹³⁾

Ogsaa paa anden Vis sørgede Grevinde Schulin for

¹⁸⁸⁾ Peter Rasmussen Galbergs Fæstebrev anf. i Note 134.

¹⁸⁹⁾ Forpagtningskontrakter i Dokumenterne anf. i Note 122.

¹⁹⁰⁾ Regning fra forskellige Bønder i Virum for Kørsel af Sten dertil, dat. 24. Juli 1745 (Regnskaber 1741—1843).

¹⁹¹⁾ Regnskaber 1744—45 [—50] Nr. 116, 155.

¹⁹²⁾ Grevinde C. M. Schulins Regnskabsbog, Juli 1755; Regnskaber 1759.

¹⁹³⁾ Hovedregnskab 1756: Deputater Brænde-Ved pro Anno 1757.

Indretningen af bekvemme Spadserengange, saaledes ved i 1766 at anlægge „en meget smuk Spadseresti i Frederiksdal gennem en Park af Elletræer. For at ogsaa denne Egn, hvor Flodsengen næsten stadig vandes af rindende Vand, skulde være lige kær for spadserende og beskurende, skulde der laves en bekvem Vej; derfor blev der bygget en Jordvold, som blev dækket af Sand og planeret ... Arealet er 100 Fod langt og 10 bredt“.¹⁹⁴⁾ Forinden var Spurveskjul blevet lukket for Bønderne i Virum, som hidtil havde kunnet benytte en Kørevej gennem Skoven „med Græsningen fra Moesen under Brandtebaken“. Det skete i 1762, da Spurveskjul blev „aldeles ind- og frahegnet“¹⁹⁵⁾ og alene forbeholdt Frederiksdals Ejer, eller hvem denne vilde give Adgang dertil.¹⁹⁶⁾ Skovens Naturskønhed prises ved flere Lejligheder af vor store Naturforsker Otto Friderich Müller, som for Eksempel efter en Spadseretur gennem en lille Lystskov ved Leipzig skriver til Grevinde Schulin: „Die kleine Hölzung ist sehr niedlich und eine grosse Herrlichkeit vor Leipzig, jetz aber noch von Preussen übel zugerichtet; kömt aber nicht gegen das unvergessliche Spurveskul“.¹⁹⁷⁾ Allerede dengang eksisterede som en Fortsættelse af Spurveskjul Nordvest for Slottet den lille Skov Friheden eller Dejligheden kaldet, som O. F. Müller jævnlig omtaler i sine Breve. Skovene stod under et vist forstligt Tilsyn af Overførster H. J. Lesberg, som

¹⁹⁴⁾ O. F. Müller i Nova Acta physico-medico Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae. Tom. 4 (1770) 198.

¹⁹⁵⁾ Kontrakten anf. i Note 182.

¹⁹⁶⁾ I 1791 havde saaledes Enkegrevinde Reventlow og Carl Wendt, Ejeren af Hummeltofte, en Nøgle, som oplukkede „ikke allene den i Skiellet imellem Fridrichsdals og Hummeltofte Jorder værende Laage, men og Tilgangene til Fridrichsdals aflukkede Spadserengange“ (Fæstebrevene anf. i Note 120).

¹⁹⁷⁾ Af Brev til Grevinde C. M. Schulin dat. Leipzig 3. Sept. 1763.

herfor modtog en aarlig Dusør paa 20 Rdl.¹⁹⁸⁾ Af størst praktisk Værdi var de store Skovstrækninger Syd for Mølleaaen og Aamosen, eller Aasen og Næsskoven. De udnyttedes til Hugst af Gavntømmer og Brænde og til Brænding af Trækul, ligesom de havde nogen Betydning som Græsningssomraader og for Opdrætningen af Svin. Hvert Aar blev der paa Hareskovens Græsning „indbrændt“ Heste og enkelte Køer, hvis samlede Antal varierede mellem 20 og 50 Stykker. Heraf betaltes en aarlig Afgift paa 2, fra 1752 3 Mark.¹⁹⁹⁾ Trækul blev brændt forskellige Steder i Skoven, og Brændingen synes blandt andet at have koncentreret sig om et Milested paa Frederiksdals Næs.²⁰⁰⁾ Det var ikke helt ringe Mængder Trækul, der blev produceret i Frederiksdals Skove i gamle Dage, hvilket fremgaar af, at der i 1750'erne aarlig blev fremstillet henved 100 Tønder, hvis Brænding kostede 8 Skilling pr. Tønde.²⁰¹⁾ Til Brænde udvistes aarlig op imod 100 Skovlæs, som fordeltes til de forskellige Deputatister. Eksempelvis kan anføres, at Udvisningen af Brændet for 1750 begyndte i Oktober 1749 „ved Ladegaars-Jagt Porten, tvert over imod Huul Söe, op til de gamle Damme, og over paa den anden Side imod Fuer Söe, op til Kolle Kolde Gierde“. Der udvistes ialt 174 Træer eller 87½ Skovlæs Brænde, hvoraf Hovedmassen eller 51 Læs tilfaldt Grevinde Schulin, medens Værtshuset fik 14 Læs, Møllen 8 + ½ Læs Gavntømmer, Forvalter Laurs Nielsen 5, de to Skovfogeder hver 4 og Madam Rüdiger 1 Læs.²⁰²⁾ I 1755 udvistes 94 Læs. Af

¹⁹⁸⁾ Hovedregnskaber 1744 f.

¹⁹⁹⁾ S. St.

²⁰⁰⁾ Regninger i Pakkerne: Skovvæsenet 1719—1886 og Regnskaber 1741—1843.

²⁰¹⁾ Kulsvierregning dat. 26. Juli 1758 (Skovvæsenet 1719—1886); Hovedregnskaber 1755 f.

²⁰²⁾ Skovvæsenet 1719—1886.

nye Deputater kan anføres 6 Læs til Forvalter Springer, 6 til Gartneren og 8 til Orangeriet, medens Laurs Nielsens Enke fik 1 Læs.²⁰³⁾

Ødenproduktionen svingede naturligvis stærkt de forskellige Aar. Takseringen, som i Oldenaarene fandt Sted i September Maaned for at fastslaa, hvor mange Oldensvin der om Efteraaret kunde fedes i Skovene, kunde derfor give et saare forskelligt Resultat. I 1753 ansloges Afkastningen af Olden til kun at kunne strække til til 30 Svin, „formedelst meget deraf er svangt²⁰⁴⁾ og udygtig“, medens Udbyttet i Efteraaret 1758 endog kun vurderedes til at kunne fede 20 „fulde Skov-Sviin“, hvorimod Produktionen i 1760 regnedes at kunne føde 60 Svin.²⁰⁵⁾

Ligesom der indbrændtes Heste og Køer paa Græsningen, blev der paa Oldenen indbrændt Svin, af hvilke der af hvert „fuldt Skovsvin“ svaredes en Afgift paa 24 Skilling. Indtægten herved, „Oldengælden“, var naturligvis saare varierende, i 1748 saaledes ikke mindre end 39 Rdl., i 1753 7 Rdl. af 67 Stk. Svin takseret til 28 Stk. fulde Svin. Senere blev det Regelen, at Oldenen blev overladt til en enkelt Mand for en mindre Afgift.²⁰⁶⁾

Jagtretten havde Kongen som nævnt forbeholdt sig ved Overdragelsen af Frederiksdal Hovedgaard til Schulin; men efterhaanden lempedes de strenge Krav om Overholdelsen af det kongelige Privilegium paa dette Omraade. Grevinde C. M. Schulin drev vel ikke i den Forstand Jagt paa Hovedgaardens Grund; men hun lod dog opsætte Snarer til Fangst af Kramsfugle. En ivrig Jagtbetjent, Overjæger Vieth Lintner, søgte i 1754 at

²⁰³⁾ Regnskaber 1755.

²⁰⁴⁾ Goldt.

²⁰⁵⁾ Dokumenter vedr. Oldensynsforretninger i Frederiksdals Skove (Skovvæsenet 1719—1886).

²⁰⁶⁾ I 1760 blev Oldenen saaledes overtaget af Andreas Kiær i Lyngby for 10 Rdl. og i 1765 af Rasmus Galberg for den samme Afgift (Hovedregnskaberne for de paagældende Aar).

holde Haanden over de kongelige Rettigheder ved at kræve, at Grevinde Schulin til Gengæld skulde levere 30 Kramsfugle aarlig til det kongelige Køkken. Men Overjægermester C. C. von Gram desavouerede den tjenstivrige Overjæger for hans egenmægtige Optræden og meddelte Grevinde Schulin, at han „af særdeeles Egard for deres høygrevelige Naade“ havde resolveret, at Kramsfuglefangsten kunde fortsættes uden nogen Afgift til Hofholdningen, „da de 30 Stk. Kramsfugle ... icke kan være noget anseeligt for Hans May.t.s Kiøcken“.²⁰⁷⁾ Senere ansøgte Grev Frederik Ludvig Schulin om Tilladelse til „selv at kunde med een Flinte og een Hund skyde en Fugl eller en Hare paa Friderichsdahl og sammes Ejendom“, hvilket bevilgedes af Arveprins Frederik paa Kongens Vegne, idet Grev Schulin dog blev anmodet om at iagttage „ey at skyde nogen Hare i den forbudne Tiid“.²⁰⁸⁾

Det daglige Tilsyn med Skovene paahvilede Skovfogederne, da Schulin overtog Frederiksdal to i Antal, nemlig Anders Sørensen i Spurveskjul og Friderich Jørgensen Schou i Nybrohuset. Anders Sørensen gled hurtigt ud af Spillet; thi allerede for Aaret 1748 faar Friderich Jørgensen for forskelligt Arbejde de 6 Rdl. 4 Mark, Sørensen ellers skulde have haft i Løn for dette Aar.²⁰⁹⁾ Ved Anders Sørensens Skovfogedbolig, Spurveskjulshuset, som det kaldtes, laa Lyststedet Spurveskjul, som gaar tilbage til 1739.²¹⁰⁾ Den lille Bygning overgik til Familien Schulins Sjælesørger, Pietisten Pastor Anthon Christoph Rohn ved Petri Kirke, som i 1746 i Schulin og hans Frues Livstid fik Fæstebrev paa Huset med den

²⁰⁷⁾ Dokumenter vedrørende Kramsfuglefangsten med Grams Resolution af 24. Sept. 1754 (Skovvæsenet 1719—1886).

²⁰⁸⁾ C. C. von Grams Pro Memoria dat. 3. April 1779 (s. St.).

²⁰⁹⁾ Regnskaber 1741—1843.

²¹⁰⁾ Se Hist. Medd. anf. i Note 1, 564.

tilhørende lille Have Syd for Bygningen og en Grund Nord derfor, som Skovfogeden hidtil havde haft i Brug.²¹¹⁾ I 1755 fik Lauritz Schwindt Fæstebrev paa Stedet,²¹²⁾ og allerede i 1758 overgik det til Jan Casper Møller,²¹³⁾ ved hvilken Lejlighed det betegnes som „det Lyst-Stæd Spurreskiul kaldet“.

Da Lauritz Schwindt overtog Lyststedet, var Tømmermand Hans Jørgen Semm Skovfoged i Spurveskjul, idet han 1750 fik Fæstebrev paa Spurveskjulshuset og et mindre Stykke Jord, der blev tillagt Stedet som Erstatning for et Stykke, Pastor Rohn havde faaet til Have. Samtidig bestemtes det, at Semm skulde ombygge Huset mod til Hjælp at faa 4 Fag af den gamle Stald paa Ladegaarden. Tillige skulde han som Skovfoged føre Tilsyn med Skoven Spurveskjul.²¹⁴⁾ Han døde for øvrigt den 2. September 1764 og hans Enke, Kirstine Jensdatter, kort Tid efter, nemlig den 27. i samme Maaned.²¹⁵⁾

De forskellige Skovfogeder ved Frederiksdals Skove skal ikke nærmere efterforskes her; det kan dog anføres, at ogsaa Skovfogeden i „Bakkehuset“ eller „Bilidt“ førte et vist Tilsyn med Skovene mod aarlig at faa udvist 4 Skovlæs Brænde.²¹⁶⁾

Vederlaget til de egentlige Skovfogeder fremgaar af Kontrakten med Skovfoged Morten Knudsen fra Københavns Amt, da han i 1773 blev antaget til at være Skovfoged i afdøde Jens Nielsens Sted i Spurveskjulshuset.

²¹¹⁾ Fæstebrev dat. 22. Marts 1746 (Fæstebrevene anf. i Note 120).

²¹²⁾ Fæstebrev dat. 28. April 1755 (s. St.).

²¹³⁾ Fæstebrev dat. 1. Juli 1758 (s. St.).

²¹⁴⁾ Fæstebrev dat. 5. Oktober 1750 (s. St.).

²¹⁵⁾ Skiftesager 1755—1792. — Hans Jordstykke blev derefter bortfæstet til Mathias Aagesen for en aarlig Afgift af 1 Rdl. 2 Mark (s. St.).

²¹⁶⁾ Kontrakt med Skovfogeden Lars Andersen dat. 19. Maj 1763 (Skovvæsenet 1719—1886).

Han skulde derfor have fri Bolig i det anordnede Skovfogedhus, Græsning til 3 Kreaturer, nemlig en Ko og 2 Heste, og aarlig 4 Skovlæs Brænde samt 6 Rdl. i Penge-løn.²¹⁷⁾ Til Skovfogedernes Pligter hørte det blandt andet at indrapportere, om noget ulovligt fandt Sted i Skoven om Søndagen.

Af de Skovfogeder, som var i Funktion, da Schulin overtog Frederiksdal, holdt Friderich Jørgensen Schou i Nybrohuset længst ud. Han har aabenbart været en anset Mand, der altid fungerede som Vurderingsmand ved Dødsboer. Hans Hustru, Anna Cathrina Pedersdatter, døde den 28. Maj 1782, og ved denne Lejlighed oplyses det, at Skovfogeden paa Grund af sin høje Alder var saa „enfoldig“, at han ingen Oplysninger kunde give, hvorfor hans Karl, Niels Aagesen, maatte tilspørges. I sin lange Funktionstid havde Schou selv opført forskellige Tilbygninger til Skovfogedboligen, som derfor var denne uvedkommende, nemlig 3 Fag Stuehus og et Udhus paa 12 Fag. De blev vurderet til 48 Rdl. og for dette Beløb overtaget af Niels Aagesen,²¹⁸⁾ som for øvrigt overtog Stillingen som Skovfoged paa Grund af Friderich Jørgensens Alderssvækkelse.²¹⁹⁾ Samtidig blev Lars Andersen opsagt fra sin Tjeneste ved Skovene, da disses aarlige Forringelse gjorde det nødvendigt at spare paa Udvisningen, og andre Omstændigheder hindrede hans Antagelse som eneste Skovfoged.²²⁰⁾ Hvad Friderich Jørgensen Schou angaar, blev han boende hos sin Efterfølger, til han døde som en gammel blind Mand den 27. August 1783.²²¹⁾

Trods al Paapasselighed fra Skovfogedernes Side

²¹⁷⁾ Kontrakt dat. 16. Sept. 1773 (s. St.).

²¹⁸⁾ Skiftesager 1755—1792.

²¹⁹⁾ Skovvæsenet 1719—1886.

²²⁰⁾ Lars Andersens Opsigelse dat. 24. Juni 1782 (Skovvæsenet 1719—1886).

²²¹⁾ Skiftesager 1755—1792.

kunde det ikke forhindres, at der Tid til anden forefaldt Tyverier af Brænde, hvortil navnlig de til Skovhugst engagerede Personer havde fristende Lejlighed. Men den eller de skyldige blev i Regelen hurtigt afslørede og maatte aflevere det hjembragte Træ, hvorpaa de som Straf idøntes Bøder. Anderledes stillede Sagen sig, naar det drejede sig om Fattigfolk. En Husmand i Lyngby stjal saaledes i Vinteren 1755 en halv Favn af det opsatte Bøgebrænde i Frederiksdal Skov. Men Tyveriet blev naturligvis afsløret af Skovfogederne, hvorpaa Synderen maatte aflevere det stjaalne. Forseelsen krævede dog en „taalelig“ Straf til Skræk og Advarsel for ligesindede; men da Husmanden var for fattig til at kunne sone sin Brøde med en Pengebod, blev han dømt til at bære den spanske Kappe i to Timer ved Amtets Tinghus, „engang imedens Tinget sammesteds holdes“.²²²⁾

Med Hensyn til Dam- og Søfiskeriet paa Frederiksdals Omraade i sidste Halvdel af 18. Aarhundrede skal her kun visse Træk fremdrages. Damfiskeriet var, da Schulin overtog Frederiksdal Hovedgaard, bortforpagtet til Povl Badstuber for en aarlig Afgift af 100 Rdl. ²²³⁾ I 1748 var Damfiskeriet paa ny til Auktion i Frederiksdals Værsthus, oven i Købet to Gange. Ved Auktionen den 21. August blev den derværende Kromand, den foran omtalte Anders Kiær, højestbydende med 95 Rdl. aarlig, som han bød paa Friderich Monrads og Rudolf Diderich Mehls Vegne.²²⁴⁾ Budet blev imidlertid ikke antaget, og Forpagtningen gik derpaa ved Underhaandsaftale over til Fiskemester Ole Jacobsen fra Brede, som fra 1. Maj 1749

²²²⁾ Skovvæsenet 1719—1886.

²²³⁾ 95 Rdl. til Frederiksdal Hovedgaard + 5 Rdl. til Vedbæks Bymænd for en Dam paa Overdrevet ved Vedbæk (Se Hist. Medd. anf. i Note 1, 565 f.).

²²⁴⁾ Auktionsforretning dat. 21. August 1748 (Fiskeriet 1720—1858).

overtog Fiskeriet i 8 Aar for en aarlig Afgift af 115 Rdl.²²⁵⁾ og i 1754 fik sin Forpagtning forlænget til 1. Maj 1765,²²⁶⁾ hvorefter Andreas Kiær afløste ham som Forpagter af Damfiskeriet for samme aarlige Afgift.²²⁷⁾ Senere overtoges enkelte af Fiskedammene af nogle af Frederiksdals Naboer. Fra 1. Maj 1782 blev saaledes Dammen i Bagsværd Overdrev i Arvefæste overladt Theodor Holm de Holmskiold paa Sophienholm mod en Betaling af 250 Rdl. i Indfæstning og en aarlig Afgift paa 10 Rdl.²²⁸⁾

Fiskeriet i Bagsværd Sø og Frederiksdal Hovedgaards Andel af Fiskeriet i Lyngby Sø var fra 1. Maj 1742 for et Tidsrum af 6 Aar bortforpagtet til Skovfoged Friderich Jørgensen Schou og Fisker Niels Olsen fra Lille Værløse.²²⁹⁾ Da Søfiskeriet atter skulde bortforpagtes, gav Fiskemester Johan Ludvig Schwermann det højeste Bud. Men dette blev ikke antaget, hvorfor Justitsraad Raff overtog Fiskeriet for en aarlig Afgift af 150 Rdl. Han efterfulgtes i 1754 af Fiskemester Bruun, som betalte 155 Rdl. om Aaret for Fiskeretten, men kun var Indehaver af denne i to Aar, eftersom han i 1756 afløstes af Gartner Bock og Friderich Jørgensen Schou, som dog slap med en aarlig Afgift paa 120 Rdl. I 1761 var Søfiskeriet paa ny til Auktion, men blev ikke bortlejet, hvorpaa Schou alene overtog det fra 1. Maj 1762 for 100, fra 1766 110 Rdl. om Aaret.²³⁰⁾ Endelig blev det paagældende Fiskeri fra 1. Maj 1782 for et Tidsrum af 12 Aar bortforpagtet til Fiskehandler Ib Pinvig i København,

²²⁵⁾ Kontrakt dat. 18. Oktober 1748 (s. St.); Hovedregnskab 1748, p. 8.

²²⁶⁾ Prolongationskontrakt dat. 20. Juli 1754 (Fiskeriet 1720—1858).

²²⁷⁾ Hovedregnskaber 1765 f.

²²⁸⁾ Fæstebrev dat. 25. Juli 1782 (Fiskeriet 1720—1858).

²²⁹⁾ Hist. Medd. anf. i Note 1, 567.

²³⁰⁾ Hovedregnskaber 1744 f.

som skulde svare en aarlig Afgift heraf paa 150 Rdl. og tillige hvert Aar fra 1. Maj til 1. November gratis til Grevinde Sophie Hedevig Schulins Husholdning levere 10 Retter fersk Fisk à 4 Pund, alt efter Tiden og Lejligheden bestaaende af Gedder, Karusser eller Aborrer.²³¹⁾

Et omstridt Spørgsmaal var stadig Frederiksdals Ret til en Del af Fiskeriet i Furesøen. Da Dam- og Søfiskeriet skulde bortforpagtes i 1797, inkluderede Grevinde Schulin heri Gaardens Andel af Fiskeriet i den nævnte Sø, „saavidt Wirum Byes Mark og Friderichsdahls Grund strækker sig“. Herimod blev der imidlertid i en Henvendelse til Rentekammeret nedlagt Indsigelse af de daværende Forpagtere af Københavns Amts Fiskerier, Duus og Boelsmann, som hævdede, at det paagældende Fiskeri „altid til denne Dag har tilhørt hans Majestæt, og os i Forpagtning er overdraget“. Heri fik de Medhold af Rentekammeret, da intet angaaende Fiskeriet i Furesøen var anført i Schulins Skøde paa Frederiksdal Hovedgaard af 18. April 1747, og Resultatet blev derfor, at den paagældende Andel af Fiskeriet i Furesøen udgik ved Auktionen, som herefter kun kom til at omfatte Damfiskeriet, Frederiksdals Andel af Fiskeriet i Lyngby Sø og hele Bagsværd Sø, som for øvrigt i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede ogsaa blev kaldt Frederiksdal Sø.²³²⁾

Den Fremstilling af Frederiksdals Historie, som de foregaaende Sider har tilsigtet at give, har navnlig skullet belyse Forholdene i de første Aartier efter Schulins Overtagelse af Stedet, idet Skildringen ikke mindst har samlet sig om Aarrækken 1750—70, da Statsminister Schulins Enke, Grevinde C. M. Schulin, sad som Ejer af Hovedgaarden. Dette Afsnit falder nogenlunde sammen med det Aaremaal, 1753—71, i hvilket alle Tidens største

²³¹⁾ Kontrakt dat. 1. Juni 1782 (Fiskeriet 1720—1858).

²³²⁾ Fiskeriet 1720—1858.

danske Zoolog, Otto Friderich Müller, hvert Aar Sommeren igennem boede paa Frederiksdal som Hovmester for Grev Frederik Ludvig Schulin. Her var det, Grevinde Schulin, „en Velynder af Naturhistorien og dens naadige Beskytterinde“, som Müller kalder hende,²³³⁾ hjalp ham i Gang med hans første famlende Forsøg paa Naturhistoriens Omraade. Hans Kærlighed til Frederiksdal og Taknemmelighed mod den grevelige Familie, i hvis Skød han levede sine sikkert lykkeligste Aar, kommer tydeligt til Orde i 1764, da han i Anledning af Udgivelsen af sit første større Arbejde, „Fauna insectorum Fridrichsdalina“, som han tilegnede sin Elev, skrev til Grevinde Schulin: „Als ich mich entschlossen hatte, meine Liebe zu Fridrichsthal öffentlich zu bezeugen, einem Orte, wo ich so sehr die Güte und die Grösse des Schöpfers empfunden habe, dürfte ich nur daran dencken, um zu wissen, wem ichs zu verdancken habe. Ist es nicht der Freude jener bezaubernden Gegend, theureste Græfin, der Lust ihres Hertzens, dem liebenden Sohne? ... Ich sehe noch die leutseligste Græfin die Schönheiten der Pflantze bemercken, und sie aufbewahren ... Indessen erlauben IHro Hoch Græfl. Gnaden, dass ich dem Herrn Grafen ein Werck widme, daran Er selbst in unsern Spatzierstunden so vielen Theil genommen, und dessen Inhalt ein Verzeichniss derer Einwohner ist, die sich seit undencklichen Zeiten auf Eu. Hochgebohrene Grund und Boden unerkant ernähret und vermehret haben. Es wird ein Denckmal bleiben, wie edel die würdigste Mutter und ihr bester Sohn sich auf dem Lande beschæftiget haben“.²³⁴⁾

²³³⁾ Nova Acta anf. i Note 194, Tom. 3 (1767) 122.

²³⁴⁾ Af Brev til Grevinde C. M. Schulin, dat. Leipzig d. 5. Märtz 1764.

DET KIRKELIGE LIV FOR 500 AAR SIDEN.

Af L. P. FABRICIUS.

Stadens Kirker.

En Vandringsmand, der i Kong Christoffer af Bayerns Tid gennemkrydsede den lille Stad Københavns trange Gader, stod paa sin Vandring fire Gange over for anselige Sognekirker, skønt de snævre Stræder og Gyder paa faa Minutter førte ham til Voldene eller Stranden, hvilken Retning han end valgte.

I de krogede Gader, hvor den højst ujævne Stenbelægning skulde afhjælpe den værste Plage af Muddershullerne, dannedes Indramningen af de lave Gaarde og Boder (d. v. s. Smaahuse uden Bagbygninger). Højt over disse beskedne Vaaninger, hvoraf langt de fleste var af Bindingsværk eller lerklinede Risfletninger, løftede Kirkemurene sig med deres dominerende Tagrejsninger. Og rundt i Byen stod kraftige røde Klosterbygninger med deres Kirkebygninger som en yderligere Understregning af det gejstlige Præg.

Rundt om Kirkerne laa Kirkegaardene, hvad der end mere fremhævede deres monumentale Virkning, og og-

En udførligere Fremstilling af dansk Kirkehistorie i ældre Tid med talrige Kildehenvisninger foreligger i Forfatterens: Danmarks Kirkehistorie, 1934—36.

saa Klostrene havde baade Kirkegaarde og Gaardanlæg omkring sig, saa der dannedes omfangsrige kirkelige Domæner i Bybilledet, hvorved Borgerhusenes ydmyge Ringhed yderligere understregedes. Men dette har slet ikke undret eller mishaget nogen Vandringsmand. Intet var mere selvfølgelig, end at Kirken var den alt over-skyggende Magt i Staden; det gav den trygge Følelse af at bo under dens Vinger, beskyttet mod ondt baade i denne Verden og i den kommende. Det følte som en Tryghed for Borgerne, at deres ydmyge Boliger maatte gemme sig i den mægtige Kirkes Ly; og det følte ikke mindst i København som noget selvfølgelig, thi den havde jo indtil for ganske kort Tid siden været Biskoppen af Roskildes By, og den Ændring i Stillingen, som var fremkommet ved, at Erik af Pommern 1417 havde lagt Staden under Kronen, overskar sikkert ikke Følelsernes Hjertebaand til Bispesædet. En Kirkeskikkelse som selve Ærkebiskop Absalon stod ikke for intet som den faktiske Grundlægger af Byen.

Den faatallige Befolkning var delt i fire Sogne.

I Nærheden af Byens Centrum rejste Vor Frue Kirke sine Mure, „Beata Maria i Hafn“.¹⁾ Fra Torvet, det gamle Torv, gaar vi op imod den, og den mægtige gotiske Murstensbygning kan melde om, at her stod allerede gennem Aarhundreder Byens vigtigste Kirke, selv om St. Clemens Kirken lidt Vest derfor vel nok var den ældste. Det var da heller ikke den gamle Kirkebygning fra omkr. Aar 1200, som stod der, den, hvortil de gamle Beboere i Havn lovede en Tredjedel af deres Korntiende. Nej, over Indgangsdøren læste de Kirkesø-

¹⁾ Se f. Eks. Chr. Axel Jensen i Bjørn Kornerup: Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie. — Victor Hermansen: Københavns gamle Kirker. — Trap. 4. Udg. I. — H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen.

gende en aarhundredgammel Indskrift, der meldte, at „i 1316 genopbyggedes denne Kirke, der forud fire Gange var hærgtet af Ildebrand“. 24. Juli 1314 var den brændt.

Den Frue-Kirke, som Folk i 1400-Tallets Midte

Københavns Belejring 1536 i H. Hamelmanns Oldenburgische Chronicon. Man faar et stærkt Indtryk af Sammenpakningen af Byens Huse om Kirkerne. Vor Frue Spir var da nyopført.

traadte ind i, var i mangt og meget en Afspejling af den skønne Søsterkirke hinsides Sundet, St. Peder i Malmø, ja, maaske dennes Forbilled; endnu er Rester af Korets Mure tilgængelige under den nuværende Korømgang. Det var en majestætisk treskibet Kirke, hvis Hovedskib

var omtrent dobbelt saa bredt som Sideskibene, og Højkirken med sine store højtsiddende Vinduer var mere end dobbelt saa høj som disse Sideskibe, hvad der har givet en prægtig Lysvirkning. Og ikke mindst den rige Korafslutning mod Øst med en Krans af fem Kapeller i Koromgangen har været skøn.

For Beboerne laa det inden for Mands Minde, at Vor Frue Kirke havde faaet sin Skikkelse. De gamle kunde endnu fortælle om Branden i 1386, da fire af dens bedste Klokker ødelagdes af Ild, sammen med en stor Del af Byen, og endnu 1400 laa for øvrigt en Del af Byen stadig øde efter Krigshærgninger.²⁾

Naar Vor Frue Kirke ved stor Energi sattes hurtigt i Stand, hver Gang den var hærget, havde det sin Forklaring i, at den ikke var en simpel Sognekirke, men en *Kollegiatkirke*, om man vil en *Vice-Domkirke*. Allerede Absalons Efterfølger paa Roskilde Bispestol, hans Frænde Peder Sunesøn, havde grundlagt et Præsteskab af Kanniker ved Kirken, en fast Kreds af højere Gejstlige, som ellers kun fandtes faa Steder uden for Domkirkenes Kreds. Her var dog kun een Prælat, Dekanen,³⁾ medens Domkirkerne havde tre eller fire. Desuden var der en Kantor og tolv Kanniker,⁴⁾ og nogle af disse var Sognepræster for Byens andre Sognekirker og for Omegnskirker som Taarnby, Brøndby, Gentofte og Rødovre. Men desuden var der en Række af Alterpræster, hvis Opgave var at besørge Messerne ved de mange Sidealtre, men de havde ingen Menighed; de havde Embede „sine cura animarum“, d. v. s. uden Sjælesorg, som Vikarer for Kannikerne. Disse to Kredse af Gejstlige havde hver sit Samlingssted, Kannikernes Hus laa paa Sydsiden af Kirken, sammenbygget med denne, og Vikarerne,

²⁾ Se H. F. Rørdam anf. Skr. 14.

³⁾ Pontoppidan: *Annales ecclesiæ danicæ*. II. 162.

⁴⁾ Se Trap. I. 231.

der var 16, havde deres lidt derfra, Nord-Vest for St. Petri Kirke.

Naar Kirkefolket i Midten af 1400-Tallet saa op mod den høje „Beata Maria“, savnede de dog et Taarn med Spir, og først henimod Aar 1500 magtede Kirken at begynde Opførelsen deraf. I Perioden midt i Aarhundredet

Vor Frue Kirkes Kapitelsegl. Bogstavform og Figurerne (Behudelsen) viser, at det er meget gammelt.

er det iøvrigt, at Opførelsen af de Hundreder af Landsbykirketaarne tager Fart.

Den, der traadte ind i Kirken, kunde vanskeligt komme paa et Tidspunkt, hvor der ikke var Messe ved et af Altrene. Foruden Højaltret var der Sidealtre for St. Andreas og St. Antonius, for St. Barbara og St. Birgitta, for St. Christoffer og St. Laurentius, for St. Knud og St. Pe-

ter, o. s. v., o. s. v., henved 50, deriblandt ogsaa for Kristi fem Saar og Kristi Opstandelse.⁵⁾ Tidligt og sent færdes Præsterne i Kirken, og i Skriftestolene modtager de de bodefærdiges Skriftemaal.

Men kun en Part af Borgerne hører til Frue Kirke; der er tre andre Sognekirker i Byen.

*St. Clemens Kirke*⁶⁾ samler Folket i den vestlige Del. Det var nok Stedets ældste Sognekirke; imellem det gamle Gadekær (nu under Vestergade) og den Vig, Kattesundet, som skød sig ind fra Kalveboddybet, var den opført allerede i 1100-Tallet (lige Syd for den nuværende Frederiksberggade ligger Rester af Ruinerne). Den har nok oprindelig været opført som en Trækirke før Aar 1100, og dens Indvielse til St. Clemens viser den tilbage til det ældste Lag af Kirker i vort Land. Legenden fortalte, at denne Romerbiskop led Martyrdøden ved at blive bundet til et Anker og kastet i Havet. Derfor stolede de søfarende paa, at han forstod Søens Farer, og paakaldte hans Forbøn. En lang Række af de ældste Kirker ved Kysterne viedes da til ham (Aarhus, den gamle Trondhjem Domkirke, St. Clemens Dannes i London o. m. a.), og selve Navnet er da Vidnesbyrd om høj Ælde, idet en ny Helgen, St. Nicolaus, allerede ved 1100 begynder at true hans Yndest og snart helt fortrænger ham, idet han havde vist sig at have Magt til at frelse Søfolk ved at stille Storm, og desuden var han baade unge Pigers og Skolepeblinges Beskytter.

St. Clemens i København blev ombygget til en Stenkirke, men den Kirke, som 1400-Tallets Borgere traadte ind i, var dog endnu yngre; det var en meget lang gotisk Bygning, hvis Kor paa gammel gotlandsk Vis var bre-

⁵⁾ Sml. Register til Københavns Diplomatarium I—IV Bd. S. 162—63. — *Scriptores Rerum Danicarum*. VIII. 337—38.

⁶⁾ Sml. Trap I. 769—70.

dere end Skibet. Midt i 1200-Tallet er denne Ombygning og Forstørrelse vist begyndt af en Asser Uddebrudsen, som lod bygge „et Stykke af Kirken“,⁷⁾ men det har nok knebet for Sognefolket at holde den vedlige; i hvert Fald hører vi, at saa sent som den 29. Juni 1419 giver Ærkebiskoppen og 11 Biskopper den Afladsrettigheder til Hjælp for Kirken, som paa Grund af Fattigdom er „ynkelig forfalden“. Om den ærværdige gamle Kirke, hvis Kirkegaard var den største i Staden, er kommet paa Fode i Aarhundredets Midte, ved vi ikke; men den var Sognekirke Middelalderen ud og var med til at sætte sit Præg paa Byen, og Beboerne helt ud til Valby samledes i den. Ogsaa der er den daglige Tjeneste foregaaet om end under mere beskedne Former end i Vor Frue Kirke, og vi ved ikke, hvor mange Altre der var i disse Tider.

St. Peders Kirkes Menighed var vist noget vanskeligt stillet for 500 Aar siden. Det lille Bysogn, der ogsaa omfattede ret store Landomraader uden for Byvoldene, er sikkert allerede oprettet, da Vor Frue Kirkes Kannikedømmer ordnes i 1209, og der har naturligvis ogsaa været en Sognekirke dengang. Den Bygning er imidlertid siden helt forsvunden; i 1386 fik den sin Part med i Bydelens Brand, men det er dog nærmest Tabet af et Par Klokker, der beklages. Der maa i Midten af 1400-Tallet være foretaget en total Ombygning, idet Bygningen ikke rummer ældre Rester.

Maaske er det for at skaffe Midler til denne Ombygning, at Ærkebiskoppen og 8 Biskopper i 1445 giver den et Afladsbrev, hvori ogsaa Hjælp til Ornamente og Vedligeholdelse tilsiges aandelige Naadegaver.⁸⁾ Endnu havde man ikke formaaet at opføre Taarnet, der først bliver tilbygget ved Udløbet af Aarhundredet. Som en en-

7) Pontoppidan: *Annales* II. 135.

8) Pontoppidan: *Annales* II. 592—93.

skibet Kirkebygning uden Taarn har den da staaet i Midten af 1400-Tallet og samlet sin Menighed.

Bedre stillet var *St. Nicolai Kirke* Øst i Byen. Ogsaa den maa lede sin Oprindelse tilbage til omkr. 1200, og som den af Byens Kirker, der ligger nærmest Havnen, er det naturligt, at den faar sit Hovedalter viet til Søfartshelgenen *St. Nicolaus*. I de Dage var Havnen, Gammelstrand, for øvrigt betydelig bredere end den nuværende Kanal.

Hvorledes den saa ud, da Kong Christoffer stadfæstede Københavns Stadsret for 500 Aar siden, ved vi ikke mere. Den Bygning, som nu staar, i det store og hele rekonstrueret efter den ældre Kirke, gaar ikke længere tilbage end omkr. Aar 1500. Men at den var den anseeligste næst efter Vor Frue Kirke, synes at staa fast; det er da ogsaa værd at huske, at den fornemste af Kannikerne, Kantoren, var Sognepræst ved *St. Nicolai*.

Saaledes stod de fire imponerende Sognekirker i Danmarks vordende Hovedstad, og med deres anselige Bygninger gjorde de sig stærkt gældende i det lille Bysamfund. Men ogsaa paa langt mere nærgaaende Maade traadte Kirken og Gejstligheden ind i Borgernes Liv og Tilværelse. Om Gudstjenesterne og Sjælesorgen skal et følgende Afsnit fortælle, men her skal nævnes, hvorledes baade det økonomiske Liv og Bybilledet prægedes af dem.

Det er velkendt, hvorledes Klostre og Biskopper i Middelalderens sidste Aarhundrede samlede større og større Formuer af fast Ejendom. Det var for øvrigt en Omstændighed, som bl. a. havde sin Rod i, at Kirken ikke tillod at tage Rente af udlaant Kapital, hvad der stempledtes som Aager. Men samtidig var Kirken den Institution, som havde flest rede Penge mellem Hænder; da disse Kapitaler ikke kunde frugtbargøres gennem Ud-

laan med Rente, blev de i Stedet sat i Ejendomme, enten i Landejendomme eller i Byernes Gaarde og Boder. Og da vi yderst sjældent hører om Salg af disse Ejendomme, men uhyre ofte om Mageskifter og Nyerhvervelser, saa forstaar vi, at denne stadige Strøm *indad* efterhaanden gør Kirken til en imponerende Grundejer.

Naar et Alter blev stiftet, skulde der skaffes en aarlig Indkomst, og det kunde kun ske ved, at Ejendom skænkedes til Alteret; paa samme Maade var det ved en Aartid, og naar en kontant Gave, som der ikke var øjeblikkelig Brug for til Nybygning eller Vedligeholdelse, blev skænket. Kirken blev en vældig Godsadministrator.

Naar Senmiddelalderens Folk gik gennem Gaderne, kunde de til alle Sider se ikke blot Kirker og Klostre, men Gaarde og Boder, som tilhørte Kirken eller bestemte Altre i en af Kirkerne, og deres Beboere boede til Leje hos Kirken, idet den Præst, som var Kirkens Værge eller havde Alteret „i Forlening“, fungerede som Husvært. — Det skal dog tilføjes, at det var i disse Aarhundreder, at der dannedes det Folkeord, at „det er godt at bo under Krumstaven“.⁹⁾

Saadan var Forholdene ogsaa i København. Brev ved Brev og Tingsvidne ved Tingsvidne er aftrykt i Københavns Diplomatarium, saa man til sidst kommer til det dog helt fejlagtige Syn, at det meste af Staden maa have været paa kirkelig Haand! Men det *er* svimlende. „Jeg Claus Jensen, Præst og Vikar i København, evindeligt med Gud. Jeg kundgør for alle nuværende og kommende, at jeg i min gode Velmagt og efter min frie Vilje vedkender mig at have givet og skødet og til evindeligt Eje opladt, Gud og Jomfru Maria til Hæder og Tjeneste, min og mine Forældres Sjæle til evindeligt Salighed, til

⁹⁾ Som Eksempel paa en Lejekontrakt se Københavns Diplomatarium. I. S. 160.

Sankt Jeps Alter (d. v. s. St. Jacob den Ældre) i Vor Frue Kirke i København tvende mine Gaarde med Hus, Jord og Bygning, intet undtaget, en Gaard, som ligger i Saltboderne Vesten ved Hærstrædet, som er mit rette Fædrene- og Arvegods, og den anden, som ligger i Sankt Peders Stræde Norden ved Gaden, som er mit rette Købegods, paa saadanne Betingelser og Vilkaar, at Sancti Jeps Alters Ejere skal hver Mandag holde eller lade holde foran forskrevne Alter en Syngemesse for den hellige Treenighed til evig Tid og en Aartid inden ottende Dagen efter Sancti Jeps Dag for 2 Skilling grot og Peblingeakoraler 6 grot, evindeligt uden Hinder — og dette tillagt, at mine Sønner, som begge hedder Laurens, skal nyde de tvende Gaarde i Leje, hver Gaard for 3 Skilling grot om Aaret i deres Levedage. Dertil skal de bygge og holde disse forskrevne Gaarde i god Maade efter deres Magt, og efter deres Tid skal forskrevne Gaarde kvit og frit indkomme til Alteret uden nogen Mands Indsigelse. Og sker det saaledes, det Gud forbyde, at denne forskrevne Tjeneste ej holdes, som forskrevet stander, da skal Vikarernes Ældste og deres Kapitel med Biskoppens Raad have Fuldmagt til at tage forskrevne Gaarde ind til sig og holde den forskrevne Tjeneste for det samme Alter, som før er sagt.¹⁰⁾ Saaledes kunde et Gavebrev formes, og ved Opsummeringen fra Aarti til Aarti, fra Aarhundrede til Aarhundrede, blev ikke blot Kirkerne selv, men alle Københavns Sognekirkers 60—65 Altre Ejere af store Mængder af Byens Ejendomme og de paa-gældende Borgere Lejere hos Kirken. I dette Samfund glemte man ikke let Kirken.

Men ogsaa Gadelivet fik sit Præg af den gejstlige Islæt. Vi møder dem i deres gejstlige Dragter, da en Klerk ikke

¹⁰⁾ Frit gengivet. Brev af 25. Jan. 1445. Københavns Diplomatium. I. S. 181—82.

maatte bære verdslige Klæder, og Statutterne maa ofte, det var netop gentaget et Par Aartier i Forvejen, paatale Tilbøjeligheden til at pynte Dragten med Modens lapsede Paafund;¹¹⁾ og da alene de fire Sognekirker har et Præsteskab paa mellem 30 og 40 Medlemmer, er de en virkelig Magt i Bybilledet blandt den lille Befolkning. Til dem sluttede sig ogsaa et lille Antal Graabrødre samt Søstre og Lægbrødre fra et Par Hospitaler, som var stiftet til Pleje for syge og fattige. Endnu større Liv satte det i Gaden, naar Biskoppen af Roskilde den højærværdige Hr. *Jens Pedersen Jernskæg* besøgte Staden. Disse Middelalderbisper var mægtige Mænd, Medlemmer af Rigets Raad med Gang og Sæde foran de højeste verdslige Statsembedsmænd; Roskildebispen ejede ved Middelalderens Slutning en Fjerdedel af al Sjællands Bøndergods foruden en lang Række faste Slotte, over 30, hvor hans Lensmænd førte Befaling i hans Navn. Naar han færdedes, var det et malerisk Optog. Den Tid var forbi, da en Biskop, som i sin Tid en Absalon, i en kritisk Situation kunde krybe i en Brynje eller tage Øksen i Haanden; men til Gengæld var hans væbnede Følge imponerende; ja i Reformationstiden berettes det, at Lunds Ærkebiskop red sin daglige Tur med 120 væbnede Svende efter sig! Selv om Roskildes Biskop næppe formaaede det, saa var en højadelig Prælat som Hr. Jens, hvis Fader var en af Valdemar Atterdags betroede Mænd, en Magtfaktor af allerhøjeste Rang, og hans Fremtræden har været derefter.

Men til denne mere personlige Færden kom i Byens Gadeliv ogsaa Gejstlighedens Vandringer paa Embeds Vegne. Naar *Processioner* med de forgyldte Kors i Spidsen er vandret ud, behøver vi ikke at spørge, om Københavns Ungdom har været med. Og som et stadig tilbage-

¹¹⁾ Se f. Eks. Statutterne fra Nationalkonciliet i København 1425. Pontoppidan: *Annales* II. 538.

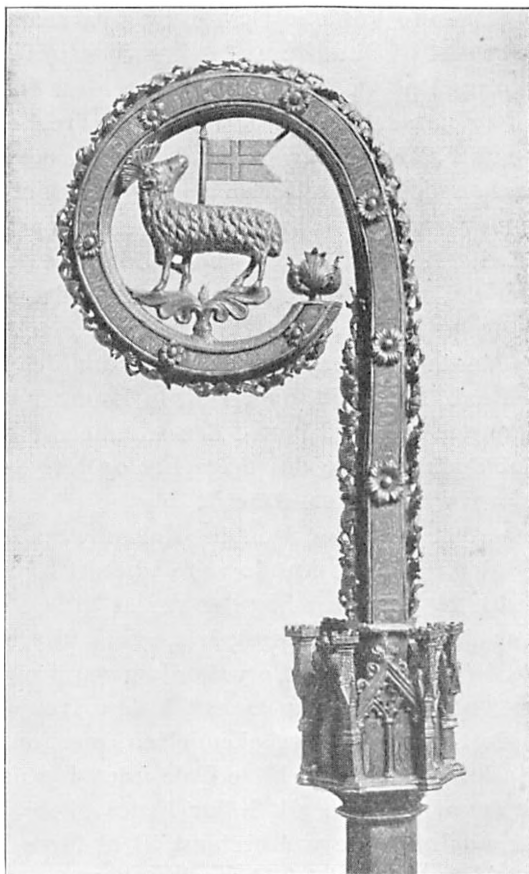
vendende Optrin har man kendt Præsten, der langsomt fra Kirken gik *til Syges eller Døendes Huse* for at betjene dem. Naar da den hellige Olie eller Gemmet med Kristi Legeme blev baaret forbi, er Snakken standset, Ansigterne er blevet alvorlige, nogle har bøjet Knæ, hvor de stod, alle har bøjet sig og korstegnet sig, og flere og flere har paa Vejen sluttet sig til og er fulgt efter, for det var en from Gerning, som skaffede megen Afkortning i Skærsildens Bodstid, at følge Kristi Legeme eller den hellige Olie, naar den blev baaret til de Syge. Og det lille Optog har bevæget sig stiltfærdigt og alvorligt ad de smalle Stræder — og hos alle vakt Alvorstanker om den Død, som ingen kunde undgaa, og som ingen magtede ved egen Hjælp.

I Byens Storbillede, i Gadernes Dagligliv, i farverige Festdage og i Hverdagens Alvorstimer var Kirken ikke blot indvævet i Borgernes Liv, men satte endogsaa i overordentlig høj Grad sit Præg derpaa. Og det følte som selvfølgelig, fordi den favnede Tankegang og Pligter baade i Hellig og Søgn, baade i det aabenbare Liv, som alle kendte, og i Hjerternes hemmeligste Vraa, hvis Tanker og Ønsker kun den enkelte selv og den hellige Kirke anede. Som Baggrund for den ydre dominerende Stilling laa en endnu stærkere Aandsmagt, der bredte sig over alle Livets Omraader.

Kirkens Tjeneste i Staden.

Alle, store og smaa, de mægtige og de ringeste, unge og gamle, var Lemmer af Kirkens Legeme, og derpaa beroede Haabet om en salig Død og den evige Lyksalighed. „Extra ecclesia nulla salvatio“, uden for Kirken ingen Frelse, det stod som en af Tilværelsens urokkeligste Grundpiller, for kun gennem Kirken med dens Naadesbevisninger fra Gud og dens Naademidler var det muligt at vinde hans Velbehag. Og Kirken var paa een Gang

Forvalteren af denne Naade, Uddeleren og Formidleren af de evige Goder, og tillige den samvittighedsfulde Dørvogter, der skulde sørge for, at ingen sneg sig over Gær-

En gammel middelalderlig Bispestav. Hyrdestavens Symbol var virkelig naturligt for Forholdet til Folket.

det uden om Døren. Den, og den alene, havde betroet Nøglerne, der lukker op og lukker i.

Derfor omsluttede den Menneskelivet fra Vugge til

Grav. Saa blev da den lille nyfødte baaret til den af de fire Kirker, der var Familiens Sognekirke. Ved Kirkedøren modtoges Barnet af Præsten, og efter ved en Betsværgelsesformular at have uddrevet af Barnet Djævelen, som er denne Verdens Fyrste, og som raader i alt, som ikke er viet til Gud, fremsiger han Skriftord, Fader-Vor og Formaning til Fadderne og fører nu Barnet til Fonten, hvor han salver det og fremsiger Trosbekendelsen; naar da Fadderne har svaret Ja paa Barnets Vegne, modtager han det og blotter det og dykker det derpaa ned i Vandet i lodret Stilling — i Faderens og Sønnens og den Hellig Aands Navn, — naar Barnet er aftørret, salver han det med Korstegnet og rækker det til Gudmoderen og giver det saa et tændt Lys i Haanden med Ordene: „Modtag en brændende og ufordunklet Lampe! Vogt din Daab, for at du, naar Herren kommer til Brylluppet, kan gaa ind med ham i den himmelske Højtidsal, for at du kan have det evige Liv og leve ved ham i Evighedernes Evigheder. Amen“.

Med saa stort Ceremoniel døbtes Københavns Børn for 500 Aar siden.¹²⁾ Ingen kunde være uberørt af Følelsen af, hvor stor og vigtig en Sag det var at tilhøre Kirken. Derfor var den videre Opdragelse ogsaa uhyre vigtig. Kravene til den kristelige Børnelærdom var i og for sig ikke store; alle skulde paa Dansk kunne fremsige Fader-Vor, de ti Bud og Trosbekendelsen, men om videre Uddybelse kunde der ikke blive Tale uden for de Drenge Vedkommende, som gik i Vor Frues Skole, og som jo næsten udelukkende var bestemt til at blive Kirkens Mænd. Paa et eller andet Tidspunkt i Barneaarene blev man *konfirmeret*, men Tiden var man ikke selv Herre over, da denne Handling kun kunde foretages af Biskoppen personligt eller hans bispeviede Vikar; dog maatte

¹²⁾ Se Joseph Freisen: *Manuale curatorum secundum usum ecclesie Roschildensis.*

Barnet ikke være under syv Aar gammelt. Der har været stor Spænding og mange Mennesker i Kirkerne paa de Dage, da selve Biskoppen med den hellige Salve kors-tegnede Ungdommen: „Jeg tegner dig med Korsets Tegn og bekræfter dig med Frelsens Salve i Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn“.¹³⁾

Baade *Trolovelsen* og *Ægtevielsen* var atter kirkelige Handlinger, som førte de allerfleste til Kirkens Dør.¹⁴⁾ Og naar Barnet var født, maatte ogsaa Moderen højtideligt indledes i Kirken, da hun „laa hedensk“ i Barselseng. Havde hun født et levende Barn, blev et brændende Lys baaret foran hende, var Barnet dødt, var Lyset utændt. Døde hun i Barselseng, begravedes hun i en graa Kappe og med slukket Lys. Først efter sin „Kirkegang“ var hun atter under Naaden.

Og kom *Sygdom* paa, kom Præsten med sin Hilsen: „Fred være med dette Hus og alle som bor i det. Fred med dem, der gaar ind og gaar ud“. Og efter at have overhørt den syge i Trosbekendelse (var han saa svag, at han ikke kunde fremsige den, sagde Præsten den), spørger han ham, om han tror, hvad der staar i de kristelige Symboler, og at det er sandt, hvad Kirken lærer — om han vil dø i den Tro — om han tror, „at vor Herre Jesus Kristus er død for dig, og at du ikke kan frelses uden ved hans Lidelses Fortjeneste og ikke ved dine egne Fortjenester“; og naar han ved Ord eller Tegn har svaret Ja til disse og lignende Spørgsmaal, saa tilsiger Præsten ham, at han kan være tryg, naar han tager sin Tilflugt til Mindet om Jesu Kristi Lidelse og tror og si-

¹³⁾ Sml. Kirkehistoriske Samlinger 2 R. II B. 605 f.

¹⁴⁾ Se *Scriptores Rerum Danicarum*. VI. 422. — Joseph Freisen: *Manuale curatorum secundum usum ecclesie Roschildensis*. 15. — Samme: *Liber agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis*. 61 f.

ger, at Kristi Lidelse er hans Klenodie, hans og hele Verdens Frelse.¹⁵⁾

Bærer det mod Døden, salves den døende med indviet *Olie* paa Ører, Næse, Øjne, Læber, Haandflader og Fødder;¹⁶⁾ og *Jordefærden* ender med, at Præsten tegner Korstegnet over Graven: „Se Herrens Kors: Fly bort alle Fjender! Se, sejret har Løven af Juda Stamme, Davids Rodskud“. Under Jordpaakastelsen siger han: „Af Jord skabte du mig. I Kød ikklædte du mig. Herre, min Gensløser, oprejs mig i den nye Dag“. Saa synges Salme 138, og der slutes med Requiem, Bønnen om, at den Døde maa hvile i Fred.¹⁷⁾ Saadan stedtes til Jorde paa Kirkegaardene om de københavnske Kirker.

Men det var ikke blot i Livets store Øjeblikke, at Kirken traadte nær. Dagliglivet skulde ogsaa leves, og det er farligt, fordi Synden trængte sig ind overalt. Og Synden skiller fra Naaden. Derfor maa enhver se til at faa sin Synd tilgivet. Hver Gang man har gjort en Synd, i alle Tilfælde før hver Altergang og mindst een Gang om Aaret, maa enhver Voksen til Skrifte for at gøre Bod og faa genoprettet sit Forhold til Kirken. I Kirkerne *Skriftestol* kunde de Bodfærdige finde Præsterne, og han stillede da sine Spørgsmaal, som med stor Menne-skekundskab og Erfaring blotlagde alle Sider af Hjerteliv og Gerninger.¹⁸⁾

Tre Ting maatte kræves for ret Bod: 1) Hjertets Anger, 2) Mundens Bekendelse, og 3) Fyldestgørelse i Ger-

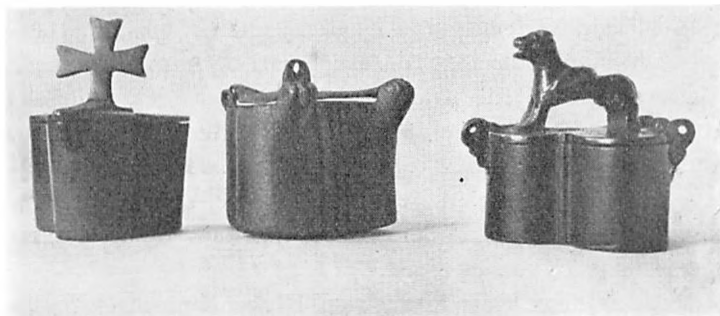
15) Freisen: Liber agendarum. 75—76.

16) Sst. 77 f.

17) Saaledes var Ritualiet her i Roskilde Stift. Freisen: Manuale curatorum. 45 f.

18) *Modus confitendi*, udg. af Chr. Bruun, afslører en fabelagtig Grundighed, naar det gælder det Spørgsmaal at hjælpe den Skrif-tende paa Gled.

ning. Havde man gjort ond Gerning, maatte den altsaa angres for at opnaa Tilgivelsen i Kristus; men desuden maatte den bekendes, og hvis nogen mellem sine aabnede Synder med Forsæt gemte en, maatte han vide, at den tilsagte Forladelse for alle de andre ogsaa var ugyldig. Og da enhver Synd faar baade evige og timelige Straffe, maatte man faa opgjort disse timelige Fyldestgørelser med Kirken, thi blev de ikke sonet paa Jor-

Middelalderlige Salvegemmer. Med et Rum til hver af de tre Fingre husede de viet Salve.

den, vilde de blive sonet i Skærsilden, som ogsaa hørte til Timeligheden. Den Bodstid, som paalagdes, kunde da ved gudvelbehagelige Gerninger afkortes.

Disse *gudvelbehagelige Gerninger* blev da paalagt den Bodfærdige; det kunde være Almisse til fattige eller Kirken, det kunde være Bønner eller Faste eller Pilgrimsrejse. Hvorfor ikke træde lige ind midt i Tiden og høre, hvad Lunds Ærkebiskop og otte Biskopper hver tilsagde 40 Dages Afkortelse i Bodstiden for, da de i Aaret 1445 gav et Afladsbrev til St. Peders Kirke! Denne Aflad tilsagdes enhver, som med Anger og Bekendelse besøgte nævnte Kirke for at tilbede og der overværede Messer, Bønner eller anden Gudstjeneste, eller som fulgte Kristi Legeme eller den hellige Olie, naar den

blev baaret til Syge, eller som rakte en hjælpende Haand til Kirkens Vedligeholdelse ved at skænke den eller bringe andre til at give aarlige Indkomster, Jorder, Lysestager, Udsmykning, Kalke, Bøger eller andet, der kan være til Kirkens Nytte, eller som med Knæfald tilbød Kristi Legeme, naar det under Messen opløftedes i Kirken, eller som kastede sig ned for den Korsfæstedes Billede og andægtigt kom hans bitre Pine ihu, eller som efter Romerkirkens Skik bøjede sig tre Gange for Jomfru Marias Billede og fremsagde Englehilsenen,¹⁹⁾ naar Aftenklokken slog, eller som til Jesu Kristi og hans velsignede Moders Ære bøjede Knæ og sænkede Hovedet, naar deres hellige Navne blev sungne eller læste i Kirken, eller som gik rundt om Kirkegaarden i Bøn for de Døde, eller som overværede en Begravelse der, eller som bad for de udstedende Biskoppers, deres Kirkers og hele Kristenhedens Lykke og Fred.²⁰⁾

Det var disse Gerninger, som Kirken opmuntrede til. Omtrent 25 Aar forud, i 1419, havde Vor Frue Kirke faaet et Afladsbrev af selveste Paven,²¹⁾ som opmuntrer til at hjælpe med til dens Bygningsværk og Reparationer, og han er i Stand til at tilsige over ti Aars Aflad.

Det er ikke vor Sag her at drøfte, hvilke Misbrug eller Misforstaaelser der kunde opstaa af saadanne Afladsbreve, men i Folkets daglige Liv spillede Tanken om Veje til at formilde Gud og udslette Syndens Følger en stor Rolle; ikke mindst gjorde det det i en Tid, der var fuld af Voldsomhed og Raahed, og derom har vi Vidnesbyrd nok.

Men til Hjælp for at slippe godt igennem det farlige Liv havde man da Kirkens Tjeneste. Ved *Messen* i Kir-

¹⁹⁾ „Hil dig Maria, fuld af Naade. Herren er med dig“.

²⁰⁾ Pontoppidan: *Annales*. II. 592—93.

²¹⁾ *Acta Pontificum Danica*. II. 1282.

kerne blev Kristi blodige Offerdød stadig gentaget paa ublodig Vis, og hver Gang behagede det ham at forvandle den hvide Oblat til at blive sit eget, sande, hellige Legeme, „det selvsamme Kød og Blod, som den salige Jomfru undfangede ved den Hellig-Aand og fødte“. Og i den gyldne Monstrans paa Kirkernes Altre saa de ham med deres egne Øjne. Og hver Gang de var til Stede ved Messen, og hver Gang de ofrede en Gave ved Messen, var de med til at modtage den fulde Naade, som Kristi Offerdød skænkede. Derfor var det en saare vigtig Sag, at Messens Offer blev frembaaret tit; og gav de deres Gave i deres Forældres eller andres Navn, saa blev det dem, der som ofrende fik Del i Messens Naade, og Bodstiden i Skærsilden afkortedes tilsvarende.

Saa stiftes der da Messer og oprettes Alter ved Alter i Byens Kirker, først og fremmest i Vor Frue og St. Nicolai. Saa skænkedes der Midler til, at der hvert Aar, saa længe Verden staar, maa blive sunget en Messe til gode for Giveren paa Aarsdagen for hans Død: hans *Aartid*. Og saa oprettede man *Gilder*. Deres Formaal var aldeles ikke selskabelige! Grunden til, at disse kollegiale Sammenslutninger dannedes, var dels fagligt at styrke deres Næring og Haandtering, men et andet Moment kom til at spille en meget stor Rolle. Det var for disse Haandværkere og Svende umuligt at yde de Gaver, som kunde skaffe dem Aflad og Hjælp i deres Salighedssag; men sluttede de sig sammen, kunde deres „Gilde“ magte, hvad den enkelte ikke formaaede, de kunde stifte Altre, og de kunde oprette Messer, som kom alle Brødrenes og Søstrenes Sjæle til gode. Over hele Landet møder vi disse Gilder, som spiller en mægtig Rolle i Bylivet. Forlængst havde de tyske Købmænd dannet deres „tyske Kompagni“, og i Frue Kirke havde de herboende Skotter oprettet et Alter indviet til St. Ninian.²²⁾

²²⁾ Se f. Eks. Københavns Diplomatarium. I. 275 og II. 255.

Foruden de tyske Købmænds Gilde dannedes netop for 500 Aar siden „det hellige Trefoldigheds Gilde af det danske Kompagni“, som kun optog de fornemste Borgere og Købmænd samt Adelsfolk; de begyndte allerede fra Stiftelsen at skyde til Papegøjen, og dette Gilde lever stadig videre som „det kgl. Skydeselskab“. Men ogsaa en Række andre Gilder var dannet eller blev grundlagt i Løbet af 1400-Tallet. Guldsmedene havde deres; Skræderne dannede deres Broderskab i 1415 med Tilladelse af Biskop Peder Jensen Lodehat i Roskilde „Gud og den helige Trefoldighed til Lov og Hæder og Ære“, og 1403 stiftede Bagersvendene et Broderskab og Lag, og da det er en karakteristisk Gildeskraa, de oprettede, skal Formaalet citeres: „Aar 1403 have vi Bagersvende i København ... optaget og stiftet et Broderskab og Lag den almægtige Gud til Lov, Hæder og Ære, alle Guds Helgener og Jomfru Sankt Karin til Lov og Ære og vore Sjæle og alle kristne Sjæle til Salighed hvert Aar at lade holde tvenne Messer i St. Karins Kapel i Vor Frue Kirke i København, den første Messe om Torsdagen efter Pinsedag, den anden Messe paa St. Knuds Dag efter Juledag. Disse tvenne Messer skal vi lade holde af Broderskabet, og hver Broder skal ofre til hver Messe een Penning. Om det er saa, at nogen Broder for af By og ikke kom til Messen at ofre, da skal han betale en Grot, om han ikke har lovligt Forfald, saa han ikke kan komme“ — og naar nogen af Broderskabet dør, skal de holde en Vigilie og Messe, vaage over Liget og følge det til Graven.²³⁾

Det var den jævne Mands Solidaritet i Liv og Død, som fandt denne smukke Vej.

Men trods Messer og Skriftemaal og Afløsninger og Aflad følte det dog, at det var svært at komme frelst

²³⁾ C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer i Middelalderen. II. 3—4; 30; 65.

igennem med de svage Kræfter. Saa var det godt, at der for Guds Trone stod *hellige Mænd og Kvinder*, som havde levet dette svære og farlige Jordeliv med dets Fristelser og Smerter. Hvor den store, strenge Dommer kun dømte efter Retfærdighedens Vægtskaaler, dér forstod *de* af Hjertet, at det er ikke saa let for et lille skrøbeligt Menneskebarn, og de kunde bevæges til at gaa i Forbøn hos den Evige, saa han kunde formaas til at lade Naade gaa for Ret.

Vor Frue, den hellige Gudsmoder, den yndige, straalende Jomfru Maria, var over alle andre Haabet og Tilflugten, thi hende kunde da hendes guddommelige Søn ikke nægte en Bøn! At Byens Hovedkirke var viet hende, var ganske naturligt. — Men ogsaa den øvrige lange Række af Helgener var det værd at paakalde. Gilderne valgte sig deres Skytshelgen; Hellig Trefoldigheds Gildet valgte St. Søren, og Bagervendene kaarede sig St. Karen, den viise og altid rene, Kristi trolovede Brud, som paa Billederne fremstilledes med den gyldne Troskabsring og Hjulet, hvormed hun knustes. Søfolkene holdt sig til St. Nicolai, og det samme gjorde de unge giftfærdige Piger; Skomagerne paakaldte St. Crispin og Barbererne St. Damianus; Malerne stolede paa St. Lucas og Smedene paa St. Eligius og de færende Svende paa St. Gertrud.

Men den enkelte kunde i sin Nød finde en lang Række Hjælpere, Helgener, som i Kraft af deres Martyrium maatte anses for at være i særlig Grad rede til at bruge deres Indflydelse til Hjælp for dem, der led af Sygdom, der svarede til deres egen Lidelse. Skulde St. Agathe, der fik Øjnene stukket ud før sin Martyrdød, ikke vise forstaaende Hjerte for Mennesker med Øjenlidelser? Og naar St. Apollonia selv fik Tænderne trukket ud, var hun naturligvis god til at paakalde i Tandpine. St. Rasmus fik Tarmene vundet ud af Livet, og han hjalp der-

for alle med Mavesmerter. St. Laurentius brændtes paa en Rist og forstod derfor dem, der brændtes af Lidenskabens Ild o. s. v., o. s. v. Ja, Lydligheden kunde her i Landet faa Folk til at kalde paa St. Brandanus som Hjælper mod Ildebrand og St. Blasius imod Blæst.²⁴⁾

For en primitiv og ukritisk Slægt som Senniddelalderens var her ingen Problemer ud over at finde den bedste Vej at opnaa Hjælpen paa. Og saa rejstes der da Alter ved Alter; i Vor Frue Kirke stod de Række ved Række for St. Søren og St. Theobald, St. Jep og St. Christoffer, St. Cæcilia og St. Birgitte, St. Knud Konge og St. Vilhelm, St. Lucius og St. Olaf, St. Dionysius og St. Brandanus, St. Magdalene og St. Margrethe, St. Peder og St. Paulus, St. Sebastian og St. Trefoldighed, St. Just og St. Jørgen o. s. v. henved 50 Altre. Og i de andre Kirker, især i Nicolai Kirke, fulgte man med omend med svagere Kræfter.

Men hvad der gjorde Helligdommen endnu mere betagende var, at ikke blot rummede hvert Alter en *Relikvie*, en Efterladenskab, af den Helgen, hvortil det var viet, men desuden ejede Kirkerne vældige Samlinger af saadanne Skatte, hvis Ægthed man slet ikke kunde drage i Tvivl; de betragtedes paa de Dage, da de fremvistes, med den dybeste Ærbødighed som direkte Bud fra de Aandsverdener, hvis Støtte man ikke kunde undvære. Alene hvad Vor Frue Kirke og Graabrødrenes Kirke ejede, var svimlende — og til alle disse Relikvier var der knyttet Aflad.

I Frue Kirke fremvistes Stykker af Kristi Kors, af Krybben fra Bethlehem, af Jord fra Getsemane Have med Bloddraaber, af Jomfru Marias Haar, af St. Ursulas Arm, af St. Annas Arm, af St. Olafs Klæder, af St. Vilhelms Finger og Skulderblad, af Knud Hertugs Kappe,

²⁴⁾ Sml. f. Eks. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark, og Forfs.: Danmarks Kirkehistorie. I. 563—81.

af Kristi Tornekroner, af Stenen, hvor St. Olaf blev dræbt, St. Jacob den Ældres Knæskal, et Stykke af den Fane, som en Engel gav St. Olaf; saaledes opregner Listerne Side op og Side ned om Relikvier af St. Peter og St. Andreas, St. Barbara og St. Nicolaus, af St. Sebastian og St. Christoffer, af St. Jørgen og St. Jeronimus o. s. v.

St. Martin af Tours paa middelalderligt Kalkmaleri. St. Martin delte sin Kappe med en Tigger og er derfor den særlige Almissehelgen.

Hundrede efter Hundrede, ofte med to eller flere Stykker af samme Helgen. — Og i Graabrødre Kirke var der lige saa mange og lige saa fine Rariteter, som maatte tilfredsstille selv den mest kræsne, lige til Sjældenheder som den Sten, Kristus stod paa, da han græd over Jerusalem, og den Blok, paa hvilken Paulus blev halshugget.²⁵⁾ Og naar man saa erfarer, hvilke Bjerge af Aflad der er knyttet til en Række af dem og til Gudstjeneste i

²⁵⁾ Scriptores Rerum Danicarum VIII. 260—93.

bestemte Kirker,²⁶⁾ saa forstaar man, med hvilken Ærbødighed Kirkerne og deres Tjeneste blev betragtet.

Nuvel! det betyder ikke, at det var en usigelig from Slægt, som i de Dage befolkede København! Det var tværtimod en Slægt med varmt Blod og løse Hænder, men derfor ogsaa en Slægt, der forstod, at der maatte gøres Bod; ak, de havde jo alle saa mange Synder at brænde for i Skærsilden!

Og dog gik selv under Gudstjenesten Naturen over Optugtelsen, og det maa indskærpes, at man ikke maa „raabe, tale, snakke eller sludre, som mange gør desværre, der taler og skogrer, ligervis som de sad paa en Gildesbænk, og derved drager andre bort fra deres Gudselighed“.²⁷⁾ Selv om disse Ord ikke udtrykkeligt er møntet paa Københavnerne, saa maa disse sikkert regnes med i Flokken. Til deres Undskyldning tjener dog, at hele Messetjenesten holdtes paa det uforstaaelige Latin, og Folkeforvrængninger som „Kørilejs“ og „Hokuspokus“ som Udtryk for noget uforstaaeligt har jo Gudstjenestens „Kyrie eleison“ og „Hoc est corpus“ til Grundlag.

Men med et fast Greb i Tankeliv og Følelsesliv stod Kirken med Bygninger og Institutioner og Aandsmagter midt i Hverdagen i Datidens København. Det gjorde den kun yderligere uundværlig, at den var den eneste Institution, som prøvede at hjælpe Syge og Fattige en Smule til Rette.

Kirkens sociale Tjeneste.

Alt socialt Barmhjertighedsarbejde i Samfundet har sin Rod i Kirken. Den, og den alene, paatog sig i ældre Tid at sørge efter Evne for de Lidende i Folket, og ogsaa i det gamle København hvilede denne Omsorg paa

²⁶⁾ Sst. 269.

²⁷⁾ Brandt: Christiern Pedersens danske Skrifter. II. 470.

kirkelige Institutioner, uden at det nu er muligt helt at drage Linjerne klart mellem de forskellige Stiftelsers Omraader. De gamle store Munkeordener som Benediktinere og Cisterciensere, der ifølge deres Regler og Administration maatte have store Jordbesiddelser til Raa-

Middelalderligt Relikvieskrin. Paa Helgendage og andre Højtidsdage fremvistes Relikvier.

dighed, havde deres store Klostre ude i Landet som Ringsted og Skovkloster (Herlufsholm), Sorø og Esrom m.m. Men kort efter Aar 1200 kom de Ordener, som skulde befolke Byerne, nemlig *Tiggermunkene*. „Aar 1232 kom de smaa Brødre for første Gang vandrende ind i Danmark paa deres nøgne Fødder“, melder Graabrød-

renes Historie,²⁸⁾ og ved samme Tid var ogsaa Sortebrødrenes Orden kommet. Af disse Barfodmunke blev det dog kun Graabrødrene, Franciskanerne, som fæstede Bo i København.

1238 fik de skænket Byggegrunde i København, Roskilde, Kalundborg og Næstved af Ærkebiskop Andreas Sunesøns Broderdatter, Inger af Regenstein,²⁹⁾ der var Datter af Jacob Sunesøn til Møn og Søster til Biskop Peder Jacobsen af Roskilde; og i de følgende Aartier fik de Klostre i næsten alle danske Byer. De organiseredes i Provinsen Dacia, som omfattede hele Norden, og inden for den var der Kustodier; her i Landet var der seks saadanne Omraader, og Københavns Graabrødrekloster hørte under Kustodiet i Roskilde, der omfattede de seks sjællandske Klostre.³⁰⁾

Tiggermunkene var ikke blot selv ejendomsløse, men heller ikke Klostrene maatte have Ejendomme, hvoraf de kunde have deres Udkomme; de var henvist til at leve af Almisser alene, og det berettes da ogsaa, hvorledes Graabrødrene i København gik ud paa Gader og Stræder og ved Stranden med Kurve og Indsamlingstavler efter Almisser.³¹⁾ Ogsaa Omegnen besøgte de, idet de drog „i Termen“ med en Vogn til de indsamlede Gaver. Deres selvfornegetende Liv tiltalte Folk, der ansaa det som en sandere Efterfølgelse af Kristi Fattigdom end Prælaternes Rigdom, og deres Orden havde faaet uhyre Gunstbevisninger i Retning af Afladsrettigheder, som de kunde lade gaa videre til de fromme.

Desuden repræsenterede Graabrødrene den folkelige *Prædiken* i Middelalderen. De Prædikener, som Biskopperne fra omkring Midten af 1400-Tallet tilskyndede

²⁸⁾ M. Cl. Gertz: *Scriptores minores*. II. 293.

²⁹⁾ Sst. II. 296.

³⁰⁾ Johs. Lindbæk: *De danske Franciskanerklostre*.

³¹⁾ Sml. Hoffmanns *Fundationer*. X. 193—94.

Præsterne til at indlægge i Messetjenesten, havde langt fra den Popularitet som Tiggermunkenes, der med gløddende Veltalenhed skildrede Kristi Lidelse og Saar og kaldte til Bod og Omvendelse, og som samlede store Skarer i Klosterkirkerne, naar de Graabrødre, der var præsteviede, prædikede.

Vi kender ikke Tallet paa det Brodersamfund, som befolkede Klostret ved Graabrødreplads; ved Reformationstiden var der vist ikke stort mere end et Dusin Brødre,³²⁾ og om der har været flere ved Midten af 1400-Tallet, ved vi ikke. Ganske vist betød denne Periode et Opsving i Klosterets Anseelse, idet man brugte „Graabrødre Klosters Stue“ til Kongens Retterting, da der aabenbart endnu manglede passende Bygninger i den nybagte Residensstad. Ogsaa den store Klosterkirke tyder derpaa. Den havde ikke blot, som allerede nævnt, en Rigdom paa 4—500 Relikvier, men ogsaa Messeudstyret var pragtfuldt: 10 Hagler af Gyldenstykke, 4 af Damask og 14 af forskelligtfarvet Fløjl.³³⁾ Selv om de ikke alle var i fin Stand, vidner de dog tillige med de 7 forgyldte Alterkalke og Diske om betydelig Pragt.³⁴⁾ I Klosterets Gæstherberg stod 6 opredte Senge.

Klosterets Grund var stor og naaede fra Klosterstræde til Kødmandergade, og selve Komplekset laa paa Hjørnet af Klosterstræde, og Syd derfor laa Avlsgaarden; langs Skindergade laa Kirkegaarden og atter Øst derfor Tegloven.

Det var Københavns eneste Kloster paa den Tid, da Stadsretten blev udstedt. Her har man forsøgt at bespise fattige og at hjælpe syge; men i denne sidste Retning har Brødrene næppe formaaet at udrette saa meget som

³²⁾ Allen: Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie. I. 594.

³³⁾ Severinsen: De rette Messeklæder. 39.

³⁴⁾ H. F. Rørdam: Københavns Kirker og Klostre. Tillæg 125.

de store Herreklostre, hvis imponerende Lægekunst vi har faaet Indblik i ved Æbelholt Kloster og især Øm Kloster i Midtjylland.³⁵⁾ Men det har næppe været følt som et Brud med Klosterets Traditioner, da Frederik I bestemte, at Klosteret skulde anvendes til „fattige, vanføre og syge Mennesker, som ligge og er udi Hospital og Helliggejsthus i København, til Hjælp, Trøst og deres Livs Nødtørft og Opholdelse“.³⁶⁾

Godt et halvt Hundrede Aar efter Graabrødreklostrets Grundlæggelse stiftede Biskop Johannes Krag af Roskilde omkring Aar 1295 et *Helligaands Hospital* lige Syd for Graabrødrene.³⁷⁾ Det var ikke mindst Korstogtidens Johannitterorden, der med sin Hospitalsvirksomhed vækkede hele Europa op til at paatage sig Ansvar for syge og gamle og Hittebørn, og i 1200-Tallet vokser Helligaandshusene frem i Danmark med en saadan Kraft, at der i Løbet af et Par Aarhundreder stod Huse i nær ved 30 Byer. De havde vist ikke nogen indre Organisation, og hvert Hospital virkede for sig, men til Gengæld for manglende organisatorisk Støtte havde de Folkets Kærlighed og Taknemmelighed om sig. De tog sig af Hittebørn, de plejede de syge, de gav de gamle et Aldersdomshjem. En Gang om Ugen skulde Brødrene og Søstrene paa Gader og Stræder opsøge de nødstedte; selv var de kun Husenes Tjenere, de fattige var deres rette Ejere og Herrer. Det var forstaaeligt, at Helligaandshusenes „Bedere“ ikke gik Tiggergang forgæves; her var en Tjeneste, som alle forstod Betydningen af, og

35) Se f. Eks. Kr. Isager: *Skeletfundene ved Øm Kloster*. — Samme: *Fra en Hospitalskirkegaard fra Middelalderen*. *Hospitals-tidende* 1934. 705 f.

36) H. F. Rørdam: *Anf. Skr. Tillæg* 139.

37) J. Lindbæk og A. Stemann: *De danske Helligaandsklostre*.

alle vedkendte sig, at her mødte de i Sandhed Kristi Tjenerne.

Saaledes laa da Helligaandshuset i København³⁸⁾ paa den Grund, hvor Helligaandskirkens Bygningskompleks endnu staar. Det var ved den Tid, vi her omtaler, for 500

Københavns Helligaandsklosters Segl. Peter og Paulus med Dobbeltkorset under Helligaandens Due.

Aar siden, en talrig Mængde af Smaahuse med Sygestuer og Boliger for gamle. Gennem Aarhundredet var der skænket talrige Gaver dertil, thi ikke blot forstod man Værdien af Hospitalets Gerning, men desuden agtedes Almisse til fattige „for Guds Skyld“ højt, fordi det gav rige aandelige Skatte. „Almisse renser fra al Synd og frier fra Døden“, mente man. Baade Jordegods og

³⁸⁾ Sml. H. F. Rørdam: Københavns Kirker og Klostre. 297 f.

Fødevarer tilflød det,³⁰⁾ og da Christoffer af Bayern gav sin Stadsret for Byen, bestemmes der i 5. Kapitel Stk. 18, at de Borgere, som bager for smaa Brød, skal miste dem, og de skal sendes til St. Jørgens og Helliggejsts Huse!⁴⁰⁾

En Strøm af syge er gaaet ind og ud af Helligaands-huset; og en talrig Skare hjælpeløse gamle har fundet Hjem der. Men ikke alle var saa hjælpeløse, at de intet kunde udrette, saa Stadsretten maa paabyde, at de, som er indgivne i Helligaandshuset, maa ej købslaa; de, som gør det, skal betale Skat til Byen.⁴¹⁾

Selvfølgelig har Stiftelsen faaet et Kapel eller en Kirke fra Begyndelsen, og vi hører, at den omtales i 1449.⁴²⁾ Den nuværende Kirke er dog senere stærkt ombygget, og den havde i Middelalderen hverken Spir eller Taarn.

I 1472 tog Christian I Hospitalet under sit Værn og ombyggede hele Anlægget til et firelænget toetages Kom-pleks med Kirken som Sydfløj, og i 1474 omdannes Hel-ligaandshuset til et regulært Helligaandskloster, hvis Brødre skal følge Augustinerreglen. Dette stadfæster Pa-ven den 13. April. Siden, i Reformationstiden, blev dets Kirke en af de evangeliske Hovedkirker, og den blev Sognekirke i Stedet for den nedlagte Clemenskirke.

Men Klosterets Gerning som Tilflugtssted for syge og gamle var naturligtvis alt for værdifuld til at kunne op-høre, og 1530 blev andet Stiftelsesgods lagt til, og to Aar senere kom hertil Graabrødre Klosters Gods. Af dette skabtes da det Hospital, „fattige og syge og saare Men-nesker til Hjælp, Trøst og Underholdning“, som fik Ret

³⁰⁾ Som Eksempel: 1447 skænkede Ridderen Anders Nielsen Hel-ligaandshuset i København et Pund Rug, et Pund Byg og et fedt Svin (et Pund er 20—24 Skæpper). Kr. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder. 211.

⁴⁰⁾ Københavns Diplomatarium. I. 171.

⁴¹⁾ Sst. I. 173.

⁴²⁾ Sst. II. 89.

til at udsende Bud over hele Sjælland for at samle Almisser, og som trods Tidernes Omskiftelser lever videre den Dag idag, nu under Navnet *Vartov*.

Saaledes havde da vore Forfædre i Staden ved Kirkens Hjælp prøvet at lindre Kaarene for de fattige. I al Sim-

Helligaandsbrødre i Tjeneste. Fra disse Huse udgik en Strøm af Barmhjertighed.

pelhed var der i selve Vor Frue Kirke ogsaa ydet en lille Haandsrækning, idet der ved St. Dionysius's Alter var stiftet og indrettet et Varmebækken, som Vinteren igennem skulde holdes forsynet med Kul. Denne Ildpande skulde være „til fattige Folk og Peblinge at varme dem ved“.⁴³⁾

⁴³⁾ Københavns Diplomatarium. I. 532. II. 300. IV. 536.

Men endnu en Art hjælpeløse og ulykkelige havde Middelalderen, og ikke blot ulykkelige, men farlige for Samfundet. Det var de *spedalske*.

Denne i gammel Tid uhelbredelige Sygdom var blevet en Svøbe for Europa i Middelalderen, og i Syden begyndte man at samle de spedalske i Hospitaler, baade for at pleje dem og mildne deres sidste Dage, og for at isolere dem fra de sunde. Ogsaa her var det naturligvis Kirken, som førte Hjælpen frem. Allerede tidligt havde man begyndt at skille dem ud fra de andre syge, som samlede i Helligaandshusene, fordi de skulde plejes paa mere afsides Steder, uden for Byomraadet for Smittens Skyld, og medens det almindelige Hospitalshus havde Helligaanden som Beskytter, blev tidligt den rene Ridder, alle nødlidendes og svages Beskytter, St. Jørgen, Værnehelgen for dette Barmhjertighedsværk. Derfor finder vi St. Jørgensgader og St. Jørgensbjerg ved saa mange af vore Byer.

Ogsaa Middelalderens København havde sin St. Jørgensgaard.⁴⁴⁾ Hvor gammel den er, ved vi ikke. Da Ridderen Peder Olafsen i Karise opretter sit Testamente i 1261, betænker han „Hospitalet i Hafn“ med 10 Mark Penge,⁴⁵⁾ men antagelig var det ret nyt dengang. Det havde som sin særlige Helgen St. Olaf, da det stiftedes, og ved Slutningen af Middelalderen var der Plads til 20 syge. Dets Beliggenhed er ikke vanskelig at fastslaa, det laa for Sydenden af den Sø, der stadig hedder St. Jørgens Sø.

Her har man da gennem Aarhundrederne samlet de spedalske fra København, og der blev givet Gave efter Gave dertil. Sidst i 1300-Tallet laa Gaarden øde i lange

⁴⁴⁾ H. F. Rørdam: Københavns Kirker og Klostre. 331 f. — Trap. IV. Udg. I. 771.

⁴⁵⁾ Kr. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder. 9.

Tider efter Hansestædernes Ødelæggelse af Staden i 1370,⁴⁶⁾ men først i næste Aarhundrede er den i Brug igen. Paa den Tid, hvorom vi her samler Opmærksomheden, var man antagelig ved at genopbygge eller restaurere Kirken, da der i 1447 foruden Madvarer testamenteres en lødig Mark „til Kirkens Bygning“.⁴⁷⁾

Hvor nødvendigt for Byens Sundheds Skyld et saadant Hjem for Spedalske var, kan ses af, at Stadsretten af 1443 har følgende skarpe Bestemmelse: „Hvo, som fanger spitalsk Sot⁴⁸⁾ udi Staden, han skal nødes ud at fare til St. Jørgens Hus inden den Tid, som hannem af Foged og Borgmester forelagt vorder. Gør han det ikke, da maa de føre ham og hans Gods did paa hans Kost og Tæring“.⁴⁹⁾ Her dannede de Syge da et Broderskab i Lighed med Klostrenes Konvent, og Forstanderen synes i vigtige Sager at have raadført sig med dem.

Ved de store Ændringer af Styrelsen af Syge- og Fatigvæsenet, som Reformationen bragte, lagdes St. Jørgensgaardens Gods og Indtægter sammen med Helligaandsklosterets og de øvrige Stiftelsers.

Saaledes prøvede da Kirken ogsaa i København at være en Hjælper, ikke blot for Sjælene, men ogsaa for Lege-merne. Og man kan ikke undres over, at den har optaget en stor Plads ikke blot paa Byens Grund, men ogsaa i dens Liv og Forestillingskreds.

Tidens Baggrund.

Nu hedder det saa naturligt „Kongens København“, men for 500 Aar siden vilde det falde i hvert Fald de

⁴⁶⁾ Scriptorum Rerum Danicarum. VII. 86.

⁴⁷⁾ Kr. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder. 211.

⁴⁸⁾ Ordet Hospital (forkortet: Spital) knyttes saa nær til Forestillingen om denne Sygdom, at disse Syge ligefrem kaldes spedalske paa Dansk.

⁴⁹⁾ Københavns Diplomatarium. I. 173.

ældre betydeligt lettere at sige „Bispens København“. Ikke blot laa Aaret 1417, da Kong Erik tiltvang sig Staden af Roskildebispen, slet ikke saa langt tilbage; men dertil kom, at ingen af Biskopperne havde tilladt, at der groede Græs over den Begivenhed — og mindst den daværende.

Paa Roskildesædet sad den højadelige *Jens Pedersen Jernskæg*, som overtog Embedet i 1431. Selv havde han altsaa ikke som Biskop været Københavns Herre i verdslige Sager, men han harmedes over den Uret, som hans Forgænger havde bøjet sig for.

Det var i Virkeligheden en gammel Sag, som her havde naaet sin Afslutning. Ingen kunde bestride, at Byen var Roskildebispens By, Grunden var af Kongen skænket til Absalon, og det var ham, der havde grundet dens Opblomstring baade ved Opførelsen af Borgen og Grundlæggelsen af Kirker. Men dens Beliggenhed og Udvikling gjorde den attraaværdig i Kongens Øjne; med sin trygge Havn og den naturlige Beliggenhed som Bindeled mellem Østdanmark og Sjælland var den af stor Værdi. Vi ser da ogsaa, at Valdemar Atterdag benytter de fortvivlede Opløsningstider omkring Midten af 1300-Tallet til at franøde Biskop Henrik af Roskilde Brugen af Slottet og dertil Herskabet over Byen og alle Rettighederne der. 21. Nov. 1350 udsteder Biskoppen Overdragelsesbrevet,⁵⁰⁾ som dog ikke er bindende for hans Efterfølger; men Valdemar holdt den fast, og først Margrethe lod den komme tilbage til den rette Ejer. Hendes højt betroede øverste Kansler *Peder Jensen Lodehat*, der 1395 flytter fra Aarhus Bispestol til Roskilde, overlever hende kun i fire Aar til 1416, og medens Embedet staar ledigt, benytter Kong Erik Lejligheden til at rejse Krav paa Byen, og Domkapitlet maatte lade det bero ved, at en af Bi-

⁵⁰⁾ Københavns Diplomatarium. I. 89—90.

skopperne i Rigsraadet styrede den indtil videre. Da valgtes den afdøde Biskops Brodersøn *Jens Andersen Lodehat*, der allerede var Kongens Kansler, til Efterfølger, og hans nære Tilknytning til Kongen gjorde hans Stilling saa svag, at han Aaret efter maatte se Kongen tage Staden og Slottet i Besiddelse uden at kunne gøre mere end afmægtige Forsøg paa at genvinde Bispesædets værdifulde Besiddelse.

Da han døde i 1431, tiltraadte Jens Pedersen Jernskæg Embedet, og han stod ubunden af Kongen og traadte straks i Modsætning til ham; han var virksomt med ved Kongens Afsættelse i 1439 og var med til at vælge Christoffer af Bayern til Efterfølger. Nu mødte han atter med Roskildestolens gamle Krav, men det eneste, han opnaede, var et tilsyneladende aldrig opfyldt Løfte om, at Spørgsmaalet skulde underkastes en lovformelig Rettergang. Men han glemte ikke Kravet. Da Kong Christoffer døde, gav Roskildebispens kun den nye Kong Christian sin Stemme paa den udtrykkelige Betingelse, at København skulde tilbagegives;⁵¹⁾ dog maatte han nu som sekundært Vilkaar sætte, at Staden kunde ombyttes med Møn — og denne Udvej valgte Kongen, saa København forblev i Kongens Magt. Biskoppen døde allerede samme Aar, 1448.

Vi kan ikke se, om de Planer, som Kong Erik syslede med, angaaende Oprettelsen af et *Universitet* i Danmark, omfattede Ønsket om, at det skulde have til Huse i København. I 1419 havde han opnaaet Pavens Bevilling,⁵²⁾ men her tales om en af *Domkirkerne* som Sæde for det, og i samme Retning gaar det Pavebrev, som et halvt Aar senere paalægger Ærkebiskoppen i Lund Peder Lykke og

⁵¹⁾ Danske Magazin. 4. R. 2. B. 64, 67.

⁵²⁾ Acta Pontificum. Nr. 1279.

Biskoppen i Roskilde at oprette Universitetet.⁵³⁾ Disse Planer blev som bekendt først virkeliggjort et halvt Aarhundrede senere, men vi kender ikke Grunden til, at Kong Erik lod dem falde. Det er tænkeligt, at den pavelige Bestemmelse om, at der ikke maatte undervises i Theologi, har svækket Interessen. Utænkeligt er det heller ikke, at Kravet om Tilknytning til en Domkirke har krydset Eriks Planer om at gøre den nye Kongestad til Universitetsstad og har bevirket, at Sagen er henlagt. Sikkert er det, at først den 19. Juni 1475 udstedes den Pavebulle,⁵⁴⁾ hvorpaa Københavns Universitets Oprettelse hviler.

Som allerede fortalt optraadte Roskildes Biskop med ganske betydelig Kraft lige over for Kronen, selv om han maatte trække det korteste Straa i Kampen. Ogsaa Københavns første Prælat i Aarhundredets Midte var en betydelig Skikkelse. Det er Dekanen ved Vor Frue Kirke Dr. juris *Knud Mikkelsen*.⁵⁵⁾ Han var en velstuderet Mand, der ved Universitetet i Erfurt ikke blot erhvervede Graden Dr. juris utriusque, men ogsaa var Universitetsrektor 1434—35. Da synes han allerede at have været brugt i det politiske Liv, og 1440 møder vi ham i Københavns ledende Embede, og han anvendes sammen med højt betroede Rigsraader i diplomatiske Forhandlinger med England,⁵⁶⁾ og han faar endogsaa Sæde i Rigsraadet, i hvilken Egenskab han er med i Bergen for at udstede Forbindelsesbrevet mellem Danmark og Norge.⁵⁷⁾ I 1453 blev han Biskop i Viborg, og hans Lærdom i Jura satte sig Frugt i hans Glosser til Jydske Lov og hans

53) Sst. Nr. 1303, 1304.

54) Sst. Nr. 2652.

55) H. F. Rørdam: Københavns Kirker og Klostre. 99—101.

56) Hans Knudsen: Diplomatarium Christierni Primi. 8.

57) Sst. 30.

„Om Kirkens Doms Lov og om hendes Fremgang“. Efter hans Afgang til Viborg synes Dekanatet at have staaet ledigt i en Aarrække.

Det øvrige Præsteskab i Perioden synes ikke at have indskrevet deres Navne i Historien.

Var det for Byen København en vis Uklarhedens Tid, fordi det endnu ikke var endelig afgjort, hvem der skulde være dens Herskab, saa var Stillingen i den store kirkelige Verden ikke mindre urolig. Dog har vi ikke bestemte Vidnesbyrd om, hvorvidt Dønninger af disse Stridigheder er naaet til Byens Gejstlighed og gennem den til Borgerskabet.

Over hele Kristenheden gik der i disse første Aartier en mægtig Bølge af Uro, fordi mange forstod, at Kirken trængte til en „*Reformation paa Hoved og Lemmer*“. Lige fra Pavestolen til Landsbypræsten var Kirken blevet verdsliggjort, saa der maatte gribes ind. Derfor ønskedes der indkaldt til et almindeligt Koncilium, som ogsaa skulde have Myndighed over Paven, og man saa nærmest Redningen i at lægge al Myndighed klarere i *Bispernes* Hænder. Men de første Forsøg førte kun til, at Kirken blev sprængt med to Paver, og da et Koncilium i Pisa i 1409 afsætter de to og vælger en ny, bliver Resultatet blot, at nu har man *tre* Paver! Til denne Splid kom den voldsomme reformatoriske Bevægelse, *Johan Huss* havde rejst i Böhmen, en Bevægelse, hvis Bølgeslag sikkert i alle Tilfælde den farende Del af Københavns Befolkning havde mærket paa Rejser i Tyskland. To danske Biskopper var med paa det Kirkemøde i *Konstanz*, der holdtes i Aarene 1414—18, og som 1415 lod Huss brænde som Kætter. Den gamle, djærve, danske *Johannes Skondelev* fra Slesvig havde trods sin ærefulde Fortid nu mindre Betydning, men den meget yngre *Peder Lykke*, der dengang var Biskop i Ribe og siden i

1418 blev Ærkebiskop i Lund, var med Liv og Sjæl med i Bevægelsen. Det svære Spørgsmaal med de tre Paver løstes denne Gang ved, at man gennemtvang, at alle tre maatte gaa, og en ny, men ældre og svag Mand valgtes. — Men Hovedsagen, „Reformen paa Hoved og Lemmer“, kunde man ikke magte.

Ved Ærkebiskop *Peder Lykke* føres Tanken om Reformer gennem Bispeembedet frem her i Landet, og netop København bliver Sædet for en Nationalsynode i 1425.⁵⁸⁾ Paa denne styrkes Bispemyndigheden betydeligt; Klostersamfundenes Uafhængighed indskrænkes meget stærkt, og man skrider til en Række Forordninger, som skal højne det aandelige og sædelige Liv inden for Gejstligheden.⁵⁹⁾ Men noget nyt kunde ikke findes. Man indskærpede blot ældre kendte Krav. Men i Forholdet mellem Klostergejstligheden og Bispeembederne gled en stigende Magt over paa Biskoppen.

1431—49 samledes et nyt Kirkemøde, denne Gang i *Basel*, men det splittedes i to, som hver valgte sin Pave, og dermed var Forvirringen atter i fuldt Flor, indtil den ene Pave endelig i 1449 nedlagde sin Værdighed. Men da havde Erfaringerne berøvet de ivrige enhver Trang til flere Forsøg paa at reformere ved Koncilier.

Men herhjemme havde den virkelig betydelige Ærkebiskop *Peder Lykke* lige til sin Død i 1436 staaet fast sammen med Kongen. Da han afløstes af *Hans Laxmand* paa Ærkestolen, var det en ny Tids Mand, der traadte frem. Han gik kraftigt imod Kongen i alt, hvad der angik *Kirkens Uafhængighed*, og det er naturligt, at en Mand som *Jens Pedersen Jernskæg* nu rejser Kravet om København. Det var den kraftige Konciliarismes Aand, der ved Ærkebispe *Hans Laxmand* svævede over det

⁵⁸⁾ P. G. Lindhardt: Danmark og Reformkoncilierne. 49—65.

⁵⁹⁾ Statutterne er aftrykt i Pontoppidan: *Annales*. II. 540—49. En kortere Regest paa Tysk er trykt. 536—40.

Kirkemøde i Ribe, som afsluttede Kroningsfestlighederne Nytaarsdag 1443. Her gennemføres de biskoppelige Krav uanset alle tidligere Privilegier for Klostre og Kirkepatroner, og ikke mindst Kongens Magt blev trængt tilbage.

Saaledes stod Forholdene i Kirkens ydre Stilling for 500 Aar siden, men det skulde ikke vare mange Aar, før Christian den Første i Forbindelse med den atter opgaaende Pavemagt paany genvandt det kraftige Tag i Kirkens Styrelse. Og Pavemagten, der havde modsat sig den ønskede „Reform paa Hoved og Lemmer“, styrede nu ad de gamle Baner lige ind i det Sammenbrud, som betegnes med det ene Ord: Reformationen.

Og da stod Københavns Borgere rede til at slutte op i forreste Linje om de nye Tanker.

SMAASTYKKER.

1. Hvad man talte om i København Januar 1785.

Da den teologiske Professor *Rosenstand-Goiskes* Søn *Johan Philip* (Broder til Forfatteren af „Den dramatiske Journal“ Peder R.-G.) havde fuldendt sin akademiske Bane, fik han Ansættelse i det vestindisk-guineiske Generaltoldkammer, blev en dygtig og paalidelig Embedsmand og endte som Første Deputeret i Generaltoldkammeret. Mens han sad som Fuldmægtig, stod han i Korrespondance med flere Venner og Bekendte, der var Embedsmænd paa vore vestindiske Øer, og det var paa deres Anmodning, at han fra 1785 begyndte at affatte og tilsende dem maanedlige Hefter, der kunde fortælle dem noget mere om, hvordan det stod til i Kongens København, end hvad de magre danske Aviser kunde byde paa. Igennem 6 Aar sendte han Vennerne derude sine maanedlige „Relationer“, der i Rubriker fortalte om, hvad der i Øjeblikket bevægede Sindene herhjemme. Originalerne er sandsynligvis alle gaaet tabt ude i Vestindien, men han har været saa forsynlig at lade indføre Afskrifter af sine Maanedsberejninger i sex Kvartprotokoller, der omhandler Aarene 1785—90 foruden en Afskrift i Folio fra 1795. De opbevares nu i det Kgl. Bibliotek. Om han har fortsat sin Virksomhed som dansk-vestindisk Korrespondent, vides ikke — mere er i hvert Fald ikke bevaret.

Disse Beretninger maa ikke tages for mere end, hvad de er — en litterær-kritisk Redegørelse for Stemninger i Datidens København, Smaat og Stort, Vigtigt og Uvigtigt mellem hinanden. Det er maaske mere Rygte end Historie, men har alligevel sin Interesse. En Prøve fra 1785 gengives paa de følgende Blade.

Asiatiske Compagnie.¹⁾

Denne Post er i vore Tider saare vigtig.

Jeg har meldet noget om Cassa Mangelen tilforn, og om den udgivne Bog i denne Anledning. Da ieg ei kan sende samme, saa sender ieg Udskrivt af den Rapport, som fra Commissionen til Casse-Mangelens Undersøgelse er leveret Kongen. Revisions Forretningen, som er af megen Vitløftighed, indeholder en Mængde vigtige Beskyldninger, hvoraf dog en heel Deel skal være u-rigtige. De gaaer ei ud paa mindre end at bevise, at Directeurerne af Kiøbmandsstanden skal have foraarsaget Compagniet Skade med Vexler og leverede Varer og selv have taget Erstatning for falsk packet Thee, som er nægtet andre. Ved u-rigtig Omgang med Vexler skilt Compagniet ved 45 til 46000 rdlr. At have indkiøbt et slett Skib og betalt det dyrt uden at lade kyndige Mænd bedømme det, ved hvis langvarige Reise af 3 Aar og betydelige Reparationer Compagniet har tabt 52,510 rd. Icke at have paaaset Gielden inddreeven, som derved er bleven u-sikker. Kiøbt slette og u-afsettelige Varer, modtaget Varer til høje Priiser, som ei vare brugbare, alleene for at tiene deres Venner. Accorderet om et Skibs Bygning med Peter Johansen, som kostede 17660 Rd. meer end accorderet. Ladet dem udlevere Varer, som vare kiøbte paa Auctioner uden at stille Sickerhed m. m.

Revisorerne gaves lige saa got et Skudsmaal. De have opholdt dem ved smaae Ting og ladet store gaae forbie, de have ei engang kiendt den Instrux, hvorefter de skulle handle, de have ei paaagtet Casse Beholdningen. De have ei haft Opsigt med Leverantzer, de have ladet

1) Om Asiatick Compagni var stort Røre. I 1783 var det opdaget, at den administrerende Direktør, Justitsraad Haaber, i Forening med Bogholderen og Kassereren havde besveget Compagniet for henimod 700,000 Rdr., og Interessenterne vilde gøre den tilsynsførende Direktion ansvarlig herfor. Sagen gav Anledning til en offentlig Pennefejde, og i Særdeleshed vakte et anonymt Skrift, „Brev fra Z. til U. Tvistighederne i det asiatiske Compagni angaaende“ stor Opmærksomhed. En af Revisorerne, Justitsraad van Deurs, ansaa sig fornærmet derved, og da Bogtrykkeren ikke vilde navngive Forfatteren, idømtes han en Bøde af 200 Rdr. Se iøvrigt den udførlige Fremstilling i C. Bruun: Kjøbenhavn III, S. 465 ff.

Regnskaber i lang Tiid henligge u-reviderede. Saadant og meere indeholder denne Revisions Forretning. Directionen skal have giort store Laan uden Interessentskabets Vidende, giort udenlandske Laan mod deres egne Propositioner, have ladet det, der skyldedes til Compagniet, u-betalt, saa Compagniet selv har maattet laane Penge. Jngen Opsigt er ført over Betienterne eller hypothèque Cassen; ligesaa lidet med Sølv-Kammeret, saa at der har existeret betydelige Mangler paa udsendt Sølv. U-riktige Extracter og Beregninger ere forelagte Interessentskabet, overdrevne Omkostninger ved Mynstringer o.s.v. tilladte, Directionen sjælden samlet, har ei undertegnet Ordres, ey holdt ordentlig Protocol over Resolutioner, raderet udi Bøgerne baade Ord og Tall. Om den lovkyndige Directeur, afg. Iustitz-Raad Haaber taler man intet, men den Søe-kyndige,²⁾ for ingen Tilsyn at have haft med Skibenes Jndkiøb, og de øvrige for Resten blive ey glemte. Underbetienterne haver ingen ordentlige Bøger holdt, da samme er raderet, de have faaet Beholdningen af deres Cassa attesteret, uden Regnskabet var approberet. Betienterne haver imod Conventjonen giort Leverantz etc. Hvorvidt, at disse Beskyldninger ere sande eller ei, det kan man icke viide, førend Directeurernes og Revisorernes Svar ere indløbne og bekendtgiorte, men det kan man sige med Vished, at det ei er handlet efter Billighed, at lade saadanne Beskyldninger komme ud, forinden Svaret tillige kan følge med. Lastværdigt var dette imod enhver Mand, men i sær mod en Handelsmand, hvis Velfærd beroer paa hans Venners Overbeviisning om hans Redelighed, er det u-tilgivelig for Moralisten . . .

Handelen.

Ved en Kongl. Resolution venter man hver Dag bekendtgiort følgende Forandring ved det West-Jndiske Handels-Sælskab.³⁾ Etatz-Raad Hauser afgaaer fra Administrationen enten med 8 eller 1200 Rdr., thi paa denne Post beroer det, da han ei vil forlade sin Post uden den sidste Summa i Pension. Etatz-Raad Trant gaer ind

2) Admiral Hooglant, der var Medlem af Direktionen.

3) Om dette paa Initiativ af Conrad Hauser i 1778 stiftede Handelsselskab se C. Bruun: Kjøbenhavn III, S. 479 ff.

i Directionen med de som Administrator havende Emoluments; Agent Wolf, som er Directeur og hvis Disharmonie med Hauser skal have bidraget noget til denne Forandring, bliver tillige Administrator med 800 rd. Agent Bruun kommer i Hausers Stæd og indtrækker i hans Værelser, Bogholder Jensen bliver Administrator, men tillige Bogholder og Casserer med 200 r. Tillæg. Maatte dette frugte og redde Actie Handlerne af den Farlighed, hvori de have været bragte.

Jmellem det Westindiske og det Østersøiske og guineiske Handels Selskab er truffen en saadan Forrening, som af Kongen er approberet, at Neger-Handelen paa St. Thomas skal herefter som en Transit-Handel være frie for alle Nationer uden at betale nogen Afgift enten ved Jnd eller Udgaende.

De West-Indiske Producter ere endnu kuns i maadelig Priis. Fra $6\frac{1}{2}$ til $7\frac{1}{4}$ staaer Sukkeret. Nøden har tvunget nogle Huuse til at sælge à tout prix. I næste Maaned bliver en Auction paa Sukkere, saa uden Tvivl Prisen ei vil reise sig, saa meget meere, som man daglig venter nye Transport.

Widenskaber.

Og saa den nye Viise om Hr. Hendrick, som bygde den nye Mølle i Dokken etc. (Visen af Capitain Snedorff), den lyder igiennem vore Gader og Stræder.⁴⁾ Den er værd at eye, hvorfor jeg sender et Exemplar, ligesom og et par andre, Commandeur og Fabrique Mester Gerner til Ære forfattede Sange.

Det er bekiendt, at Dokkens Udpompning har kostet mange Matroser Liv og Helbred, og at det var ønskeligt, at saadant kunde forebygges. (Denne Fortælling er paa anden Haand fra Kaas ved Professor Etatsraad Mathias

⁴⁾ Hans Chr. Snedorff, den senere Chef for Søakademiet, var i Besiddelse af en poetisk Aare og havde nu digtet en „Romanze“ om den udmærkede Skibskonstruktør Henrik Gerner, der havde bygget et Pumpeværk ved Dokken med Anvendelse af Hestekraft istedenfor den besværlige menneskelige Haandkraft, som Holmens Folk havde maattet lægge Arme til. Visen, der begynder: „Hr. Henrik han sidder saa tankefuld“, blev meget populær og snart optaget i de fleste Klubvisebøger.

Saxdorff). Gerner blev forbeholdt denne Ære, endskiøndt Holmens Chef Admiral Kaas vel deeler den med ham, da han allerførst skal have haft den Jdee om Pompe-Værkets Jndretning, men fandt Modstand af Gerner, og skal Gerner først efter at Kaas har urgeret paa at saadant burde skee, faaet en Anmodning fra Admiraltetet om at udarbejde saadant et Værk. Det er af den simpelste Mechanik, men saa godt og fuldkommen, at den Lærde og den simple Mand erkjender dens Fortieneste. Foresten er det meget stille udi Litteraturens Sphæra. Nogle faa Haandfuld piecer kastes ud i Publicum, hvoraf en Deel neppe er værd at tage op. Jmidlertiid sendtes dog en liden Samling, som nyelig er kommen ud, hvoraf det første og sidste Stycke især fortjener at læses.

Professor Abraham Kall har arbeidet paa at lade Bogstaverne og Tegnene i Land-Chartene trykke med Bogstaver i Stedet for at samme stikkes i Pladen, hvorved paa et hvert Chart vil spares imod 100 Rdr. for Pladen. Jeg haaber, at et Exemplar skal medfølge og venter man at et Skole-Atlas bliver udgiven her, hvortil man meget trænger . . .

Blandinger.

Kammerherre og Marechal Bylow hos Kron-Prindsen skal giftes med en Datter af afgangne Conferentz-Raad Hoppe, som var en Søn af den gamle General Admiral-lieutenant Hoppe.⁵⁾ Hun stoed forrige Paaske til Konfirmation og er Eier af 112,000 Rdr., som hun for den største Deel har arvet efter den bekiendte Abraham Pelt.

Kammerherre Römeling⁶⁾ i Garden til Fods, som er gift med Frøken von Hemmert og var saa uheldig for et Par Aar siden at brække sit Been, staaer nu, Saaret paa nye er angreben, i Fare for at miste det. Det er en saare sørgelig Hændelse, som smerter saamegetmeere, da det er en almindelig elsket og agtet Mand.

⁵⁾ Kronprins Frederiks Mentor Johan Bülow ægtede 1785 den unge Else Marie Hoppe og blev ved hendes Midler sat i Stand til at gøre sig uafhængig af Statstjenesten i 1794 og til at erhverve Sanderumgaard, hvor han tilbragte sit Otium med litterære Sysler.

⁶⁾ Johan Conrad Römeling modtog Afskedspatent 1786 og blev derefter Gesandt i Eutin til sin Død 1808.

Iustitz Raad og Raad Mand Knap har i denne Maaned givet Byen Anledning til at erindre ham, dog ikke paa den behageligste Maade. En Jøde med hvilken han stoad i Penge-Connexion, var hos ham en Aften, og imedens denne tilligemed Iustitz Raaden og Tieneren vare eene i et Værelse, skreeges Gevalt. Folk kom sammen, som hørte, at Voldsomhed mod Jøden blev brugt, trængede ind. Jøden stoad med stykkerne af en Obligation i Haanden, som han sagde, at Justitz Raaden med Magt ville tage fra ham. Han udtog og Stævning i Sagen, men denne blev igien ophævet. At Jøden dog ei i alt har faret med U-sandhed, seer man deraf, at Iustitz Raaden har givet ham anden Prioritet i sin Brygger-Gaard. Man taler om, at Ober Presidenten og Borgmester og Raad ey vilde sidde i Raadstuen med ham, inden denne Sag blev opgiordt ved Loven; om saadant skeer, veed man ey endnu, da Knap har fundet for gott indtil videre at holde sig fra Raadstuen og vist er det, dersom denne Affaire er som den fortælles, fortiente han meget snarere Sted *paa* Raadstuen end *i* Raadstuen.

At eet godt Rygte er meget u-betydeligere end Penge har Generalauditeur von Aspern tydelig lærdt heele Publicum. Han gjorde for 1½ Aar siden Opbud, men kom igien og sluttede Accord med sine Creditorer. Denne hans Opholds Tiid brugte han meget gott, da han solgte en Obligation fra Conferentz Raad Sporon paa 5000 rd. til en Jøde og var denne Obligation rigtig forsynet med Haand og Segl, men havde kuns den liden Mangel, at Sporon hverken hafte faaet Penge eller givet Beviis.⁷⁾

Der ere nogle Laster i Verden, som udøves paa een saa nett maade, at man veed ei, om man skal lee eller vreedes over dem og dertil hører følgende Tyverier. Hos en Enke ved Holmens Canall logerede en Præst fra Norge. En Soldat klædt civil kom ind til Værtinden og spurgte om det ey var der at Præsten logerede og da han fik Svaret „Jo“, sagde han, at hans Kone vaskede for ham og han skulde hente Tøy til Vasken. Bad at han maatte legge sin Hatt og en Paqve, han havde med sig, i Stuen indtil han havde faaet Lintøyet. Konen tilloed

7) Wilhelm Aspern havde været Regimentskvartermester. Generalauditor-Titlen havde han faaet ved sin Afgang.

dette, hvorpaa han forføyede sig op til Præsten, som ingen Mistanke havde, eller kunde have, da Personen kom fra Vertindens Værelse uden Hatt. Da han kom ind til Præsten sagde han, at han havde Ordre at tage Gardinerne som og Lagene til Vask. Præsten, som trængte til reent Lintøy, bad ham, om han ville tage noget med for ham, da han med Glæde ville betale Vaskningen. Dertil var han villig, men hans Høflighed gik endog videre, han saae et Kruus med Sølvlæg staae paa Bordet og det optændte en nye Begjærlighed. Hans Vittighed kom ham til Hielp og han forsikrede paa, at den Pige, som ey havde vasket det af, men loed det staae saa skident, skulde ei blive glemt. Madamen skulle sende Bud efter det; Præsten bad ham at bringe det med sig, og han afslog ei denne Begjæring. Da han nu havde erholdt sit Bytte, gik han igiennem Vertindens Stue, tog sin Hatt og Pæcke, gik meget roelig sin Vey. Først om Aftenen blev heele Sagen opdaget, undtagen Forfatteren. Saamegen umage man end gjør sig for at faae fatt paa dem, som fortjener offentlig at udmærkes, vil det dog ey lykkes.

Generalitetet søger og at faae fatt paa en Mand, som har villet spare det den U-mage at underskrive en Ordre. Anledningen til denne undersøgelse er følgende: Fra en General Scholten i Jylland faaer Generalitet Brev at han rigtig havde modtaget Ordre om at udbetale Etatz-Raad og General Krigs Commissair Wildenradts⁸⁾ 2000 Rd., men da denne var paa Reisen til København, bad han om at denne Summa for ey at sendes med Posten, maatte blive ham der udbetalt. Generalitetet, som vidste af ingen Ordre at sige, loed Generalen indsende Ordren, som og kom, men befandtes at være falsk ligesom og ingen Anførsel derom fandtes i Contoiren. Under denne Sagens Ophold blev i Wildenradts Navn forlangt af Odense Post Contoir, at om Pengene dertil kom, de da maatte blive opholdte indtil Wildenradts Commissionair meldte sig, og var en Vertshuusmand tillige tilskrevet, at da Wilden-

8) Chr. Heinr. Wildenradt havde som Kommissær i Nørrejylland under Kvægpesten gjort sit Navn herostratisk kendt ved at beordre alt Kreaturs Nedslagning. Han var nu Generalkrigskommissær for Slesvig-Holsten.

radt agtede at logere der udi nogle Maaneder med sin Familie, bad han denne modtage de 2000 Rdr., som han ei maatte levere uden til den Persohn, der foreviste en Fuldmagt, ligelydende med een udi Brevet indsluttet. Begge disse Forantaltninger for at faae Pengene i Hænder, mislyckedes og Pengenes Udbetaling forekommen.

Wildenradt har ligesaa lidet som Generalitetet endnu opdaget Ophavs-Manden, som dog var at ønske. (Ritmester Klaba).⁹⁾

Ved begge Lotterier, saavel ved Tall, som Classe-Lotteriet ere 2de Processer om Gevinsters Udbetaling.

J Henseende til Classelotteriet vil man erindre, at i Adresse Avisen blev meldet, at een havde faaet udbetalt paa en Seddel til 4de Classe en Gevinst af 1000 Rdr. til 5te Classe og at Personen blev hilset med Udtryk, som ej vare meget høflige. Manden, som havde oppebaaret Pengene var en Borgermand heri Byen, som da han læste Avertissementet, førte sig i de samme Klæder, hvori han havde afhentet Pengene og gik hen til Collecteuren. Saa snart han kom ind af Døren kiendte Collecteurens Datter ham og raabte, der er den Spidsbube, som har Pengene. Faderen overvældede ham med samme Complimenter. Manden frabad sig dem, da han paastoed med Rette at have oppebaaret Pengene, siden han havde betalt en Seddel til 5te Classe og havde man givet ham en til 4de, var det ikke hans Sag. Collecteuren ville icke destominde have ham arrêteret, men Politie-Mesteren loed ham paa sit Ansvar give løs og har han anlagt Sag mod Collecteuren til Erstattning for hans Æres Fornærmelse ligesom denne har stævnet ham for Pengene.

En anden Sag er anlagt med Collecteur Hansen ved Tall-Lotteriet om en Capital af 4000 Rdr., som en Procurator fra Norge efter en foreviist Seddel paastaaer at have vundet i Hansens Collection. Hansen benægter nogen Tiid at have udstædet denne Seddel, men hvorvidt Benægtelsen finder Stæd, vil Tiiden lære.

⁹⁾ Dette Navn er senere tilføjet. Jakob Anton Klaba var 1781 bleven afskediget af Krigstjenesten paa Grund af Vold mod Civilister. 1786 blev han dømt fra Ære og Liv for Falsk, hvilken Dom Højesteret formildede til livsvarigt Fængsel paa Munkholm. Ved kgl. Resol. slap han med at forvises fra Kongens Riger og Lande.

Baron von Bolten¹⁰⁾ har endnu tilkiøbt sig Sæbye Gaards Gods af en Falkenschiold, som han betaler med 110,000 Rdr., hvorved denne profiterer en Capital af 40000 Rdr. Det lader til at Baronens Hensigt er, at etablere sig paa Landet med de Eiendomme han ved Handelen har tillagt sig.

Udi en Bog, som heder Lommebog for Skuespil-yndere¹¹⁾ er Digteren Wessels Potrait i Kaabber, hvor under ere følgende af ham selv forfattede Strofer:

Han synes fød til Bagateller
og noget stort blev han ey heller

saa meget er imidlertid sandt, at han ei nær viser det, hans Genie tillader ham, da han intet arbejder uden et Ugeblad tres humble Serviteur otiosis, der alleene bestaaer udi smaae Fortellinger paa Vers, hvoraf 6 Sider i Octav og med store Bogstaver trykte, koste 4 s., det vinder meget Bifald.

Til at oplyse det udi Bogen [...] anførte om at Iustits-Raad van Deurs blev befunden in flagranti delicto med at give flere Stemmer i det asiatiske Compagnie, end ham tilkom, maae man anføre Sammenhængen. Ved een af de Poster, hvorpaa Votering skulle skee, erholdt han 73 Kugler at uddeele. Endeel af Medlemmerne gik bort, da en anden Post kom for, fordrede van Deurs dog et lige Antall Kugler, men da kuns saamange blev af ham uddeelt, som der vare Personer tilstæde, der havde Stemme, beholdt han Resten. Det observerede Saabye, men taug indtil van Deurs skulle lægge Kuglerne i Ballotter Cassen, da anmeldte han det for Directionen, som nu kom til, at forhindre det, før van Deurs i en Hast slap Kuglerne ned. Directionen, som fandt denne Omgang ulovlig, tog et Antall af 7 Kugler ud af Maschinen som intet giældende. Dette og det udkomne Skrift skal chikanere van Deurs, saa han holder ved Sengen.

Julius Clausen.

¹⁰⁾ Om den kendte Storkøbmand Heinr. Bolten og hans Skæbne se Hist. Medd. om Kbhvn. 1. Rk., VI, S. 325 ff.

¹¹⁾ Udg. af Skuespiller Fr. Schwartz.

**DEN TIDLIGERE KONGELIGE
FØDELS- OG PLEJESTIFTELSES GRUNDE
OG BYGNINGER, AMALIEGADE 23—25.**

Af CHARLES CHRISTENSEN.

INDLEDNING.

For 10—12 Aar siden begyndte man i Indenrigsministeriet at føle Savnet af Synsprotokoller for de gamle Bygninger og Slotte, som Ministeriet administrerer. Her tænkte man at samle historiske og praktiske Oplysninger om Bygningerne, deres Tilblivelseshistorie, Ombygninger og Restaureringer, samt Beskrivelse af

værdifulde Genstande, der hører til eller har tilhørt Bygningen m. m. Desuden ønskede man et Sæt Planer indsat i Bøgerne sammen med Teksten.

Det blev mig overdraget i 1934 at udarbejde to Prøvebind, et om Kronborgbygningerne og derefter Sorgenfri Slot. Beskrivelserne blev udarbejdede i tre Eksemplarer, til Ministeriet, den kgl. Bygningsinspektør og til den tilsynsførende Inspektør eller Slotsforvalter ved Bygningerne. Der blev desuden indsat løse Ark i Bøgerne, og paa disse bliver tilføjet de Arbejder, der ønskes udført ifølge de aarlige Syn. Efter de to Prøveopgaver ønskede Ministeriet Arbejdet fortsat, og i Aarene efter 1935 har jeg gennemvandret de allerfleste af de gamle Bygninger og Slotte med Haver, der bliver administreret af Indenrigsministeriet. De er gennemgaaet fra Kælder til Loftsrum, og der er i Samraad med de kgl. Bygningsinspektører udført de ønskede bygningshistoriske og praktiske Beskrivelser i det Omfang, der kan antages at have Interesse for Nutid og Fremtid.

Der er naturligvis mange Steder, man kan hente historiske Oplysninger om denne Skat af gamle Bygninger, der er kommet mere eller mindre uskadt til vor Tid. Meget sjældent har man haft saa gode omfattende Oplysninger som ved Frederiksborg Slot, men de bygnings-tekniske Enkeltheder og deres Betydning bliver ikke saa ofte medtaget af Kunsthistorikerne. Og selv om de kgl. Bygningsinspektører jo til alle Tider har kendt de dem underlagte Bygninger til mindste Enkelthed, er deres Erfaringer og Iagttagelser ved Istandsættelser m. m. desværre kun i faa Tilfælde nedskrevet i tilgængelig Form og overgivet til deres Efterfølgere.¹⁾ Der kan desuden af den, som har sin Gang i alle Indenrigsministeriets gamle Bygninger, endnu findes Værdier, der hidtil

¹⁾ Se H. Stemmann: F. Meldahl og hans Venner, 1926—32. Særligt i Bind VI fra Side 124 omtales Inspektoratets Bygninger.

har henstaaet upaaagtet i Kældre eller paa Lofter, eller hørt til Bygninger under andre Inspektorater.

En Del ikke tidligere gennemgaaede Tegninger og Genstande er beskrevet og medtaget i Protokollerne samt en Literaturfortegnelse over Kilderne til Oplysninger om Bygningerne. I enkelte Tilfælde, som ved Frederiksborg Slot, ved Bispegaarden i Roskilde samt i Frederiksberg Have har jeg foretaget Udgravninger, der har givet Oplysninger om helt forsvundne kirkelige Bygninger m. m., hvis Fundamenter endnu ligger i Jorden og kan have praktisk Betydning i Fremtiden foruden deres historiske Værdi.²⁾

Fra Nationalmuseet fremsendte man for en 30 Aar siden Tanken om et stort Værk — Danmarks Mindesmærker. Af denne store Idé er fremkommet Bøger om Danmarks Kirker fra 3 Amter. Man kan sige, at Indenrigsministeriet har taget en noget lignende Tanke op for sine Bygninger — dog paa en nogen anden Maade — og ved de nærværende Synsprotokoller er der dannet et Grundlag for de Mænd eller Kvinder, der ad Aare vil prøve Kræfter med den store Ønskeopgave — Danmarks historiske Mindesmærker (Se Architekten, Bind XV).

Ved en saa omfattende Gennemgang af Bygningerne og Tegningsarkiverne er en Del hidtil ikke paaagtede Enkeltheder og Forhold blevet Genstand for min Opmærksomhed. Det er mit Haab ved forskellige Lejligheder at

²⁾ Ved Frederiksborg Slot bekostede Nationalhistorisk Museum Udgravningerne. Der blev fundet Rester af Frederik II's Slotskirke og andre Bygninger i Springvandsgaarden, desuden af „Sparepenge“ i Haven. Ved de spredte Fundamentsundersøgelser i Roskilde blev der fundet saa betydningsfulde Dele af den gamle Bispegaard med Privatkapel, at Nationalmuseet iværksatte en større Undersøgelse Aaret efter og udgravede hele Anlægget. Ved Frederiksberg Have blev den nuværende Kirkes Forgænger fra 1662—1734 paavist. En lille ukendt Bygning tonede desuden frem af Jorden. Ogsaa andre Udgravninger er paatænkt.

fremsende Redegørelser herfor. Med efterfølgende lille Artikel om den gamle Fødsels- og Plejestiftelse i Amaliegade 23—25 er gjort et Forsøg herpaa. Der er kun medtaget fra Synsprotokollen de Ting, som jeg mener kan have en mere almen Interesse, samt redegjort for Bygningernes Historie og Arkitektur paa et bredere Grundlag særligt i Forhold til Samtidens Byggesmaa.

AMALIEGADE 23—25.

Naar man vil forfølge Amaliegade-Kvarterets Historie tilbage i Tiden, er man først paa fast historisk Grund ved Christian IV's Tid. Det er maaske et stort Spørgsmaal, om der ret lang Tid inden den byplanlæggende Konges Virkeaar overhovedet har ligget saa meget fast Land, at det har haft en Historie.³⁾

Paa gamle Tegninger kan man se, at det i 1620'erne paabegyndte Kastel ved St. Annæ Bro delvis har ligget i Vandet. Den nye By uden for København fik oprindelig Navn efter St. Annæ Bro og Kapel samt det Hospital, der i Slutningen af Middelalderen blev anlagt herude af en Mand, der hed Klaus Denne. Disse Lokaliteters Plads kan ikke helt nøje stedfæstes. Kun en enkelt Middelalderrest findes endnu herude i St. Annæ Kvarter, det er en romansk Granitstøttestøtte, hvis Eksistens jeg først blev klar over for nogle Aar siden. Støttestøtten findes i Kælderen under nuværende Østre Landsrets Bygning, det oprindelige Operahus fra 1701. Om man har fundet Støttestøtten paa Grunden, eller kørt den hertil fra den gamle Hovedstad, kan ikke afgøres. Nogen Sandsynlighed er der for, at den kan have været benyttet ved St. Annæ Kapel.

Straks efter Krigen i 1658—59 tænkte Frederik III at

³⁾ Se H. U. Ramsing: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen, I-III.

bygge et Slot bag Kastelets grønne Volde, men snart derefter bestemte han sig til at lægge Slottet, omgivet af en stor Have, Syd for Kastelet. Dette saa sørgelig berømte Slot — Sophie Amalienborg — der kom til at ligge her, fik Hovedbygning tæt Syd for Fredericiagade.⁴⁾ Den nordlige Del af Haven gik helt op til Kastelet. Slottet brændte i 1689, og 180 Mennesker omkom i Teatersalen. Nogen Tid derefter, da Slotshavens nordlige Del var blevet udlagt til Øvelsesplads, holdt Københavns Garnison Eksercits heroppe. En Grundplan fra 1740 viser denne Plads.⁵⁾ Men kort efter i 1748 bestemte Frederik V i Anledning af den oldenborgske Kongestammes 300 Aars Jubilæum, at der i Ny Københavns østlige Del skulde anlægges en ny Bydel, „Frederiksstad“, hvis Grunde Kongen forbeholdt Folk, der havde Raad til at bygge store smukke Huse, som man var begyndt med nede paa Kongens Nytorv og i Norgesgade (nuværende Bredgade).

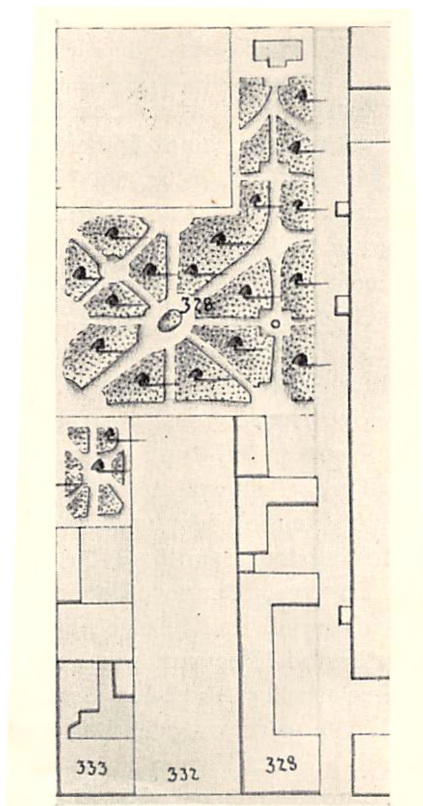
Selv begyndte Kongen i 1749 at opføre Marmorkirken samt det store Frederikshospital i 1751. Amalienborg-Palæerne stod paa samme Tidspunkt under Arbejde, de blev opført af fire adelige Familier efter en samlet Plan af Hofarkitekt Eigtved. Denne udmærkede Kunstner havde ogsaa en afgørende Indflydelse paa de andre Bygninger i Frederiksstad. Der var paatænkt en Egalitet over Kvarteret med fælles Etage- og Gesimshøjder, som aldrig tidligere havde været udført i Danmark ved nogen samlet Bebyggelse af stort Format.

Ved Eigtveds pludselige Død i 1754 overtog Thurah de paabegyndte Arbejder i Frederiksstad, og Aaret efter

⁴⁾ Fr. Schjøtt om Sophie Amalienborg i Architekten, Bind IX. Der burde graves ud ved det forsvundne Slot for at fastslaa dets Beliggenhed m. m. Jeg tror, Fundamentene kan findes.

⁵⁾ Planen er gengivet i Haandtegnede Kort over København 1660—1757, T. XXXVI.

skænkede Frederik V Thurah et stort Grundstykke i Amaliegade Syd for Frederikshospitalet. Paa Thurahs Grund var Facadelængden mod Amaliegade 28 Alen 18 Tommer. Dertil kom desuden en stor Baggrund af ca.

Udsnit af Geddes Kort med Grunden Amaliegade 23—25.

90 Alens Bredde, der havde et mindre Facadestykke ud til Norgesgade. Paa Geddes Kort kan man se Arealet samt de Huse, Thurah fik opført i 1757.⁶⁾ Han fik dog

⁶⁾ Geddes Kort er optrykt af Københavns Kommunalbestyrelse i 1940.

ikke Raad til at bo i det store Hus inden sin Død i 1759.⁷⁾ Ved en Auktion i 1761 købte nogle af Prioritetshaverne Huset og Grunden. Grundstykket mod Norgesgade bort-sælges i 1773. Paa Geddes Kort er der vist et lille Havehus ude ved denne Gade samt en skematisk Haveplan.

Ved Enkedronning Juliane Maries Køb af Amaliegade-Huset i 1782 opstaar der en helt ny Tid for det fine Palæ, idet man indrettede det til Fødselsstiftelse, der senere blev udvidet med to Ejendomme Syd for Thurahs Hus. Efter Rigshospitalets Opførelse flyttes Fødselsstiftelsen i 1910 ud af Bygningerne, der nu benyttes af Staten til Administrationskontorer, særligt for Sygekasse-direktionen og Invalideforsorgen.

Thurahs Hus er Nr. 25 i Amaliegade, gamle Matr. Nr. 328. Syd derfor var Grunden Matr. Nr. 332 ikke bebygget, da Gedde tegnede sine Kort i 1757. Dette Areal omtales som tilhørende Martin Breslau. Her var 36 Alen Facade til Amaliegade. Arealet Syd for Breslaus Grund, Matr. Nr. 333, var derimod bebygget med de Huse, der endnu findes, og tilhørte Bagermester Johan Johansen.⁸⁾ De mange store Bagbygninger her var maaske til Oplag af Korn og Mel. Matr. Nr. 332 blev i 1783 tillagt Fødselsstiftelsen, og den nuværende Bygning blev rejst som Plejestiftelse. Det menes, at en af Harsdorffs Medarbejdere, J. B. Guione⁹⁾ har bygget Plejestiftelsen. Anlægget udvidedes i 1803 ved Indkøb af Matr. Nr. 333. Det Classenske Fideikommis bistod ved Købet ifølge en Tavle, der er opsat i Bygningen. Den var indtil 1900 Bolig for Funktionærer ved Fødselsstiftelsen, men i de sidste 10 Aar til

7) Om Amaliegade 25 se Fr. Weilbach: Lauritz Thura, 1924. S. 161—71.

8) Om Amaliegade 23 se C. Elling: Palæer og Patricierhuse i Rokokotiden, 1930, S. 24 og 82.

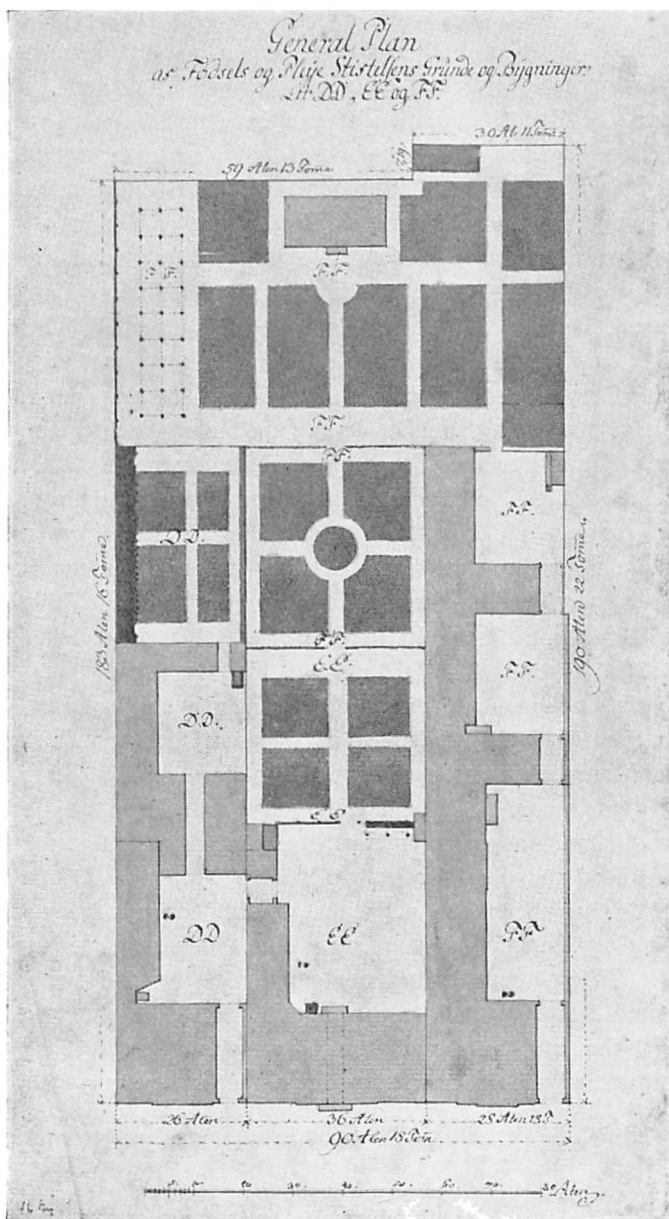
9) Se Fr. Weilbach i Værket om Harsdorff og i Dansk Bygningskunst i det 18. Aarhundrede, 1930.

1910 blev Bygningen benyttet til almindelige Sygestuer med en Operationsstue paa Loftet. I 1922 overtog Indenrigsministeriet alle Husene, og der skaffes en Bevilling paa 400.000 Kr. til en meget omfattende Istandsættelse; denne blev ledet af kgl. Bygningsinspektør Thorvald Jørgensen. De oprindelige tre Grundstykker er nu slaaet sammen til et Matrikulsnummer 143. De mod Amaliegade liggende Facadebygninger er fredet i Klasse A.

Det er saa heldigt, at man paa Akademisk Bibliotek i Samlingen af Arkitekturtegninger opbevarer en Del ældre Planer og Facadetegninger af de gamle Bygninger, der ikke tidligere har været gengivet. De er tegnet kort efter, at det sydligste Hus i 1803 var blevet inddraget i Anlæget. Paa den smukke Situationsplan er Bygningerne vist med Haven. Ser vi nærmere paa den samlede Plan, er det morsomt at fastslaa den Regelmæssighed, man i 1803 fik ud af de tre helt forskellige Grundstykker, bundet som man var af de allerede opførte Bygninger. En Midterlinie er blevet lagt gennem den i 1783—84 opførte Plejestiftelse, og Havearealerne har man søgt at anbringe regelmæssigt i Forhold til Bygningerne, men naturligvis har praktiske Krav gaaet forud for Ønskerne. Længst tilbage i Resterne af Thurahs Have er der opført et Havehus i Midteraksen med Facade og Hovedindgang mod Øst. Den lille Bygning var tænkt som Epidemibygning og Inokulationsanstalt, og er nu Depot.¹⁰⁾ Et mindre Stykke af Haven Nord for Havehuset er af Staten i 1922 solgt til St. Ansgar Menighed, der i 1842 havde opført den nuværende Kirke mod Bredgade, paa Thurahs Grundstykke ved Norgsgade.

Thurahs Hus' oprindelige Udseende har han selv vist os paa en Tegning i sin utrykte III Del af det store Kobberstikværk om berømte Slotte og Bygninger i Dan-

¹⁰⁾ Opmaalingen i Akademiets Arkiv for Bygningstegninger.

**Situationsplan af Amaliegade 23—25.
Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger.**

mark.¹¹⁾ Værkets III Del skulde omfatte Arkitektur i København efter 1746, specielt „Frederiksstaden“, men Døden hindrede Thurah i at realisere denne Plan.

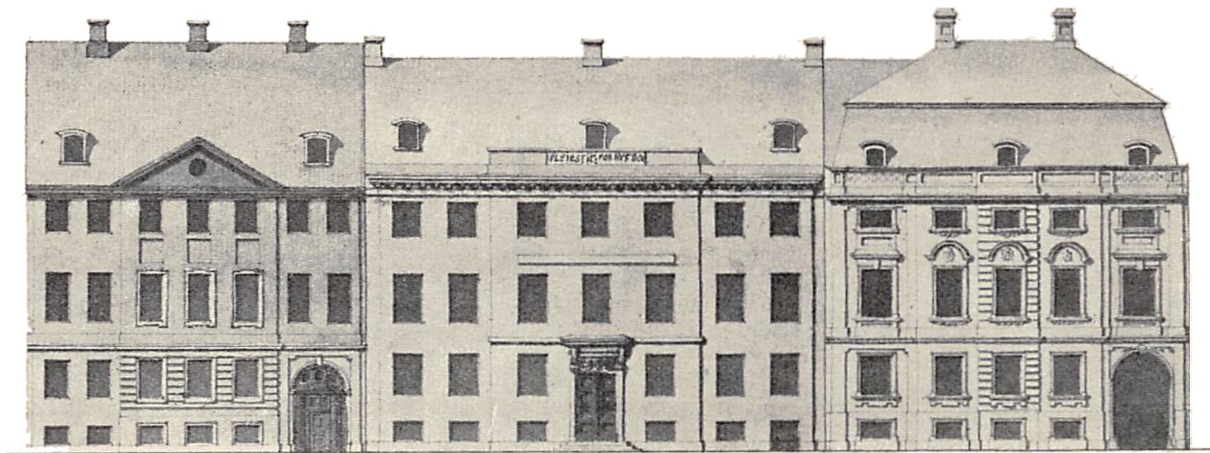
Thurahs Hus har de lovbealede Gesimser og Stokværksinddelinger, som var fastlagt for Frederiksstaden. Over den ret lave Stueetages Vinduer er en Gesims. Derover en meget høj 1. Sals Etage, og Vinduerne her er særligt udformet. En stor Hovedgesims afslutter Facademuren. Det er ved de lodrette Delingslinier, at Thurah viser os sine store arkitektoniske Skaberevner, og ved at Midtervinduets Virkning i Facaden forstærkes med et særligt Risalitfag, der er kvaderdelt med vandrette Fuger, dannes her en udtalt lodret Facadestigning. Det er, som han med dette Hus skaber en fast Afslutning paa den lange Gadeflugt, fordi der til højre for Bygningen aldrig vilde komme nogen Fortsættelse i Gaderækken. Her ligger Frederikshospitalets store syd-østre Pavillon fra 1757, som Thurah havde opført efter Eigtveds Død i nogen Afstand fra Palæet.

I det samme Aar, Thurah rejste sin egen Bygning, fik han Kongens Tilladelse til at laane Bygningsmaterialer fra Marmorkirken og Hospitalet, der skulde benyttes ved Opførelsen af Huset. Han benyttede desværre denne kongelige Naade vel rigeligt, for ved Afregningen efter hans Død var der Smalhans i Boet.¹²⁾

At Thurahs Palæ var tænkt som Bolig for Folk af Rang og Stand, kan man se af hans Tegning, for der er paa Midten over Gesimsen vist en stor Sandstens Dekorations-Gruppe med Figurer, der mellem sig havde et Felt, der antagelig var tænkt som Plade for et adeligt Vaaben. Over Gesimsen er desuden vist Vaser og store

11) Findes paa det kgl. Bibliotek. Bygningens Facade gengivet i Weilbach: Lauritz Thura, S. 161. Bygningens nuværende Udseende ses paa Fotografiet foran denne Artikel.

12) Se Fr. Weilbach: Lauritz Thura, S. 166.

Facadetegning af Amaliegade 23–25 ca. 1803. Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger.

Dekorationer i Sten. Disse Dele er nu borte, og paa Attikaen er indhugget „Kongelig Fødselsstiftelse“. Gesimsen er helt fornyet efter 1922; de gamle Sten er indsat i Gaarden ved Hegnsmuren til Frederikshospitalet.

Thurah omtaler selv sit Byggearbejde og fortæller ret kort, at Facaden til Gaden er af Sandsten, og der er poleret norsk Marmor omkring Vinduer og ved Porten, „som foraarsager et herligt Siun og Anseelse“. Marmoret er nu blevet helt sort, men det har vel i lang Tid virket som lyse Indfatninger mod den gulgraa Sandsten, der i Byluften er blevet sort som Marmoret. Sokkelstenen er bornholmsk Sandsten fra Nexø; denne Stenart blev først almindelig benyttet fra Thurahs Tid til et Stykke ned i næste Aarhundrede, indtil Havet brød ind og ødelagde Stenbrudene. Først i dette Aarhundrede er det kommet i Drift igen. Over de tre Vinduer i Hovedetagen findes smukke Rokokoornamenter. Thurah har her bøjet sig for den Stilart, som var groet frem — særligt ved Eigtved — medens Thurah havde sine Arbejdsaar. Uddannet, som Thurah var i Barokkens symmetriske Ornamentik, tager han nu selv den „moderne“ usymmetriske Dekorationsstil i Brug ved sit eget Hus. Man kan rejse det Spørgsmaal, hvorfor man begyndte at fremstille de usymmetriske Ornamenter — Indramninger om Vægmalierier o. s. v. Svaret er jo ikke let at give, for Kunsternes Arbejdsmaader og Aarsagerne til deres Inspiration skjuler sig i den Taage, der gerne omgiver de store Talenter og Nyskabere i Kunstens Verden. Jeg vil formode, at man er kommet til Kravet om Ornamentets Usymmetri fra de ornamentale Personfremstillinger og deres Bevægelser, samt det Væld af særlige Genstande, man efterhaanden benyttede i Dekorationskunsten. Ved Usymmetrien frembragte man ligesom Naturens fri Mangfoldighed, der virkede som en kunstnerisk bevidst Modsætning til de mange strænge Delingslinier og Fir-

kanter i Paneler, Vinduer og Gesimser. Naar det hele „overbroderes“, og al Modsætningsvirkning i Kunsten gaar tabt, der bliver for meget af det urolige, saa siger vi, maa vi saa faa de rene Linier frem igen. Det gjorde man ogsaa i Smagens Hjemland Frankrig, da man i 20 Aar havde løbet Rokokolinen ud, men de fleste af Europas Kulturlande havde i den korte Tid tilegnet sig Rokokoens Formsprog og slap det først langsomt. Danmark var et af de første Lande, der gav den rolige klassiske Stils Udøvere gode Opgaver og hentede dem fra Frankrig, eller sendte Landets Kunstnere derned paa Studie- og Uddannelsesrejser.

Et andet hjembragt Dekorationsmotiv er her ligeledes benyttet. Det er den Række ovale Gennembrydninger, omgivet med et lille Profil, der er benyttet som Trappetrækværk paa Thurahs Hus, og desuden sidder paa Attikaens to Sidestykker til højre og venstre for det faste Parti med den nuværende Indskrift. — Den kunstneriske Forbindelse mellem Eigtved og Thurahs Motiver bør tages op til en større Undersøgelse, for der er forskellige Forhold, som endnu ikke er klarlagt.

Ligeledes er det rene Rokokoornaments tidligste Anvendelse i Datidens Bygningskunst her i Landet heller ikke helt fastslaaet. Fr. Weilbach mener i sit Værk: Dansk Bygningskunst i det 18. Aarhundrede, Side 106 ff., at den franske Billedhugger, Le Clerc, der kom til Danmark i 1735, ikke har Rokokostilen med til sit nye Land, antagelig efter Mario Krohns Bog om kunstneriske Forbindelser mellem Frankrig og Danmark i det 18de Aarhundrede, Bind I, Side 15. Krohn mener dog, at Le Clerc blev fortrolig med Rokokostilen gennem Studium af Værker om Arkitektur snart efter 1735. Sidste Aar er udkommet en Artikel om Le Clerc af C. Elling i Kulturminster 1943, der oplyser, at Le Clerc var skolet i Rokokostilen ved sin Ankomst i 1735. Nu gengiver Weil-

bach nogle Forslag til Vinduer fra 1737 til Christiansborg (Fig. 97). Le Clerc udførte Stenhuggerarbejdet til Vinduerne, men paa en af Vinduestegningerne er skitseret et rent usymmetrisk Rokokoornament, og paa Tegningen er paaskrevet en Approbation, der tydeligt kun gælder for Dekorationsfeltet over Vinduet. Dette er ret skematisk angivet, som var Vinduet tegnet af een Haand og Dekorationen af en anden. Antagelig er Ornamentet udført af Le Clerc, der selv var en stor Tegner. (Han benyttede ogsaa en ren Rokokodekoration paa sin Tegning af Slottet). Selve Vinduestegningernes Hovedform er antagelig udkastet (som det kaldes i det militære Tegnesprog) af Oberst E. D. Häusser, der maa have staaet ret fjernt over for Rokokoornamenter. Der er naturligvis den Mulighed, at Thurah eller Eigtved, der i 1736 blev ansat ved Slottet for at lede den indre Udsmykning, kan have indtegnet denne tidlige Rokokodekoration paa Vinduestegningerne. At det skulde have været Thurah (han har senere faaet tilsat „h“et til sit Navn), vil jeg mene er udelukket. Først ca. 20 Aar efter 1736, giver han sig paa sit eget Hus og andre Steder over til den da allerede forældede Rokokostilart. Om Eigtved har lanceret den nye Stil, kan ikke afgøres med faa Ord. Man har en Tegning fra hans Haand med hans Navn under fra 1740. Paa den er angivet Forslag til nogle Værelsens Loftsdækorationer ved Christiansborg. Hjørneornamenterne er her vist helt symmetriske efter god gammel Baroksmag, som havde fornyet sig i den saakaldte style Régence. Lofterne er gengivet i Bogen om Eigtved af Munthe af Morgenstjerne, S. 43. Ved 1750 kan Eigtved tegne Rokokodekorationer, saa de svulmer i skøn Usymmetri.

Man kan, mener jeg, ligeledes diskutere Faderskabet til det saa afholdte Rækværksmotiv med de ovale Genembrydninger, der sejrede over det gamle Balusterræk-

værk. Thurah giver sig i de senere Aar ogsaa helt over til Ovalerne, som findes flere Steder paa hans eget Hus. Meget tyder paa, at Le Clerc ogsaa kan være den tidlige Mester for dette Motiv, der blev benyttet paa Christiansborgs Balustrade (se Side 109 hos Weilbach). Det ovalt gennembrudte Rækværk blev benyttet af Eigtved i stor Udstrækning; men han var meget modtagelig for gode Idéer. Det er dog muligt, at Thurah saa tidligt som i 1736—38 kan have benyttet denne Form for Rækværk ved Stiftsbygningen paa Vallø, se Stikket i Danske Vitr., Bind II. Motivet gaar dog ogsaa tilbage i den tyske Barok. I et kobberstukket Arkitekturværk fra 1720, der er udgivet i Leipzig, er ovale Gennembrydninger skitseret. Ogsaa Krieger har i 1742 benyttet Ovalerne ved Laurierhusene til Rosenborg. Underarkitekten paa Christiansborg, J. A. Soherr, maa man desuden regne med som Kunstner, han var antagelig allerede her i Landet i 1731. Hans selvstændige Arbejde Slotsholmsgade 10 er dog først opført i 1742. Soherr har sandsynligvis heller ikke arbejdet med Rokoko i 1736. Ogsaa de firkantede Smaahjørner ved Lisenerne i Portfaget og det sydlige Fag i Facaden paa Amaliegade 25 har Thurah sandsynligvis lært hos Eigtved.¹³⁾

Det er kun i Enkelthederne, at Thurah gaar med til den nye Rokoko, for Hoveddelingslinien med det stærkt fremhævede Midterfag er et gammelt hollandsk Barokmotiv. Denne Delingsmaade kan gøre, at Facaden kommer til at se noget smalskuldret ud modsat af en Husfacade, der har de fremtrædende lodrette Virkninger ude til Siderne. Taget var ogsaa efter Thurahs Barokhjerter; Huset er dækket med et knækket Manzarntag, oprinde-

¹³⁾ Se Elling: Palæer og Patricierhuse fra Rokokotiden, 1930, S. 24, samt Oldskriftselskabets Aarbøger 1941 om Skitserne til Christiansborg Slot.

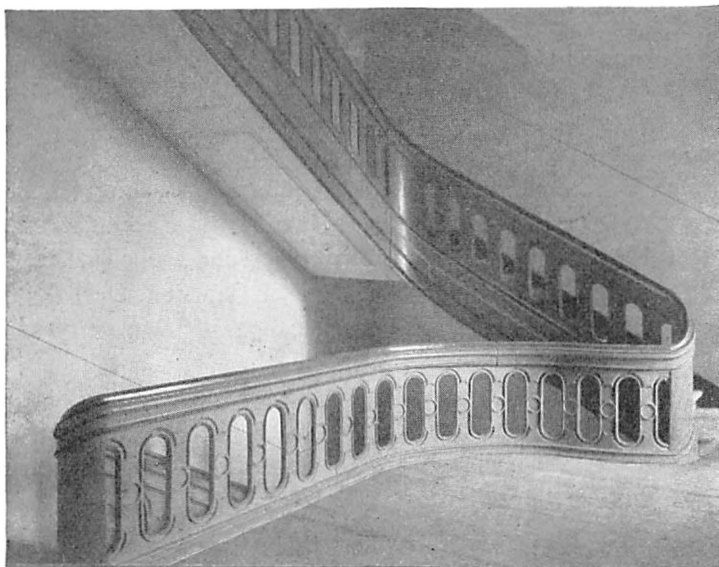
ligt afvalmet til begge Sider, da der jo ikke var Bebyggelse Syd for Thurahs Hus ved Aaret 1757.¹⁴⁾

Foran Kældervinduerne findes de oprindelige Jerngitre, og et andet smukt Stykke Smedearbejde er Rækværket til en lille Trappe inde i Gaarden. Der er desuden veludførte smedede Beslag ved Yderdørene. Kommer man ind i Porten og stiler mod Indgangsdøren fra Porten til Trappen, gaar man gennem en foroven fladbuet Marmorportal med en udhugget mandlig Maske øverst i Slutstenen. Traditionen med udhuggede eller dekorerede Slutsten havde holdt sig i Danmark fra Renaissancen. Forstuen med Trappen fra Porten er endnu en Seværdighed, men efter en i Landsarkivet bevaret Vurderingsforretning fra 1757 var den endnu finere med indsatte Landskabsmalerier i Vægfeltet over Træpanelet paa Undervæggen. Omkring Malerierne var hvide Fliser med Relieffremstillinger af Fugle og Blomster. Disse Fajancefliser er endnu paa deres oprindelige Plads. Otte Stk. har desuden Farver paa de ophøjede Figurer. Fliserne menes udført af Blaataarnfabrikens Fajancemester A. N. Ferdinand.¹⁵⁾ Der findes tilsvarende Fliser paa Borreby.

Fra Forstuen fører Døre ind til den store gamle Hovedtrappe, der ligger i Hjørnet mellem Forbygningen og den lange Sidefløj. Trappen er ogsaa den gamle og udgaaet fra Thurahs Tegnstue som kongelig Bygmester. Her er Rækværk og Trin i en Forarbejdsmaade, der maa have været meget bekostelig for en Privatmand som Thurah. Ogsaa Rækværket er udført med gennembrudte Ovaler, hvis Form følger Trappeløb og den svære Haandliste. I disse gamle Tider var der gerne Træpanel under

14) Sidebygningen ved Frederikshospitalet fik ogsaa Manzarntag efter Thurahs Forslag.

15) Se Kai Uldall: Danske Fajancefliser, Fra Arkiv og Museum, 1925.

Trappe i Amaliegade 25.

Fotografi i Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger.

Trappeløbene, og ikke Puds som senere hen. Naar man kommer op paa 1ste Sal, bliver man med nogen Forundring var, at Rækværket er udført med en stor Bue, se Billedet S. 209. Trappen til 2den Sal begynder langt fra det Sted, hvor man kom op paa 1ste Sal. Af Bygningens nuværende Planer faar man ingen Forklaring herpaa, men de gamle Tegninger fra ca. 1803 viser en anden Rundeling. Den store Bue paa Rækværket var udført, for at man kunde komme uden om det sydvestre Hjørne af Bygningens store Midtersal. Denne havde tre Fag til Gaden og gik gennem hele Husets Bredde, men der blev kun Plads til to fri Vinduesfag til Gaarden, derfor kom der et Blindvindue som Nr. 3 ud til Trappen.

Loftet i Salen var rigt dekoreret med Stuk. Paa Væggene var der malede perspektiviske Malerier og Dørstyk-

ker af Fabris.¹⁶⁾ Panelerne var af Egetræ, Dørene ligesaa med Indlægning af Valnøddetræ. Der var Parketgulv af Ege- og Fyrretræ. Paa Fredensborg Slot findes paa 1ste Sal i Nordværelserne nogle Gulve fra samme Tid, ligeledes udført af Ege- og Fyrretræ.¹⁷⁾

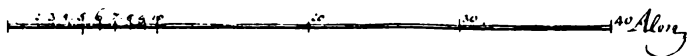
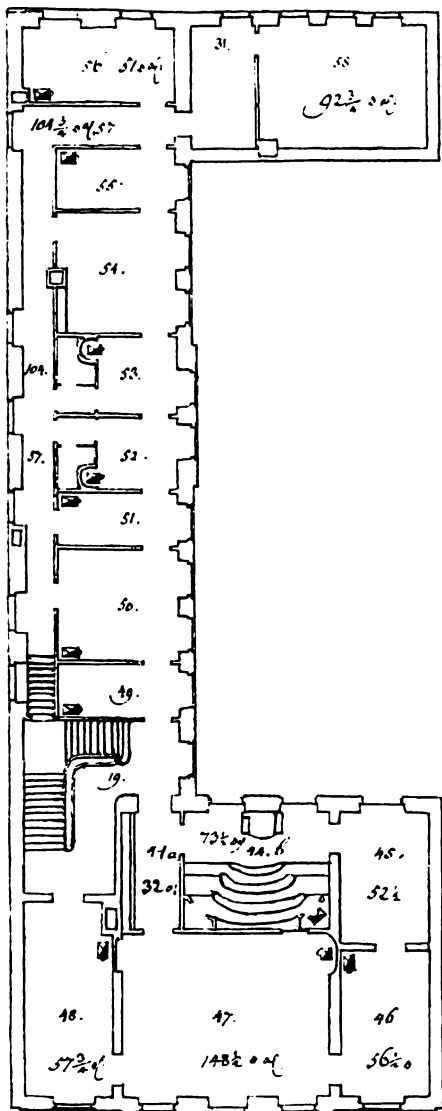
Paa Sidevæggene i Salen i Amaliegade 25 fandtes der indmurede Fajanceovne, der ogsaa kunde opvarme de tilstødende Værelser. I hele Huset var der „engelsk Glas“ i Vinduerne til Gaden og i Salen til Gaarden. De øvrige Vinduer til Gaarden havde fransk Glas (det gamle, grønne Glas); heraf er en Del bevaret.

Nord for den store Sal laa „Galleriet“, der var et langt, men forholdsvis smalt Rum. Alle Paneler og Døre var hvidlakerede med forgyldte Lister. I Loftet saa man tre Plafonds af „den berømte Krog“ indfattet med Gibs-Stuccatur-Arbejder, som overalt var forgyldt. Med Navnet Krog menes antagelig Maleren Krock. Denne var dog død og borte, da Thurah byggede i Amaliegade, men det kan tænkes, at den kgl. Bygmester af Kongen havde faaet de 3 Malerier fra et Slot — maaske Fredensborg. Bygningens øvrige Rum var ogsaa smukt udstyret, og paa Planerne fra ca. 1803 ser man Rester af Rumformer, der ikke findes mere.

Thurah lejede Huset ud til Grev Knuth til Knuthenborg for 1200 Rdl. aarligt. Det maa formodes, at Størstedelen af Bygningens fine Udstyr er blevet fjernet, da Fødselsstiftelsen sidst i det 18de Aarhundrede overtog Rummene, der jo laa ret bekvemt ved det store Frederikshospital. Paa Planerne fra 1803 ser man, hvorledes den store Sal blev delt. Der fremkom et Auditorium til Gaarden. Undervisningspladsen var mellem de to Vin-

¹⁶⁾ Ifølge Weilbach: Lauritz Thura.

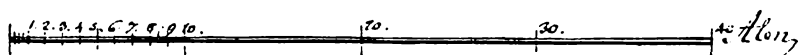
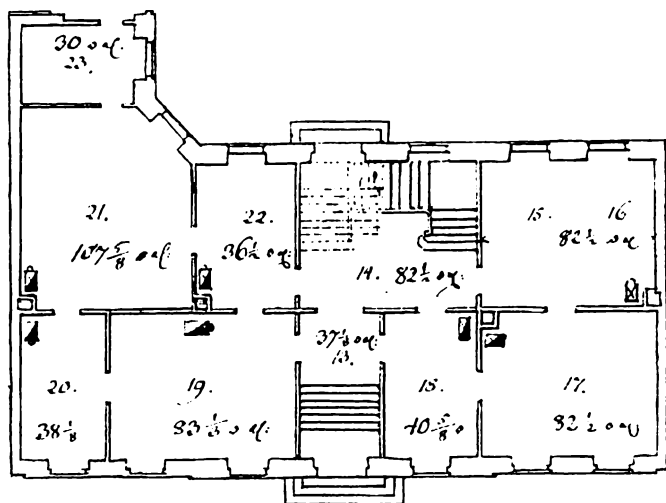
¹⁷⁾ Ideen med Gulve af Fyr og Egetræ er ikke god, da disse Træmaterialer slides forskelligt. Det kan ses paa Frederiksborg Slot; her er ved Restaureringen benyttet de to Træsorter.

1. Sals Plan af Amaliegade 25.
Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger.

duer til Gaarden. Rumstørrelserne i Stueetagen mod Gaarden er derimod endnu ret uforandrede, og et Rum har stadig de gamle fine Døre og Træpaneler. Af den oprindeligt overhængede Kælder findes flere smukke Rum med Krydshvælvinger.

Paa Facaden til Gaarden havde Thurah ogsaa ofret

Stueplan af den gamle Plejestiftelse, tidligere Matr. Nr. 332.
Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger.

sine rige Evner og Midler. Planerne fra ca. 1803 viser, at der har været en nu nedtaget Kvist over det lille Frem-spring paa Midten af Gaardfacaden. Der er Sandsten ved Porten og under Vinduerne. Øverste Buedel ved Træporten har smukt udskaaede Enkeltheder, der er velbevarede, medens underste Del af Træporten til Gaarden derimod er nyere.

Alle Bygningerne gennemgik i 1845—48 en større Om-

bygning og Fornyelse. Angsten for de omfattende Barselbepidemier og anden Reformtrang kom Stiftelsens Bygninger til gode. Livet og Arbejdet i de gamle Bygninger er udførligt behandlet af E. Ingerslev i Bogen: Den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse 1800—1849 fra 1915, samt: Mathias Saxtorph og hans Samtid, der udkom i 1913.

Mellembygningen (gl. Matr. Nr. 332), der ligger mellem Nr. 23 og 25, er opført som Plejestiftelse; oprindeligt med enkelte Beboelsesrum for Stiftelsens Funktionærer. Disse blev efter Købet af Ejendommen Nr. 23 flyttet hertil. I 1845 fik Mellembygningen tilføjet en smal Gangfløj i Gaarden op til Thurahs Hus. Ved denne Lejlighed er Thurahs Sidefløj undergaaet en Del Forandringer. Smaarummene og Gangene nedlægges, og der blev Adgang til nye store Sygestuer fra den tilbyggede Sidegang i Mellembygningen. Paa samme Tid er den store Hovedtrappe fra 1783 og den smukke Indgang paa Midten af Mellembygningen antagelig nedtaget. De gamle Tegninger viser alle disse svundne Herligheder, og det kan ikke skjules, at det nu noget ubetydeligt virkende Mellemhus udvendigt savner sit Centrumsparti — Indgangsdøren —, der sammen med den øvre Attika og Mæanderfrisen saa afgørende leder Tanken hen paa Harsdorffs Tegning til Petersens Jomfrukloster.¹⁸⁾ Det menes, at Harsdorffs Medarbejder J. B. Guione i 1783 har opført Bygningen, men jeg antager, at Harsdorff er den egentlige kunstneriske Fader til Huset. Om han har givet Guione en Skitse, eller den yngre Arkitekt har lært saa meget af sin Mester, at han har benyttet alle de store Virkemidler fra Harsdorffs Facade til Jomfruklosteret, kan ikke afgøres; Guione genopførte Klosterbygningen efter Branden i 1795. Han var Tegnemester ved Kunstakademiet og havde en Stilling som Fuldmægtig hos Stadsbygmesteren.

¹⁸⁾ Denne Tegning gengivet hos Weilbach i Værket om Harsdorff, Side 36.

steren. I 1788 var han en kort Tid konstitueret i Embedet som Stadsbygmester.

Det omtales, at der ved Plejestiftelsen i underste Etage skal have været en Aabning, der var beregnet til at nedlægge Spædbørn, ubeset af Natvægterne, for at modarbejde Barnedrab. Det har ikke været muligt at paavise denne Aabning i den nuværende Bygning; hele underste Del af Bygningen er undergaaet ret store Forandringer ved Varmeværkets Anbringelse.

Kun faa Rum i Mellembygningen har Udstyr fra Opførelsestiden. Ved de Tider burde Vinduesvæggen være helt dækket med Træpanel, og Sidevæggene fik Træpanel paa den underste Del, fra Gulv til Højde med Underkant af Vinduerne. Paa Overvæggen var udspændt Lærred (som Brandvæsenet nu bekriger for Brandfarens Skyld). Denne Byggemaade blev benyttet op til Midten af det 19de Aarhundrede. Det havde den Fordel, at man fik lune Rum, og man kunde benytte Bindingsværkskonstruktioner til Skillerum med Murværk mellem Stolperne. Denne Konstruktion har man nu mange Vanskeligheder med. Naar Lærredet fjernes fra Væggene, ser man Revnerne mellem Mur og Træ, og naar desuden Grunden giver sig, som saa mange Steder i Amaliegade-Kvarteret, bliver Skaden stor. De ældre Huse er paa den gamle Søbund overalt bygget paa nedrammede Pæle, som raadner, naar de ikke altid er omgivet af Vand. Der maa da foretages store Understøbninger med Beton eller andet stærkt Byggemateriale. Amaliegade 23—25 har de samme Vanskeligheder, og mange Revner og Skævheder er kommet herfra. Ved Bygningerne kan man iagttage de varierende Smagsretninger paa Træværkets Former og Konstruktioner i de ca. 50 Aar i det 18de Aarhundredes Slutning, da man saa ofte skiftede Idealer. F. Eks. har Thurahs Hus overfalsede Vinduesrammer. Rammen ligger noget frem for Karmen og gaar med en lille Fals ind

over denne. Denne Konstruktion forlades ved det senere Mellemlus, der helt igennem er udført sparsommeligt i den nyklassiske Byggemaade, som afløste Barok- og Rokokosmagens Overdaadighed. Thurah naaede at se og høre om den klassiske Stils Frembrud i Danmark. Fire Aar før Thurahs Død var i 1755 den nye Sol i Nordens Bygningskunst ankommet fra Paris. Han hed Jardin og indførte mange nye kunstneriske Former; ogsaa hans særlige Vindues- og Dørkonstruktioner kan paavises. Det var ligesom for meget for den gamle Barokarkitekt Thurah, der havde optaget Rokokoen, at han nu ogsaa skulde tegne Nyklassicismen efter, — dette nægtede han.

Det sydligste Hus af de tre i Amaliegade, der blev købt i 1803, var paa det Tidspunkt ca. 50 Aar gammelt; og navnlig øverste Del saa noget anderledes ud end nu efter de gamle Tegninger at dømme. Professor Elling har oplyst, at Eigtved har tegnet Facaden. Bygningens øverste Del er antagelig ombygget i 1845. Den oprindelige Bygherre var Bager Johan Johansen, og Huset stod opført 1752. Der er bag Forhuset store smukke Bindingsværksbygninger, maaske til Lager for Bagerens Mel.

Facaden til Gaden var oprindelig en rolig Eigtved-Facade. Det tre Fag brede Midterfelt med et lille Fremspring foran Facaden afsluttedes efter Tegningerne fra ca. 1803 med en lav Trekantgavl. Iøvrigt er Facaden, som den nu staar, dog eigtvæds i de allerfleste Enkeltheder. Omkring Stue og 1ste Sals Vinduer i Midterpartiet er svære profilerede Indfatninger af Sandsten med Barokkryb ved Hjørnerne; ved den buede Port er ligeledes Sandsten. Træporten, der nu sidder i Aabningen, er meget smuk, men antagelig indsat noget efter 1803, da de gamle Tegninger viser en helt anden Træport, med tre ovale Smaaruder i Buefeltet over den opgaende Træport.

Øverste Etages Vinduer er antagelig i 1845 blevet

højere (Ramme- og Sprodseprofiler anderledes end ved Stue og 1ste Sal), og der er kommet en ny Hovedgesims. Dette har naturligvis forandret en Del af den gamle Palævirkning ved Eigtveds Bygning. Tabet af Trekantgavlen og den gamle Gesims maa beklages.

Af Bygningens gamle Udstyr fra 1752 er enkelte Ting bevaret — navnlig den store Hovedtrappe. Denne er udført med den Kraft og Tyngde, som man krævede af Trapper hos Standspersoner i de Tider. Balustrene er udsvejfet af svære Planker i Barokformer — mere Thurahs i Formen end Eigtveds. (Ved Thurahs eget Hus er det omvendt). Paa 1ste Sal ved den oprindelige Dobbeldør midt for Trappen er efter 1803 opsat et Indramningsparti af Træ, der foroven har en Marmortavle med Bronzebogstaver. Indramningens Arkitektur er i klassisk Stil med vandret Konsolgesims. De glatte Sideindfatninger har udskaaede Rosetter, alt i Træ, der er marmoret. Foroven paa Tavlen staar følgende: „Ved Understøttelse fra det Classenske Fideicommis kjøbtes denne Gaard til gavnlig Udvidelse for Fødsels og Pleyestiftelsen Aar 1803. Dette til taknemmelig Erindring“.

I Bygningens Stueetage findes mange smukke Enkeltheder fra Opførelsestiden i Midten af det 18de Aarhundrede. Her er Døre og Paneler og i det sydligste Rum til Gaden et smukt Rokokostukloft. I dette Rum findes ogsaa det øvrige Udstyr, Træpaneler, Døre, der har svære Indfatninger med Forkrybninger ved Hjørnerne. Gamle Metalgreb ved Døre. I Rummet til Gaarden træffer man en i et Privathus mærkelig Dekoration over Indfatningen til en gammel Dobbeldør. Det er et udskaaet Overstykke af Træ, hvorpaa der er fremstillet Skyer med Straaler, der udgaar fra disse. Alt dette burde gennemfotograferes.

1ste Sal til Gaden har bevaret de gamle Rumstørrelser, og enkelte Dele af det gamle fine Snedkerarbejde.

Paa 2den Sal findes kun faa af de gamle Enkeltheder,

selv om Rumstørrelsen endnu er den samme. Med Vinduernes Forhøjelse er der naturligvis sket store Forandringer. Oppe i Loftsetagen har et Kvistværelse et særligt stort Tagvindue. Ovenlys kan det ogsaa kaldes. En Forklaring paa det fik man i Berlingske Aftenavis den 12. Marts 1942. Her fortalte Dr. Otto Møller, at Stiftelsens Operationsstue var i dette Rum, og oplyste om de primitive Arbejdsforhold heroppe. Dr. Otto Møller har en lille Samling Fotografier fra Stiftelsen inden 1910.

Paa de gamle Planer af Nr. 23 er der angivet i Sidehuset længst tilbage et ret stort Rum med store Ovne. Kan det være den oprindelige Bygherre Bager Johan Johansens Bagerovn? Der er ogsaa vist ligesom et Dejgtrug ved Siden af et langt fast Bord ved Vinduet. Sidebygningens Bagmur ind til Nr. 21 er af Bindingsværk ligesom Bagbygningerne; det hele er meget malerisk. Tværbygningen maa have været i Stand til at rumme store Partier Korn, for Husdybden er meget stor og af samme Størrelse som ved Forhuset. Baghuset har en smuk Ophejsningskvist, og de røde Tage til de gule Mure med de sorte bærende Stolper og Løsholter virker gammeldags hyggeligt.

Efter Planerne paa Geddes Kort var der endda endnu en lille Bygning til højre i den første Gaard.

HAVE OG HAVEHUS.

Paa den morsomme Tegning af Haven fra ca. 1803 er vist det Havehus, der endnu staar i den nu noget uregulerede Have bag Forhusene i Amaliegade. I Haven findes nogle gamle Frugtræer, der antagelig stammer fra Haven ved Midten af 1700-Tallet. En Tradition, der siger, at Træerne har tilhørt den tidligere botaniske Have, kan ikke passe, da denne laa ude ved Toldbodvej.

Havehuset, der ligger i Midterlinien gennem Plejestiftelsens Indgang, er bygget i 1792 som Inokulationsan-

stalt. Havehuset er nu noget medtaget af Tidens Tand; det benyttes som Depot. Det er en lille net grundmuret Bygning med røde Tagsten. Her er en lille Gesims af Træ med Trækonsoller. Enkeltformerne ved Bygningen er helt kultiverede. I Værelserne er der Træpanel ved Vinduerne, og endnu findes indvendig de gamle hyggelige Skodder til at mørklægge med. Havebygningen er gentagne Gange maalt op af Akademielever, saa den falder endnu i vor Tids Smag.

Som de tre Bygninger, der i mange Aar rummede den kgl. Pleje- og Fødselsstiftelse, endnu staar, giver de os et Udsnit af det 18de Aarhundredes bærende Tanker i Arkitekturen, skabt som Bygningerne er af Tidens bedste Bygmestre. Her ligger Barok-, Rokoko- og Klassicisme-Huse som et Trækløver. Desværre har de lidt en Del Skade, inden de naaede at blive fredet i Klasse A. Lad os haabe, deres Trængselstid nu er forbi.

Havehuset. Fotografi tilh. Dr. Otto Møller.

HØJESTERETS JUBILÆUM 1911.

AF TROELS G. JØRGENSEN.

Skønt Domstolene med Højesteret i Spidsen ved Overgangen til den konstitutionelle Statsform fik en statsretlig set mere fremskudt Stilling end før derved, at de anerkendtes som den tredje Forgrening af Statsmagten med Myndighed til at øve Retskontrol overfor Administrationen, maatte Højesteret dog fra dette Tidspunkt i den brede Befolknings Øjne faa en mindre fornem Stilling end tidligere. Den mistede nemlig sin Tilknnytning til Kongemagten og dermed den Glans, som Enevoldskongernes symbolske Udøvelse af Domsmagten paa Aabningsdagen i Marts havde kastet over Retten for hele Varigheden af Højesteretsaaret. Lige til det sidste havde Kongerne nemlig iagttaget den Tradition hvert Aar paa denne Dag at indtage deres Sæde paa Tronstolen, der stod paa sin Forhøjning i Salen mellem de to Borde for Assessorerne. Og selv om Monarken ikke var tilstede, var Advokaternes Tiltale til Retten ikke som nu „hæderværdige Højesteret“, men „stormægtige allernaadigste Arveherre og Konge“, og baade Procedurens og Voteringens Taleformer var bygget over den Fiktion, at Kongen præsiderede. Rettens Aabningsmøder holdtes iøvrigt efter Slotsbranden i 1794, da den havde maattet tage Ophold i Prinsens Palæ, paa Slottet Rosenborg og

efter 1829, da Christiansborg var genopbygget, i Salen i dette Slots søndre Fløj, men Tronstolen havde sin Plads i Retssalen under alle Retsmøder. Kongens Tilstedekomst paa Aabningsdagen, ledsaget af fornemme Mænd som ekstraordinære Assessorer, var foregaaet med Pomp og Pragt, og i Forvejen havde ridende Herolder paa Garderne forkyndt Begivenheden og dermed redet Herredagen ind.

Dette faldt altsaa nu bort. Tronstol og Forhøjning fjernedes, og Dommerbordene blev gjort sammenhængende. Endnu da Retten efter Ophold paa Amalienborg i 1854—64 og paa Christiansborg i 1864—84 havde faaet et Hjemsted i Kong Georgs Palæ i Bredgade, der blev ret langvarigt, nemlig fra 1884 til 1919, stod en Buste af Christian IX paa en Søjle bag Justitiarius' Plads, men ved Indflytningen paa Christiansborg bortfaldt denne Mindelse om Statsoverhovedet. Den nuværende Retssal mangler overhovedet enhver symbolsk Hentydning saavel til Rigshelheden som til Retsvæsenet. I sidstnævnte Henseende var der alene nogle Vægtornamenter af faa Centimeters Størrelse, der var anbragt paa to Ampler bag Præsidentens Plads, men disse forsvandt i Forbindelse med den Hævning af Dommerbordet, der fandt Sted i 1937. Tilbage efter Grundloven blev foruden Uniformsfrakkerne, der nu blev blaa, kun de røde Kapper for Assessorer og øvrigt Personale og saa naturligvis Rettens Hjemsted paa et kongeligt Slot. Den konstitutionelle Konge overværede ikke nogen Retsforhandling.

Paa denne nøgterne og helt og holdent til Arbejdet viede Tilværelse udgjorde Rettens 250 Aars Jubilæum den 14. Februar 1911 en festlig Afbrydelse. Da Højesterets Medlemmer iført Fløjlskapperne havde placeret sig i Universitetets Festsal foran Kong Frederik VIII med Ministrene for at foretage et Overblik og Tilbageblik over Retten og dens Betydning i Fortid og Nutid, skabtes der

et Indtryk af, at der blev „givet et Glimt tilbage“ af de forrige Tider, og det føltes som en Bekræftelse af Retten som nødvendigt Tilhør til Staten.

Det var ikke fra Højesterets Side, Idéen til Jubilæets

Indgangen til Højesteret.

Festlighedelse var udgaaet; den var derimod kommet fra Justitsministeren, Højesteretssagfører Frits Bülow, og efter hvad han har meddelt mig, gennem Samtale med andre Sagførere. Den mødte Velvilje baade indenfor Ministeriet, hvor Kultusministeren Jacob Appel skulde tage Initiativet overfor Universitetet, og hos Kongen, der vilde indbyde Retten til Taffel om Aftenen.

Under 18. Januar 1911 udviser acta consistorii, at Rektor gav Meddelelse om Ministerens Ønske om, at Universitetet vilde holde Fest for Højesteret, og at Konsistorium tiltraadte Rektors foreløbige Tilsagn herom. Rektor, Referendar og Professorerne Salomonsen, Torp og Jacobsen nedsattes som Udvalg. Sagen fremmedes paa den Maade, at Universitetet androg om Tilladelse til at afholde Fest paa Dagen, den 14. Februar, hvilket bifaldtes af Ministeriet den 1. s. M. Da man ikke kunde sige, at det maatte være givet, at Hvervet som Festarrangør skulde falde paa Universitetet, naar et Jubilæum som dette skulde fejres, var altsaa ogsaa i denne Henseende Idéens Fremsættelse begunstiget af Heldet.

Aarene efter det andet Venstreministeriums Afgang i 1908 havde været variable i Henseende til, om Tanken at fejre Højesteret kunde antages at ville finde en gunstig politisk Jordbund. Det kortvarige Ministerium Neergaard 1908—09 var blevet efterfulgt af det kun i to Maaneder siddende Ministerium Holstein-Ledreborg, og derpaa traadte det radikale Ministerium Zahle til den 28. Oktober 1909 for at sidde til 5. Juli 1910. Hovedopgaven for dette var Gennemførelse af Rigsretssagen mod Exministrene I. C. Christensen og Sigurd Berg, der endte med Dommen af 17. Juni 1910, den eneste af Folketingets Rigsretsaktioner, der i nogen Maade havde ført til Domfældelse, nemlig for Berg til Bødestraf og for Christensen til en misbilligende Udtalelse i Præmisserne, hvilken Dom dog ikke hindrede de paagældendes senere Indtræden i Ministerstillinger. Ved denne Sag, hvis Afslutning altsaa kun laa godt et halvt Aar tilbage i Tiden, var Højesteret iøvrigt traadt særlig frem i Offentlighedens Lys som den ene Halvdel af Rigsretten. Men naar de Udtalelser erindres, som det radikale Ministeriums Chef senere under Retsplejelovsforhandlinger i Folketinget i Samlingen 1925—26 fandt Anledning til at frem-

sætte om Højesteret eller snarere mod Højesteret, Udtalelser, der tog Tilknytning til Dommen om Christen Berg i Holstebrosagen af 11. Januar 1886, og som var den heftigste Anklage mod Rettens Flertals Holdning under Provisorietiden, kunde nogen Anerkendelse end-sige Hyldest til Retten sikkert ikke være ventet i denne Periode.

Det var iøvrigt ikke første Gang, Rettens Afgørelser i politisk betonedede Spørgsmaal kom i Modstrid med Anskuelserne indenfor betydelige Dele af Landets Befolkning. I Rigsretssagen af 1856 mod Medlemmerne af Ministeriet A. S. Ørsted var Bølgerne gaaet højt mod de 8 Højesteretsassessorer, der dengang udgjorde Rigsrettens Halvdel, og hvis Votum man tilskrev den frifindende Afgørelse, skønt dette kun var rigtigt for Finansministerens og de to militære Ministres, Sponnecks, Hansens og Billes Vedkommende, medens den samlede Ret i alt væsentligt var enig for de 4 andres Vedkommende. Det nationalliberale Rigsretsmedlem Professor H. N. Clausen skriver endnu i sine Erindringer (1877) S. 438: „... endtes Sagen omsider ved de anklagedes fulde Frifindelse ifølge de otte Højesteretsassessorers samstemmende Votum. Det var et uhyggeligt Indtryk, jeg modtog fra Themis' Tempel.“ Hvis ikke Ordet „fulde“ skal forstås om Antallet og altsaa sættes i Modsætning til „nogle af de anklagede“, og det vilde næppe være loyal Sprogbrug (Tiltalen var rettet paa Højforræderistraf og Erstatning, altsaa noget, der let kunde tænkes modereret ved Dommen) maa Forklaringen være, at Professoren i Tilslutning til den Agitation mod Assessorerne, der straks blev sat i Gang, totalt har glemt Voteringens Forløb. Naar Clausen sammesteds skriver, at han sent faldt i Søvn efter den anstrengende Dag i Retten, er det derimod naturligt, at han har bevaret Erindringen derom. Voteringen, der begyndte den 27. Februar Kl. 9 For-

middag, varede nemlig med Domsaffattelsen saa længe, at Dommen først kunde afsiges $\frac{1}{2}$ Time efter den paafølgende Midnat. I sit Skrift om Dommen, der gaar ud paa at forsvare Højesterets Medlemmer mod de paa dem rettede Angreb, daterer Ørsted derfor ogsaa Dommen den 28. Februar, men i Rigsretstidende opføres den under den 27. „Templet“ var Rettens daværende Sæde, det Schackske (Christian IX's) Palæ paa Amalienborg, og hvis man i det hele vil hædre Højesteret med Betegnelsen Themis Tempel, er Eftertiden naaet til den Erkendelse, at Rettens Deltagelse i Rigsretsafgørelsen i hvert Fald ikke har kunnet gøre Skaar deri. Hvis det forøger en Domstols Ære, at Dommerne kommer til at lide for deres Arbejde for Retten, sørgede H. N. Clausens Partifæller for, at ogsaa denne Betingelse kom til Stede ved de paafølgende Afskedigelser af Assessorer.

Ogsaa Dommere, der i senere Perioder har siddet et Aaremaal i Retten, vil fra deres Tid kende Episoder, hvor der kan have været et skarpt og udbredt Modsætningsforhold mellem Retten og Befolkningen. Ministeriet Klaus Berntsen, det Zahleske Ministeriums Afløser, havde imidlertid en ligevægtig Holdning overfor den øverste Domstol, skønt Landbovenstres overfor Politi og Statsmagt opponerende Stilling i Provisorietiden havde været klar nok, og skønt det var Medlemmer af dette Parti, der var ramt ved Rigsretsdommen af 1910. Samme Forhold viste sig ogsaa senere under Retsplejelovsforhandlingerne, hvor Venstre var villigt til at respektere Højesterets Modstræben mod ændrede Former for Afstemning og Domsaffattelse.

Universitetets store Sal med de høje udskaarne Panelvægge og de historiske Malerier, festlig allerede ved Indgangen dertil gennem det store Trapperum, har ofte været den stemningsfulde Scene for Festiviteter af akademisk Karakter i videre Forstand. Men ofte var det

saadan, at Universitetet kun havde den Opgave at give Ly til Mødet, og den akademiske Repræsentation, der da udfoldedes, var kun en Hilsen og Lykønskning til Deltagerne. Saaledes var det f. Eks., da Sagførerstanden i 1938 fejrede sit 300 Aars Jubilæum ved et iøvrigt særdeles festligt Møde paa Universitetet. I 1911 var det imidlertid Universitetet, der holdt selve Festen med det Formaal at fejre Højesterets 250-aarige Bestaaen, og Rettens Medlemmer var altsaa indbudte Gæster. Studentersangforeningen, der foredrog Brudstykker af Universitetets Kantater, skabte den akademisk-lyriske Stemning i den festklædte Forsamling, hvoriblandt talrige Dommere i Uniform. Forfatteren til denne Beretning, dengang Auditor i Aalborg, var blandt de fremmødte. Kongeparret, Kronprinsparret, Prinsesserne Thyra og Dagmar og Prins Gustav samt Ministeriets Medlemmer hædrede Festen ved deres Nærværelse. Desuden var der Repræsentanter for Rigsdag og Borgerrepræsentation, fremmede Gesandter og overordnede Embedsmænd. Telegrafiske Hilsener blev samme Dag modtaget fra den norske Regering og Norges Højesteret. Inden Kongefamiliens Ankomst var Rettens Medlemmer, bærende Uniform og Kappe, indført i Salen af Professorerne i parvis Optog. Talerne var tre: Universitetets Rektor, Professor Kr. Erslev talte om Højesterets Forhistorie, det rets- og statsvidenskabelige Fakultets Dekan, Professor Carl Torp — Dagen før udnævnt til ekstraordinær Assessor i Højesteret — talte om Højesteret og dens Betydning, og Højesteretsjustitiarius Niels Lassen takkede.

Rektors historiske Fremstilling af, hvilke danske Institutioner der tilbage gennem Renæssance og Middelalder var gaaet forud for den nuværende højeste Domstol, altsaa Kongens Retterting og Danehoffet — et Æmne, Professoren nogle Aar før havde gennemarbejdet — endte han virkningsfuldt, medens Forsamlingen rejste

sig, med sin Lykønskning, idet han paapegede, at der i Salen var tilstede Repræsentanter for alle de Statsfaktorer, der oprindeligt rummedes i Danehoffet: Kongen, hans Raadgivere og de højeste Mænd i Administrationen.

Det var paa disses Vegne, han frembar sin Lykønskning.

Professor Torp var anden Taler. Hans altid rolige og elegante Foredrag, der til daglig overfor Studenterne kunde virke noget trægt, var overfor denne Forsamling livfuldt og præget af Varme. Idet han præciserede, at han ikke kunde paatage sig at fortsætte Rektors Fremstilling af Forhistorien med en Fremstilling af Rettens Historie fra 1661 til Nutiden, fik han dog Lejlighed til nogle Bemærkninger, der strejfede Episoder i denne Historie, og til at skitsere Udviklingen i det 18. Aarhundrede af en fra Kongemagten emanciperet selvstændig øverste Dommerinstans. Han erklærede kun at ville dvæle ved „den af denne Udvikling fremgaaede, uafhængige, af betydelige Lovkyndige, af oplyste og personlig uangribelige Dommere beklædte Højesteret, der i de sidste 150 Aar har været Rettens og Retfærdighedens Vogter, en fremragende Faktor i den danske Rets Udvikling, en Fornyelsens Kilde for den danske Retsvidenskab“. Ogsaa denne Undersøgelse af, hvilken Betydning Højesteret har haft for dansk Retsvidenskabs Udvikling, kunde naturligvis kun leveres i Hovedtræk.

Idet Professor Torp fremhævede, at Genfødselen af dansk Retsvidenskab ved Ørsted for en stor Del skyldtes, at han i Modsætning til de ældre lovkyndige forstod at udnytte Fordybelsen i Praksis som en Kilde til Fornyelse, præciserede han Forskellen mellem Videnskab og Domstolspraksis paa følgende Maade:

For Domstolene er Opgaven at afgøre det enkelte Rets-tilfælde med alle dets individuelle Ejendommeligheder dog naturligvis under Hensyn til, at Retsreglerne skal

danne en brugbar og forstandig Rettesnor for Borgernes Handlinger, hvorimod Videnskabens Opgave først og fremmest er at udfinde og fremstille Retsreglerne i systematisk Sammenhæng og overskuelig Form.

Denne Forskel i den umiddelbare Opgave og i den deraf betingede Arbejdsmetode skaber Mulighed for, at Videnskab og Praxis kan supplere og korrigere hinanden.

Fremdeles kommer en Modsætning frem paa det Punkt, at Videnskabens Tendens er nyskabende, den efterprøver Gang paa Gang sine Resultater, medens Praxis maa være opretholdende og traditionsbunden ifølge dens Formaal at opretholde en tillidvækkende Konsekvens i Retsanvendelsen. Ogsaa her kan der være en gavnlig gensidig Paavirkning.

Idet Taleren derefter gik over til at betragte Betydningen af Højesterets Afgørelser i dette Vekselspil, udtalte han, at „enhver, der har et noget dybere Kendskab til dansk Ret og dens Udvikling, vil være paa det rene med, at denne Indflydelse har været af den største Betydning, paa mange Omraader afgørende. Hvor vi vender os hen i Retssystemet, vil vi for det første finde, at Praxis har leveret talrige Sten til Teoriens Bygning. Gennem sine mange, i Reglen af fin Retstakt og sundt Blik for Livets Krav haarne Enkeltafgørelser har den ofte vist Videnskaben Vej ad endnu ubanede Stier, givet den Materialet ikke blot til Fundamenterne, men paa adskillige Omraader saa at sige til hele Systemets Opførelse, og samtidig virket korrigerende ved hist at beskære en Teoris skarpe Kanter, og her at vise Muligheden for dens fyldigere Udfoldelse. — Men den har dernæst i mange Tilfælde bragt Teorien til at kapitulere, selv hvor denne med god Grund troede sin Stilling uindtagelig“.

Som Eksempler anførte han lempeligere Fortolkninger af Formforskrifter om Testamenter og Underpant i Løs-

øre, Antagelse af den ukendelige Viljesmangels Betydningsløshed, først fastslaaet i 1701 modsat den romerretlige Lære, de saakaldte Møbellaans Ugyldighed som Pant og Gyldigheden af Tredjemandsretshandler. Fra Strafferetten nævnte han som et enkelt Eksempel Antagelsen af Rans Gentagelsesvirkning paa Tyveri.

Til Slut fremsatte han et Par Henstillinger til Retten. Først med Hensyn til udførligere Begrundelse af Resultaterne: „Naar vi saaledes erkender og med Tak har modtaget de talrige og betydningsfulde Bidrag til en rigtigere Retserkendelse, som Højesteret har ydet Videnskaben, vil den høje Ret næppe tage det ilde op, naar vi beklager, at vi ikke altid i det Omfang, vi selv kunde have ønsket, kan tage Lære af dens Visdom. Ret ofte staar vi overfor Afgørelser, hvis Rigtighed vi føler os overbeviste om, men hvis Rækkevidde vi ikke kan se, højst ane, fordi Dommens Præmisser er saa knappe eller saa orakelmæssigt affattede, at de ikke giver os nogen sikker Vejledning udover den konkrete Afgørelse. — De vægtige Grunde, der her maner til Forsigtighed, er lette nok at se. Men for Retsvidenskaben — saavel som for Enheden i Underinstansernes Retsafgørelser — er det et Tab, der hos os andre kan fremkalde Ønsket om, at den høje Ret tro mod Sætningen: noblesse oblige, ogsaa paa dette Omraade vil tage det videre Ansvar paa sig, som den til Held for vor Retsudvikling ikke er veget tilbage for paa andre Omraader, f. Eks. hvor det gælder nye Retsdannelser eller en Konflikt mellem sund Sans og en tvivlsom Lovfortolkning“.

Professoren rørte her ved et Spørgsmaal, som tidligere havde været rejst, og som to Aar senere rejstes fra Universitetets Side og drøftedes af flere Jurister i Ugeskrift for Retsvæsen, hvori Torps Tale iøvrigt optoges. Spørgsmaalet fik i 1936 et Bidrag til sin Løsning ved Indførelse

af Ordningen med individuelle, men dog anonyme Domsbegrundelser.

Det andet Punkt angik Tilbøjelighed til at fastholde tidligere Afgørelse, altsaa Præjudikatproblemet, hvor han mente, „at Højesteret uden Fare kunde strække sig noget videre“.

Torp sluttede spøgende og alvorligt med en Hyldest, der ikke kunde være varmere: „Jeg beder den høje Ret være overbevist om, at disse smaa, jeg tror at kunne sige ret uskyldige desiderata, som jeg har gjort mig til Talsmand for, ikke er Udtryk for nogen Lyst til at formindske dens Hæder, eller til at dryppe en Malurtdraabe i det Hyldestbæger, jeg gerne paa denne Festdag vilde iskænke for Danmarks Højesteret. Selv om denne min første og formodentlig sidste Plaidoyer for den høje Ret kun skulde indbringe mig Sagens Afvisning og Mulkt for unødigt Trætte, vil jeg ikke blot i dette Tilfælde som altid bøje mig for summus iudex. Det vil heller ikke gøre mindste Skaar i den Hjertelighed, med hvilken jeg i Retsvidenskabens Navn tolker den Taknemmelighed, som denne føler for alt, hvad den skylder Højesteret, den Beundring og Højagtelse, vi alle nærer for dens Virksomhed, og den Tillid, med hvilken vi ogsaa i Fremtiden ser dens Afgørelser imøde. Det følger med en Domstols Kald — at skille andres Trætte — at den ikke kan gøre enhver tilpas. Saa meget stærkere Vidnesbyrd om dens Fortjeneste er det, naar et helt Lands offentlige Mening bøjer sig i ærbødig Respekt for dens Afgørelser, i sikker Tillid til, at den er Rettens Haandhæver, Retfærdighedens Vogter, Borgernes Værn — saa fuldkomment som det ligger i Menneskers Magt at være.

At det er denne Dom, der her i Landet fældes om Højesteret, derom er der ingen Tvivl. I denne Sag er vota ikke discrepantia. Her behøves ingen Henskyden til

Kongens Afgørelse; thi her er det Folkets Røst, der taler ...“.

Endelig stod Niels Lassen paa Talerstolen, og et Hovedstadsblads Referat fremhæver det jævne og borgerlige Indtryk af hans Ord, hvilket kan være rigtigt, forsaavidt som Talen, der iøvrigt findes i Illustreret Tidende for 19. s. M., er karakteristisk for Lassens Maade at tale ligeud om Tingene, hvor andre maaske vilde vogte paa at indsvøbe Tankerne i mere forsigtige Vendinger. Det var en klog og myndig Tale fra en betydelig Repræsentant for det praktiske Retsliv. Han vendte sig til Rettens Historie for at søge Svaret paa det Spørgsmaal, om Retten havde gjort sig fortjent til den store Hyldest, denne Dag havde bragt den, men forinden gjorde han nogle almindelige Bemærkninger for at oplyse om de Vanskeligheder, Domstolene staar overfor, Bemærkninger han senere vilde henvise til ved Omtalen af historisk betydningsfulde Afgørelser af Retten. Det var ikke en let Sag at dømme, og navnlig var det ikke gjort med at læse i Loven. Ofte viser Loven ikke Vej som f. Eks. i Spørgsmaal om konkrete Indiciers Kraft, og der er andre Tilfælde, hvor Loven nok kunde vejlede, men ikke gør det, f. Eks. ved nye Fænomener som Boykotning. Hvad skal der eksempelvis ske, naar Folketing og Landsting ikke kan enes om en Finanslov? Herom tier Grundloven. Et andet Eksempel var den Afgørelse, der i sidste Rigsretssag skulde træffes, om en tidligere Konseilspræsident burde have fattet Mistanke til en af sine Ministre. Om det dengang betydningsfulde, men uafgjorte Spørgsmaal om de „kongevalgte“ Landstingsmænds Opløselighed ytrede han: „Sæt at dette Spørgsmaal forelægges Højesteret, sæt at Argumenterne fra Lovens Ordlyd holder hinanden Stangen, sæt at der ikke kan søges bindende Argumenter fra Grundlovens Forhistorie. Hvad skal der ske? Vi kan jo ikke erklære, at vi hverken ved ud eller

ind. En Afgørelse skal træffes. Men hvor skal vi finde Afgørelsesnormen? Ja, herpaa er intet andet Svar end hos os selv. Vi maa overveje, hvad der maa anses for den fornuftigste med Statens Tarv bedst stemmende Ordning. Denne lægger vi da ind i Loven, thi Loven maa jo forudsættes at ville det fornuftige. Herved hænder, hvad man med en lille Omskrivning af Goethe kan sige: „Was Ihr den Geist des Gesetzes heisst, das ist im Grund der Herren eigner Geist“. — Vore egne politiske Anskuelser bliver saaledes bestemmende for Afgørelsen“.

Hvad Rettens Historie angik, havde den ikke altid været „lutter Solskin“. Lassen omtalte her efter Sophus Vedels Højesteretshistorie den uhyggelige Undersøgelse i 1725 om Bestikkelse af Justitiarius og andre af Rettens Medlemmer, hvorved der dog ikke var konstateret Afsigelse af uretfærdige Domme, endvidere at Retten i de første hundrede Aar ikke kunde overkomme Arbejdet, hvilket først blev afhjulpet, da Medlemmerne i 1771 blev lønnede. Han gennemgik i kortfattet Overblik de politisk betonedede Sager, hvoraf de første var mod Kaj Lykke og Korfits Ulfeldt. Ved Sagen mod Griffenfeld henviste han til, at Historikerne Bruun og A. D. Jørgensen havde fremhævet det usandsynlige i, at 10 i Samtiden ansete Mænd med et Slag skulde forvandle sig til Skurke, som Forholdet vilde være, om de mod bedre Vidende eller i blind Fanatisme dømte en uskyldig til Døden. Sagen mod Struensee bedømte han med stigende Sikkerhed, som da han i sin Tid havde gjort den til Genstand for Undersøgelse og fundet Afgørelsen velbegrundet. Ret indgaaende omtalte han Kritiken af Rigsretsdommen af 1856 og nævnede ogsaa Angrebene paa Dommene efter 1886 i Provisorietiden. Det maatte her huskes, at Højesterets Medlemmer var ældre Mænd, og at Konservatismen hører den ældre Alder til. Højesteret

havde ikke fældet nogen Dom, hvorover den behøvede at skamme sig.

Justitiarius berørte derefter den lysere Side af Højesterets Historie, idet han roste Enevoldskongernes Ret-sind, som havde ladet Retten være ret uafhængig, og paapegede, hvorledes Rettens Domme, efter at Dommerne med stor Frimodighed havde hævdet Nødvendigheden deraf, siden Christian VI's Tid havde været urokkede, hvorved han fremhævede Stampes Indsats. Ved Grundloven styrkedes Højesterets Selvstændighed. Medlemmerne var sig alle bevidst, at deres første Pligt var at værne om Borgernes Frihed. Efter denne Gennemgang udtalte Justitiarius da den Overbevisning, at man med Rette kunde tage mod Dagens Hyldest, han afgav Løfte om, at man vilde bevare den nedarvede Aand, og fremførte fra sin Side Takken — sidst til Universitetet, „alma mater, hvis Børn vi alle er, og hvem vi ønsker Trivsel, Fremgang og Ære“. Nogen Hentydning til de af Torp fremførte Ønsker indeholdt Talen ganske naturligt ikke, ejheller til Domstolsvirksomhedens nær forestaaende Reform, og maaske nogen har savnet en Hentydning til den nære Sammenhæng mellem Dommernes og Sagførernes Arbejde, der berettigede de sidstnævnte til Andel i Anerkendelsen — men den tredje Taler bør begrænse sig. Efter Afsyngelsen af „Hellige Flamme“ tømtes Salen.

Som omtalt havde Kongen erklæret sig villig til ogsaa for sit Vedkommende at hædre Retten med Indbydelse til et Taffel, og det holdtes samme Aften i Residenspalæet (det Brockdorffske), hvor hele Retten mødte med Justitssekretær Thrane og Protokolsekretær Roepstorff. Ministrene Berntsen og Bülow mødte, desuden fhv. Justitiarius Nyholm, Goos som Landstingsformand (Folketingets Formand Thomsen var forhindret), Erslev og Torp, de ekstraordinære Assessorer Ingerslev, Julius Lassen og Florian Larsen og som Repræsentanter for Skranken

Advokat Halkier og Højesteretssagfører Asmussen. Kongen udbragte en Skaal for Højesteret og udtalte bl. a.: „Paa mange baade rolige og stormfulde Aar kan denne høje Ret i Dag se tilbage. Mange Domme er blevet afsagt i de Aar, som svandt, men hvor meget end disse Sager, forinden de var afgjort, beskæftigede Sindene, saa bøjede alle sig dog i Ærbødighed og Tillid for Højesterets Afgørelse, thi det var her, at alle vidste, at Retfærdigheden havde hjemme“. Med de bedste Ønsker udtalte Kong Frederik Haabet om, at Højesteret „ogsaa i de Dage, der kommer, maatte staa lige saa frit og selvstændigt som nu“. Justitiarius fik Adgang til en kort Takketale, hvori han mindede om Christian IX's gode Sindelag overfor Retten, om hvilken han havde Erindringer tilbage til den Tid, da han som Kommandør for Drabanterne havde staaet Vagt i Højesteret paa Aabningsdage. Han nævnede med Paaskønnelse, at det ved Tilsigelse til Nytaarskuren af Justitiarius sammen med Ministre og Tingenes Formænd pointeredes, at Domstolene forfatningsmæssigt udgør den tredje Statsmagt, og udbragte et „Gud bevare Deres Majestæter“. Han havde samme Dags Formiddag i sin Bolig Ved Stranden ved Justitsministeren faaet overrakt Storkorsordenen, saa at han paa Universitetet kunde bære det hvide Baand. En Gestus af beslægtet Art var det, at der under 10. s. M. var erhvervet en Resl. (Nr. 26) for, at der fra 14. Februar 1911 at regne var tillagt Højesteretsassessorerne, derunder de ekstraordinære, Rang i 2. Klasse Nr. 5 (tidligere Nr. 12). Ønske herom var blevet ytret fra Rettens Side i Forbindeise med, at der ved Resol. Nr. 20 af 15. Januar 1909 skete en Forandring i Rangen for de til Udførelse af offentlige og beneficerede Sager antagne Højesteretssagførere, nemlig Oprykning til 3. Klasse Nr. 9; Ønsket var dengang, under Ministeriet Neergaard, ikke blevet realiseret. I begge Tilfælde var Forholdet ved disse Oprykninger na-

turligvis det, at visse andre Rangspersoner forekom at besidde en ved Fremmøde ved Hoffet generende Præference. Endnu en Novation paa dette Felt, der kom lidt senere, men nok havde Forbindelse med Jubilæet, skyldtes Justitsministeren, nemlig Ændring af den Justitiarius tillagte Rang fra Nr. 10 til Nr. 5 indenfor 1. Klasse.

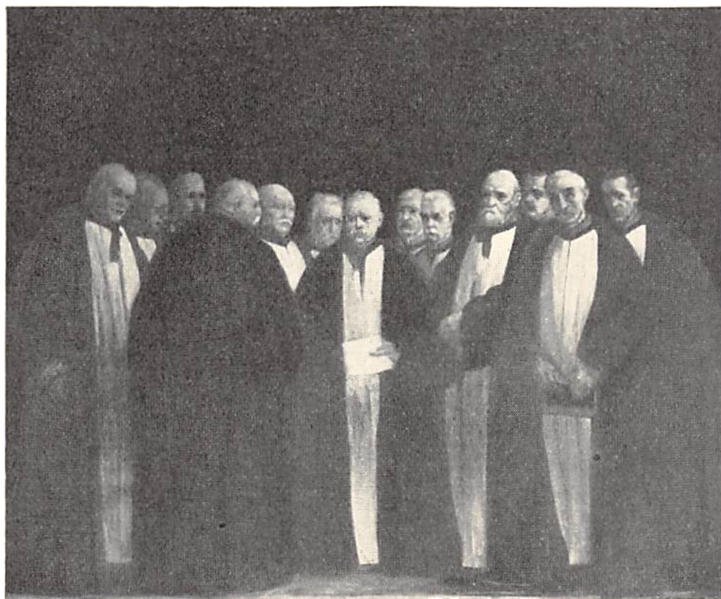
Dagen efter Festen, den 15. Februar, takkede Højesteret i en af samtlige Medlemmer udfærdiget Skrivelse Universitetets Rektor, Professor Erslev for „den stilfulde Fest, ved hvilken Universitetet igaar fejrede Rettens 250-aarige Jubilæum. Universitetet repræsenterer den højeste Aandsmagt her i Landet, og det behøver derfor ikke nærmere Omtale, i hvor høj Grad Retten har maattet sætte Pris paa den os fra Universitetets Side viste store Ære“.

Dette var sidste Led i denne Jubilæumsfest, som det maaske ogsaa kan interessere andre at faa opfrisket Mindet om, og tildels har der herved maattet tages Tilflugt til mundtlig Tradition. Det maa haabes, at der, naar den næste Jubilæumsdag oprinder, den 14. Februar 1961, i og udenfor Retten maa være Betingelser tilstede for Modtagelsen af en ligesaa fyldig Anerkendelse fra Retsvidenskaben og den politiske Repræsentation.

Endnu maa omtales, at Jubilæet i 1911 to Aar efter, da det store Portrætbillede af den daværende Højesterets Medlemmer var blevet færdigt, fik sit blivende kunstneriske Mindesmærke i Eduard Saltofts Maleri. Og 25 Aar efter dette Tidspunkt, i 1938, naaede der ligesom en Efterdønning fra Jubilæet til Retten, da dette Kæmpelærred (3.56 m × 2.83 m) kom til sit Bestemmelsessted i Lokalerne paa Christiansborg. Det kom som en Gave fra Højesteretsskrankens Medlemmer, og det faldt i min Lod paa Rettens Vegne at tolke dens Glæde ved Modtagelsen (13. Oktober 1938).

Kunstneren var kun 27 Aar i 1911, da han satte sig

i Bevægelse for at løse den maleriske Opgave foreløbig ved at fremstille Portrætstudier af de enkelte Medlemmer af Retten. Det samlede Billede, som han fik færdigt i 1913, og som derefter var udstillet, tilbødes til Ophængning i de nye Lokaler paa Christiansborg, men Billedet,

Højesterets Medlemmer 1911. Maleri af Eduard Saltoft, i Højesteret. Bredden en Smule forkortet her.

der ikke officielt var bestilt hos ham, ønskedes ikke erhvervet for Slottet; specielt vides det, at Retspræsident Gram, der tiltraadte Aaret før Indflytningen paa Christiansborg, ikke syntes om Tanken. I nogle Aar var det ophængt i daværende Pressebureauchef Ydes Kontor i Udenrigsministeriet, henlaa derefter vistnok nogen Tid i oprullet Stand paa Slottet og kom saa tilbage til Kunstneren. Efter at det senere var sat til Salg, erhvervedes

det af Højesteretsskrankens Medlemmer og overdroges til Højesteret efter ved Konservator Lunøe at være underkastet en Restaurering. Det fremstiller Medlemmerne den 14. Februar 1911, der var de følgende: Dr. jur. Niels Lassen, Jonas Poulsen, Gottlieb Jensen, Dr. jur. A. C. Evaldsen, A. P. Grüner, Edvard Hvidt, Ole P. Chr. Faurholt, H. Johannsen, M. V. Kirketerp, Cato Spang Hanssen, A. F. Lütken, Dr. jur. R. S. Gram og Dr. jur. H. C. V. Schau.

Det ved første Øjekast dominerende er de lange røde hvidbræmmede Kapper, der kun lader Uniformens Halskrave tilsyne. Ved nøjere Fordybelse fængsler den sindrige Anordning af Figurerne, der grupperer sig om Justitiarius midt i Billedet; af Højde er han den laveste, saaledes at Hovedernes Overlinie fra begge Sider sænker sig mod dette Midtpunkt. Til venstre, hvor Assessor Johannsen vender sin mægtige Ryg mod Beskueren, danner de seks Figurer en lukket Gruppe, medens de seks Dommere til højre varierer Holdningen ved ligesom Midterfiguren at vende sig fremefter. De mest fremtrædende Skikkelser er til venstre Evaldsen og til højre Grüner og Jensen (med Bogen). Sidstnævnte inspirerede en Tegner til at karikere Billedet som „Borgerne fra Calais“. Iøvrigt er Navnene fra venstre: Cato Hanssen, Lütken, Jonas Poulsen, Kirketerp, Faurholt, Hvidt og bagved Schau og Gram. Det er en Række karakterfulde og kraftige Ansigter, der ses, men Portrætligheden har iøvrigt næppe været Kunstnerens Hovedformaal, men derimod det maleriske Helhedsindtryk. Det er en repræsentativ Højesteret, han har villet fremstille, en Højesteret for alle Tider. I Udstillingskataloget er tilføjet: „Billedet tænkt som Led i et arkitektonisk Hele“.

Maaden, Opgaven er løst paa, gør et betydeligt Indtryk. I Illustreret Tidende for den 13. April 1913, hvor Maleriet er gengivet, leverede J. E. Hohlenberg et dyg-

tigt og aabenbart paakrævet Forsvar for det. Han skrev træffende: „Det er et Billede, der kræver Tid og som selv har Tid“.

Efterat Portræthensynet med de hengaaede Aar var traadt i Baggrunden, var der ingen Grund til længere at stille sig køligt overfor Billedet. Det fik Plads i Kæremaalssalen, hvis Længdevæg var den eneste, det kunde anbringes paa, naar ikke Præsidentværelset skulde omdannes med dette for Øje. Paa denne Plads ses det ogsaa af de fleste, naar Salen er i Brug, og i andre Tilfælde vil der være Adgang dertil ved Henvendelse til Portneren (inden Kl. 4). Rammen er ca. 32 cm bred. Et litograferet Forarbejde, der blev bragt i Handelen, har ved sin ret plumpe Udførelse ikke kunnet være nogen Anbefaling for det færdige Maleri, der ved sin Fremkomst næppe havde Sukces og siden i saa mange Aar var unddraget Offentligheden. En god Reproduktion af dette vilde derimod nok samle Interesse. Kunstneren naaede at se sin Plan med Billedet virkeliggjort, men døde kort efter den 2. Maj 1939.

KIRKEPLADSEN OG GADERNE I KASTELLET FREDERIKSHAVN.

Af VICTOR KROHN.

Kært Barn har mange Navne. I vore Dage vilde vel ingen kalde den store Plads midt i Kastelet for andet end Kirkepladsen efterfulgt af Stedbetegnelsen, og i Grunden burde den vel aldrig have heddet andet, eftersom baade Kastelets ældste og dets nuværende Kirke har ligget ved og ligger paa denne Plads, ligesom Sandsynligheden taler stærkt for, at begge oprindeligt har haft deres Hovedindgang ud til den.¹⁾

Sagen har vel været den, at Pladsen ikke fra første Færd har haft et bestemt Navn, hvorfor man efter eget Forgodtbefindende har givet den det Navn, der i det givne Øjeblik passede bedst; thi det har ingenlunde været saaledes, at den har skiftet Navn i visse Perioder.

Det fornemste Navn har vel nok været: „Paradepladsen“, skønt man vil komme til at erfare, at den indtil langt frem i Tiden har ført en Tilværelse, der var alt andet end parademæssig. Men der er Navne nok foruden, og de er blevet benyttet ganske i Flæng som f. Eks.: „Alarmpladsen“, „Mønsterpladsen“ eller blot: „Pladsen“. Den vistnok oftest anvendte Betegnelse, der endog opnaaede en Art Højhedsret ved at blive benyttet i Vej-

1) Victor Krohn: Kastelskirken og dens Menighed, S. 13 og 20.

viseren, var det hyggelige, civile og provinsielle: „Torvet“ eller: „Torvepladsen“, der nævnes endnu saa sent som i 1868. Nogle faa Gange kaldes den: „Mønstringspladsen“, uagtet der, saa vidt det kan ses, aldrig er blevet afholdt Mønstringer i Kastellet, idet man dertil anvendte dels Mønstringspladsen Nord for Sofie Amalienborg, omtrent hvor nu den røde Toldbodbygning med Taarnet ligger i Amaliegade og dels — senere — Christiansborg Slots Ridebane. Endelig kaldes den ogsaa for: „Øvelsespladsen“, „Stillepladsen“ eller „Eksercerpladsen“, og i et enkelt Tilfælde er den, set fra et arkitektonisk Synspunkt, blevet betegnet som Kastelets „Centre“, et Udtryk, der for saa vidt ogsaa kan lade sig anvende i historisk Betydning, eftersom de fleste større Begivenheder i Kastelets Historie lader sig henhøre til denne Plads lige fra Henrettelser, Faneoverrækkelser, Edsaflæggelser ved Kongeskifter og ned til Fanesvingning over ærlige Slaver, der ad den Vej atter blev gjort til Soldater, m. m. m.

Gaar man imidlertid frem i kronologisk Orden, er det mærkelig nok først Kastelets Gader, man hører Tale om, endda længe før de eksisterede; thi allerede i et Brev af 10. Maj 1659 paalægger Frederik III Borgmestre og Raad i København at tilholde Skarnageren at bortføre al Urenlighed fra Gaderne i Kastellet.²⁾ Først d. 21. August 1663 skriver Kongen til Oberst Henrich Ruse om at lade Ny d. v. s. Store Kongensgade „opfylde, brolægge og forfærdige ... med Sand, Sten og andet at lade tilføre og det forhøje ... Desligeste har du, fra den ene Udenværks Bro til den anden, igennem Kastellet, en bred Gade eller Stenbro at lade lægge, saa og Alarmpladsen med Sten at lade brolægge ...“.³⁾

Det meste af Kastellet blev som bekendt opført paa

²⁾ Kbhvns. Dipl. V. 620.

³⁾ Pontoppidan: Origines Hafniensis 238.

opfyldt Grund, og da det som Regel var ufaglærte Soldater, senere Slaver, der udførte Brolægningen, vil man kunne forstaa, at den saa hyppig maatte lægges om, og at Gaderne i Kastelet dog til Stadighed var i en saa miserabel Tilstand, som Tilfældet viste sig at være.⁴⁾

Allerede i 1664 blev der sluttet Kontrakt med Ruse bl. a. om Fundamenteringen af Kastelsslottet,⁵⁾ eller „Kongens Gaard“, som Resen kalder det, medens Dr. phil. Vilhelm Lorenzen betegner det som det kongelige „Hus“,⁶⁾ der skulde være et Tilflugtslot i fire Fløje med Hjørnepavilloner, medens der i den østlige Ende af den Plads, der skulde anlægges vinkelret paa Hovedgaden, var projekteret Anlægget af en Kirke i Rotundastil med firkantede korte Korsarme og i øvrigt anbragt imellem Sidefløjene af et trelænget Bygningsanlæg.⁷⁾ Dr. phil. Lorenzen skriver fremdeles, at det vilde være blevet et interessant Anlæg, fordi det vilde have vist det tidligst planlagte barokke Pladsanlæg i Danmark af saa store Dimensioner, der symmetrisk og med Monumentalbygninger i Pladsens Hovedakse vilde have haft en smuk Virkning ved sin store Bredde og med den betydelige Slotsbygningens Højde og Bredde som Baggrundsbygning. Hertil skal dog bemærkes, at Kastelet var en Fæstning, tilmed en Tilflugtsfæstning, hvorfor det trods alle Skønhedsbetragtninger sikkert vilde have været inkonsekvent at opføre en med høje Taarne og Spir prydet Bygning inden for dets Volde.

Den 28. Oktober 1664 blev som bekendt Kastelet taget i Besiddelse af sin første Indkvartering; men først i

4) Det bedes erindret, at Kastelets Gader ikke havde Navne, ud over at Gadestrækningen fra Port til Port betegnedes som „Hovedgaden“.

5) Hist. Medd. om Kbhvn. 3. III. 379.

6) Københavnske Palæer. 10.

7) Hist. Medd. om Kbhvn. 2. IV. 251.

Marts 1668 hører man Tale om, at der paa Torvet findes en Vandpumpe, der stod i Forbindelse med Kassellets ældste og i lange Tider eneste Brønd, der laa i den østligste Ende af Kirkepladsen omtrent midt imellem den ældste Kirkes og Generalstokkens Gavle.⁸⁾ Som tidligere fortalt var Brøndens nærmeste Omgivelser Fæstningens Justitssted, hvor Pælen, Gabestokken, Træhesten, der i Kastellet kaldtes for „Træslet“, Tommelskruerne og de øvrige Tortur- og Strafferedskaber truende var anbragt og ofte var i Anvendelse. Selve Brønden omtales i hvert Fald endnu i 1741.

Det var som bekendt paa dette Sted, at Statsmanden Peder Griffenfeld's fingerede Henrettelse fandt Sted d. 6. Juni 1676. Dette utiltalende Sceneri er skildret saa ofte og af saa mange, at her kun Hovedlinierne skal trækkes op.

Meget tidligt om Morgenen paa den nævnte Dag var der Vest for Brønden blevet henlagt en Sandbunke, over hvilken der blev bredt et sort Tæppe med Kvaster i Hjørnerne. Griffenfeld skulde som bekendt ikke henrettes med et Øksehug, men med et vandret Hug med et Sværd, og Sandbunken var derfor blevet lagt der, for at han kunde knæle ned paa den. Kassellets Skarpretter var død for nylig; men hans Enke „sad endnu i Embedet“. Hun havde imidlertid formaaet Natmanden Jørgen til at udføre Eksekutionen. En Del Soldater af Det 3. jyske nationale Regiment til Fods, der paa den Tid laa i Kastellet tilligemed et Par Artillerikompagier, havde slaaet Kreds om Stedet, indenfor hvilken ogsaa Griffenfeld's Kiste og hans Vaabenskjold var anbragt.

Imidlertid var Griffenfeld blevet berettet af to Præster i sit Fængsel i Kassellets Proviantgaard (nu Nordre Magasinbygning), og disse ledsagede ham imellem sig til

⁸⁾ Hist. Medd. om Kbhvn. 2. IV. 164.

Retterstedet, hvor Griffenfeld, da han var traadt inden for Kredsen, henvendte nogle Ord til enkelte af de tilstedeværende, hvorefter han højt og tydeligt udtalte, at han var uskyldig i det, man havde beskyldt ham for.

Natmanden brød derefter hans Vaaben itu, medens Griffenfeld aftog sin Paryk og bandt sig Bindet for Øjnene efter at have sagt til Natmanden, at han først vilde bede en Bøn; men naar han saa, at han skilte sine Hænder ad, skulde han blot dristig slaa til; men idet Natmanden løftede sit Sværd, raabte Generaladjutanten: „Holdt! Der er Pardon!“ Den pludselige Overgang tog saa stærkt paa Griffenfeld, at Præsterne maatte hjælpe ham op og føre ham tilbage til Fængslet. Han var blevet benaadet med Fængsel paa Livstid. — Hans videre Skæbne interesserer os ikke i denne Forbindelse.

Af nævneværdige Begivenheder kendes der derefter ingen, før man d. 9. Juli 1703 nedlagde Grundstenen til „en ny saakaldt Slotskirkes Opbyggelse udi Frederikshavn, til hvilken Slotskirke Frederik III for 40 Aar tilforn har ladet lægge Grundvolden“.⁹⁾ Grunden hertil var den, at den ældre Kirke efterhaanden var blevet saa brøstfældig, at man ikke længere turde benytte den. Opførelsen af den nye Kirke stod paa i Aarene 1703—04, og d. 26. November 1704 blev den indviet i Kongens, Hofets og Garnisonens Nærværelse.¹⁰⁾

For Kirkepladsens Vedkommende bør der allerede paa dette Tidspunkt meddeles, at den i mere end de første 150 Aar af sin Tilværelse var ganske blottet for den nu saa pyntelige Bevoksning.

Med Hensyn til Kastelets Gader tales der fra alle Sider stadig med den største Begejstring om, hvor snorlige og brede de var, hvad der som bekendt ikke var og endnu ikke er Tilfældet med den gamle Del af Køben-

⁹⁾ Bircherods Dagbøger 425.

¹⁰⁾ Victor Krohn: Kastelskirken og dens Menighed. 18.

havns Gadenet trods store Brande og Bombardementer, det ser jo nærmest ud, som om en overnaturlig stor Kæmpe havde taget den i sin Haand, knuget den sammen og atter kastet den fra sig, og det var ikke langt fra, at det samme vilde være blevet Tilfældet med den Del af Byen, der laa umiddelbart Nord for Kongens Nytorv, det ældste Østerbro, hvor man byggede og anlagde Havepartier ganske efter eget Behag uden at drømme om, at der kunde være noget, der hed Byplan.

I 1725 blev der opført to nye Bygninger paa Kirkepladsen, en i dens vestlige Ende: det endnu eksisterende Arresthus, der dog delvis skjules bag den i 1704 opførte Kirke, og en — Kommandantbolig, der dog kun i uegentlig Forstand laa paa selve Kirkepladsen, for saa vidt som den blev opført Øst for Hovedgaden. Her havde der fra Kastellets første Tid været en Art Dæmning mellem de ofte omtalte store og dybe Vandhuller; denne Dæmning har formentlig været anlagt for at vedligeholde Forbindelsen med den i det paagældende Voldstykke værende Udfaldsport, uden for hvilken Garnisonen i en lang Aarrække havde sin Øvelsesplads for Skydning med Haandvaaben, hvorfor vel ogsaa Garnisonens ældste Smedeværksted laa paa Dæmningen.

Kastellets Kommandantbolig — nu Generalkommandoboligen — er absolut den dekorativeste Bygning, Kastellet besidder; thi selv om de to flankerende Mure, hver med sin Port i, ikke mere eksisterer, er der over Bygningen i dens Helhed noget saa stilfuldt og monumentalt, at den virker som en Pryd, hvor den ligger, og dog staar i et passende Forhold til de tarveligere Stokke.

Den 16. Marts 1726 foreligger der en Skrivelse fra Landetatens Generalkommissariat, hvori det efter Begæring fra Kommandanten, Generalmajor Gerhard Christian Støcken tillades denne at beordre Proviantkommisær Westergaard til at lade købe de til Broer, Vagter og

Gaders Renholdelse fornødne Fejekoste; en lidt højtlidelig Tjenestevej for noget saa ringe og dagligdags som Rengøringsredskaber; men det maa vel ses paa Baggrund af Tidens store Mangel paa Renlighedssans.¹¹⁾ Det maa dog siges, at netop denne Kommandant i mange Retninger var en Foregangsmand paa flere Omraader, hvad hans uendelig lange Instruktioner vidner om gennem deres i alt 170 Punkter. Et enkelt af dem gaar bl. a. ud paa, at „det ikke paa nogen Maade kan tillades Overofficerer, Underofficerer og Gemene eller Garnisonsbetjentene at holde Svin, Hunde, Høns eller andre lignende Dyr“, hvorefter det lidt modsigende hedder, at „saa snart saadanne komme paa Volden eller paa Gaden, bliver de skudt eller gjort til Pris“. I et andet Punkt hedder det, at to Slaver daglig skal holde Kastelets Gader rene, da nemlig al Slags Skarn kastes herud. Om Eftermiddagen Kl. 4 skulde Rengøringen være afsluttet, og saafremt den ikke til den Tid var forsvarlig udført, skulde Slaverne straffes.¹²⁾ Det ses heraf, at Kastelets Beboere desværre har fulgt Tidens Skik fra Byens Gader, hvor ogsaa alt overflødig blev kastet ud ad Døre eller Vinduer; men det skal dog siges til General Støckens Ære, at i Kastelet blev det fjernet straks, hvad der ikke altid var Tilfældet i Byens Gader. I Nyboder f. Eks. blev det roligt liggende og højnedes Aar for Aar, saa at man efterhaanden saa sig nødsaget til at flytte Vinduerne højere op for at faa Lys ind i Stuerne, der kom til at ligge som Kælderlejligheder. Da man *der* saa endelig for Alvor tog fat paa Sagen, varede det op imod 10 Aar, før man fik kørt Opfyldningen bort og til sin Forbavselse saa, at Gaderne oprindeligt havde været brolagt.¹³⁾

11) Kgl. Res. og Kollbr. (Milit. Reskrs. I).

12) Milit. Reskrs. I. 446.

13) Hist. Medd. om Kbhvn. 2. I. 353 og O. Nielsen: København paa Holbergs Tid, 70.

Af et Regnskab fra 1740 ses det, at man først saa sent naaede at faa brolagt Vejstykkerne fra Toldbodvej til den første Bro, fra denne til den næste og atter til det lille Stykke fra denne til selve Kongeporten, hvilket kostede 32 Rdl. 72 Sk.

I Aarhundredets sidste Del blev der foretaget en virkelig Forskønnelse af Kastellets Hovedgade, idet den i December 1749 blev beplantet med 100 Lindetræer, af hvilke de 60 blev taget fra Sofie Amalienborgs gamle Have og Resten fra „Runddelen“ paa Kongens Nytorv.¹⁴⁾ Formaålet har dog næppe alene været at skabe en Forskønnelse, langt snarere er det blevet gjort i Haab om paa den Maade at faa trukket noget af Fugtigheden bort af den opfyldte Grund; man faar da ogsaa senere et Indtryk af, at disse Træer har været plantet lidt for tæt ind paa Bygningerne, idet et Begreb som Fortove endnu paa den Tid synes at have været ukendt i Kastellet; men alligevel maa det ved Sommertid have set festligt ud med den lysegrønne Lindetræsallé fra Port til Port.

Skønheden varede desværre kun i 26 Aar; allerede 1775 blev de atter fjernede og anbragt i Udenværkerne for, som det hedder, bedre at bevare Bygningernes Fundamenter. Antagelig maa Rødderne have bredt sig saa meget, at de er trængt ind under Murene og har ødelagt disse. Det blev en kostbar Historie, idet Udgifterne beløb sig til 3317 Rdl. 60 Sk.,¹⁵⁾ og endnu værre blev det, ved at man undlod at udfylde de Huller, i hvilke Træerne havde staaet, saaledes at disse Huller længe efter stod fulde af Vand og Mudder, ligesom selvfølgelig ogsaa den i Forvejen daarlige Brolægning yderligere var blevet ødelagt, saaledes at man omsider maatte bevilge endnu et Beløb af 107 Rdl. 20 Sk. til en ny Brolægning.¹⁶⁾

14) Kgl. Res. og Kollbr.

15) Ingeniørk. Ark. Nr. 6.

16) Kaptajn C. F. Krabbe (død som Generalmajor).

Tyve Aar senere i April 1795 lyder der atter Klager over Hovedgadens daarlige Brolægning, indtil der endelig blev bevilget et Beløb af 900 Rdl. til dens Omlægelse.¹⁷⁾ Da der indtil da kun er Tale om Hovedgaden, tør man vel gaa ud fra, at de to andre Sidegader endnu ikke har været brolagt, eftersom det med Sikkerhed vides, at hverken de to med Kirkepladsen sideløbende Gader eller Baggaderne paa den Tid var brolagte, og man kan derfor kun tænke sig, hvor bundløst der maa have været overalt uden for Hovedgadens privilegerede Fortrinsret.

Forholdene paa Kirkepladsen svarede ganske til Hovedgadens. Kommandanten, Generalmajor Magnus Ernst Fircks beklagede sig da ogsaa d. 8. Februar 1790 over, at den i Almindelighed ved For- og Efteraarstider, men i øvrigt altid, naar det indtraf med daarligt Vejr, var i den Grad opfyldt med Vand, at der ikke var Plads nok til, at Paraden kunde stille, uden at en Del af den maatte staa i Vand. Begge de herværende Bataillonschefer, der daglig skulde eksercere med deres Parader, befandt sig derfor i en meget stor Forlegenhed, fordi Mandskabets Fodtøj derved blev ruineret;¹⁸⁾ ikke desto mindre hengik der i alt 8 Aar, før en Brolægning fandt Sted i Marts 1798,¹⁹⁾ og selve denne har sikkert ikke paa langt nær svaret til, hvad man i vor Tid forstaar ved en Brolægning.

Netop under disse Forhold tog den saa ofte omtalte første Tømmerstribe sin Begyndelse d. 5. August 1794. Ialt 202 Svende var blevet arresteret paa deres Kro i Adelgade og var blevet ført til Kastellet. Da disse endnu ikke Kl. 10 om Aftenen havde faaet noget at spise, bad de om Tilladelse til at faa Kommandanten i Tale, hvilket

17) Inkg. Ark. Nr. 8.

18) Inkg. Ark. Nr. 59.

19) Inkg. Ark. Nr. 59.

ogsaa skete; men deres Anmodning om Mad blev mødt med de Visdomsord, at det var noget, de selv raadede for; hvis de vilde arbejde, kunde de faa al den Mad, de ønskede, i modsat Fald fik de intet, og med denne haarde Kost maatte de altsaa nøjes i hvert Fald Natten over. Næste Morgen Kl. 6 forbarmede man sig dog over dem, og paa Kirkepladsen foran Kirken havde Marketenderne stillet nogle Borde op, ved hvilke de i Hold paa 6 Mand — efter deres eget Ønske for Betaling — kunde faa, hvad de ønskede i Retning af Brød, Brændevin, Ost og Kød; men da det blev Middagstid, begyndte det at knibe med Pengene, hvorfor Middagsmaden blev udleveret dem uden Betaling.

At Kirkepladsen ogsaa udenfor det rent militære kunde komme til at spille en Rolle, finder man for første Gang et Bevis paa d. 2. December 1804 og d. 6. Januar 1805, da en Kobbersmed Carl Frederik Kierstrup, der da var i en Alder af omtrent 30 Aar, havde erhvervet sig Myndighedernes Tilladelse til herfra at lade en Luftmaskine gaa til Vejrs paa Pladsen foran Kirken. Kierstrup var meget stærkt interesseret i Luftsejlad, en Mani, der, som han selv har skrevet, gennem en Række af Aar førte ham til Elendighedens og Fortvivlelsens Afgrund. Allerede d. 7. Juni 1804 havde han opnaaet Tilladelse til at foretage et Forsøg; men først d. 2. December s. A. mente han at være parat til at foretage Forsøget. Maskinen vilde imidlertid ikke hæve sig fra Jorden, den var tværtimod sin Undergang nær, idet et Vindstød væltede den om paa Siden, saa at der nær var gaaet Ild i den, hvorfor Opstigningen maatte opgives.

Den 6. Januar Aaret efter gentog han dog Forsøget; men da man firede paa Tovene, der holdt den fast, begyndte den at gøre nogle mærkelige Kaprioler og slaa Kolbøtter, indtil den til sidst faldt helt sammen. Nogle af Tilskuerne vilde til at mishandle Manden, men det

lykkedes ham dog at slippe ind i Vagten, hvor man tog ham i Beskyttelse. Der opstod stor Tumult, og om det saa var Kronprinsen (Frederik VI), der overværede det, fik ogsaa han travlt med at bringe Orden tilveje.²⁰⁾

Atter d. 16. Juni 1807 var der en anden Luftskipper, Student Colding, der forsøgte sig. Ganske vist foregik Opstigningen ikke fra Kastellet, men fra Rosenborg Eksercerplads; Kastellet fik dog lidt af Æren, for saa vidt som Turen afsluttedes i et af Kastelsvoldens Træer. Den havde dog adskillig større Interesse end de alt skildrede, idet Ballonen ikke alene virkelig gik til Vejrs, men endog for første Gang medførte et levende Væsen, selv om det kun var en lille Kaninunge, der var anbragt i en Kurv, hvortil der var befæstet en Faldskærm, der paa en meget sindrig Maade var i Stand til at løsne sig fra Ballonen paa et bestemt Tidspunkt. Da Ballonen havde naaet en ret betydelig Højde, løsnede Faldskærmen sig ganske rigtig, og efter det første Stykkes hurtige Fald foldede den sig ud og endte sin Rejse i Kastellet, hvor Kommandanten lod det hele tage i Varetægt og udleverede det til Student Colding, der fandt sin Kaninunge i bedste Velgaaende.²¹⁾

En Begivenhed, der var af en mere alvorlig Karakter, indtraf d. 23. August 1807. Det var sket enkelte Gange, at engelske Bomber var faldet i Kastellet, dog uden at gøre Skade. En var saaledes faldet paa Prinsessens Bastion, hvorfra den efterfulgt af en bjæffende Hund rullede ned ad den ydre Skraaning og endte i Kastelsgraven; en anden faldt i Kommandantens Have, og en tredie slog igennem i en Oberstløjtnant v. Scheibes Kvarter lige ved Siden af hans Seng uden dog at foraarsage nogen Ulykke. Det samme var mærkelig nok Tilfældet med en

²⁰⁾ Eiler Nystrøm: Offentlige Forlystelser i Fr. VI's Tid, 183, og Verden og Vi, Nr. 12 af 22/3 1912.

²¹⁾ P. Brock: Hist. Efterretninger om Rosenborg, II. 141.

Bombe, der en Formiddag faldt og sprang paa Kirkepladsen, hvor netop flere Hundrede Soldater laa omkring i Græsset og spiste deres Frokost.²²⁾ Det, der i denne Forbindelse interesserer os mest, er dette, at en ret betydelig Del af Kirkepladsen paa den Tid altsaa maa have været græsbevokset, hvad man kun erfarer ad denne Vej.

Tidligt om Morgenen d. 16. Marts 1808 forelaa der allerhøjeste Ordre til, at Norgesporten skulde holdes lukket indtil videre, og at Garnisonen snarest mulig skulde holde sig klar til, saa snart Generalmarchen blev slaaet, at staa samlet paa Kirkepladsen medbringende Regimentsfanerne. Samtlige Tamburer og Pibere skulde straks møde ved Kastellets Hovedvagt ved Norgesporten. Kl. 8½ blev Generalmarchen slaaet, og hele Garnisonen samledes som befalet for at aflægge Troskabsed til Kong Frederik VI, efter at Generalmajor Carl Ludvig Greve Baudissin havde bekendtgjort for Kommandantskabet, at Kong Christian VII var afgaaet ved Døden i Rendsborg d. 13. s. M. Samtlige Garnisonsbetjente var i Kredsen og aflagde Eden.²³⁾

Ligesom Tilfældet var efter Afmarchen af Byens store Vagtparade fra det i 1929 nedbrudte Eksercerhus i Gothersgade,²⁴⁾ blev Garnisonsparolen i den den Gang selvstændige Fæstning Kastellet Frøderikshavn ogsaa udgivet, efter at dennes Vagtparade var afmarcheret, og ligesom *der* blev der ogsaa *her* formeret en Karré bestaaende af 1 Underofficer og 7 Mand om denne saare vigtige Begivenhed.²⁵⁾

Uden at man erfarer noget om Aarsagen, blev der i April 1808 opført 3 Feltbageovne paa Kirkepladsen, ved

22) Flømand: Frederik VI's Hof og hans Samtid m. fl. a. St.

23) Parol-Journal. (Hvor intet andet er anført, er det fra Kastellets Kommandantskab i Hærens Arkiv).

24) Hist. Medd. om Kbhvn. 2. V. 554.

25) Parol-Journal af 18/3 1808.

hvilke Ovne der fra d. 16. April skulde udtages tre Mand til en Natpost, hver Dag fra Kl. 7½ Aften. Disse Ovne førte kun en kort Tilværelse; men der blev dog opført et Træskur over dem. Ikke længe efter blev Ovnene brudt ned, og Skuret blev flyttet ud i Færø Kontregarde, hvor det skulde tjene som Vagtbygning for et *der* om Natten udstillet Piket.

En Handling, der ellers plejede at foregaa paa Livgardens Eksercerplads, blev for en enkelt Gang udført paa Kirkepladsen. Det hed d. 29. Maj 1812: „Til Vagt ved Optræning af Bancosedler her i Fæstningen afgives 1 Underofficer og 8 Mand at møde Kl. 5 imorgen tidlig paa Kirkepladsen“.²⁶⁾

Naar der blev slaaet Generalmarch i Byen, skulde den vagthavende Underofficer i Sjællands Ravelinsvagt øjeblikkelig afsende Melding herom til Kommandanten, Kaptajnvagtmesteren og den vagthavende Officer paa Kastelets Hovedvagt, hvilken sidste da straks skulde sørge for, at Marchen ogsaa blev slaaet i Kastelets Gader, hvorefter Garnisonen i største Hast skulde forføje sig hen paa Kirkepladsen. Omtrent saaledes lyder en Befaling d. 13. Oktober 1813;²⁷⁾ men en Maaned senere hedder det:

„Den saakaldte Mønsterplads er af den idelige Kørsel fra og til Magasinerne saa aldeles opkørt og fuld af Huller, at det i Regnvejr er yderst besværligt at gaa over samme, og at Garnisonens Parade maa opstilles i det Vand og Skarn, hvormed Hullerne er opfyldt. Den er 1765 $\frac{2}{3}$ Kvadratfavne stor og foreslaas brolagt“.²⁸⁾

Pladsen blev imidlertid ikke brolagt hverken paa den ene eller den anden Maade, derimod blev den fra d. 18.

²⁶⁾ Journal.

²⁷⁾ Parol-Journal.

²⁸⁾ Ingk. Ark. Nr. 11.

April 1814 opfyldt med Grus, der daglig — desværre anføres der intet om i hvor mange Dage — blev tilkørt af 10 Vogne.²⁹⁾

I en tidligere Afhandling om Kastellet er det blevet meddelt, at der i de officielle Kilder synes at foreligge en Uoverensstemmelse i Retning af, fra hvilket Tidspunkt Kastellets Vagtparade for første Gang har stillet paa og er afmarcheret fra Kirkepladsen; Differencen ligger mellem Maj 1815 og August 1817; men meget tyder paa, at det rette Tidspunkt i Virkeligheden ligger allerede før 1808.

Atter d. 8. Januar 1813 blev der foretaget en ny Ballonopstigning fra Kirkepladsen, og denne Gang var man gaaet endnu et Skridt videre, idet en Kunstberider, Gustav Price, selv personlig vilde gaa op med sin Ballon. Da der ikke høres noget særligt om Sagen, maa man vel gaa ud fra, at det er forløbet godt, hvad der ogsaa fremgaar af, at han søgte om at maatte gaa op paany; thi d 21. s. M. foreligger der en af Frederik VI underskrevet Skrivelse af følgende Indhold:

„Da Brandmajor Schmith ved nøjere Eftersyn af Luftballonen har forsikret, at den uden Fare for Byen kan stige ved hver Vind, saa have vi intet imod, at Hr. Price kan, naar han forlanger det, lade bemeldte Luftballon stige i Vejret ...“.³⁰⁾

I Henhold hertil vilde han d. 25. s. M. igen gaa op fra Kirkepladsen, denne Gang med en 35 Fod høj Montgolfière; men et Vindstød kastede den over Ende hen over Publikum og ødelagde den.³¹⁾

En Gang om Aaret blev Mandskabets Senge forsynede med rent Halmunderlag, og her viste det sig igen, at Kastellet var et Hestehoved foran i Sammenligning med

²⁹⁾ Korrespondancebog.

³⁰⁾ Indk. Skr.

³¹⁾ Eiler Nystrøm: Offentlige Forlystelser i Frederik VI's Tid.

de tilsvarende Forhold i Byen; thi medens man endnu til 1889 paa de to aarlige Flyttedage kunde se Byens Gader opfyldt med Sengehalm, Skrimmel og Skrammel, blev det allerede i November 1819 paabudt i Kuppet, at det gamle Sengehalm skulde henlægges paa Kirkepladsen, hvorfra saa Slaverne straks efter fik det læsset paa Vogne og transporteret bort.³²⁾

Indtil i November 1826 havde der staaet to Bænke uden for det Havestykke, som endnu ligger foran Generalkommandobygningen; men en Morgenstund var begge Bænke i Nattens Løb blevet sønderbrudte og henkastede, og da ingen af de tre, der i Løbet af Natten havde staaet paa Post ved Porten, hverken havde hørt eller set noget til Hærværket, blev de alle tre idømte Krumslutning.³³⁾

Vender vi os atter en Stund til Kuppets Gader, faar man at vide, at der i 1825 daglig blev anvendt 5 Slaver til Renholdelse af Gader (og Vagter).³⁴⁾ Imidlertid blev Kommandanten d. 29. December 1826 underrettet om, at dette og flere andre lignende Arbejder, der tidligere havde paahvilet Fortifikationen, fra Nytaar ikke vilde blive besørget af denne, hvad der øjeblikkelig foranledigede Kommandanten til at indgaa til Kollegiet om, at disse Arbejder ligesom hidtil forblev under Fortifikationen. Ingeniørkorpset erkendte i sit Modsvaer, at dette Arbejde altid tidligere var blevet udført af Slaver, men angav som Grund til Ændringen, at disse Arbejder var Fortifikationen aldeles uvedkommende, og at Korpset alene af den Grund maatte modsætte sig Kommandantens Begæring, hvortil dog ogsaa kom, at disse Slavearbejder uden specielt Tilsyn ofte gav Anledning til, at Slaverne deserterede eller begik Tyverier.³⁵⁾

32) Befalingsbog.

33) Befalingsbog.

34) Ingk. Ark. Nr. 217.

35) C. F. Krabbe.

Under det fortsatte Tovtrækkeri herom blev der dog i Januar 1827 fremført en om mulig endnu vægtigere Grund, idet Ingeniørkorpset af sit Bygningsfond skulde godtgøre Slavekassen $18\frac{2}{3}$ Sk. r. S. pr. Dag for hver Slave, der blev rekvireret til at udføre disse, Korpset ganske uvedkommende, Arbejder, der i alle andre Fæstninger var henlagt under Kaptajnvagtmesterens Tilsyn og udførtes af Garnisonens Mandskab. I det givne Tilfælde drejede det sig ganske særlig om Bortfjernelsen af Sne paa Pladsen og i Gaderne efter stærkt Snefald.³⁶⁾ Resultatet af Uoverensstemmelserne blev da ogsaa, at der d. 29. Januar 1827 forelaa en kgl. Resolution, ifølge hvilken det i Kastellet garnisonerende Jægerkorps selv skulde lade den Del af Kirkepladsen, hvor Paraden skulde stille og eksercere, samt Fortovene foran Barakkerne feje og rengøre, hvorimod den tilsvarende Rensning af selve Gaderne, Porten og Broerne vedblivende skulde udføres af Slaver.³⁷⁾

Vi har foran hørt, at et af Pladsens Navne ogsaa var „Torvet“, og d. 17. December 1830 fik dette Navn en lille Berettigelse ved, at en Slagtermester Lündel fik Tilladelse til to Gange ugentlig — Onsdag og Lørdag — at falholde Kød paa Kirkepladsen, og det hedder, at „han har lovet Kommandanten at sælge de bedste Varer til de billigste Priser“. Fem Dage senere fik en Kone ligeledes Tilladelse til at sælge Haveurter paa samme Vilkaar. For Lündel's Vedkommende gik hans Salgstilladelse d. 13. April 1857 i Arv til hans Enke; men senere hører man ikke mere om denne Torvehandel.³⁸⁾

Med al Respekt for Kastelets Bygmester kan der ikke

³⁶⁾ Milit. Reskrs. XIX. 16.

³⁷⁾ Milit. Reskrs. XIX. 21.

³⁸⁾ Befalingsbog.

være Tvivl om, at dets Overflade fra første Færd maa have været for lav:³⁹⁾ thi til Trods for alt, hvad der senere Gang paa Gang blev ofret saavel paa Pladsen som paa Gaderne i Retning af Grustilførsler og Brolægninger, skildres Pladsen endnu i 1830 som saa lav og slet, at Vandet stod over den og ikke kunde faa Afløb, saa at det paa varme Sommerdage forpestedede Luften. Brolægningen blev igen fjernet, og atter blev der fyldt Masser af Grus paa; de to Køreveje paa Pladsens Længdesider var stadig ubrolagte og som Følge deraf fuldstændig opkørt og ufremkommelige. Ogsaa Fortovene ved Stjerne- og Artilleristok skildres som overordentlig slette; thi her blev Vandet staaende i store Søer og trængte ind under Fundamenterne, fordærvede dem og bidrog i højeste Grad til Fugtigheden i den nederste Etage. Man forsøgte at afhjælpe disse Mangler ved Hjælp af hydraulisk Kalk og Klinker,⁴⁰⁾ men to Aar senere lød Klagerne næsten Ord til andet ligesaa,⁴¹⁾ dog blev nu endelig Gaderne paa Kirkepladsens Sider brolagt i Maj 1832, ligesom Fortovene i Hovedgaden blev omlagt i 1833.⁴²⁾

Det er karakteristisk, at man meget ofte netop gennem Forbud faar et Indblik i, hvorledes Forholdene tidligere har været. Naar man saaledes læser en Befaling af 5. Juni 1833 om, at Vask og Tøjtørring ikke maatte finde Sted paa Hovedgadens Fortove, og at Sengeklæder ikke maatte soles paa Hovedgaden, hvilken Uskik, hedder det, stadig finder Sted særlig ved Artilleristok og paa det søndre Hjørne af Stjernestok, ruller der sig et Billede op, der viser den — ogsaa i vor Tid om end paa an-

³⁹⁾ Dette er ogsaa blevet bekræftet ved de i 1941—42 foretagne Udgravninger i Kongeporten, idet man der fandt to Lag Brolægninger.

⁴⁰⁾ C. F. Krabbe.

⁴¹⁾ Ingk. Ark. Nr. 15.

⁴²⁾ Ingk. Ark. Nr. 15.

dre Omraader — bekendte store Mangel paa Kultur og Hensyntagen til andre Mennesker, ja, der tales da ogsaa om den Skade, der forvoldes paa Brolægningen ved, at man stikker Tørresnorenes Stænger ned mellem Brostenene. Saavel Vask som Tørring blev henvist til Baggaderne, hvor Snorene dog skulde være spændt i behørig Højde og saaledes, at der fremkom en fri Passage i den halve Bredde. I Tankerne kan man se de gode Matroner staa med deres Vaskeballier paa Fortovene og spærre disse i hele deres Bredde med det ophængte vaade Tøj.⁴³⁾ Noget kunde dog tale til Undskyldning for dette malplacerede Arrangement, idet alle Stokkenes Baggader den Gang var afspærrede med Plankeværker ikke alene ud imod Pladsen, men ogsaa imod de mange private Haveanlæg, der indtil 1853 var anlagt mellem Stokkenes Baggader, hvad der vel ogsaa nok kan have hindret den friske Luft i at indvirke paa Tøjet.

Ogsaa i en anden Retning søgte man at holde Haanden over Hovedgaden; thi efter at Kastellets Hovedvagt ved Norgesporten var blevet nedlagt, blev dens Lokaler i en Tid anvendt til Forhørs- og Krigsretslokaler, og det blev da forbudt at føre Slaver og andre, der skulde i Forhør, ad Hovedgaden; i dens Sted skulde den romantiske „Lottes Gang“ benyttes, der endnu i vor Tid, indtil Havnebanen blev anlagt gennem Kastellet, førte langs Indersiden af Volden fra Grevens til Prinsessens Bastion, bag om Generalens Have og „Grønneplads“.

Først saa sent som 2. Januar 1838 blev det forbudt at køre paa Kirkepladsen, og Skildvagten uden for Kommandantboligen fik Ordre til at paase, at det ikke fandt Sted.

Mærkelig nok har det ikke været muligt at finde det bestemte Tidspunkt for Bestemmelsen om Kirkepladsens

⁴³⁾ Befalingsbog.

Beplantning med de to Rækker smukke Kastanietræer, 21 i hver Række; men selve Beplantningen maa i hvert Fald være foregaaet før Oktober 1837; thi d. 28. Oktober d. A. har Chefen for Ingeniørkorpsen passeret Kastellet og skriver til Oberstløjtnant P. F. Quaade, at han erkender, at denne Del af Københavns Fæstning har vundet meget i den senere Tid, bl. a. ved Paradepladsens Regulering og Beplantning.⁴⁴⁾ Nægtes kan det ikke heller, at denne nu over 100 Aar gamle Beplantning har forlenet Kastellet i dets Helhed med et Skønhedspræg, som man nu vanskelig kunde tænke sig at være foruden.

Der er det mærkelige ved disse Træer, at deres Højde næsten efter en Snor skraaner opad fra Øst til Vest, hvilket antagelig skyldes, at de vestligste staar i Læ af Kongens Bastions Voldmasse og samtidig er de første, der fanger Morgensolens Straaler; mindre sandsynligt er det, at de er plantede med dette for Øje, skønt det skal erkendes, at netop dette fremkalder det skønneste Perspektiv. Naar Træerne ved Foraarstid staar i deres fulde Flor med deres hvide Blomsterkegler, findes der næppe i hele København en skønnere Plads end denne.

Aar ud og Aar ind havde der lydt Klager over Kirkepladsens forfærdelige Tilstand, Masser af Penge var der blevet ofret paa den, og nu til sidst var man naaet saa vidt, at man havde faaet forbudt Kørsel paa den; men hvad gjorde man saa? Man gav i 1838 Tilladelse til, at der maatte røres Heste paa Pladsen (!), og da dette fandt Sted tæt foran Kirken og endog under Gudstjenesten paa Søn- og Helligdage, var det denne Gang Præsterne, der med fuld Ret beklagede sig over dette Forhold, der forhaabentlig er blevet ændret saavel af Hensyn til Kirken som til Pladsen.

Med Hovedgadens Brolægning var det igen galt i

44) Ingk. Ark. Nr. 191.

Januar 1839, og man besluttede sig saa til i tre paa hverandre følgende Aar at gennemføre en rationel Brolægning, hvor man da besluttede at anvende de gamle Sten fra Hovedgaden til dermed at lade Baggaderne brolægge. Forholdet med den ret omfattende Brolægning er lidt vanskeligt at udrede efter de foreliggende Oplysninger; thi selv om der nogle Steder staar, at man bagefter tog det hele op igen og paany lagde det om, kan det dog formentlig ikke være rigtigt. Derimod er det slaet fast, at det pludselig var gaaet op for de militære Myndigheder, at da det i Virkeligheden i en langt højere Grad var Københavns Beboere, der sled paa Kastellets Brolægning end Kastellets egne Beboere, søgte man og fik en kgl. Tilladelse til, at der af de Penge, der indkom gennem Tegn til Køren og Riden gennem Kastellet og til Spadseren paa dets Promenader, maatte benyttes de tre Fjerdedele af det hele Beløb, som den omfattende nye Brolægning kom til at koste, hvilket udgjorde 1236 Rdl.⁴⁵⁾ Det var med andre Ord af den uudtømmelige „Kastellets Fattigkasse“, ogsaa betegnet som „Billetkassen“, at dette Beløb skulde afholdes.

Efter Kong Frederik VI's Død i December 1839 samledes Kastellets Garnison atter paa Kirkepladsen til den sædvanlige Ceremoni ved et Kongeskifte, idet der blev aflagt Hyldings- og Troskabsed til Wilhelm Landgreve af Hessen paa Christian VIII's Vegne.⁴⁶⁾

I 1842 blev der befalet en ny Alarmopstilling, saaledes at højre Fløj — i øvrigt som tidligere — skulde støde til Hovedgaden med Ingeniørkompagniet paa højre Fløj, derefter Artilleribataillonen og sidst 1. Jægerkorps.⁴⁷⁾ Endnu paa den Tid var der Plankeværker for Stokkenes Baggader mod Pladsen.

45) C. F. Krabbe.

46) Indk. Skr.

47) Befalingsbog.

Det vil sikkert i vor Tid vække Forbavselse at høre, at der endnu saa sent som April 1843 foreligger en Tilkendegivelse af, at Forbudet mod Tobaksrygning i Uniform paa Gaden ogsaa gjaldt ikke alene for Gaderne i Kastellet, men endog for Spadseren paa Volden;⁴⁸⁾ endnu i 80-erne i forrige Aarhundrede var det ikke tilladt at ryge Tobak paa Byens Gader, naar man bar Sidevaaben, hvortil dog skal bemærkes, at Bæring af Sidevaaben var en frivillig Sag ud over under Tjeneste og paa Kongens Fødselsdag.

At Kirkepladsen uden for Øvelsestiderne var en yndet Legeplads for Kastellets Ungdom, siger sig selv; men naar der dyrkedes Boldspil, kunde det jo ske, at det gik ud over Kirkens Ruder; dette var nu en Sag for sig; men værre var det, at dette førte til, at Børnene pillede Glasstumperne ud, hvorefter den samme Ungdom desværre morede sig med at kaste Sten og Gadesnavs ind i Kirken. Herover blev der selvfølgelig klaget fra Kirkens Side, og saa gik det — som sædvanlig — ud over de ulykkelige Forældre.⁴⁹⁾

Der kan ikke være Tvivl om, at Kastellet d. 29. Marts 1848 har været præget ikke alene af Alvor, men ogsaa af en af de Begejstringens Bølger, der lidt for sjældent ryster det danske Folk op af Sorgløshedens Dvaletilstand; thi paa den Dag stillede 1. Jægerkorps (20. Bataillon), efter at have indkaldt sin fulde Krigsstyrke, paa Kirkepladsen for at rykke af Sted for at deltage i Trearskrigen. Situationen er saa smukt gengivet af et Menneske gennem hans Barndomstanker. Han skriver: „Klart staar for min Erindring 1. Jægerkorps Afmarch til Sønderjylland i Foraaret 1848 for at tage Del i Kampen mod Oprørerne; jeg stod ved min Moders Side ved et af Vinduerne (i Præsteboligen) og saa Korpset drage

⁴⁸⁾ Befalingsbog.

⁴⁹⁾ Indk. Skr. og Korrespbog.

ud med Musikken i Spidsen; først de frivillige ... efter disse red Major Schepelern, og efter ham kom alle de grønne Jægere marcherende, og blandt dem mange af mine Venner ...".⁵⁰⁾

Maanedens efter havde man faaet den tilsyneladende mærkelige Idé, at Hovedvagtens Spillemand foruden de sædvanlige Appeller skulde appellere i de 4 Hovedgader og paa Torvet Kl. 5¼ om Morgenen, Kl. 7¾ om Formiddagen og Kl. 5¾ om Eftermiddagen, de to sidste Gange med „Store Appel“.⁵¹⁾

Ogsaa Sprøjteprøver blev afholdt paa Kirkepladsen,⁵²⁾ og det har jo alle Dage været et Særkende for saadanne Prøver, at de, til Trods for den Alvor, der ligger bag dem, altid er blevet og altid vil blive betragtede som smaa Fest- og Forlystelsesforestillinger, hvis Alvor fuldstændig drukner i kaade Løjer.

Hidtil var der, efter at Vagtparaden var trukket op fra Kirkepladsen for at naa hen til Kuppets Hovedvagt, blevet spillet nogle Musiknumre sammesteds, medens Afløsningen foregik; men antagelig maa Tilstrømningen til denne Militærmusik særlig paa Helligdagene have været for stor i Forhold til den ringe Plads; thi d. 10. November 1853 foreligger der en Befaling om, at der for Fremtiden ved Vagtens Afløsning paa Søn- og Helligdage skulde spilles paa Kirkepladsen i Stedet for som tidligere ved Hovedvagten.⁵³⁾

Efter Oprettelsen i 1854 af Posten som Kasernekommandant blev en Del Sager som f. Eks. Pladsens og Gadernes daglige Renholdelse etc. underlagt denne. Tre Aar senere, d. 5. November 1858, ophørte Slaverne at renholde Gadestrækningerne uden for de militære Bygning-

50) A. V. Storm: Kastelskirken.

51) Bijournal.

52) Kopibog, Aug. 1854.

53) Befalingsbog.

ger, dog med Undtagelse af Kastellet.⁵⁴⁾ Endnu d. 10. Februar 1860 blev der daglig afgivet 3 Slaver til Arbejde i Kastellet, og i 4 Punkter blev der truffet Bestemmelse om, hvori dette Arbejde skulde bestaa;⁵⁵⁾ men efter at Slaverne endeligt var ophørt at eksistere, blev det Trainkuske, der i en Tid overtog Gadefejningen, indtil denne endelig i 1870 overgik til en civil fast ansat Fejemand.

Uden at man hører noget til Grunden, viser det sig i Juli 1862, at Kirkepladsen er i den Grad opfyldt med Stenbunker, at den er umulig at benytte som Øvelsesplads, hvorfor det blev tilladt at lade afholde Øvelser paa „Grønneplads“ bag Fortunstokken, hvilken Plads indtil 1853 udelukkende havde været optaget af private Haver.⁵⁶⁾ I Februar Aaret efter er Kirkepladsen igen i en saa maadelig Forfatning, at den ønskes istandsat.⁵⁷⁾

Den 25. April 1868 foregik der atter en af de mere højtidelige og stilfulde militære Begivenheder paa Pladsen. Ifølge Hærloven af 6. Juli 1867 var 21. Bataillon paany blevet optaget i Hæren som Reservebataillon til 1. Sjællandske Brigade og skulde nu have den tidligere 21. Bataillons Fane overleveret, i hvilken Anledning denne Bataillons samtlige Befalingsmænd var beordrede til at stille den nævnte Dag Kl. 11 $\frac{1}{4}$ Fm. i revumæssig Paa-klædning paa Kirkepladsen 25 Skridt foran Kirken og med Front imod den kommanderende Generals Bolig. En Officer, en Underofficer og 5 Mand af 15. Bataillon blev afgivet til at afhente Fanen saa betids paa Generalkommandoens Kontor, at den til det berammede Klokkeslet kunde være paa det fastsatte Sted, hvor Brigadens Chef,

⁵⁴⁾ Tillige ogsaa Pladsen foran Toldbodvagten. Kbhvns. Kmdtsk. Indk. Skr.

⁵⁵⁾ Kopibog.

⁵⁶⁾ Indk. Skr.

⁵⁷⁾ Indk. Skr.

General Max Müller overrakte den gamle Fane til den genoprettede 21. Bataillons Befalingsmænd.⁵⁸⁾

Den Musik paa Kirkepladsen foran Generalkommandoboligen, der Søndag efter Søndag samlede en stor og taknemmelig Tilhørerskare, indtil Militærmusikkens sørgelige Nedlæggelse, synes at stamme fra d. 18. Maj 1868, hvor det hedder, at 1. Sjællandske Halvbrigades Musikkorps vil musicere hver Søndag fra Kl. 12—1 paa Kirkepladsen.⁵⁹⁾ Naar denne Meddelelse er fremkommet gennem en til Kasernekommandantskabet indgaaet Skrivelse, ligger det formentlig i, at der paa den Tid ikke fandtes nogen Hovedvagt i Kastellet, hvorfor det har ligget under Kasernekommandantens Tjenesteomraade at rekvirere det i den Anledning fornødne Mandskab til Ordens Overholdelse. Efter at Byens Hovedvagt i 1874 var blevet flyttet ud i Kastellet, blev det dennes Opgave at afgive Mandskab hertil.

I hvert Fald under Kong Christian IX's Regeringstid blev der hvert Aar paa Majestætens Fødselsdag d. 8. April spillet en Time Morgen, Middag og Aften i eller uden for de respektive Kaserne. I Kastellet udførtes denne Musik midt paa Kirkepladsen. Tanken var særdeles smuk, og om Morgenen og Middagen foregik alt i den skønneste Orden; om Aftenen derimod Kl. 9—10 blev det — i hvert Fald i Kastellet — til lidt af en Skandale; vel gik det nogenlunde, saa længe Musikken spillede, bl. a. blev der altid sluttet af med Retræten spillet tre Gange for fuldt Orkester, men derefter blev Forholdene mindre tiltalende med Hujen, Piben og Skrigen, inden man fik lodset den mørkemodige Ungdom — det var jo i Olielygternes Tid — ud gennem Portene. Den

⁵⁸⁾ 15. Batls. Ordrebog og P. U. Michelsen: 21. Bataillons Historie 1788—1918.

⁵⁹⁾ Desuden ogsaa hver Torsdag Kl. 5—7 paa Kastelsvolden paa Prinsessens Bastion.

Aften var Hovedvagten altid betydelig forstærket, Vagtinspektøren (en Kaptajn) havde selv personlig overtaget Kommandoen, og Vagten stod altid opmarcheret, indtil hele Sværmen var naaet ud.

I 1882 skete det Mirakel, at Kastellet som den sidste Del af København opnaede at faa indlagt Gasbelysning, samtidig skulde det forsynes med Drænledninger, Kloaksystem og deraf følgende helt ny Brolægning, hvad det saa sandelig ogsaa trængte haardt til, navnlig da det der ved endelig blev fri for den sidste Rest af de aabne og ildelugtende Grøfter.

I Anledning af Kong Christian IX's og Dronning Louises Guldbryllup d. 26. Maj 1892 blev det tre Dage forinden befalet, at Kastellet skulde belyses med Begfakler Kl. 9—11½ Aften paa Strækningen fra Bredgade indtil den daværende nordre Indkørsel til Langelinie. Hertil medgik 190 Fakler, deraf fra Bredgade til Kongeporten 60, til Hovedgaden 108 og fra Norgesporten til Langelinie 22.⁶⁰⁾

Den saakaldte „Kastelsplan“ fra December 1900 blev jo heldigvis ikke realiseret, den vilde, ligesom Museumsprojektet, have været en Skændsel mod det gamle Kastel, der saamænd er blevet mishandlet tilstrækkeligt i Forvejen.

Efter at Kong Christian IX d. 28. Januar 1906 i en Alder af næsten 88 Aar stilfærdigt havde lukket sine Øjne paa Amalienborg, kom Kongens Ligfærd gennem Byen til Københavns gamle Banegaard indirekte til at forskaffe Kirkepladsen og Kastelets Gader en Oplevelse, der aldrig før var overgaaet det. Man havde nemlig faaet den smukke Tanke, at Kongens Lig skulde ledsages af et lille Repræsentationskommando fra enhver af Hærens Afdelinger, og for Fodfolkets Vedkommende var samt-

⁶⁰⁾ Kasernekmtdsk. Indk. Skr.

lige 10 Regimenter for første Gang i Kastellets Eksistens repræsenteret af et mindre Kommando. Disse blev nogle Dage forinden formeret paa Pladsen som et samlet Kommando, der derefter benyttede Gaderne til at lade afholde en Art Generalprøve paa en samlet og ensartet Sørgemarch.

Den sidste større Festlighed paa Kastellets Kirkeplads inden for det Tidsrum af 250 Aar, hvorom her er Tale, foregik d 7. December 1913 i Anledning af 1. Bataillons 150 Aars Jubilæum. Bataillonens havde netop dette Aar intet Mandskab inde; men saa stor var Kærligheden hos de yngre Aargange baade til deres Afdeling og til det gamle Kastel, at man med Lethed ad Frivillighedens Vej fik indkaldt en Styrke stærkt op imod et Kompagni, der for denne ene Dag med Glæde trak i Uniformen, saa at Bataillonens Fane med Ære kunde føres op af eget Mandskab. Til dette Kompagni sluttede sig en Del gamle Veteraner om deres Fane, foruden at 1. Regiments Soldaterforening i Hundredevis stod samlet under sine Fanner.

Festen hædredes ved, at Hs. Maj. Kong Christian X mødte og takkede saavel de gamle Veteraner som de ældre og yngre Aargange af Bataillonens, fordi de paa denne deres Afdelings Festdag havde givet Møde for at bevise deres Hengivenhed mod den Afdeling, ved hvilken de havde lært at være Soldater.⁶¹⁾

⁶¹⁾ I vor moderne Tid er der desværre en Ting, der ganske kan ødelægge en saadan stilfuld Fest under aaben Himmel, og det er den mærkelige Opfattelse hos vore sikkert i øvrigt saa dygtige Flyvere, at de tror at forherlige en saadan Fest ved at kredse over den i Luften; medens Sandheden er den, at de ganske ødelægger Feststemningen dels ved at aflede Interessen fra det centrale i Festen og dels ved at gøre det umuligt for Deltagerne at høre, hvad der bliver talt. Det er en Tankeløshed, der burde forbyde sig selv.

Foruden disse mange mere eller mindre festlige Begivenheder er der ogsaa andre, der ikke i sig selv var Fester, men som dog i Kraft af den Stemning, de har fremkaldt, *føltes* som festlige Stunder. Der skal her kun fremdrages et Par enkelte Eksempler.

Regimentet skal i Kantonnement til Efteraarsmanøvre. Aarets Rekrutbataillon skal først rykke ud 14 Dage senere; de to andre Batailloner har indkaldt deres Aargange, og den ene skal næste Morgen afgaa med Jernbane, medens den anden samme Dag skal marchere et Par Mils Vej ud til et foreløbigt Kantonnement. Vi følger den sidste.

Det har knebet med at blive færdig med Iklædningen; men hen ad Eftermiddagen samles dog Kompagnierne i Nummerorden paa Pladsen med Front mod Nord, medens Musikken — det var dengang, da hvert Regiment havde sit selvstændige Musikkorps paa 20 Personer — staar opstillet et Stykke fra Bataillonens højre Fløj med alle de værnepligtige Hornblæsere og Trommeslagere bag sig. Den indhyllede Fane er blevet afhentet fra Bataillonskontoret og staar nu paa højre Fløj af 1. Kompagnis forreste Deling, hvor Fanebæreren aftager dens Hylster og spænder det en bandolière om sig. Chefen kommer ledsaget af Adjudanten; der rettes og skuldres kompagnivis og aflægges Melding om Styrken, hvorefter han tager Plads foran Midten, drager sin Sabel og kommanderer: „Formér Bataillon!“; paa hvilken Kommando Adjudanten sporer sin Hest op til højre for Musikken, medens Bataillonens yngste Løjtnant farer som et Lyn op til Fanen, og Musikkorpsets faste Trommeslager lister sig diskret frem paa venstre Fløj af Korpsets forreste Geled for at kunne tage Takten til den indledende Trommesolo direkte fra Faneførerens March. Der rettes, skuldres og præsenteres Gevær — thi det er endnu i Remingtonriflens Tid — hvorefter der averteres: „Fa-

nen til Midten!“ og paa Faneførerens Kommando: „Fane ... March!“ intonerer Trommeslageren, og Musikkorpsset falder i med den forhaabentlig udødelige — fra d. 20. Juni 1808 stammende — Fanemarch. Fanen føres frem og i to bratte Vendinger til venstre ind paa sin Plads midt i Bataillon. Officererne aflægger høj Salut med deres Sabel med efterfølgende Sænkning. Det er et Øjeblik, der for enhver Soldat af Guds Naade er lige saa gribende og storslaaet, som naar Præsten lyser Velsignelsen i Kirken; det er jo sit Fædreland, man hylder.

Har man saa atter faaet taget Geværet i Hvil, afmarcheres der i en fyldig Sektionskolonne, Musikken falder ind, og ud gaar det ad en af de gamle Porte, medens de indkaldtes Koner og Kærester og — ikke mindst — Kastellets Ungdom følger med, saa langt som Tiden og Benene tillader det, indtil man skilles fra Fader med et sidste Kys og vender tilbage til det nu saa stille Kastel.

Kantonnementsmaaneden er jo Buketten af Soldaterlivet i Modsætning til det mere ensformige Garnisonsliv; det er en Maaned rig paa Oplevelser; den kan være drøj til Tider, men den giver frisk Luft og Roser paa Kinderne. Som Dagene gaar, imødeser Civilisterne dog med Spænding Afslutningen og begynder at tælle Dagene, og — endelig oprinder Hjemkomstens Dag.

Vi vælger os et ganske bestemt Aar — 1881 — hvor det, saa vidt vides, er den eneste Gang i 1. Regiments Historie, at det, formeret som Regiment, er marcheret samlet ind i Kastellet efter endt Kantonnement. Det kom fra Byerne omkring Vallensbæks Mose og rykkede alt-saa ind ad Roskilde Landevej. Ogsaa her var Kastellets Ungdom de første til at tage imod de hjemvendende Fædre.

Inde i Kastellet er Spændingen paa Højdepunktet, og saa snart man kan fange de første Toner af Regimentsmusikken, er alt beredt paa at nyde Gensynets Glæde.

Endelig sætter Musikken i i selve Porten, og saa opmarcheres der med hele Styrken paa Kirkepladsen. Soldaternes glade og smilende Ansigter ser lidt mørke ud af Sol, frisk Luft og Landevejsstøv; man transpirerer ikke, man „sveder“ paa godt Dansk, og alle ser saa sunde og raske ud, som havde de gennemgaaet en Kur paa et af de dyreste Badehoteller.

Det kniber haardt for Musikken at holde ud, indtil den sidste af de 192 Sektioner er kommet paa Plads; men det lykkes, og saa kommer atter den højtidelige Ceremoni, hvor Fanerne føres fra Midten til højre Fløj, indhylles og bringes tilbage paa Afdelingens Kontor. Der afleveres og klædes om, og snart myldrer de hjemsendte som Civilister tilbage til deres private Stillinger her i Livet, medens Kastellet selv synker tilbage i Dagliglivets Fred.

Hos langt den overvejende Del af Civilisterne er der imidlertid blevet nedlagt et Sædekorn, der, som det nu er Sædekorns Skik, vokser sig større og større, for hvert et Aar der gaar. Strabadserne glemmes hurtig; men tilbage sidder en Rigdom af Minder om et fornøjeligt Samvær mellem gode og trofaste Kammerater, hvor Baronen og Haandværkeren, Juristen og Grøftegraveren for en Stund stod paa det samme sociale Trin af Livets store Trappestige, og det er yderst sjældent, at dette Forhold glemmes, selv om den ene af Parterne bliver General og den anden kun Daglejer.

Netop dette ejendommelige Kammeratskabsforhold, der *alene* lader sig skabe under Militæruddannelsen, gav sig i 1909 Udslag i Stiftelsen af 1. Regiments Soldaterforening, der to Aar senere afholdt sin første beskedne Jubilæumsfest paa Kirkepladsen for de da jubilerende Aargange. Siden har denne aarligt tilbagevendende Fest vokset sig større og større gennem Aarene; men dels ligger denne Kulmination ud over det Aaremaal, der her

danner Rammen, og dels er en saadan Fest og den Stemning, den kan fremkalde, alt tidligere blevet fremdraget.⁶²⁾

Efterskrift. Skønt der umiddelbart forud er talt om det Aaremaal — 250 Aar — udover hvilket jeg ikke hidtil er gaaet, har Tilfældet dog maaget det saaledes, at jeg alligevel, netop hvor Talen er om Kirkepladsen, nødsages til at foretage et endog betydeligt Spring saavel tilbage til Kastelets første Dage som til Aaret 1940.

Den 9. April i dette sidste Aar blev Kastellet for 2. Gang i sin Tilværelse besat af en fremmed Magt; dog hengik der en længere Periode, i hvilken der endnu fandtes flere danske Familier derude, ligesom man ogsaa uhindret kunde færdes gennem Kastellet.

I denne Periode blev der af ukendte Grunde foretaget nogle Udgravninger paa Kirkepladsens vestlige Halvdel ud for Bageriet og i Nærheden af de der staaende store Kastanietræer, og man siger jo, at intet er saa galt, uden det kan være godt for noget; thi her fandt man en fortløbende Række meget store Kampesten, flade og runde, omtrent som Møllestensfacon, liggende to og to ovenpaa hinanden. Den danske Officer, der overværede dette Fund, spurgte mig, hvad jeg troede, at det kunde være, og vi var begge enige om, at der kun kunde være Tale om Fundamentet til det aldrig opførte Slot.⁶³⁾

For at faa større Sikkerhed blev der gravet videre mod Øst, hvor man ganske rigtig i Højde med Hjørnet af Søndre Magasinbygning (Bageriet) fandt Fundamentet til det paatænkte Slots sydøstre og ved fortsat Gravning mod Nord ogsaa det nordøstre firkantede Hjørnetaarn,

⁶²⁾ Hist. Medd. om Kbhvn. 3. III. 374.

⁶³⁾ Victor Krohn: Slottet i Kastellet i Hist. Medd. om Kbhvn. 3. III. 379, hvortil der henvises.

der tilsammen skulde have flankeret den noget tilbage-
trukne Hovedfacade mod Øst Det er en ejendommelig
Tanke, at man fra Frederik III's Tid til vore Dage har
gaaet og ekserceret paa denne Del af Pladsen uden at
ane noget om dette Fundaments Tilstedeværelse.⁶⁴⁾

⁶⁴⁾ I Statens Museum for Kunst findes nogle Tegninger af det projekterede Slot.

KONFERENSRAAD, BORGMESTER
JUST HENRIK MUNDT (1782—1859).

Af GERDA MUNDT.

Just Henrik Mundt hørte til en stabil, dygtig Kunsthaandværker-Familie fra det gamle København. Retlinethed, Slægtskabsfølelse, Borgerskabsfølelse var karakteristiske Træk. Mange i Slægten var Guldsmede. Den ældste i Slægten, som man har sikre Oplysninger om, Jodochus Henrik Mundt, var Guldsmed i København; han blev i 1683 gift med Karen Henriksdatter Svidser. Deres ældste Datter, Cathrine Elisabeth Mundt (1687—1750), ægtede den navnkundige Juvelér Frederik Fabricius. En Søn, Jodochus Henrik Mundt (1694—1774), var Stadskaptajn og Medlem af De 32 Mænds Raad (1751—72). Hans borgerlige Erhverv var Silkekræmmer.

Dennes ældste Søn, Philip Mundt (1740—1804), var Juvelér. Han blev gift den 9. Marts 1781 med Mette Chri-

stiane Winther, hvis Fader, Just Christensen Winther, ligeledes var Juvelér og Borger i København, han havde sin Forretning paa Vimmelskaftet lige ved Helligaandskirkeplads. I Loftet stod der paa en Bjælke, at her var Ildebranden standset i 1728.

Guldsmed Philip Mundt havde 9 Børn, hvoraf Just Henrik var den ældste. Han blev født den 1. Januar 1782 og døbt den 13. Januar i Hellig Geists Kirke af Hr. Vogelius, blev privat Student i 1798, tog i 1801 juridisk Eksamen og blev 1803 Kopist i Generaltoldkammerets vestindiske Kontor. 1804 blev han Auditor i Hæren, 1808 tillige Regimentskvartermester. 1811 blev han Overauditor og i Aarene 1814—16 konstitueret Generalauditor ved Auxiliær-Tropperne samt Kontingentet i Frankrig.

Han vedblev at være Generalauditor, men lagde fra 1816 en større og større Del af sin Arbejdskraft ind i Københavns Kommunes Styre, hvor han i 1816 blev Viceraadmand og i 1819 Raadmand. Aktiv Interesse for Byens Vel og Ve var et fremherskende Træk i hans Slægt. Hans Morbroder, Guldsmed Hans Christian Winther, som var Oldermænd i det københavnske Guldsmedelav 1809—1815, var i en lang Aarrække — fra 1803 til 1830 — Medlem af De 32 Mænds Raad, og hans Broder, Sadelmagermester Knud Christian Mundt, var Medlem af Stadens 32 Mænd fra 1835 til 1840.

Just Henrik Mundt blev Etatsraad 1834 og var Borgmester fra 1837 indtil 1858. Han var saaledes i 40 Aar Medlem af Københavns Magistrat. Af Ordner og Titler havde han adskillige: Ridder af Danebrog og Dannebrogsmænd, og i 1853 udnævntes han til Konferensraad. Kun een Bog har han skrevet: *Om de engelske Veje* (1828). Studierne hertil havde han foretaget paa den Englandsrejse, som skildres udførligt i hans egne Breve, se Side 286. Man har nok den Gang ment, at en velud-

dannet Jurist med Lethed maatte kunne sætte sig ind i Tekniken ved macadamiserede Veje og Ledelsen af de den Gang ganske nye Gasværker. I 1851 deltog han i det skandinaviske Naturforsker møde i Stockholm. Han døde ugift den 26. September 1859.

Baade han og hans talrige Slægt havde deres Hjem i det gamle København og skaffede sig, saa snart der var Lejlighed dertil, Grundejendom i Byen. Stamfaderen, Jodochus Mundt, eller, som han ogsaa blev kaldt, Munthe, ejede en Grund ved Vingaardstræde og var Nabo til Præstegaarden. Just Henrik Mundt boede som Raadmand i Pilestræde 123, senere i Kompagnistræde 71 og erhvervede efter sin Morbroder, Generalkrigskommissær Knud Winther (1759—1829), der havde tjent en Formue som Supercargo ved det ostindiske Kompagnis Skibe, hans Ejendom i Vimmelskaftet, dengang Nr. 137, den saakaldte Adresseavisens Gaard, nu Nr. 43.

Da Just Henrik var ganske ung og hans Søskende smaa, mistede han sin Fader, Aar 1804, og han blev allerede fra den Tid af en Støtte og Hjælp først og fremmest for sin Moder, der sad Enke med en stor Børneflokk, for sine Søskende og for den øvrige Slægt. Juvelér Mundt havde som nævnt 9 Børn, hvoraf dog de 3 døde som smaa. Jacob (1783—1837) blev Snedkermester i Aarhus, Christopher (1787—1828), Regimentskirurg, døde som Læge paa Guinea. Knud Christian (1793—1875) var Sadelmagermester og Overbrandmester ved Københavns Brandkorps; han blev udnævnt til Kaptajn, var med til at starte Tivoli, Formand 1846—51, se E. Mentze og H. Lund: Tivoliminder, S. 30 ff., og en Tid Direktør for Casino, samt Æresmedlem i Sadelmager- og Tapetsererlavet. Han har stiftet det første Legat i dette Lav: Sadelmagermester K. C. Mundts Legat for trængende Sadelmagere eller deres Enker paa 5000 Rigs-

daler — 10.000 Kroner. Han var som nævnt Medlem af De 32 Mænds Raad — en betydelig og dygtig dansk Haandværksmester, der havde set sig om i Verden, havde meget at fortælle og var overordentlig vellidt af den yngre Generation og paaskønnet, naar han tog dem med paa Rejser eller i Tivoli og til Forestillinger paa Casino.

Den yngste Broder, Carl Emil Mundt, var kun 2 Aar ved Faderens Død. Hans ældste Broder, Just Henrik, havde staaet Fadder til ham og var som en Fader for ham. Carl Emil blev teologisk Kandidat og Magister artium, men Matematik blev hans egentlige Fag. Han blev Lektor i Matematik ved Sorø Akademi, gik af med Pension og Titel af Professor, var Medlem af Videnskabernes Selskab. 1848 blev han valgt ind i den grundlovgivende Rigsforsamling, var Statsrevisor og i 2 Samlinger Landstingsmand for København.

Af de 3 Søstre var kun den ene gift, nemlig Cathrine Marie Mundt (1785—1873), gift med Købmand Søren Philip Schreiber i Roskilde (1787—1829).

De to ugifte Søstre, Henriette (1790—1881) og Marie Antonette (1797—1873), havde deres Hjem hos deres Broder, Borgmesteren, og efter hans Død hos Sadelmageren.

Just Henrik Mundt blev en dygtig og højtagtet Embedsmand, men han fik aldrig Hustru og Børn; maaske var det, fordi han var indelukket og genert; han kunde muligvis have trængt til ligesom sin 20 Aar yngre Bror at faa et velment Puf udefra. Den daværende Lektor ved Sorø Akademi fik 5. Marts 1833 et højst uventet Brev; det var fra en Skolelærerkone, der havde været Husjomfru i den Præstegaard, hvor han dengang var Huslærer. Brevets Indhold var i Korthed et Spørgsmaal om, hvorvidt han endnu elskede Brevskriverindens Veninde, den unge Pige, han havde holdt af for 4 Aar siden!

Et dristigt, men velovervejet Brev — som fik en hurtig Virkning og forvandlede den ensomme Lektor til en lykkelig Ægtemand i Løbet af faa Maaneder (se Gerda Mundt: *Bromme Mølle*, 1932, S. 235 ff.).

Som Raadmand fik Just Henrik Mundt det Hverv ved en Rejse til England, som varede fra Juni 1825 til Juni 1826, at faa afsluttet en Kontrakt om Gasbelysning i København med et engelsk Firma.

Allerede i 1814—15 havde Blikkenslagermester Johs. Irgens faaet Bevilling til at indrette Gasbelysning foran sin Ejendom paa Købmagergade Nr. 1, og 1819 havde Vestindianeren Mac Evoy faaet Tilladelse til at oplyse sin Ejendom i Amaliegade med den Forpligtelse ogsaa at skulle oplyse Amalienborg, men Gasforsyningen virkede højst utilfredsstillende.

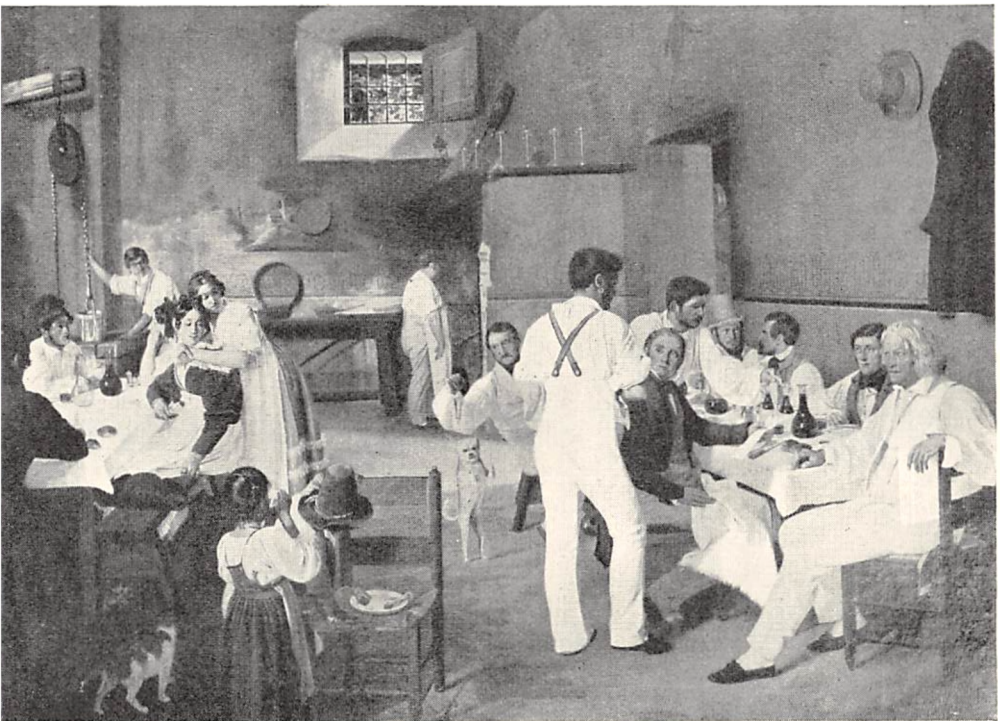
1824 modtog Det kgl. Kancelli gennem den danske Gesandt i London og den danske Generalkonsul i Hamburg et Forslag fra Skotten William Elliot til Gadebelysning af hele København. Kancelliet sendte 11. November 1824 Forslaget videre til Magistraten, der sammen med de 32 Mænd besluttede at søge nedsat en fælles Komité til at bedømme Forslaget og træde i Forhandling med Elliot. Ved kgl. Resolution af 24. December 1824 udnævntes Kommissionen, den kom til at bestaa af Politidirektør, Højesteretsassessor A. C. Kierulff, Professor, Dr. phil. H. C. Ørsted, Borgmester, Justitsraad D. G. R. Bentley, Overauditor Mundt samt Grosserer E. C. Busch. Inden der blev afsluttet Kontrakt, blev Overauditor Mundt ifølge kgl. Resolution af 8. Maj 1825 sendt til London for at gøre sig bekendt med Gasbelysningen. Kontrakten med Elliot blev underskrevet den 6. Juli 1825 i Hamburg. Men derved var Spørgsmaalet langt fra løst. Da Mundt kort efter kom til London, viste det sig, at Det forenede almindelige Gaskompagni i London var alt an-

det end begejstret for den Kontrakt, som Elliot paa dets Vegne havde underskrevet, men at man efter mange og trange Forhandlinger ønskede at fritages for Kontraktens Opfyldelse og gik ind paa i den Anledning at betale en Bøde paa 20.000 Rdl.

Fra denne Rejse foreligger der en Række Breve, dels private, dels halvofficielle, som giver et godt Indblik i Datidens Forhold her i Vesteuropa. Disse Breve er venligst stillet til min Raadighed af min Fætter, Landsdommer Kaj Mundt. Overauditør Mundt havde paa denne Rejse som Ledsager sin 20 Aar yngre Broder, der studerede Matematik; hans Rejse blev, saavidt det kan ses, finansieret af Morbroderen, Generalkrigskommissær Knud Winther.

I Carl Mundts klare og fine Haandskrift findes bl. a. Kopier af fem Breve sendt fra Just Henrik Mundt til den „Excellence“, under hvem disse Sager hørte. Utvivlsomt drejer det sig om Hs. Excellence Werner Jasper Andreas v. Moltke, SK. DM., Geheimekonferensraad, Overpræsident i København 1816—34.

Af de fem Breve gengives som Bilag det første uforkortet, de andre fire med nogle Udeladelser. Som man ser af Brevene, er Mundt fra Begyndelsen af meget ivrig efter at faa sin Mission godt afsluttet, ja næsten utaalmodig over den nødvendige Ventetid — som dog skulde blive meget længere, end han havde tænkt sig Muligheden af. Brevene giver et klart Udtryk for Brevskriverens mangesidige og vaagne Interesser; især har alt, hvad der kan være af Interesse for den By, i hvis Tjeneste han staar, hans varmeste og udelte Opmærksomhed. Sammenligningen mellem London og Paris, Englændere og Franskmænd er ogsaa interessant; han lægger ikke Skjul paa, at hans største Sympati er paa Franskmændenes Side, men derfor underkender han ingeniunde de mere

praktiske Foranstaltninger og bedre sanitære Forhold i England.

Det skulde dog vare længe, før København fik Gasbelysning. Først den 4. December 1857 begyndte Vestre Gasværk sin Virksomhed med 1800 Lygter, og først i 1878 traadte Østre Gasværk i Virksomhed.

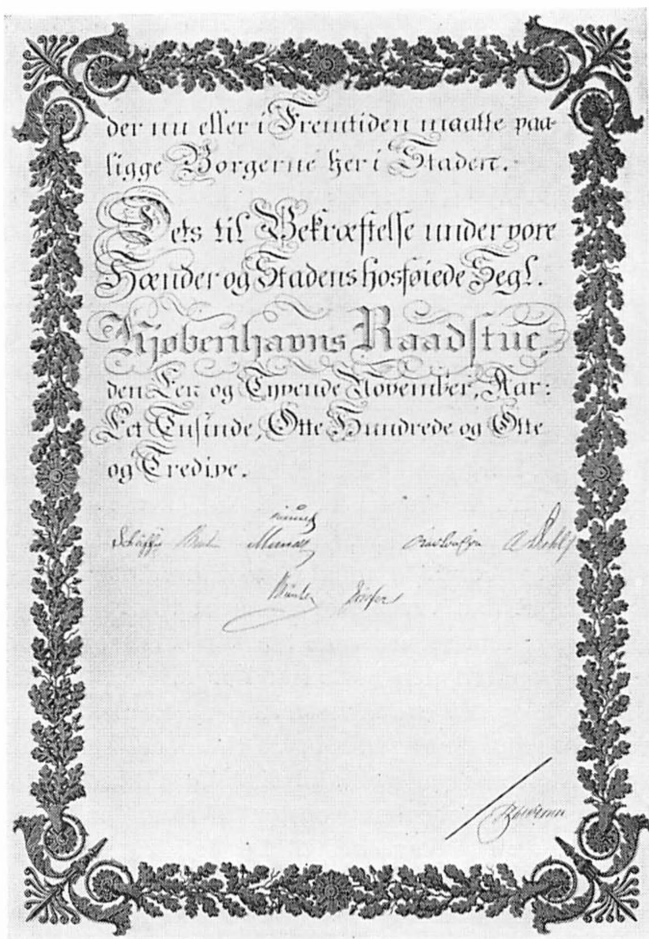
I 1836 ved vi, at Etatsraad Just Henrik Mundt var i Rom. Det var netop paa den Tid, da der var en stor og fremragende skandinavisk Kunstnerkreds samlet omkring Thorvaldsen, „den Gamle“, som de kaldte ham. Ofte kom disse Kunstnere sammen i Osteriet la Censola. Her malede Kunstneren Ditlev Conrad Blunck et prægtigt Billede. Sandsynligvis har Borgmester Just Henrik Mundt paa et tidligt Tidspunkt bestilt dette Maleri, hvor Thorvaldsen sidder yderst til højre med sit klassisk skønne Hoved og et iagttagende vaagent Blik. Over for ham sidder Just Henrik Mundt og drøfter med Værtens Søn, som staar foran ham, Spisesedlens Indhold. Han er den eneste, som ikke har smidt Frakken. Billedet gør tydeligt Indtryk af at stamme fra et sydligt Himmelsstrøg. Den røde Vin funkler i Karafferne. Henne ved det aabne Ildsted staar den brede Vært og steger Fisk eller Kyllinger, eller hvad Menuen nu byder paa. En af Gæsterne, Kuchler, leger med en lille Hund. Ved Bordet sidder J. Sonne (med Hat paa), D. C. Blunck selv (i Profil) og Ernst Meyer (ved Siden af Thorvaldsen). Og til venstre ser vi, ved et andet Bord, en Gruppe Italienerne med Brød og Vin. To Børn leger; den ene af de to Katte er krøbet ind under Bænken, udenfor skinner Solen paa lysegrønne Blade. Maleriet gik i Arv til Borgmester Mundts yngste Broder, Professor Carl Emil Mundt, sammen med alle hans Instrumenter og Kunstskatte og er for nogle Aar siden havnet paa Frederiksborg Slot, hvor det har sin rette Plads. Saa vidt mig bekendt er dette det bedste Portræt, der findes, af Just Henrik Mundt —

lys og nordisk, aaben og venlig ser han ud (se Illustration Side 275).¹⁾

Men dette var ikke Just Henrik Mundts eneste Møde med Thorvaldsen. Da vor store, verdensberømte Kunstner i 1838 med Fregatten „Rota“ vendte tilbage til København, har Borgmester Mundt sikkert været blandt de Magistratsmedlemmer, som modtog ham, da han steg i Land ved Toldboden. Thorvaldsen havde allerede da bestemt, at hans Arbejder, Samlinger og Formue skulde tilfalde hans Fødestad, København, og dermed et eget Museum stiftes, saaledes som det blev fastslaaet i hans Testamente af 5. December 1838. Forberedelserne hertil var allerede i Gang.

Vi ved, at Borgmester Mundt var med i den 2-Mands-Deputation fra Kommunalbestyrelsen, der nogle Dage efter Thorvaldsens Landstigning ved Toldboden, nemlig den 20. September 1838, mødte hos Thorvaldsen og meddelte ham, at han var blevet udnævnt til Æresborger i Staden, og at han senere vilde faa Diplomet som saadan overrakt. Deputationen bestod af Borgmester, Etatsraad J. H. Mundt og den ene af Formændene for de 32 Mænd, Oberstløjtnant, Vinhandler P. J. Friedenreich. Udnævnelsen til Æresborger vakte almindelig Tilfredshed hos Befolkningen. „Kjøbenhavnsposten“ skriver den 21. September bl. a.: „Vi kan kun til Landets Ære ønske, at

1) Næste Aar malede D. C. Blunck et lignende Maleri i samme Osteri. De ydre Omgivelser, Thorvaldsen, Værten og Værtens Søn, er de samme, men ellers er mange Detailler helt forskellige. J. H. Mundt er erstattet med *Bindesbøll*, som sidder med en friskkogt Hummer. *Constantin Hansen* kommer ind ad Døren med høj, sort Hat paa. *Marstrand* er ogsaa med ved Bordet. Dette Maleri findes i Thorvaldsens Museum i København. Her sidder Børnene paa Gulvet og leger; en ung Moder pusler med sit lille Spædbarn; en yngre Kvinde bærer en Kobber-Concha paa Hovedet. De her nævnte Træk er helt forskellige fra Billedet, der blev malet Aaret forud.

Københavns Æresborgerbrev til Thorvaldsen. Brevets 4. Side
(Thorvaldsens Museum).

naar den nye Kommunallov har nedlagt Valgretten til denne Hædersplads i Stadsbestyrelsens Hænder, den da vil blive i Stand til at finde en Mand, der er værdig til at blive Nr. 2, hvor Thorvaldsen er Nr. 1.“

De samme to Mænd afhentede Thorvaldsen til Kom-

munens Fest for ham den 21. November 1938, hvor Æresborgerbrevet blev overrakt ham. Blandt Underskrifterne paa Københavns Æresborgerbrev til Thorvaldsen finder vi ogsaa Navnet Mundt.

Efter at Æresborgerbrevet var overrakt Thorvaldsen, indtegnede han selv sit Navn, Alder og Fødeby i Borger-

J. H. Mundts Skydeskive.

skabs-Protokollen og takkede for den Ære og Udmærkelse, der var blevet ham vist. Københavns Kommune er stolt af at tælle Thorvaldsen som sin første og eneste Æresborger.

Borgmester Just Henrik Mundt var Medlem af Det kgl. kjøbenhavnske Skydeselskab og danske Broderskab. Hans „Skive“ findes paa Skydebanen og er gengivet som Nr. 620 i det statelige 500 Aars Festskrift for Det kgl. Skydeselskab. Skiven forestiller i smuk Gengivelse det gamle Raadhus, nuværende Domhus, paa Nytorv.

Helt uden Gnidninger gik Samarbejdet ikke altid mellem Magistraten og Borgerrepræsentationen, der i 1840 blev sideordnede Afdelinger af Kommunalbestyrelsen. Ja, Bølgerne gik endog ofte meget højt. (Se f. Eks. Flemming Dahls smukke Bog om Bystyret 1648—1858). Og i disse Forhandlinger var J. H. Mundt meget virksom. Han foreslog bl. a., da der var Uenighed, et Kompromis til Skatteforøgelse, som blev fastslaaet ved kgl. Resolution af 4. Januar 1843.

Som vi har set af Oplysningerne fra Mundts Englands-Rejse, havde han gennem mange Aar beskæftiget sig med Vejmateriale og Brolægning, og i 1838 overgik Ledelsen af Brolægningsvæsenet fra Borgmester F. Chr. Schäffer til Borgmester Mundt, medens Borgmester Schäffer til sin Død vedblev at lede Overformynderiet, som han styrede med stor Dygtighed. Derimod synes Borgmester Schäffer hverken teknisk eller administrativt at have kunnet magte Brolægningsvæsenet. Hans Plan til Stadens Brolægning vilde have krævet to Menneskealdre, og hans Strid med Statsmyndighederne om Omkostningerne ved Brolægningen af Kongens Nytorv førte til, at den 1833 paabegyndte Omlægning heraf standsede, saa Pladsen i Aarevis laa hen i et Vildnis af Sten og Fyld. Arbejdet afsluttedes først 1841. Næste Aar fastslog den kommunale Revision, at Embedsmænd inden for Brolægningsvæsenet gennem adskillige Aar havde begaaet omfattende Bedragerier. Borgerrepræsentationen fordrede de paagældende sat under Tiltale, men to af disse begik Selvmord, og man krævede da Undersøgelse indledet mod Schäffer og Mundt. De angrebne Borgmestre værgede sig med Næb og Klør. Mundt havde tidligere udtalt sig om Sagen i en rolig og fremsommelig Erklæring, men da han nu blev anklaget, skrev han til det danske Kancelli et Forsvar paa 46 Foliosider. Schäffer kom med en trykt „Erklæring til Kjøbenhavns Magi-

strat“ (1843); men en kgl. Resolution i Sagen samme Aar gav dem begge fuld Oprejsning, og Brolægningsvæsenet blev 1844 underlagt en særskilt Forvaltning. (Se Dansk biografisk Leksikon, Artiklen om Schäffer af Flemming Dahl).

Der var i høj Grad Brug for Borgmester Mundts baade juridiske og praktiske Evner og Dygtighed i hans mangfoldige og vidtforregnede Arbejde som Borgmester; bl. a. havde han med Skilsmisser at gøre

I øvrigt er det ikke helt let at bringe et samlet Billede, personligt og officielt, af Just Henrik Mundts Liv og Virksomhed. Saa mange af Sporene er udslettet. I de officielle Meddelelser findes der kun lidet, som levendegør Personen. Noget anderledes forholder det sig med Minder i Slægten. Min Fader, Overretsprokurator Jodochus Henrik Mundt (1834—1926), og hans Broder, Læge Christopher Mundt (1844—1925), begge Sønner af tidligere nævnte Professor C. E. Mundt, har mundtligt og skriftligt fortalt om „Onkel Just Henrik“, som de alle ærbødigt saa op til. Han ejede et stort Bibliotek, havde 6 dobbelte Mahogni-Bogskabe, som endnu til Dels findes i Familien— et af dem staar nu i Mundts Stiftelse — læste meget: fransk, italiensk, engelsk Litteratur, helst til faste Tider daglig, red til sin høje Alderdom (til Søstrenes Ængstelse) sin daglige Tur og brugte som 70-aarig ikke sin Lænestol — den „skulde gemmes, til han blev gammel“. Hans Hjem var ogsaa smykket med megen god Kunst, som gik i Arv til Familien.

Søstrene Henriette og Antonette boede hos ham, og disse tre hjertensgode, brave, hæderlige, gamle Mennesker gjorde uendelig meget godt imod den unge Slægt. De var altid rede til at hjælpe, naar det kneb, og deres gammeldags, men, efter de unges Forhold, uhyre fine Hjem i Vimmelskaftet 43 blev beundret af de unge, som saa op til Onklerne og Tanterne med umaadelig Respekt

og Ærbødighed, men ogsaa med megen Taknemmelighed over de gode Gaver, der altid kom fra dem.

1858 afgik Borgmester J. H. Mundt som Borgmester med Pension. Aaret efter døde han den 26. September 1859, næsten 78 Aar gammel, og blev begravet den 3. Oktober s. A.

Den 29. Juni 1853 havde han oprettet et Testamente, hvorefter en stor Del af hans Formue, nemlig hans Gaard i Vimmelskafte, overgik til Magistraten „til Oprettelse af et Legat for Fruentimmer, ugifte eller Enker, særlig saadanne, som efter tidligere Vedtægter kunde vente Pension af det offentlige, men nu er berøvet dette Haab“ — her tænkes paa Embedsmænds ugifte Døtre, der tidligere havde Ret til Pension. Dersom Beløbet skulde blive saa stort, at en Bygning kunde anskaffes eller indrettes, saa at ugifte Fruentimmer erholdt hver to Værelser, vilde han anse det for ønskeligt. Fundatsen er aftrykt i Dahlerup: Legater, 1869, S. 155.

Borgmester Mundt testamenterede ogsaa en Sum paa 500 Rdl. til en Friseng paa Frederiksberg Hospital, hvortil hans Slægt ligesom til Legatet fik en vis Forret.

Ønsket om en Bygning gik i Opfyldelse. Den 13. Juli 1863 blev Fundats og Reglement for Konferensraad, Borgmester Mundts Fribolig for ugifte Fruentimmer, Viktoriagade Nr. 20, underskrevet af Magistraten. Inspektør ved Stiftelsen var i en lang Aarrække Justitsraad Koch (1879—1910). Efter ham fulgte Kontorchef Schmidt, som var meget afholdt af Damerne. Nu er Administrationschef Sigurd Thorsen Forstander for Konferensraad Just Henrik Mundts Stiftelse. Her har i en lang Aarrække „Embedsmændsdøtre“ og andre været taknemmelige for det Hjem, som var skabt dem ved Borgmester Mundts store Gave. Man fandt dengang, det var dejlige Lejligheder, udmærkede Køkkener, et godt og solidt byg-

get Hus, og i Almindelighed var der ogsaa god og hjertelig Forstaaelse imellem Damerne.

Men Beliggenheden, i Vesterbros tæt befolkede Kvarter, var jo ikke den allerbedste, og i 1931 blev denne Ejendom af Borgmester *Ernst Kaper* solgt, og den nye Mundts Stiftelse blev bygget i Gaarden inden for Harboes Kloster i Stormgade 14 med 30 Lejligheder à 2 Værelser, smukt og moderne indrettet efter Plan af Arkitekt Tyge Hvass. Det var for Borgmester Kaper en Hjertesag at skaffe de gamle Damer gode og trygge Kaar. I Viktoriagade var der 16 Friboliger; for Tiden er der i Stormgade 9 Friboliger, men de øvrige 21 lejes ud til betydelig nedsat Leje, saaledes at nu ialt 30 Damer, fortrinsvis Embedsmænds ugifte Døtre, nyder Fordel af Legatet. Og vi har Lov at håabe, at Friboligernes Tal atter paa en eller anden Maade vil stige. I hvert Fald bor mange enligstillede Damer her saa godt og saa billigt, at de med Taknemmelighed ser hen til Mindestenen over Borgmester Just Henrik Mundt, som smykker Gaarden. (Se Billedet Side 285).

Jeg har bedt en af de ældste Beboere af Mundts Stiftelse, Frk. Alexandra Castonier, om at fortælle lidt om Minder fra de 29 Aar hun har boet i Stiftelsen, navnlig om Aarene i Viktoriagade Nr. 20, som jeg selv tydelig mindes fra min Barndom, hvor jeg kom paa Besøg hos min gamle Tante Frk. Dorothea Mundt — men jeg husker tydeligt, at jeg ikke holdt af at færdes derude, naar det blev mørkt paa Grund af Kvarterets Beskaffenhed.

Frk. Castonier fortæller: „Den 1ste Maj 1915 flyttede jeg ind i Konferensraad Mundts Stiftelse, som da var beliggende Viktoriagade 20, V. Den røde Murstens-Bygning med den høje Stentrappe og den store smukke Egetræs-Dør gjorde et fornemt Indtryk. Og dertil kom, at vi havde en forstaaende Forstander og en ligesaa elsk-

værdig og dygtig Forstanderinde, afdøde Frøken Johanne Kühnell og et Par prægtige rare og tjenstvillige Portnerfolk. Lejlighederne var store, rummelige og hyggelige, Damerne saa godt som alle venlige og rare, saa der var i Sandhed godt at være. Derfor var det mig og flere af Damerne en Sorg, da Huset blev solgt, og vi skulde flytte derfra.

Det var en smuk og fortjenstfuld Tanke og Gerning, Borgmester Mundt realiserede til Gavn og Glæde for saa mange: *Ære være hans Minde*“.

Der er dog sikkert, naar det kommer til Stykket, ikke ret mange af de Damer, som nu bor i Stormgade 14, A, B, C og D i praktiske moderne indrettede Lejligheder med Centralvarme og — under normale Forhold — varmt Vand, som nu vilde foretrække at flytte ud i Viktoriagade!

Frøken Kühnells Afløser som Tilsynsførende — Ordet Forstanderinde er ikke helt korrekt — blev Frøken Grønberg, der var en kærlig og opofrende Ven for alle her, ikke mindst for de syge og skrøbelige, indtil sin Død i 1942.

Udgaet fra københavnske Kunsthaandværker-Kredse arbejdede Just Henrik Mundt sig ved Flid og Dygtighed frem til akademisk Uddannelse, blev tidligt en Støtte for sin Moder og sine Søskende og fik efterhaanden betroet store Omraader inden for Københavns Administration. Retsindig, samvittighedsfuld, beskeden, tilbageholdende var han; men et varmt Hjertelag havde han for de syge og de svage. Han var en Raadgiver og Støtte for mange gamle og adskillige unge, en Mand, der ikke søgte sit eget, men søgte den Bys Vel, i hvis Ledelse han havde Del — saadan var Konferensraad, Borgmester Just Henrik Mundt.

Ved Afsløringen af Mindepladen for Borgmester J. H. Mundt i Mundts Stiftelse 1. April 1933.

Personerne er fra venstre: Læge Ejvind Mundt (1863—1939), Borgmester Ernst Kaper (1874—1940), Borgerrepræsentant, Folketingsmedlem Gerda Mundt, Direktor Em. Svendsen, dav. Formand for Borgerrepræsentationen, Overretssagfører, dav. Raadmand Laur. Jensen, Landsdommer Kaj Mundt, Fruen Caroline Mundt-Petersen, Arkitekt Tyge Hvass, Administrationschef Sigurd Thorsen.

Hans Navn skal ikke glemmes hverken dér, hvor han lagde sin Livsgerning, eller blandt dem, for hvem han i deres Alderdom skabte et godt Hjem, og heller ikke af den Slægt, som bærer hans Familjenavn.

Kilder: M. Vogelius: Kulturhistoriske Bidrag til Nikolaj Kirkes Historie. 1814.

Meddelelser fra Thorvaldsens Museum, udgivet i Hundredaaret for Thorvaldsens Hjemkomst til Danmark. 1938.

H. L. Dahlerup: Fundatsmæssige Bestemmelser for Legater. 1861 og 1869.

Københavns Gasværker 4. December 1857—1932.

Flemming Dahl: Københavns Bystyre gennem 300 Aar, I. 1943.

Diverse Artikler i Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere.

Herefter 5 Breve fra Raadmand J. H. Mundt i Tiden: 19. Juli 1825 til 15. Januar 1826 skrevet til Geheimekonferensraad, Overpræsident, Greve Werner Jasper Andreas v. Moltke.

Hamburg, d. 19de Juli 1825.

Deres Excellence har jeg herved den Ære at melde, at jeg i Gaar har truffet Elliot, som i Overværelse af Generalconsul Bockelman i Dag har underskrevet Contracten, saa at jeg i Morgen kan fortsætte min Reise. Disse 10 Dages Ophold her, som foranledigedes ved, at Elliot, der hver Dag ventedes hertil, ikke før kom, har været mig meget ukjært, uagtet her ikke mangler paa Adspredelser, men at vente er altid ubehageligt.

Her er en Vrimmel og en Tummel i denne Stad, som man ikke kan gjøre sig Begreb om uden at have seet den. Jeg har og faaet mere Leilighed, end jeg før har havt, til at see Hamburgs Omegn og den utallige Mængde Lyststeder, hvori Hamburgerne sætte deres Stolthed. — Jeg har havt den Ære at gjøre min Opvartning hos Statsminister Kaas, som har opholdt sig her nogle Dage: Deres Excellence vil maaskee see ham, inden dette naaer Dem. Jeg fortsætter min Reise saa hurtigt, som muligt og formoder at kunne om 10 a 12 Dage være i London, hvor jeg uopholdeligen vil see at faae Contracten rati-

ficeret og tilstille Magistraten den. Det vilde glæde mig meget, om Deres Excellence maatte have nogle Befalinger for mig til denne Stad; dog seer jeg mig ikke istand til endnu, at opgive nogen Adresse der; men jeg antager, at Breve kunne recommanderes til Gesandtskabet, hvor jeg naturligviis strax ved min Ankomst melder mig. Jeg haaber, at Deres Excellence befinder Dem vel og anbefaler mig i Deres vedvarende gunstige Bevaagenhed, ligesom jeg og beder samtlige mine Herrer Colleger, venskabeligt at erindre mig.

Jeg har den Ære at underskrive mig

Deres Excellences allerærbødigste
Mundt.

London, d. 20de Aug. 1825.

.....

Man har her meget ringe Ideer om Danmark og dets Velstand, og Gascompagniets Direction synes ikke meget glad ved den sluttede Contract, eller at vente nogen Fordeel ved den. Jeg har hørt Yttringer i den Anledning, som jeg har fundet udelicate og maattet tage til Gjemme imod. Hvad der var overdrevet og urigtigt, har jeg modsagt og berigtiget, og jeg troer at have hævet en Deel af deres Frygt for et slet Udfald for dem. Der er imidlertid aldeles ingen Idee om at søge Udflugter for at slippe fra Contracten; kun nogle smaa Modificationer ønskes, hvilke Deres Excellence af mit Brev til Magistraten, som med næste Post skal følge, da Directionens officielle Brev endnu ikke er mig tilhændekommet, vil erfare. Deres Excellence vil see, at jeg har gjort mig al Umage for, strax at erholde Ratificationen, men forgjæves. Jeg troer imidlertid, at det er ret godt for begge Parter, at Contracten af Directionen er blevet drøvtet. Den mig derved foraarsagede Forsinkelse er mig aldeles ikke velkommen; thi vel interesserer Opholdet i London mig i høieste Grad; men egentligen morsomt er det ikke; jeg forlanger derfor ikke længere Tid, end behøves for at gjøre mig bekendt med de mange yderst mærkværdige Ting, her ere, og vilde være gladere ved at bruge Tiden paa andre Maader. Jeg vil vel imidlertid, da jeg maa vente Svar fra Kjøbenhavn paa mit Brev til Magistraten, og sandsynligen ingen Modificationer ville indrømmes uden Kongens Forevidende, ikke kunne komme hjem, inden

min Permission er udløben; Jeg veed næsten ikke, om jeg under disse Omstændigheder kan tilføie det Ønske at blive tilladt at udføre min Plan at reise hjem over Paris, hvilket dog ogsaa vilde være af Nytte for Hensigten af min Sendelse, da Gasbelysningen netop der har mødt meest Modstand, men nu indføres.

Man kan nu Intet gjøre i London, idet alle Folk ere ude af Byen, idetmindste dem, de erkjende for at være Folk; ikke engang Gasværker har jeg endnu været istand til at faae at see. Vort Compagnie har ingen i London, og Directeurerne for de andre (uden hvis Tilladelse Ingen tilstædes Adgang til dem) ere forreiste. Dog er jeg lovet, om et Par Dage at blive viist nogle. Det almindelige forenede Compagnie har Værker i Dublin; derhen reiser jeg maaskee, og kan da vente, at en nøiere Underøgelse deraf vil blive mig tilladt.

Naar jeg siger, at alle Folk ere ude af Byen, saa maa dette ikke forstaaes saaledes, som om Byen var øde. Rigtignok sige Londonerne det; men en Fremmed, som ikke har været her paa andre Tider, vil ikke kunne mærke det, da Tummelen her er ubeskrivelig. Man kjører sjældent nogle Gader igjennem i city, uden flere Gange at maatte holde adskillige Minuter, fordi Man ikke kan komme frem. Men, at der virkeligen ere Mange fraværende, erfarer Man først, naar Man skal søge nogen op, som er en meget besværlig Sag, da her vel ere Veivisere, men ingen fuldstændige, og mange Folk og mange Gader af samme Navn. Naar Man endeligen troer at have fundet en Adresse og benyttet en halv Dag for at naae derhen, er det ofte feil, og Man maa hen til en anden Gade af samme Navn, 4 a 6 Mile derfra, som da maa udsættes til næste Dag, og saa erfarer Man efter flere Dages Søgen, at Personen er paa Landet eller paa Fastlandet. Jeg kan derfor ikke, uagtet jeg nu har været her snart 3 Uger, sige, at jeg har seet ret Meget. Elliot førte mig idag ind i Mansionhouse, Lord Mayorens offentlige Boelig i samme Bygningsstiil med de kongelige Slotte. Han holdt der et Slags Politieret. For at skaffe mig en god Plads, sagde Elliot til Een af Betjenterne, at jeg var Magistratsperson i Kjøbenhavn. Jeg kom da strax ind, og, da det blev meldt Lorden, var han saa galant at bede mig træde heelt op og at give mig en

Stol ved sin Side. Der var mange ret curieuse Sager, som interesserte mig, fordi nogle af dem faldt ind i mit Fag, saasom Ægtefolk, der ikke kunde forliges. Saa kom og en Mand derop, som meente, at Lord Mayoren maatte have faaet Brev til ham fra hans Broder. Lorden selv fandt det saa underligt, at han sagde til mig: det var et synderligt Andragende. Da jeg siden takkede hans Herlighed, som ellers skal være Urtekræmmer, for den mig viste Høflighed, tilbød han mig at vise mig Mansionhouse og gik selv heelt omkring med mig. Blandt Andet var der en Seng, som har kostet 500 £. Jeg er saa fri at fortælle Deres Excellence denne Ubetydelighed, fordi det var Magistratspersonen, denne Opmærksomhed vistes: den vedkommer altsaa ikke mig alene.

Brolægningen her er i det Hele meget god. Fortougene ere, hvor Rummet tillader det, meget brede og alle heelt belagte med Bordur Stene. Man macadamiserer mange Gader, baade i den galante west-end og i city; men jeg kan ikke finde det anbefalingsværdigt; det har ogsaa mange Modstandere her. Vistnok er en saadan Gade herlig at kjøre paa, og Vognenes Raslen er naturligviis meget mindre, saa det fra den Side er en Behagelighed for Beboere og Fodgjængere; men de ere derimod saa smudsige ved den megen Færdsel, at det i mine Tanker opveier Behageligheden. I tørt Veir vandes alle Gader ved dertil indrettede Vogne.

Een af de største Bequemmeligheder, London har, ere de mange Stage-coacher, som ikke alene gaar i alle mulige Retninger ud til baade nære og fjerne Steder og til alle Tider paa Dagen, saa at man sjeldent har at vente nogle Minuter, men med hvilke Man endog kan komme fra eet Sted i Byen til et andet. Hvor mange der ere af dem, er vanskeligt at erfare: ved eet Vertshuus regnes der at holde dagligen 500, saa at det vel ikke er overdrevet, naar Man angiver deres Tal til 3000. En saadan Machine har 20 à 22 Personer og gjør dog med 4 Heste i det Mindste 8 Miil i Timen. Dette er foruden Hackney-coaches eller almindelige Hyrevogne, hvoraf jeg har seet dem, der ere numererede over 4000. Disse Kudske ere slemme Folk at have med at gjøre, og dog kan Man ikke undgaae det. Der er en Taxt for dem; men bedraget bliver Man altid; dog er der en egen Frygt imellem dem.

Jeg blev engang affordret 6 Sh. for en Tour, hvilket jeg antog for meget. Jeg sagde ham det og tog Penge op af Lommen, hvoraf jeg bød ham tage, hvad der tilkom ham. Han blev herved betænkelig og turde ikke tage Mere, end $5\frac{1}{2}$ Sh.

Disse stolte Øboere føre et strængt Regimente, hvor de kunne komme til. Deres Egenkjerlighed er ikke at beskrive. Overalt, hvor Leilighed gives, lovprise de det forjættede England og mene, at engelske Sæder og engelsk Levemaade (som dog ikke huer mig) snart maa udbredes over hele Verden, saa megen comfort (det er deres Ord) er deri. Alt føder og deres Stolthed. En Fremmed klager over Dyrhed her: det er et Beviis paa, at de have flere Penge. Yttrer Man, at de engelske Frembringelser kjøbes lettere paa Fastlandet, saa er det, fordi kun det Slette sendes ud, som godt nok for Andre; det Gode reserveres for Landets Egne. Falder en John Bull paa, i Theatret at raabe God save the King, strax maa den spilles og hele Huset være opreist med blottede Hoveder. Napoleon bringes paa Scenen til Skue for Pøbelen, som inderligen gotter sig og applauderer, naar han tager Tobak. Interessant er det, naar ved en Sang raabes encore og der ere forskjellige Meninger: hele Huset er da i Oprør; Musik, Spil og Alt maa ophøre, og Skuespillerne staae ganske rolige, indtil eet af Partierne har faaet Overhaand. —

Jeg har den Ære at forblive

Deres Excellences allerærbødigste
Mundt.

London, d. 24. Novbr. 1825.

.

Deres Excellence vil af min Skrivelse til Magistraten erfare at der, meget uventet, er mødt nye Vanskeligheder for Contractens Ratification. Dette har været mig i høi, jeg kan ikke sige i hvor høi, Grad ubehageligt. Det afficerte mig i den Grad, at jeg i adskillige Nætter drømte derom. Jeg har gjort mig allehaande Skrupler om hvad man vil tænke derom i Kjøbenhavn, og at man vil troe at det har manglet mig enten paa god Villie eller Evne til at behandle Sagen rigtig. Begge Tvivl vilde være mig særdeles krænkende. Jeg har i min Skrivelse til Magi-

straten søgt at fremstille de Grunde, hvorefter jeg har handlet, men Deres Excellence vil gunstigen indsee, hvor vanskeligt det er fuldstændigen at forklare saadant, jeg beder dem derfor, om de ikke af alle skulde findes tilfredsstillende, bedømte med Overbærelse. Forlængelsen af min Fraværelse er mig og ubehagelig, ikke allene, fordi andre ere bebyrdede med mine Forretninger, men endog personlig. Jeg havde i Begyndelsen, da jeg mærkede ikke at kunne overvinde den nye Vanskelighed, der kom i Veien for Ratificationen, Lyst til at forlade London, men deels kunde jeg ikke ansee mig berettiget dertil, da jeg er paadraget at skaffe Contracten ratificeret, deels kan jeg ikke nægte, at det vilde piquere mig meget, om jeg skulde reise bort med uforrettet Sag. Imidlertid bør jeg troe, at forsaavidt man sætter nogen Priis paa at faae Kjøbenhavn belyst med Gas, har min Nærværelse her ikke været uden Nytte, thi Underhandlingerne vilde have været meget vidtløftigere og vanskeligere, hvis de skulde været førte af en som ikke nøie kjendte Contracten og Discussionerne med Elliot. Heller ikke vilde enten Bourke eller Consulen været i Stand til at bortrydde de Betænkeligheder, man havde ved adskillige i vore Love og Indretninger grundede Bestemmelser. Directionen her er meget misfornøiet med Elliot, og siger, at han har været for overilet, dog maae jeg for Deres Excellence gientage, hvad jeg for Magistraten har anført, at jeg ikke har den mindste Anledning til at troe, at den skulde ville søge at trække sig tilbage.

Commune Indretningerne her har jeg ikke kunnet blive saa bekendt med, som jeg ønskede. . . . London bestaaer af forskjellige Dele, som høre under særskilte Bestyrelser. Den saa kaldte City er det egentlige London, men udgjør den mindste Deel. Det er kun til den at Lord Mayorens Jurisdiction strækker sig. Foruden ham har den 2 Sheriffer, som aarligen vælges, 26 Aldermen, som vedblive for Livstid og 236 Common-council-men, eller Repræsentanter. Disse tilsammen have den hele Over Bestyrelse af Byen, men hvad Belysningsvæsenet, Vandvæsenet, Fattigforsørgelsen, og saavidt jeg veed ogsaa Broelægningen angaaer, da har hvert Sogn eller District saadant for sig. Derfor finder man, endskjøndt den stør-

ste Deel af London er belyst med Gas, endnu enkelte Dele, som have Tranlygter, og hvor disse findes, ere de meget slettere end vore. Hvert Sogn har et Arbeidshuus, hvor Fattige, der mangle Beskjæftigelse, erholde den. I dem er der tillige Skoler for Børn, og Hospital for de Syge. De ere ogsaa Forsørgelses Anstalter for dem der formedelst Alderdom eller Svaghed ikke kunne arbeide, og nogle af dem have 1000 Lemmer (:de arbeidende indbegrebne:). Foruden disse og den Mængde Hospitaler her er, gives og Steder hvor Medicamenter gratis uddeles til uformuende, efter en Anbefaling fra en af Velgjøerne (:de bestaae alle ved frivillige Sømmenskud:).

De andre Dele af Byen bestyres under de Grevskaber de ligge i. Det hele er et Sømmensurium af gamle Indretninger og Vedtægter, som meget faa Englændere vide Besked om, og som altsaa en Fremmed vil have endnu mere ondt ved at forstaae. Der er en uendelig Mængde forskellige Jurisdictioner, og ingen ordentlig Lovbog. Gamle Domme citeres (: tværtimod Reglen hos os :) ikke allene af Advocaterne, men anføres endog af Dommerne som Hjemmel for nye. Herlig er derimod den Offentlighed hvormed alting skeer. Alle Retter, baade høie og lave, ere aabne, og der mangler aldrig paa Tilhørere. Ved interessante Sager maae man endog stikke Betjenterne noget i Haanden for at komme ind. I criminelle Sager staaer den Tiltalte i en Skranke og hører alle Vidnernes Forklaringer. Jury-Mændene ere, som en Følge ogsaa tilstede og gjøre ofte Spørgsmaale. Dagen efter er alt i Aviserne, der ere ligesaa nødvendige for Englænderne, som den daglige Føde.

Jeg har anskaffet nogle Veie Maschiner, som jeg mener kunne være interessante for Justeerammeret.

Paris, den 24. Decbr. 1825.

....

Det har været mig meget interessant, at kunne sammenligne disse to rivaliserende Steder med hinanden, og man behøver ikke at være en skarp Iagttager, for at see store Forskjeller. London mangler ikke Forlystelser, men Paris bærer dog Prisen i den Henseende. Uagtet den har over en halv Million Mennesker mindre, og desuagtet dobbelt saa mange Theatre, ere disse dog saa be-

satte, at man undertiden har ondt nok, og maae være tidligen paa Færde, for at komme ind i et af dem, men Theatervæsenet er og Parisernes halve Liv. Mange af dem have Stykkerne, der gives, med i Lommen. Molières Tartuffe, for hvis Opførelse Deres Excellence maaskee erindrer der nyligen var lagt Vanskeligheder i Veien i en Stad, er derved blevet Dagens Piece. . . . Her holder hvert Theater sig til sin Genre, og har sit eget Publicum, det gaaer derfor anstændigt til paa de store. I London gives der Spectakel-Stykker og Farcer paa alle Theatre. Der samler sig derfor Pøbel, og der er en Støi, som om Huset skulde rives ned. Det eneste, hvor det gaaer ordenligt til, er den italienske Oper, hvor Prisen for Parterret er $\frac{1}{2}$ Guinée og saa maae man komme der i fuld Stads med Skoe. Ikke allene de smaae Theatre i Paris ere gode i sit Slags, men man kan være vis paa, at en Bye i Frankrig paa 10,000 Mennesker har et ret taaleligt, som endog giver Syngestykker, udførte af et ordentligt Orchester. Strax paa den anden Side af Canalen mærkes Forskjellen. Dover og Calais ere vel omtrent Steder af samme Rang, og den første har et Orchester af 5, den anden af 18 Musikantere. Begge Nationer persifflere hinanden paa Theatrene, men i Paris nøies man med at vise Særheder hos Englænderne (: som de vist ogsaa have :), hvorimod man i London søger at vise Usælsgheder hos Franskændene, og at gjøre dem foragtelige.

Restaurationerne ere her meget levende, og besøges ogsaa af Damer. Fra 5 af ere de alle fulde. Pariserne gjøre deres Diner til en Nydelse, alt er Liv, en evig Summen vidner om deres Lyst til at meddele sig. Localerne ere høist pragtfuldt oplyste og decorerte. Hvilken Forskjel mod det saa meget folkerigere London, hvor enhver sidder for sig som i et Spiiltoug. Og nu Caffeehusene, dem har man aldeles ingen Idee om i London, hvor man, i Stedet for at tage Caffee, sidder en eller flere Timer efter Bordet og drikker Sherry eller Port Viin. Deres Belysning straalere Een i Møde i alle Gader, og Entreprenurerne bruge allehaande Konster for at tiltrække Publicum.

....

Hvad de høiere Konstnydelser angaaer, tager jeg ikke

i Betænkning at sige, at Paris ogsaa har Fortrin; der er vel et Malerie Gallerie i London, som i den Tid jeg har været der, ikke var aabent, men det kan sikkert ikke komme nær det i Louvre, der i en 640 Fod lang, yderst pragtfuld Sal har over 1200 Malerier, hvisforuden en anden Udstilling i Luxembourg har en stor Samling af endnu levende Kunstneres Arbejder. I Louvre er og et mageløst Antik-Cabinet, i en Række af Sale, hvor allerede blot den Orden, alt er opstillet i, henriver. Alle disse Samlinger ere dagligen aabne for Fremmede, mod Foreviisning af deres Passer.

....

Paris er ret godt broelagt med store carrerede Steen, men dens Gader ere, paa faa nær, meget smalle, og have ingen Fortouge, og aldeles ingen Bordur Stene. Rende-stenene ere i Midten. Den evige Færsel gjør dem meget skidne, og man er bestandigen i Fare for at blive lem-læstet af Vognene, som man ingen anden Tilflugt har imod, end at springe ved Siden af Afviserne, som staae op til Husene. Byen er ogsaa slet belyst. Lygterne hænge midt i Gaderne i en Afstand af nogle og 60 Skridt. I den Henseende har London et stort Fortrin, da Gaderne ere bredere, have herlige Fortouge, heelt lagte med brede Steen, og ere brillant oplyste med Gas, som her kun findes i Palais-royal, Passagerne og en stor Mængde Boutiker. Saadanne colossale, de gamle Romere værdige, Arbejder, som Englændernes 100 Alen høit over Havet svævende Hængebroe ved Menai, eller deres underjordiske Vei under Themsen (: som dog først er begyndt :) finder man heller ikke i Paris. Franskmændenes Tour i den Henseende er omme. —

Noget af det herligste Paris har ere de saakaldte Abattoirs eller Slagterhuse, hvoraf der i Udkanterne af Byen ere 5. De skyldes Napoleon, før flød Blodet hen ad Parises Gader. Slagterne maae betale for hver Stud 6, Koe 4, Kalv $1\frac{1}{2}$, Lam $\frac{1}{2}$ Franc, hvilken Afgift indbringer en Million om Aaret allene af et af de mindre af dem, saa at de betale sig godt.

Jeg har seet en heel Deel Hospitaler her. De ere i Almindelighed meget større end de Londonske, nogle til flere 1000 Syge, og bestaae ikke, som disse, ved private Sømmenskud, saa at de kunne have en Central Bestyrelse, som fordeler de Syge efter Sygdommens Beskaf-

fenhed til de forskjellige Hospitaler, hvoraf nogle ere for Hud-Sygdomme, f. Ex. St. Louis, andre for Febre etc. Lægerne, hvoraf hvert Hospital har flere (: som ogsaa formedelst Antallet af de Syge er nødvendigt :), dele ikke Patienterne, som i London, efter den Dag de komme ind, men have hver sine Sale. De gjøre deres Visiter tidlig om Morgenen, mellem 7—8, saa at de Syges Djæt den samme Dag bestemmes, ikke, som hos os Dagen i Forveien. Overalt er Omhænge for Sengene, som man her ikke vil give Slip paa, men for det meste Steengulve, som gjør Kulden følelig om Vinteren. Gale Hospitalerne kunne derimod ikke sammenlignes med de Londonske. De incurable ere om Natten indsluttede i smaae, mørke, fugtige Celler, fladt med Jorden, og i Salpetrière, som er det for Fruentimmer bestemte, ere 2, ja undertiden flere i een Celle. Kjøkkenerne ere i alle offentlige Stiftelser fortrinligen vel indrettede, de have brændebesparende Comfurer, som staae midt paa Gulvet. Røgen gaaer, i Stedet for op, ned under Gulvet til Skorstenen uden for, saa at der aldrig er Træk, og heller ikke Røg, som dog undrer mig. Kun enkelte Steder i London har jeg seet lignende, hvorimod man der oftere bruger at koge ved Damp.

.....

London, d. 15. Jan.1826.

....

Jeg har communiceret Gas Compagniets Direction den Kongl. Resolution af 21. Dec., men har endnu intet Svar modtaget. Jeg haaber, at den vil finde sig i at stille den forlangte yderligere Sikkerhed, men vis paa det er jeg ikke; mueligt at den er bundet og ikke kan det. I dette Tilfælde vil jeg være forlegen, hvad jeg skal gjøre, da jeg ingen Forholdsregel har erholdt. Reise bort med uforrettet Sag vilde jeg nødigen, det kunde maaskee og lægges mig til Last, da saa min hele Reises Øiemaal var spildt. Jeg agter derfor med næste Post at skrive til Magistraten, for foreløbigen at udbede mig nogen Veiledning.

Det har glædet mig meget at modtage det af Deres Excellence anmeldte Hværv fra Magistraten, men jeg tvivler meget om, at Relationen angaaende Broestenenes Sønderslagning ved Dampmaskiner forholder sig rigtig, imidlertid skal jeg undersøge det, og give Beretning der-

om. Jeg vilde ønske, at der vare flere Ting, hvorved jeg kunde gjøre min Nærværelse her gavnlige.

Imellem de smaa Bemærkninger, som jeg i min allerærbødigste Skrivelse af 24. Dec. tillod mig at gjøre, blandt andet angaaende Hospitalerne troer jeg at have glemmt den vigtigste, at nemlig de Syges Opvartning næsten overalt besørges af Soeurs de charité. Jeg anseer dette for et stort Fortrin for de franske Hospitaler, da det besværlige og vigtige Kald at pleie Syge aldrig kan ventes saa vel røgtet af Betalte (: vi vide nok, hvilke Tracasserier vi have med vore Opvartnings Koner :) som af Folk der af Devotion paatage sig det. Dog er der forskjellige Meninger herom. Jeg har talt med Læger, som foretrække leiede, da de ingen ret Myndighed have over Soeurs, og maae bruge Omsvøb og Complimenter, naar de ere nødte til at paatale Skjødesløsheder, Feiltagelser, etc. der ofte skulle indtræffe. De klage og over, at der ere Soeurs, der ere ligesaa venale, som andre.

Forskjellen paa England og Frankerig er høist frappant. I det sidste Land ere Veiene knap maadelige, Husene i Smaabyerne ureenlige (: som ikke engang de Pariser ere frie for :) og daarlige af Udseende. I England derimod ere Veiene overalt herlige, Byerne pæne, og i Husene hersker baade udvendigen og indvendigen den yderste Propreté.

Meget i Paris er ligesaa dyrt som i London, saasom Værelser, noget, f. Ex. Brændsel er dyrere, men Leve-maaden er lettere, naar man veed at vælge sine Steder. Der er, foruden Table d'hôtes, Restaurationer, hvor man for en bestemt Priis, af en Spiseseddel med flere hundrede Retter (: som man nu har fundet paa at indrette ligesom en Hovedbog med Alphabet, for lettere at finde hvad man søger :) vælger et vist Antal, 5 eller 6, med en heel eller halv Flaske Viin for fra 1½ til 3 Francs. Derfor kan jeg i London paa de allersimpleste Steder knap spise mig mæt, ikke at tale om at det engelske Kjøkken, endskjøndt det kan være sundere, nu mindre end før behager mig. Alt er Kjødmat og Grønt (: naar det kan have :) lagt i Vand uden den mindste Tilberedning, saa at det smager som Græs. . . .

MALEREN A. T. HENRICHSEN OG HANS TOPOGRAFISKE BILLEDSAMLING I BYMUSEET.

Af S. L. HENRICHSEN.

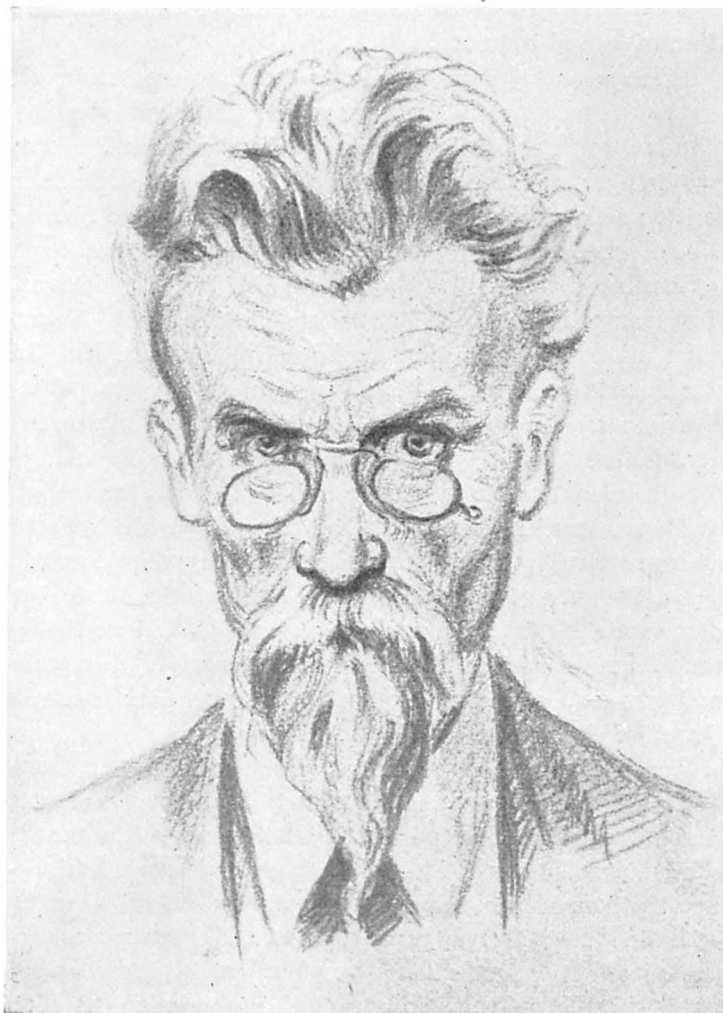
Den 20. Januar 1942 døde Maleren A. T. Henrichsen i en Alder af 84 Aar, lidet kendt af Offentligheden som Kunstner, men dog kendt af utallige Københavnerne som en dygtig og afholdt Lærer i Tegning og Skrivning ved en Række af Byens offentlige og private Skoler gennem 50 Aar. Blandt hans omfattende kunstneriske Efterladenskaber befandt sig en stor Samling Billeder med topografiske Motiver fra det gamle København. I sit Testamente havde han udtalt Ønsket om, at denne „topografiske Samling saavidt muligt opbevares samlet og tilbydes en offentlig Institution til Købs eller som Gave“. I Overensstemmelse hermed overdrog hans Sønner, Kredslæge S. L. Henrichsen, Frederikshavn, Lektor Carsten L. Henrichsen, København, og Afdelingslæge Einar L. Henrichsen, Birkerød, Samlingen til Bymuseet ved Gavebrev af 1. April 1942. Efter den foretagne Opgørelse bestod Samlingen af ialt 779 Billeder (Malerier, Akvareller, Pasteller, Tegninger), 1 Skitsebog med 40 Blade, alt med københavnske Motiver, et Selvportræt (Pastel) samt yderligere 2 Tegninger af hans Fader, Landskabsmaleren Fr. Carsten Henrichsen.

I Anledning af denne Gave skal der her paa Opfordring meddeles nogle biografiske Oplysninger om A. T.

Henrichsen og en kort Redegørelse for Samlingens Indhold og Tilblivelse. Som Grundlag herfor er foruden personlige Erindringer benyttet A. T. Henrichsens efterladte selvbiografiske og personalhistoriske Optegnelser, der er i min Besiddelse.

A. T. Henrichsens fædrene Slægt stammer fra Lem Sogn i Salling, hvor den i Bondestanden kan følges tilbage til Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Hans Farfader Henrich Larsen kom i 1813 som Hestgarder til København, giftede sig der i 1823 med en Gaardmandsdatter fra Karlebo Sogn og slog sig et Par Aar efter ned paa hendes Hjemegn, hvor de levede som Husmands- eller Indsiddersfolk forskellige Steder i Karlebo og Søllerød Sogne indtil hans Død i Nærum i 1845. To af deres Sønner viste kunstneriske Anlæg og gennemgik ved Velnderes Støtte Akademiet, nemlig Fr. Carsten Henrichsen (1824—1897), der erhvervede sig et ret kendt Navn som Landskabsmaler, og Lauritz Edv. Theodor Henrichsen (1830—1892), der uddannede sig som Portrætmaler, men kun kom til at udfolde ringe kunstnerisk Virksomhed. Mange af Fr. Carsten Henrichsens Billeder fra København og Omegn er i øvrigt nu af topografisk Interesse, og adskillige findes paa Bymuseet og i Samlingen paa Øregaard.

Fr. Carsten Henrichsen blev 1. April 1855 i Lyngby viet til Rosine Sophie *Nathalia* Schönberg (1827—1908), Datter af cand. jur., Retsskriver Chr. Ludv. Eggert Schönberg. Fr. Carsten Henrichsen boede i disse Aar i Nærum, hvor Moderen stadig levede, antagelig fordi Indkomsterne var smaa, og han her lettere kunde slaa sig igennem; paa Sønnens Daabsattest 1858 betegnes han kuriøst nok som „Indsidders og Landskabsmaler“. Her fødtes ogsaa Ægteparrets to Børn, Datteren Helga (f. 2. 1. 1856, død 18. 5. 1872) og Sønnen Aksel Thorsten (f. 9. 9. 1857). De vanskelige Forhold og personlige

A. T. Henrichsen. Selvportræt. Blyantstegning ca. 1930.
Tilhører Kredslæge S. L. Henrichsen.

Uoverensstemmelser undergravede snart Ægteskabet, og kun et Aars Tid efter Sønnens Fødsel forlod Moderen Hjemmet med Børnene.

Børnene kom til at vokse op under vanskelige og usikre Kaar; A. T. Henrichsen udtalte som gammel Mand: „Jeg har haft en skrækkelig Barndom“. I sine Erindringer skriver han, at naar Moderens Bestræbelser for at skabe et Hjem for Børnene trods ihærdige Forsøg ikke kronedes med synderligt Held, skyldtes det først og fremmest, at hun aldrig havde lært noget til Gavns. Hun var tillige en rastløs og noget fantastisk Natur, uden økonomisk Sans og husholderiske Evner. En Tid var Børnene anbragt i Pleje, medens hun rejste i Sve- rige som Medhjælper hos et omrejsende Fotografpar; senere klarede hun Dagen og Vejen ved at have Pensionærer og leje Værelser ud; men hun flyttede ustandseligt, hvadenten nu hendes Rastløshed eller svigtende Evne til at klare Huslejen var Hovedaarsagen. Sygdom kastede ogsaa Skygger over Hjemmet; en Moster, der boede hos dem, døde af Tuberkulose i 1867, og i 1872 døde Søsteren Helga af samme Sygdom; skønt knap 17 Aar gammel var hun allerede begyndt at bidrage til Hjemmets Opretholdelse ved at give Musiktimer.

Medens Søsteren i Overensstemmelse med den honnøtte Ambitions Krav var blevet sat i Privatskole, maatte A. T. Henrichsen begynde sin Skolegang i Kommuneskolen paa Vesterbro, hvilket øjensynlig ogsaa har virket trykkende paa hans Sind; han var dog saa heldig allerede Aaret efter at blive optaget i „De forenede Kirkeskoler“ paa Nørregade, hvor han gik Resten af sin Skoletid; han følte altid megen Taknemmelighed mod sin gamle Skole, der under den fremragende Pædagog Inspektør Vohnsens Ledelse utvivlsomt var en af de mest moderne i Byen, og hvor han havde saa udmærkede Lærere som Troels-Lund i Historie og Portrætmaleren Just

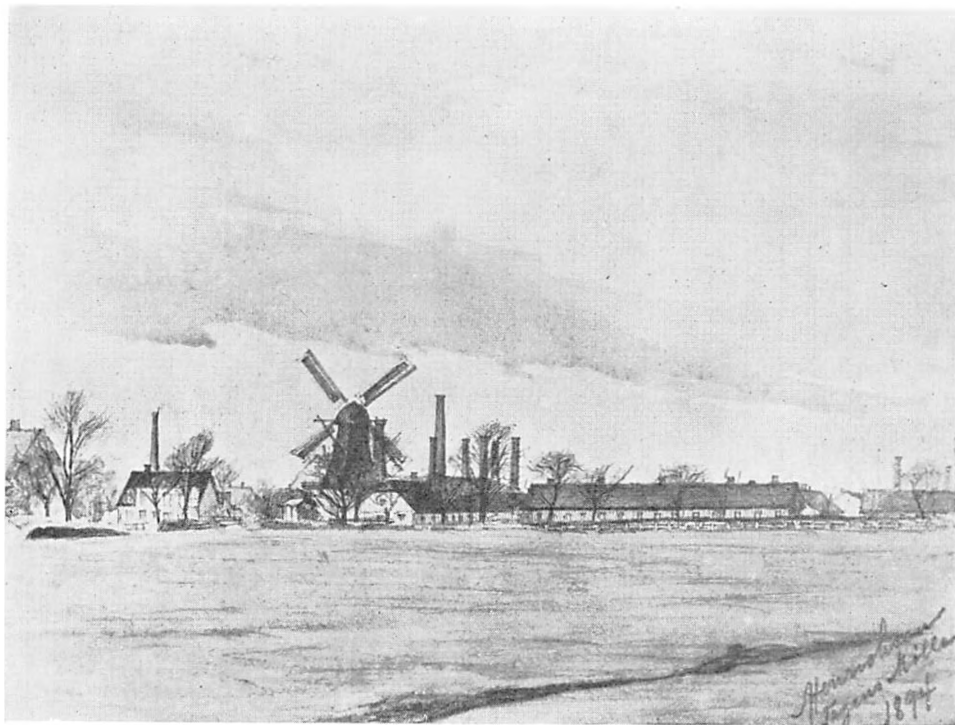
Udsigt fra Malerens Vindue i Reventlowsgade 6 over Tømmerpladsen mod National (nu National-Scala) og Cirkus. I Forgrunden Hjørnerne af Bernstorffsgade. I Baggrunden foruden Cirkuskuplen Dagmarteatrets Kuppel og Petri Spir.

Farvelagt Tegning ca. 1884—90.

Holm i Tegning; han udmærkede sig allerede i Skoletiden i Tegning og tillagde selv Just Holms Undervisning stor Betydning for den Lethed, hvormed han senere klarede sig paa Teknisk Skole og Akademiet.

Efter Konfirmationen kom han i Porcellænsmalerlære, først i en mindre Virksomhed (C. Albert, Gothersgade 14) fra 25. 9. 1871 til 25. 10. 1872, derefter paa Den kongelige Porcellænsfabrik, hvor han fik sit Lærebrev af 25. 9. 1876. Han beklager i sine Erindringer, at han ikke var kommet i rigtig Malerlære, der formentlig vilde have givet ham mere Udbytte; Fabrikslivet var ham imod, og da ingen tog sig synderligt af Lærlingene, var Oplæringen kun saa som saa. Den kongelige Porcellænsfabrik naaede vel netop i denne Periode Bunden af sin kunstneriske Dekadence, og merkantile Hensyn var eneraadende. Det slet lønnede Personale rummede ganske vist dygtige Fagfolk, men Overmaleren, kaldet „røde Hansen“, der skulde tage sig af Lærlingenes Uddannelse, lod dem skøtte sig selv, og den gamle dygtige Blomstermaler Klem var yderst hemmelighedsfuld og lærte intet fra sig; et Par andre Malere var vel mere velvillige, men den ene var helt døv, og den anden stammede stærkt, hvilket naturligvis ikke fremmede Kontakten; andre var mere eller mindre forfaldne til Spiritus; den megen „GIVEN Omgange“, det periodiske Driveri, naar det var smaat med Arbejde, og Helhedspræget af almindelig Forsumpning gjorde ham hurtigt ked af det hele, saa at det var med Lettelse, han forlod Fabrikken, selv om der naturligvis ogsaa havde været oplivende Momenter, f. Eks., naar Thorvald Niss, der i denne Periode sad paa Den kgl. Porcellænsfabrik og malede Sommerfugle og Siv Dag ud og Dag ind, fortalte om sine Oplevelser ved de fynske Dragoner i Krigen 1864.

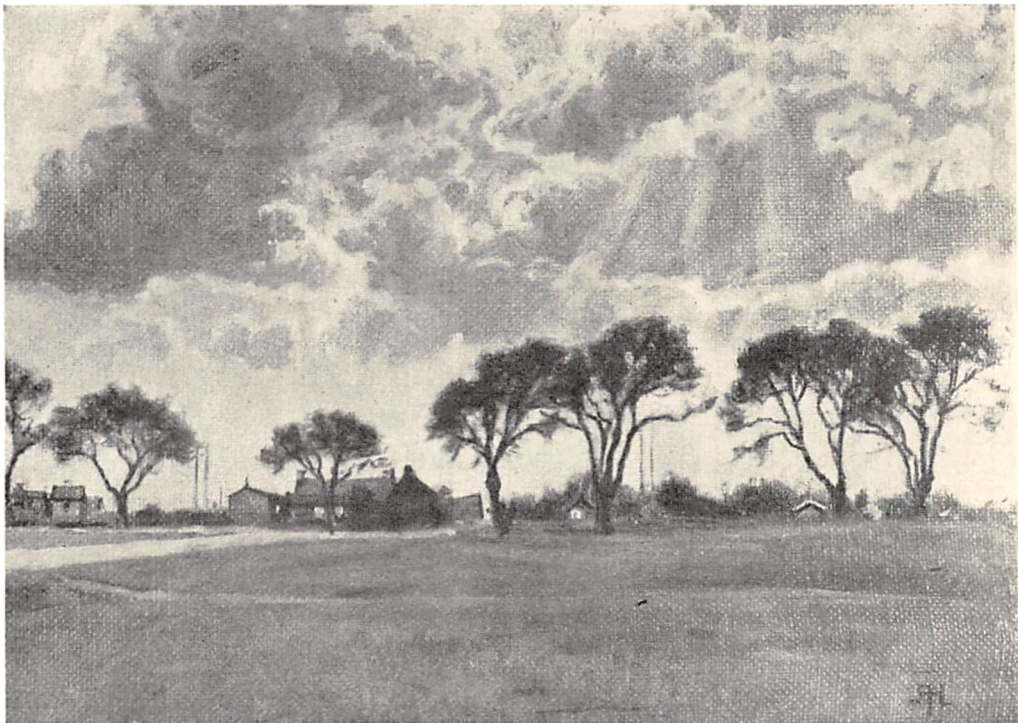
I Læretiden havde Henrichsen hurtigt gennemgaaet Teknisk Skole og var i 1875 blevet optaget paa Akade-

Udsigt mod Tagens Mølle 1894. Akvarel 1894.

miet; saa længe han var i Lære, kunde han paa Grund af Arbejdet paa Fabrikken kun deltage i Aftenundervisningen, men gennemgik dog særlig hurtigt de forberedende Klasser under Kittendorf, Vermehren, Exner og Niels Simonsen; først da han kom op i Malerskolen under Roed, kunde han ofre hele sin Tid paa Akademiundervisningen. Han opnaaede overordentlig rosende Vidnesbyrd af sine Lærere; selv fandt han, at Akademiaarene havde været de lykkeligste i hans Liv. Den forcerede Maade, hvorpaa han paa Grund af de økonomiske Forhold maatte gennemføre sin Uddannelse, viste sig dog uheldig; da han allerede i 1877 prøvede at male til „Afgang“, blev hans Prøve ikke antaget, og da han ikke havde Raad til at fortsætte, maatte han afslutte sin Uddannelse uden denne officielle Afslutning. Afgørelsen var utvivlsomt retfærdig; han havde vel vist sig som en virtuos Tegner, men rigtigt Herredømme over Farven havde han ikke opnaet, og den paagældende Modelfigur var malerisk yderst traditionel og paafaldende svag i Formen. Forskellige Forsøg med Figurbilleder fra de nærmest følgende Aar viser da ogsaa, at Henrichsen endnu slet ikke magtede større maleriske Opgaver. Han malede enkelte Portrætter og Selvportrætter og fik i 1878 antaget et Portræt af Moderen paa Foraarsudstillingen; dette sidste var et ganske smukt og holdningsfuldt Billede, og Fremstillingen i Profil gør, at de ellers ofte iøjnefaldende Svagheder i Formgivningens knap nok mærkes.

Da der ikke aabnede sig nogen Mulighed for at eksistere ved kunstnerisk Virksomhed, og da han ikke kunde tænke sig at vende tilbage til Porcellænsmaleriet, maatte Henrichsen se sig om efter andre Muligheder for at tjene til Livets Ophold. Han gjorde dog efter Moderens Tilskyndelse et Forsøg med en Porcellænsforretning, hvor han skulde dekorere Porcellænen, medens hun skulde

Nørrefælled med Allé og kolonihaveagtig Bebyggelse omkring en Gaard. Maleri ca. 1890.

passe Butikken; men det forøgede kun hans smertelige Erfaringer med Hensyn til hendes økonomiske Evner. Takket være udmærkede Anbefalinger fra hans Lærere paa Akademiet viste det sig let for ham at opnaa Timer i Skrivning og Tegning ved forskellige Skoler; han var saaledes Lærer ved Frederiksberg Realskole i 1878—79, ved Melchiors Borgerskole 1879—1881 og ved Kirkeskolen 1879—83. Fra 1. 4. 1880 blev han ansat ved Borgerdydskolen (dengang i Bredgade, fra Aaret 1884 i Stockholmsgade), hvor han kom til at virke, til han afgik med Pension 1. 8. 1918. Endelig kom han 1. 8. 1883 ind som Timelærer ved Københavns Skolevæsen, hvor han blev fast ansat 1. 1. 1885 og virkede, til han faldt for Aldersgrænsen 1. 8. 1927. Tillige virkede han som Lærer i Skrivning ved Teknisk Skole 1886—89 og ved Metropolitanskolen 1895—1914. Han var gennem alle disse Aar optaget af Undervisningsvirksomhed fra 8 Morgen til 6 Aften. Under Indtrykket af Barndomshjemmets økonomiske Utryghed accentueredes hans Stræben efter økonomisk og borgerlig Tryghed, og han paatog sig Skolearbejde langt ud over det nødvendige, særlig i Betragtning af, at han 31. 1. 1891 havde indgaaet Ægteskab med Kommunalærerinde Sørine *Christiane* Sommer, f. i Løgstør 28. 3. 1863, hvis Selverhverv naturligvis bidrog væsentligt til at betrygge de økonomiske Forhold. Da han alle Dage levede yderst sparsommeligt, opnaaede han da ogsaa fuldt ud denne Tryghed og samlede sig i Aarenes Løb en ikke ubetydelig Formue.

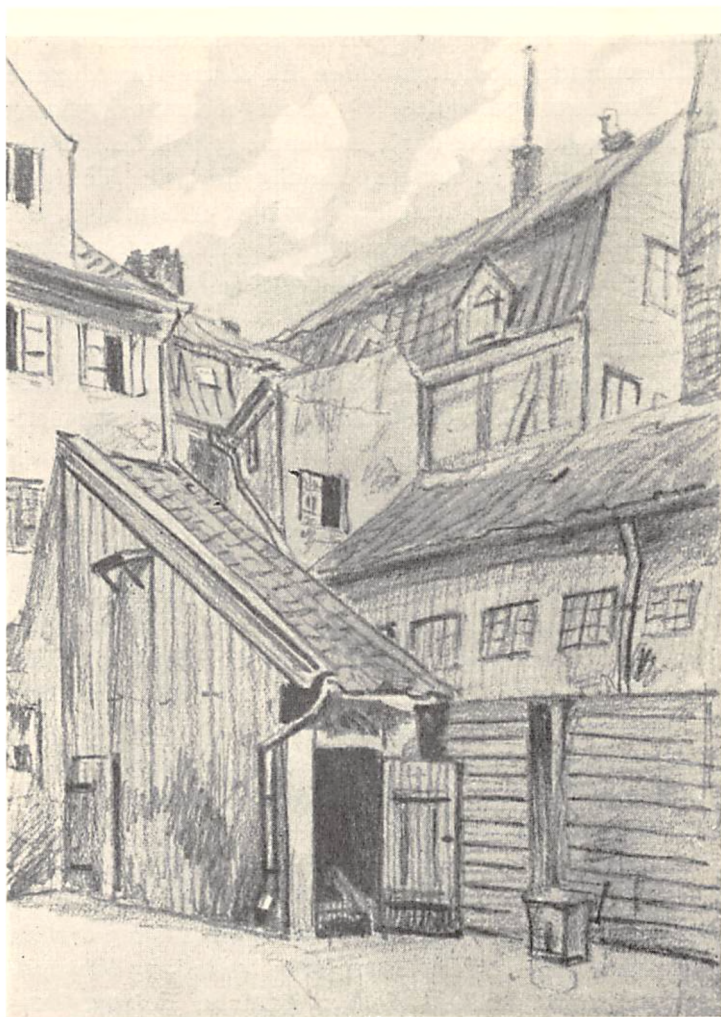
Henriksen fandt sikkert en ikke ringe Tilfredsstillelse i sin Skolegerning; særlig mindedes han med Glæde de første Aar i Borgerdydskolen, da Professor Pio og S. G. Møller var Bestyrere; senere følte han sig stærkt knyttet til Skolen i Nørre Allé, hvor han virkede 1905—1927. Han tog sig meget af dens Modelsamling og indstiftede en lille Aarspræmie for den flinkeste Elev i Tegning.

Nørrefælle med Oversvømmelse i Forgrunden, Træer og i Baggrunden en Gasbeholders Tag ved Siden af et Hus. Akvarel ca. 1890.

Han omfattede sine gamle Elever med megen Interesse, huskede dem med forbavsende Sikkerhed, og ikke mindst fulgte han med Opmærksomhed dem, der senere gik Kunstnervejen. Hans Elever taltes jo efterhaanden i Titusinder; de huskede alle hans karakteristiske Skikkelse, og det blev ham i hans Alderdom til megen Opmuntring, hvor han end færdedes, at møde de gamle Elever og faa en Passiar med dem.

Ikke desmindre har det naturligtvis været ham en alvorlig Skuffelse at se Kunstnerbanen afbrudt og erstattet med Skolens Timeplan. Hans kunstneriske Virksomhed i 80erne var ganske minimal; det var, ligesom de mere eller mindre mislykkede Forsøg indenfor Figurmaleriet havde taget Lysten og Modet fra ham. Kun enkelte Gange under korte Ferieophold paa Landet prøvede han at male Landskaber, til at begynde med uhyre tungt og ubehjælpsomt. Efter at han var blevet gift, og aarlige Sommerophold paa Landet var blevet en fast Regel, skete der en Ændring heri. Særlig midt i 90erne arbejdede han energisk, fortrinsvis med Skovinteriører med lavt afskaarne Træstammer; selv om Tendensen som Helhed er naturalistisk, viser han dog, særlig i mindre Studier, en Interesse for det konstruktive i Motiverne, der gaar ud over det sædvanlige i Tidens almindelige Naturalisme med dens overvejende Interesse for Lyset og Atmosfæren, og i enkelte Smaastudier er Dybdevirkningen givet med meget enkle Midler, forskelligt aftonede grønne Farveplaner, mindende om de Metoder, der først en Snes Aar senere bragtes i Anvendelse, særlig af Giersing. Men — nogen Banebryder havde han unægtelig ikke Forudsætninger for at blive, og disse Tilløb kom aldrig til fuld Modenhed i større Arbejder. De ydre Omstændigheder opmuntrede ikke til større Opgaver; kun undtagelsesvis malede han større Billeder, dels til sit

Gaardinteriør fra Lille Kongensgade 10 med Skur og Skraldespand.
Akvarel.

eget Hjem, dels til enkelte Bestillere i Omgangskredsen, men uden at naa bemærkelsesværdige Resultater.

Efterhaanden som Henrichsen fik større Herredømme over Penselen og tilegnede sig en meget virtuos, tynd og let Malemaade, skete der ejendommeligt nok det, at Resultaterne antog en mere upersonlig Karakter, dels paa Grund af en Forskydning i Motivvalget i Retning af det mere prospektagtige, dels som Følge af et noget ensformigt, lyst, idyllisk Sommerferiepræg i Opfattelsen. Dog malede han i en Aarrække mange smukke Smaabilleder, des bedre, jo enklere Motivet var. I Aarene efter 1914 blev Koloritten mere kulørt, Skyggerne violette og Glanslysene fede, og en kendelig Afslappelse i den kunstneriske Intention gjorde sig gældende. Nogle Udenlandsrejser i 1913 (Rothenburg) og 1930—31 (Tyrol) gav ikke nævneværdigt kunstnerisk Udbytte.

Dog skete det mærkelige, at i det sidste Aar, Henrichsen udfoldede nogen større kunstnerisk Virksomhed, i 1932, greb han pludselig, omtrent 75 Aar gammel, tilbage til og genoptog de Problemer, han havde arbejdet med i 90ernes Skovbilleder; med en mærkelig Friskhed, en bredere Malemaade og en helt moderne, udrenset Kolorit og en for ham uvant Dristighed i Kompositionen skabte han her i sidste Time nogle faa Billeder, der virker med en betydelig Kraft.

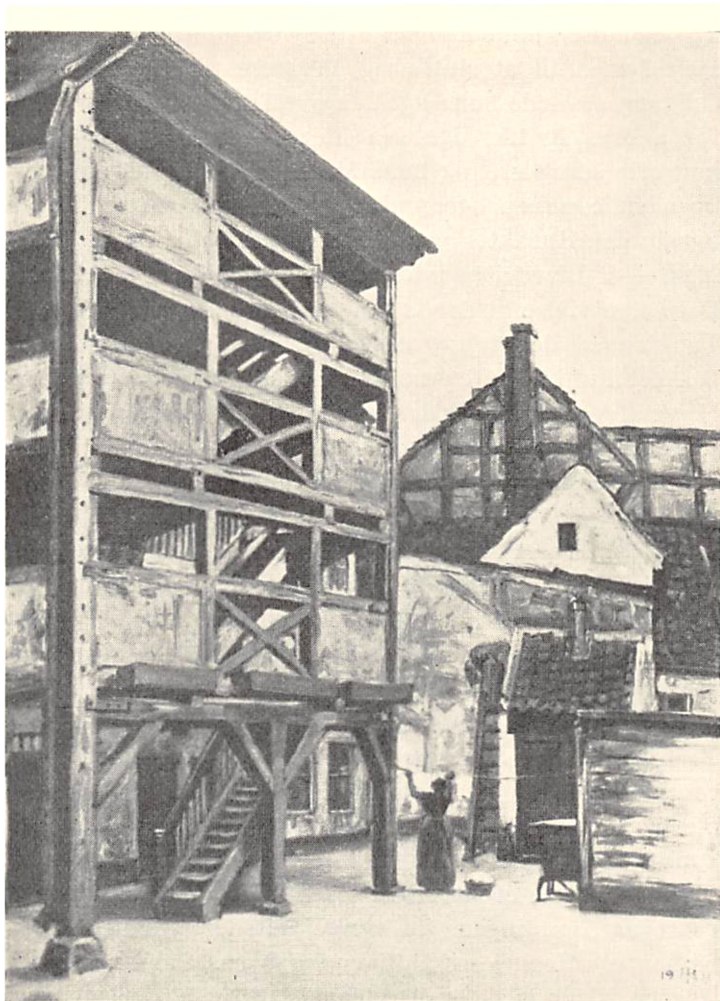
Henrichsens Virksomhed prægedes uundgaeligt af at være en Fritidssyssel; store Maal satte han sig ikke, og med en vis, lidt overfladisk Trang til Afveksling syslede han snart med Maleri, snart med Pastel- og Akvarelmaling, snart med forskellige grafiske Forsøg, Porcellænsmaling, Læderplastik, Malerirestaurationsteknik o. s. v.; lærenem og fiks paa Fingrene, som han var, tilegnede han sig hurtigt nye Teknikker og Metoder for lige saa hurtigt at lægge dem paa Hylden igen. Han udstillede kun den ene Gang i 1878; sælge sine Billeder

Gaardparti: Toetagers Bygninger. En Fritrappel fører op til en bræddedækket Svale, delvis dækket af et Udhængstag. Under Trappeafsatsen Kig gennem en smal Gadegang. Ved Sidehuset en bræddeklædt Vandpost. Maleri 1907.

vilde han ikke; de faa Gange, det skete, var det kun efter mange Overtalelser, og som oftest solgte han kun Vedkommende en Gentagelse eller beholdt i det mindste selv en saadan. Han var uhyre saarbar overfor Kritik og skyede derfor al Offentlighed. Nogen økonomisk Interesse i at sælge sine Billeder havde han ikke, og Resultatet blev da ogsaa, at Lejligheden i Frederiksborggade 39⁴, hvor han boede i 49 Aar, efterhaanden fyldtes med Billeder, der dækkede alle Vægge og fyldte alle Skabe og Skuffer. Han kunde slet ikke tænke sig at skille sig af med noget, nænnede heller ikke at tilintetgøre nogetsomhelst, skønt han nok var klar over, at ikke alt var Opbevaring værd; ja — end ikke Tanken om, at hans Billeder skulde sælges eller adsplittes efter hans Død, kunde han affinde sig med, hvorfor hans testamentariske Bestemmelser gik ud paa, at Billederne, fraset den topografiske Samling, der skulde tilbydes en offentlig Institution, skulde opbevares samlet i Familien.

Henrichsens Liv blev saaledes fattigt paa ydre Begivenheder; hans Karakterudvikling og Liv blev uopretteligt præget af Barndommens uheldige ydre Kaar. Den borgerlige Tryghed opnaaede han, men rigtignok kun ved et unødigt omfattende Slid i Skolens Tjeneste. De Glæder, han saa bittert beklagede at have maattet undvære i sin Ungdom, undte han sig dog ikke, da han fik Midler til at skaffe sig dem, og hans Sparsommelighed antog efterhaanden barokke Former og førte ham i de sidste Aar ud i en ensom Særlingetilværelse. Ofte nok havde han beklaget sig over den ringe Familiefølelse indenfor hans egen Slægt. Faderen havde han kun kendt fra flygtige Sammentræf paa Gaden. Selv fordybede han sig i sine senere Aar i personalhistoriske Studier og erhvervede sig en omfattende Viden om Slægtens Fortid, men samtidig isolerede han sig ikke desto mindre næsten helt fra sine Nærmeste; den yngste Generation eksiste-

Gaardinteriør fra Pilestræde 88 med delvis aabent Bindingsværks-trappehus og en Kone ved at hænge Tøj til Tørring. Maleri 1911.

rede knap nok for ham. Ved Møder med gamle Elever og Bekendte kunde han vel ofte synes munter og oprømt, men Evnen til at slutte sig nærmere til nogen i varig Omgang savnede han; lige saa overfølsom han var overfor andres Kritik, lige saa ilter og uskaansom kunde han ofte selv være, og hans Meninger antog let en yderliggaaende, skarp og oppositionslysten Karakter. Nogen harmonisk Karakter var han saaledes ikke, og de fleste Maal — i Livet som i Kunsten — gled ham af Hænde. Det var utvivlsomt en vis Følelse heraf, der laa bag hans Tanke med den topografiske Samling, Ønsket om dog paa eet Punkt ved en samlet Indsats at have frembragt noget af varig Værdi, der kunde bære Vidnesbyrd overfor Efterverdenen om hans Stræben og Virken.

Denne Samling falder efter sin Tilblivelse i flere Grupper. Den ældste bestaar af nogle faa Billeder fra Slutningen af 70erne, nogle Smaabilleder af Valbykoner paa Gl. Torv, ret diletantiske, og et Billede visende Udsigten fra Stadsgraven over mod den nye Industriforeningsbygning. Den næste Gruppe bestaar af Billeder fra Slutningen af 80erne til op i 90erne, flest Akvareller og Tegninger; ældst er formentlig den her gengivne farvelagte Tegning, visende Udsigten fra Malerens Lejlighed i Reventlowsgade 6 (hvor han boede 1884—90) over Tømmerpladsen mod Træerne ved Frihedsstøtten, Panoptikonbygningen, National, Cirkus, Panoramabygningen og Dagmarteatret; et Maleri af samme Motiv findes i øvrigt i Øregaardsamlingen. De øvrige Billeder i denne Gruppe henter oftest deres Motiver fra Byens Overdrev, Fællederne, Grøndals- og Lygteaaen, Brønshøj, Tagensvej o. l. Steder; de er ofte nydelige og nu af stor topografisk Interesse, da disse Omraaders landskabelige Karakter helt er forsvundet. De her gengivne Billeder fra Fælleden og Tagens Mølle er smukke Eksempler fra denne Gruppe. Disse ældre Billeder er sikkert først og fremmest malede

for de landskabelige Motivers egen Skyld og næppe af egentlig topografisk Interesse. Men da de store Nedrivninger i den indre By tog Fart omkring 1907—08, fattede Henrichsen en varm Interesse for de gamle Bydeles arkitektoniske og kulturhistoriske Værdier og paabegyndte en systematisk Gennemgang af de gamle Gader, Gaarde og Huse, resulterende i den meget omfattende Samling af Billeder fra disse, som han tilvejebragte i Aarene 1907—1931, og som udgør den tredie og langt den største Gruppe i Samlingen.

Størstedelen af disse Billeder stammer, som det vil forstaas af det tidligere anførte, ikke fra hans kunstnerisk bedste Tid og giver ikke noget helt retfærdigt Indtryk af hans kunstneriske Evner; men adskillige giver dog i al Fordringsløshed et levende Indtryk af Motiverne, og deres Paalidelighed i Gengivelsen vil altid sikre dem stor dokumentarisk og topografisk Interesse. Ikke mindst mellem Tegningerne og Pastellerne findes mange, der i deres Gengivelse af fordringsløse Motiver fra gamle Gaarde, Smøger og Trapper med mærkelige Kringelkroge, skjoldede Mure og frønnet Træværk, Skarnkasser og Kloaknedløb giver et livfuldt Indtryk af den Blanding af smudsig Forfald og Rester af gammel bedsteborgerlig Hygge, der prægede Levevilkaarene i det gamle København, der unægtelig ogsaa var det „mørke København“. Et Par Eksempler paa saadanne Gaardinteriører gives her.

Efter Katalogiseringen bestaar Samlingen nu af 618 Numre, heraf mange med flere Litra, idet Billeder med samme Motiv er forenede under eet Nummer. En Serie Malerier forestillende Folkemuseets Bondeinteriører, saaledes som de var opstillede, medens Samlingen havde til Huse i Panoptikonbygningen, er efter Ønske overladt til Nationalmuseet, som væsentlig værende af museums-historisk Interesse.

Det er klart, at kun en mindre Del af alle disse Billeder kan fremhænges til Stadighed; Resten vil udgøre et værdifuldt Billedarkiv, der utvivlsomt vil blive en rig Fundgrube for Fremtidens Kultur- og Lokalhistorikere og bevare Erindringen om den gamle Maler og Tegnelærer A. T. Henrichsen, der elskede sin By og tjente dens Skole gennem saa mange Aar.

STADSBIBLIOTEKAR JENS AARSBO.

15. Februar 1878 — 20. Maj 1944.

Af SVEND DAHL.

Det var ikke nogen Tilfældighed, at Jens Aarsbo førtes ind paa Biblioteksvejen og blev et af de danske Folkebibliotekers store Navne. I sin social-etiske Indstilling havde han en naturlig Forudsætning derfor, og de ni Studieaar, der fulgte, efter at han 1897 havde taget Artium fra Aarhus Katedralskole, var i mange Henseender en fortræffelig Forberedelse netop til et Biblioteksarbejde i Folkeoplysningens og Folkedannelsens Tjeneste.

Allerede i sin Skoletid havde han som en af sine Fri-

tidssysler drevet Læsning af Bog- og Antikvarkataloger, et Træk, han har fælles med sin senere Mentor i Biblioteksfaget H. O. Lange, og han havde herved erhvervet et for en Skoledreng usædvanligt Bogkendskab. Tillige havde han dyrket Jyllands Topografi ved Hjælp af Trap og Generalstabens Kort, og Kærlighed til dansk topografisk Litteratur bevarede han Livet igennem.

Da han som Student kom til København, begyndte han ved Universitetet med Fagene Dansk og Engelsk, men snart efter fængsledes han ogsaa af Litteraturhistorien, som han især i Aarene 1900—03 dyrkede under Jul. Paludan, og en særlig Interesse for den poetiske Litteratur førte dernæst den musikalsk begavede Yngling ind paa Studier over den med Poesien samhørende Vokalmusik, især som den er udformet i de forskellige Tidens og Landes Folkesang og Kirkesang. Han udkastede Planen til Oprettelse af et „Arkiv for dansk Folkesang“, der aabenbart paa Sangens Omraade skulde være noget lignende som Dansk Folkemindesamling; til Forarbejder opnaaede han i dette Øjemed en Understøttelse paa Finansloven 1905—06, og i 1904 udgav han en lille Bog „Fra den danske Musiks Historie“, der overvejende handler om Sangmusik, og som af Kultusministeriet anbefaledes til Brug paa Seminarierne.

Ved Siden af alt dette var han Medarbejder ved „Jyllandsposten“ og skrev her saavel som i „Højskolebladet“, „Danske Studier“, „Vor Ungdom“ og andre Tidsskrifter om litterære og sangmusikalske Emner. Der er da intet mærkeligt i, at han ikke havde naaet nogen afsluttende Eksamen, da han 1906 søgte en af de Assistentstillinger, som blev oprettet ved Det kgl. Bibliotek, da det tog sin nye Bygning i Brug og derfor maatte udvide sit Personale. Det var mest unge Studenter, der paa denne Maade knyttedes til Biblioteket; Aarsbo var en af de ældste blandt dem, og han virkede da ogsaa mere moden og

alsidig orienteret end de fleste andre. Th. Døssing, den senere Biblioteksdirektør, var vel den, der stod ham nærmest baade i Forudsætninger og Interesser, men personligt kom hverken han eller andre til at staa Aarsbo nær; der var dengang som altid senere noget tilbageholdende i hans Væsen, som maaske i nogen Grad hang sammen med, at han gennem sit Hjem fra Barnsben tilhørte den katolsk-apostoliske Kirke og var præget af dennes indadvendte, stilfærdige Liv, ligesom dens stærkt udviklede, liturgisk anlagte Gudstjeneste sikkert har ansporet hans Interesse for Kirkemusik; han virkede selv i en længere Aarrække som Organist ved den københavnske Menigheds Kirke og skrev flere aandelige Sange til Brug for dens Gudstjeneste. Han har offentliggjort flere Artikler om Kirkemusikken, bl. a. 1909 i Værket „Danmarks Kirker“ en Oversigt over dens Udvikling i Danmark, der ikke blot viser stor Kundskab, men ogsaa en begejstret, omend ikke ensidig Tilslutning til Thomas Laub.

Her som i alt, hvad Aarsbo skrev eller talte om, røber han det Temperament, som altid ulmede bag hans afdæmpede Væsen; han havde let til udprægede Standpunkter baade overfor Sager og Personer, og hvis noget af det, der ejede hans Hjerte, blev angrebet, var han straks rede til Forsvar; mundtlig virkede hans Ord da saa meget stærkere, som hans Stemme, hvor bevæget han end var, aldrig blev højroestet.

Indenfor Det kgl. Biblioteks efterhaanden store Assistentkare var Aarsbo en af dem, som Bibliotekets Chef H. O. Lange satte mest Pris paa. De havde flere Fællestræk, ikke alene saadanne mere udvendige som f. Eks. stor økonomisk Sans og en stærk Hukommelse for Bøger, men ogsaa dyberegaaende Lighedspunkter, bl. a. den stilfærdige og med Hensyn til alt privat tillukkede Form, der dækkede over et lidenskabeligt Sind. Ogsaa den socialt og religiøst betonedede Interesse for folkelig Kultur

var fælles for dem, omend den hos Lange var præget af hans Paavirkning fra angelsaksisk Kirkeliv, medens Aarsbo havde hentet sine Impulser fra Grundtvig.

Da Lange 1907 var blevet Medlem af de københavnske Folkebibliotekers Bestyrelse og kort efter i en Artikel i „Tilskueren“ havde fremsat en stor Reformplan for disse Biblioteker, laa det ham derfor nær at tænke paa Aarsbo som en af de Mænd, der maatte være særlig egnet til at føre de nye Tanker ud i Livet, og det skyldtes Lange, at Aarsbo i 1909 overtog Posten som Leder af den nye kommunale Læsesal, der fra 1. Decbr. samme Aar var blevet aabnet ved Siden af Arbejdsanvisningskontoret i Guldbergsgade. Aarsbo blev hermed den første Tjenestemand ved Kommunens Biblioteker med heldaglig Virksomhed; hele det øvrige Personale var dengang Folk, for hvem Biblioteksarbejdet var en Bibeskæftigelse. Fra 1. Jan. 1910 blev han tillige Leder af Udlaansbiblioteket i Griffenfeldtsgade, og hans Initiativ kom straks til Udfoldelse her, hvor det gjaldt om at sanere baade Lokaler og Bogbestand, at skabe et nyt Katalog og at indføre de aabne Hylders Princip. Dr. Vald. Vedel, der dengang var Bibliotekernes Overbestyrer, havde ikke helt let ved at følge den nye Kurs og saa ikke altid med ubetinget Velvillie paa de Principper for Boganskaffelsen, som nu blev fulgt, og som bl. a. gav den rent praktiske Faglitteratur større Raaderum end før, men Vedel var tilstrækkelig overlegen en Personlighed til at give sin nye Medarbejder frie Hænder baade biblioteksmæssigt og økonomisk.

I Bystyret blæste der nu en gunstigere Vind overfor Bibliotekerne end før; de Drøftelser, som i de foregaaende Aar var ført om dem i Pressen og Borgerrepræsentationen, havde aabnet Øjnene for deres Betydning som Kulturfaktor, og i samme Retning havde Langes Reformplan virket. Det var jo denne, Aarsbo nu skulde føre ud i Livet, og selvom man langt fra kan sige, at han blot

slavisk fulgte den uden at yde nogen selvstændig Indsats, saa er det dog naturligt, at hans Virksomhed i de første Aar foregik i nært Samarbejde med Lange, som var Biblioteksbestyrelsens eneste virkelig fagkyndige Medlem, og med hvem han derfor bedst kunde dele sin Glæde over den stærke Oplysningstrang, han mødte hos det store Nørrebrofolk, og sine Bekymringer over de mange Vanskeligheder, Reorganisationen nødvendigvis maatte støde paa.

Et af de Punkter, Lange havde lagt megen Vægt paa, og som ogsaa Aarsbo tillagde stor Betydning, var Oprettelsen af et Hoved- eller Centralbibliotek, hvortil de øvrige Biblioteker kunde danne Filialer i Stedet for som hidtil alle at virke sideordnede og indbyrdes ret isoleret. Først i 1912 lykkedes det som en beskeden Begyndelse hertil at knytte et Centralkontor med Aarsbo som Leder til Udlaansbiblioteket i Griffenfeldtsgade, og her begyndte man nu Forarbejderne til et Fælleskatalog for alle Bibliotekerne.

Paa dette Tidspunkt var Dr. Vedel afgaaet som Overbestyrer. Som hans Efterfølger havde Dr. polit. Axel Nielsen, dengang ansat ved Det kgl. Bibliotek, været paa Tale, men da han i Stedet overtog et Professorat i Nationaløkonomi ved Universitetet, var det en Selvfølge, at Aarsbo fik Vedels Post. Hans nærmeste Medarbejder blev cand. mag. H. Hvenegaard-Lassen, der just var uddannet ved Staten New Yorks Biblioteksskole og derfor velbevandret i de amerikanske Metoder for Udlaansnotering og Katalogisering, som i de følgende Aar blev indført i Kommunebibliotekerne; han blev en værdifuld Hjælper ved Uddannelsen af det nye Personale, som nu efterhaanden afløste de tidligere uuddannede Folk, og som i Modsætning til disse fik Biblioteksgerningen som Hovederhverv.

Fra 1. April 1913 blev det hittidige Laanerkontingent

ophævet og dermed det afgørende Skridt taget til at fjerne Bibliotekernes Præg af billige Lejebiblioteker for ubemidlede. Aabningstiderne udvidedes stærkt, og Hovedbibliotekets Forhold til Kredsbibliotekerne blev lagt i faste Rammer; i 1914 flyttedes det til Belysningsvæsenets Bygning i Gothersgade. Samme Aar blev Aarsbos Titel, Overbestyrer, ændret til Stadsbibliotekar; 1923 blev han tillige Raadhusbibliotekar. 1916 begyndte den faste Ansættelse af Personalet i de kommunale Lønklasser. Stadsbibliotekaren blev ligestillet med Skoleinspektører; først fra 1943 er Embedet normeret som Administrationschef.

Aarene efter 1916 viser rivende Fremgang i Udlaans- og Læsesalsbenyttelsen, de første Børnelæsestuer indrettes, og Katalogapparatet og hele den bibliotekstekniske Virksomhed rationaliseres mere og mere. Hovedbibliotekets Rammer var forlængst sprængt, da den af Departementschef P. N. Rentzmann skænkede Genopførelse af Nikolaj Kirkebygning gav Mulighed for nye og større Lokaler. I Efteraaret 1917 blev de taget i Brug, men først efter fire Aars Forløb opnaede man den fulde Raadighed over dem.

Med Aaret 1920 kan Kommuncbibliotekernes Reorganisation i det væsentlige anses for afsluttet og Langes Program fra 1908 for gennemført. Hvad Aarsbo og hans Medarbejdere i det forløbne Tiaar havde udrettet, var imponerende baade kvalitativt og kvantitativt. Han havde vist sig som en organisatorisk Begavelse af Rang, og selvom Kanterne i hans Væsen havde kunnet fremkalde Gnidninger, havde han tillige vist en Ildhu og en stædig Fastholden ved sine Maal, som havde skabt stor Respekt om ham. Ikke mindst maatte man beundre hans Bogkøb; næppe nogen anden vilde bedre end han have kunnet skabe den Mønstersamling, som Hovedbibliotekets Bogbestand nu er.

I Aarene efter 1920 gik Udviklingen af Bibliotekernes Benyttelse videre med stærke Skridt, men efterhaanden sakkede man bagud i Forhold baade til Nabokommunerne og til en Del af Landets Købstæder i Henseende til de ydre Rammer for Virksomheden. Ganske vist fik flere Kredsbiblioteker forbedrede Lokaler, men Hovedbiblioteket med den stadig voksende Centraladministration maatte vedblivende nøjes med de lidet tilfredsstillende Vilkaar i Rentzmanns skønne, men til dette Formaal upraktiske Kirkebygning. Naar Udviklingen paa dette og flere andre Punkter, f. Eks. Bibliotekernes Forhold til Skolen, gik mere trægt, end man kunde have ventet, ligger det sikkert for en væsentlig Del i, at Borgmester Ernst Kaper, der fra 1917 var Bibliotekernes øverste Leder indenfor Bystyret, i adskillige Aar kun nærrede en ret platonisk Interesse for dem; han og Aarsbo var desuden saa vidt forskellige Naturer, at de vanskeligt kunde komme i virksomt Samarbejde. Først i 1938 lykkedes det at opnaa Bevilling til Udskrivning af en Arkitektkonkurrence om en ny Bygning for Hovedbiblioteket og at faa Løfte om en Byggegrund paa det gamle Banegaardsterræn, netop det Sted, Aarsbo allerede i 1910 havde udpeget som det rette for Bibliotekernes Centralinstitution. Men Planen for Nybygningen, som han havde ofret et stort Arbejde, standsedes af den nye Verdenskrig, og han skulde ikke opleve at se sin gamle Drøm gaa i Opfyldelse.

Efter Aarsbos Ansættelse som Stadsbibliotekar blev hans Arbejdskraft i mange Aar beslagnet af hans organisatoriske Virksomhed, og den videnskabelige Indsats, han uden Tvivl kunde have ydet paa Grænseområdet mellem Digtning og Musik, blev ikke fortsat. Dog skal han have efterladt et stort Manuskript om Grundtvigs Sangværk, og forhaabentlig vil det kunne udgives. Ellers bestaar hans litterære Arbejder fra de senere Aar

væsentlig af det fremragende Festskrift, han i 1935 ved Bibliotekernes 50 Aars Jubilæum udgav under Titlen „Bibliotekerne og Samfundet“, samt i et stort Værk „Komme Dit Rige“, udsendt i flere Bind siden 1930, hvori han har skildret den katolsk-apostoliske Kirkes Historie fra 1830, bl. a. gennem Levnedsskildringer af dens førende Skikkelser. Karakteristisk nok bærer dette Værk ikke hans Navn, kun hans Forbogstaver under Forordet røber ham som Forfatteren.

Endelig maa det nævnes, at hans gamle Kærlighed til Topografien i de senere Aar fik en ny Blomstring, der førte ham ind i et aktivt Arbejde for Københavns Historie. Som Medstifter af Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi 1935 indtraadte han i dets Bestyrelse og havde Sæde i det snævrere Forretningsudvalg. Overhovedet var han stærkt interesseret i dette Selskabs Virksomhed, ikke mindst i dets Tidsskrift og øvrige Publikationer. Han støttede ogsaa virksomt Bestræbelserne for Udarbejdelsen af en Bibliografi over Litteraturen om Hovedstaden og dens Historie. Naar denne anselige Opgave om nogle Aar vil være løst, havde det været Tanken at lade Værket fremtræde som en Festgave til ham paa hans 70 Aars Dag. Nu har hans Død hindret Udførelsen af denne smukke Plan, men Værket vil kunne dediceres Mindet om en Mand, der har øvet en stor og uforglemmelig Gerning i sin Bys kulturelle Udvikling.

SMAASTYKKER.

2. Christian IX's Erindringsmedaille.

Et uudsletteligt Minde.

En kold og regntung Eftermiddag 1906, det var den 29. Januar, sad Kongevagten paa Amalienborg lunt inden Døre, medens Ilden lystigt knitrede i den store Ovn i Mandskabets Vagtstue. Ved de kongelige Palæers Porte gik Vagtposterne og smaafrøs. Ingen tænkte paa, at netop denne Dag skulde faa Betydning i Danmarks Historie.

Klokken var henad 3, da man fra Underofficersvagtstuenes Vinduer, hvor 2 smaa Tambourer sad og snakkede, lagde Mærke til, at der nede paa Slotspladsen foran Rytterstatuen samlede sig en Del Herrer iført høje Hatte og med opslaaet Paraply. Herrerne saa forventningsfulde ud over Slotspladsen op mod Residenspalæets Vinduer, som om de ventede, at noget skulde ske. Pludselig blev Palæporten ved Kronprinsens Palæ slaaet op med et Drøn, der er velkendt i en Garders Øre, og en Vogn kørte ud over Pladsen med Kronprinsparret (senere Fr. VIII). Saa hurtigt kørte Vognen, at Vagten, der ellers af de ved Palæerne udstillede Poster gennem Post for Gevær rettidig averteres, denne Gang kom saa sent til Gevær, at det kongelige Køretøj var midt paa Slotspladsen, inden Vagten med „sænket Fane og præsenteret Gevær“ til Honnørmarchens Toner stod opstillet. Vognen kørte ind i Christian IX's Palæ.

Nede fra Amaliegade hørtes samtidig højrøstede Mandsstemmer; men hvad der blev raabt, kunde Vagten ikke høre. Garderne satte Geværerne tilbage i Geværfourchetterne, men naaede ikke længere end til Hjørnet af Kolonnaden, da en anden Vogn kørte frem fra Kron-

prinsens Palæ med Prinsesserne Thyra og Dagmar og Prinserne Harald og Gustav. Vagten kom hurtigt paa Plads, og atter lød Honnørmarchens Toner ud over Pladsen. Medens dette foregik, kom de højkrøstede Stemmer nærmere og nærmere, og det viste sig at være nogle Mænd, der uddelte farvede Løbesedler til det omkringstaaende Publikum, bl. a. til Herrerne med de høje Hatte, som ivrigt studerede Sedlernes Indhold.

Kaptajn Raedel, der var Vagtkommandør, henvendte nogle Ord til Premierløjtnant Greve Knuth, og Sergent Højer blev sendt ud paa Slotspladsen for at faa at vide, hvad der stod paa disse Sedler. Sergenten sikrede sig ikke alene en Løbeseddel, men ogsaa Manden, der blev taget med ind i Vagten. Kaptajnen, Premierløjtnanten, Sergenterne Højer og Castus Hansen samt de 2 smaa Tambourer læste med Forundring Løbesedlens Indhold. Der stod: „Hans Majestæt Kong Christian IX er død“. Paa andre Sedler stod: „Kongen er død“.

Det var ejendommeligt for en Vagt, der stod tæt om Kongen, at modtage et saadant Budskab udefra. Garderne, der var klar over, at der var hændet noget vigtigt, stimlede sammen inde i Kolonnaden; men just da Kaptajnen beordrede dem ind i Vagtstuen, lød Post for Geværs Raab: „Til ... Gevær“. Og atter stod Vagten paa Plads. Det var Prins Christian (vor Konge), som fra sit Palæ kørte over Pladsen.

Manden med Løbesedlerne forsvandt i et Nu og fortsatte med at raabe: „Kongen er død!“ „Kongen er død!“ Vagten var i en pinlig Situation. Var Kongen død? Var det rigtigt, da maatte Spillet ikke røres. Vi havde spillet to Gange; men da vidste Vagten intet, men nu? Kunde man med Sikkerhed gaa ud fra, at Løbesedlerne talte sandt? Det var et vanskeligt Øjeblik for Vagtkommandøren. Tambouren havde løftet Trommestokkene til Slag, og Piberen havde Fløjten for Munden. Begges Øjne var rettet paa Kaptajnen. Garderne saa skiftevis paa det kongelige Køretøj og paa Kaptajnen, og alle som een følte Øjeblikkets Spænding. Nu var Vognen ud for Frederik V's Statue, og endnu havde Kaptajnen ikke givet det lille Tegn med Sabelen, som var Signalet til, at Spillet maatte røres.

Da med eet udløstes Spændingen. Kusk og Tjener gav

sig til at „vinke af“. De røde, folderige Kuskeslag bevægede sig som i stærk Blæst, og Vagten var nu klar over, at Ordren kom fra højere Sted; men samtidig bekræftedes det, at Løbesedlernes Indhold talte sandt.

Spillet rørtes ikke, og det skulde vare mange Uger, før Honnørmarchens Toner atter skulde lyde ud over Slotspladsen. De smukke, velplejede Heste trak med elegante Bevægelser den kongelige Vogn forbi Vagten. De sølvbeslaaede Brystblinkere i Bringestykket svingede frem og tilbage, medens Seletøjets Bjælder klang som fjerne Klokker, der med deres eget Sprog fortalte den Garde, der stod her, at den gamle Konge var død. — —

Residenspalæets Porte lukkede sig efter Vognen; men Vagten blev endnu en Stund staaende som støbt i Staal, og betaget af Øjeblikkets Alvor saa den ud over Slotspladsen.

Mange Mennesker strømmede nu ind paa Pladsen og tog Opstilling foran Residenspalæet. Herrerne med de høje Hatte viste sig at være Ministre og Embedsmænd, der skulde have deltaget i et Statsraad sammen med Kongen; men da Kongen ikke indfandt sig, og man hørte om Majestæten Upasselighed, tog Statsraadets Medlemmer straks hen til Amalienborg.

En Adjudant fra Kongens Adjudantstab indfandt sig nu i Vagten og meldte, at Landets Konge var afgaaet ved Døden. Under den nervøse Travlhed, der opstod ved Budskabet om Kongens Død, havde ingen paa Slottet tænkt paa at bringe Meddelelsen videre til Vagten. Faa Timer efter var Vagtens Fane, Tromme samt Officerernes Portepéer indhyllede i Sørgeflor.

Det var en Begivenhed, som gjorde et uudsletteligt Indtryk paa dem af Kongens Livgarde, der havde udført den sidste Vagt for deres Konge. Efter et Par Timers Upasselighed var Majestæten stille sovet ind i Døden efter at have regeret Danmarks Rige i 42 Aar. Kongens Død bragte Sorg Landet over, ja selv i Udlandet bevidnede man sin Deltagelse. En elskelig og ridderlig Monark var gaet bort. Da Flaget paa Residenspalæet langsomt gik paa halv, præsenterede Vagten Gevær som en sidste Hilsen til den hensovede Konge, og da samledes alles Tanker om den dybe Sorg, der havde ramt vort Kongehus og det danske Folk. Ganske let bevægede Fla-

get sig for Vinden, som vilde ogsaa det bringe ham en sidste Hilsen, fordi han havde elsket det saa højt.

— — —

Den 15. Februar 1906, 17 Dage efter Christian IX's Død, var det Vagthold, der havde udført den sidste Vagt for Kongen, tilsagt i Audiens hos Kong Frederik VIII paa Amalienborg Slot.

Den sparsomme Vintersol skinnede ind i Audienssalen, hvor 44 Gardere fra Kaptajn til mindste Tambour stod opstillet paa 2 Geledder.

Fløjdørene ind til Salen blev aabnet, og Kongen efterfulgt af sin Adjudantstab kom ind. Dybt bevæget hilste Kongen paa hver enkelt Mand med et Haandtryk, der mere end Ord lod os mærke Kongens dybe Sorg. Henvendt til os alle talte Kongen i smukke Ord om sin elskede afdøde Fader og om den store Sorg i den kongelige Familie. Den sidste Del af Talen var næppe hørilig, da Sorgen overvældede Kongen. En for en traadte nu hver Mand hen til et Marmorbord, hvorfra Kongen personlig overrakte ham et Etui med en Sølvmedaille i rødt og hvidt Baand til Erindring om den sidste Vagt for Christian IX. Derefter var Audiensen forbi.

Medaillen fik Navnet „Christian IX's Erindringsmedaille“ og blev kun tildelt de 44 Personer fra den sidste Vagt. For Tambourernes Vedkommende var den ene kun 16, den anden 17 Aar. De blev saaledes de yngste dekorerede Mænd i Landet. Af disse Medailler findes der nu kun een tilbage i Hæren, og den bærer jeg. Min Kammerat paa 17 Aar døde under den første Verdenskrig som Kaptajn i den amerikanske Hær.

Christian Mullik.

FRANSKE EMIGRANTER I

KØBENHAVN.

Af JULIUS CLAUSEN.

Tidligere har jeg andet Sted (Hist. Tidsskr. VII R. Bd. 1) givet en Udsigt over de franske Litterater, som blev indkaldt her til Landet under Frederik V med *La Beaumelle* som Forgrundsfigur. Jeg lader nu Blikket gaa noget tilbage og vil forsøge at skizzere de første franske Emigrants Opdukken og Skæbne i København i de sidste Aartier af 16-Hundredtallet og følge dem et Stykke ind i det næste Aarhundrede.

I Ny og Næ var vel nok en enkelt Franskmand kommen til København omkring 1670. Men disse faa kan næppe regnes mellem de egentlige Emigranter. Det var vagabonderende Folk, der midlertidig fandt en Havn her ved saa godt som muligt at udnytte deres nationale Fortrin. Vi træffer et Par Sproglærere, der spekulerede i den voksende Smag for det franske Tungemaal. Nogle Danselærere tilbød Undervisning i gode Manerer, hvad dog vel kun gav en bleg Forestilling om Kammertonen ved Versailles-Hoffet. Og endelig havde et Par franske Kokke slaaet sig ned i Hovedstaden og søgt at vække Københavnernes Smag for det franske Køkken. Men alle var de beskedne Folk, som kun Kampen for Tilværelsen havde drevet op paa de danske Strande. En Undtagelse var Kongens indforskrevne franske Hofvioloner og Skuespillere.

Først i 1681 hører vi om en Kreds af franske Emigranter i København. Louvois' Dragonader, hans bestøvede Missionærer, havde omsider faaet Taalmodigheden til at briste for mange Huguenotter og drevet dem bort fra deres Fædreland. De fleste gik til Berlin, hvor Kurfyrst Friedrich Wilhelms Liberalitet i Troessager tillod dem at danne en Menighed, hvad snart viste smukke økonomiske Følger for hans Land.¹⁾ Men adskillige kom ogsaa til Danmark.

Nu var man i 16-Hundredtallet særdeles nøjeregnende her, naar det gjaldt Spørgsmaalet om Konfessioner, og den evangelisk-lutherske Kirke taalte ikke nogen Slags Kætteri. Selv om Katolikerne vel nok betragtedes som de argeste Modstandere, gav efter de danske Teologers Begreber de Reformerte dem ikke meget efter. Der blev strengt vaaget over Gudstjenestens Renhed, og det var kun den hollandske Gesandt, der havde Prærogativ paa i sit Hjem og i yderste Stilhed at maatte holde reformert Gudstjeneste. Om han har benyttet sig af denne Ret og sat sig i Udgift ved at holde privat Sjaelesørger, er dog tvivlsomt; thi i 1655 klager han over at maatte indforskrive en Præst, naar han skal have et Barn døbt. Det følgende Aar kommer imidlertid en reformert Præst til København, og han bliver her. Thi den reformerte Dronning Charlotte Amalie fra Hessen (da kun Kronprinsesse) har paa Slottet faaet indrettet et Kapel for sig og sit Tjenerskab, og hun har ført Præsten *Joh. Musculus* med som sin Privatkapellan. Det er denne mærkelige og troesivrige Kvinde, som bliver de Reformertes bedste og trofaste Støtte, hende, der faar de Skyer jaget bort, som de nidkære Lutherske Præster fra Tid til anden lader optaarne sig over de Reformertes Hoveder.

Naar Regeringen nu begynder at slække paa den stren-

1) L. Geiger: Berlin, 1893, I, 76 ff.

Dronning Charlotte Amalie. Maleri af Jacques d'Agar paa Rosenborg.

ge Observans og med visse Forbehold kan tænke sig at give de franske emigrerende Huguenotter Adgang her til Landet, gaar det dog næppe an (som tidligere reformerte Forfattere har gjort det) at tilskrive Dronningen for megen Indflydelse paa dette Punkt. Vistnok var hun en „mäckta Zeleuse uti sin religion“ — som den svenske Gesandt berettede om hende²⁾ — men det bliver at føre Historien ud i Anekdoten, hvis man vil tro paa Fortællingen om det kongelige Mageskifte: Dronningen lovede Kongen at ville lade hans Børn med Sophie Moth opdrage sammen med sine egne, naar han til Gengæld vilde give de reformerte Emigranter fri Adgang til Landet og fri Religionsøvelse.

Et langt vægtigere Moment har den voksende Interesse for alt, hvad der kom fra Frankrig, været. Frankrig var Hovedlandet i Europa, Ludvig XIV dets førende Regent, det store, lysende Forbillede. Det var ikke alene Allongeparykkerne og Rangsygen, vi fik fra Frankrig. En Begejstring for fransk Sprog og franske Manerer greb om sig og holdt sig længe. Mellem de første Emigranter var adskillige yngre ugifte Kvinder, der blev forsørgede ved at lade sig fæste som „Françaises“. Der var ivrigt Kapløb i de højere Stænder for at faa franske Tjenestefolk, for at Børnene ogsaa ad denne Vej kunde profitere af Sproget.³⁾

Den fornemste Baggrund for Regeringen til at give Emigranterne Husly var dog den økonomiske. Det var jo en given Ting, at det vilde være fordelagtigt for Landet at faa de Fremmede herind. Det var i Merkantilismens første Dage. Alle Nationaløkonomer saa Landenes Frelse i, at dens Doktriner blev ført ud i Praksis. Man

²⁾ Danske Samlinger 2. R., V, 319.

³⁾ C. P. Rothe: Betænkning over det saa kaldede Avertissement fra L'Académie Française. Manuskript i Universitetsbiblioteket, Add. 22 a—b, 3. (Undertrykt af Censor).

vilde holde paa Guldet, og derfor maatte det Land staa øverst, som fik mest af de Fremmedes Rigdom og kom af med det mindst mulige af sin egen. Jo mindre man behøvede at købe af Fremmede, desto bedre. Nu var adskillige af de franske Emigranter bemidlede Folk, og det maatte følgelig betragtes som en Vinding for Landet, at deres Penge blev givne ud her, og at de blev danske Skatteborgere. Dernæst var der adskillige Industri-drivende og Fabrikanter iblandt dem, og hvilken Fordel vilde det ikke være for os, om de anlagde Fabriker og producerede Industrigenstande, som vi saa ikke behøvede at købe i andre Lande. Denne Tankegang har været ledende for Regeringens Syn paa Emigranterne. Langt senere i et Brev af den skarpsindige Reverdil om Danmarks Befolkning, i hvilket han taler haarde Ord om tidligere Dages Intolerance, der holdt mange driftige Huguenotter borte fra Danmark, ser han ogsaa Grunden til Regeringens hurtig voksende Liberalitet i Manufaktur-systemet.⁴⁾ Og han har Ret. Ofte har det vist sig, at det i første Række er Økonomien, som bestemmer Historiens Gang.

I hvert Fald havde Regeringen lempet sine Anskuelse saa meget, at den i 1680 udbad sig det teologiske Fakultets Betænkning om de Reformerte. Naturligvis erklærede Teologerne dem for Kættere at være. Men det fik ikke hjælpe. Kongen havde overvundet de religiøse Skrupler — Fordelene var for øjensynlige. Og da Rygterne om de store Huguenot-Forfølgelser i Frankrig næste Aar naaede frem til Hove, blev det overdraget alle de danske Gesandter at bekendtgøre Hs. Majestæts bevaagne Sindelag overfor de Flygtninge, der vilde tage til hans Lande, hvor der skulde blive indrømmet dem forskellige Friheder. Denne Indbydelse bar ogsaa Frugt. I

4) Roger & Reverdil: Lettres sur le Danemark. II. Lettre 34.

Løbet af 1681 kom adskillige Emigranter til København, overvejende fra Samfundets øverste Lag. Det var navnlig Adelsmænd, som havde beklædt fremragende militære Poster i deres Fædreland, og nu gerne vilde finde Erstatning ved den danske Armé. Kongen havde nemlig stillet i Udsigt at skaffe dem samme Grader, som de havde haft i den franske Hær, og desuden at ansætte deres unge Sønner i sit Livdrabantkorps eller i sin Garde.⁵⁾ Den betydeligste og bedst kendte af dem er Greve *Charles Frédéric de Roye de la Rochefoucault*, der havde et udmærket Navn som Kavalleriofficer og nu fik Overbefaling over de danske Tropper som Generalfeltmarschal. Han kom dog ikke til at faa nogen Betydning, thi paa Grund af en Querelle med Dronningen blev han faa Aar efter nødt til atter at opgive sin danske Karriere. Han gik til Irland i Kong Wilhelms Tjeneste i Kampen mod Frankring ligesom flere af hans Standsfæller, der havde fundet Forholdene i Danmark for smaa og snart vendte det Ryggen. Det kunde vel ogsaa have sine Vanskeligheder i det lange Løb at finde passende Stillinger for saa højtstaaende Folk. Enkelte blev dog i flere Aar som Marquis *Luzannet de la Foreste* (Forêt), Dronningens trofaste Ven og Raadgiver, og tre knyttedes til Hofet som Kammerherrer: *Henry de Cheusses*, *Rambouillet de la Sablière* og *de la Fouleresse*. Lettere gik det at skaffe Pladser til den adelige Ungdom, der blev anbragt som Løjtnanter og Fændriker eller gjorde Tjeneste som Pager.

Foruden de militære Rangspersoner fandt ogsaa nogle

5) Ch.-Weiss: *Histoire des Réfugiés protestants*, 1852, II, 288. — I „Alliance française“s Jubilæumsskrift: *Le Danemark dans ses rapports avec la France 1935* har L. Bobé S. 21—83 i en Afhandling: *L'Immigration des Français en Danemark* givet en personalhistorisk meget fyldig Redegørelse for mange af de emigrerede Familier, hvortil henvises i Enkeltheder.

studerede Folk Vejen til København. Ogsaa dem maatte Regeringen tage sig af, maaske med en Følelse af at have paataget sig en vel stor Opgave, der i Længden kunde blive svær nok at løse. Der var saaledes *Caspar de Boisclair*, som fandt Anvendelse for sine alsidige Talenter baade som Hofpræst og Hofmaler. Om hans Virksomhed i Dronningens Kapel vides intet nærmere, men baade paa Rosenborg og Fredensborg Slot findes Malerier med hans Signatur, forøvrigt ret diletantmæssige. Første Sted er et saakaldt „Riffelmaleri“ opbevaret, fra den ene Side forestiller det Kronprins Frederik, fra den anden hans Søster, Sophie Hedevig. Paa Fredensborg hænger en lille Akvarel: tilvenstre staar Blomster i en blaa Skaal, tilhøjre ses Christian V's Portræt over en Elefant, fra hvis Snabel Vandet løber over i Blomsterskaalen. Af en Forklaring paa Billedets Bagside erfarer man, at det er en meget gennemført og dybsindig Symbolik paa Kongens Retfærd og Fromhed, d.v.s. Elefanten er det frommeste Dyr, der leder Tanken hen paa den kgl. Elefant-Orden; at Vandet strømmer fra dens Snabel, skal sige saa meget som, at det er Dyden, der med sine Velgerninger vander Blomsterne, som igen betyder „la famille de l'auteur que S.M. arrose de ses bienfaits et fait subsister par sa piété généreuse“, Malerens Familie, som Hs. Majestæt vander med sine Velgerninger og lader eksistere ved sin gavmilde Fromhed. — Endvidere en Sproglærer *Dalzach les Juines* og en Medicus *Macculloch*, som begge fik Ansættelse ved Hoffet. Og endelig hin *Réné Montaignu*, der 1686 knyttedes som Dramaturg og Skuespiller til Kongens Hoftrup, og efter dennes Opløsning ernærede sig som Sproglærer og Løvenørns Sekretær, indtil han 1722 blev Direktør for Teatret i Lille Grønnegade.

Det var dog ikke den Slags Folk, Regeringen særlig havde haft for Øje, da den udstedte sin Indbydelse. De

tærede jo snarere paa Landet, end de bragte det positive og haandgribelige Fordele. Det var de velstillede Fabrikanter og Handelsmænd, man først og fremmest havde Bud efter. Og der kom ogsaa flere af dem herop, lokkede ved Haabet om de antydede Friheder. Her nedsatte sig nogle Storkøbmænd som *Danty*, *Gougeon* og *Jouneau*, en Possementmager *Colomb*, en Apoteker *Jean Jean*, der alle kom med deres Familier, foruden nogle mindre betydende Existenser som et Par Parykmagere, Traktører o. a. Ved en Optælling i 1682 viste det sig, at her i det hele var ankommet 67 emigrerede Familier, bestaaende af 116 Personer, hvoraf kan ses, at flere Emigranter har været ugifte eller ikke medtaget Familiens Medlemmer.

Tilstrømningen vilde sandsynligvis have fortsat, hvis Regeringen havde været lidt mere betænkt paa Opfyldelsen af de Løfter, som var stillet i Udsigt. Der gøres foreløbig intet for at skaffe Emigranterne fri Religionsøvelse, og de andre Lempelser lader ogsaa vente paa sig. Følgerne udeblev heller ikke. I 1683 var nye Huegenot-Forfølgelser i Gang i Frankrig, og flere betydende Handelsfolk var brudt op fra Bordeaux, Nantes og La Rochelle og paa Rejse til Danmark. Men de fleste blev afskrækkede ved at erfare om de Formaliteter, de her vilde komme ud for, og standsede i Berlin. Nogle faa, som var kommen herop, tog misfornøjede igen Vejen sydpaa.

Dette kunde jo ikke gaa. Det var netop saadanne Folk, man havde Brug for, og vilde man beholde dem, maatte Regeringen tage Hensyn til dem og tilstaa dem Privilegier, først og fremmest fri Religionsøvelse. Da igen næste Aar en Del Reformerte gør Mine til at ville slaa sig ned paa Sjælland, afæsker Regeringen Sjællands Biskop, *Hans Bagger*, en Betænkning og ønsker øjensynligt, at han skal billige, at de Reformerte faar Ret til at holde Gudstjeneste, i hvert Fald i Hovedstaden. Men dette var ingenlunde efter Biskoppens Sind. Han var Lutheraner

af reneste Vand, og enhver Afvigelse fra den evangeliske Lære var for ham en afgjort Vederstyggelighed. Ikke alene religiøst, men ogsaa politisk tordner han løs mod de Reformerte i den Betænkning, han afgav 11. Marts 1684. Den er et Mesterstykke af teologisk Bornethed. Tonen deri kan følgende Passus fra Indledningen vise: „Hvor uforskammet er disse falske Lærere, som ikke alene begære fri Huseleje og Herberg for dem selv hos os, men og fri Gang for deres falske og forføreriske Lærdom iblandt os“. Biskop Baggers Biograf, Professor theol. Jens Møller, undskylder ham med, at han med Henblik paa Danske Lov og som dansk Embedsmand og dermed Absolutismens Forsvarer ikke vel kunde se anderledes paa Sagen.⁶⁾

Biskoppens mange og stærke Ord frugtede dog ikke. Regeringen var allerede gaaet for langt til at kunne træde tilbage. Dronningens personlige Interesse for sine Troesfæller har utvivlsomt ogsaa dannet en Modvægt mod Gejstlighedens religiøse Nidkærhed. Endelig nærmer den Tid sig sin Afslutning, da man spørger Religionen og kun den til Raads ved vigtige Anliggender —, de politiske og økonomiske Synspunkter begynder nu ogsaa at komme til deres Ret. Alt dette i Forening har bevirket, at der ingen Notits blev taget af de gejstlige Indsigelser, men at alt blev sat ind paa at drage de franske Emigranter ind i Landet. 2. Januar 1685 undertegner Kongen det Brev — adresseret til Rentemester Brandt — som er det vigtigste Aktstykke i den franske Kolonis Historie i Danmark:⁷⁾

„Saasom hos os allerunderdanigst er bleven andraget, hvorledes udi England, Holland og Hamborg skal findes adskillige Reformerte, som skulle være sindede sig hid ind i vore Riger at begive og sig der at nedsætte, saa er

⁶⁾ Ny theol. Bibliothek XVI 133 ff.

⁷⁾ Sjæll. Tegnelser Nr. XLV fol. 287.

vor allernaadigste Vilje og Befaling, at der straks tilskrives vore Faktorer paa samme Steder, at om nogen Reformert, som skulde være af Kapital eller være gode Haandværkere af Silke- og Ulden-Manufakturer, sig hos dennem maatte angive og Lyst have sig hid til vor kongl. Residensstad Kiøbenhavn at forføje, da de paa vore Vegne forsikre dem, at de her sammesteds skal nyde og beholde deres Religions fri Øvelse, efter vores de Reformerte i Almindelighed allernaadigst givne Privilegii-Formelding, hvis Artikler allerede i Tryk ere udgangne. Desligeste at vi dennem, som selv ingen Midler have, og dog, som før er meldt, ere gode Haandværkere af Silke- og Ulden-Manufaktur, fri Transport vilde forskaffe, og lade dennem frie Huse til at bo udi anvise, saa og dennem deres Arbejdsløn efter Billighed at betale. Iligemaade, at de, som selv Midler have, deres Gods og Vare toldfri skal passere, og dersom nogen af de fornævnte Reformerte efter deres Ankomst hid til Kiøbenhavn, ikke maatte behage at blive her, skal det stande dennem frit for ubehindret at sætte sig ned i hvilken af de andre Stæder her i vort Rige Danmark dennem selv lyster, hvor vi dennem fri Husværelser eller og fri Pladser til at bebygge allernaadigst ville forunde“.

De Privilegier, som her hentydes til, forelaa næste Dag — 3. Januar — i et Reskripts Skikkelse, paraferet af Luxdorff. Det indeholder 13 Artikler og var en nøjere Udførelse af Brevets i større Almindelighed holdte Vendinger. Der tilstodes de Reformerte Ret til at have deres egen Kirkestyrelse og til selv at vælge deres Præster. Der lovedes dem Frihed for alle Paalæg i tyve Aar, for Indkvartering — en meget stor Gunst paa en Tid, da Kaserne var ukendte — og fri Ind- og Udførsel af alle deres Produkter og Materialer. Til Gengæld forlangtes, at de i alle Spørgsmaal — timelige som aandelige — skulde anerkende Kongen som deres absolutte Herre, at

de skulde overholde de Lutherske Højtider, og ikke under noget Paaskud gøre Propaganda for deres Lære.

Denne Gang mente man det alvorligt. Derom vidner den næsten feberagtige Hast for hurtigst muligt at faa alt ordnet. Der er allerede Planer fremme om at hjælpe de Reformerte til en Kirke paa Christianshavn. 10. Januar beskikkedes Christian V's franske Hofmaler *Jacques d'Agar* til Generaldeputeret for den paatænkte Kirke, og det paalægges ham at staa de ventede Emigranter bi med Raad og Daad. Vilde man imidlertid vise sin gode Vilje, kunde der naturligvis ikke ventes, til Gudshuset paa Christianshavn blev færdigt, men man maatte med det samme indrette en interimistisk Kirke. Denne blev ogsaa allerede aabnet 11. Januar i Vigant Mickelbeckers Gaard ved Kalveboderne (Frederiksholms Kanal), ovenikøbet med Dobbelt-Tjeneste samme Dag. Om Formiddagen med Prædiken paa Tysk af Dronningens Hofpræst *Musculus*. Om Eftermiddagen efter fransk Ritus ved en Præst *Philip Mesnard* fra Charenton. Tilstrømningen var ikke stor. Om Formiddagen havde Dronningen og Gesandterne givet Møde. Der var Skænderi om Pladserne. Til den franske Tjeneste var Menigheden meget lille. Siden Privilegiernes Udstedelse var af franske Emigranter ogsaa kun hidkommen en gammel adelig Dame fra Poitou med sine to Sønner, begge Marquiser, og sine Datterbørn. Ikke en eneste Haandværker.

Det kgl. Brev til Rentemester Brandt havde udtrykkelig betonet, hvad det var for Folk, man ønskede ind i Landet. Det var Kapitalister og Manufakturister, og da de stadig lod vente paa sig, udstedtes efter faa Maaneders Forløb et nyt Reskript (11. April), der tilstod endnu flere Rettigheder, baade i aandelige og verdslige Sager. Og da nu Afspærringen var hævet, blev Privilegierne denne Gang udstrakt til alle fremmede Protestanter, hvad enten de tilhørte den Calvinske, Zwinglianske, Ang-

likanske eller Lutheranske Kirke. Hvilket tydeligt viser, at man nu ikke nærrede religiøse Betænkeligheder, men for enhver Pris vilde have de Fremmede herind. Derfor er der en meget karakteristisk Forskel mellem de to Reskripter: Det første (af 3. Januar) er mere almindelig holdt, dvæler kun i en enkelt Paragraf ved de tilstaaede Privilegier, tager derimod mange Forsigtighedsregler: Reformerte maa ikke undervise Lutheranske Børn, deres Præster maa afholde sig fra al Polemik m. m. I det andet (af 11. April) skænkes derimod det religiøse Moment kun faa Overvejelser, medens en Mængde Særbestemmelser er kommen til, f. Eks. Told- og Accisefrihed for Raastoffer (som specialiseres), der alle tilsigter yderligere Fordele for Emigranterne. Oplysende er det at høre den svenske Gesandt, *Anders Lejonklo* udtale sig i disse rammende Ord om Regeringens Holdning: „Wisst är det, att man uti stor förhoppning här är, att kunna profitera af närwarande conjuncturer och låcka främmande Capitalister och Handtwerkare hit in, till hwilken ända man icke så noga här är om religion.“⁸⁾

De sidste Privilegier synes at have virket bedre end de første. I Løbet af 1685 skete en ret betydelig Indvandring af franske Emigranter, der omtrent fordoblede Antallet af de i Forvejen herboende Franskmænd. I November s. A. samledes de fleste af de Reformerte til en Generalforsamling, hvor der efter Dronningens Forslag opnaaedes Enighed om at lægge den tyske Liturgi til Grund for Gudstjenesten, der iøvrigt vedblev at foregaa i to Afdelinger.⁹⁾ Ved hver Afdeling fungerede to Præster: ved den tyske den nævnte *Musculus* og *Werner Koene* fra Bremen, ved den franske foruden *Mesnard Jean de la*

8) Danske Saml. 2. R., V, 148 ff.

9) En kort Tid var der endog tre Afdelinger: en tysk, en nederlandsk, en fransk. Men de to første sammensmeltedes snart. Menighedens Konsistorium bestod af 9 ældste, tre af hver Gruppe.

Placette fra Pontac i Bearn. Fra denne Lejlighed opbevares Navnene paa de ældste reformerte Familier her i Landet. Men ingen Bærere af disse Navne findes længere i Danmark; og af de 250 Navne i den ældste Kirkebog, der gaar fra 1685 til 1700, er kun enkelte bevarede til vore Dage: Familierne *Le Sage de Fontenay*, *Mazar de la Garde*, *Larpent*.¹⁰⁾

Emigranterne af 1685 var som de i 1681 Folk af alle Klasser. Igen kom nogle unge adelige Officerer, som daarligt kunde finde sig til Rette med de smaa Lønninger, den danske Hær kunde byde, saa at Kongen flere Gange maatte betale deres Gæld. Omkring 1690 var der ikke færre end 36 af dem. Dem havde man kunnet undvære, og det samme gjaldt ogsaa de faa Engros-Fabrikker, som slog sig ned i København, og som snarere kostede Landet Penge end tilførte det Rigdom. En *Jean Baptiste le Boeuf* fik Privilegium paa et Kniplingsmagazin, og *Jean Belange* løste Borgerskab som Krepinmager. Dem hører vi intet mere fra, og med *Etienne de la Fosse* gik det endnu ringere. 1695 havde han overtaget Børnehuset, hvor han vilde indrette Fabrik af forskellige Slags Manufaktur. Han ventede sig stort Udbytte og saa stor Drift, at han mente at kunne underholde alle Byens Fattige i sin Fabrik. Regeringen var lige saa optimistisk og gik med Glæde ind paa hans Forslag. Enden paa Historien blev dog, at han to Aar efter gik fallit, saa at Regeringen maatte underholde ham. Det kan siges, at de Forventninger, der næredes om en kraftig Opløstring af Manufakturernes ved Emigranternes Bistand, aldeles strandede.

¹⁰⁾ Mourier: Dronning Charlotte Amalie, de franske Flygtnings Velgørerinde, (Minerva 1816 Febr.—Aug.). — Clément: Notice sur l'église réformée frans. de Copenhague. 1870. — Til disse Skrifter og til O. Nielsen: Kjøbenhavns Hist. Bd. V henvises for adskillige Enkeltheds Vedkommende i det følgende.

Haandværkerne var i Flertal — de var omkring 1690 noget over de halvhundrede. Hvis man paa dette Tidspunkt sætter Koloniens Størrelse til ca. 250 Personer — Mourier erklærer, at Menigheden i København aldrig har talt mere end 300 — og deraf regner de ca. 100 til Familiefædre eller selvstændigt arbejdende Mænd, vil dette altsaa sige, at Haandværkerne har udgjort henved Halvdelen af den københavnske Koloni. Dette Facit, der kun gør Fordring paa at være tilnærmelsesvis rigtigt, kan ved første Øjekast synes ret lovende. Men det bliver mindre tilfredsstillende, naar vi erfarer, at af de halvhundrede Haandværkere ikke mindre end 18 var Parykmagere, et meget stort Tal selv i Allongeparykkernes Tidsalder — saaledes Folk, der ikke har gjort det ny Samfund, hvori de var optagne, overvættets Nytte, men — hvis man kan tro samtidige Beretninger — adskillig mere Vind. Regeringens brændende Ønske om at faa Silkevævere herop blev kun for saa vidt realiseret, som her nedsatte sig 4, der jo intet kunde udrette af Betydning. Saa var der Skrædderne og Guldsmedene, af hvilke to straks fik Udnævnelse til Hof-Juvelerer (Piongart) og Hof-Guldsmed (Treffort). Det var i det hele ikke faa af Koloniens Medlemmer, Hoffet paa denne Maade maatte give sin pekuniære eller moralske Støtte. Vi træffer baade en Hof-Skrædder, en Hof-Sadelmager, en Tapetserer hos Dronningen, foruden Hoffets virkelige og faste Embedsmænd, af hvilke Køkkenchefen, en Etatsraad, en Jægermester, to Livdrabanter — foruden de tidligere nævnte tre Kammerherrer og Sprogmasteren fra det første Emigranthold — alle er franske. Ialt underholdt Hoffet 15 af Emigranterne foruden nogle Pager.

Blandt de andre Haandværkere var næsten alle Fag repræsenteret. En speciel Erhvervsgren var Urmagerkunsten — her var neppe tidligere nogen fastboende Urma-

ger i København. Nu kom her to, og i Begyndelsen af næste Aarhundrede vokser Tallet, hvad jo viser, at her i hvert Fald har været en Mission for dem. Hattemagerne, Possementmagerne, Tapetsererne og Strømpevæverne møder ligeledes med to Mand, medens saa almindelige Fag som Snedker- og Smedeprofessionen kun stiller én Mand i Marken. Glarmestrenes, Buntmagernes, Knap- og Karetmagernes Tal bliver ogsaa ved Eneren.

Efter Militæret og Haandværkerne kom Handelens Folk. Da det i 1690 blev paalagt Emigranterne at løse Borgerskab, meldte sig 13 „marchands“, et Tal som muligt kan synes betydeligere, end det i Virkeligheden er. Thi en „marchand“s Borgerskab betød omtrent det samme som det nuværende Detailhandler-Borgerskab. Rammen var saaledes meget stor. Mellem de 13 er der saaledes to Vinhandlere, to Manufakturhandlere og en Delikatesshandler. Grosserere betegnedes altid som „negotians“.

Blandt Emigranterne finder vi næsten ingen, der i deres Hjemland har hørt til den civile Embedsstand, hvad forøvrigt er forstaaeligt, da det for vedkommende ikke let kunde tænkes muligt at komme ind i samme Virksomhed i et nyt Land. Kun en enkelt Advokat kan noteres. Af studerede Folk, hvis Stilling ikke er knyttet til en bestemt Kreds, kan vi derimod tælle flere. Et Par Litterater slog sig ned som Sproglærere i København og fik ikke faa Elever. Kobberstikkeren *Philibert* fra Paris ernærede sig paa samme Maade, men gav desuden Undervisning i Tegning og drev en fransk Boghandel. Saa var der Menighedens to faste Præster, og endelig tre Læger — foruden den ovennævnte Livlæge *Macculoch* — og én Kirurg. Den ene af disse Læger, Dr. *Desquilat* omkom faa Aar efter ved Operahusets Brand paa Amalienborg i 1689. Ved samme Lejlighed mistede Kongens

franske Kapelmester Chaveau's Hustru Livet, ligesom Marquis De la Forêts Sønner og flere andre af den franske Kolonis Medlemmer her døde en ynkelig Død.

Til sidst de af Koloniens Medlemmer, der særlig lagde an paa deres danske Medborgeres flottere Vaner og forfængelige Tilbøjeligheder: Danse- og Fægtemestre, Restauratører og Kokke. Ovenfor er nævnt, at der allerede fandtes flere af disse Folk i København, før der er Tale om nogen egentlig Indvandring af Emigranter. Nu og i det følgende Aarti forøgedes ganske vist deres Antal — i 1690'erne tager 5 eller 6 Borgerskab som „franske Kokke“ — Kaffe- og Chokoladeskænkere —, men det er ikke usandsynligt, at disse Personer stod udenfor den egentlige Emigrantbevægelse og i Kraft af deres internationale Profession i alle Tilfælde var kommen hid. Kun om to af dem — den ene var Kongens Køkkenchef — vides med Sikkerhed, at de regnedes for at tilhøre den franske Menighed.

Endelig var der mellem Emigrant-Holdet fra 1685 nogle ugifte Frøkener; Kirkebogen nævner fire. Særlig Opsigt vakte de 12 „Confesseuses“ — Nonner, som havde afsvoret den katolske Religion og under frygtelige Forfølgelser var rømt fra deres Klostre. De kom herind ved Begyndelsen af 1700-Tallet. Dronningen tog sig varmt af dem. I hendes Testamente blev de betænkt og levede Resten af deres Liv sorgfrit her i Landet. Den sidstlevende Demoiselle *Chaume* døde først 1748.

Denne Oversigt viser, at den franske Indvandring i høj Grad bærer et Tilfældighedens Præg. Det er Mennesker af alle Klasser, hvem Lykken ikke har været god, og som vil prøve, om Skæbnen ikke vil vise sig blidere paa ny Jordbund. Der er adskillige dygtige Folk iblandt dem, men ingen, der rager særligt op. Fælles for dem alle er manglende Kapital, hvilket frister til at formode, at det lige saa meget er økonomisk som religiøst Tryk, der

drev dem herop. Religionsspørgsmaalet har vei nok været Anledningen, men Aarsagen — Trangen til bedre Kaar — har ligget dybere. For Kolonien i Berlin synes Forholdet modsat. Kurfyrsten havde forstaaet i Tide at sikre sig de Emigranter, som det var fordelagtigt at holde paa, medens vi herhjemme kom alt for sent med. Inellem den Kreds, der 1683 overvejede at drage til Danmark, men lod sig skræmme af den da endnu raadende religiøse Intolerance, var adskillige Pengemænd. Om dem kan man ikke med Grund antage, at de forlod deres Hjemstavn, uden fordi de ikke kunde udholde at leve under Aandsdespoti. I København derimod er det en broget Flok, der ikke engang holder sammen. Biskoppens Frygt, at de Reformerte vilde „danne en Stat i Staten“, passer i hvert Fald ikke paa dem. Gennemgaar man Kirkeboogens Liste over alle de forgældede Fændriker og Løjtnanter, som i Danmark søgte de Avancements, de ikke kunde naa hjemme, og naar man forgæves spejder efter et Navn, der endnu erindres, vil man forstaa, at Skuffelsen har været stor hos dem, der i Tillid til merkantillistiske Principper havde arbejdet for at faa de franske Emigranter herind. Flertallet af de ankomne henleder mere Tanken paa Nutidens Emigranter, som i en fremmed Verdensdel søger at vinde den Lykke, der hjemme gik dem forbi. Trods de mange aristokratiske og flot klingende Navne var Størsteparten jævne Borgere. For Københavns Kulturliv faar denne første franske Koloni ikke megen Betydning.

Ved Hoffet var det vist kun Dronningen, som i religiøs Nidkærhed bevarede Interessen for sine Troesfæller. Adskilligt tyder paa, at den i 1685 saa stærkt blussende Begejstring var ved at slukkes. Givne Løfter blev ikke samvittighedsfuldt overholdte, hvad dog mindre gjaldt de religiøse end de materielle Spørgsmaal. Regeringen begyndte at fortryde, at den havde vist sig saa liberal.

Anders Lejonklo skriver herom i en Indberetning, hvor han omtaler, at Indvandringen saa temmelig pludselig var gaaet istaa: „Det torde ock wara ett stort Hinder, att man icke säkert bygga kunde på de conditioner och wilkoehr, som de reformerade här tillsagde woro, efter man exempel hade på två eller tre personer här, hwilke på skriftelig försäkring, att de ifrån all Contribution och borgerlig tunga på 20 års tid skulle frikallade wara, sig här nedsatt hafwa, och likwäl äro dragne under skatt och beswär, lika med de andre, sedan de ett år eller tu här setat, och sin egendom i fast grund använt hafwa“. Muligt er det, at Rygtet herom har afskrækket andre Lysthavende fra at komme til Danmark. Noget senere erfarer vi ogsaa om en Proces mellem Magistraten og *Jean Jean* jun., der paa Hjørnet af Købmagergade og Silkestræde drev Handel med franske Frugter, Konfiterer i Krukker, Bruneller og Kastanier. Magistraten forlangte, at han skulde betale Krigsskat, og hævdede, at Privilegiet ikke gjaldt for ham som Søn af en ældre privilegeret Franskmand, mens han selv ikke havde været ved Skelsaar og -alder, da han som fordreven kom til Danmark.¹¹⁾

Det var utvivlsomt ogsaa Dronningen, der fik Kongen til at skænke en Grund i Gothersgade overfor Rosenborg til Opførelse af en reformert Kirke i Stedet for den projekterede paa Christianshavn (Patent af 27. Juli 1687). Midlerne til Opførelsen maatte Menigheden imidlertid selv tilvejebringe, — men hvorledes skulde 100 ubemidlede Familiefædre skaffe saa mange Penge? Dronningen skænkede da selv 10000 Rdl. og sendte Hofmaleren d'Agar tillige med en af Præsterne til Udlandet for at gøre Indsamling hos Troesfæller. De vendte saa rigt forsynede tilbage, at Grundstenen kunde lægges allerede

¹¹⁾ O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie VI, 191, 205.

Reformert Kirke.

20. April næste Aar. Dronningen ledsaget af sin Hofstat og *Daniel Abbestée* — en af Menighedens Ældste — udførte dette Hverv og viste dermed alle, hvor nær hendes Hjerte var knyttet til den reformerte Tro. 10. Juli 1689 blev Kirken indviet uden større Ceremonier.

Her handlede de Reformerte saare fornuftigt, thi blandt den Lutherske Gejstlighed var baade Misundelsen og Forbitrelsen betydelig over den Indflydelse, disse „Kættere“ allerede havde vidst at skaffe sig. Man gik paa Jagt efter at gribe deres Præster i Ulovligheder og Overskridelser af deres Myndighed. Og da de reformerte Gejstlige ogsaa syntes at være gaaget videre, end de havde Ret til, indkom Klage paa Klage. Snart hed det sig, at de havde viet Folk, hvor den ene Part var Lutheraner; en anden Gang klagede Præsten Plum i Gentofte over, at en reformert Præst havde døbt et Barn af lutherske Forældre paa Jægersborg og dér søgt at gøre Propaganda for sin Tro. Følgen blev, at Regeringen i to Reskripter (af 6. Sept. 1690 og 5. Maj 1691) indskrænkede den Samvittighedsfrihed, der var tilstaaet de Reformerte, ret betydeligt. Det bebrejdedes dem, at de havde misbrugt Kongens Naade, og for at have Haand i Hanke med dem bestemtes, at de fremtidig skulde løse Borgerskab og aflægge Troskabsed til Kongen. Fremdeles skulde de højtideligholde de i Danmark paabudte kirkelige Festdage og maatte ikke fejre egne Festdage. Gudstjenesten skulde finde Sted paa samme Tid som i Byens andre Kirker (antagelig for, at ingen Uvedkommende skulde lokkes ind i Kirken i Gothersgade); og endelig blev det de Reformerte strengt forbudt at ringe Menigheden sammen. Denne Bestemmelse er der lagt særlig Vægt paa. Den gentages i alle senere Reskripter, ogsaa i det af 30. December 1704, som ellers tilstaar de Reformerte forskellige Lempelser. Paa dette Punkt vilde den danske Kirke sikre sig sin Overlegenhed. Endelig blev det paabudt,

at ved blandede Ægteskaber skulde Vielsen foretages af en luthersk Præst, og *Bornene af saadanne Ægteskaber opdrages i Luthers Lære.*¹²⁾ Denne sidste Passus faar størst Betydning. Thi den bevirker en fortsat Uddynding af den reformerte Menighed. At dette sker saa forholdsvis hurtigt, synes at tyde paa, at de Reformerte i hvert Fald en Tid efter Indvandringen ikke har følt alt for varmt for deres Tros Bevarelse. Ellers vilde de blandede Ægteskaber vel ikke være forekommet saa ofte.

Men i Aarene indtil hen imod Aarhundredets Slutning var dog naturligvis baade den religiøse og sociale Isolation ret betydelig. Kolonien følte sig ret uafhængig og trodsede ofte Reskripternes Bestemmelser. Flere Gange trak et Uvejrs op over dem, men Dronningen kom dem ofte til Hjælp og fik det til at drive over. Til Afgørelse af Tvistemaal mellem dem og Byens Borgere udnævnte Kongen to Deputerede, Elias Hübsch og Cosmus Bornemann. Hertil synes de ogsaa flere Gange at have givet Anledning. Københavns Borgere saa naturligvis ikke med blide Øjne paa de Privilegier, der var givet disse forløbne Franskmænd, som jo kunde skade dem i deres Næring. I 1704 beklagede Vinhandlerne sig saaledes over, at der var kommen adskillige „fremmede Nationer, som brugte den største Handel“. De Fremmede var undertiden ogsaa af en noget stridbar Karakter. De viste ofte Uhøflighed mod Byens Øvrighed. Da en fransk Vinhandler i 1679 blev arresteret (for øvrigt uden Grund), og man trak af Sted med ham til Raadhuset, fulgte et helt Slæng af hans franske Venner med. De sendte Bud efter Vin, satte sig til at pokulere paa Politikamret og holdt en syndig Kommers, indtil Vagten omsider fik sat de ubudne Gæster paa Døren.¹³⁾ En anden Gang hører vi om Gadespektakler mellem nogle unge Franskmænd indbyr-

¹²⁾ Kirkehist. Saml. III. 3. 160 og 169.

¹³⁾ O. Nielsen: Kjøbenhavns Hist. V, 489.

des. *Pierre Oudessant* sammen med sin Ven, Parykmager *Pierre Larpent*, overfalder en Søndag Aften Mr. *Duque l'Espagne*, Galanterikræmmer, paa Gaden, da denne med sin Søster kommer fra et Selskab. Anledningen? Jo, Mr. Duque havde Dagen forud paa Børsen haft en Skændescene med Mr. Oudessant, givet ham en Ørefigen, slaaet ham Tobakspiben af Munden og trukket sin Kaarde. Sikkert var Franskmændenes Temperament fyrigere end de københavnske Borgeres.

Følger vi den franske Koloni i Hovedstaden nogle Aartier ind i 17-Hundredtallet, er de Franskmænd, som kommer hertil, paa faa Undtagelser nær — som Slægten *Le Maire*, der levede først i Fredericia, siden ude i Sjælland, før den bosatte sig i København —, enten enkeltstaaende Handelsfolk eller „Aventuriers“, eller de bliver *indkaldte* af Regeringen. Hertil hører den lille litterære og kunstneriske Gruppe omkring Aarhundredets Midte (*La Beaumelle*, *Roger*, *Mallet*, *Reverdil* — *Sally*, *Brødrene Jardin*, *le Clerc*); men disse Litterater og Kunstnere kan kun i uegentlig Forstand regnes blandt de franske Emigranter.

Større Betydning for Industriens Udvikling faar den franske Koloni heller ikke i denne Periode. Af ny tilkomne kan blandt de Industridrivende kun konstateres en Madrassemager *Jean Baptiste*, som 1701 løser Borger-skab, men Aaret efter faar Privilegium paa Handel med Galanterivarer, et Par Urmagere (*Larpent* og *Jean Pierre le Maire*), og tre Mænd, som driver Storindustri under Fabrikform, nemlig *Elie Courtonne*, Indehaver af en Klæde- og Kattunfabrik, senere udnævnt til Kommerce-raad, *Abel Lafont*, Fabrikør af Spejlglas, og *Felix du Sart*, der 1728 fik Bevilling paa et Teglblænderi og desuden anlagde Kalkblænderierne udenfor København. De Handlendes Tal er noget større: Der var *Etienne Capion*.

Han havde været Vinhandler, Stabsmarketender ved Armeen, Maskinmester ved Kongens Skuespillertrup, Restauratør i Pilestræde og til sidst Privilegiehaver af Stadens første Komediehus — en Altmuligmand, der havde gode Forbindelser ved Hove. I et latinsk Epigram har Holberg tegnet hans Portræt i disse lidet smigrende Ord:

Alt er han: Købmand, Kok og Marketender,
Bankerotterer, Ruffer, Krovært, Haandværksmand.
Rig er hver anden Dag, og fattig han hver anden.
Han hver Mand skylder, ham og skylder og enhver.
Din Ven igaar, idag din Fjende er.

Der var et Par Galanterihandlere. Der var tre Negotianter i Manufakturere, af hvilke den ene *Anthoni de Pau* i 1710 gav et større Bidrag til Krigens Fortsættelse mod Sverige. Men nu som før er Restauratørerne, Kokkene, Sproglærerne, Danse- og Fægtemestrene i Flertal. I Pilestræde boede to franske Traktører, *Etienne Pechée* og *Cabot*, der begge nævnes i „Jean de France“. Pechée har nok gjort gode Forretninger, da han gav et betydeligt Bidrag til den reformerte Menighed i Fredericia, hvortil han siden flyttede. En anden fransk Kok, *André Jory* maatte derimod forlade København paa Grund af Gæld. Sproglærerne var den stadig vedvarende Interesse for alt fransk gunstig. („Jean de France“ var saa vist ikke uden Aktualitet). Og Dansemestrene synes ligeledes at have haft ret gode Kaar. I 1704 var der ikke færre end fem.¹⁴⁾

Koloniens militære Bestand var derimod i udpræget Tilbagegang. Vi kender Navnene paa to unge adelige franske Emigranter *Ch. Damas de Cormaillon* og *La Colombière de Vulson*, der udmærkede sig ved deres Tapperhed under den svenske Flaades Angreb paa Hoved-

14) Disse Oplysninger hentet fra O. Nielsen: Kbhvn.s Hist. V-VI passim og Mouriers og Cléments Lister over den franske Menighed og dens Presbyterier.

staden i 1700, og af hvilken den første det følgende Aar udnævntes til General. Men ellers kan ingen fremragende Militær i 17-Hundredtallet med fransk Navn nævnes (bortset fra den indkaldte Saint-Germain) udover Familien *Le Sage de Fontenay*, hvis Overhoved gennem to Slægtled var Admiraler paa den danske Flaade (Caspar Frédéric, d. 1769, Charles Frédéric, d. 1799 og Antoine Nicolas, d. 1787). Ogsaa i Hoftjenesten giver Franskmandene efterhaanden Plads for indvandrede Tyskere. Hofjægermester *Charles Chritien de Gram*, hos hvem Le Beaumelle bliver Huslærer, er en af de sidste Hofmænd med Tilknytning til fransk Slægt og Kultur.

Listerne over Menighedens Ældste giver i øvrigt en Forestilling om Koloniens toneangivende Medlemmer og deres sociale Stilling. 1714 er Presbyteriet — foruden de to Præster som fødte Medlemmer — ved almindelig Valg sammensat saaledes: 1 Læge, 1 Toldinspektør, 1 Spejlhandler, 1 Guldsmed. 1731 er dets Medlemmer 2 Købmænd, 2 Vinhandlere, 1 Traktør og Spejlfabrikanten (Lafont). 1754 findes begge Koloniens Urmagere, 1 Tapetfabrikant, 1 Overkirurg (Destandean), 1 Vinhandler og 1 Kommandør (de Fontenay). Endelig i 1786: 2 Urmagere, 1 Grosserer, 1 Brygger, 1 Kammerherre, 1 Postkontrollør, 1 Handskemager. Valgene maa siges at repræsentere Menighedens betydeligste og mest formuende Medlemmer.

Kun om et enkelt af disse franske Hjem, *Mazar de la Gardes*, er en udførligere Beretning levnet. Sammen med Fontenays og Larpents er Familien Mazar nu de eneste tilbageværende af de første Emigrantslægtter. I Dannelse synes den at have raget op over de andre franske i København bosatte Familier. I 1690'erne var Faderen, som kun bar Navnet Mazar og var fransk Officer, kommen hertil som flygtende Huguenot. Som flere andre af sine fordrevne Landsmænd skaffede han sig Brødet

ved at give Undervisning i sit Modersmaal, og fik snart efter Ansættelse som Page-Hovmester. Han giftede sig med en dansk Pige, Marie Svane, med hvem han i 1710 fik en Søn *Jean Guillaume*, som allerede i sit fjortende Aar blev ansat ved Brandvæsenet og døde som Brandmajor 1777. Sønnen føjede *de la Garde* til sit Navn efter en Tante, der ogsaa var kommen til Danmark. 1734 ægtede han *Sophie Renée des Rocques*, Datter af en fransk Præst fra Languedoc, som hans Svoger, Præsten Mourier havde henledt hans Opmærksomhed paa. En nydelig og aandfuld Kvinde, som forstod at gøre sit Hjem til Samlingspunkt for de bedste af de herboende Fransk-mænd. Langt senere fortæller en anden fransk Præst, F. L. Mourier (en Descendent af den ovennævnte) om Livet i det Mazarske Hjem: „Hun og hendes Mand modtog allerede i deres Bolig i Knabrostræde, men især siden 1747 i deres Hus paa Købmagergade, saa og paa deres Lyststed Louisenlund, saavel deres Slægtninger og Venner, som alle franske Fremmede og hvert Menneske af Opdragelse, uden forresten at indbyde nogen. Man samledes ved Thebordet, ikke saa meget for at spille Kort, hvilket slet ikke var noget, den gode Kone fandt Smag i, som for Fornøjelsens Skyld, den, Samtalen skænkede, der sædvanlig var fransk. Man opførte ogsaa Musik, et Talent, som Fru Mazar dyrkede med Held, da hun havde en overmaade behagelig Stemme. Sædvanligen blev man der uden videre for at spise til Aften. Enhver Fremmed, der kun havde nogen Levemaade, enhver anstændig Mand, Lærd, Kunstner og Videnskabsmand maatte besøge Mazars Hus; det var Vittighedens og den gode Levemaades Segl. Det hørte ikke til hine Pragthuse, hvor Ejerens Overdaad og Indflydelse indbyder til at gøre Opvartning nej, Mazars Hus var et Venskabs Tempel, Vittighedens og Smagens hellige Samlingsplads, et Hus, der besøgte af Personer af høj

Stand, men især af Tidsalderens skønneste Aander, der viste Agtelse for Konens Karakter, imedens de beundrede hendes Vid og fandt sig der befriede for Tvang; et Mødested for enhver, Udlænding og Indfødt, der udmærkede sig i hvilket Fag det end var; et ypperligt Tilflugtssted for enhver, der vidste at sætte Pris paa godt Selskab. Enhver fortjent og oplyst Mand, som engang var indført der, vedblev der bestandigen at være velkommen. De, som besøgte dette Hus og endnu lever, tænker sig aldrig den Tid tilbage og mindes aldrig dette Hus uden Fornøjelse og Savn. Dér saa man la Beaumelle — man siger, at Sophie fægtede med ham — Mallet, Reverdil, Roger o.s.v.“.¹⁵⁾

Ved den store Ildebrand i 1728 brændte Kirken i Gøttersgade. Menigheden blev dog ikke husvild, indtil Kirken var genopført, idet Greve *Gyldensteen* indrettede en Sal til Gudstjenesten i sit Palais paa Hjørnet af Dronningens Tværgade. Mourier fortæller, at Sognefolkene efter Tjenesten fik Lov at spadsere omkring i de vidtstrakte Haver, som hørte til Gyldensteens Palais. Denne Mand er en af de faa Franskmænd, som bringer en større Kapital med sig, da han omkring 1711 kommer til Danmark. En Eventyrer — rigtignok af den bedre Slags — hvis Virksomhed sætter tydelige Spor, hvor han kommer hen.

Hans egentlige Navn var *Jean Henri Huguetan*. Han var af ringe Herkomst, født i Lyon 1654. Om hans Ungdom vides ikke synderligt, dog saa meget, at han ved dristige Børsspekulationer og en udstrakt Bankiervirksomhed skabte sig en meget betydelig Formue. I de kostbare Krigsaar i Aarhundredets Begyndelse henvendte den franske Regering sig til ham om Laan. Hertil var Huguetan villig, og mod gode Renter fremskaffede han

15) F. L. Mourier: Nogle berømte Mænds og Qvinders Levnetsbeskrivelse, hvilke som Fremmede ere indkomne til Danmark. 2. Hefte. 30 ff.

5 til 6 Mill. Francs. Den franske Stat var imidlertid ingen solid Debitor, og da Laanet skulde betales tilbage, holdt man Huguetan hen med Udflugter. Den praktiske Mand forstod imidlertid selv at skaffe sig betalt. Han tog til Paris og ved Udstedelse af falske Fuldmagter lykkedes det ham at redde alle sine Penge. Hvorpaa han flygtede over Hals og Hoved. Allerede samme Nat var Kongens Udsendinge i Hælene paa ham, men han naaede trygt ind over den hollandske Grænse. I de følgende Aar fører han en meget omflakkende Tilværelse, uden at man sikkert kan følge hans Spor. Da man ved Bestikelse fra fransk Side ikke var utilbøjelig til at udlevere ham i Amsterdam, flygtede han videre til England. Baa-de her og i Preussen, som han senere besøgte, kom han i nært Forhold til Regenterne, der havde god Brug for en saadan Pengemand. Han fortsatte sine Laane- og Bankierforretninger, og det er formentlig som Vederlag for ydede Tjenester, at han faar Titlen: Rigsfriherre Odyk. Den franske Regering taber ham imidlertid ikke af Syne og har stadig sine Spioner ude efter ham. Mulig er det Frygt for en Dag at blive opsnapet, der driver ham videre nordpaa til Danmark. Ikke saa snart er han kommen herop, før der ogsaa sker Henvendelse fra Frankrig til Frederik IV om at udlevere ham. Men Kongen var ikke sindet at lade en saadan Guldfugl slippe sig af Hænde — det var jo netop den Slags Emigranter, man vilde have herind, — og brød sig fejl om den franske Regerings Anmodning. Tværtimod blev alt gjort for at hæve ham fra den ene Rang til den anden. Først kom et kgl. Patent i 1712, der gjorde ham til dansk Baron. To Aar efter blev han Kammerherre. Og da han i 1717 havde købt store Jordegodser paa Nordfyen, oprettedes Grevskabet Gyldensteen for ham og hans Descendenter. Den borgerligfødte Pengespekulant var saaledes bleven en af Landets fineste Mænd, og hans Driftighed svigtede ham heller ikke, skønt han var kommen godt op i Aare-

ne. Den danske Handel skylder hans Initiativ meget. Det var i de oversøiske Kompagniers gyldne Dage, og Grev Gyldensteen, som i Mellemtiden var stegen til Geheimekonferensraad, var Medstifter baade af det ostindiske Kompagni i 1728 og af det kinesiske i 1732 og anbragte Kapitaler i begge Foretagender. Ligeledes var han en af Grundlæggerne ved den første danske Banks Oprettelse 1736. Om han i øvrigt har haft Indflydelse paa Regeringshandlingerne, er tvivlsomt. La Beaumelle fortæller rigtignok, at han var bleven uenig med en af Christian VI's Ministre, og fortørnet trak sig tilbage til nogle Godser, han havde købt i Holsten. Men da savnede Regeringen ham saa stærkt, at man gjorde Afbigt og bad ham vende tilbage, hvad han ogsaa gjorde.¹⁶⁾ Han døde i København som en meget gammel Mand 1745.

Han efterlod sig en Søn udenfor Ægteskab, som bar Navnet *Jean Henri Desmercières* efter Mercièregaden i Paris, hvor han var født, og hvor hans Moder var Modehandlerinde. Da Faderen havde slaaet sig til Ro i Danmark, sendte han Bud efter Sønnen, der ogsaa kom herop og gjorde en glimrende Karriere. Han begyndte sin offentlige Virksomhed som Direktør for den nystiftede Bank, var tillige Medlem af Kommercekollegiet. Han har aabenbart haft en Del af Faderens Handelsgeni, thi snart udnævntes han til Direktør for det afrikanske Kompagni. Hans Lod blev heller ikke mindre straalende end Faderens. Som denne endte han som Geheimekonferensraad, blev 1736 adlet og naturaliseret, ja overgik endog sin Fader i Rang, idet han døde som Ridder af det blaa Baand (1778). Baade til Fader og Søn var *Franc. René Bretonville* knyttet som Sekretær. Han skildres af Mourier som en stille og uforfængelig Mand, en Ven af god Orden.

Ved Midten af 17-Hundredtallet er den franske Koloni

¹⁶⁾ Ovenn. Skrift. Hefte 1. Mourier siger med Rette, at La Beaumelles Ord ikke altid staar til Troende.

i København ved at miste sit Særpræg. Den adskiller sig fra Hovedstadens øvrige Befolkning egentlig kun derved, at Størsteparten af dens Medlemmer tilhører den reformerte Menighed. Og for den opvoksende Slægt udviskes efterhaanden ofte dette Kendemærke, idet Børnene af blandede Ægteskaber opdrages i Statskirkens Lære og konfirmeres af en Luthersk Præst. Endelig begynder ogsaa en Nivellering af den sproglige Særstilling, især i den jævner Del af Emigrant-Familierne.

Kun tilnærmelsesvis kan en Statistik — ved Hjælp af Vejvisere og Folketællingslister — bygges over de i København boende franske Familier i Aarhundredets anden Halvdel. Thi Kolonien her ebber ud. De saa kraftigt sammenknyttende sociale Baand findes ikke her som i Fredericia. De enkeltboende Franskmænd i København har intet Midtpunkt udover den religiøse Samling og forsvinder i Mængden af Byens Borgere.

Tager man for sig den første Københavns Vejviser fra 1770, findes i den 40 franske Navne optagne. Nu kan de første Vejvisere ingenlunde anses for en udtømmende Kilde — adskillige Navne kan være forbigaaet, som en strengere og nøjagtigere Redaktion vilde have medtaget. Dog vil man lægge Mærke til, at Personer med fremragende Navne og i repræsentative Stillinger næsten alle er kommen med, saaledes alle Rangspersoner, Embedsmænd, Haandværksmestre, Købmænd, hvorimod man forgæves vil søge efter den jævner Befolknings Navne, Smaahandlende, Arbejdsfolk o.s.v. Da nu ingen af den franske Kolonis Medlemmer i det hele tilhører de lavere Samfundsklasser, tør man nogenlunde regne med, at Vejviseren har optaget deres Navne, som var af social Værdi, og hvis fremmedartede Klang kunde live op imellem de mange „Hansen“, „Olsen“, „Petersen“, som Vejviseren dengang som nu vrimlede af. Ved en ret sandsynlig Gennehmensnitsberegning fra de første tre Vejvisere bliver Resultatet, at i København fandtes omkring 1775 kun om-

trent 40 selvstændige Skatteborgere af ren fransk Afstamning; med Familie antagelig repræsenterende henimod halvandet Hundrede Personer. Dette vil altsaa sige, at i Løbet af knapt hundrede Aar kan en Nedgang paa ca. 50 pCt. konstateres, eller at Kolonien omkring 1775 er svundet ind til Halvdelen af, hvad den var paa Kulminationspunktet omkring 1690. Mourier siger jo, at Menighedens Tal aldrig har oversteget 300.

Flere af Navnene i de første Vejvisere er os velkendte. Vi træffer de store Indkaldte som Saly, Jardin, Reverdil. Desuden de Fontenay, Desmercières, Mazar. Andre møder vi for første Gang som Brygger *Bonfils*, Urmager *Charlo*, Juvelerer *Fistaine*. Med Interesse standser vi ved Navnene *Calmette* og *de Coninck*. Strengt taget hører de ikke ind i denne Sammenhæng, da de er Nederlændere; men af huguenottisk Afstamning slutter de sig til den fransk-reformerte Menighed. *Charles Franc. Bosc de la Calmette* kom hertil som hollandsk Gesandt. I Vejviseren 1771 er hans ældste Søn *Charles Louis* noteret som Ritmester; han endte som Overceremonimester. Ved Aarhundredets Udgang er den yngre *Pierre Antoine* avanceret til Kammerherre og Amtmand og har købt Jordegods paa Møen (Liselund), hvor Slægten nu fæster Bo. — *Fredéric de Coninck*, født i Haag af borgerlig huguenottisk Slægt, kom til København 1762. I den første Vejviser opgives han slet og ret som Agent, boede „Ved Stranden“, men 25 Aar efter er den driftige Handelsmand, hvis Goddædighed mod den franske Menighed var overordentlig stor i hans Velmagtsdage, og i hvis ældste Raad baade han og hans Søn sad i mange Aar, bleven Ejer af Dronninggaard og bærer nu Etatsraadstitlen. Paa hans Kontor fandt hans Slægtning *Alex. Philippe de Dompierre de Jonquières*, ligeledes af huguenottisk Slægt, en Plads, da han 1798 var flygtet for Revolutionen i Holland. Ogsaa han blev en af Støttepillerne for den fransk-reformerte Menighed.

En Udsigt over disse Franskmænds borgerlige Leveveje, naturaliserede som de efterhaanden blev, vil vise, at Militæret og Rangspersonerne nu er i Flertal, Haandværkerne derimod stærkt aftagende. Parykmagerens Rolle, som før havde været saa betydelig, er nu væsentlig udspillet; Piskeparykkerne gav ikke saa megen Fortjeneste som de store Allongeparykker, og i Aarhundredets sidste Aartier begyndte man at gaa med „eget Haar“. Blandt Haandværkerne er egentlig kun Juvelererne og Urmagerne repræsenterede; dog maa her ikke glemmes Dekorationsmaleren *Baruël*, hvis Efterkommere i Generationer har virket som franske Sproglærere. Nogle franske Sprog mestre og Skoleholdere kan endnu noteres, derimod kun en eneste fransk Kok, *Hecquet*, som var knyttet til Hoffet som Mundkok. Paa dette Punkt er saaledes en betydelig Tilbagegang fra Aarhundredets Begyndelse. Af Handelsfolk i større Stil er der nogle faa, saaledes *Paul Peschier* fra Genève, der blev indkaldt af de Coninck 1766, en af sit Lands rigeste Mænd. To „Fabriqueurer“ nævnes: *Clément*, nedstammende fra en af Christian V's Hofvioloner, og *Clajus*, begge Kattunfabrikanter. For adskillige andre Franskmænd, som i de nærmest foregaaende Aar havde forsøgt Fabriksdrift med Regeringens Understøttelse — *Frontin*, *Maillot*, *Poliard*, var det gaaet skævt. I civile Embedsstillinger har tre fundet Plads, nemlig foruden ovennævnte Over-Brandmajor Mazar de la Garde, Materialforvalter og Bygningskommissær *Dajon* og „Ober Vey-Inspecteur“ *Marmilod*, der har Fortjenesten af at have bygget Vejene København — Roskilde og Hørsholm — Fredensborg.

Selv om denne Opgørelse maa tages med et vist Forbehold, staar det dog fast, at den franske Kreds i Hovedstaden i Forhold til dennes ca. 80.000 Indbyggere er ret forsvindende omkring 1775.

Tager vi nu Vejviseren ved Aarhundredets Forløb for os, vil vi kunne konstatere, at de franske Navne er ble-

ven flere — nu 75 mod 40 ca. 25 Aar forud. Aarsagen hertil er ikke alene den, at Vejviserens Redaktion nu er omhyggeligere med at faa de flest mulige af Hovedstadens Beboere med i Bogen; men maa navnlig søges i, at virkelig en Række ny franske Navne er kommen til og har taget Bopæl i København. Bobé i sin ovennævnte Afhandling angiver 35, hvoraf henved to Tredjedele har været Familiefædre. Det er *Revolutions-Emigranterne* fra 1792 og nærmest følgende Aar, overvejende af adelig Slægt, som undflyer de uudholdelige Tilstande i deres Fædreland. Det er ikke — som tidligere — religiøse, men politiske Forhold, som jager dem af Sted. De spredes rundt om i Europa, og en lille Del finder ogsaa Vej til København. Adskillige forlader atter Landet, da Stormen er drevet over. Men endnu kan blandt dette Hold Emigranter nævnes Slægter, der fandt blivende Sted i Danmark, og hvis Navne er bevaret til vore Dage, saaledes: *d'Auchamp, Gamel, Jonquières, Normand de Bretteville, Pio* (egtl. Piou), *de Plane, Sérène d'Acqueria, Thierry.*

Aubertin, Ponsaing, Saint-Aubain, Teytaud, de Place, Beauvais, Mouvielle, Gandil, Garrigues, Dornonville de la Cour, Grandjean, Lavigne, le Dous, Petitgas, Verdier m. flere andre Familier, der kom til København i forskellige Perioder, har ogsaa gennem Generationer fortsat deres Eksistens her i Landet.¹⁷⁾

Men om alle disse gælder, at de ikke staar i noget Forhold til den oprindelige franske Koloni; ejheller er de alle reformerte. I denne Oversigt over de oprindelig franske Emigranter betyder de mindre, fordi de optræder isoleret, og endnu hurtigere end den fransk-reformerte Koloni i København falder sammen med den hjemlige Befolkning.

¹⁷⁾ Om Bonfils, Kalkfabrikanter, se Hist. Medd. 3. Rk., VI, S. 90, 102.

MAMET BEN MAROT.

EN ALGIERSK BEDRAGER PÅ CHRISTIAN VI's TID¹⁾.

Af H. P. LANGKILDE.

I Sommeren 1742 ankom her til København en Mand, der angav, at han var fra Algier og hed Mamet ben Marot. Han kom hertil fra Spanien, og det var hans Agt at ansøge Kong Christian VI, hvis Fromhed og religiøse

¹⁾ Kilder: Generalkirkeinspektions-Kollegiet.

Indkomne Sager 1742, Nr. 138 og 163

1743, Nr. 15

1745, Nr. 48, 114, 201 og 210

146, Nr. 3, 5, 28, 37, 45, 50, 190 og 200.

Udgåede Sager (Kopibog) 1/9 og 20/12 1742: Koll. til Magistr.

17/1 1743, 5/8 1745, 30/12 1745: Koll. til Kongen.

8/12 1746: Koll. til Amtmand Grev Rantzau.

I Kollegiets Hovedprotokol I og II findes Sagen refereret med Tilføjelse af en Del oplysende Småtræk.

Det kan tilføjes, at der i Frederik IV's og Christian VI's Tid synes at have været flere Tilfælde, hvor Myndighederne i deres Iver for, hvad man med et nutidigt Udtryk kunde kalde ydre Mission, lod sig føre bag Lyset. O. Nielsen nævner i *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid* (S. 288 ff.) Jøden Aron Margalitha, der ganske tydelig lod sig hverve som Proselyt for at slå Mønt deraf; og kort før den her nævnte Mamet ben Marots Ankomst til København havde Hovedstaden haft Besøg af en græsk Archimandrit, hvis Bestræbelse for at samle Penge ind gør et noget fordægtigt Indtryk. (*Hist. Medd. o. Kbh.* 2, I. S. 441 ff.).

Iver han sandsynligvis har hørt omtale, om Hjælp til at blive undervist i den kristne Lære og derefter døbt. Han havde været her 3 År i Forvejen, men da han „ikke havde den rette Adresse“, havde han måttet vende tilbage til Spanien med uforrettet Sag. Nu kom han altså igen, og en Brændevinsbrænders Enke, som han havde boet hos under sit første Besøg her, tog sig foreløbig af ham. Fra sit Logi sendte han en Ansøgning, som en Velynder havde skrevet for ham, til Kongen. Ansøgningen er på Tysk og begynder med en Tak for den Understøttelse, der er givet ham til Rejsen herop. Han beder nu om yderligere Hjælp til at blive undervist, så han kan blive døbt, samt om Tilladelse til derefter at blive boende her „und mein brodt geniesen“. — Generalkirkeinspektions-Kollegiet fik Sagen til Udtalelse, og af dets Indstilling til Kongen (1/6 1742) erfarer vi følgende om Ansøgeren:

Han var født i Algier omkr. Aar 1700. Hans Fader, der var „Hollænder af Geburt“, var blevet fanget af algierske Sørøvere og havde under Fangenskabet antaget den mohammedanske Religion. Hans Moder var en mohammedansk Kvinde. Faderen blev, mens Sønnen var Barn, „stranguleret for Mistanke om Religionen“; Moderen levede derimod til kort før Sønnens Rejse hertil. Mamet ben Marot havde rejst en Del, bl. a. skal han i 1732 have været i London. Han talte „lidet gebrokket Fransk og Italiensk“, men forstod hverken Dansk eller Tysk.

Kollegiet henvendte sig, inden det affattede sin Indstilling, til Københavns Magistrat og bad den anvise en Lærer, hos hvem Algierereren kunde bo og få Undervisning, og Magistraten foreslog en Skoleholder, der boede i Badstuestræde og hed Henrik Lagos²⁾. Han hørte til

2) Navnet udtaltes Lago, men dets Indehaver var ikke Franskmand. Det var almindeligt, at Sprog mestre antog hjemmelavede Navne, der antydede fransk Afstamning. Lagos' Svigersøn kaldte

Petri tyske Menighed og skrev Dansk, Tysk og Fransk og havde Elever i Kost hos sig. Han tilbød Kost, Kammer, Seng, Lys, Varme, Tvæt, Opvartning og Information for 10 Rdl. om Måneden og udbad sig et halvt Års Betaling forud. Kollegiet foreslog Kongen at bevilge disse Penge samt et Beløb til Klæder — Algiereren var „saa got, som nøgen“ —; og desuden måtte han have lidt til Medikamenter, da han var svagelig, og lidt til Kaffe, The og Vin, „da han ikke er vant til anden Drik“. Kongen lod disse Udgifter afholde af Partikulærkassen, og d. 1. Februar 1743 flyttede Algiereren ind hos Skoleholderen i Badstuestræde.

Mamet ben Marot havde, mens han som Supplikant logerede hos Brændevinsbrænderenken, gjort Indtryk af at være en from og skikkelig Sjæl; han førte et indgetogent Levned og hørte andægtig efter, naar der blev læst og sunget for ham. Men da han havde opnået den Hjælp, han søgte, forandrede han Karakter.

Det var betydet Lagos, at det drejede sig om „en tyrkisk homme de qualité“, der skulde behandles med Tålmod og Blidhed. Det viste sig hurtig, at der var Brug for begge Dele. Algiereren gik så fuldstændig op i Rollen som homme de qualité, at han først stod op Kl. 10—11, hvorefter han nedlod sig til at læse en Times Tid med sin Lærer. Efter denne Anstrengelse gik han igen op på sit Kammer, drak hen på Eftermiddagen The og læste atter en Time, men derefter gik han ud i Byen og var først hjemme Kl. 10—11, altså noget over borgerlig Sengetid. Han gav sig ikke af med Lagos uden for Undervisningstimerne, og der gik et helt År, før han kunde så meget Tysk, at den egentlige Undervisning, Forberedelsen til hans Døb, kunde begynde for Alvor. I Vintesig Jean la Porte, en anden samtidig Sprogmeister, der vitterlig var tysk født, førte Navnet Gregoire la Forêt.

ren 1743—44 var han syg i 4 Måneder, men Lagos mente, at han simulerede, da han spiste og drak upåklageligt. Når man prøvede at tale ham til Rette, blev han rasende „og som plaget af en Djævel“. I det hele udviste han et Sindelag, der kun lidet passede for den, der som han forberedte sig til Optagelse i den kristne Menighed, men endnu værre var det dog, at han midt under denne Forberedelse begyndte at omgås nogle i Badstuestræde boende Jøder og viste Tegn til at ville antage deres Religion. Da Lagos gik ham på Klingen angående denne Sag, kom han frem med den overraskende Oplysning, at han egentlig var af jødisk Herkomst, men under et Ophold i London havde han hos den tyrkiske Ambassadør afsvoret sin Religion og antaget den mohammedanske. Jøderne her i København var ikke særlig begejstrede for denne Trosfælle, hvis Upålidelighed var åbenbar, og som desuden havde en stærk Tilbøjelighed til Drik og Svir. På sine Aftenture kunde Mamet ben Marot træffes i Kroer og Kældere i Selskab med Soldater; de Penge, han fik udbetalt som Lommepege, drak han op, og engang, da han stod uden Kontanter, solgte han Sølvknapperne i sin tyrkiske Trøje og drak for Pengene, så han i 3 Dage var fuld „als ein Vieh“. Han må utvivlsomt have vakt stærk Opsigt på sine Ture i Byen. Det fremgår af et senere udfærdiget Regnskab, at der kort efter hans Ankomst i Lagos' Hus fra London blev indforskrevet en tyrkisk Dragt, bestående af en kort blå Trøje med Sølvknapper — den ovenfor nævnte — samt vistnok lange Pludderbenklæder, men en Fortegnelse over hans Udstyr viser, at han også kunde optræde i rød Kjole og Paryk.

De første Klager over ham kom ikke længere end til Kollegiet; dettes Sekretær, Justitsråd Jessen³⁾, måtte

3) Erik Johan Jessen, fra 1745 Medlem af Kollegiet.

jævnlig tage Affære, og det kom efterhånden til at stå ham klart, at Tålmod og Blidhed ikke var tilstrækkeligt. Åreladning blev prøvet et Par Gange, men uden Resultat, og da Jessen i Sommeren 1745 blev beordret til at følge med Kongen til Holsten, besluttede han inden sin Afrejse at give Mamet ben Marot en Lektion, som måske kunde bringe ham til Fornuft: han lejede 2 geworbne Soldater til at gennemprygge den tyrkiske homme de qualité så eftertrykkeligt, at han efter eget Sigende var 3 Uger om at komme sig. — I Regnskabet står der diskret: „Den Soldaten 1 Mark 4 Schilling“!

Det virker overraskende, at Kollegiet lod det komme så vidt uden at underrette Kongen om, hvordan det stod til. Algiereren var jo øjensynlig en Bedrager, i hvert Fald ganske uværdig til at underholdes af Kongen. Det blev i Virkeligheden et Par Skrivelser fra Mamet ben Marot selv, der gav Anledning til, at Kongen kom til Kundskab om Situationen. Algiereren havde den Dristighed at indsende en Klage over Lagos, som han beskyldte for at forsømme hans Undervisning og for at sørge dårligt for ham. Han underskriver sig her „Siri, algirischer Türck“. Kollegiet fik Klagen til Udtalelse, og dets Fremstilling af Forholdene foranledigede Kongen til at resolve, at „skjønt denne u-skiønsomme Karl“ fortjener at sættes på et Skib og føres ud af Landet, vil Majestæten dog vise Tålmodighed endnu en Tid, men Algiereren skal være underkastet skrap Disciplin („med at sætte ham i blaae Taarn eller paa anden Maade“), og Andenpræsten ved Petri Kirke, Konsistorialråd Rohn⁴⁾, skal med Katecheten Pipers Hjælp overtage hans Forberedelse til Dåben.

⁴⁾ Anthon Christopher Rohn, Præst ved Kirken 1731—66.

Men ved Årets Slutning foreligger der igen en Klage fra Algereren til Kongen og et Par Skrivelser fra Rohn til Kollegiet. Det fremgaar af disse sidste Skrivelser, at Mamet ben Marot ikke i mindste Måde har forbedret sig. Han går nu til Undervisning hos Rohn og Piper sammen med en Jøde, Jacob, der imidlertid er meget utilfreds med at skulle følges med Algereren, da denne på åben Gade giver sig til at råbe op og samle Opløb; han betegner ved slige Lejligheder højlydt sine Lærere som Kanailler og Hofpræst Bluhme som en Ærkekanaille. Han bor stadig hos Lagos, hvor han imidlertid optræder ganske, som han var Herre i Huset; — da en af Lagos' andre „Scholarer“ ikke vil akkomodere hans Paryk, kræver han, at vedkommende skal have Prygl, og da det ikke sker, laver han Obstruktion. Rohn er overbevist om, at der intet er at stille op med ham.

Rohns Klage blev af Kollegiet forebragt Kongen, der befalede, at da Algereren fremturer i sin „slemme og lidelige Conduite“, skal han sættes 14 Dage i Blåtårn på Vand og Brød, og det skal tilkendegives ham, at hvis han ikke forbedrer sig, vil han blive sendt ud af Landet. Da Rohn mod Slutningen af de 14 Dage besøgte ham, teede han sig som rasende og var uimodtagelig for al Fornuft. Da brast Majestætens Tålmodighed; han havde håbet, at Algereren skulde være bragt „til nogen Slags Eftertanke“, men da det ikke er Tilfældet, skal Truslen om Landsforvisning bringes til Udførelse. Da der her i Begyndelsen af Februar ikke er passende Skibslejlighed, skal han foreløbig blive i Blåtårn, dog „på en taaleligere Tractement“. Han sad der endnu ved Påsketid 1746.

Imidlertid var Kancelliråd Jessen kommet tilbage fra sin tidligere omtalte Rejse. Den var for hans Vedkom-

mende trukket noget ud, da han på Hjemrejsen havde haft det Uheld, at Hestene for hans Vogn løb løbsk på Turen fra Middelfart til Odense, hvorved Vognen væltede og en knækket Vognaksel kvæstede Jessen så alvorligt, at han i lidende Tilstand måtte bringes tilbage, først til Middelfart, hvor der imidlertid ingen Feldskær fandtes, dernæst videre til Fredericia, hvor han som Patient opholdt sig i Oberstinde Brinchs Hus, indtil han et Par Måneder ind i det nye År var i Stand til at rejse tilbage til Hovedstaden. Det havde været ham, der fra først af havde haft med Mamet ben Marots Sager at gøre, og han har sikkert følt sig lettet ved at erfare, hvordan det var gået med Algereren. Han havde nu intet andet at foretage sig vedrørende denne end at skaffe ham Skibslejlighed og Pas. Et Stykke hen på Sommeren var dette besørget og Mamet ben Marot på Vej til Rostock.

Man kan forestille sig Jessens Bestyrtelse, da han derefter sent på Året modtog en Skrivelse fra en Henning Jensen, tjenende hos Madame Hammond i Odense, at Mamet ben Marot var kommet der til Byen. Han var ved sin Ankomst i en ynkelig Forfatning, men Henning Jensen havde skaffet ham Klæder og en Paryk, og således udstyret var han draget til Nyborg, idet han havde forklaret, at han var på Rejse til København for efter Kongens Ønske at blive døbt med de tre Kongenavne David Christian Friderich! I Nyborg havde Borgmesteren og Kommandanten imidlertid nægtet ham Overfart, da han ikke havde Pas, og nu var han atter i Odense. Kollegiet skrev øjeblikkelig til Stiftsamtmændene, Grev Rantzau, forklarede ham Sagen og bad ham sørge for, at Algereren blev sendt ud af Landet. Ved Juletid meddeler Greven, at dette er sket; Mamet ben Marot er sendt til Assens for derfra over Bæltet at afgå sydpå.

I Kollegiets Hovedprotokol, hvor Sagernes Forelæg-

gelse sædvanligvis ledsages af en Decision eller Bemærkning om Medlemmernes Syn på vedkommende Sag, har Grev Rantzaus Brev affødt en kortfattet Tilkendegivelse, der lyder som et Lettelsens Suk:

„Er saaledes got“!

BORGMESTER ERNST KAPERS INDSATS I PAASKEKRISEN 1920.

Ved SIGURD THORSEN.

I Begyndelsen af Aaret 1920 var det naturligvis Sønderjydernes forestaaende Tilbagevenden til Danmark, der var det største Problem for os alle. Men Tiden før og omkring Paasken 1920 var i det hele taget saa begivenhedsrig politisk set, at der fra mange ansete Skribenter allerede foreligger trykte Beretninger; fra disse skal jeg her søge ganske kort at gengive Hovedlinier i de bevægede Dages Hændelser.

Paa Rigsdagen var man belavet paa at gennemføre de paakrævede nye Grundlovsbestemmelser. Ministeriet Zahle ønskede imidlertid, forinden Folketingsvalg blev udskrevet, en ny Valglov gennemført, men det var overordentlig vanskeligt at opnaa den fornødne Enighed om denne og om de øvrige store Problemer, der meldte sig. Meningerne var saare delte; ogsaa indenfor Partierne opstod der Uenighed. Marott og Moesgaard-Kjeldsen kunde saaledes ikke længere følge Regeringens Politik i det sønderjydske Spørgsmaal — paa den anden Side

Ovenstaaende Skildring er omtrent samtidig fremkommet i Bogen „Ernst Kaper. Efterladte Memoireblade. Liv og Virke. Ved Sigurd Thorsen“, Kbh. 1944 (Gyldendal); jvf. i øvrigt Noten S. 374.

blev Regeringen heri støttet af den konservative Professor L. V. Birck. I Traktaten af 28. Juni 1919 om Afstemningen i Sønderjylland fandtes en Bestemmelse, hvorefter der skulde være Afstemning i Nordslesvig, 1ste Zone, under eet, og i Flensborg og visse mellemslesviske Distrikter, 2den Zone, kommunevis; derimod skulde ingen Afstemning finde Sted i den saakaldte 3die Zone, hvis Sydgrænse var Dannevirke. — Efter Afstemningen i 2den Zone skulde Grænsen drages saaledes, at den kom til at hvile paa Resultatet af Afstemningen med Hensynstagen til de forskellige Steders geografiske og økonomiske Forhold.

Rigsdagens Konservative erklærede hertil, at de under alle Omstændigheder maatte kræve Rigsdagsvalg inden Afstemningen i 2den Zone. Det saa imidlertid ud, som om Zahle ønskede at forblive siddende, til Genforeningen var gennemført, og Regeringspartierne forhastede sig i alt Fald ikke med Valglovsforberedelserne.

Der blev Landet rundt holdt en Masse politiske Møder, hvor Bølgerne gik højt, og mange betydende konservative Folk udtalte sig for, at Flensborg under alle Omstændigheder burde tilbage til Danmark. Den kendte Kirurg Professor Thorkild Roving og andre fremtrædende radikale Personligheder erklærede sig ogsaa offentligt som Modstandere af Regeringen i dens sønderjydske Politik, der forekom dem alt for maadeholden.

Den 10. Februar 1920 gav Afstemningen i 1ste Zone et straalende Bevis paa Nordslesvigernes danske Sindelag.

Desværre blev derimod Resultatet ved Afstemningen den 14. Marts i 2den Zone en alvorlig Skuffelse.

Oppositionen mod Zahles Regering fortsattes herefter voldsomt. Repræsentanter for Sønderjyderne som Peter Grau og Kloppenborg-Skrumsager søgte ivrigt at paavirke de politiske Partiers Førere til endnu ikke at give

op; man saa hen til et Rigsdagsvalg og som dettes Resultat en ny Regering, der overfor Omverdenen kunde vise Danmarks faste nationale Vilje, forinden den internationale Kommission skulde afgive sin endelige Indstilling.

Samtidig opstod en Arbejdskonflikt af et Omfang, som det danske Samfund ikke i lange Tider havde været udsat for. Arbejderne havde under Hensyn til Dyrtiden krævet betydelige Lønforhøjelser, som Arbejdsgiverne den 27. Marts havde modsat sig ved at indvarsle Storlock-out. Den samme Dag var der Forhandlinger af stor Betydning blandt Oppositionens Folk, der stadig stærkere og stærkere hævdede, at Regeringen ikke længere besad Flertal i Folket, og at Valg ikke burde opsættes. Rigsdagen var just hjemsendt paa Paaskeferie, uden at der endnu var truffet Aftale om nye Valg.

Den 29. Marts blev Ministeriet, som stadig ikke vilde gaa med til at udskrive Valg, af Kongen opfordret hertil. Da Zahle under Henvisning til de vedvarende Valglovsforhandlinger nægtede dette, meddelte Kongen Statsministeren, at han vilde afskedige ham. Umiddelbart derefter indledte Kongen Forhandlinger med Neergaard som Repræsentant for Venstre, som var det største Oppositionsparti. Da denne Forhandling overraskende for alle gav et negativt Resultat, blev Højesteretssagfører Otto Liebe tilkaldt; han modtog Kongens Opfordring til at søge dannet et nyt Ministerium. Ministerlisten blev færdig den 30. Marts. — Admiral Konow blev Forsvarsminister og tillige Udenrigsminister, Professor Rovsing blev Undervisningsminister. Ellers var det kendte Erhvervsfolk og Embedsmænd. Det er næppe for meget at sige, at de tidligere Regeringskredse blev rasende over det skete. Man antydede, at Oppositionen gennem Kongemagten havde snigløbet Regeringen, først og fremmest for selv at kunne fejre Genforeningen uden den Rege-

ring, der dog havde klaret Skærene gennem Verdenskrigen.

Borgbjerg skrev i en Artikel samme Eftermiddag bl. a.: „Reaktionen skal blive Vidne til en Folkerejsning af uanet Vælde. Den skal faa at se hele den arbejdende Befolkning, alle frisindede hæderlige danske Kvinder og Mænd i Flok og Følge i det danske Folkeværn, som er rede til at slaa Anstifterne af den skete Forbrydelse til Jorden“.

Vel var Harmen stor, men adskillige af Arbejdernes Ledere var dog betænkelige ved at gaa til en alle Fagforeninger omfattende Generalstrejke.

Den 29. sent om Aftenen søgte Stauning Kongen for at meddele, at Arbejderne vilde erklære Generalstrejke, saafremt Zahle ikke inden næste Morgen blev genindsat og Rigsdagen indkaldt. Den 30. var der et stort Arbejdersmøde i Fælledparken, og den 31. vedtog de samvirkende Fagforbund Generalstrejken, saafremt ikke Rigsdagen omgaaende blev indkaldt, Lønkravene opfyldt og Amnesti udstedt.

Overalt vakte denne Beslutning det største Røre. I København samledes store Skarer paa Raadhuspladsen og andre Steder. Borgerne frygtede Gadekampe, og Uroligheder indtraf — man befrygtede den Mulighed, at Byens Forsyninger skulde glippe.

Bønderne havde derimod ikke saa store Betænkeligheder, og Venstres Fører J. C. Christensen var rede til fortsat at støtte Liebe. De Konservative var derimod usikre overfor, hvilken Stilling der burde tages. — Rigsdagens Konservative var paa ingen Maade tilbøjelige til at ønske Liebes Tilbagetræden uanset Truslen om Generalstrejke — derimod følte de Konservative indenfor Københavns Kommunalbestyrelse en alvorlig Frygt for Udviklingens Gang.

En lang Række Forhandlinger med Partiførerne førte

til, at Kongen, der ogsaa havde haft Samtaler med ledende Personligheder indenfor Erhvervslivet, tidlig Paaskemorgen den 4. April opfordrede Liebe til at demissionere, og derefter bemyndigede Kongen Overformynder Friis til at danne et Forretningsministerium.

Da der samtidig var opnaaet et fagligt Forlig, blev den bebudede Generalstrejke afblæst.

Folketingsvalget blev udskrevet til den 26. April, og den 4. Maj dannede Neergaard sit Venstreministerium. Den endelige Løsning i det sønderjydske Spørgsmaal faldt kort derefter ved Fastsættelsen af den nye Grænse, bortset fra nogle ubetydelige Ændringer, i Overensstemmelse med Magister H. V. Clausens Forslag. Det forblev uden Virkning, at de Konservative og Venstre (med Ministeriet Neergaard) ydede Støtte til de Bestræbelser, der gik ud paa for en Periode at internationalisere 2den Zone.

Under alle disse Begivenheders Udvikling var Borgmester Kaper ifølge Forholdets Natur ingenlunde nogen Forgrundsfigur i dansk Politik; han følte aldeles afgjort selv, at hans Plads var indenfor Hovedstadens Styrelse, og ellers kun saare beskedent i Periferien. Paa den anden Side var han glødende interesseret i den sønderjydske Afstemning, hvor det for ham var det afgørende at bevare Harmonien mellem Følelse og Forstand, saa at den Ordning, der kom, blev saa gunstig for Danskheden som muligt — men samtidigt saaledes, at den kunde holde for bestandig.

Som Borgmester for Erhvervslivet og ikke mindst for Hovedstadens Politi — hvis Styrke og Svaghed han kendte ret nøje, følte han dog samtidig et særligt Ansvar og baade Pligt og Ret til at raade til Besindighed, at ikke de utøjlede Magter blev sluppet løs under en Generalstrejke.

Kaper har i sine efterladte Papirer givet en Skildring

af de bevægede Dage og sin personlige Deltagelse i enkelte af Begivenhederne; herfra skal følgende Uddrag¹⁾ gengives, idet bemærkes, at den af Borgmesteren underskrevne Beretning, der er dateret Skærtorsdag $\frac{1}{4}$ 1920, vil blive tilstillet Rigsarkivet:

„Det synes mig rimeligt at skrive noget op om disse Dages Begivenheder, der er saa overordentligt indgribende, og hvis — skæbnesvangre — Udfald ingen endnu kan forudsige. Alle ydre Handlinger, et Menneske foretager sig, ogsaa rent saglige, er fremgaaede af et Komplex af Motiver, der bunder i Situationens Faser, i politiske Synspunkter og i personlige Forudsætninger. Tit kan man først senere skille Motiverne ud fra hinanden til en Handling, foretaget ud fra Handlekraft og -lyst, til Tider ser andre dem bedre; det hændes, at de slet ikke klares, ej heller for den handlende selv.

Jeg vil her, saa redeligt som altsaa muligt, søge at klarlægge Motiverne for mit Vedkommende til Overpræsident Jonquières', Borgmester Jensens og min Henvendelse til Kongen under Ministerkrisen Tirsdag den 30te Marts 1920 Kl. 1 og dernæst fortælle om dens Forløb og Fortsættelse. Den almindelige politiske Krise maa andre om at skildre. Jeg giver kun mine egne Observationer og Oplevelser.

Jeg maa begynde et godt Stykke tilbage, naar jeg vil fremstille det skete saaledes, egocentrisk, hvad der giver det sandeste Billede, jeg kan give i de korte Øjeblikke, da jeg selv fra Periferien, hvor jeg ellers færdes, var kommet ind i Centrum af Begivenhederne.

1) Større eller mindre Udeladelser markeres ved flere eller færre Prikker. Teksten er alt i alt fulgt bogstavret; kun paa enkelte Steder har det været nødvendigt at foretage mindre Omskrivninger. Enkelte Inkonsekvenser er fjernet og et Par Hastigheds-Smaafejl rettet. Sluttelig bemærkes, at Kapers Manuskript overalt anvender å i Stedet for aa.

Skotland, 12de April 1922

Hilfsgæder i sig rindes, at
skin uger op om disse
Ayles Regjaler, der er en
væsentlig indgættelse af hin-
-skotskrænger - hosfuld ingen
uden den formid. Alle ge-
Hæderige, at Mærkede forten
is, og i det sigte, er fremgaaet
at et Knappe af Mollus, i
der findes i Selandinicum
Fæder, i politiske Sjælesatter
i den persale Erindring
Er den man først seer
skide Mollusium ad fra hinanden
Er en Hæderig, formid ad
fra Hæderig i - lyg, Er
Vide se end den fæder, si
kæder, at er det i den klasse, i
betale fra den kontant veder:
Jeg vil her, heris sigte ad
kolatage Mollusium for sig sigte
Er Sædskilder Tænder,
Bjergene Jæder og uen
Hæderig i den Mæder sigte
Et uendeligen Cister. I. 30te Mæder
Hilfsgæder i sig rindes, at
Jeg vil her, heris sigte ad

[Handwritten notes and signatures in the bottom right corner, including a signature that appears to be 'E. W. Martin']

Facsimile af 1. Manuskriptside.

Da jeg saa uventet blev Borgmester i København, skete dette, som jeg senere har erfaret, som Følge af et Sammentræf paa Nivaagaard hos Godsejer Johs. Hage med Borgerrepræsentant, Redaktør Asger Karstensen en Søndag, hvor min Opstilling som Folketingskandidat i Fredensborgkredsen skulde drøftes og ogsaa blev vedtaget. Den samme gamle Herre spiller nu paa en anden Maade en Rolle for mig. Efter Borgmestervalget (7. Juni 1917) frasagde jeg mig Folketingskandidaturen. Jeg tog mod dette Borgmestervalg, fordi den højere Skoles Ordning i de tre Hovedstadskommuner stod — brændende i lys Lue — paa Dagsordenen, og hele min første Virketid var helliget denne Sag, som ved Lov af 20de Marts 1918 førtes lykkeligt i Havn . . . Jeg var gennem Kommissionsarbejdet for den højere Skoles Ordning kommet i god Kontakt med Socialdemokraterne og havde lært at værdsætte Minister Stauning i denne Sag som hurtigt opfattende, ordholdende, og uden Fanatisme i en saadan saglig Affære. I endnu højere Grad og i større Omfang fandt jeg Samfundssindet som det bærende hos mine socialdemokratiske Kolleger i Magistraten og hos de bedste af de socialdemokratiske Borgerrepræsentanter, ikke mindst ved de mangecartede Forholdsregler, der blev truffet i gensidig partimæssig Forstaaelse og Hensyntagen i det saakaldte Velfærdsudvalg. Hvad der allerede havde dæmret for mig i mit kommunalpolitiske Arbejde i Gentofte Kommune, og som havde faaet ret fast Form under mine Forhandlinger med Socialdemokraterne i Københavns Amsraad om ret store Sager, saa jeg fast bekræftet i Københavns kommunale Arbejde, at der ved Behændighed og navnlig ved Undladelse af nogensomhelst Overseen og Misvurdering af deres Personer — en Hovedsag ogsaa i al saglig Forhandling — kunde skabes en, maa-ske noget uligevægtig, men dog relativt bæresikker Basis for Konservatisme i Udviklingen ved et relativ fast Til-

hold til Socialdemokratiet. For en forstandig konservativ maa det altid, men da ganske særlig under revolutionært bevægede Tider, gælde om at handle evolutionært

Saa kom det store Skel i Udviklingen, det tyske Riges Sammenfald i Oktober 1918. Begivenhederne ramte mig, nedsunket i en Tilstand af Bedøvelse paa Grund af min Hustrus pludselige Død af Influenza under Epidemien i Efteraaret 1918. Det slesvigske Spørgsmaal rejste sig for Alvor. Man henvendte sig bl. mange andre til mig om Tilslutning til H. V. Clausen-linjen. Jeg . . . skrev med Tak mit Navn under paa den forøvrigt ikke offentliggjorte Adresse. Skønt alt andet paa dette Tidspunkt var mig fjernt, var jeg instinktivt og desuden udfra mange Erfaringer og en levende Interesse for Slesvig aldeles sikker paa Clausens Forslags Berettigelse

Det siddende Zahleske Ministerium „klæbede“ øjensynligt til Taburetten. Dertil kom, at H. P. Hanssens store Misgreb i sin Tid at gaa ind som Minister i specielt dette Ministerium i Stedet for at beskikkes til sønderjysk Minister af alle Partier, gjorde Situationen stadig mere broget og kastede Hadet og Mistanken mod Regeringen over paa hans rene og klare Politik. Jeg holdt min Kurs: som eneste konservativ (dog plus Raadmand Magius) gik jeg med til H. P. Hanssens Modtagelse i Paladstheatrets Restaurant efter Hjemkomsten fra Afstemningen i 1ste Zone, skønt den var arrangeret i sidste Øjeblik fra „Politiken“s Kreds, og talte der efter Opfordring for ikke at lade de radikale ene om ham. Fra opstemte Partifæller maatte jeg bøde herfor. Jeg gik ikke med i Flensborgtoget den 7. Marts, som jeg saa paa oppe fra Raadhuset, mens jeg dog ogsaa afholdt mig fra enhver offentlig Ytring før efter Afstemningen. Afstemningsdagen [for 2den Zone] den 14. Marts ledede jeg paa Opfordring en Studentsammenkomst af „Studenter paa Selvbestemmelsens Grundlag“, der var i Bekneb for en

ældre Mødestyrer, i Langeliniepavillonen, 3—400 Mennesker — og aabnede Mødet med en Udtalelse om, at efter min Overbevisning vilde i Dag trods alle vakte Forhaabninger — om Kortet tegnedes rødt for dansk, sort for tysk — alle Sogne blive sorte. Min Skuffelse var derfor ikke saa overordentlig som ellers sædvanligt

Saaledes var min Status i denne ene Side af den foreliggende Situations Dobbeltthed, da en Løbeseddel Mandag den 29. Marts fra „Politiken“ af Raadmand Fr. Andersen bragtes ind i den samlede Magistrats Møde og straks tog al Interessen. Den meddelte Ministeriet Zahles Afskedigelse.

Den anden Side af Sagen, den sociale, laa for mig specielt som følger: Min sikre Overbevisning om, at der hos Socialisterne kunde skabes konservative Momenter af i den foreliggende bolchevikiske Verdenssituation afgørende Betydning, var efterhaanden — som ovenfor skildret — blevet Udgangspunktet for min Politik Under de almindelige Lønforhandlinger med de kommunale Arbejdere og Tjenestemænd i Efteraaret 1919 havde man kunnet holde væsentlige Uoverensstemmelser mellem Partierne borte. Første Gang, det kneb, var paa Spørgsmaalet om det Ekstra-Dyrtids-Tillæg paa 20 Øre, der i Vinteren 1920 blev tvunget igennem ved Trusel om Strejke fra Gasværksarbejdernes Side. Da jeg af den borgerlige Gruppe blev valgt til Ordfører for Magistratens borgerlige Mindretal, advarede jeg mod Socialdemokraternes Vigen paa dette Punkt.

Da jeg engang i Vinterens Løb omtrent samtidigt med dette var tilkaldt til visse hemmelige Forhandlinger om Tilrettelæggelsen af et borgerligt Værn mod Lammelse af samfundsmæssigt absolut nødvendige Virksomheder, hævdede jeg, at det skulde være de i Staden (og Staten) paa Valgrettens Grundlag retmæssigt siddende ansvarlige Myndigheder, der skulde kræve Hjælp af Bor-

gerskabet mod Bolchevismen. Ellers var det ikke blot umuligt, men positivt skadeligt at søge slikt Værn iværksat. Jeg holdt mig derfor indtil videre ude af Bevægelsen, og afviste da ogsaa min Medvirken, da Generalstrejken blev proklameret, og man derfra henvendte sig til mig om Underhaandshjælp. Altsaa kort sagt: Situationen skulde [efter min Mening] drejes saaledes, at Kløften kom til at ligge mellem de urolige Elementer i Arbejdsstanden paa den ene Side og samtlige Samfundspartier inclusive Socialdemokratiet paa den anden Side Flertallet havde alt for længe udsat Valg, og Venstreførerne J. C. Christensens og Neergaards Henvendelse til Kongen, vist om Lørdagen, medførte Katastrofen Mandag den 29. Marts, og det midt i Lock-out-Situationen. 2det Varsel var givet samtlige Fag.

De socialdemokratiske Medlemmer af Magistraten skummede af Forbitrelse, straks Meddelelsen kom. Jeg gjorde dem i de smaa personlige Samtaler, der stadig løb parallelt med Mødets Videreførelse, en for en indtrængende opmærksom paa, at de let kunde sætte Ødelæggelsen i Gang, men ikke standse den igen. Det blev næppe dem, der kom til at have den virkelige og endelige Ledelse af dette revolutionære Skridt. De vidste det, men det fik være.

Tirsdag Morgen drev Uroen mig tidligere ind paa Raadhuset end oprindeligt bestemt

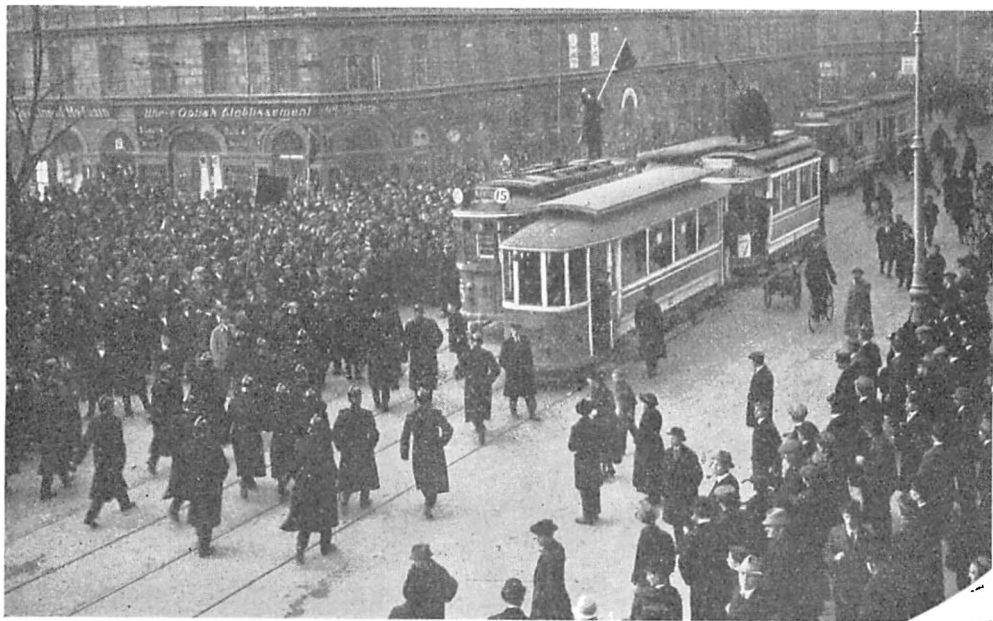
Da jeg ved Ankomsten til Raadhuspladsen havde erfaret, at Socialdemokraterne virkelig vilde Generalstrejken, gik jeg ind ad Raadhusporten under Overvejelse af, hvad der skulde foretages af Magistraten, da Generalstrejken først og voldsomst vilde ramme den By, i hvis Styrelse jeg sad.

Efter min Overbevisning var Samfundskonflikten, den maaske uafvendelige, kommet paa den ulyksaligste Vis, ganske mod alt, hvad jeg havde ønsket og stræbt for,

rejst saaledes, at Kløften laa mellem Syndikalister, Socialister plus Radikale mod Bønder og Borgere, og saaledes at disses besindige Elementer .. maatte grue for Fædrelandets Skæbne i et aldeles afgørende Øjeblik.

Efter forgæves at have søgt mit Sekretariats Kontorchef, med hvem jeg har for Vane at drøfte alle Sager, ogsaa af almindelig Art, gik jeg op til Overpræsidenten for at spørge ham, om der ikke fra Magistratens Side kunde og burde handles i dette skæbnesvangre Øjeblik, skæbnesvangert for Landet, men i allerførste Plan og Øjeblik rummende de største Vanskeligheder for København.

Efter et Kvarters Samtale var Overpræsidenten og jeg enige om at sende Bud efter Borgmester Jensen som doyen for Magistratens Socialdemokrater. Vi ønskede af ham Vished for Generalstrejkens umiddelbart forestaaende Iværksættelse, og vilde have ham med som den Person blandt alle Socialdemokraterne, der i alle Samfundslag — ogsaa af Kongen — var mest anset. Mens Overpræsidenten helst vilde have os tre som Personer til at handle, ønskede jeg Den samlede Magistrat sammenkaldt for at kunne handle i dens Navn. Vi enedes om, at Henvendelsen helst maatte ske *før* det nye Ministeriums forestaaende Udnævnelse, og at vi straks vilde sammenkalde Magistratens Medlemmer. Jeg paatog mig, hvad jeg ogsaa udførte, at løbe rundt paa Raadhuset og stevne Magistratens Medlemmer til Kl. 1. Da jeg naaede tilbage til mit Kontor, laa der en Seddel med Anmodning om Opringning fra Overpræsidenten. Jeg erfarede fra ham gennem Telefonen, at Kammerherre Krieger, Kongens Kabinetssekretær, med hvem Overpræsidenten havde telefoneret, fra Kongen havde meddelt, at Kongen ønskede Samtale med os Kl. 1, efter sin Frokost, før det nye Ministeriums Udnævnelse. Mødet udsattes da til Kl. 2, efter Forhandlingen. I 2den Magistratsafdelings

Fra Paaskedagene 1920.

Borgmesterkontor spiste vi tre en hastig Frokost, mens vi tilrettelagde vor Henvendelse med Overpræsidenten som født første Ordfører, men med den Forudsætning, at hver af os andre supplerede sit og paa sin Vis. Nøjagtigt dækkede vore Meninger ikke hverandre. Vi vilde fremholde for Kongen Situationens Alvor og Generalstrejkens Art, som næppe andre end Byens Administration kunde gøre sig *helt* rede for. Raad tilkom det os ikke at give, uden paa direkte Forespørgsel. For dette Tilfælde havde vi dog naturligt vore Opfattelser. Overpræsidenten og Borgmester Jensen saa først og fremmest Udvejen i Ministeriet Zahles Tilbagevenden, og i *Rigsdagen* og *Valg*, mens Ministeriets eventuelle Atterkomst skulde og maatte betinges af en fast Overenskomst om Valg, hvorved Kongens Ønske og store Befolkningskredsens Trang blev opfyldt samtidig med, at den *aabenlyst* parlamentariske Form genoprettedes . . I Bil kørte vi til Amalienborg og under en Skærsild af Fotografering naaede vi ind paa Slottet, som vi stod og gik, jeg i graat Tøj og ikke nybarberet. Efter et Par Replikker med den anspændte Kabinetssekretær i Forværelset kom vi ind i Kongens Arbejdsværelse.

Lige indenfor Døren ragede Kong Christian i Vejret. Overpræsidenten, de Jonquières, der dog ikke er lille, ligeoverfor ham til højre var helt klejn, jeg ligeoverfor i Midten . . lille bitte, Jensen værdig til venstre. Samtalen, der var præget af fuld gensidig Aabenhed, varede en Time. Jeg kan ikke gengive den replikvis, men som jeg gengiver den sammentrængt, tror jeg at turde staa helt inde for den.

Overpræsidenten: Det er i en meget alvorfuld Stund, vi tillader os at henvende os til Deres Majestæt, alvorfuld for Fædrelandet og i allerførste Række for Byen. Vi havde ønsket at samle hele Magistraten, men Begivenhederne udvikler sig med en saadan Hast, at vi ikke

har faaet Tid dertil. Det er da os tre Personer med vort personlige indgaaende Kendskab til Byens Styre gennem vor Virksomhed, der gerne vil fremstille Situationen for Majestæten. Længe har en stor økonomisk Strid truet Samfundet; den er trukket sammen til dette Øjeblik, da en Stor-Lock-out er umiddelbart forestaaende. Det er af største Fare, at en skarp politisk Krise falder sammen med dette Tidspunkt, og vi henstiller derfor til Deres Majestæt at søge Udveje for at undgaa en Strid, der kan blive skæbnsvanger under de revolutionære Forhold, der hersker i hele Verden udenom os og ogsaa har angrebet mange Sind herhjemme. Vi har Vished for, at der vil indtræde en almindelig Lammelse af hele Byens Liv, og at dermed Magter vil blive sluppet løs, som man vel formaar at sætte i Bevægelse, men over hvis Handlemaade man dog sluttelig maaske ikke vil have Herredømmet. Man kan overse Begyndelsen, ikke Forløbet og Afslutningen“.

Kongen, der var bevæget, takkede, men Majestæstens Ord skal ikke gengives her.

„*Borgmester Jensen* skildrede nu for Kongen, hvorledes Arbejderpartiet under Krigens mange store Vanskeligheder overalt havde søgt at holde igen — i Samarbejde med de borgerlige Partier — skønt det havde haft et svært Stade tit overfor deres egne Klassefæller. Da nu Striden i en i Forvejen meget vanskelig økonomisk Stilling var kommet til at ligge saaledes, maatte Kongen kunne forstaa, at Partiet maatte søge Forbindelsen ud til Klassefællerne og optræde helt i Fællesskab med dem, og han maatte raade Kongen til at søge ny Forbindelse med den tidligere Regering.

Jeg bemærkede, at jeg var aldeles klar over, at Kongen aldeles ikke havde begaaet nogetsomhelst, der kunde betegnes som Statskup. Men jeg vilde dog paapege, at det kun nyttede lidt, at Hs. Majestæt selv hævdede det, og at

jeg og mange andre rolige Mennesker sagligt kunde hævde og bevise det, naar Sagen laa saaledes, at det var forholdsvis let at faa Masserne, som der nu desværre i en ganske anden Grad end tidligere maatte regnes med, til at tro det. Det ulyksalige var, at Striden kom til at ligge saaledes, at den Del af Statsmagten, som alle maatte ønske hævet over al Kiv, mod sin Vilje blev kastet midt ind i den bitreste, paa een Gang politiske og økonomiske Kamp. Som den, der ved mit økonomiske Styre af Politiets Sager havde med dette at gøre, mente [jeg] ikke at burde skjule for Kongen, at end ikke denne Institution stod ren overfor Generalstrejketankerne. Jeg personlig havde ingensomhelst Sympathi for eller Forbindelse med det afgaaede Ministerium, jeg saa langt hellere deres Hæl end deres Taa. Jeg kunde ikke tilraade noget, der kunde føles som en Ydmygelse for Kongen eller Kongemagten, men Hs. Majestæt maatte før eller senere gaa tilbage; for hver Dag, ja hver Time, det udsattes, vilde det blive sværere og dyrere, og jeg vilde gøre Kongen opmærksom paa, at der blandt os tre var en Mand, som Majestæten ved tidligere Lejlighed overfor mig havde ytret sin Tillid til, gennem hvem en Genoptagelse af Forbindelsen med det tidligere Flertal kunde naas. Jeg vilde endelig ikke skjule for Hs. Maj., at der mellem de Mænd, der nævntes som Kongens nye Raadgivere, fandtes saadanne, der baade i dette specielle Tilfælde . . og ved tidligere Begivenheder og Forhold havde vist sig . . ubesindige . . .

Jeg har ikke kunnet referere Samtalen, som den var opløst i Tale, Spørgsmaal og Svar. Rækkefølgen var langt mere broget. Vi havde flere Gange lagt for med at ville trække os tilbage, men hver Gang var Kongen blevet staaende og havde efter en Pavse genoptaget Samtalen.

Efter et kort Referat til Krieger i Forsalen kørte vi efter en afvist Spørgsmaalsregn fra Journalister og en Kanonade af Fotografering tilbage til Raadhuset.

Kl. 3 — vistnok — blev Ministeriet Liebe-Rovsing udnævnt . . .

Det havde sparet en Del, om Sagen var drejet allerede da. Den skulde og maatte for Landets og Kongens Skyld drejes. Den blev det — Gudskelov — i sidste Øjeblik.

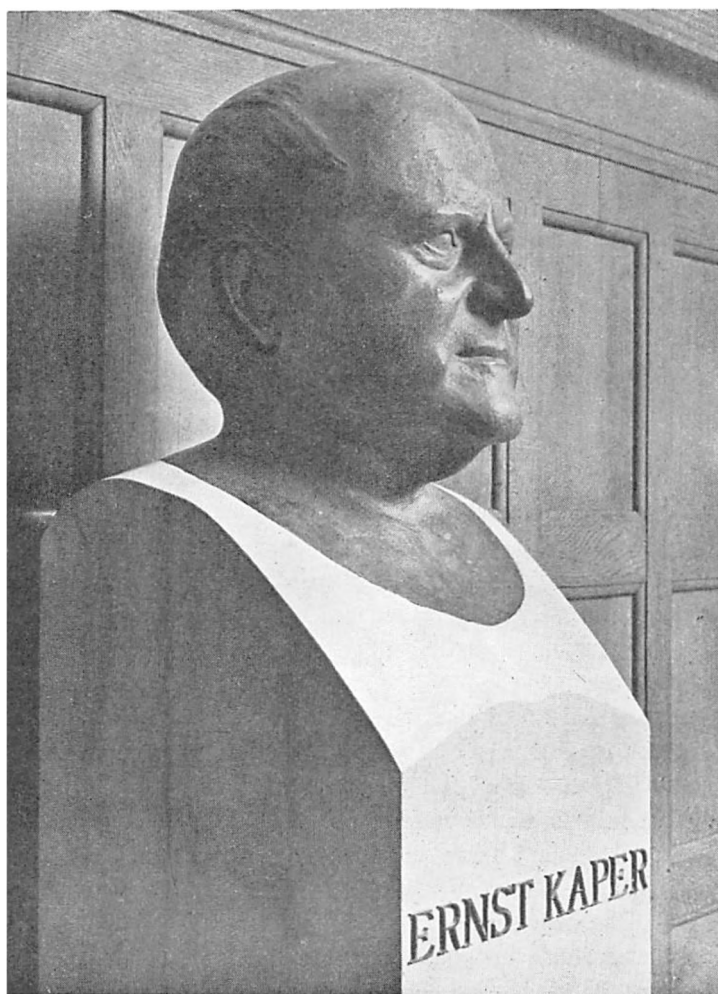
Vi naaede et Kvarter for sent til Magistratsmødet. Overpræsidenten gav Magistraten Meddelelse om, at Henvendelsen havde fundet Sted for at fremstille de Farer, der truede Landet og specielt Byen, og for at bringe Hs. Majestæt disse i Erindring, før videre Skridt gjordes. Samtalens Enkeltheder maatte betragtes som fortrolige. Raadmand Magius udtalte, at Borgmester Kaper sikkert ikke vilde have faaet nogen Bemyndigelse. Han spurgte om Generalstrejkens Indflydelse paa Kommunen og om dens Begrænsning. Borgmestrene Christensen og Andersen rettede en Tak til os tre. Borgmester Jensen fraraadede en Henvendelse paa dette Tidspunkt til Socialdemokraterne, da den vilde [ind]træffe paa Generalforsamlingen, hvor der var Hedsporer iblandt. Der var fra Kommunens Side taget visse Reservationer. En Henvendelse kunde bedre senere rettes til „Aktionsudvalget“. Jeg bemærkede til Magius, at jeg havde handlet bevidst paa egen Haand, under personligt Ansvar, som ogsaa fremhævet for Kongen. Naar jeg nu ikke vilde foreslaa en Henvendelse til den anden Side, skyldtes dette ene Borgmester Jensens Udtalelse.

Der ansattes nyt Møde til om Aftenen (samme Dag), der dog aflystes, da Generalstrejken udsattes. I Stedet derfor indkaldtes til Gruppemøde om Aftenen Kl. 7 i den borgerlige Fællesgruppe. Emnet viste sig naturligvis snart at være mit Forhold. Det saa først lidt truende ud, da baade Fabricius og under første Del ogsaa Becker var fraværende. Paa Formanden Professor Fischers Ønske gav jeg Forklaring og citerede en Del af mine Udtalelser og tilbød straks

- 1) enten at træde ud af Gruppen
- 2) at meddele offentligt, at dette Skridt ganske var sket paa mit eget Ansvar
- 3) at lade Gruppen meddele dette
- 4) at lade mig kaste ud af Gruppen,

thi jeg vilde i givet Tilfælde gøre det samme om igen. Mange Medlemmer interPELLEREDe; de stærkest konservative mest. Paa Spørgsmaal, hvorfra Initiativet var kommet, svarede jeg: *herfra*, og paa de mange om, hvorvidt det drejede sig om at faa det gamle Ministerium igen, at jeg havde tænkt mig enten den eller en anden Vej tilbage; der maatte handles før det nye Ministeriums Ud-nævneelse. Jeg skulde mene, at Gruppen maaske i Løbet af nogen Tid kunde faa god Brug for mig. Da Becker, som var kommet til, erklærede, at min Handling ikke kunde siges at stride mod Gruppebestemmelser[ne] saa hurtigt som der havde maattet handles, besluttede man sig for Fremgangsmaade Nr. 3, i mildnet Form. Jeg var da gaaet ud. Da jeg atter kom ind, bemærkede Formanden til mig, at han glædede sig over den urbane Tone, hvori en saa alvorlig Sag var afgjort. 4 Dage senere benyttede Gruppen mig som Sendemand til Forhandlinger med Stauning.

Næste Formiddag opsøgte jeg Prof. Birck, der ene af de konservative var optraadt bestemt mod Flensborgs Annexion i nogensomhelst Form og derfor var udtraadt af Partiet, og opfordrede ham til at anmelde Gruppe til Valget, hvad han gjorde. Paa Raadhuset ytrede jeg overfor Jensen og Jonquières, at jeg følte mig noget „skoldet“, da Generalstrejken var udsat, men inderligt glædede mig over den Respit, der derved var ydet til Forhandlinger. Langfredag Morgen blev jeg pr. Bil kaldt ind til Becker til Raadslagning i et Forsøg han gjorde paa at faa Liebe til et forstandigt Forlig. Da alt imidlertid i disse Dilettanters Hænder gik saa skævt som muligt, indkaldtes

Billedhugger Svend Jespersens Buste af Borgmester Kaper, opstillet i Raadhusets Søjlegang.

til nyt Gruppemøde Lørdag Kl. 10. Om Fredagen havde jeg paa Nivaagaard en timelang Konference med gamle Johs. Hage om 2den Zone. Imidlertid var der nemlig sammenkaldt til Borgerrepræsentationsmøde samme Dag Kl. 4 med Dagsorden, foreslaaet af de Radikale og tiltraadt af Socialdemokraterne, om Henvendelse til Kongen for at faa Ministeriet Liebe fjernet. Jeg gik med Vilje først til Gruppemødet henad [Kl.] 11, men blev straks glad, da jeg kom der, ved at erfare Beckers Forslag, der var til Debat. Som dem, der under Krigen havde arbejdet i Forstaaelse med Socialdemokraterne, maatte det tilfalde den borgerlige Gruppe at gøre endnu et alvorligt Forsøg paa at faa Fred i den 11te Time. Fischer, Becker og Fabricius valgtes, og Becker foreslog, at jeg blev delegeret dem til Forhandlingen med Stauning. „Gaar han (Kaper) end sine egne Veje, mener jeg dog, at vi kan have fuld Tilfid til ham“. Jeg tog med Tak imod dette, dog med den Tilføjelse, at jeg aldrig vilde sanktionere Dilettantministeriet Liebe, hvad Udfaldet end blev. Det rette vilde efter min Mening være at faa et rent Kontorfolks-Forretningsministerium.

Henad Kl. 12 kørte vi fire i Bil til „Socialdemokraten“s Redaktion i „Lyceum“s gamle Bygning i Nr. Farimagsgade. Efterat have hilst paa flere af de bedste af Borgerrepræsentationens Socialdemokrater, J. A. Hansen, Svendsen og Hedebo, førte vi i denne sidstes Værelse i henved en Time Forhandlinger med Stauning. Følgende Forligsforslag blev antaget:

Der skulde vedtages en midlertidig Valglov, nemlig Højres Forslag med Rodes Ændringer, saaledes som Flertallet i Landstinget var enedes. Den skulde gælde dette Finansaar ud, og der skulde nedsættes en Kommission af den nye Rigsdag til Udarbejdelsen af en endelig. Denne Kommission skulde fremsætte Forslag inden Kalenderaarets Udgang; hvis dette ikke førte til Resul-

tat, skulde man ved Finansaarets Udgang vende tilbage til den gamle Valglov. Der skulde dannes et Forretningsministerium med [Overformynder] Friis som Statsminister og Departementschefer og lign. som Ministre. Stauning ønskede Borgmester Jensen som Medlem, saa kunde man ogsaa godt have en eller flere tilsvarende fra den anden Side, f. Eks. Borgmester Kaper, hvortil jeg bemærkede, at det fra vor Side i saa Fald burde være Becker, som alle godt kunde lide. Til den tekniske Behandling af Valgloven var Borgbjerg tilkaldt. Til Slut kom Stauning til at huske paa, at der nødvendigvis skulde udstedes Amnesti for politiske Forseelser; det var nødvendigt overfør Syndikalisterne — og Ordet „Amnesti“ skulde der absolut staa, sagde han med et Smil . .

Formuleringen var til Slut gaaet saa hurtigt, at Becker knap kunde følge med paa Papiret. Becker sagde til Slut, at det vel ikke var nødvendigt at tale med de Radikale: „Næ nej!“ sagde Stauning. Men han fastholdt, at Overenskomsten maatte være truffet inden Kl. 4, da han ellers ikke vilde aflyse Mødet i Borgerrepræsentationen. Udsætte det til om Aftenen vilde han ikke af Hensyn til mulige Uroligheder. „Det var altsaa svært at faa dem med til det“, sagde Becker, da vi gik ud ad Døren. Fischer, Fabricius og Becker kørte til Rigsdagen, mens jeg efter Aftale, fordi jeg kunde virke som en rød Klud paa Venstre og Højre paa Grund af min Henvendelse til Kongen, gik op paa Raadhuset — for Kl. 3 at komme til Gruppemøde for at erfare Resultatet.

Dette Fredsforslag vilde have været bedre i sig selv og fordelagtigere for Højre som for Venstre end det, der vandt igennem. Dette senere var det samme som vort, blot uden de tilbudte Kauteler. Venstre paa Rigsdagen stillede sig afvisende. Piper og ikke mindre Abrahamsen derfor ligesaa. Fra Amsraadet kender jeg kun altfor godt den i og for sig baade brave og dygtige Pipers Ka-

rakteristikum: en Postdag for sent. Hvor langt bedre og langt politisk virkningsfuldere havde det hele ikke ligget, specielt for de konservative, om det var dem — uden Gadens Pres — der havde sluttet Forliget

Ligesom Borgergruppens Medlemmer var ved at samles, kom der Stævne til Borgmester Møller og mig til et Borgmestermøde i 2den Afdelings Borgmesterkontor med tre Bestyrelsesmedlemmer af Kommunalt Arbejderforbund. Det begyndte med en Drøftelse af Begravelsesvæsenet. Selve Begravelserne skulde kunne udføres, men alt andet Arbejde standses og Kirkegaardene holdes lukkede. Foruden Graverkarlene, Kapelbetjentene og Portvagter nægtedes der yderligere Assistance. Jeg forlangte som Minimum 1 Opsynsbetjent paa hver Kirkegaard, for at Begravelsernes Deltagere kunde gættes ud. „Er Borgmesteren saa tilfreds?“ spurgte Formanden. „Nej, undskyld“, svarede jeg, „jeg er aldeles ikke tilfreds med, at De standser Virksomhederne, her er kun Tale om det absolute Minimum for at afværge rene øjeblikkelige Katastrofer“, en Bemærkning, der fik Borgmester Jensen til at tage en viss Reservation i samme Retning. Afbrydelsen af det elektriske Lys, undtagen til Hospitalerne, kom derpaa paa Tale. Raadhuset, Amalienborg, Rigsdagen og Gaderne skulde lægges i Mørke. Der maatte dannes Sikkerhedsværn og Befolkningen tvinges ind i Husene ved Mørkets Frembrud.

Jeg gik snarest derfra og op til Gruppemødet, der var blevet ganske forjaget, da de tre Forhandlere først ca. Kl. 3¼ var kommet tilbage fra deres — mislykkede — Expedition. Man var nu ved at forme en særlig Resolution, da vore Folk ikke vilde gaa med til ad Gadeoptogets Vej at søge at paavirke Kongen, og fremdeles mente, at der forud for et eventuelt Ministerskifte nødvendigvis maatte skabes en livskraftig politisk Overenskomst, uden hvilken Misèren vilde være den samme, nu blot til den

anden Side. Jeg blev sat til at gennemlæse og renskrive Resolutionen, og uden mindste Forberedelse, ja uden en Bid Mad maatte Becker rykke ind i Borgerrepræsentationssalen for at foreslaa og begrunde den. Forhandlingerne i denne var vel prægede af Stundens Alvor; men lidet betydelige. Borgergruppens Resolution, der gik ud paa at nedsætte et Udvalg, der skulde henvende sig til Rigsdagspartierne som en Slags Fredsmægler, blev forkastet, de Radikales vedtaget, men Becker havde reserveret os, hvis vort Forslag ikke vedtoges, da uden Optog og Pres at foretage vor egen Henvendelse til Kongen. Jensen vilde nødig med i Gadeoptoget og foreslog, at ogsaa vi borgerlige Magistratsmedlemmer skulde blive tilbage fra vor Gruppens Henvendelse, men da hans socialdemokratiske Kolleger absolut vilde med, gik han i Spidsen med Stauning. Overpræsidenten og jeg saa fra Raadhusbibliotekets Vindue Toget drage af. Det var ikke særlig imponerende, straks flankeret af Menneskehobe og generet med „Kasketdreng“ med røde Klude og rødt Flag

Vi samlede efterhaanden hos Professor Fischer i Bredgade, og mens vi afventede en udbedt Telefonsamtale fra Amalienborg om, at Flertallet nu var til Ende med sit, drøftede vi vor Henvendelse. Til min Glæde var særlig Borgmester H. C. V. Møller ivrig for, at vi skulde give Anvisning paa, at Ministeriet Liebe — efterat der var skabt en ny Basis gennem politiske Forhandlinger — skulde fjernes. Efter Meddelelse fra Hoffet gik vi ad Amaliegade og gennem Kolonnaden. Just som vi kom dertil, faldt der et Skud, og Publikum, der nu kun fyldte maaske $\frac{1}{10}$ af Pladsen, nærmest ved Kongens Palais, kom stormende imod os i vild Flugt. Vi gik, stadig nogle Stykker sammen, henimod Indgangen. Det var mest 20aarige Ynglinge, der fyldte op; de gav saamænd ret skikkeligt Plads for os. En Borgerrepræsentant fortalte

mig, at en „Gentleman“ havde raabt: „Giv Plads, der kommer det nye Ministerium“. . . . Da vi gennem Porten, hvor der stod en Peloton Gardere, var kommet op i Entreen og var ved at hænge vort Tøj af, kom Statsminister Liebe ud af Kongens Forværelse med Hovedet ragede forud Selv vore mest konservative Medlemmer saa noget uforstaaende og slukørede paa denne ejendommelige „Statsminister“

Overfor Kongen oplæste Professor Fischer Resolutionen og tilføjede vor „Hengivenhed og Underdanighed“, mens Becker — for en Gangs Skyld uklart, træt som han var — skildrede vore Forsøg paa et Forlig. Kongen var nu kendelig træt

I Forværelset talte Krieger med Becker. Han vendte sig til mig og spurgte: „Hvad mener De?“ „Jeg mener som Becker, først Partiførerne til Forhandling, og saa væk med det nuværende Ministerium af Dilettanter, det er ikke bedre værd“. „Naa, det kan man nu mene forskelligt om“, sagde Becker.

Kl. 9 om Aftenen var Partiførerne hos Kongen. Paa-skemorgen faldt Liebe og erstattedes af det nye Forretningsministerium Friis, mest Departementschefer o. l. plus Borgmester Jensen, paa Grundlag af Partitilsagn om Valgforhandlinger og snarligt Valg.

Fabricius bad mig pr. Telefon komme hen til sig Paa-skemorgen Kl. 10. Hvor spændte Sindene var, fremgaar dog af, at denne rolige Mand i sin Forstue faldt mig om Halsen ...“.

CARL FRIEDRICH REISER

(1718—1786).

EN PSYKOGRAFI.

Af PAUL J. REITER.

København har til enhver Tid haft sine Galninge og Originaler, og Københavnerhumoren, der altid løssluppet, undertiden godmodigt, ikke sjældent ubarmhertigt, har leget med dem som Katten med Musen, er af ældgammel Dato.

I Nutidens Storkøbenhavn med dens Million Sjæle skal Originaliteten være af Format for at vække almindelig Opmærksomhed. Det er nu ikke længere nok at have afvigende Meninger eller anlægge et paafaldende Fuldskæg.

I svundne Dage, da Byen var lille og provinsiel, laa gemt og klemmt bag de skærmende Volde og ikke var større, end at alle kendte hinanden, salte Stadens Originaler i en ganske anderledes Grad Sindene i Bevægelse. Og hvis nogen i Lighed med den grimme Ælling afveg alt for stærkt fra, hvad der i den datidige Andegaard ansaas for Middelmaalet, saa skulde vedkommende nok paa en eller anden Vis blive kanøflet. Det kan undertiden vække Undren at se, hvilken Sky af Støv der kunde hvirvles op om saadan en Personlighed, og hvilke Højder Latterliggørelsen kunde svinge sig op til.

For Nutidens Mennesker kan det have sin Interesse

at undersøge, hvilke Egenskaber ved Fortidsoriginalernes Psyke der bragte dem til at stikke saa stærkt af mod de smaaborgerlige Omgivelser. Ikke sjældent vil det da vise sig, at det, der betingede det afstikkende Særpræg, var noget sygeligt i vedkommendes Anlæg og Sjæleliv. Ofte kan det imidlertid nu saa længe efter være vanskeligt at stille en Diagnose. Det kan have drejet sig om en skikkelig og harmløs sindssyg, der ikke havde været til saa meget Besvær, at man spærrede ham inde i Stadens Daarekiste, men som Gadedrengene drev Halløj med. I saa Fald er det oftest nogenlunde let at rubricere ham. Vanskeligere ligger Sagen, naar det er en eller anden psykopatisk Særling, man har med at gøre.

I Kong Frederik V's København levede der — som en noget yngre samtidig af Holberg — en ejendommelig Person, en af den københavnske Rokokos Originaler, „Amtschirurgus“ i Staden, Carl Friedrich Reiser. Han var allerede ved sit Ydre en iøjnefaldende Skikkelse. En højst værdig og sin Værdighed hævdende Personage med lange, tynde Ben, gammeldags Kalvekrøs og Paryk og et i saaret Selvfølelse misanthropisk fortørnet tørt, alvorligt Ansigt med markerede Træk og skarpe Linier, der alle synes at udtrykke Beklagelse over Verdens og Menneskenes Daarlighed. Han synes at have været habil i sit Fag, men hans ærgerrige Ambition lod ham ikke finde Hvile i den daglige Rutine. Han vilde præstere noget stort og opsigtsvækkende, helst se sit Navn omgivet med Udødelighedens Nimbus, og Anledningen gav sig, da han paa sine gamle Dage optraadte som historisk-moraliserende Forfatter i det Herrens Aar 1784.

Ved dette Tidspunkt udgav han en selvoplevet Skildring af den „store og fürchterlige Ildebrand“ 1728, og hermed fik han paa sin Vis tilfredsstillet sin Ambition. Det værdifulde i Bogen, som vore Dages Læsere har let ved at se, tilsløredes i Samtidens Øjne komplet af dens

snurrige og højst personlige Stil, der giver et levende Portræt af Forfatteren, af et barokt dansk-holstensk Sprog og mange sirlige og indviklede, ostentativt iøjne-faldende Fremmedord, af en endnu mere barok og højst personlig — lunefuldt skiftende — Bogstaveringsmaade, og sidst, men ikke mindst, en udæskende Moraliseren. Skildringen betød hans Originalitets sande Gennembrud. Den vakte en meget betydelig Opsigt og kaldte en sand Hærskare af Stadens muntre, litterære andenrangs Spas-magere og pamfletskrivende Gavtyve frem paa Arenaen.

Om Carl Friedrich Reisers ydre Data ved vi gennem hans eget Forfatterskab følgende:

Han er født i København 23. Juli 1718. Faderen var Fuldmægtig paa Politikammeret og blev, da Reiser var lille, udnævnt til Byfoged paa St. Thomas. Her døde han efter 1½ Aars Forløb efter den sidste Tid at have fungeret som Viceguvernør. Reiser var dengang kun 5½ Aar. Da Faderen rejste over til sit Embede, forblev Moderen og Sønnen i København, som Reiser fortæller, fordi der ved Overfarten ikke var Plads i Kahytten, da „Guberneuren med sin Familie haude optaget alt Rummet paa Skibet“. Det var Meningen, at den lille Reiser'ske Familie senere skulde være fulgt efter, men paa Grund af Familieoverhovedets Død blev det ikke til noget. Han efterlod sin Enke i meget smaa Kaar; hun maatte slaa sig igennem som saa mangen Enke ogsaa i senere Tider ved at sy for Folk, og Arbejdet tog ofte hendes Nætter.

2 Aar senere (1726) giftede hun sig paany, denne Gang med Amtskirurg Johan von Aspern. Denne hendes anden Ægtefælle blev heller ikke gammel, og allerede 1735 blev hun Enke for anden Gang.

I sit 6. Aar blev Reiser sat i St. Petri tyske Skole, og her gik han til sit 12. Aar. Han befandt sig godt i Sko-

len og berømmer Skoleholderen, en Hr. Meyer, som en human Mand, maaske dog især fordi han havde Blik for hans — i egen Mening — fremragende Begavelse. Allerede efter 3 Ugers Skolegang udmærkede han sin Yndling ved at sætte ham til at være Hører over de to nederste Bænke i Skolen og fremholdt ham til Exempel for de andre Elever.

Derefter kom han i en privat Latinskole hos en dansk Student, som til Gengæld var meget haardhændet, idet han bogstavelig talt bankede den latinske Grammatik ind i Hovedet paa sine Elever med „et stort forbandet tyk Riiss, og alt med den tykkeste Ende“, saa at deres Arme var brune og blaa. Engang, da han havde pryglet den lille Carl Friedrich særlig brutalt, saa at hans Hænder var ophovnede og blodunderløbne, og han var ude af Stand til at gaa i Skole et Par Uger, blev det dog Moderen og Stedfaderen for meget; de tog ham ud af Skolen og anbragte ham hos en mere fredsommelig Lærer, hos hvem han gik Undervisningen til Ende, til han blev 18 Aar og Feltskærsvend — studiosus chirurgiae.

Dette var egentlig ikke efter den unge Mands Hoved. Hans Lyst var at blive Teolog, og hans ærgerrige Drøm at ende som Biskop. Forældrene saa mere nøgternt paa Planerne for hans Fremtid og valgte øjensynligt Kirurgien for ham, for at han skulde blive Stedfaderens Efterfølger i Kirurgembedet. Men i hans senere Forfatterskab mærker man i hans Moraliseren Reminiscenserne af hans gejstlige Ambitioner.

20 Aar gammel oplevede Reiser den paa de Tider sjældne Begivenhed at komme ud paa en lang og eventyrlig Sørejse, nemlig fra København til — Aalborg! Rejsen var fuld af dramatiske Begivenheder, der faar Læseren af hans „Liv, Levnets- og Forfølgelses-Historie“ til at forstaa lidt af den Helteglorie, som Holberg lagde om Peder Paars' Pande. Det er tydeligt, at Rejsen har

C. F. Reiser. Kobberstik af C. Schule 1784.
Bymuseet.

gjort et meget dybt Indtryk paa Reiser, og at han føler sig i Helterollen.

For en Gangs Skyld er han dog klar over, at hans Helteattitude kan blive misforstaaet og han selv udleveret til Smilet, for han beder lidt om Undskyldning over for de meget „Tappere og stoere Erfahrne Sø-Helte“, der maaske 6—8 Gange har krydset Oceanerne paa Fart til Canton i „Kaiserdommet China“. Han beder disse Havets Helte betænke, at naar de drog paa Langfart i store, herlige og prægtige Skibe, da kunde der maaske staa 8—10 Exemplarer af hans stakkels elendige, meget gamle Fartøj inden i deres; maaske har de haft dejligt Solskinsvejr at sejle i, mens hans lille Fartøj fulgtes af en saa skrækkelig Orkan, at selve Skipperen i den Grad tabte Modet, at han bad til Gud og hviskede sagte til Styrmanden: „Jeg tror næppe, vi kommer levende herfra“. Han fremhæver, at Søen kan være stærk og farlig nok i „vores Naboelav, nemlig i det stoere og fæle Hull, som kaldes paa Latin Schagerach eller af Hollænderne Kattegat; Jeg tænker at der er Vann nok at drone udi naar en Ulykke skulde være“. Og man har set, at Folk, der er sluppet heldigt fra en Langfart til Kina, er „Dronnet og omkommet“ paa Vej til Lübeck.

I 1751, fortæller han, gjorde han sin „Cursum Anatomiae & Chirurgiae med goed Berømmelse“ og priser sig lykkelig over herved at have haft Kirurgen Simon Krüger og hans Søn til Lærere.

Studiet maa dengang have været vanskeligt, for ved Examen var han „14 Gange forre“ ialt. Midt under Examen døde hans Mor, som han altid havde været stærkt knyttet til, og Reiser opnaede nu selv at blive Amtskirurg i Staden.

Som selvstændig Kirurgus havde han aabenbart sit Hyr og sine Ærgrelser med Feltskærsvendene. Det var vanskeligt at holde Disciplin, og Svendene snød ham.

Hans første Svend havde mod Kontrakten hemmelige Privatpatienter. Da han foreholdt Svenden det, svor denne en dyr Ed; han løftede sin Paryk højt i Vejret og ønskede, at Satan maatte flyve med ham 100 Gange over Vor Frue høje Spir, hvis han havde en eneste Patient. Næppe havde han udtalt Eden, før en Pige kom og spurgte efter Svenden, og da hun fik Øje paa ham, bebrejdede hun ham, at han havde forsømt hendes Madamme og hendes Søster, som havde Rosen og Huller paa Benet, og i det hele behandlet dem slet. — Reiser saa til ham „med en vreed og koldsindig Miine“ og sagde: „Nu vell an, lad nu skee, hvad hand selv har ønsket sig, hand veed nok, hvad hand nu nyeligen sagde til mig førend Pigen kom, tør hand nu vell understaae sig og være saa dristig og forvoven at repitere hans forrige Ønske?“, hvorpaa Svenden tav og skammede sig.

Nogle Aar efter havde han en anden Svend, der lavede saa fæle Optøjer, at han kun havde ham 3 Dage; dette „vilde Tyerdyr“ kom allerede den første Aften hjem ved Midnat og bankede saa voldsomt paa Døren, at man troede, der var Ildløs, eller at han var ved at blive myrdet. Da han blev lukket ind, skældte og smældte han, slog Ruder ud, for ud paa Gaden igen, larmede op, overfaldt Husets Pige og derefter Mester selv, der med Nød og næppe blev frelst fra en slem Medfart ved, at den snarraadige Pige slog ham i Hovedet med en Stakit-planke, som den gale Svend havde revet løs. —

Reiser var en meget ærgerrig Mand med meget høje Tanker om sit eget Værd som Chirurgus, og hans Ambition var at blive Professor. Han havde skrevet en Afhandling om, hvor meget unge Mennesker kan lære af de gamles Erfaring, og ventede sig meget af den. Allerede da havde Byens Spøgefugle udset ham til Skive for deres Løjer og sendte ham paa Dril anonymt en fingeret Udnævnelse til Professor i Göttingen. Reiser selv, der

var meget naiv og ganske savnede Sans for Humor, tog den grove Spøg alvorligt og troede paa den, men bagefter, da det gik op for ham, at man havde haft ham til bedste, vendte hans Bærethed sig til Bitterhed og Skuffelse.

Da Skæbnen i hans høje Alder endnu ikke havde skænket ham Tilfredsstillelse for hans Forfængelighed, var det, han forsøgte sig som Forfatter, og her naaede han for saa vidt at faa sit Ønske opfyldt, idet han i hvert Fald blev en meget omtalt, om end først og sidst omstridt Mand, skaanselsløst udleveret til sine Plageaander, Stadens Spottefugle. Det var gennem sin berømte Ildebrandshistorie, han fik dette tvivlsomme Gennembrud.

Som 10-aarig oplevede han den store Ildebrand 1728, og denne Oplevelse har været en af hans Livs største, som han med en forbavsende Nøjagtighed erindrede, da han var blevet en gammel Mand. Den havde for ham været en alvorlig sjælelig Rystelse, og Livet igennem havde han en panisk Skræk for Ild.

1749 oplevede han paany i en mere moden Alder en Ildebrand, omend i det mindre Format, og denne Begivenhed skildrer han med alle Detailler i Livs-, Levnedsof Forfølgeshistorien, men „saa stoer, farlig og græselig end denne benævnte Ildebrand nu var, saa var den dog kun meget lidet at regne imod den overmaade og allerforskrækkeligste Ildebrand 1728: som man kunde med største billighed kalde selvsamme Foruden ald Liige; Thi vilde man gjøre en Lignelse med den sidste Raadhuusiske-Ildebrand, og med den gamle Kiøbenhavnske stoere-Ildebrand som af ingen Mennisker af De der har levet, eller lever endnu er beskrevet, uden af mig, Reiser, allene, som enhver kand læse i min Kiøbenhavnske-stoere Ildebrands-Historie; saa var hiin sidste Ildebrand, imod denne gammle, som nu er mestendeels

heele 58 Aar siden; saa var den sidste Raadhuusiske ikke den 10de Deel at regne imod denne ældgammle 1728: Saa om Jeg tordte sige: kun bare børne-Spill, imod samme at ligne“.

Alligevel tager han af denne mindre Ildebrand Anledning til at moralisere over sine drilagtige Spasmagere: „her vilde jeg have ønsket at de unde Spottefugle de maatte nu været gamle eller Unge, af den sort som holder Deres uskyldige Næste for Nar, hvis Element og Ønske er, at have Løyer, som for bare Væl ey veed paa hvad for et been de vill staae paa, disse ret hæslelige Mennsker siger jeg, vilde jeg saa gjerne recommendere et Deylig Hielpe-Middel som er meget goed og probatum imod dem, som besidder denne Raserie-Feyl og Laster, nemlig: Latter, Væl, og Løyer, De skulde kun give sig i Lære hos disse brave og nyttige Brandfolk, og Straalemestere som gjør os stoer Tieniste i Nøden, og naar Een stærk og meget farlig Ildsvaade paakommer, og skulde erfare hvad disse goede Folk alt i lang Tiid og ved mangel farlig Ildebrand har erfared, Da skulde man vennte og forhaabe, at disse Latter, Væl og Løyerfulde Herrer Junkere skulde blive omvendt, og ey være længere Spottefugle“.

Ikke engang en barbarisk Henrettelse, som Reiser overværede i 9 Aars Alderen, gjorde et saa dybt Indtryk paa ham som Ildebrandene. Det var jo i gamle Dage Skik og Brug, at Førældrene tog deres Børn med til disse Rædselsscener, idet man mente, det styrkede deres Moral og holdt dem til at blive ordentlige Mennesker. Ganske vist har denne Begivenhed saavel som en anden, noget senere Henrettelsesscene præget sig dybt i hans Erindring, og han ved at berette en lang og udførlig Historie om Morderne og deres grufulde Endeligt. Det drejede sig om hele 3 Personer, hvoraf den ene blev radbrækket, den næste fik højre Haand afhugget, før Øksen skilte

Hovedet fra Kroppen, medens den tredje, der havde anmeldt sig selv og sine medskyldige til Retsmyndighederne, slap med at maatte bøde med sit Hoved; han fortæller, at han længe havde „meget slemme Drømme, som vare ret græsselige“ derefter. At Moderens moraliserende Hensigt med Barnet imidlertid ikke forfejlede sin Virkning, ser man af den gamle Reisers Beretning 60 Aar senere. Han har ikke fjerneste Medlidenhed med de arme Delinkventer, men omtaler med Forargelse, at den radbrækkede Forbryder, „dette erz-Skarn og Afskun“, som det „var forstaaeligt“ vilde være blevet Selvmorder, „om nogen slette og skarns Mennsker havde overleveret ham en kniv, eller han selver havde practiceret sig en kniv til veed jeg ey, nok er det, faa Dage effter hand med hans Kammerat blev græben skar benævnte Morder sig i Halsen, for at vilde Døe, førend hans gruelige mens derhos vellfortiente haarde Execution sig nærmede, mens han skar ey dybt nok, altsaa“ — føjer Reiser til — „vilde Gud, have at hand skulde beholdes at udstaa sin billigen fortiennte Lønn for hans forskrekkelige Unde Giærninger“.

Men som sagt, alt dette er for intet at regne mod hans Livs store Begivenhed, den store Brand i 1728, som han skildrer 1784 i den lille ejendommelige Bog, der er kommet til at staa som et Monument efter ham: „Historiske Beskrivelsse over den mærkværdige og meget fyrgterlige store Ildebrand 1728: fra 20de: og til 23de: Octobr. inclusive: til Guds Priis og ære at Han sagde og befalede at Ildsluerne skulde ophøre: Saavell for de Høylærde som veed at takke den naadigste Gud! for hans beskiærmelse, og for den Nedrige Stand, at tage sig vell vare at omgaaes meget vell og Forsigtig med Ild og Lyss &c. Paa det alleromstændeligste og accurateste beskreven; af Carl Friederich Reiser“.

Saaledes lyder i Tidens Stil den pompøse Titel.

Og omstændelig var denne Beretning, omend ikke helt saa „accurat“, som Forfatteren selv mener det. I dette lille Skrift udfolder den gamle, sære Herre sin Personlighed uden Reserve; han lægger hele sin Sjæl heri; Ildbranden havde givet ham en livsvarig sjælelig Pyrofobi¹⁾, og med dyb Rystelse og Skræk havde han Gang paa Gang set, hvordan unge Mennesker, og gamle for den Sags Skyld med, omgikkes Ild og Lys med den største Letsindighed; forbavsende tit var Lykken bedre end Forstanden, men Gang paa Gang havde han dog oplevet at se det gaa galt. Den omtalte Raadhusbrand 1749 var et Exempel herpaa. En anden Gang røg der — som han malende skildrer det i Livs-, Levned- og Forfølgelses-historien — nogle Krudttønder i Luften ved en Købmands Uforsigtighed med Lys og spolerede en Mængde Huse i Nabolaget, samt skamferede den arme Købmand for længere Tid, om end han kom fra det med Livet.

Og medens han tager sig god Tid til i utallige Detailler at skildre den frygtelige Ilds hærgende Vej, udfolder han sig med Moraliseren, gudelige Betragtninger og en Mængde anekdotiske Afstikkere til andre Emner.

Stilen er højtidelig og uden Humor, men ofte saa meget mere ufrivillig komisk i al sin Højtraven. Sproget er et forfærdeligt barokt, knudret Rokokodansk, iblandt Holstenismer, samt ind imellem lidt Fransk og Latin, som han altid ostentativt fremhæver for at understrege sin enestaaende Bevandrethed i Sprogene. Stave-maaden er — ogsaa afset fra, at Tidens Regler var mindre strenge end senere — præget af en suveræn Foragt for al Regel og Konsekvens. Store Bogstaver bruger han ganske vilkaarligt, naar han synes, de pynter, og der trænges til Afvexling paa en lidt kedsommelig Side, og endnu mere forbavsende er hans Tegnsætning. Paa de

¹⁾ Pyrofobi: Det lægelige Udtryk for sygelig, tvangsmæssig Angst for Ild.

mærkeligste Steder, midt inde i en Passage, anbringer han ganske umotiveret et Udraabstegn. Spørgsmaalstegn forekommer, hvor man venter et Punktum; lange Sætningsophobninger optræder uden et eneste Tegn, og pludselig ødsler han med Kommaer, Kolon og Semikolon. Man faar det Indtryk, at Tegnene ganske som de store Bogstaver anvendes som ren Dekoration i Texten og ikke for at give denne Mening.

Det hele er i Sandhed et højest personligt Dokument.

Straks i Fortalen faar man at vide, hvor meget denne store Ildebrand har betydet i hans Liv: Længe har han med største Længsel ventet, at en af hans Landsmænd skulde skrive en samlet Beretning om den, men da han er blevet skuffet i sin Forhaabning, og da der nu er forløbet hele 56 Aar siden Begivenheden, vil han selv gaa i Lag hermed. Vi faar saa at vide, at den gamle Chirurgus, der — som nævnt — Livet igennem har været sygeligt angst for Ild og Lys, først og fremmest har taget sig for at moralisere og formane den „nedrige Stand“ paa det alvorligste til Forsigtighed. Det er ham nemlig en bekendt Sag, at Tjenestefolk omgaas mere med Ild og Lys end deres Herskaber. Derfor opfordrer han alle saadanne til flittigt og eftertænksomt at læse hans Historie, saa de maa „bekomme største afskye og Gruelse“ for skødesløs Omgang med Ild. Og herved haaber han saa at naa, at „Vores Allernaadigste Kongl. Residenze-Stad“ vilde blive skaanet for lignende græsselige Ildsvaader i Fremtiden.

For øvrigt kan ogsaa de Fornemme og de Lærde have Nytte af hans Bog, idet de derved „med Forundring see og erkiende, Vor Herres den store Guds Tugtes-Riis, ja Tugtes Sværd bedere at sige“, der dengang ramte alle uden Standsforskel.

Vi faar endvidere at vide, at han nedlader sig til at skrive paa Dansk for Almuens Skyld, skønt det er ham

en større Fornøjelse at skrive og tale Tysk, som han med Selvfølelse betror Læseren, at han kender efter Reglerne. Tysk er hans Modersmaal, da Faderen er Mecklenborger, der har studeret i Rostock, og Moderen er Holstener. Og hvis han ikke havde lært det tyske Sprog, vilde han være blevet „den største Ignorant og Empiricus, Stymper og Dosmer“ i sin Anatomi og Kirurgi, for hvori findes der inden for hans fornemme Fag Bøger paa Dansk herom?

Han gør dernæst i Fortalen til Andenudgaven op med sine spøgefulde Plageaander. Han opfordrer dem til at afstaa fra „at være giftige Spinner, som ey andet gjør end suer Gift af de sødeste og uskyldigste Blomster“. Og her svinger han sig hastigt op i en barok religiøs-gammeltestamentlig Pathos og sammenligner sig med Profeten Elisa, der ogsaa blev bespottet af nogle „unge Grøn-skoldninger og Snushaner“, mens Herren, den store Jehova, forsvarede ham og lod Bjørne komme ud af Skoven, som „sønderreve 42 Drengbørn i Tallet, dem alle-sammen i mange stykker“. Disse formastelige, som tør understaa sig i at bespotte Guds hellige Ord, frygter at gaa i Kirke, fordi de „befrygter at Gvølfterne og Vølvingerne maatte falde dem paa Hovederne“. Han titulerer dem „rette Øgle-Unger“, der ganske vist har deres Borgerskab i det brændende Helvede hos deres Fædre, de øverste Djævl. De har begaaet Synd mod selve Helligaanden og er værre end „een grov Tyv, og den allergroveste Hore“ o.s.v.

I Andenudgaven indleder han endda Fortalen med at bringe et Hyldestvers og et „ærefuld-Berømmelse-Brev“, fra Brevskriverens Side tydeligvis ironisk ment. Men Reiser fattede ikke den Slags Ting.

Hvad hans Plageaander angaar, giver han dem først for Alvor det glatte Lag i Fortalen til Livs-, Levned- og Forfølgelseshistorien. Han driver her sin Pathos saa vidt,

at han ikke er langt fra at identificere sig med Gud Herren selv, idet han ved Hjælp af mange Skriftsteder og Exempler fra det gamle og det nye Testamente søger at gøre det indlysende, at hans Sag er Guds Sag; og naar Forfølgerne falder over ham, saa svarer det ganske til de Viderværdigheder, som Israels Folk maatte gennemgaa for den retfærdige Guds Skyld. Han beklager sig over sit Livs Lidelseshistorie i følgende malende Vendinger: „Det maae sig Gud! forbarme, naar jeg efftertænker, fra min spæde Ungdom af, haver jeg haft Forfølgelser, Spot og Modgang nok, ja overmaade, saa Lignelse-Viis at sige: Saa har det regnet største Plads-Regn over mig, med de allergrusomste Forfølgelser og Forspottelser, saa at samme har været min Froekost, Middags- og Aftens-Mad“.

Han har nu — maaske ikke aldeles uden Grund — fundet ud af, hvad der er den egentligste Aarsag til, at det, hvoraf han havde ventet sit Livs største og mest absolute Succes, er druknet i en Latterbølge.

„Fornufftige og ædelsindede Mennisker“, skriver han, „havde vell største Aarsag at Spørge: Hvoraf monne det dog komme, at Endeel Mennisker, søger Ære i Skammen? Thi det er jo det allerstørste Laster at bespotte og belee uskyldige Folk som ere oprigtige Sindede, og deres vellmeente, og Nyttige Skriffter, paa det allergroveste bliver angrebet og criticeret af den Vannartige-Slægt;“ „Jeg svarer herpaa“, siger han, „Det volder altsammen den Ugudelige Naturalismus, thi disse Art Mennisker har nu allerede for lang Tid siden snæget og melert sig som det allerskadeligste og fordærveligste Klinte eller U-Krut iblandt den allerreniste og deyligste Hvede, som Christus En herrlig Lignelse giver i Evangelio: Matth. 13 Cap. 24 V. benævnte Mennisker Troer ey andet end de med deres Fornufft kand begrive, mens høyre Ting, som overgaaer deres Fornufft, vill de ey Troe, og foragter det

samme, og følgelig foragter de og Gud! og Hans helige-Ord, dette er det, man kalder Vanntroe, til Forskiæll mod Overtroe“.

Han har sat sig for „i den allerhøyestes Navn! og ved Hans Naadigste Hielp og bistand, at fremføre og beskrive“ Naturalisternes Vantro og Fejltagelser. Han inddeler dem i 2 Klasser, nemlig „de goedartige: og I de Undartige, eller Malitieuse; Den første Sort, eller de Goedartige: er fromme, Vell-tænkende, og goede Mennisker; Disse Folk, troer gierne og meget villigen, altsom hvad der gaaer over Deres Fornufft, og bekiender reent ud, at der ere mange Millioner-Tuusende Ting, som overstiger og meget Høyere er, end deres Fornufft; Thi Gud ! var ikke vor Gud ! om Hand ey langt oversteeg og overgik vores Fornufft, derimod prøver De alle Ting, og hvad de finder som striider imod Deres Fornufft, saadant troer De nu absolut ikke, og herudi har De største Rett og handler meget viiseligen“.

Og nu kommer han saa til den „2den Sort“ eller „De Vantrøe og Malitieuse“. Han indlader sig først i en Don Quijote'sk højtflyvende Diskussion med dem om deres Fortolkning af Mosebøger, Patriarker, Profeter, Evangelier, Herrens Lignelser og Kristi Lidelseshistorie, udstøder med Citater fra det gamle Testamente Profeternes Veraab og Forbandelser over dem og konkluderer saa: „Disse Malitieuse Naturalistisks-Sindede-Mennisker forarsager det allerstørste, grueligste og forskrekkeligste Tordenschlag i de Uskyldigste unge Menneskers Øren, saa at ingen Arsenicum eller Rottekrutt som moxen og pludseligen dræber Mennesker, kunde være værre og dræbe Folk stærkere og heftigere end disse U-Menniskers vrang, gifftige og meget falske Lærdomme; Ja de slags Persohner har ikke vildet tage Deres Høyberømte og alledyrebahreste Besteforældres ! Forældres ! og Høyædleste Familiers ! Hoffmesteres og Infor-

matolorers goede og Vellmeente Raad, og Formaninger det allerringeste imod;'

Saadanne og af denne Ahrt unge og meget vannartige Mennesker, er det just egentligen jeg kalder Grønnskoldninger og unge Snus-Haner og Spottefugle som vill understaae sig at foragte gamle og fornufftige Folk, og skiælde dennem for Narr; Som kand fortælle Sandferdige Historier og Begivenheder længe føren De og deres Forældre blev fødte og kom i denne Verden; disse meener jeg egentligen i min første Bogs Beskrivelse om den store og fürgterlig Ildebrand 1728". — —

Midt i det hele gør han en kostelig dyb Reverens for Holberg, som han aabenbart henregner til den „1ste Sort“, og som hvis Elev han føler sig: „O ! Allerdyrebareste og Mageløseste Scribente Høyædle og Høylærde Herr Baron og Professor Holberg ! Jeg kysser og forærer Dit hellige Støv, O hvilket stoer Tab, og stød maatte det gandske Danske-Riige ved Din Død lide Tuusende-Millioner-Mennsker begræd dig denn Tiid, Du uforligeligste Mand ! Dog Gud skee ævig Ære ! Hand lever ævig i hans Allerkostbareste-Skriffter: hvoraf Samme jeg har profiteret mange herrlige og stoere Ting: Min allerstørste Ære skal være: At Characterisere og kalde mig Hans Discipel indtil min allersidste Ende“.

Det tør vel siges at være en Hyldest, som Fader Holberg aldrig i sit Liv opnaaede Mage til!

Og med en Martyrs Selvfølelse slutter han denne drabelige Salut til sine Modstandere med følgende Jeremiade:

„Hør j: Som kalder mig uskyldige Mand, Een Nar, og det af bare væl og stolthed som jeg nu slet ikke fortæner, Er det maaskee min taksigelse og belønning for min store Umage og allerstørste bestræbelsser for min Mageløse-Bog skrevet om den meget stoere Ildebrand 1728: Som skulde redde og forbygge hereffter og i

fremm-Tiiden saadane slige græsselige Ting for at Vor Allernaadigste Kongl. Residenz-Stad maatte af Gud naadelig bevares hereffter for desligeste Luer og Ildsvaader, at uforsigtige Tienstefolk maatte med efftertanke læse og blive dog engang klog og forsigtig, fornufftigen at omgaaes med Ild og Lys“.

Derefter kommer atter en Strøm af gammeltestamentlige Eder og Forbandelser. —

Efter den vidtløftige Fortale i Ildebrandshistorien følger nu selve Beretningen, efter at Forfatteren paa et Par Sider paa sin vanlige snaksomme Maade og under mange Digressioner har præsenteret sig for Læseren med nogle biografiske Data.

Hvad der gør Reisers Skildring saa ejendommeligt levende, plastisk og dramatisk trods Forfatterens barokke Facon, mange Sidespring, Moraliseren og Kommenteren og derfor gør den til et Tidsdokument af betydelig Rang, er just det subjektive hos Forfatteren. Trods alle Digressioner, trods det sære, gebroknede Sprog, er der en vis Helhed over Fremstillingen; den skrider i sin Skildring af Begivenhederne jævnt frem efter streng kronologisk Orden, og ind imellem bringer han yderst realistiske Øjebliksbilleder med Dialoger mellem de opskræmte Borgere, Soldater, Brandfolk o.s.v. Familiens gamle Tjenstepige fik en Apoplexi, da hun saa Herskabets Hus styrtede sammen. En meget fræk Soldat kommer løbende gennem de snevre Gader og raaber: „Der Teüffel hol all das Feuer! So viel Feuer auch da ist, so kann ich dennoch nicht so viel Feuer bekommen damit ich meine Tobackspfeiffe anzünden könne“.

Pastorinden i den tyske Kirke glemmer under den almindelige Panik at redde sine Kostbarheder, men kommer farende ud til den utaalmodigt ventende Kusk med en gammel Syltekrukke og et Alenmaal i Favnen. Hendes Mand, der er travlt beskæftiget med at redde sine

dyrebare Bøger og Møbler over i Kirken, maa for at rødde Livet springe over en høj Kirkemur uden Hat; en Murersvend laaner ham harmhjertigt sin gamle, slidte Kasket o.s.v.

Brandmajoren, hæs af Røgen og af at skrige, farer hid og did fra det ene brændende Kvarter til det andet, mens Folk raaber: „Væk med den gamle Kælling af en Brandmajor! Du maa være Fanden og ikke Brandmajor; kom kun; vi vil Djævelen gale i os brække din Hals itu!“ Da Sprøjterne er ødelagt af Branden, og intet Vand at faa, giver den arme Major sig til forgæves at skyde med Kanoner paa de brændende Huse. En særlig farligt beliggende Ejendom („Blåsen“) sprænges i Luften; men man har glemt at fjerne Beboerne, der bliver pulveriserede. Brandfolkene selv bliver forbrændt til Døde og „saa ey andet uud end forbrendte Stege som vare forbrendte til Kull“. Majoren og hans tapre Skare er i yderste Fare i et brændende Hus, men redder sig paa en næsten mirakuløs Maade ud ved at hugge Hul i Muren, men mødes strax af en Bande Pøbel, der med hævede Øxer kommanderer dem tilbage, saaledes at de med, hvad de har af Vaaben, maa bane sig Vej.

Byens Kirketaarne — det berømte Vor Frue Spir og Petri Taarn — styrter sammen med et rystende Brag, og særlig dramatisk skildres det, hvorledes Helligaandskirkens Taarn falder, medens Klokkespillet spiller: „Vreden din afvend, Herre Gud, af Naade“.

Den skrigende Folkemængde, der flygter bort fra de brændende Bydele over Holmens Bro, trænger saa voldsomt paa, at en Del Mennesker falder i Vandet og drukner, saa at Kongen maa udkommandere Hestgarden til at dirigere Færdselen.

Kong Frederik IV's rolige og opmuntrende Færden mellem Befolkningen i Ulykkesdagene, hans Foranstaltninger til at lindre Nøden, skaffe de husvilde Tag over

Hovedet og hindre Fordyrelse af Livsfornødenhederne — alt dette og et Utal af dramatiske Smaaepisoder skildres omhyggeligt. Det hele giver et paa sin Vis enestaaende Situationsbillede, realistisk, dramatisk, springende som en overmaade spændende Film.

Den omstændelige og tit yderst komisk højtidelige Stil med de mange Forsiringer og Falbelader — som f. Ex., hvor Forfatteren fortæller om Bryggerkusken med de løbske Heste, standsende efter en vild Fart gennem snævre, brændende Gyder, der falder „død“ ned af Hesten, men „igen kommer til sig selv“ efter at være blevet vederkvæget med en Drik Vin, forstyrrer ikke Billedet, men giver det hele et levende Præg af Forfatterens sære Personlighed. Det krydrer ogsaa Fremstillingen, at han ikke glemmer at fortælle, hvordan han midt i Elenigheden af Moderen blev slæbt ind i Huset hos Fættøren, den rige Kirurg Hess, og der trakteret „grævelig“ med de delikateste Retter og Drikke, „alt af den riige-Mandsformue“. Tværtimod forhøjer det Virkningen, da vi senere faar at vide, at hen paa Natten brændte ogsaa Hess' Hus, „og alle hans heele Anatomiske-Kunstkammer med alle skønne og meget rare beenrade af Mennesker eller Sceletons, saa og mange prægtige og meget rare Chirurgiske-Instrumenter baade af Sølv, Guld og staal, alt dette forgig og blev ynkelig fortæret af Ildsluerne, min Fætter til allerstørste Skade“. —

Slutningen paa dette Reisers ejendommelige Tidsdokument er lige saa overraskende som Begyndelsen.

Han ender med at besvare sig over, at hans salig Moders Skæbne har været „ey andet end Nærings-Sorrig, Modgang, Væderværdighed og Misundelse“, og, klager han, „Det gaar mig hendes Ecniste efterladte Sønn ey bedere, thi Mangel paa Indtægter, saa at mine svære og store Udgifter disværre alletiider langt overstiger mine Indtægter, dette er og bliver min daglige onde Skiæbne,

Gud forbedere det dog Eengang, Den ævige Gud være lovet at han dog har skiænket mig en lang Tiid den ædle Sundhed, hvilket virkelig er en stoer Gave, af Gud ! mens derimod betager hand mig ald mit Mod, i Henseende mine meget Mavre og slette Indtægter, det seer ud fra Dag til Dags at blive immer slettere; Een Ung Stads-Chirurgus efter den anden, sætter sig ved Laaret alt for nær ved mig og andre gamle Chirurgi, saa de ruinerer os og maaskee sig selv med i Fremtiden“. Han ønsker en Forordning fra Øvrigheden om, at ingen „af vorris saa kaldede Amts-brødre eller Colleger skulde understaa sig at sætte sig nærmere, end 4re Gader fra hverandre“, saa enhver kunde beholde sin Smule Næring.

Bittert klager han især over den frygtelige Uret, man har begaaet mod ham gamle Mand paa 66, der nu har praktiseret i over 45 Aar, ved at give et Hospital i Staden til en ganske ung Kirurg, der næppe var født, da han absolverede sin Examen. Det forekommer ham ei stift Stykke at sammenligne en saadan Springfyr med, endsige foretrække ham for, en gammel Mand, „som maae snart udaf Verden, og saa at sige, med Een Fod i Graven“. Dog blev ham „dette lidet brød missundt, da jeg dog har kone, og et barn, og havde haft det høylig nødig, for engang dog at have Eet lidet vist brød; Det være Gud ! klaget: at det gaar gandske forkeert til i Verden“. Han trøster sig dog med Vor Herres Lignelse om den rige Mand og den fattige Lazarus.

Han spørger da ogsaa til sidst: „Er efterkommerne af de unge danske og dens Indbyggere i den Kongl. Residence da bleven frommere og dydigere end de gamle som blev tugtet af Gud ! med græsselige Ildsluer ? Jeg vilde Ønske at man kunde besvare det med — Ja, mens jeg frygter saare at man meget hellere er tvungen til at besvare saadant med — Ney, disværre, Efterkommerne ere bleven meget værre, disse unge Mennsker holder det for

den allerstørste ære og kunst at bespotte de redeligste Folk og holde dennem for Nar, og drive største Giekkerie med dennem, mens vi vill overlade Hævnen til den Allmægtigste, som hører samme til, og allerbest dømmer: Nu vell an da, saa vill jeg da til sidst og til guter letzt beslutte min Bog med denne Ønske at Gud for Jesu Christi Skyld bevare os for meere Straf;

For Exempel om den store Jehova ! vilde nu sige: Da I nu ey har bedret Eder, og har snart giort det meget værre end Eders Forfædere, See, saa holder jeg jer 3de store Ulykker for, hvoraf det maae staa jer frit at vælge Eet af samme: Som Gud ! fordem lod forkynde den hellige Prophete Kong David, nemmeligen:

- 1) Enten Syv Aar dyyr Tiid,
- 2) Eller heele 3de Maaneder at flye for vore Fiender,
- 3) Eller 3de Dage Pestilentze i vore Lande at være?"

Og som den pathetisk Epilog sætter han „een rett gyl- den og herrlig Psalme som længe har været min Valgte Liv Psalme, og skal ogsaa blive til min Liig-Psalme, naar jeg Eengang bliver begravet“. Og saa følger paa fejlrit Tysk, øjensynligt omhyggeligt afskrevet, med 12 Vers: „Ich bin ein Gast auf Erden“. —

— — —

Allerede før det Forfatterskab, der gjorde Reiser saa bekendt, havde han forsøgt sig som Skribent, men paa et noget mere fagligt Felt. Det havde ikke været nogen Succes. Hans videnskabelige Emnevalg er i al sin Pudsighed karakteristisk for ham. I Joh. Clemens Todes Tidsskrift „Medicinisch-chirurgische Bibliothek“ Bd. II, S. 244 — 49 (11/3-1778) findes en tyskskrevet Beretning af vor Stadtchirurgus, indeholdende 5 „Observationer“, hvis Formaal er at vise, hvor meget unge Mennesker kan lære af gamle. Tode synes at have opfattet dem som Kuriosa; han bringer dem under Overskriften „Erquickung für die Leser“ og betegner Reiser som „Amtsbarbier“ og ikke med nogen akademisk Titel.

Man finder heri den samme naive, højtidsfulde komiske Selvglæde og Snakkesalighed, der ogsaa præger ham senere. Den kølige Modtagelse har sikkert afholdt ham fra at komme igen.

— — —

Reiser var ogsaa før sit navnkundige Forfatterskab kendt som en af Stadens Originaler. Hans knoklede, krogede Skikkelse med de tynde Ben i Silkestrømperne, der hang i Aal og Folder, det tørre, fortrædelige Ansigt og hans gammeldags Klædedragt med den lange, slidte Vest, trekantet Chapeau-bas fra Frederik IV's Tid og den store Paraply, han bar under Armen, fik Folk til at vende sig om efter ham; og hans Rædsel for Ild og Snakken om den store Ildebrand gik der allerede Ry af. Gadedrengene morede sig med at banke voldsomt paa hans Dør paa alle Døgnet's Tider, ogsaa om Natten, naar han laa i sin søde Søvn; og naar de i mørke Aftener ubarmhjertigt kastede Fyrværkeri ind i hans Forstue og fik ham til at fare ud i den yderste Skræk og Rædsel, har det været en af den løsslupne Ungdoms kongelige Forlystelser at høre ham brumme og skælde ud. Selv hans egne Svende kunde ikke nære sig for at lave Løjer med hans Frygtsomhed.

Urban Jürgensens Moder fortalte H. C. Andersen, at selve Joh. Herman Wessel i hendes Hus havde haft sin Moro med den pertentlige Reiser; han havde „ladet den arme Mand vandre hjem i Sko og Silkestrømper gennem de sølede Gader“.

Rent galt blev det efter Udgivelsen af Ildebrandshistorien. En sand Syndflod af Karikaturer og Smædeskrifter saa i det følgende Aar Dagens Lys. Paa en af Karikaturerne, der særlig er ude efter Parykken og de tynde Ben, ses han i Færd med at blive bekranset af Apollo, medens en Genius blæser i Basun og en Lynstraale farer ned fra Himlen mod den knælende Avind.

En anden, der findes i groft illumineret Udgave, fremstiller „Auctor til Hest“ — Reiser, der drager ud paa Eventyr som en ny Don Quijote for at skrive Ildebrands- og Verfolgungshistorier.

Titlerne (saa vel som Indholdet) paa Pamfletterne er ofte yderst groteske, f. Ex. „Reyser hævnet. Eller et Snit over Ryggen paa en Flamsk Sild“, „En Rødløg til Den Flamske Sild eller Et Skrup over Nakken paa Chilian, værdig Forfægter af den Fyrgterlige ildebrands historie“, „Pamphilius Busseman oder den giennempiskede Ildebrands-Histories Æres Opreisning eller Heyle og Beeg Plaster for alle Spotte-Fugle og Grønskollingers Ryg og Mund paa Forfatterens af den jammerlige Histories Vegne fremsat af en Ven og Autors Beunderer Pamphilius Busseman“, „En Tale, holden i Auktors Forgemak, Natten imellem den 11te og 12te hujus Klokken 12 Slet, da hans diervelige og glubende Modstandere vilde quæle ham, af Carolus Adolphus Pegasus, uværdig Tingstud i Ballerup og Riime-Fabrikeur i Aabenraa“, „Autorrs anden Barsel-Seng, eller God roelig Nat til den Mageløse og Uforlignelige Herr Autorr, Herr Forfatter, i Anledning af Appendix af Autorr“, „Des weltberühmten Professor Reisers lebende Verewigung. Im Ton der Meistergesänge“, o.s.v. o.s.v.

Inden Aaret, hvor Ildebrandshistorien udkom, var omme, var der i hvert Fald udkommet mindst 22 Piecer og Pamfletter — mange paa Vers — og i de følgende to Aar kom der endnu et Par Stykker. Ogsaa i den daværende Presse (Adresseavisen, Kjøbenhavns Aftenpost o.s.v.) luftede Spottefuglene deres Vid over ham.

Mange af disse Smædeskrifter kan den Dag i Dag være ganske pudsige at læse. Ingen af dem er talentfulde eller særlig aandrige. Adskillige er yderst nærgaaende og grovkornede; nogle af dem driver oplagt Gæk med ham i forlorent højtidelig Stil, som han misforstod, optog i

Alvor og tog til Indtægt for sit Forfatterskabs Fortræffelighed.

I et af dem, betitlet „Prosit die Mahlzeit“ findes et Digt i Peder Paars-Stil paa Alexandrinervers:

„Da man Hr. Reysers Fjæs i Kobber stikke lod,
 Saa tvivles ikke paa, at Hensigten var god.
 Man vilde stille de Nysgærrige tilfreds,
 der ham som en Komet bekigge alle Steds,
 og for at skaane dem gav dem hans Contrafej.
 Men man desværre ser, at det og nytted ej,
 thi skønt at Fok ham nu sig købe kan for Penge,
 og som en Spegelax ham kan paa Væggen hænge
 og hver Dag ham bese — er det dog lige galt,
 de Spottefugle ham end følge overalt.
 Nu med hans Hat, Paryk de grusomt harcellerer,
 nu gier ham Gøttingske Professor-Karaktéer,
 nu samles de om ham ved Toldbodvagten her,
 og bilde Pjesen ind, han bli'r Professor der;
 end ej hans sorte Stok kan dette Onde hæmme,
 de Sprattebasser sig saa let ej lader tæmme,
 de følger ham endnu og gør ham Vejen trang,
 paa Gaden, Volden og i filosofisk Gang.“

I Københavns Aftenpost for 28. Maj 1784 finder vi en vel nok noget karrikeret Beskrivelse, der giver et levende Billede af Reiser og viser, hvor værgeløs en stakkels Original som han var i de Tider, hvor det faatallige Politiki ikke tog sig af saadanne Smaatterier. Titlen paa Beskrivelsen lyder: „En meget fyrgterlig, dog svært lystelig historisk Beskrivelse over mine Begivenheder paa en Spadsere-Tour fra min Bolig til Kongens Have medio Maji Aar MDCCLXXXIV“. Forfatteren lader her Reiser med komisk Værdighed promenere sin „Hæders-Mondur (Paryk og Skospænder inclusive, ganske i den Format,

som den hele Habit befandt sig for 40 Aar siden“). — — Benyttende Jeg-Formen beretter han: „Mit hvide Lommetørklæde hængte lidt ud af Lommen, Topeen paa min Peryk sat net efter de Tidens Mode, og min Chapuba bar jeg under Armen, som Skik og Maner er blandt Folk af ingen gemeen Herkomst“. Videre berettes, hvorledes han blev til Grin for Gadens Publikum, faldt i en Dames Slæb, tabte sit Skospænde og vrøvlede, idet han spurgte Folk, om de havde fundet hans Slæb og raabte til Skildvagten „Wer da“ i Stedet for „Gewalt“. Da han var kommet op paa Volden, tog han sit Manuskript op af Lommen, læste i det, snakkede højt med sig selv, idet han bl. a. sagde: Behøves der vel mere for at faa en Professorestitel? han løb mod nogle Damer, faldt ned af Volden, tabte sit Manuskript. I Rosenborg Have vrængede nogle Gadedrenge ad ham; han brugte Stokken mod dem, men Parykken blev hængende i en Gren o.s.v. En Forfatter slutter sit Skrift med et komisk fjollet Digt, der tydeligt nok har Adresse til hans højtravende Slutning paa Ildebrandshistorien med en tysk Salme, paa Melodien: „In Leipzig war ein Mann“ og begyndende saaledes:

„Saa holdt dog op engang,
 Saa holdt dog op engang.
 Saa holdt dog op igjen en Gang,
 Saa holdt dog op igjen en Gang,
 Lad Manden have Fred“.

Andre bildte ham frækt ind, at han ved sit fortræffelige Skrift havde indlagt sig udødelig og uvisnelig Fortjeneste. Man kaldte ham Professor og fik ham til at søge Titel som saadan; man bildte ham ind, at han var blevet Professor i Göttingen, og han troede det. Han praler selv af at have fundet en velvillig Læser i den sindssyge Christian VII. Han ansaa det som et indlysende Tegn paa sit Skrifts Fortræffelighed, at det saa hurtigt blev

udsolgt. Karakteristisk for hans eget Syn paa sit Forfatterskab er en Annonce i Adresseavisen for 20. August 1784, hvor han bekendtgør, at nyt Oplag er udkommet.

„De høyaedle, høylærde Velyndere og Herrer Patroner blive hermed tilkiendegivet, at et nyt Oplag af min Ildebrands-Historie er kommet for Lyset; endeel Exemplarer have allerede forladt Pressen, og en stor Deel vil følge. Samme nye Oplag er forøget med et lidet Appendix eller Anhang om samme Ildebrand, som Autor i første Oplag har glemt; ligeledes følger og et Berømmelsesbrev til Autor for hans store Umage og Flid, som han har havt med sin Ildebrands-Historie, skrevet af en høylærd og meget dyrebar Patron og Velynder fra Norge. Liebhaberne behage at melde sig hos Autor, boende Mikkelbryggersgade 169. Prisen er ved det gamle, nemlig for hvert Exemplar 2 Mk.“

Det er før sagt, at han mente at have indlagt sig enestaaende Fortjeneste ved Ildebrandshistoriens Udgivelse, og ikke mindst mente han, at Brandvæsenet burde være ham megen Tak skyldig og i det mindste tildele ham en Belønning. Han indgav derfor til Branddirektionen en Ansøgning af følgende Ordlyd, som denne var tarvelig nok til at returnere:

„Underdanigst Pro-Memoria !

Til den

Høiaedle Brand-Direction !

Det er den Høye Direction uden Tvivl bevidst, at jeg haver forfattet en beskrivelse over den store Ildebrand i Kiøbenhavn i Aaret 1728: Og det i besynderlighed af den Henseende, at Tieneste Tyende og deslige, naar de læse denne beskrivelse, kand lære hvor fornødent det er, at omgaaes Agtsom med Liys og Ild, saasom formedelst et Menneskes Skiødesløshed og Uforsigtighed med Lysz og Ild, kand som Erfarenhed har viist, De prægtigste Stater

aldeles lægges i Aske; Nu da jeg har viist Bevæg-Grunden, hvorføre jeg i min Høye Alder har forfattet Ildebrands-Historien og den Høieste være Æret, Dagligen kand erfahre, min Hensigt og Umage ikke er forgiæves, saasom siden den Tiid jeg udgav min Brand-beskrivelse, ingen betydelig Ildebrand har været, hvilket med Tiiden vil blive Stadens-Brand-Casse til største intresse og Fordeel; Saa er min Underdanigste begiæring den Høye Direction ! desaaarsag forunde mig en Præmie eller og Een liden Aarlig Lønn; Haabende herudi gunstig bønnhørelse.

Kjøbenhavn den 22de

Octbr:

1785.

z. z.

Underdanig af

Carl Friederich Reiser

Allernaadigst benævnte

Professor Anatomiaë et

Chirurgiaë et Stadts-Chirurgus:

z. z.“.

Reisers Egenskaber som Særling og Original er særdeles iøjnefaldende, og Billedet af ham og Samtidens Bedømmelse er let at rekonstruere. Alligevel er det ikke nogen let Sag at klassificere ham.

Man kunde tænke sig Muligheden af, at Reisers Særheder simpelthen stammede fra, at han var en fremmedartet Fugl i Staden. Faderen var jo Mecklenborger, Moderen fra Holsten, og han selv opdraget i den tyske Skole. Men i den gamle Helstatstid var noget saadant ingenlunde usædvanligt. Kjøbenhavn var dengang lige saa fuld af Holstenere som af Jyder, eller omtrent da; de faldt godt til, og trods Sprogpræget skilte de sig ikke væsentlig ud fra Helheden. Reisers Særpræg maa altsaa have en dybere Grund og skyldes biologiske Ejendom-

meligheder hos ham selv. Den Tanke melder sig derfor straks, om Reiser paa en eller anden Maade har været sjælelig abnorm. Det er jo en given Sag, at mange af Fortidens Originaler har været lettere sindssyge, afløbne Schizophrenier²⁾, Paranoikere³⁾, drikfældige o.s.v.

Tydelige Tegn paa egentlig Sindssygdом finder vi imidlertid ikke hos Reiser. Man finder ikke i hans Skrifter Udtryk for Vrangforestillinger; han har ikke været hallucineret; han er paa sin Vis, skønt stærkt afstikkende af Type, ikke egentlig virkelighedsfjern, og der er intet, der tyder i Retning af, at hans Forfatterskab tager sit Udgangspunkt i abnormt store Svingninger i hans Sindsstemning. Hans gnavne, barokt bidske Fremtoning, Selvgodhed og Selvforherligelse, hans ejendommelige, stærkt egocentriske Religiositet og smalsporede Dømmesyge over for andre, der ikke mente som han, hans omstændelige Form for Beskrivelse med de mange Sidespring og Detailler, hvor store og dramatiske Begivenheder skildres jævnsides med Priserne paa Fødevarer, hans livslange Klæben ved Ungdomsoplevelserne og ved gamle Vaner — ogsaa i Klædedragt — alt dette kunde lede Tanken hen paa en epileptisk Lidelse; men intetsteds taler han om Anfald. Som Chirurgus maatte han have i hvert Fald nogen Kendskab til Epilepsien, og med hans Hang til at tale om egne Viderværdigheder vilde han ike have bevaret Tavshed herom, hvis han havde lidt af denne Sygdом.

Strömgren har beskrevet en „epileptoid“ Karaktertype⁴⁾ (den „ixothyme“), der skulde komplettere den Kretschmer'ske Typeinddeling, og man kunde maaske fristes til at placere Reiser i denne Gruppe. Men netop

2) Schizophreni = Spaltningssindssygdом.

3) Paranoiker = Forrykt.

4) med lignende Karakterejendommeligheder som hos Epileptikere, men uden Krampeanfald.

den ixothyme Gruppens Karaktertræk er saa vage og ubestemte, at de — løsrevet fra den egentlige Epilepsi eller epileptiske Slægtsdisposition, hvorom der heller intet foreligger for Reisers Vedkommende — er yderst vanskelige at afgrænse med nogenlunde Sikkerhed, ikke mindst naar man staar over for at skulle karakterisere en længst afdød Personlighed.

Man kan ikke frigøre sig for den Tanke, at Reiser har været svagt begavet. Det er imidlertid let at se, at han ikke kan have været aandssvag i egentlig Forstand, selv i lettere Grad. Kan man tro ham selv, hvad man vel nok skal være lidt varsom med, naar det gælder Fremhævelse af egne Fortræffeligheder, skal han jo endog i sin første Skoletid have udmærket sig saaledes, at hans første Lærer tildelte ham en Slags overordnet Stilling over for Meddisciplene paa Grund af hans lyse Hoved. I hvert Fald synes han uden Vanskelighed at have tilegnet sig sin faglige Viden og Færdighed; han har bestaaet den kirurgisk-anatomiske — ingenlunde helt lette — Examinensprøve, og selv hans Forfølgere indrømmer, at han har været en habil Kirurg, der blot ikke skulde have povet sig uden for sit faglige Felt.

Mest sandsynligt er det derfor, at Reiser har været en karakterologisk Særling. Den lille tørre, typiske Spidsborger med de høje Ambitioner har været en stiv og kantet Enspændernatur, naiv og aldeles blottet for Humor; og han har derfor haft vanskeligt ved at falde til mellem sine Omgivelser. Han har ikke haft let ved at opnaa Kontakt med sine Medmennesker, har næppe uden for Familiens snævre Kreds haft mange Venner og Kammerater. Hans Sind har været præget af stærk indre Spænding og dybe Modsætninger, og han har ikke besiddet Personlighedens Format til at bringe dem ind i en større Harmoni, udover, hvad den religiøse Trøst han fandt sig, vederkvægede ham med: at det guddom-

melige Forsyn nok skulde tage sig ganske særligt af ham, naar jordisk Modgang og Forfølgelse slog op om ham. Han har tydeligvis været følsom paa sin Vis, saarbar og nærtagende; ydre Begivenheder har gjort et stærkt Indtryk paa ham, og han har ikke kunnet forarbejde og afregere disse Indtryk paa naturlig Maade. De er blevet staaende fra hans Ungdom Livet igennem, saaledes som Ildebrandsscenernes Rædsler har staaet som kontrastfyldte, men døde Fotografier i hans Sind fra Barndommen og Livet igennem, efter at andre Mennesker for længst var blevet færdige med dem. Samtidig er han stærkt — og absolut sygeligt — selvfølende, ærgerrig, fuld af Ambitioner, der stod i Misforhold til hans beskedne Livsresultat. Der kommer derved noget af den sensitive Paranoikers Reaktionsmaade (Kretschmers „sensitive Beziehungswahn“⁵⁾) over hans Personlighed.

Og disse Træk, der bunder dybt i selve hans Karakteranlæg, forstærkes gennem Indvirkningen fra Milieuet, der paa mange Maader maa antages at have virket stærkt sygdomsfremkaldende og gennem hans skæve Karakteranlæg er blevet forarbejdet paa neurotisk Vis.

Reiser er Enebarn og Enkebarn. Han er derfor paa en abnormt stærk Maade knyttet til Moderen og hendes Verden; og at hun spillede en prominent Rolle i hans Udvikling, fremgaar tydeligt af hans Skrifter. Især, hvor han i Livs-, Levned- og Forfølgelseshistorien omtaler hendes Død, kan han ikke finde Ord nok for at forherlige hende: „Mine Kræfter ere alt for svage med Ord at udtrykke den billige Roes og stoere Berømmelse, denne min Mageløse Moder, billig fortjener. — — Hun var den Aller-Gudfrygtigste og Allerdydigste Moder!“ o.s.v. Det er hende, der dirigerer hans materielle Udvikling. Sikkert i nogen Grad under Indflydelse af sit Syn paa hende

5) Selvhøvelsesdelir.

staar hans Hu til den gejstlige Løbebane, og endnu i sin høje Alder anser han sit Kald for forfejlet — han skulde have været Præst, og Prædikerens og Moralisten sidder ham dybt i Kød og Blod; han vilde muligt være blevet et fortræffeligt Exemplar af Oplysningstidens Præstetype. Men i Moderens Planer har det været en afgjort Sag, at han skulde være Kirurg, saa at han kunde arve hendes anden Ægtefælles Amt, og lydigt og selvfølgeligt giver han Afkald paa den kære Drøm om en Prædikestol og følger sig efter hendes Vilje. Men den kvalte Gejstlige, der var bestemt til at moralisere over en søvngig og vanarted Menighed, skal alligevel have, hvad der tilkommer ham; han skal hævde sig ved at præstere noget enestaaende. Den faglige Selvfølelse, skønt meget stor, er ham ikke nok — derfor Forfatterskabet. Og Baggrunden for dette — de stærke og altid lige friske Rædselsindtryk fra Barndommen — forekommer ham at være et saa overvældende Aktiv, at han er sikker paa sin Succes; han bliver i første Omgang til Spot og Spe — det rækker ikke ved hans Selvfølelse; tværtimod først nu føler han sig for Alvor med sin Martyrmentalitet hævet over sine Plageaander.

Ogsaa andre Træk kan skimtes i denne Udvikling.

Om end Datidens Bogstavering var mindre regelbundet end den, vi nu kender, saa er Reisers Stil, Bogstavering, Tegnsætning, Anvendelse af smaa og store Bogstaver o. s. v., dog saa paafaldende, at man studser ved det. Hans Skrifter er et sandt Orgie af Pudsigheder og barokke Kuriositeter, og at dømme efter Smædeskrifterne har det ikke været mindre iøjnefaldende for hans Samtid. Der er noget paafaldende i, at Reiser, der dog synes at have været nogenlunde normalt begavet, som har haft en god Skoleundervisning, og som formaede at tilegne sig en ikke ubetydelig Viden paa det faglige Felt, ikke havde kunnet lære at skrive et nogenlunde fejlfrit

Dansk, hvis der ikke laa en eller anden Skavank bag. Meget kan derfor ogsaa tyde paa, at Reiser har lidt af en Læsedefekt, at han i nogen Grad har været ordblind. Hvis dette er Tilfældet, forklarer det en hel Del af hans mærkelige Udvikling. Det forklarer, at en af hans Lærere finder ham velbegavet, en anden umulig. Han har haft svært ved at slaa igennem med sine naturlige Evner; han er maaske allerede blevet drillet og latterliggjort herfor i Barndommen. Han er da tyet til Moderen, der bedre forstod ham, som vel snarere har set et større Lys i ham, end der var, og han har saa over for sine Omgivelser reageret med overkompensatorisk Selvfølelse, Trods, Trang til Magtudfoldelse og Selvhævdelse, der yderligere har forstærket hans ubændige Trang til at vise den uretfærdige Verden, hvilke ædle og enestaaende Egenskaber der boede i ham. Han har villet anerkendes, æres, beundres, belønnes. Og i Misforholdet mellem denne Trang og hans jævne Evner og Egenskaber har der ligget en dyb og livslang menneskelig Tragedie.

VOR FRUE KIRKES SANGVÆRK.

Af NIELS FRIIS.

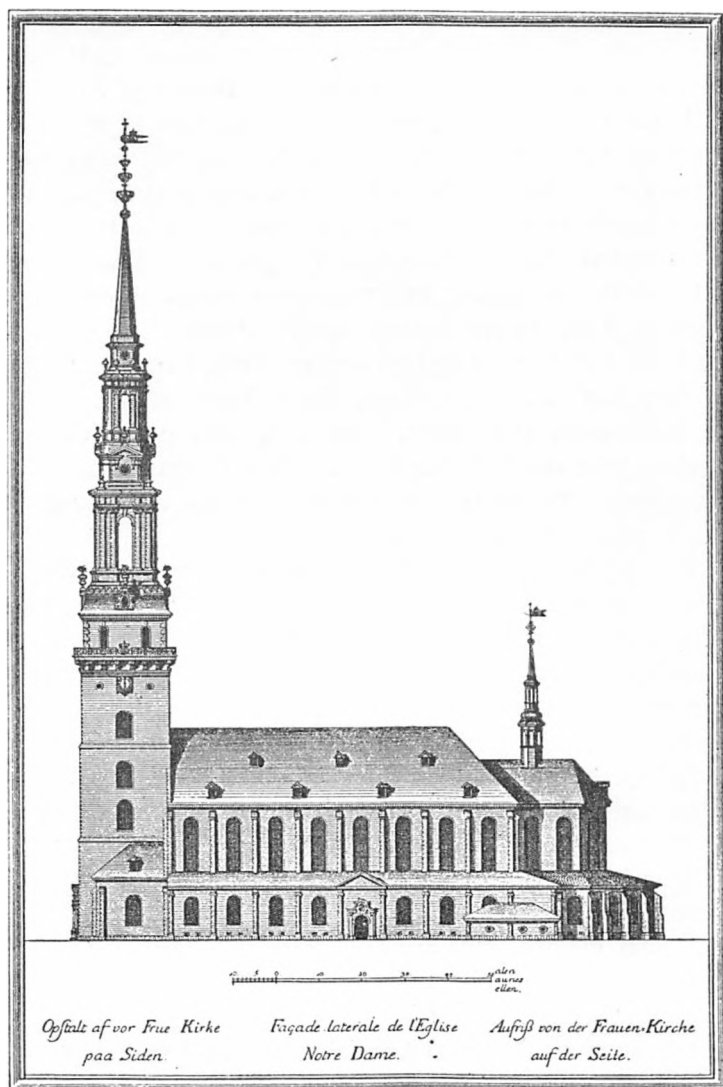
Da Vor Frue Kirke i Aarene efter den store Brand 1728 rejste sig af Asken, blev der sat meget ind paa at genskabe Landets Hovedkirke i saa smuk og saa værdig en Skikkelse som muligt. Genopførelsen tog længere Tid, end Tilfældet var for de andre ødelagte Kirkers Vedkommende, og det var ikke blot, fordi den sinkedes af et Par alvorlige Uheld. Arbejdet betragtedes almindeligt som Midtpunktet i Genrejsningen af de ødelagte Bydele; der sparede ikke paa Brandstyers-Kassens Midler, hvor det gjaldt Vor Frue Kirke, og det prægtige Interiør, om hvilket Pontoppidan i Danske Atlas siger, at det var „et af de længste og herligste, jeg mindes at have set i nogen Kirke“, opstod. Men ogsaa i det ydre blev Vor Frue Kirke en Pryd for Byen, ikke mindst naturligvis takket være det slanke Spir, der rejstes over den. Spiret, der med sine 122 m var det højeste, der nogensinde har knejst over Danmarks Hovedstad, blev en Lyst, ikke blot for Øjet, men ogsaa for Øret, thi højt til Vejrs i dets Lydaabninger var det, at det berømte Klokke-Sangværk indrettedes, som i de kommende to Menneskealdre, i Glæde som i Sorg, ved mange Lejligheder lod sine Toner klinge ud over Byen.

Planen om et Sangværk i Vor Frue Kirkes Spir var ikke ny, da den førtes ud i Livet; allerede Christian den

Fjerde ses at have syslet med Tanken. Den store Konge, i hvis Regeringstid Musikken havde lyse Kaar i Danmark, var stærkt interesseret i Klokkespil, der da var ved at komme paa Mode mange Steder ogsaa udenfor deres Hjemlande, Belgien og Holland, i hvilke de forøvrigt befandt sig paa Tærskelen til deres Blomstringsperiode. Kong Christian lod i Aarene 1620—21¹⁾ det første betydeligere danske Sangværk installere paa Frederiksborg Slot af Orgelmageren Johannes Heckelow fra Nordhausen; det var med sine 16 Klokker ikke særlig stort, men det kunde dog, som Kongen den 14. Juni 1619, da han havde sluttet Kontrakt med Orgelmageren, skriver i sin Dagbog, „slaa 100 underskedtlige Salmer“. Paa Frederiksborg opholdt han sig jo imidlertid kun en Del af Aaret, og rimeligt nok tænkte han derfor ogsaa paa at faa et Sangværk i sin Hovedstad, København. Planerne til dette Værk lod han o. 1621 udarbejde af sin Orgelbygger Johan Lorentz, en fremragende Kunsthaandværker, som han fire Aar i Forvejen med store Orgelbygningsopgaver for Øje havde indkaldt fra Flensborg, og som var godt kendt med Forholdene ude i Verden.

Kongen bestemte, at Sangværket skulde anbringes i Vor Frue Kirkes Taarn. Det kan ses, at „Rektor og Professores“ ved Københavns Universitet, Kirkens øverste Myndighed, har beskæftiget sig med Sagen — om end tilsyneladende ikke med større Interesse — og at ogsaa andre Sagkyndige end Johan Lorentz har været forespurgt; i et Protokollat fra et Konsistorial-Møde hedder det, at Rector magnificus „gaff tilkiende, at Mons. Dr. Cancellarius haffuer paa ny talitt om dett Siunge Verck at anrettis paa Vor Frue Kircke, Oc att derom schulde nogett forrtagis mett det förste paa dett att cancellarius

1) Rentemester-Regnskab 26. April 1621.

Vor Frue Kirke med det i 1744 fuldførte Spir, hvori Sangværket installeredes (Thuras Vitruvius).

kunde haffue nogett att referere Kongl. Majest. om samme Verck. Bleff concluderett at derom schall mett dett förste Schriffuis till Amsterdam eller Hamborg“.²⁾

Johan Lorentz, der synes at være den, man til syvende og sidst har entret med om Sagen, og den kongelige Urmager — dennes Tilstedeværelse kunde tyde paa, at man havde tænkt sig Værket udstyret med automatisk Spilleanordning — undersøgte Forholdene i Taarnet og gik derefter til Rektor og Professorer for at aflægge Beretning. Lorentz fik Besked om at „bringe sin Mening og hvad han forstod ved en saadan Ting, paa Papir“, en Ordre, han straks efterkom. Hans Betænkning, der er et interessant Dokument, forsaavidt som den giver en Række tekniske Detailler fra et tidligt Tidspunkt i Klokkespillenes Tilværelse, er bevaret³⁾; nogle af de vigtigste Punkter skal anføres her.

For det første, siger Johan Lorentz, hører der 25 Klokker til et saadant Værk, for at man kan tilvejebringe Melodierne rent og godt. I Nabo-Stæder som Lübeck og Hamborg har man ogsaa Sangværker, men begge Steder mangler Semitonia (Halvtonerne), saa der ikke bliver Forskel paa mi og fa og som Følge deraf ingen Skønhed i Spillet. De 25 Klokker har endvidere den Fordel, at man kan frembringe Bicinia og Tricinia paa dem (d.v.s. spille tostemmigt og trestemmigt) og udføre Koloraturer (Figurationer) indtil 8 paa Taktslaget; endelig kan man naturligtvis, hedder det, spille alle de Melodier paa Værket, som maatte blive sunget i Kirken — kun maa saadanne Melodier sættes paa Noder eller Tabulatur paa samme Maade som for Klaver.

Det er ejendommeligt i Forslaget at se Johan Lorentz forklare, hvor vigtigt det er, at Klokkerne, saa snart de har givet Tonen fra sig, bliver dæmpet — „ellers blan-

2) Acta consistorii 11. Juli 1621, P. 128.

3) Indkomne Breve til Danske Kancelli o. 1621.

der Tonerne sig mellem hverandre, saa man ikke kan kende, hvad det skal være“. I denne Henseende kom man hurtigt til bedre Erkendelse, den nemlig, at Klokkerne skal tone frit ud mellem hverandre efter Anslaget; en Klokke, der dæmpes umiddelbart efter dette, vil altid være udsat for Sprængning. Endelig tilføjer Lorentz nogle Bemærkninger om, hvorledes man ved Støbningen af Spillet skal gaa frem med Hensyn til Stemningen, der maa ske med den dybeste af Klokkerne som Udgangspunkt. Af et af Bilagene til Forslaget ses det, at han, selv om han hævdede, at 25 Klokker var nødvendige, dog nok kunde tænke sig at gaa ned til 23; dem specificerer han, men desværre paa en saadan Maade, at man ikke klart kan se, i hvilken Oktavhøjde de skulde være. Naar han reducerer sit Krav, skyldtes det naturligvis den Omstændighed, at det dengang som nu var meget dyrt at faa Klokker støbt, og i Bekostningshensyn maa Grunden vel ogsaa søges til, at Sangværket, skønt Planerne altsaa var udarbejdet, ikke blev til noget ved den Lejlighed.

Johan Lorentz havde næppe tidligere beskæftiget sig meget med Bygning af Klokkespil, og nogen større Kapacitet paa Omraadet var han givetvis ikke; naar det var ham, der tilkaldtes for at afgive Skøn om det planlagte Sangværk til Frue Kirke, hænger dette utvivlsomt sammen med, at han var Kirkens Orgelbygger. Da der næste Gang blev Tale om et Klokkespil til en københavnsk Kirke, var det ikke Lorentz, der blev taget med paa Raad. Det Sangværk, der i Aarene 1647—49 opsattes i Helligaandskirkens Taarn, og som under saa dramatiske Omstændigheder blev ødelagt ved Branden 1728, var bygget af Henrik Vestrinck fra Campen; dette var, ligesom det paa Frederiksborg Slot, forsynet med automatisk Spilleanordning, der lod det tone hver Time; dette er naturligvis Forklaringen paa, at det — som saa ofte

skildret —, endnu mens Luerne slog op omkring Taarnet, kunde spille Salmen: „Vreden Din afvend, Herre Gud, af Naade —“.

I Aaret 1685 var der paany Tale om at anbringe et Klokke-Sangværk i Vor Frue Taarn⁴⁾, men heller ikke ved denne Lejlighed blev Planen virkeliggjort. Der skulde komme til at forløbe endnu et Par Menneskealdre, før Sangklokkers Toner begyndte at klingre fra Taarnet; først i 1740'erne naaede man saa vidt, og da var det, har man vist Lov til at sige, nærmest et Tilfælde, at Kirken fik denne Prydelse.

Det er en kendt Sag, hvorledes det Klokkespil, der nu almindeligt benævnes Vor Frue Kirkes Sangværk, en kort Tid, før det holdt sit Indtog i Landets og Byens Hovedkirke, sendte sine Toner ud over Staden fra Nikolaj Kirke; til denne var det anskaffet, og dens Organist, Friderich Christian Breitendich, havde sammen med sin Svoger, Taxator ved Toldvæsenet Cornelius Schumacher, i 1736 faaet Privilegium paa at installere det paa egen Bekostning og nyde dets Indtægter⁵⁾; disse bestod i Opkrævning af visse nærmere bestemte Afgifter af Bryllupper og Begravelser — de Højtideligheder, ved hvilke det skulde klinge jævnsides med, at der regelmæssigt skulde koncerteres paa det.

Det er tidligere antaget, at dette Klokkespil skyldtes F. C. Breitendich, den ene af de to Bevillingshavere⁶⁾, men denne Antagelse har senere vist sig kun at være delvis rigtig. Breitendich har ganske utvivlsomt forfærdiget, eller dog givet detaillerede Anvisninger paa Kon-

4) Acta consistorii 21. Marts 1685.

5) Sjællandske Registre No. 1, 7. Januar 1736.

6) Se saaledes bl. a. Carl Bruun: Kjøbenhavn, II, S. 663, og Villads Christensens Afhandling: Nikolaj Kirkes Sangværk, Hist. Medd., 1. R., II B., S. 474 f.

struktionen af Spilleanordningen, „Regerværket“, men Værkets vigtigste Del, Klokkerne, var af udenlandsk Oprindelse. De kom hertil fra Klokkespillenes Hjemland, Holland, og Kontrakten om Leverancen af dem er bevaret. Den blev sluttet 13. Februar 1736 i Amsterdam mellem Kobberhandler Johannes Smit (der dog næppe selv havde støbt dem) og Repræsentanter for de to danske Købere og gav en Række nærmere Regler for Spillets Størrelse og musikalske Egenskaber jævnsides med ret selvfølgelige Bestemmelser om Levering og Reklamationsret.⁷⁾

Der skulde leveres ialt 36 Klokker, i Toneomfang fra lille g til trestreget g (der staar tostreget g i Kontrakten, men dette er givetvis en Skrivefejl); den største Klokke skulde veje c. 1580 Pund⁸⁾, og hele Værket ialt 8667 Pund foruden Kneblerne, der var af Jern. Klokkemetallet skulde af Hensyn til Tonen være det bedst mulige, og Klokkerne være vel afstemt; var Tonen i en eller flere af dem utydelig, skulde en anden leveres i Stedet. Klokkerne synes at have været forsynet med Vers og Ord, søm skulde udføres i Henhold til en yderligere Specifikation af Spillet, til hvilken der flere Gange henvises, men som ikke er bevaret. Klokkerne skulde betales med 22 Styvere (= 5 Cents) Courant pr. Pund og Jernkneblerne med 7 Styvere Courant pr. Pund. Spillet skulde leveres ad Søvejen til København og være færdigt i Løbet af 7—8 Maaneder.

7) Kontrakten er i sin Helhed trykt i Tijdschrift der vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiednis (IX R., 3 Bd., S. 154—156) og er (i Oversættelse ved Generalmajor P. N. Nieuwenhuis) meddelt af Dr. Angul Hammerich i „Fra Arkiv og Museum“, V B., S. 173 f.

8) Vægten reduceres dog noget, formentlig til ikke over 1200 Pund, jfr. Bestemmelserne i Privilegiet. Fuld Klarhed om Vægtforholdene kan ikke skabes, da vigtige Papirer med Detailoplysninger om Værket er forsvundet (jfr. Side 441).

Breitendichs Motiver til at søge Tilladelse til Klokkespillets Opsætning fremgaar af hans Bønskrift til Kongen herom.⁹⁾ Helliggeist-Spillets Ødelæggelse har sikkert været en af Bevæggrundene; om dette siger han iøvrigt, at det var „af saadan schlett Indretning og Klockerne baade saa faa og smaa, at inted med naagen grace der paa Kunde Præsteres“. Han udtaler Formodningen om, at det af ham foreslaaede Sangværk, paa hvilket „skiønne og Aandelige Psalmer med fuldkommen og Complett Harmonie“ kunde udføres, vilde „icke til liden fornøelse Geraade Deres Kongl. Mayt med det gandske Høy Kongl. Hoff, Ja dend Kongl. Residentze Stad vilde og derved bekomme et særdeles Lustre“. Han haaber endelig, „heraf at faae en liden hielp til Livets Ophold“, selv om han ikke tror paa noget større Udbytte — Renter og Afdrag paa den betydelige Anlægssum vilde næppe levne ham meget for hans Møje og Umage, mente han.

Klokke-Sangværket var utvivlsomt færdigt og opsat i Nikolaj Kirkes Taarn — hvor det var anbragt i Spirets ottekanlede Rum — i Slutningen af Aaret 1736 og er sikkert taget i Brug med det samme, selv om de nærmere Regler, Anordningen om, „hvorledes med Sangklokke Spillet i Ste Nicolai Taarn skal forholdes“, først udstedtes 5. April 1737.¹⁰⁾ Som altid, naar noget er nyt, var der til at begynde med voldsom Interesse for det nye Spil, og det benyttedes overordentlig meget — saa meget, at Breitendich umulig, naar han skulde passe sine talrige musikalske Hverv, har kunnet varetage alt Spillet selv, men maa have haft Hjælper. Men lidt efter

9) Breitendichs originale Ansøgning m. v. findes som Indlæg til Sjællandske Registre, No. 1, 7. Januar 1736.

10) Sjællandske Registre No. 100, 5. April 1737 (gengivet, sammen med en Del andre detaillerede Bestemmelser vedrørende Spillet, i Thaarup: Journal og Haandbog for Kjøbenhavnere, Kbh. 1797, S. 470—478).

lidt tog Interessen af, og den fik et Grundskud, da der pludselig i 1740 udgik Befaling om, at der ikke maatte spilles nær saa meget paa Sangværket som før, og som Privilegiet hjemlede Ret til. Aarsagen til denne Foranstaltning, der kom som et Lyn fra en klar Himmel og udstedtes den 5. December 1740¹¹⁾, var den, at Kong Christian den Sjette ikke kunde holde ud at høre den megen Klokkeklang fra Nikolaj Taarn, som jo paa det nærmeste var hans Genbo; denne Kendsgerning maatte alle vedkommende naturligvis bøje sig for, selv om den utvivlsomt gjorde et dybt Skaar i en sikkert yndet musikalsk Adspredelse i Datidens København.¹²⁾

Værst var det naturligvis for Breitendich og hans Kompagnon, der ikke længe efter begyndte at klage til Kongen over deres stærkt forringede Vilkaar. De blev i første Omgang hjulpet ved, at Klokkespil-Taksterne blev sat i Vejret¹³⁾, men da dette kun hjalp lidt, og Kongen, der jo ved sit Forbud havde bragt Bevillingshaverne i en noget vanskelig Situation, øjensynlig følte sig forpligtet overfor dem, maatte der findes paa andre Udveje. Løsningen er at finde i den ganske korte Resolution, der den 21. April 1742 tilføjedes paa en af Breitendichs og Schumachers mange Ansøgninger: „Vedkommende tilskrives, om Sangværket ej kan indrettes paa Frue Taarn, hvorom de Forslag har at gjøre.....“. Med andre Ord: Sangværket skulde væk fra Kongens umiddelbare Nærhed, saa der atter kunde spilles saa meget og saa længe paa det, som der nu kunde være Brug for.

11) Skrivelse fra Danske Kancelli til Københavns Magistrat (se dennes Kopibog).

12) Om Kongens Indgriben overfor Klokkespillet og dettes Nikolaj-Periode i øvrigt, se Villads Christensens ovenfor under 6 citerede Afhandling i Hist. Medd.

13) Sjællandske Registre No. 116, 13. April 1742.

Den 5. April 1743 udstedtes et kongeligt Reskript¹⁴⁾ til „Rektor og Professores“ ved Københavns Universitet som Patroner for Vor Frue Kirke, hvorved det tilkendegaves dem, at „det udj Nicolai Kirkes Taarn i Vores Kongel. residentz Stad Kiøbenhavn værende Klokkespill, skal til Vor Frue Kirke, naar Tornets Bygning saa vit er avanceret, at det der kand bruges, forfløttes og igien indrettes“. Frue Kirke skulde overtage Breitendichs og Schumachers Privilegium mod at betale den paa Sangværket hvilende Gæld, 6000 Rdl., som skulde forskydes af den kgl. Partikulærkasse¹⁵⁾, indtil de atter kunde afbetales, og de to tidligere Privilegiehavere skulde „indtil saadan forfløtning skeer, beholde Klokkespillets Indkomster, dog at der ikkun spilles udj den Tiid vi icke her udj Staden residere“.

Med Spilletts Færdiggørelse i Vor Frue Taarn gik det kun langsomt. Den 25. Maj 1745 hedder det i en Skrivelse fra Universitetet til Kongen¹⁶⁾, at „Klokke-Spillet efter Deres Kongl. Maj^{ts} allernaadigste Befaling allerede for sidste Vinter er bleven fra Nicolaj til Vor frues Kirke forflyttet. Skiøndt det der ey til denne Dag saaledes er bleven indrettet at det kunde bruges og ey heller gaar saa hastig at ville komme udi Stand“. Man beder om at blive underrettet om, fra hvilket Tidspunkt Indtægterne af Privilegiet skal overgaa til Kirken, „som og hvor vidt Kirken motte være berettiget til enten det privilegium alleene som udj høyst bemeldte Rescript er om meldt af 7. Januar 1736 eller og det tillige, som Breiten-dich og Schumacher siden allernaadigst er forundt, uden hvilket det ey siufnes, at Kirken herefter skulde profitere meget efterdi folk ere ganske kommen af Vane med

14) Indført i Konsist. Kopibog No. 11, 1740—49, Folio 254.

15) Laanet var rentefrit, jfr. Konsist. Kopibog 22. April 1748. Folio 348.

16) Konsist. Kopibog 25. Maj 1745, Folio 364.

selv at begiere Sangværkets brug. Endeligen udbedes og allernaadigst befaling om forholdet derved i Fremtiden, hvorvidt det skulde være Eders Kongl. Mayst allernaadigste Villie, at Sangværket daglig eller ugentlig skulde høres foruden det som der motte betales for, thi det vilde blive Kircken meget bekostelig at lønne en Mand til dagligen at stige saa høit op i Taarnet at spille.....“. En tilsyneladende noget kølig Stemning overfor Værket præger hele denne Skrivelse, hvilket ogsaa fremgaar af Slutningsreplikken om, at Kirken „af de Indkomster, som Sangværket kunde indbringe, maae ved verchets vedligeholdelse og anden Omkostning vente sig store og besværlige Udgifter“.

Den ønskede Vejledning med Hensyn til Kirkens Forhold til Klokkespillet og dets Indkomster fik „Rektor og Professores“ tre Fjerdingaar senere, da det kongelige Privilegium¹⁷⁾ til Kirken paa Spillets Drift udstedtes. Det havde følgende Ordlyd:

„C ⁶tus

G:a:v. at eftersom vi allernaadigst have funden for got, det udi St. Nicolai Kirkes Taarn i Vores kongelig Residentz Stad Kiøbenhavn med vores allernaadigste privilegier og Bevilling anlagte og hidindtil brugte Sangverk og Klokkespill til Vor Frue Kirkes Taarn sammesteds at lade forflytte, og vi til den Ende have til Cornelius Schumacher, Taxadeur ved Vores Toldbod, samt Christian Breitendich, organist ved bemelte St Nicolai Kirke, imod de dennem af Os aller naadigst forundte Sangverks-privilegiens afstaaelse af vores particulaire Casse allernaadigst ladet betale den Capital som de for samme af dennem forskaffede Klokkespill have forlanget, nemlig 6000 Rdl. indtil Vor Frue Kirke, som vi allernaadigst ville, at bemelte, nu dertil forflyttede Klokkespil og

17) Sjællandske Registre No. 32, 5. Februar 1746.

Sangverk herefter skal tilhøre, og som til dets Indkomsters oppebørsel skal være berettiget, og disse Indkomster tiid efter anden igien kand refundere dette af vores Casse giorte laan; saa have vi og til bemelte Frue Kirkes og Klokkespillets Conservation efter vores allernaadigste Forordning af 7. November 1682¹⁸⁾ og de forbemelte Taxateur Schumacher og Organist Breitendich, skiønt ikkun paa visse aar allernaadigst forundte Privilegier af 7. Januar 1736, 13. April 1742 og 14. September 1742, allernaadigsi bevilget og forundt, som vi og hermed bevilge og forunde, at meerbemelte Vor Frue Kirke i denne Vores Kongelig Residentz Stad Kiøbenhavn maa herefter stedse nyde og ved sin anordnede forsvar og værger oppebære af alle dem, som i Vores Kongelig Residentz Stad Kiøbenhavn og Christianshavn med vores allernaadigste Bevilling enten lade deres Liig paa usædvanlige tiider begrave, eller hiemme i Huuscne blive copulerede, og forlange Klokkespillet for sig for hver af saamange Tiimers Klokkespil som de begiere, om Sommeren 6 Rdlr: og om Vinteren $\frac{1}{4}$ Part meere, Vi tillader og allernaadigst, at der herefter frit maa spilles, saa længe og saa mange fulde Tiimer, som der hver Gang til Geistlige og ærbar Solenniteter, saasom Bryllupper, Begravelser og Barnedaab bliver begiørt, og saaledes som melt er, betales for; Men vi ville ikke tillade, at Værket maa misbruges til Giestebuder, Lusteren eller andre pur verdslige Handtering; dog maa til Bryllupper vel spilles Verdslige Melodier; Med videre Spillen, end hvad som begiørt og betalt vorder, skal det herefter heroe, indtil vi derom anderledes allernaadigst tilsigendes og foranstaltendes vorder; De, som i ovenmelte Maade vil have vores allernaadigste Bevilling til Begravelser eller Bryllupper, men ikke skulle ville forlange, at

18) Forordning om Begravelser, § 21 om Taksterne for Klokkerne og Sangværket i Helliggeists Kirke.

Klokke-Sangverket skal lade sig høre, skulle, naar de findes i een af de 5 første Classer udi vores, om Rangen seenest udgivne allernaadigste Forordning, alligevel pligtig være at betale Kirken sin Andeel, for en Tiimes Spillen, nemlig 4 Rixdlr. Men alle andre i lige Tilfælde, betale ikkun til Kirken 2 Rdlr., og samtlige disse Penge kommer alleene Kirken til Indtegt, hvis Qvittering for pengene vedkommende altid skulle pligtig være, at levere eller foreviise Præsterne og af dennem lade paa-tegne, førend nogen slig Copulation eller Begravelse maa skee. Forbyndes etc.; Christiansborg, den 5. Februar 1746“.

Privilegiet til Kirken havde til at begynde med ikke samme Omfang som Breitendichs, — hvilket skyldtes en Fejl, „Procurator templi“, Justitsraad Thestrup havde begaaet, da han paa Kirkens Vegne søgte Privilegiet, og for hvilken han siden gør tusinde Undskyldninger — men meget hurtigt ændredes dette Forhold; den 4. Marts 1746¹⁹⁾ udstedtes et kgl. aabent Brev, hvori det bl. a. hed, at Frue Kirke „maa af alle Liig, som udj vores Kongelig Residentz Stad Kiøbenhavn med Vores allernaadigste Tilladelse paa usædvanlig Tiid begraves, nyde og oppebære Fiire Rigsdaler, naar vedkommende ikke forlange, at Sangklokkerne ved Liigbegiengelserne skulle lade sig høre, ligesom vi ogsaa hermed, følgelig det Taxadeur Schumacher og Organist Breitendich den 13. April Anno 1742 givne Privilegium, allernaadigst bevilger, at bemælte vor Frue Kirke af de Personer, som ere specificerede udi de 5 første Classer udi den om Rangen seenist udgivne Forordning, naar de ville lade sig copulere hiemme i Huuset, uden at lade Sangverket spille, maa nyde Fiire Rigsdaler, men af alle andre i liige Tilfælde ikkun Toe Rigsdaler, da det udi det øvrige ved ovenmælte vores allernaadigste Privilegium af 5.

19) Sjællandske Registre No. 71, 4. Marts 1746.

Februarii nest afvigte for saa viit det ikke ved denne vores allernaadigste Bevilling er bleven forandret, skal have sit forblivende“.

Mange Formaliteter synes der ikke at have været ved Klokke-Sangværkets Overlevering fra Breitendich og Schumacher til Frue Kirke, men een gik dog — omend langsomt — sin Gang, og takket være den kender vi en Række tekniske Detailler vedrørende Klokkespillet, som er af ikke ringe Interesse. I Maj 1746²⁰⁾ afkrævede Konsistorium efter kgl. Ordre i en noget truende Tone Breitendich dels et Inventarium over det leverede Klokkespil — et saadant skulde have været udfærdiget allerede ved Afleveringen af Spillet — dels en Erklæring om, „paa hvad fundament han og Schumacher var blefven ved at oppbære Sangværkets Indkomster indtil sidst afvigte nytt aar“. At Inventariet ikke for længst var fremkommet, skyldes, som det senere skal ses, den Omstændighed, at Generalbygmester Häusser havde faaet og ikke havde tilbageleveret en Række vigtige Dokumenter vedrørende Spillets tekniske Data. Den sidste Forespørgsel — om Retten til Klokkespils-Indkomsternes Oppøbørsel — der øjensynlig tidligere havde været fremsat, blev Breitendich og Schumacher saa brøstholdne over, at de klagede til Kongen. Denne reskriberede da den 22. April 1746 direkte til Konsistorium²¹⁾, at Hjemmelen dels var givet de to Mænd mundtlig, dels laa i det dem den 14. September 1742 givne Privilegium — som Justitsraad Thestrup, der sikkert var Ophavsmand til Forespørgslens Fremsættelse, efter det foran anførte ikke har kendt — og at de to Mænd altsaa var i deres gode Ret. Reskriptet var af en eller anden Grund længe undervejs til Konsistorium, hvor det, skønt udgaaet 7. Januar 1746,

²⁰⁾ Konsist. Kopibog 23. Maj 1746, Folio 433.

²¹⁾ *ibidem*, 11. Maj 1746, Folio 425.

først læstes et halvt Aar senere, 15. Juni 1746. Da Breitendich i Maj 1746 kom med sit Inventarium, og det viste sig, at Universitetet endnu ikke havde faaet Reskriptet, laante han derfor Konsistorium den ham fra Kancelliet tilsendte Afskrift, formentlig for at undgaa videre Skriverier i den Sag. Breitendichs Indberetning²²⁾ om Klokke-Sangværkets tekniske Data ser saaledes ud:

„*Inventarium.*”

Over Klokke Sang Verked udj Vor Frue Kirkes Taarn saaledes som det tilforn udj Ste Nicolai Kirkes Taarn har været, og nu befinder sig udj Vor Frue Taarn uden for saa vide, at forandring af Städet, og adskillig forandring udi Regieringen har med sig draget

1. Sangklokkerne, udj Tallet 41, Tager sin begyndelse fra det saa kaldede Store G 8te foed Chor Tone, indtil det 3 Gange overstrøgne $\bar{\bar{c}}$, saaledes udj Ordenen

	G:	A:	B:	H:	c:	cis:	d:	dis:	
No.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
	e:	f:	fis:	g:	gis:	a:	b:	h:	
No.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	
	\bar{c} :	\bar{cis} :	\bar{d} :	\bar{dis} :	\bar{e} :	\bar{f} :	\bar{fis} :	\bar{g} :	
No.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	
	\bar{gis} :	\bar{a} :	\bar{b} :	\bar{h} :	$\bar{\bar{c}}$:	$\bar{\bar{cis}}$:	$\bar{\bar{d}}$:	$\bar{\bar{dis}}$:	
No.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	
	$\bar{\bar{e}}$:	$\bar{\bar{f}}$:	$\bar{\bar{fis}}$:	$\bar{\bar{g}}$:	$\bar{\bar{gis}}$:	$\bar{\bar{a}}$:	$\bar{\bar{b}}$:	$\bar{\bar{h}}$:	$\bar{\bar{c}}$:
No.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.	41.

22) Det originale Inventarium findes i Universitetets Arkiv, Pakke 597: Forskellige Dokumenter vedrørende Frue Kirke.

2. Udi disse Klokker befinder sig 41 Knevler af Jern, i Proportion efter Klokkerne.
3. Klokkerne, som er for deelt udj de øverste 4 Store Ly Huller, henger 10 a 10 udj et hvert Ly hull, det eene undtagen, hvor udj der henger 11 Klokker, og det paa 5 Store Jernstänger udj hvert Ly hull.
4. Knevlerne udj Klokkerne befinder sig at være anbundne med Messingtraad, til 4 med Kaaber overklædte opstandere, som med sine med Kaaber overklædte tvær træer er forsynede, mens den største Octav af Klokkerne, er Knevlerne med Jern led anheftede.
5. Udj et hver ly Hull, befinder sig een med Kaaber overtrukken tver bielke, hvor paa sidder med Skruer fastgiort 10 Vinkelhager af Jern, det eene undtagen, hvor udj der findes 11 saadanne Vinkelhager.
6. Saa befinder sig og udj denne etagie, et Gestell, med et af Kaaber overklædt däckel forsynet, saa og med behørige Luer forre, udj dette Gestell, befinder sig de til Regieringen fornødne Vinkelhager af Jern, saa og ligeledes de til Regieringen fornødne Trä Veller²³⁾, alt med sine Jern Arme, og Jern Stifter og fornødne Jern Skruer.
7. Udi den etagie under Klokkerne, befinder sig et Gestell hvor udj Claveret ligger, hvorved Sang Verked med Händerne vorder Tracteret, deres tall er 41, alle med behørige Jernled, og hvor nödig giöres med Contra vägter af bly forsyned.
8. Udj dette Gestell befinder sig een Ramme med 19 Veller af Jern med sine behövende Jern arme, hvorved Pedalet vorder Regieret, Pedal Trinnene ere udj Tallet 19 med sine Stifter, Skruer og Jern böyler forsyned.

23) I en noget udvisket Blyants-Tilføjelse i Marginen synes at staa: „11 smaa, 8 lange, af böye træe“.

Herved maa da videre erindres, at efter det Kongl. allernaadigste mig og Taxadeur Schunacher forunte Privilegium, aldrig noget Inventarium, hverken af nogen fremmed eller af os, over Sang Verked er forfatted, er altsaa dette det første, som da er bleven saa fuldstændigt, som mueligt haver väred. Original Contracten Sang Verkeds Indkiøb, Vägt, og beskaffenhed angaaende da er Samme og haer udj lang tiid, ey väret meere udj mine händer, Thi Herr Brigadier Heüsser som tillige med flere Anno 1737 først udj Februarij var anbefaled at efter See om Sang Verked udj alle maader, forsvarlig var indretted, af fordrede mig disse Orginal Documenter, hvilcke ieg Hannem og overleverede, og har ieg aldrig siden den tiid kunded dennem igien bekomme, saa som Herr Brigadieren sagde sig samme til sin Sikkerhed at maatte beholde.

Det Kongl. Allernaadigst mig forundte Privilegium er mig ved den Kongl. Particulier Cassa affordert, og af mig der overleveret, er altsaa dette altsammen, hvad mig er mueligt om Sang Verked at give til Oplysning.

Kiøbenhavn, d. 27. May 1746.

Friderich Christian Breitendich.“

Professor J. C. Kall gav Dokumentet følgende Paategning: „Consistorium begierer at Hr. Sparkiær, Organist ved Trinitatis Kirke, tillige med Msr. Botzen efterseer Sangværket, om efter dette ofvenstaaende Inuentarium alting findes saaledes rigtig og om derved ellers kunde være noget at erindre. Hvorom De herpaa tegner deres beretning og sende mig dette tilbage“. — Den forlangte Paategning gik ud paa, at alt var i Orden; den blev dog kun underskrevet af den ene af de to nævnte Musici, Poul Winding Botzen.

Man tager næppe fejl ved at anse ham for den Mand, der fra første Færd har haft med Klokke-Sangværkets

Betjening at gøre. Han blev omkring 1750 Vor Frue Kirkes Organist, men var længe før den Tid Faderens, Henrik Johan Botzens Medhjælper i Embedet; han ansøgte flere Gange, saaledes bl. a. i December 1748²⁴⁾ med Faderens Anbefaling om at maatte succedere ham ved Orglet og Sangværket i Frue Kirke, men først et Par Aar senere lykkedes det. Henrik Johan Botzen var, da Sangværket installeredes, højt op i 60'erne og har saaledes næppe kunnet taale mange af de anstrengende og om Vinteren desuden meget kolde Ture højt op i Taarnet.

Vor Frue Kirkes Sangværk har lydt en Del anderledes, end det kunde se ud til ved en første Gennemgang af Breitendichs Fortegnelse over dets Klokker. Han angiver, at det begynder med store G og gaar til g , medens Forholdet var, at det, som det ogsaa fremgaar af den i Holland sluttede Kontrakt samt af de givne Oplysninger om den dybeste Klokkes Vægt og om Klokkerens Størrelse i det hele taget, først kan være begyndt ved lille g og altsaa har klinget en Oktav højere, end det er noteret i Inventariet. Denne Kendsgerning maa i dette antages at være præciseret ved den noget uklare Bemærkning om, at Værket stod i 8 Fods Kortone; Betegnelsen 8 Fod, der er hentet fra Orgelregistrenes Verden, skulde efter al menneskelig Beregning angive, at Klangens var som noteret, hvilket dog som nævnt umuligt kan have været Tilfældet. Men ikke blot har den været en Oktav højere end angivet; der kommer yderligere en Forhøjelse paa 1 Tone til. Dette fremgaar af den anvendte Betegnelse Kortone, der — da Kortonen paa det Tidspunkt, hvorom Talen er, laa 1 Tone højere end Kammertonen — maa betyde, at Værket har staaet

²⁴⁾ Ansøgningen beror i Pakke 597 af Universitetets Arkiv: Forskellige Dokumenter vedrørende Frue Kirke.

en Tone højere end angivet, saaledes at altsaa dets dybeste Tone ikke har klinget som g, men som a.

Breitendichs Beskrivelse af Sangværkets rent tekniske Indretning er heller ikke særlig klar, men det kan dog konstateres, at Mekanikken i det store og hele har været den paa den Tid anvendte, som iøvrigt i Tidens Løb har forandret sig meget lidt; Princippet er jo ogsaa det enklest mulige: ved Snoretræk fra Værkets Spillebord til Klokkernes Knebler kan disse bringes til at slaa paa Klokkekanten, hvorved Klokken toner. Vor Frue-Sangværket har været saaledes indrettet, at det kunde spilles baade med Hænderne — ved Slag paa brede Træ-Tangenter — og med Fødderne, for hvilke et Pedal paa 19 Taster var indrettet; de Klokker, der hørte til dette, har dog, som det vil fremgaa af Tallet paa Manualets Tangenter, tillige kunnet spilles herfra, idet Manualet virkede paa samtlige Spillets Klokker. Pedalet var, som i de fleste større Klokkespil, blot føjet til for at forøge Mulighederne for flerstemmigt Spil.

Endnu en Ting falder i Øjnene, naar man studerer Breitendichs Inventarium nøje. Som det vil erindres fra Kontrakten, omfattede Klokke-Sangværket, da det op-hængtes i Nikolaj Kirkes Taarn, ialt 36 Klokker; dette Tal er ved Frue Kirkes Overtagelse af Værket steget til 41. Det har ikke været muligt at konstatere, hvornaar Udvidelsen har fundet Sted, og hvad der har foranlediget den; derimod er det ikke vanskeligt at se, at det er de fem højeste Klokker — og altsaa ogsaa de mindste — der er føjet til bagefter. Breitendich har, da det var ganske smaa Klokker, det drejede sig om, kunnet skaffe sig denne Forøgelse af Værket, som han vel har anset for ønskelig af musikalske Grunde, og maaske navnlig af Hensyn til Figurationsspillet, forholdsvis billigt.

Vor Frue Kirkes Sangværk maa med sine 41 Klokker anses for at have været et jævnt stort Spil, og det var i

hvert Fald det største, der indtil da havde eksisteret i Danmark. Sammenlignet med Udlandets berømte Værker var det derimod ikke særlig stort. Det navnkundige Værk i Gand, der vejer ialt over 30.000 Kilogram, omfatter f. Eks. 52 Klokker, spændende fra store G til firstreget c. Det gaar ikke højere op end Frue-Sangværket, men har til Gengæld saa meget des mere i Dybden; det er denne, der karakteriserer de virkelig store Klokkespil. Det eneste betydelige Klokke-Sangværk, der findes i vor Tids Danmark, det, der for en god halv Snes Aar siden fuldendtes i Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn²⁵⁾, har en Del flere Basklokker end Vor Frue Kirkes Sangværk havde; det strækker sig fra lille c til trestreget g, har ialt 45 Klokker og repræsenterer en samlet Malmvægt paa ialt 16.000 Kilogram. Det er ikke blot Danmarks, men ogsaa Nordens største Klokkespil.

Havde der ikke ligget en udtrykkelig kongelig Ordre til Grund for Sangværkets Overflytning fra Nikolaj til Frue Kirke, var det næppe nogensinde havnet her. Sangværkets ustandseligt klingrende Toner havde generet Kongen og vakt hans Mishag, men hvor meget mere har de saa ikke forstyrret paa Frue Plads, hvor mange Mennesker, Professorer og Studenter, hver eneste Dag havde Brug for Ro til at samle deres Tanker? Som Tiden gik, blev det endda værre og værre, flere og flere fik kgl. Dispensation til ved Familiehøjtider at lade Sangværket gaa i længere Tid end den fastsatte, og der var Dage, hvor Værket var i Gang bogstavelig talt fra Morgen til Aften. Man fandt sig i det paa Universitetet og knyede ikke; kun een oplod stiltfærdigt sin Røst, og det var Professor Ludvig Holberg.

25) Om dette, samt om Klokkespil og Klokkestøbning i Almindelighed, se P. S. Rung-Kellers Artikel: Om Klokkespil og Klokkestøbning (Dansk Kirkemusiker-Tidende, Sept. 1932).

I en af sine Epistler kommer han ind paa Sagen; han siger, i Forbindelse med en Bemærkning om, at han kommer saare lidt ud og intet oplever, følgende: „Alt hvad som jeg med Sikkerhed kand give Underretning om, er at give en Liste paa alle fornemme Liig, eftersom jeg boer ved det store Taarn, hvori Sang-Klokkerne hænge. Forgangen Torsdag blev begravet en Mand, om hvis Salighed Almuen her i Naboelauguet ingen Tvivl bær, efterdi Sang-Klokkerne ginge for ham udi fulde 4re Timer lige fra 2 til 6 Slet. Du vil vel sige, at jeg skriver dette for Skiæmt, ney: Jeg skriver det heller udi Vrede: Thi en saa langvarig Kimen kand nok bringe en studerende Person udaf Humeur, endskiøndt han er mindre delicat end jeg er“. — Mon en halv Times Kimen kunde ikke være nok? Mon man, for at bæere de Døde, bør just dræbe de Levende? En Siæl behøver ikke nær saa lang Tiid til Himmelen, som den agende Post til Roëskilde.“ Til Slut henstiller han, „om denne Kimen kunde ikke saaledes blive modereret, at Klokkerne en halv Time alleene skulde spille for Folk af Borgerstand og en fuld Time for Adelen eller Characteriserede Personer: Dog saaledes, at Kirken og Organisten derved ingen Afgang leed“.26) Om dette Udbrud var andet end et Lune, er ikke godt at sige; i hvert Fald havde Holberg tidligere givet Udtryk for en helt anden Mening: „Det Sangværk, som for nogle Aar siden er anlagt udi Kiøbenhavn, er et af de fuldkomneste udi Europa. At Indbyggerne udi Almindelighed finde mindre Behag derudi, end udi det gamle, som før Ildebranden var udi Hellig Geistes Taarn, er ikke Sangverkets Skyld, men saadant maa alleene tilskrives de flestes slette Øren“.27)

Hvordan det nu var eller ikke var, saa gik det hverken værre eller bedre end at Staden, da Holberg i Begyn-

26) Epistel 291.

27) Epistel 96.

delsen af Aaret 1754 var død og skulde begraves, maatte høre paa Sangværket adskillige Timer i den Anledning. Ved kgl. Reskript af 1. Februar 1754²⁸⁾ tillodes det nemlig, som Dispensation fra gældende Bestemmelser — foruden at Holbergs Kiste maatte prydes paa Laaget med en forsølvet Plade og at der maatte være 6 Heste for Ligvognen — at „Sang Klokkerne ved Liigbegiengelsen iade sig høre 2de Tiimer over den ellers tilladte Tiid“.

Sangværkets Anvendelse ved Bryllupper synes at være gaaet af Brug ret hurtigt efter dets Overflytning til Vor Frue Kirke: „Det spilles ikke uden ved Liig-Begiengelser, naar nogen det begierer og derfor betaler Kirken det, som er fastsat“.²⁹⁾ Til Ringning benyttedes det ikke; til dette Formaal havde Kirken seks af Kongen skændkede Ringeklokker, af hvilke den største, Kongens Klokke, „som ringes paa alle høye Fester, er usedvanlig stor og opfylder Luften med en Klang, som sielden høres“. Den var med sine 12.000 Punds Vægt (langt mere, end alle Sangværkets Klokker vejede tilsammen) og sine 2¼ Meter i Diameter uden Tvivl den største og dybeste Klokke, der nogensinde har runget ud over Danmarks Hovedstad. Men med Sangværket havde altsaa hverken den eller nogen anden af de seks Ringeklokker nogen Forbindelse; tværtimod — de to Kategorier Klokker var skarpt adskilt. Sangværkets Klokker var ophængt i Spiret, medens Ringeklokkerne sad i Klokkestole i selve det murede Taarns øverste Del.

Selv om Sangværket i sin Frue Kirke-Periode som nævnt fortrinsvis anvendtes ved Begravelser, saa skete det dog af og til, at det ogsaa klang i mere oplivende Anledninger. Vi ved bl. a., at det har været med til at forskønne en Del af de Fester indenfor Kongehuset, paa hvilke Perioden umiddelbart efter dets Overflyttelse til

28) Sjællandske Registre No. 36/1754.

29) Pontoppidans Danske Atlas, II, 122.

Stadens Hovedkirke var saa rig — som f. Eks. Dronning Caroline Mathildes Indtog i København den 8. November 1766. Det hedder i en samtidig Beskrivelse³⁰⁾ af den særlige Modtagelses-Ceremoni, der fandt Sted paa Gammel Torv: „Paa samme Tiid og Sted hørtes den angene-
meste Musik, som stødte sammen fra alle Kanter, nemlig Sang-Klokkerne fra Frue Taarn; Janitskar Musikken fra de Militaire, blæsende Instrumenter af Pauker og Trompettere fra Altanen paa Raadstuen; fra Borgercompagniets Musik, samt fra Gardens Pauker og Trompettere til Hest“. Det er jo et helt Klangorgie, der skildres i disse Linjer; Sangværket har vel næppe domineret det, men har dog ganske utvivlsomt dannet en solid, tonende Baggrund for alle de øvrige musikalske Udfoldelser.

Omtrent ved denne Tid blev der, under Paaberaabelse af en sikkert af Myndighederne ganske glemt Bestemmelse i det oprindelige Sangværks-Privilegium om, at Værket efter 30 Aars Forløb skulde tilfalde Nikolaj Kirke, gjort et Forsøg paa at faa det ført tilbage til denne, et Forsøg, der dog mislykkedes: „Kirkeværgerne for Nikolaj Kirke foredrager, at det i Frue Kirke værende Klokkespil, som er indrettet efter kgl. Tilladelse af Breitendich og Schumacher, og hvoraf Fordelen skulde tilfalde dem og deres Arvinger i 30 Aar, siden er blevet flyttet til Frue Kirketaarn, der har høstet Fordel deraf: men da de 30 Aar nu er udløbne, formener de, at Frue Kirke ej længere tilhører samme, og indstiller derfor, om ikke Nikolaj Kirkes Ret til Klokkespillet bør indtales“.³¹⁾ Magistraten kan ikke have været helt uenig i de fremførte Synspunkter; i det mindste sendte den Andragendet videre til Kongen. Henvendelsen var

30) Adresse-Avisen No. 167/1766.

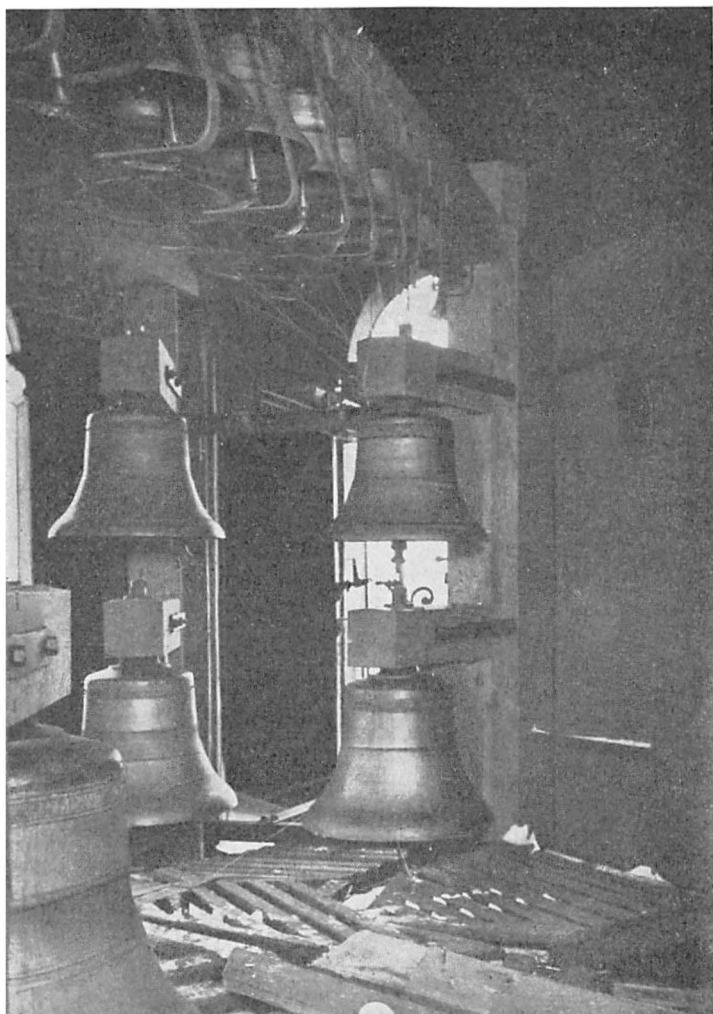
31) Københavns Magistrats Resolutions-Protokol 20. Maj 1767, her gengivet efter Personalhistorisk Tidsskrift, V R, 6. B., S. 32 f.

dog, som man kunde vente, resultatløs; Oversekretæren i Danske Kancelli svarede, at der intet kunde ændres i det bestaaende Forhold, og Frue Kirke beholdt altsaa Klokkespillet. Dettets Levetid forlængedes derved en halv Snes Aar. Var det i 1767 blevet flyttet tilbage til Nikolaj Kirke, vilde det være blevet tilintetgjort ved den store Ildebrand den 5.—6. Juni 1795. Nu reddedes det fra denne Katastrofe, men da Ulykken en god halv Snes Aar senere paany ramte København, var dets Dage talt. Det ødelagdes fuldstændigt ved Bombardementet 1807. Til det sidste blev det anvendt efter sin oprindelige Bestemmelse: til Forskønnelse af kirkelige Familiehøjtider, først og fremmest Begravelser.³²⁾

Vor Frue Kirkes Sangværk afløstes ikke, da det var sunket i Grus sammen det prægtige Spir, der havde været dets Hjemsted gennem mere end en Menneskealder, af noget nyt Klokkespil. Landet og Hovedstaden var blevet fattige, og paa en Luksus som et stort, kostbart Sangværk var det unyttigt at tænke; det kneb haardt nok med at skaffe Penge blot til den nødtørftige Genrejsning af de ødelagte Bygninger. Sangværket havde desuden næppe, som Tilfældet var og er f. Eks. i de hollandske Stæder, været et integrerende Led i Billedet af Byen, og hertil kom, at det sikkert ikke i egentlig Forstand savnedes, fordi den nye Tid, der fulgte efter den økonomiske Genrejsning, var mindre romantisk og først og fremmest vurderede Tingene paa Grundlag af den Nytte, de gjorde.

I vort Aarhundrede er yderligere Samfundslivet blevet saa stærkt pulserende og Trafikken paa vore Gader og Pladser saa larmende, at et Klokkespil ikke skulde synes at have mange Chancer for med sine mere eller mindre

³²⁾ Se Rasmus Nyerups Kjøbenhavns Beskrivelse (Kbh. 1800), S. 548.

Klokkespil (Vor Frelzers Kirke, Kbh.) med tilhørende mekaniske Træk. Man ser tydeligt Metaltraadene, hvorved Kneblerne i de enkelte Klokker sættes i Bevægelse. Traadene fører til Klaviaturet, der findes i et Rum længere nede i Taarnet.

sprøde Toner at gøre sig gældende. Der kom da ogsaa til at gaa lang Tid, før Klokkespil-Tanken atter dukkede op. Først ved Aarhundredskiftet fik København paany et Klokkespil: Raadhusets Kvarter- og Timeslag med tilhørende Vægtermelodi, der takket være elektrisk trukne Hamres haarde Slag virkelig formaar at trænge igennem og nu forlængst er blevet Byens tonende Vartegn. Men noget Sangværk i egentlig Forstand er Raadhusspillet med sine fem Klokker jo ikke. Paa et saadant kom København til at vente endnu en Menneskealder, til Vor Frelzers Kirke, takket være Borgeres og Bystyres Interesse og Offervilje, fik det Klokkespil, der allerede i mere end et Decennium har sendt sine klare Toner ud over Christianshavns ærværdige Hustage.

Nu, da Byen atter ejer et Klokkespil — det gode gamle Ord Klokke-Sangværk er desværre ikke i Kurs mere — og det har vist sig, at et saadant Værk paa dertil egnede Steder er af saa smuk og udmærket Virkning, at det kan „blive hele Staden til stor Zirath og fornøjelse“, som der stod i Breitendichs oprindelige Ansøgning, er Tanken for Alvor taget op, og det er en kendt Sag, hvorledes man netop fornylig har skabt Basis for en Genfremstilling efter Krigen af det berømte Sangværk i Helligaands-Kirkens Taarn;³³⁾ der har jo forøvrigt ogsaa været Planer fremme om at smykke Christiansborg Slots Spir med et Klokkespil af betydeligt Omfang.³⁴⁾ Ingen tænker vel paa at gøre København til en Klokkespillenes By; dertil er Hovedstaden for stor og alt for udstrakt, og dertil er dens Trafik for støjende. Men der kan paa den anden Side næppe herske Tvivl om, at navnlig den indre By med dens aftenstille Gader, dens mange større og mindre aabne Pladser og dens idylliske Kanaler er det ideelle Sted for Anbringelse af et eller flere store Klokkespil.

33) Berl. Tid. 29. Oktober 1944.

34) ibidem 23. Januar og 6. Februar 1944.

København vilde blive en virkelig Attraktion rigere, hvis det ved Hjælp af harmoniske Klokkesanges perlende Toner med Tiden kunde lykkes at tilvejebringe en klingende Udsmykning af blot en Del af de skønne Taarne, for hvilke Danmarks Hovedstad er blevet berømt.³⁵⁾

35) De citerede Arkivalier findes alle i Rigsarkivet, dog med Undtagelse af Københavns Magistrats Kopibøger og Resolutionsprotokoller for den behandlede Periode. Disse beror i Stadsarkivet, men er f. T. evakuerede.

TOPOGRAFI OG VIDENSKAB.

NOGLE BEMÆRKNINGER.

Af H. U. RÅMSING.

Dr. phil. *Eiler Nyström* gør i *Historisk Tidsskrift* (10. Rk. VI Bd., S. 499 ff.) under denne arrogante Titel Samtiden bekendt med sit Syn paa Topografien og paa Videnskaben. Han tager sit Udgangspunkt i Holbergs og Poul Møllers skæmtfulde topografiske Parodier, og derefter gennemgaar han vor topografiske Literatur med overlegen Tildeling af Klap eller Klaps, efter som den finder Naade for hans Øjne eller ikke. Dette er den tilfældige og ikke særlig flatterende Ramme, hvori Dr. Nyström har ønsket at placere Kritikken af min Bog *Københavns Historie og Topografi i Middelalderen*. Nyström skriver: „Vor Hovedstads ældste Historie er yderst vanskelig at finde frem i, selv de Tidsrum, der ligger nærmest efter Absalons Anlæg af sin Borg paa den nuværende Slotsholm, er paafaldende mørke og utilgængelige for Forskningen. Der har staaet stor Diskussion om dette Emne, hvori saa betydelige Forskere som A. D. Jørgensen, Heise og Oluf Nielsen deltog, men i Grunden kom der ikke noget ud af det — vi blev ikke meget klogere af den Holmgang“.

Endvidere skriver Nyström: „Generalmajor H. U. Ramsing er fulgt i Rosenkjærs Spor, og det er et fortjenstfuldt Arbejde, han har gjort.....

Alligevel er hans Værk som det nu foreligger blevet en Skuffelse. Havde han meddelt sine Resultater nogenlunde paa samme Maade som Rosenkjær, jævnt og lige-til, havde alting været godt, men han har villet skabe et Standardværk, der kunde staa til sene Tider og naa ud i vide Kredse. Ramsing er unægtelig ikke en Skribent,

der magter den vanskelige Opgave at puste Liv i et tørt og spredt Stof.....“.

Endvidere skriver Nystrøm: „Som den kritisk skolede Historiker Oluf Nielsen var indlod han sig kun paa hypotetiske Slutninger, hvor det var strengt nødvendigt, medens Ramsing i udstrakt Grad bygger paa Tilbageslutninger og Kombination. Og det er jo desværre saadan, at en lille Fejlslutning ofte drager andre med sig, og vokser i Omfang, naar den faar Lov til at forgrene sig og danne Grundlag for nye Udsyn.....“.

Endvidere: „Ramsing citerer kun ret sparsomt det literære Materiale, han holder sig næsten helt til Kildeværkerne og de foreliggende originale Diplomer — han bygger sin Skildring op selvstændig fra Bunden af.....“.

Endelig skriver Nystrøm: „[man undres] over Forfatterens Dristighed, f. Eks. i 3. Bind, hvor han identificerer samtlige 560 Gaarde og Byggepladser i Roskildes bispens Jordebog ca. 1370 med matrikulerede Ejendomme i Grundtaksten af 1689, saaledes at han i Dag er i Stand til ved Gade og Matrikulsnummer at paavise den Plet, hvor enhver sutor og sartor boede i 1370erne“.

Hvorfor blev de tre andre Historieforskeres Resultat saa ringe? Fordi de ikke beherskede Topografien, fordi de ikke kendte Arkivstoffet til Bunds. De kendte hverken Kystlinie eller Bygrænse og benyttede heller ikke Konsistoriums meget vigtige Arkiv, der ogsaa savnes i Københavns Diplomatarium.

Jeg har derimod udnyttet Konsistoriums Arkiv, navnlig Protokol Nr. 141 og Jordskyldslisterne for Universitetet, Kirkerne og Hospitalet. Derved er det lykkedes mig at lidfæste et stort Antal af Byens Gaarde og fastslaa deres Ejere helt tilbage til Reformationen og noget tidligere, og at stedfæste dem, saaledes at Byens Gader og Stræder Matrikelnummer efter Matrikelnummer faar deres gamle Befolkning. Derved er det ogsaa bleven muligt for mig at inddrage de middelalderlige Skøder, der navnlig findes i Rigsarkivets Samling af københavnske Gaarde, paa Pergament, og sluttelig Roskilde Biskops Jordebog, der for Københavns Vedkommende kan tidfæstes til 1377, paa fuldt betryggende Maade i Byens Topografi.

At diskutere Spørgsmaalet *Hammerstrup—Nyby yder-*

ligere med Nystrøm er vist ret ørkesløst, saa længe det ikke er gaaet op for ham, at den første var Torp fra Valby, den sidste fra Solbjerg. For Nystrøm er Topografi jo ikke Videnskab. Derfor forstaar han heller ikke, at *Gjeveaaen* ikke er min Konstruktion, men derimod en Indtegning paa Kortet af dens Løb saaledes, som jeg har fundet det i Terrainet.

Nystrøm gør Indvendinger mod Arkitekt Chas. Christensens og min Rekonstruktion af *St. Clemens Kirke*. Der er dog fundet mere end 3—4 Bulpæle af Kirken. Rester af nordre og søndre Langmur og Beliggenheden af Sideskibets søndre Langmur er ogsaa paavist, saaledes at Kirkens Grundplan i det væsentlige kan fastslaaes. Som tilnærmelsesvis Opstalt er den kendte Tegning fra 1536 benyttet.

Heller ikke den af de samme Forskere rekonstruerede *Absalons Borg* finder Naade for han strenge Kritikerøje. Den er dog kun et Forsøg paa at indtegne Borgen i Byens ældste Segl paa Byggepladsen indenfor Ringmuren med Benyttelse af den eneste bevarede Mur, den væltede Gavl-mur og med Hensyntagen til de fundne Søjlerester. Rekonstruktionen kan maaske foretages anderledes og bedre, men har jeg ikke begaaet større Synder, klarer jeg mig nok.

Nystrøm har lidt svært ved at finde ud af, hvorledes jeg skriver, og hvorledes jeg efter hans Mening bør skrive. Jeg bygger i udstrakt Grad paa Tilbageslutninger og Kombination, men jeg citerer ret sparsomt det litterære Materiale og holder mig næsten helt til Kildedstederne og de foreliggende originale Diplomer, jeg burde skrive som Rosenkjær jævnt og ligetil.

Rosenkjær er fortrinlig, naar han beskriver Fundene, men hans historiske Hypoteser er mildest talt uheldige. Han lader Absalon bygge Graabrødre Klosters Teglovne, lægger Røde Port ved „Aabenraa Søen“, som han selv har konstrueret af et Stykke Stadsgrav. Det er vel ikke den Slags Hypoteser, som Nystrøm ønsker genoplivet.

Til Slut kun dette: Jeg har aldrig paataget mig at skrive et Standardværk; jeg har tænkt at give den bedst mulige Fremstilling af Stoffet, saaledes som jeg saa det. Dette er vel enhver Forfatters Opgave.

SMAASTYKKER.

3. Hvad man talte om i København Januar—Februar 1785.

(Forts. af Smaastykker. 1.).

Hoffets og i sær Kronprindsens Amusements bestaar udi Tournerings Exercice, da han med en Deel af Adelen et par Timer om Morgenen i Ride Huuset bruger denne Fornøjelse og formodentlig bliver den engang offentlig, da det alt har været Folk tilladt at gaae ind paa Galleriet i Ridehuuset som Tilskuere. For Resten lever Folk i Kiøbenhavn som sædvanlig, Comedier savne aldrig Tilskuere, Baller, Redouter o. s. v. gaae stærk for sig. Clubbernes Antall forøges dagelig. Paa nærværende Tiid er den adelige Club den fornemste, den er oprettet af den Engelske Minister og bestaar meest af Adelsmænd og andre fornemme Folk, samt Kiøbmænd,¹⁾ men som icke der maae røge Toback. Det harmoniske Sælskab²⁾ er blandt Damerne meest agtet, da det giver hver Onsdag en god Concert og hver 14 Dage, et Ball.

For en Forandrings Skyld kan det vel ei skade, at slutte dette Blad med en Sælskabs Sang af Poeten Storm, som finder det ei ret, at man synger alt formeget om Krig

Februarii Politisk.

Saasnart Veiret tillader det, agter Prinds Carl af Hessen at forlade Hovedstaden, det er vist, men om han bliver bestandig borte, eller alleene for en kort Tiid, det kan man ey sige. Land Etaten haver lidt endeel Forandringer i denne Maaned og den har tilveiebragt mange bedrøvede. Alle de Officerer, om hvilke Regiments Chifferne have erklæret at de ei kunde udholde Strabadzer, have faaet deres Afskeder og Antallet paa dem skal gaae til henimod 120. En Capitain, som har Compagnie skal

1) „Den engelske Klub“s Medlemstal maatte ikke overstige 80.

2) Sædvanlig kaldet „Harmonien“, stiftet 1778, i en Aarrække den toneangivende Klub i Byen.

have 300 rd. Pension, en Premier Lieutenant 100 og en Second lieutenant 72 Rdr. Jeg har ei kundet faae Listen paa dem alle endnu, naar ieg faaer den, skal den blive sendt. Regimenterne skal forøges til 10 Compagnier og hver Compagnie til 150 Mand. Captainerne faae et Tillæg til Gagen 150 rd. Sergeanterne 4 Sk. og Corporalerne 2 Sk. daglig, hvilket skal begynde fra 2d. Marts dette Aar. Den gemeene Mand nyder vel ingen Tillæg, men skal herefter være befriet for at pudre sig og skal have herefter 3 Nætter frie fra at drage paa Vagt. Anstalt skal føyes til, at [de] kunne komme til at ligge i Cassernerne³⁾ og de som ei kunde komme til at ligge deri, skulde saaledes inqvarteres, at de kunde have et varmt Værelse om Vinteren. Foruden de ordentlige Casserner skal endnu Guld Huuset tiene dertil, da det der værende Klædemanufactur skal forfløttes til Blaae-Gaard uden for Nørre-Port. Orangerie Huuset ved Rosenborg Have bliver indrettet til Baraqver for Liv-Vagten, hvilket Corps herefter skal være mindre separeret end hidindtil fra den øvrige Armee.⁴⁾ Det skal udi Maneuvrer træde sammen med Grenadererne. Til 1ste May erholder dette Corps nye Mundering. Den gemeene Mands Klæde bliver ei finere end ved de andre Regimenter. Kiolen bliver rød med blaae Opslager og Sølv Rabatter og hviide Underklæder. Officerenes med broderede Sløyfer, Hatte med breede Tresser og en stoer Fiær. Husar Regimenterne blive forøgede i Størrelse, men mindre i Antal, hvorved foraarsages, at adskillige Officerer komme til at tiene udi ringere Poster end hidindtil, men skulde dog beholde deres havte Gage. For Resten skal enhver afskeediget Officer have Løfte om civil Befordring. —

Julius Clausen.

³⁾ I 1768 var den første Kaserne i København — Sølvgadens — færdig. Før den Tid og endnu længere efter var Soldaterne indkvarteret hos Borgerne.

⁴⁾ I 1785 foregik Hærværket i Rosenborg Have: Blomsterkvarteret omdannedes til Eksercerplads, og Laurbærhusene blev ombyggede til Kaserne for Livgarden.

Østergade Nr. 32. Skiltet med „Vildmanden“.

GAARDEN „VILDMANDEN“ PAA ØSTERGADE NR. 32 FRA 1377 TIL 1900.

Af CARL C. CHRISTENSEN.

I

Indtil Aar 1900 laa paa Hjørnet af Østergade og Christen Bernikovstræde en stor, alt andet end stætelig udsceende treetages Bygning med Kælderbutik, høj Stue samt Tagetage.

Dens Husnummer var Matr. Nr. 63 i Købmager Kvarter,¹⁾ og dens Gadenummer Østergade Nr. 32 og Christen Bernikovstræde Nr. 1. Langs dette Stræde strakte sig en lang Sidelænge med høj Stuetage, hvori fandtes en Del Butikker, desuden var der Lagerkælder, Salsetage og Tagetage.

¹⁾ De to tidligere Matr. Nr. var Nr. 45/1689 og Nr. 45/1756.

I Folkemunde kaldtes Ejendommen dels *Vildmanden*, dels *Thaliagaarden*. Det første Navn var efter det over Porten anbragte Stenskiit, paa hvilket til højre saas en siddende Vildmand med en Kølle i den ene Haand (lige- som Skjoldholderne i det danske Vaaben) og med den anden støttende sig til et Skjold med Frederik den Femtes Navneciffer. Til venstre saas to nøgne Børn, af hvilke det ene holdt et oprullet Dokument i Haanden. Skiltet, der gjorde et noget „paaklistret“ Indtryk, var indfattet i en Egetræsramme, som bar Spor af tidligere Forgyldning.²⁾

Det andet Navn, *Thaliagaarden*, skyldtes den i Side- længen mod Christen Bernikovstræde værende tarvelige Varieté *Thalia*, som havde taget Navn efter *Det drama- tiske Selskab Thalia*, der i Begyndelsen af det 19. Aar- hundrede havde haft Sæde i samme Ejendom.

Mod Østergade var i Ejendommens venstre Side en stor Port, paa hvis Stolper der endnu ved Nedbrydningen saas tydelige Spor af de der tidligere anbragte private Lygter.

Indenfor Porten laa den store Forgaard, hvis højre Side dannedes af Længen mod Christen Bernikovstræde, hvortil der var Udgang gennem en skummel Port. Vin- kelret paa Sidelængen laa en Bygning, hvor Opgangen til Varietéen *Thalia* var. Bag denne Bygning laa en lille Gaard, til hvilken der fra Forgaarden var Adgang gen- nem en Smøge.

I Forgaarden laa til venstre en lang Sidebygning, hvis Bagside dels vendte ind til Østergade Nr. 34 — der op- rindelig havde hørt til Nr. 32 —, dels til den gamle Ba- gergaard Nr. 36.

Fra Forgaarden førte en smal Mellemgård til Bag-

²⁾ Skiltet blev itubrukt ved Ejendommens Nedrivning i 1900; Nationalmuseet gjorde forgæves Forsøg paa at redde det.

Gaarden „Vildmanden“ Østergade Nr. 32 ved Aar 1898.

gaarden (i sin Tid Ejendommens store Have), hvor der bl. a. fandtes en Bygning med Dampdrejeri og en Bygning, indrettet til Kaffebrænderi. Bag dette laa den korte, snævre Børstenbindergade Antonistræde.³⁾

II

Til denne Gaard hørte i sin Tid et større Grundareal, der dels havde Façade mod Østergade, dels mod det lille snævre Antonistræde; Christen Bernikovstræde eksisterede nemlig ikke dengang, men er anlagt senere.

Paa Strædets senere Grund og tilstødende Areal mellem Østergade og Grønnegade laa Naboejendommen til *Vildmanden*, altsaa det senere Gade Nr. 30, der fra Aar 1447 tilhørte *Vor Frue Kirke*. Denne Grunds ældre Historie er skildret af General *H. U. Ramsing* i „*Christen Bernekovs Gaard og Christen Bernekovs Stræde*“,⁴⁾ og her oplyses bl. a., at dette Stræde blev en offentlig Gade den 10. Juli 1547, da den daværende Ejer af Grunden, Købmand *Marcus Reff*, fik sin Jordskyld nedsat fra 15 Mk. til 10 Mk. „mett saa skiell, att bien [d. v. s. Byen] skaall haffue ith friith strede ther igennum.“⁵⁾

I 1947 kan altsaa Christen Bernikovsgade holde 400 Aars Jubilæum.

Den vestlige Hjørnegrunds Historie — Gade Nr. 32 — kan føres over 500 Aar tilbage i Tiden, og jeg skylder General *H. U. Ramsing* min bedste Tak for den store Velvilje, han har vist mig ved at meddele mig Oplysninger om denne Grunds ældste Ejere indtil Udgangen af Aaret 1614.

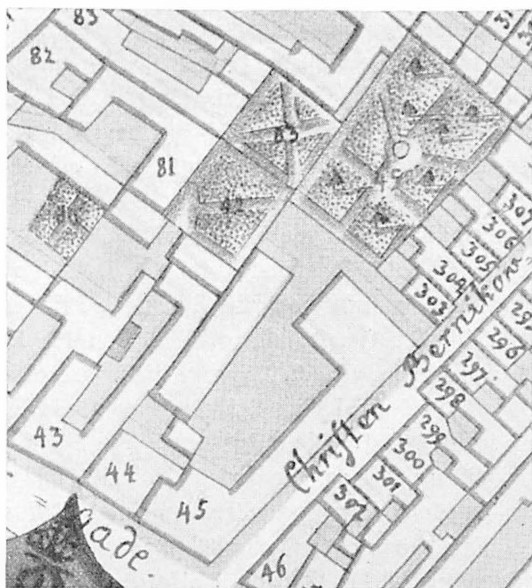
Den paagældende Grund kaldes i 1377 *Vor Frue Kir-*

3) I 1901 blev dette Navn ændret til Antonigade. — Om Strædet se Carl C. Christensen: *Fra Grønnegade-Kvarteret*, 1922, S. 12.

4) *Hist. Medd. om Kbhvn. I R. IV*, S. 154 o. flg.

5) *K. D. I*, S. 409 og 420.

kes Gaard,⁶⁾ ligeledes i 1447,⁷⁾ da der den 27. Marts udstedtes et Skøde paa den østlige Grund (det senere Gade Nr. 30 og Omgivelser), som angives at være beliggende „j sancti Nicolai sogn pa Østergade østen næst then gardh, som Oghe Jensson nw boor“.⁸⁾ Bemeldte Oghe

Gaarden „Vildmanden“ Matr. Nr. 45 og Naboejendommen Matr. Nr. 44. Udsnit af Chr. Geddes Kort over Købmager Kvarter 1757.

[d. v. s. Aage] Jensson boede altsaa til Leje i Gaarden Nr. 32.

Vest for sidstnævnte laa det senere Nr. 34, der i 1377 ejedes af en Mand ved Navn *Thoste*,⁹⁾ og den 6. Septem-

⁶⁾ K. D. I, Nr. 75: Fortegnelse over Grundene i København 1375—89.

⁷⁾ K. D. II, S. 82.

⁸⁾ K. D. II, S. 83.

⁹⁾ K. D. II, S. 846, Tillæg til Kapitlets Sjælemessebog.

ber 1452 anføres Gaarden at være en „sancti Nicolai kirkæ jordh oc grund liggendis i Køpenhaffn i sancti Nicolai sogn widh Østergade“, der da udlejedes til *Anders Truelsson* og Hustru *Ghørwer* for 3 lybske Mark aarlig.¹⁰⁾ Lejebrevet har senere Paategning om, at Gaarden ejedes af *Erik Podebusks* Enke Fru *Citzele Erik Podebusks*. Førstnævnte, der var Søn af Ejeren af Nr. 32, *Jørgen Podebusk* og dennes Hustru, *Ermegaard Bille Andersdatter*, blev ved Moderens Død i 1564 (hun var da Enke) Ejer og viedes den 9. Februar 1567 til *Citzele Oxe Johansdatter*. Det er enten Rigsraad *Erik Podebusk* til Bidstrup ved Randers, død 1573, eller hans Enke, der har sammenlagt de to Ejendomme Nr. 32 og 34.

Citzele Oxe beholdt Gaarden indtil sin Død den 23. Februar 1593, og da hun var død barnløs, krævede *Erik Podebusks* Moster, Jfr. *Ingeborg Bille*, den 19. Juli 1595 ved sin Fuldmægtig, *Gabriel Sparre* til Svanholm, Halvdelen af Erik Podebusks og Citzele Oxes Gods, i hvilket ogsaa var indbefattet Købstadgodset.¹¹⁾

Der hengik nu 7 Aar, og den 19. April 1602 anlagde *Predbjørn Gyldenstjerne* paa Jfr. *Ingeborg Billes* Vegne Sag imod Fru *Lisebeth Trolle* til Svanholm, afgangne *Gabriel Sparres* Enke. Under Rettergangen fremlagde hun sit Morgengavebrev af 22. Okt. 1574, hvorved hendes Mand havde givet sin kære Hustru *Lisebeth Trolle*, Hr. *Turri Trolles* Datter, sin Hovedgaard Svanholm samt alt sit Jordegods og Løsøre i Skaane og andetsteds.¹²⁾

Af Sagsanlægget fremgik, at dette ogsaa angik Gaarden paa Østergade (selv om der ikke nu vides noget om, med hvilken Adkomst *Gabriel Sparre* har besiddet den), thi af Københavns Bytings Skøde af 5. December

10) K. D. IV, S. 48—49.

11) Herredags Dombog 1595—98, Folio 52 b (Rigsark.).

12) Herredags Dombog 1602—08, Folio 89 (Rigsark.). Om Slægtsforholdene se Danmarks Adels Aarbog.

1614 ses, at *Johan Sparre* til Knabstrup som Fuldmægtig for sin Moster, Fru *Anna Trolle* til Helgerum og *Ericksta*, salig *Caroli de Mornays* Efterleverske i Sverrig,¹³⁾ skøder til „*Lennert Lenlin*, Snedker, Fuldmægtig for *Anders Pendswender* [d. v. s. *Bentzwinger*], Ko. Ms. Mestersvend paa Bremerholm, en Gaard paa Østergade, norden for Gaden, østen op til *Poul Kersten*, Pergamentsbereders Gaard¹⁴⁾ og vesten for Velbyrdig Sal. *Christen Bernekous*, saa og 10 Boder til Antonistræde, som hende efter hendes Søster sal. Fru *Lisebeth Throlde* [d. v. s. *Trolle*] arveligen er tilfalden, *Anders Pendswender* og Hustru *Kirstine Clausdatter* at nyde, etc.“

Ved Skødet af 5. December 1614 blev altsaa *Anders Pendswender*, eller rigtigere *Bentzwinger*, Ejer af Gaarden paa det vestlige Hjørne af Østergade og *Christen Bernikovstræde* samt 10 Smaahuse i Antonistræde, stødende umiddelbart op til Hovedgrundens store Baghave.

Bemeldte *Anders Bentzwinger* var den 4. Januar 1592 af Kongen blevet beskikket til Smed „vdi den stoerre smidtie paa holmen her for voert slott Kjøepnehauffn“.¹⁵⁾ Det var en overordnet Stilling, han var blevet sat til, thi i hans Beskikkelse anføres, at „handt skall och hauffue flittigt indtseende met smidesuennene vdi forskrefne voer smide, at altingest flitteligen och troeligen bliffuer gioert och arbeidet.“

Hans Pengeløn var sat til 150 Rdlr aarlig; men des-

¹³⁾ Anna Trolle, Datter af Ture Trolle og Magdalene Eriksdatter Gyldenstjerne, blev 1564 gift med den franskfødte Charles de Mornay, der var kommet til Sverrig, hvor han af Kongen, Gustav Vasa, blev betroet diplomatiske Hverv. Hos Erik XIV var han i stor Yndest, men konspirerede senere mod denne, flygtede og blev fanget, hvorefter han den 4. September 1574 henrettedes i Stockholm (Svenskt biogr. Handlexikon, 1906, II, S. 150).

¹⁴⁾ Denne var det senere Gade Nr. 36, Matr. Nr. 43/1689, Nr. 43/1756 og Nr. 61/1806.

¹⁵⁾ K. D. IV, S. 706—07.

uden fik han bl. a. hvert Aar udleveret Klæde til sit Tøj samt som „genannt“¹⁶⁾ 2 Okser, 6 Lam, 6 Gæs, 6 Svin, endvidere Smør, Sild, Bergfisk, Gryn, Rug etc. og hver Maaned 1 Tønde Øl.

Han døde den 13. December 1625, og Gaarden med tilhørende Grund og Huse gik da over til Sønnen, *Anders Andersen Bentzwinger*, efter hvis Død den 29. September 1637 dennes Enke *Anne* overtog Ejendommen, som hun synes at have beholdt indtil sin Død omkring 1659.

Det var ikke alene Østergadegaarden med Tilliggende, hendes Mand havde arvet efter sin Fader, thi denne ejede ogsaa en Have udenfor Nørreport. I Stadens Jordebog den 1. Maj 1620¹⁷⁾ nævnes den som „Mester Anders Pengsuender Ko. Ma. smed paa Bremmerholmb af for-dum Lauridtz Smeds haufue X β“.

Denne Have med de i samme værende Boder blev senere sløjftet og nedbrudt, og som Erstatning for samme gav Kongen ved Skøde af 19. Maj 1646¹⁸⁾ „Anne, afgangne mester *Anders Bentzwingers* effterleweske“ et Stykke Jord og Plads ved Møllebakken ved Østervold i Stedet for „hendis haffe [d. v. s. Have] och boder uden for Nørreport, som bleff nedbrut“.

Det nye Jordstykkets Beliggenhed var i Ny Kongensgade (d. v. s. Gothersgade), og dette udtrykkes i *Frederik den Tredies* Skøde af 4. November 1651¹⁹⁾ til *Hans Ribolt*²⁰⁾ paa et Jordstykke indenfor Fæstningen i den gamle Østervold ved Møllebakken: „nemblig i dend ny

16) „genannt“ var Løn i Naturalier.

17) K. D. I, S. 623.

18) K. D. III, S. 264.

19) K. D. III, S. 378.

20) I *Kjøbenhavns Borgere 1659*, ved E. Marquard anføres S. 127 som boende „Bag Volden“: Hans Ribolt, Herold. — „Bag Volden“ var den tidligere Gade langs den Del af daværende Østervold, hvor nu Gothersgade er.

Kongensgade 42 alne breed, paa dend eene side nest ved *Oluff Steenvinchels* vdviiste byggeplatz 69 allen langh, paa dend anden side imod *Anne* affgangen *Anders Bent Hvingers* effterleffuerske ochsaa 69 allen langh“.

Anders Bentzvinger og Hustru *Anne* synes kun at have efterladt sig 2 Døtre, der begge var gift ved Moderens Død. Den ene, *Dorothea Andersdatter*, var gift med Renteskriver *Rasmus Sørensen*, og dette Ægtepar arvede den allerstørste Del af Hjørnegrunden paa Østergade med Tilliggende.

Den anden Datter, *Margrethe Andersdatter*, var gift med Vognmester ved Arméen *Dirich Dreyer*, hvilke som Arvepart fik et firkantet Udsnit af Hjørnegrunden, nemlig det senere Gade Nr. 34 (Matr. Nr. 62/1806), hvis østlige Side og Bagside vendte mod Hovedgrunden. Det udskilte Stykke havde et Areal af $525\frac{7}{24}$ Kv. Al.²¹⁾

Ved det Mandtal, som i Anledning af Byens Belejring blev optaget af Rodemesteren over Købmager Kvarter den 8. Januar 1659,²²⁾ anføres *Diderich Dreyer* som boende paa Østergade, og der bemærkes, at han kunde stille 3 Mænd til Byens Forsvar.

Rasmus Sørensen og *Dorothea Andersdatter* var blevet viet i Oktober 1650, og det Bryllupsdigt, der i den Anledning efter Datidens Skik og Brug blev trykt, er bevaret.²³⁾ Det er paa 10 Kvartsider, af hvilke de 4 er et latinsk Digt og de 5 et dansk Digt. Den første Side er Titellbladet, og her anføres bl. a.: „In ... Nuptiarum festivitatem ... Dn. Erasmi Severini ... Dorotheæ, Viri Artificiosissimi ET integerrimi Dn. Andreaë Bintzuinger/Reg:

21) Den generale Opmaaling, Kbmng. Kvt. dav. Matr. Nr. 44 Østergade; opmaalt 22. Maj 1706 (Stadsark.).

22) Kjøbenhavns Borgere 1659, S. 64.

23) Kongl. Bibl. Jfr. „Bibliotheca Danica“ III, Sp. 1507—08.

Majest: quondam Archimechanici celeberrimi, Relictæ Filiæ ...²⁴⁾

Det danske Digt er meget slet, og i dette hedder det bl. a.:

Idag huad skier i denne By,
At Personer to sandrectelig
I Ecteskab begiffuer sig:
Rasmus er den gode Brudgom,
I Kierlighed huis der ledis om,
Hengiffuet sig en Pige skøn,
Dorothea dydig, danis oc kion,
Disse af Dyder yndelig,
Hinanden lig besyndelig,
Kierlighed saa befundit haar,
At disse to bliffve it paar.

I Mandtallet over Hovedskatten af 1660 anføres under Købmager Kvarter som boende paa Østergade:²⁵⁾

Rasmus Søffrensen och hans Hustrue	4 Rdlr.	„	Ort	„	β.
børn Sex	3	„	„	„	„
Drenge en	„	„	1	„	„
piger thoe	„	„	2	„	„
Dirich Dreiers Encke	1	„	„	„	„
børn fire	1	„	„	„	„

Det fremgaar af Grundtaksten, 1668,²⁶⁾ at der til *Rasmus Sørensens* Gaard hørte 2 Lejevaaninger til Øster-

²⁴⁾ I Oversættelse: „Ved Hr. Rasmus Sørensens Bryllupsfest [med] Dorothea, Datter af den meget kunstfærdige og meget retskafne Hr. Andreas Bentzinger, fordum Kongelig Majestæts berømte Overmekanikus“ [d.v.s. Smed].

²⁵⁾ Militaire Regnskaber IV d Nr. 40: Mandtalsregister paa den til Landkommissær Ove Juel indbetalte Hovedskat til Jul 1660 af Sjællands Stift (Rigsark.).

²⁶⁾ Stadsark.

gade og 1 mod Ejendommens Have, 3 Vaaninger til Christen Bernikovstræde samt 3 gamle Vaaninger i Antonistræde.

Ifølge samme Grundtakst havde „*Margrethe Sal. Dreyers*“ 2 Vaaninger til Østergade, 2 Vaaninger i Christen Bernikovstræde og 3 gamle Vaaninger i Antonistræde.

Af *Rasmus Sørensen* og *Dorothea Andersdatters* seks Børn ses kun et at have overlevet Forældrene, nemlig Datteren *Dorothea*, der ifølge Vielsesbrev af 28. Juli 1673²⁷⁾ blev viet til Slotsfogeden paa Rosenborg Slot *Andreas Madsen*; i 1681 blev denne Slotsforvalter sammesteds.²⁸⁾

I dette Ægteskab fødtes 5 Børn,²⁹⁾ der alle blev baaret til Daaben af Mormoderen *Dorothea Rasmus Sørensens*, medens Morfaderen stod Fadder til 2 af Børnene. Selve Kong *Christian den Femte* stod den 30. Marts 1676 Fadder til et af Børnene, en Dreng, der selvfølgelig fik Navnet *Christian*. Blandt Fadderne til et andet af Børnene var *Peder Griffenfelds* yngre Broder, *Albert Gyldensparre*.³⁰⁾

I 1681 døde *Andreas Madsen* og blev begravet 19. September i Trinitatis Kirkes smalle Mandsgang, søndre Gang, hvor han i 1679 havde erhvervet Gravsted.³¹⁾

P. Brock udtaler i sin Bog om Rosenborg³²⁾ Formodning om, at *Andreas Madsens Enke* skulde have heddet

27) Sjæll. Registre 1673—75, Folio 144, Nr. 183 (Rigsark.).

28) H. C. Roede: Fortegnelse over Hofetaten (Rigsark.).

29) Trinit. Kirkes Vielses- og Daabspr. 1660—92 (Landsark.).

30) *Albert Schumacher*, der var født 29. Januar 1642 i Kbhvn., blev adlet 1. Maj 1674 med Navnet *Gyldensparre*; død 28. Juni 1696.

31) To Bøger over begravne Lig i Trinitatis Kirke 1660—1823, Nr. 2 a, S. 60 (Stadsark.) — Trinitatis Kirkes Begravelsespr. 1679—1740 (Landsark.).

32) *P. Brock*: Historiske Efterretninger om Rosenborg, I, S. 124.

Karen og begrundet dette paa, at en „*Karen*, salig *Anders Madsen*“ forekommer 1685 i Rentekammerets Resolutionsprotokol som Pensionsnydende; men denne Antagelse er urigtig, thi dels hed Slotsforvalterens Enke *Dorothea*, og dels havde denne i 1685 paa 3die Aar været i nyt Ægteskab. Hun var nemlig i Henhold til kongelig Tilladelse af 24. Oktober 1682³³⁾ blevet viet den 1. November³⁴⁾ til *Andreas Madsens Efterfølger* som Slotsforvalter paa Rosenborg Slot *Hans Eilersen* eller rettere *Hans Ehlers Koch*. Vielsen fandt Sted i Østergadegaarden i Brudens Forældres Hjem.

Hans Ehlers Koch, der var født i Danzig 1631,³⁵⁾ var den 10. Juni 1675 blevet beskikket som Slotsfoged paa Københavns Slot,³⁶⁾ men blev ved *Andreas Madsens Død* udnævnt til Slotsforvalter paa Rosenborg Slot den 14. Januar 1682, at regne fra 1. Oktober 1681.³⁷⁾

To Aar efter sin Datters 2det Ægteskab døde Østergadegaardens Ejer, forhenværende Renteskriver *Rasmus Sørensen*, og blev begravet den 27. Oktober 1684 i sin murede Begravelse i Nikolaj Kirkes Middelgang Nr. 12,³⁸⁾ og hans Enke, *Dorothea Andersdatter*, blev da Eneejer af Gaarden.

Som foran bemærket hørte til samme nogle Lejevaaninger i Christen Bernikovstræde og Antonistræde; men da nogle af disse var baade gamle og forfaldne, rev hun dem ned og opførte nye i deres Sted, hvorfor hun ansøgte Kongen om i Henhold til Anordningerne at maatte faa Erstatning for dette Byggeforetagende.

³³⁾ Sjøell. Reg. 1681—82, Folio 653, Nr. 246 (Rigsark.).

³⁴⁾ Trinitatis Daab og Vielser 1660—92, Folio 17 b (Landsark.).

³⁵⁾ H. de Hofman: Fundatssamling I, 1755, S. 90.

³⁶⁾ Sjøell. Reg. 1673—75, Folio 630, Nr. 221 b (Rigsark.).

³⁷⁾ Embedsudnævnelser under Rentekammeret (Rigsark.).

³⁸⁾ Nikolaj Kirkes Begravelses Inventarium ca. 1600—1799 (Stadsark.).

Kongen tilskrev derfor under 7. December 1689³⁹⁾ „Kommissionen over Gaderne i Kiøbenhavn“, hvis Medlemmer da var den foran omtalte *Albert Gyldensparre*, *Rasmus Bartholin*, *Ole Romer*, *Claus Rasch* og *Hans Stampe*, om at lade takseren den Grund og Plads, „som Dorete afgangne Rasmus Sørensens her i Voris etc. Kiøbenhavn til gadens lighed og ziirlighed her samme steds haver mist, formedelst hun trende hendis gamble waaning, liggende ud til Anthonij og Christen Bernekoustrædet har ladet nedtage og tvende andre af nye j deris sted igien opsette, at hun derfor fuldkommen fornøyelighed kand skeep“.

Ved Opgørelsen den 5. Juli 1690⁴⁰⁾ udbetaltes hende „for huis hun af hendis eyendomsgrund og pladz formedelst den forandring med gaderne har mist 56 rixdlr. 10²/₃ sk.“.

Ti Aar senere døde hun og blev den 3. Februar 1700 nedsat i Familiegravstedet i Nikolaj Kirke.⁴¹⁾

Hendes eneste Arving var Datteren *Dorothea*, der sammen med sin Ægtefælle, Slotsforvalter *Hans Ehlers Koch*, overtog Østergadegaarden, men da Hans Koch havde Embedsbolig paa Rosenborg Slot, tog Ægteparret ikke Ophold i sin Ejendom.

Efter hvad Dr. P. Brock meddeler,⁴²⁾ opholdt *Christian den Femte* sig i sine sidste Leveaar meget paa Rosenborg, ofte ledsaget af et stort Følge, og Hans Koch og Hustru var da dem, der forestod Kongens og Følgets Bespising. I Regnskaberne anføres saaledes, at i 1696 udbetaltes Hans Kochs Hustru 500 Rdlr. og i 1699 240 Rdlr.

³⁹⁾ Sjøell. Tegn. XLVII, 217 (Rigsark.).

⁴⁰⁾ Sjøell. Tegn. XLVII, 381—83 (Rigsark.).

⁴¹⁾ Nikolaj Kirkes Begravelses Inventarium ca. 1600—1799, Folio 78 b (Stadsark.).

⁴²⁾ P. Brock: Rosenborg, I, S. 127.

Anders Bentzwingers og Rasmus Sørensens gamle Gadehus mod Østergade var imidlertid i Aarenes Løb blevet stærkt forfaldent, og *Hans Koch* besluttede derfor at nedrive det og opføre et nyt.

I den Anledning indsendte han i Oktober 1701⁴³⁾ et Andragende til *Frederik den Fjerde*, hvori han udtalte, at han paa Østergade ved Hjørnet af Christen Bernikovstræde ejede en gammel, forfalden Gaard, som han i førstkommende Foraar agtede at lade nedbryde og derefter opbygge en anden, grundmuret Bygning „Staden til Zirath“. Men da han ved denne Nedbrydning og Genopførelse vilde, i Henhold til Forordningerne, komme til at afgive af sin Grund ca. 4 Alen i Bredden til Christen Bernikovstrædes fornødne Udvidelse, ansøgte han Kongen om at maatte faa 12 Aars Skattefrihed, foruden hvad der efter Forordningen tilkom ham.

Efter indhentet Erklæring fra Magistraten bevilgede Kongen ham den 29. Oktober 1701 Frihed i 8 Aar for Grundskat og anden „deslige paalæg og besværing“, hvorefter *Hans Koch* gladelig nedrev det gamle Gadehus og opførte et nyt paa Grunden.

III

Der eksisterer intet Billede af denne Bygning, hverken i „*Hafnia Hodierna*“, „*Vitruvius*“ eller i Johannes Rachs og H. H. Eegbergs malede Københavnsbilleder fra 1748—50,⁴⁴⁾ ligesom der heller ikke fra Hans Kochs Tid findes bevaret nogen Vurderingsforretning til Prioriteteftretninger. Men da Københavns Brandforsikring var blevet stiftet, lod denne Ejendommen vurdere den 14. No-

⁴³⁾ Danske Kancellis Supplikprotokol 1701 C, Nr. 409 (Rigsark.). — Magistratens Kopibog 1701—07, S. 11 (Stadsark.). — Sjæll. Tegn. LIII 1701, Nr. 271, S. 206—07 (Rigsark.).

⁴⁴⁾ I Nationalmuseet. Jfr. Chr. Elling og Victor Hermansen: *Holbertidens København i Billeder fra Samtiden*, 1932.

vember 1731,⁴⁵⁾ og der er ringe Sandsynlighed for, at Ejendommens Udseende har forandret sig siden Opførelsen.

I denne Vurderingsforretning beskrives Gaarden saaledes:

Til Østergade var et Gadehus paa 5 grundmurede Fag, 2 Etager højt, grundmuret Kælder samt Kvist over 3 Fag; mod Christen Bernikovstræde var der 3 grundmurede Fag med staaende Gavl. Endvidere fandtes ud mod Strædet et Bindingsværks Sidehus paa 19 Fag, 2 Etager højt, grundmuret Kælder samt Kvist over 3 Fag. Ligeledes var mod Strædet en Lejevaaning paa 4 Fag, en Etage høj; denne Vaaning var særskilt matrikuleret som Nr. 248/1689.⁴⁶⁾

Inde i selve Gaardsrummet fandtes et Sidehus paa 20 Fag, en Etage højt med Kvist over 2 Fag, samt et grundmuret Tværhus, 8 Fag langt og 5 Fag bredt, en Etage højt. Endvidere en grundmuret Udbygning paa 1 Fag, en Etage høj med Kælder, samt et Bindingsværks Halvtags-hus paa 4 Fag, en Etage højt.

I Vurderingsforretningen findes ikke nævnet den store Have mod Husene i Antonistræde, ligesom der heller ikke anføres, at der fra Haven var Udkørsel gennem et Plankeværk mod Christen Bernikovstræde imellem den der-værende Sidelænge og Lejevaaningen.⁴⁷⁾

Tolv Aar senere, den 29. August 1743, vurderedes Ejendommen til Prioritetsefterretninger,⁴⁸⁾ og i denne Vur-

45) Brandassurancevurderinger, Kbmng. Kvt. Nr. 63, Police Nr. 645 (Landsark.).

46) I 1756 fik den nyt Nr. 203, men ved Matrikuleringen i 1806 var den indgaaet i Hovedgrunden og havde sammen med denne Nr. 63.

47) Jfr. Den generale Opmaaling, Kbmng. Kvt. Nr. 45/1756 og 203/1756 (Stadsark.).

48) Vurderingsforretninger Kbmng. Kvt. Matr. Nr. 63 (Stadsark.).

dering, som ellers er lig de foregaaende, nævnes, at der mod Østergade var en Indkørsel, at Forgaarden var brolagt, samt at Grundens bageste Del bestod af en stor Have, der gik bag Husene mod Christen Bernikovstræde og Antonistræde.⁴⁹⁾

Bygningen, som *Hans Koch* opførte, maa have været meget solid, thi i 1794 lod den daværende Ejer tilbygge to Etager, og denne Bygning blev først nedrevet ved Aar 1900; men den underste Etages Mure var da ogsaa 1¼ Alen tykke.

Kun kort Tid kom *Hans Koch* til at glæde sig over sit nyopførte Hus, thi i Juni 1703 døde han og blev den 25. s. M. nedsat i Familiegravstedet i Trinitatis Kirke.⁵⁰⁾

I Henhold til kongelig Tilladelse, dateret Jægersborg den 25. Juni s. A.,⁵¹⁾ blev han begravet om Aftenen, og der tilføjes i Tilladelsen: „saa maae og Liiget paa Gulvet for Choret i Kirken blive staaende, imcdens Præsentationen varer og Sang Klokkerne ved Liigbegiengelsen lader sig høre tu [5: to] timmer over den forordnede Tid“.

Efter Mandens Død tog Enken Ophold i Østergadegaarden, som i 1708⁵²⁾ tillige afgav Beboelse for „Obriste *Malsanus* over Fodgarden og *Otto Altevelt*, Wiintap. i Kield.“. Ejendommen kaldtes da „Hans Eilers Slotsforwalters Enckes Gaard“.

Aaret i Forvejen, den 9. April 1707, havde *Hans Kochs* Enke, „boende udi min hovedgaard ligende paa Øster-

49) Jfr. Den generale Opmaaling, Kbmng. Kvt. Matr. Nr. 45 (Stadsark.) og Chr. Geddes Kvarterkort for Kbmng. Kvt. (Stadsark. og Det kongl. Bibliotek).

50) Trinitatis Kirkes Begravelsespr. 1679—1740 (Landsark.). — Trinit. Kirke: 2 Bøger over begravede Lig 1660—1823, Nr. 2a, S. 60 (Stadsark.).

51) Sjæll. Reg. 1703—05, Folio 87, Nr. 106 (Rigsark.).

52) Indkvarteringsmandtal (Stadsark.).

gade“, udstedt en Panteobligation,⁵³⁾ lydende paa 2.000 Rdlr., til sin Svigersøn, Oberst og Vicekommandant i Kastellet *Andreas Francke*,⁵⁴⁾ der Tid efter anden havde forstrakt hende til „adskillige høye fornødne udgifter“; som Sikkerhed gav hun ham 2. Prioritets Panterrettighed i Ejendommen næst efter de til Amtsforvalter *J. F. Roede* paa 1. Prioritet staaende 4800 Rdlr.

Seks Aar senere solgte *Dorothea Hans Kochs* Ejendommen til *Andreas Francke* ifølge Købekontrakt af 31. Marts 1712 og Skøde af 3. April 1713;⁵⁵⁾ der blev ingen Salgssum noteret i Skødet. I Salget var ikke alene indbefattet Hovedgaarden og Vaaningerne med samtlige Kakkelovne, men tillige „hvis Meubler og betræk i een deel Logementer er og mig tilhørt samt alle breder, Skabe, Reoler, Hyller, laase og Dørre ..., tilligemed huis Træer, gevæxter og Andet i Hauven befindes, ...“.

Oberst *Andreas Francke* beboede ikke selv Ejendommen, og i Indkvarteringsmandtallet for 1717⁵⁶⁾ anføres dens Beboere: „Vice Commendantens Gaard behor Doctor *Johan Gottlieb Böttiger*, Justitsraad *Rachen*, Madame *Kock* [Slotsforvalterens Enke] med Datter; *Christen Jensen*, Bud ved Ladegaarden i Kielderen“.

⁵³⁾ Læst 18. April 1707, Kbhvn.s Bytings Obligpr. m. Pant i faste Ejend., S. 192 (Landsark.).

⁵⁴⁾ *Andreas Francke* blev Konduktør ved Fortifikationen 1682, Overkonduktør 1687, Afsked 16. Sept. 1689. Stadsmajor 7. Maj 1698, Vicekommandant og Oberstl. i Citadellet Frederikshavn 8. Marts 1701, Kommandant smstds. 15. Febr. 1723—14. Febr. 1724, da Eftermanden ansattes (Hirsch: Optegn. om danske og norske Officerer, Kgl. Bibl.).

⁵⁵⁾ Læst 24. Aug. 1716, Kbhvn.s Bytings Skødepr. 1716—18 Folio 169b (Landsark.). Oberst *Francke* har ogsaa ejet Nørregade Nr. 222 (nuv. Nr. 40), som han 24. Marts 1723 tilskødede Kongl. Mundkok *Ditlev Coppy* (Kbhvn.s Bytings Skødepr. Folio 321b (Landsark.).

⁵⁶⁾ Stadsark.

I Juni 1723 døde *Dorothea Koch* og blev begravet den 1. Juli i Trinitatis Kirke.⁵⁷⁾

Ifølge Indkvarteringsmandtallene fremgaar det, at der stadig boer Standspersoner i Ejendommen, og i 1722—24 ses saaledes, at Generalmajor *Juel* og Oberst *Haxthausen* har været blandt dens Lejere.

Efter Oberst Franckes Død overtog hans Svigersøn, daværende Ritmester ved Hestgarden *Henrich Esmann*⁵⁸⁾ i 1726 Østergadegaarden, og i de nærmest paafølgende Aar træffes blandt dens Beboere Københavns Kommandant Generalløjtnant Rigs greve *Georg Wilhelm von Hedwiger Sponeck* [Sponeck]⁵⁹⁾. I det efter Bybranden

57) Trinitatis Kirkes Begravelsespr. 1679—1740 (Landsark.).

58) Henrich Esmann havde været Kornet i Livregimentet til Hest i engelsk-hollandsk Sold i Brabant, blev Ritmester ved Hestgarden 19. Novbr. 1717, Sekondmajor 15. Marts 1728, Oberstlt. i Generalmaj. Brockenhus Rytrgmt. 2. April 1731, Amtmand i Brådsberg Amt i Norge 9. April 1731; var afgaaet (vist død) 28. Dec. 1744 (Hirsch: Optegnelser om danske og norske Officerer, Kongl. Bibl.).

59) Han, hvis oprindelige Efternavn var Hedwiger, var født 17. April 1672 i Schlesien; tjente mod Tyskerne ved de kejserlige Regimenter Schlick og Mömpelgard, gik senere i dansk Tjeneste, hvor han 1716 blev Generalløjtnant og Kammerherre. Blev 1720 Kommandant i København, hvor han døde 3. Septbr. 1740 og blev bisat i Garnisonskirke den 15. s. M. (Danmarks Adels Aarvog 1916, S. 477 — Garnisonskirkes Begravelsespr. i Byen 1706—1807, S. 349 (Landsark.)). —

Sammen med sin Søster, Anna Sabina Hedwiger, og sine to Brødre, Johann Christoph Hedwiger og Johann Rudolph Hedwiger, blev han ved et i Wien den 2. August 1701 udstedt Diplom optaget i Rigsrevestanden under Navnet Sponeck (Die gemeinsame Abstammung der gräflichen Häuser Sponeck und Coligny etc. af Kurt Erh. von Marchtaler, Stuttgart (Der Herold für Geschlechter-, Wappen- und Siegelkunde, Hefte 4 for 1940, S. 178—81)).

1728 optagne Mandtal⁶⁰⁾) anføres han som boende her med Hustru, 7 Børn, 10 Tjenestekarle og Drenges samt 7 Tjenestepiger.

Bemeldte Grev Sponneck har spillet en ret betydelig Rolle i Københavns Historie, men just ikke nogen flatterende, thi i sin Egenskab af Byens Kommandant laa han i stadig Strid baade med Magistraten og Byens Borgere, og der klagedes jævnlig over ham til Kongen.

Villads Christensen har givet en indgaaende Skildring af Grev Sponneck som Byens Kommandant⁶¹⁾, og han nævner denne som „en Stok-Militær af reneste Type“, der hele sit Liv igennem kun skrev „Tysk, dette endda ofte daarligt nok“. Men „han har været en flittig Mand, pligtopfyldende og ivrig i Tjenesten. — — — I de 20 Aar, han var Kommandant i København, eksisterede der ikke for ham andet end Københavns Fæstning, efter dens Tarv har alt øvrigt i Tilværelsen maattet indrette sig“.

Det var, medens Grev Sponneck boede paa Østergadegaarden, at Byens store Brand i 1728 fandt Sted, og det var under denne, at han lod Byportene lukke, saa Brandfolkene ikke kunde tage Vand fra de udenfor Voldene liggende Stadsgrave. Han var nemlig bange for, at Soldaterne skulde desertere under det store Virvar, saafremt Portene stod aabne.

Det, at Byens Kommandant boede paa Østergadegaarden, gav denne et vist Relief, ikke mindst ved de udenfor dens Port anbragte Skildvagter, der skuldrede, naar Kommandanten red ud eller ind.

Ejendommens Ejer, Major *Henrich Esmann*, var imid-

⁶⁰⁾ Kbhvn.s Huse og Indvaanere efter Branden 1728, S. 231.

⁶¹⁾ Villads Christensen: Kommandanten og Magistraten (Hist. Medd. om Kbhvn. 1. R., I, S. 489 o. fl.).

lertid kommet i Pengevanskeligheder, og bl. a. skyldte han Generalmajor *Hans Jacob Arnoldt*⁶²⁾ 4.800 Rdlr., for hvilke han den 22. November 1726 havde udstedt en Obligation med 1ste Prioritets Panteret i Ejendommen.⁶³⁾

Disse Penge kunde han ikke betale, og paa Begæring af General Arnoldt blev hans Ejendom stillet til offentlig Auktion den 23. Juni 1729, ved hvilken den blev tilslaaet „Borger og Brygger *Jørgen Jensen Lund*“, hvis Skøde udstedtes den 20. Juni 1732.⁶⁴⁾ Af Skødet ser man, at Ejendommens Indretning var som tidligere, dog med den Forskel, at der i den store Sidelænge til venstre i Gaarden var indrettet Stald for 11 Heste samt Remise for 3 Vogne.

Ved dette Salg gled Ejendommen bort fra *Anders Bentzwingers* Slægt, i hvis Besiddelse den havde været siden 1614, altsaa i 115 Aar.

Bemeldte *Jørgen Jensen Lund* ejede i Forvejen flere Ejendomme i Staden; saaledes havde han den 31. Oktober 1719 faaet tilskødet „*Kandestobergangen*“ i Fiolstræde (de senere Nr. 34 og 36) ved Auktion efter Justitsraad *Peter Worm*. Endvidere ejede han 2 Huse og 10 Vaaninger i Vingaardsstræde overfor St. Nikolaj Kirke, 2 Huse ved Søndervold ved Vartov med hosliggende 11 Vaaninger, et Hus i Christen Bernikovstræde overfor den nykøbte Østergadegaard samt 2 Huse i Klerkegade og 2 i Rosengade.

62) Det var denne, der laante den privilegerede Teaterleder Etienne Capion 7.000 Rdlr. (mod Pant i Privilegiet), som denne anvendte til Erhvervelse af den Grund mellem Lille Grønnegade (Ny Adelgade) og Gothersgade, hvor den første danske Skueplads indrettedes.

63) Læst 25. Novbr. 1726, Kbhvn.s Byt. Oblgpr. m. P. i f. Ej. 1725—26, Folio 1022b (Landsark.).

64) Læst 23. Juni 1732, Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1728—32, Folio 839 (Landsark.).

Østergadegaarden samt de ovennævnte Huse og Vaaninger med Undtagelse af „Kandestøbergangen“ stillede han ifølge Obligation af 11. Juni (læst 23. s. M.) 1732⁶⁵) som Sikkerhed for et Laan paa 4.000 Rdlr., der var blevet ham ydet af *Elisabeth* Sal. Justitsraad *Hans Justsens* Efterleverske. Af Obligationen fremgaar, at der i Østergadegaarden fandtes 11 Jernvindovne, hvoraf de 2 var „ziirede med Messingfødder“ og de 4 med Messingknapper; endvidere var der 2 Bilæggerovne samt en indmuret Bryggerkedel af Kobber paa ca. 3 Tønder.

I en halv Snes Aar var *Jørgen Jensen Lund* Ejer af Gaarden, som han ved Skøde af 2. August 1741⁶⁶) solgte for 6.000 Rdlr. Kurant til Brygger *Peder Bertelsen Rosengaard*.

Denne lod Ejendommen vurdere den 24. Februar 1745,⁶⁷) og af Vurderingsforretningen ses, at Hovedopgangen til Forbygningen var fra højre Side af Gaardspladsen, hvor der ad en høj Stentrappe⁶⁸) var Indgang til en Forhal, i hvilken der var anlagt en italiensk Trappe⁶⁹) til 2. Etage og Kvistetagen.

Af den i 1743 paalagte „Formue-, Kop-, Heste- og Karrosseskat“⁷⁰) ses, at Brygger Rosengaard havde 2 Karle og 2 Piger samt, at han holdt 2 Heste, 1 Karrosse og 1 Chaise. I hans Gaard boede da Justitsraad *Dauw*

⁶⁵) Kbhvn.s Bytings Obligationspr. m. Pant i f. Ejend., 2. Halvbind 13.2.1732—21.12.1732, Folio 876b (Landsark.).

⁶⁶) Læst 29. Jan. 1742, Kbhvn.s Bytings Skødepr. 1742—43, Folio 33 b (Landsark.).

⁶⁷) Vurderingsforretninger over Kbmng. Kvt. Matr. Nr. 63 (Stadsark.).

⁶⁸) Denne Indgang blev senere tilmuret og Stentrappen borttaget, hvorefter Hovedopgangen skete ad en bred Døraabning i Portrummet.

⁶⁹) En italiensk Trappe er en indvendig Trappe, modsat den udvendige, Svalegangen, og Trappetaarnet.

⁷⁰) Kbmng. Kvt. Matr. Nr. 45 (Stadsark. og Rigsark.).

med 2 Piger, 1 Tjener, 1 Kusk, 2 Heste og 1 Karrosse. I Kælderen boede Øltapper *Søren Nielsen*; endvidere logerede i Gaarden Kaptajn *Kutscherum* [Coucheron?] med sin Løjtnant samt *Friderich Poulsen Tange*, Skriverkarl hos Mønsterskriver Rasmussen.

Ifølge den foran omtalte Vurdering af 24.-2.-1745 var der i Ejendommens 1. Etage (Stueetagen) bl. a. 2 Stuer til Gaden med Vindovne samt et Sengekammer til Gaarden. I Ejendommens Hovedetage, 2. Etage (1. Sal), fandtes bl. a. en stor Sal til Gaden med Vindovn paa 4 Messingfodder.⁷¹⁾ Endvidere fandtes i Gaarden et Bryghus samt et heltags Bindingsværks Sidehus paa 18 Fag, en Etage højt, hvori var indrettet Staldrum og Vognremiser. Allerbagest paa den vidtstrakte Grund laa den store Have, der var afdelt i „Lystkorter“ (d.v.s. Lystkvarterer) med en Del unge Frugttræer.

I „Kiøbenhavnske Danske Post Tidender“ Nr. 73 den 12. September 1749 findes følgende Avertissement fra Brygger Rosengaard:

I den gaard paa Østergade og hiørnet af Christen Bernecovstrædet er stalddrum til 6 à 8 heste, vognremise til 2de vogne, samt kammer til kudsk og stald eller rideknegt til leye, liebhavere behage at adressere sig til Sr. Rosengaard, som boer i gaarden.

Da Rosengaard indrykkede dette Avertissement, var han ikke Ejer af Østergadegaarden, thi den 17. December 1744 havde han set sig nødsaget til at opgive sit Bo til Skiftebehandling.⁷²⁾

⁷¹⁾ Det var denne Etage, der i Størstedelen af det 19. Aarhundrede benyttedes til Restaurant.

⁷²⁾ Kbhvn.s Skiftekommissions Forseglingsspr. 1744—48, S. 9 (Landsark.).

Ved Registreringen af hans Bo noteredes, at en Del af Hovedbygningen mod Østergade var udlejet i møbleret Stand tilligemed Vognremise og Staldrum til Konferensraad *Løvenskiold*⁷³⁾ med Tjenerskab.

Ved den paafølgende Auktion blev Gaarden den 12. Februar 1746 tilslaaet Krudtmester paa Raadvaddams Krudtværk *David Rosen* (kaldes ogsaa Roosen og Rose), der den 22. Juni s. A.⁷⁴⁾ fik udstedt Skøde; Købesummen var 6,410 Rdlr., og der svaredes 1 Rdlr. 2 Mk. 4 Sk. i aarlig Jordskyld til Nikolaj Kirke.

Kun i 6 Aar beholdt *David Roosen* Ejendommen, som han ved Skøde af 17. Maj 1752⁷⁵⁾ solgte for 7.500 Rdlr. til Traktør *Johan Georg Egner*. Denne, der var født i Hohenlohe, havde fra 1743 til 1748 drevet den paa Gammel-mønt (Nr. 39) værende *Skræderkro*, der havde til Huse i Ejendommen *Stadt Breslau*,⁷⁶⁾ men da han blev opsagt her som Krofader, tog han 21. August 1747 Borgerskab som Værtshusholder⁷⁷⁾ og købte den 6. December 1749⁷⁸⁾ en Ejendom med stor Have paa Hjørnet af Overgaden neden Vandet, Lille Sophiegade og Lille Kongensgade⁷⁹⁾ paa Christianshavn, hvor han drev en større

73) Severin von Løvenskjold, der døde 1776, blev udnævnt til Konferensraad 31.7.1744 (Alphabetisk Register over alle Rangs Personers Navne fra 1730 og til Dato etc. tilligemed deres Giftermaale og Dødsfald, 2. Del (Rigsark.)).

74) Læst den 4. Juli; Kbhvn.s Bytings Skødepr. 1746—47, Folio 116 (Landsark.).

75) Læst 19. Juni, Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1752—53, Folio 101 (Landsark.).

76) Villads Christensen: *Skrædernes Laugshus paa Gammel-mønt* (Hist. Medd. om Kbhvn. 2. R., V, S. 270 f.).

77) Borgerskabsprotokollen (Stadsark.).

78) Læst 22. December, Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1748—49, Folio 500 (Landsark.).

79) I 1859 fik Lille Kongensgade og Store Kongensgade paa Chrvn. Navneforandring til Wildersgade.

Traktørvirksomhed, der senere som *Kierulffs Have* var et af Byens bedst kendte Forlystelsessteder.⁸⁰⁾

I Skødet til *Johan Georg Egner* er intet Særnavn anført paa Østergadegaarden, thi dens Navn *Vildmanden* er af langt senere Oprindelse. Derimod har en af dens Naboer et tilsyneladende Særnavn, nemlig *Sandfuchs Gaard*; i Egners Skøde angives nemlig hans nye Ejendom at ligge imellem denne Gaard og Tobaksspinder Weylches Hus i Christen Bernikovstræde, men denne Angivelse i Skødet er ikke helt korrekt, thi Egners Gaard, Matr. Nr. 45, stødte kun med sin vestre Sidebygning til *Sandfuchs Gaard*, Matr. 43, medens Egners Gadebygning stødte op til Matr. Nr. 44, det senere Gade Nr. 34.

Sandfuchs Gaard var i Virkeligheden intet Særnavn, thi den havde Navn efter sin tidligere Ejer, Kgl. Sø-kaptajn *Anthoni Sandfuchs*, der døde i 1741.⁸¹⁾

Da Egner havde overtaget sin nye Gaard, indsendte han til Kongen, *Frederik den Femte*, et Andragende, om der kunde forundes ham „Bevilling, at hand udi den af ham paa Østergade købte Gaard maa modtage alle fremmede og skikkelige Reysende“.

Det lykkedes ham at opnaa den attraaede Bevilling, og i denne, som er dateret Fredensborg Slot den 16. Juni

⁸⁰⁾ Om dette se Carl C. Christensen: *Kierulffs Have*, et forsvundet christianshavnsk Forlystelsessted (Hist. Medd. om Kbhvn. 2. R., V, S. 319). — Ejendommen er for længst sløjfet, og saavel dens Grund som Lille Sophiegade er nu en Del af Burmeister & Wains Areal.

⁸¹⁾ Om denne se Topsøe-Jensen og E. Marquard: *Officerer i den dansk-norske Sætat*, II, S. 436. — Han ejede for øvrigt to andre københavnske Ejendomme, der ligeledes kaldtes „*Sandfuchs Gaard*“, begge i Skt. Annæ Vester Kvt.; den ene var Adelgade Matr. Nr. 252 (senere Gade Nr. 78 & 80), den anden var Prinsensgade Matr. Nr. 323 (senere Gade Nr. 19 & 21).

1752,⁸²⁾ hedder det, at Gaarden „bequemmelig kand indrettes til Vertskabs Holdelse og commode Logementer for inden- og udenlandske Herskaber og Rejsende“. Ligeledes fik han Tilladelse til (hvad der vel for ham har været det vigtigste) „at holde aaben Viin Kielder med Viin Sal og selv forskrive Viin, uden at have med Viintapper-Lauget at bestille“.

Nu skulde man have troet, at Egner med et saadant Kort paa Haanden vilde have indrettet et Førsteklasses Herberg i den store Østergadegaard, hvor der baade var Staldplads, Vognremise og en stor Baghave, et Herberg, som kunde sige Sparto til de andre i Byen værende Herberger og bevirke, at Rejsende først og fremmest vilde søge til ham, naar de gæstede Hovedstaden.

Men det kom til at gaa anderledes; for Egner har det sandsynligvis kun været om at gøre, i Ly af det kongelige Privilegium at kunne forskrive sin Vin udenom Vinhandlerne, holde aaben Vinkælder samt benytte den store Have som Traktørhave med Beværtning og Keglespil.

Det viste sig imidlertid, at han havde regnet forkert; baade Vintapperlavet og Københavns Magistrat holdt Øje med ham for at paase, at han holdt sig sit Privilegium efterretteligt, ellers kunde han nemlig ikke, saaledes som Privilegiet hjemlede, blive fritaget for at svare Indkvarteringspenge til Stadens Kasse.

Da Magistraten havde faaet Syn for Sagn om, at Egner ikke respekterede Privilegiets Ordlyd, indsendte den en kombineret Klage til Kongen dels over de Reformerte, der havde „Indkvarterings Friheder“, dels over Traktør Egner, og udbad sig Majestætens Resolution om, hvorledes der skulde forholdes i den Anledning.⁸³⁾

⁸²⁾ Sjæll. Registre 1751—52, Folio 705 Nr. 237 (Rigsark.).

⁸³⁾ Sjæll. Tegn. 1753—54, Folio 1037, Nr. 334 (Rigsark.).

Magistratens Klage over Egner gik ud paa, at „Johan Georg Egner, der ejer den store betydelige Gaard paa Hjørnet af Østergade og Christenbernicovstræde, fik Frihed den 16. Juni 1752 imød at holde offentligt Herberge og Værtshus for Fremmede og Rejsende, men disse kan ikke faa Logementer hos ham. De underste Værelser samt Kælderen er nemlig bortlejet til Vinhandel, og i de øvrige holdes ordinair Spiisekvarter med Verts- og Spillehus og Keglebane“. Der bemærkedes tillige, at Byens Indvaanere ikke kunde besværes med at betale den anselige Indkvartering, som ellers vilde falde paa denne Gaard.

Egner havde altsaa slet ikke indrettet nogetsomhelst Herberg i sin Gaard.

Den kongelige Resolution, som er dateret Frederiksborg Slot den 19. Juli 1754, lød paa, at „naar Egners Gaard ikke rettelig og ene anvendes til det i Privilegiet foreskrevne Brug, kan den ikke nyde Privilegierne fuldkommen godt ud, men maa nøjes med Indkvarterings Frihed af et Par Hundrede Rigsdalers Grundtaxt; af Resten maa slige Privilegerede betale lige med deres Medborgere“.

Da Egner ikke kunde nyde Privilegiet fuldt ud paa anden Maade end ved at slaa ind paa Herbergering, og dette neppe har passet ham, besluttede han sig til at sælge Ejendommen, naar han kunde finde en Køber, der vilde give ham et antageligt Bud.

En saadan fandt han i Traktør *Christian Uttecht*, hvem han den 11. December 1756⁸⁴⁾ skødede Ejendommen for 12,000 Rdlr. Det anføres i Skødet, at der fandtes „en hauge Plads med derudj værende frugttrær,

84) Læst 20. Decbr., Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1756—58, Folio 254b (Landsark.). I Skødet kalder Egner sig „Borger og Indvaaner udi Store Hedinge“; i denne By døde han og blev begravet 16. Marts 1759 (St. Hedinge Kbg. 1748—1800, Landsark.).

lysthuse etc.“, samt at der var tildelt Ejendommen et kgl. Privilegium af 16. Juni 1752.

Den nye Ejer var ingen ukendt Mand i Hovedstaden, thi han ejede udenfor Østerport det kendte og søgte Traktørsted *Fiskerhuset*,⁸⁵⁾ det, som Jesper Oldfux sigter til, naar han i „Jacob von Tyboe“⁸⁶⁾ i „Fredsartiklerne“ foreslaar, at von Tyboe den ene Dag skal traktere begge Hærene i Fiskerhuset, og Magister Stygotius gøre det samme Dagen efter.

Samme Dag, som *Christian Uttecht* fik Skøde paa Østergadegaarden, udstedte han to Obligationer med Pant i Ejendommen; 1ste Prioritet til *Vajsenhuset* paa 8,000 Rdlr. og 2den Prioritet til Traktør *Hans Henrik Møller* paa 3,998 Rdlr.⁸⁷⁾ Det var altsaa hele Købesummen, Uttecht fik til Laans mod Pant i Ejendommen, men Traktør Møller fik en yderligere Sikkerhed, thi Uttecht gav ham tillige 1ste Prioritet i Ejendommens Husleje samt i dens ret betydelige Møbement. Af Specifikationens over dette ses, at der fandtes et Billard „med sit vedbørlige af Lampetter, Instrumenter etc.“; endvidere fandtes 48 Ruslæderstole, 6 forgyldte Læderstole, en Skænk med Glasdøre, et „indlagt og ægte forgyldt Skrivecontoir“⁸⁸⁾ med 2de Speilglas udi“, Spilleborde, store forgyldte Spejle med Marmorkonsoller m. m.

Tilsyneladende har der efter Datidens Begreber været elegant nok i Østergadegaarden, men Uttecht har neppe kunnet magte den pekuniært, thi allerede et halvt Aar

85) „Fiskerhuset“, som ikke maa forveksles med „Kongens Fiskerhus“, laa ved nuv. Classensgade tæt ved Strandboulevarden. Dets forrige Ejer var Traktør Lars Hansen, som den 30. Sept. 1748 havde skødet det til Christian Uttecht (læst 16. Dec. s. A., Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1748—49, Folio 228; Landsark.).

86) 5. Akt 8. Scene.

87) Kbhvn.s Byt. Oblgpr. m. P. i faste Ejend. 1756, henholdsvis Folie 743 og 744b (Landsark.).

88) D. v. s. Skrivebord.

efter Købet af Ejendommen maatte han mod 3die Prioritets Sikkerhed den 25. April 1757⁸⁰⁾ laane 700 Rdlr. af en Mand ved Navn *Jochum Frederik Buus*. I sin udstedte Obligation bemærker Uttecht, at han har en Rets-sag løbende med Traktør *Hans Henrik Møller* angaaende Købet af *Fiskerhuset* for 3,500 Rdlr., og naar denne Sag var gaaet i Orden, skulde Buus rykke op i Møllers Sted og faa 2den Prioritets Panteret i Østergadegaarden.

Men det kom ikke til at gaa, som Uttecht haabede og mente, thi Møller købte ikke *Fiskerhuset*, der da blev bortsolgt ved offentlig Auktion og den 11. Juni 1757 tilskødet Gartner *Christian E. Voigt* for 2,310 Rdlr.⁹⁰⁾

Det gik ikke heldigere med Østergadegaarden; Uttecht kunde ikke klare sine Forpligtelser, og ved offentlig Auktion den 23. September 1757 blev den tilslaaet 2den Prioritetshaver *Hans Henrik Møller* for 10,650 Rdlr. I Skødet, der er dateret 17. Juni 1759,⁹¹⁾ anføres bl. a., at der i Ejendommen findes 2 Stalde, 2 Vognremiser, 3 Skure med Staldrum, en Haveplads med Frugttræer, 2 Lysthuse og 2 Kaglebaner.

Traktør Møller kunde heller ikke magte Østergadegaarden, og da han efterhaanden var kommet i stor Gæld, indgav Prokurator *Egidius Ludvig Jacobsen* den 19. September 1760 paa hans Vegne Begæring til Skiftekommissionen om at tage Møllers Bo under Behandling.⁹²⁾

Under denne oplystes det,⁹³⁾ at Ejendommens Kælder ifølge Lejekontrakt af 3. April 1758 var udlejet som Vin-

80) Kbhvn.s Byt. Oblpr. m. P. i faste Ejend. 1757, Folio 161 (Landsark.).

90) Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1756—58, Folio 413 (Landsark.).

91) Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1759—60, Folio 65 (Landsark.).

92) Kbhvn.s Skiftekom. Forsegelpr. 1759—62, S. 356 (Landsark.).

93) H. H. Møllers Fallitbo fors. 19. Septbr. 1760, sluttet 26. Novbr. 1776, Konceptskifte 5 med Bilag (Landsark.).

kælder „i Henhold til kgl. Privilegium af 16.-6.-1752“ til Vinhandler *Corfitz Braëm*⁹⁴⁾ for en aarlig Leje af 230 Rdlr., medens Sidebygningen efter Lejekontrakt af 11. December 1759 var udlejet til *Ditlev Otto Coppie* til „et honet Traiteur og Vertshus Brug iflge kgl. allern. Privilegium af 16.-6.-1752“; den aarlige Leje var 250 Rdlr. Kammerherre Baron *C. F. von Knuth*⁹⁵⁾ havde ved Lejekontrakt af 23. Juni 1760 for Tidsrummet 1. Oktober—ult. December s. A. lejet Førstesalen i møbleret Stand samt Staldrum til 5 à 6 Heste og Vognremise til 2 Vogne, Loftsrum „till futteras“⁹⁶⁾ og 2 Portkamre for en Lejesum af 240 Rdlr.

Ejendommen blev nu stillet til Auktion den 8. Januar 1761 og ved denne tilslaaet Amtsforvalter *Malthe Bruun*⁹⁷⁾ for 10,100 Rdlr.; Skødet udstedtes den 15. Juni 1762.⁹⁸⁾

Da *Malthe Bruun* havde tiltraadt Ejendommen, nedrev han det gamle Sidehus til venstre i Gaarden mod Matr. Nr. 43 (den saakaldte „Sandfuchs Gaard“, det senere Gade Nr. 36), for i dets Sted at opføre et nyt.

Men ved Nedbrydningen viste det sig imidlertid, at Ejeren af Nr. 43, den saakaldte „Franske Bager“ *Johan*

94) Denne, der var født i Helsingør, fik Grossererborgerskab 29. Maj 1747 (Stadsark.).

95) Christian Frederik Knuth, Baron til Baroniet Christiansdal, døbt 5. Marts 1728 i Kbhvn., † 26. Dec. 1801 i Kbhvn. (Danmarks Adels Aarvog 1919, S. 534).

96) D.v.s. Furage.

97) Malthe Christian Bruun blev 12. Maj 1760 adjungeret Amtsforvalter over Kbhvn.s Amt og Forvalter over Frederiksdal og Dronninggaard Godser; † 18. Aug. 1766. Han var g. m. Else Cathrine Larsen, † 6. Nov. 1800 (Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660—1848, 1919).

98) Læst 28. Juni, Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1761—63, Folio 343b (Landsark.).

Friderich Martens,⁹⁹⁾ havde et gammelt Sidehus, der laa bag Malthe Bruuns nedbrudte Sidebygning, uden dog at støde direkte op til denne. Da Sidebygningen var jævnet med Jorden, viste det sig, at Martens Hus havde forskubbet sig saa meget, at det hang over $\frac{1}{2}$ Alen ud over Bruuns Grund, ligesom det havde en Del ulovlige Vinduer og Kikhuller.

Selvfølgelig følte *Matthe Bruun* sig brøsthøden over disse Forhold og sendte den 15. Juni 1761 en Klage til Magistraten,¹⁰⁰⁾ hvem han bad undersøge og vurdere den ham paaførte Skade. Ved Undersøgelsen mødte Stadsbygmester *Nicolai Banner Matthiesen* og Stadskonduktør *Peter Balle* samt 2 Haandværksmestre, og det konstateredes snart, at Martens Sidehus hældede $16\frac{1}{2}$ Tomme ind over Bruuns Grund, og at der var ikke færre end 9 ulovlige Vinduer, 2 Kikhuller og 1 Luge vendende ind mod Bruuns Ejendom.

Da det vilde blive temmelig bekosteligt for Fransk-bager Martens at nedrive sit Sidehus, enedes man om et Kompromis, saaledes at Bruun opførte sin nye Sidebygning umiddelbart op til Martens Hus, saa at dennes Lysninger derved tabtes, ligesom hver af Parterne skulde betale Halvdelen af Omkostningerne ved Vurderingen.

⁹⁹⁾ J. F. Martens (f. i Brandenburg, † i Kbhvn. 1775) havde 31. Okt. 1753 faaet tilskødet den paagældende Ejendom, som havde været indrettet til Brændevinsbrænderi. Her indrettede han et Bageri efer fransk Mønster. Indtil Ejendommens Nedrivning for en Del Aar siden fandtes paa Façaden mod Østergade et indmuret stort Relief, forestillende en Bager i Festdragt, med Kaarde ved Siden, holdende en kronet Kringle i sin fremstrakte højre Haand. Relieffet findes nu indmuret mod Gaardsiden af den nyopførte Gaard; det er for øvrigt gengivet i Aage Jørgensen, H. Matthiessen og Villads Christensens Gamle københavnske Skilte og Bomærker, 1919, Tavle III.

¹⁰⁰⁾ Vurderinger, Kbmng. Kvt. Mtr. Nr. 63 (Stadsark.).

Ved Udskrivelsen af Ekstraskatten i 1762 boede i Ejendommen¹⁰¹⁾ den førømtalte Traktør *Ditlev Otto Coppie*, der paa Ejerens Vegne havde Opsyn med Gaarden; i Kælderen boede foran omtalte Vinhandler *Corfitz Braëm*; endvidere var Beboerne en Rentier fra Vestindien *Johan Wilhelm Schoppen* med Familie og Tyende, hvoriblandt en Negerinde ved Navn *Christiane*. Som Logerende (altsaa hos Traktør Coppie) anføres Købmand *Christian Götte* fra Kurland samt Købmand *Nikolaj Adler Poulsen* fra Norge.

Nogle Aar senere, den 18. August 1766, døde *Malthe Bruun*,¹⁰²⁾ og hans Enke, *Else Cathrine Larsen*, solgte da Ejendommen den 11. December 1769¹⁰³⁾ til Grosse-
rerne *Mathias Petersen & Daniel Henrich Willich* for 20,000 Rdlr.; førstnævnte udtraadte dog snart af Ejer-
skabet, og den 18. Maj 1772 tinglæstes, at D. H. Willich var Eneejer.¹⁰⁴⁾

Det synes, som om en Del af Østergadegaarden stadig er blevet anvendt til Herbergergaard eller Gæstgiver-
gaard, thi i „Adresseavisen“ den 27. Maj 1772 averterede
saaledes Billardholder *Hans Peter Frøde*,¹⁰⁵⁾ at han var
indflyttet i Gaarden Nr. 45 paa Østergade, hvor han
havde „bequemme Leiligheder til at imodtage fremmede
Reisende, og de hos mig kan blive forsynede med Logie,
Spiisning, Stalderom og Vognremiser“; den 29. Juli s. A.

101) Ekstraskatten 1762, Kbmng. Kvt. Nr. 45 paa Østergade (Rigsark.).

102) Malthe Bruun ejede ogsaa *Store Kro* og *Kroen Holland* i Lyngby.

103) Læst 18. s. M., Kbhvn.s Byt. Skødepr. 1767—69, Folio 657h (Landsark.).

104) Gamle Matrikul Register, Kbmng. Kvt. Nr. 45 paa Østergade (Landsark.).

105) H. P. Frøde, f. i Helsingør, fik 30. Nov. 1771 Borgerskab som Billardholder i Kbhvn. (Stadsark.).

avertorer han at være „indflyttet i den Kongelige privilegerede Giestgiver Gaard Nr. 45 paa Hjørnet af Østergade og Christenbernikovstræde“. Men det viste sig ikke at kunne gaa for ham, og allerede den 4. Januar 1773 averteredes i „Adresseavisen“ hele Forhuset med eller uden Staldrum til Leje, og den 21. April s. A. averteredes Vinkælderer til Leje. Dette gentoges i et Avertissement den 1. Juli med Bemærkning om, at Kælderer „efter Kongl. allernaadigste Privilegium kan bruges til aaben Viinkielder eller Urtebod“.

Som Herbergergaard blev Ejendommen ikke regnet af *Hans Holck*, der i sit „Haandlexicon“, som udkom i 1777, slet ikke nævner Østergadegaarden blandt „Herberger- og Giestgiverhuse for Tilreysinde“.¹⁰⁶⁾

Lejerne i Ejendommen vekslede hurtigt til liden Baade for Husværten, der til sidst besluttede sig til at sælge, og ved Skøde af 11. Juni 1783¹⁰⁷⁾ købte Vinhandler *Joseph Rose*¹⁰⁸⁾ Ejendommen for 20,000 Rdlr.

Ved Folketællingen 1. Juli 1787¹⁰⁹⁾ anføres blandt Beboerne: i Kælderer Vinhandler *Joseph Rose* og i Etagerne Generalkrigskommissær *Engelbreth Hesselberg*, Hoforganist *Hans H. Zielcke*,¹¹⁰⁾ Regimentsfeltkærer *Christian Hartvig* og Bogholder *Ioost v. Aller*.

Knapt 5 Aar ejede Vinhandler Rose Gaarden; da døde

106) Hans Holck: Fremmedes og Reysendes Haand-Lexicon i Kiøbenhavn eller Anviisning for de til Kiøbenhavn Ankommende og derfra Bortreysende, 1777, S. 5.

107) Læst 16. s. M.: Hof- & Stdsr. Skødepr. 1783—84, S. 278 (Landsark.).

108) Født i Kbhvn. ca. 1742, fik 19. Dec. 1774 Vintapperborgerkab i Kbhvn. (Stadsark.). Han var gift med Maria Jacobe Lamberg.

109) Kbmng. Kvt. Matr. Nr. 45 (Rigsark.).

110) H. H. Zielcke (1741—1802), Komponist, Fløjtenist i Kapellet, Hof- og Statsorganist.

han, 46 Aar gammel, den 17. Februar 1788,¹¹¹⁾ og Østergadegaarden kom atter under Hammeren.

Ved Auktion den 6. Februar 1789 tilsloges den Købmand *J. A. Bindseil* for 20,001 Rdlr.

Skødet udstedtes den 29. Maj s. A.,¹¹²⁾ og Købesummen likvideredes paa den Maade, at Bindseil den 5. Juni¹¹³⁾ udstedte en 1. Prioritet paa 17,500 Rdlr. à 4 % til Grosserer *D. H. Willich* og den 20. Juni¹¹⁴⁾ en 2. Prioritet paa 2,000 Rdlr. à 4 % til Grosserer *Peder Christian Vette*. Bindseil har altsaa, foruden Omkostningerne, kun udbetalt 501 Rdlr. kontant paa den store Ejendom, der i Københavns Brandforsikring var assureret for 20,000 Rdlr. I samfulde 108 Aar var Østergadeejendommen, fra 1789 til 1897, i Slægten Bindseils Besiddelse.

IV

Den nye Ejer, *Johann Christoph August Bindseil*, var født i Eisleben (Lutherstadt) den 23. August 1750¹¹⁵⁾ som Søn af Sort- og Skønfarver *Johann Ehrenfried Bindseil* og Hustru *Clara Lucia Weber*.

Omkring 1780 maa *J. A. Bindseil* være kommet til Kø-

111) Nikolaj K. Begravelsespr. — Forsegl. Pr. 1788 Kl. 4 Ltr. B. S. 336 (Landsark.).

112) Hof- og Stadsr. Skødepr. 1786—89, S. 716 (Landsark.).

113) Obligatpr. m. Pant i faste Ej. 1788—89, S. 365 (Landsark.).

114) do. S. 517.

115) Petri-Paulli Kirchenbuch (Eisleben). — Som moderløs var han 11. April 1761 blevet optaget i „Franckes Stiftung“ (Vajsenhuset) i Halle a/d Saale i 7. Kl. (Album Scholarii 1756—67, Vajsenhusets Arkiv i Halle). Efter Konfirmationen kom han i Lære hos en Kirurg og Barber, men hvor eller hos hvem, vides ikke. Om hans Færden indtil 1773 ved man intet, men fra nævnte Aar til 1775 var han Kirurg paa den danske Fregat „Friheden“ (Rhedere: William Chippendale & Selby), hvormed han gjorde Rejser til Vestindien (Kay Larsen: Dansk-vestindiske og guineiske Per-

benhavn, hvor han den 10. Juni 1782¹¹⁶⁾ af Mad. *Anna Sophia*, Urtekræmmer *Vitus Berings* Enke, købte dennes Hus i Fortunstræde Nr. 239.¹¹⁷⁾ I Skødet kaldes han „Obermester [d.v.s. Overskibskirurg] ved det Asiatiske Compagnies Skibe“, men som Kirurg og Barber har han ikke virket i Ejendommen, thi han opgav dette Haandværk. Han blev nemlig Forretningsmand, fortsatte (uden Borgerskab) sin Forgængers Urtekramhandel og handlede med Sukker, Kaffe, Rom etc. og navnlig The; i Vejviseren for 1784 anføres han som „Bentzeil, A. I., Theehandler, Fortunstræde 239“, hvorimod han i 1787 kaldes Købmand.

Til trods for, at han nu var blevet Thehandler og Købmand, har han dog endnu en Gang virket i sin Profession, Kirurgien, og det var, da han blev tilkaldt for at betjene „Nummerant ved Banqven“ *Simon Ferslew* ved dennes Død den 15. April 1785.¹¹⁸⁾

sonalia og Data, Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Nr. 3240 — 4to). Senere siges det, at han har sejlet med Asiatisk Compagnis Skibe, men i dettes Bøger (Rigsark.) findes hans Navn ikke, hverken i Rullebøgerne eller Personalefortegnelsen. Nogen dansk Tentamen har han ikke aflagt, saavidt man kan se.

Slægten Bindseil stammer efter al Sandsynlighed fra den lille By Elbingerode i Harzén, og nogle af Slægten har derfra slaæet sig ned i Wernigerode, fra hvilken By Eisleben-Slægten har sit Udspring. Det ældste, der vides om Slægten, har nærværende Forfatter fundet i Das Bürgerbuch der Stadt Wernigerode von 1563 bis 1623, Band I (Raadhusarkivet i Wernigerode), hvor der S. 552 for den 19. December 1607 anføres „Barhert Bindseil von Elbingerode bürtig, hat die Bürgerschaft qvit gemacht.“

116) Læst 23. Decbr., Hof- og Stdsrt. Skødepr. 1782—84, Pag. 128 (Landsark.).

117) Ejendommen var visnok den mindste i Kbhvn., thi dens Fladeindhold var kun 102²³/₂₄ Kv. Al. (Den generale Opmaaling, Øster Kvt., Stadsark.).

118) *Anna Levin: Ferslew-Slægten fra Skagen*, S. 108; tr. s. Mskp. 1927.

Samme Aar solgte han Ejendommen og flyttede som Købmand til Nyhavn Nr. 9 (nuv. Nr. 17), hvor han den 1. Juni 1787 holdt Bryllup¹¹⁹⁾ med Jfr. *Anna Rosalic Dorothea Mentz*.¹²⁰⁾

Kort Tid efter at han havde købt Østergadegaarden, fik han den 20. Juli 1789 Borgerskab som Grosserer;¹²¹⁾ hans Andragende herom var anbefalet af Grosserer-societetets Formand *Chr. Hansen*, der bl. a. udtalte, at Bindseil havde „købt sig en anselig Gaard med Privilegie“ samt bevist at eje Skibspart.¹²²⁾

Da Bindseil havde købt Ejendommen, indrykkede han den 21. August 1789 i „Adresseavisen“ et længere Avertissement, hvori han meddelte om sit Ejendoms køb, at der hertil „er henlagt kgl. allern. Privilegium, som tillader dens Eyere at drive Handel med Viin, samt at holde aaben Viinkielder, naar Gaarden enten ganske eller for en Deel indrettes og bruges til Reysendes Indlogering og Beværtning; saa giver jeg mig i den Anledning herved den Ære at bekiendtgjøre, at der ikke allene i fornævnte min Gaard (herefter *Vildmanden*¹²³⁾ kaldet) fra nestkommende 1. September Maaned og herefter fremdeles modtages og indlogeres honette Reysende“. Disse kunde blive beværtet med „Spise og Drikke for en billig Betaling“; endvidere bemærkede Bindseil, at han sammesteds fra ovenanførte Tid ligeledes holder aaben Vinkælder,

¹¹⁹⁾ Nikolaj K. Kopulatpr. (Landsark.).

¹²⁰⁾ Hun var døbt 17. Jan. 1762 paa Fredbg. som D. af Bager Henrik Mentz og Anna Dorthea Græntzner (Fredbg. Kbg., Landsark.).

¹²¹⁾ I Borgerskabsprotokollen (Stadsark.) anføres hans Fødested som Leipzig, men dette er, som foran meddelt, urigtigt.

¹²²⁾ Borgerskabsprotokollen med tilhørende Bilag, blandt hvilke findes hans originale Borgerbrev, som blev tilbageleveret 19. Maj 1825 af hans Enke (Stadsark.).

¹²³⁾ fremhævet af nærv. Forf.

samt at der udsælges „Wiine og Brændeviine i store og smaa Partier“.

Ved dette Avertissement er det, at Navnet *Vildmanden* som Betegnelse for Østergadegaarden første Gang dukker op. Intetsteds har den tidligere været anført med Særnavn, hverken i Skøder, Obligationer, Vurderinger, Matrikulregistret, Avertissementer eller i Omtale.

Det over Porten værende Stenskiit nævnes overhovedet ikke inden J. A. Bindseils Tid;¹²⁴⁾ men da det er forsynet med Frederik den Femtes Navnetræk, er der Sandsynlighed for, at det kan være opsat af Traktør Egner, hvad ogsaa dets Stil tyder paa. Men hvis det skyldes denne, forstaar man ikke, hvorfor han da ikke har ladet Ejendommen kalde *Vildmanden* i Analogi med *Store Lækkerbischen* paa Amagertorv og *Den gyldne Fortun* i Gaden Ved Stranden. Der er dog intet, der tyder paa, at Gaarden inden Bindseils Tid har haft noget Særnavn, og Bindseil anfører udtrykkelig i sit Aabnings-avertissement i „Adresseavisen“ om Gaarden: „*herefter Vildmanden kaldet*“; den kan altsaa neppe have heddet det før.

Som Betegnelse for en københavnsk Ejendom har Navnet *Vildmanden* tidligere været kendt, og i det 17. Aarhundrede fandtes saaledes i Skindergade Huset *Vildmanden* eller *Den forgyldte Vildmand*.¹²⁵⁾

I Gaden Ved Stranden anføres som boende i 1683 en

¹²⁴⁾ Den eneste Gang, Skiltet nævnes i et Dokument, er i en Vurdering af 2. Januar 1863, hvor der anføres: „over Porten et Vaaben“ (Brandassurancevurderinger, Kbm. Kvt. Matr. Nr. 63 (Landsark.)).

¹²⁵⁾ I Frue Kirkebog 1657—78 (Landsark.) nævnes den 28. Marts 1678 blandt Fadderne ved en Daab „Niels Jensen i Vildmanden i Skindergade“. — Vinhandlerne beklagede sig i 1710 over, at der var 27 uden for Lavet, og blandt disse fandtes „Værten i det forgyldte Vildmands Skilt i Skindergade“ (O. Nielsen: Kbhvn.s Historie VI, S. 80).

Mand „Niels Nielsen i *Vildmanden* ved Stranden“, ligesom her i 1705 nævnes „Værten og Værtinden i *Vildmanden*“.¹²⁶⁾

Den 27. Juli 1789 tilskrev *J. A. Bindseil* Magistraten¹²⁷⁾ om i Henhold til Ejendommens Privilegium at maatte blive fritaget „for alt Indqvartering, samt Byens Bestillinger og Onera“, da han „med megen Bekostning har ladet“ sin Gaard „indrette til en Tracteer og Herbergegaard for Reysende“, samt at han var berettiget til „at drive Vinhandel og holde aaben Viin Kielder“; denne Skrivelse blev af Magistraten videresendt til Indkvarteringskommissionen.

Da det imidlertid viste sig, at Bindseil ikke overholdt Privilegiet eller holdt Herbergerhus for Rejsende, men nøjedes med at drive Vinhandel med aaben Vinkælder samt ved en Traktør at drive Spisehus, rørte Vintapperlavet paa sig. Ved dettes Samlingsmøde den 12. November 1789 bekendtgjordes saaledes en Skrivelse fra Bindseil, der meddelte, at hans Gaard skulde blive indrettet til Herberger- og Traktørhus fra førstkommende Paaske.¹²⁸⁾

Dette skete dog ikke, og Lavet indsendte derfor den 14. Maj 1790 til Politimester *J. T. Flindt* en alvorlig Klage over Bindseil.¹²⁹⁾

I Klagen hedder det bl. a., at Bindseil i Brev af 29. April s. A. til Lavet har meddelt, at han først til næst-

¹²⁶⁾ K. D. V, S. 799: „Politimester Ole Rømers Indberetninger til Kongen 9.—16. Aug. 1705.“ — K. D. VII, S. 55, hvor der anføres, at „Niels Nielsen i *Vildmanden* ved Stranden har faaet Bestalling som Ligbærer.“

¹²⁷⁾ Magistratens Kopibog 1789 B, Pr. Nr. 26, Sag Nr. 421 — Magistratens Resolpr. 13. Juli 1789—23. Aug. 1790, S. 31 (Stadsark.).

¹²⁸⁾ Vinhandler- og Fassbinderlavets Forhandlingspr. 1750—1826, Folio 258b (Stadsark.).

¹²⁹⁾ Vinhandler- og Fassbinderlavets Kopibog 1753—1798, Folio 242 (Stadsark.).

kommende Paaske kunde indrette den øvrige Del af sin Gaard til Modtagelse af Rejsende i Henhold til Privilegiet, men dette antog Lavet ikke for gørligt paa saa kort Tid. Ligeledes bemærkede man, at Bindseil kun var berettiget til at holde aaben Vinkælder, saafremt hele Gaarden benyttedes til det i Privilegiet foreskrevne Brug, og dette var ikke Tilfældet, thi Bindseil havde meddelt Lavet, at han ikke kunde finde sin Fordel derved. Dette bekymrede Lavet sig aldeles ikke om, „thi en Spiise Vært, som holder Billard, er vel ikke Herbergeer og Tracteur Stæd for fremmede Reysende alleene, og naar Gaarden for det meeste beboes af Boesatte Familier, er det vel kuns Spilfægterie at kalde Gaarden en Herbergeer og Tracteur Gaard for Fremmede Reysende“.

Lavet henstillede derfor til Politimesteren, at Bindseil enten blev kendt pligtig at lukke sin Vinkælder eller betale Lavet den Mulkt, som Lavsartiklerne forudsatte.

Bindseil besluttede nu at ombygge Ejendommen, saa at han kunde udnytte Grunden saa meget som muligt, hvorfor han i Juli 1792 ansøgte Magistraten om at maatte faa Tilladelse til paa sin Hovedbygning mod Østergade i Stedet for den derværende Kvist at maatte opføre en 3die og 4de Etage samt derover et Heltag, ligesom han indsendte en Bygningstegning til Stadsbygmesterens og Stadskonduktørens nærmere Approbation.¹³⁰⁾

Da Bindseil havde faaet den nødvendige Tilladelse og skulde paabegynde Arbejdet, fik han en Idé, som han rimeligvis selv har anset som udmærket, men som absolut ikke har vakt Bifald hos Autoriteterne.

Han ansøgte nemlig Kancelliet¹³¹⁾ om Tilladelse til

¹³⁰⁾ Magistr. Resolpr. 3. Okt. 1791—3. Dec. 1792, S. 446 — Magistr. Resolpr. 22. Jan. 1794—14. Jan. 1795, S. 36 (Stadsark.).

¹³¹⁾ Danske Cancellis Brevbog til ult. Juli 1794, S. 499, Nr. 867 (Rigsark.); jfr. Collegiebrev A 1794 Nr. 84 (Stadsark.).

paa Kongens Nytorv imellem Hovedvagten¹³²⁾ og Heststatuen at maatte lade afbinde Tømmeret til den forestaaende Ombygning af sin Ejendom, og han bemærkede i Ansøgningen, at Passagen ikke vilde blive generet.

Der blev dog ikke noget af hans Projekt om paa Byens fornemste Torv at indrette Tømmerplads¹³³⁾ med Stabler af Bjælker og Brædder samt de nødvendige Tømmer-svende, savende og huggende deres blinkende Biler i det svære Tømmerværk, thi Bindseil fik ikke den ønskede Tilladelse.

Kancelliet havde den 3. Marts 1794 sendt Andragendet til Magistratens Betænkning,¹³⁴⁾ og den 19. Marts tilskrev Magistraten de københavnske Tømmerhandlere (hos hvilke Tømmeret jo købtes),¹³⁵⁾ at det vilde være det bedste, om de Byggende fik anvist Afbindingssted paa den Staden tilhørende Tømmerplads Nr. 3,¹³⁶⁾ hvilket derefter blev meddelt Bindseil.

Da Ejendommen var blevet ombygget, fremtraadte den

¹³²⁾ Hovedvagten var en fritbeliggende Bygning paa Kongens Nytorv mellem Ny Adelgade og Grams Gaard (det senere Hôtel d'Angleterre). Den flyttedes derfra i 1874 til Kastellet.

¹³³⁾ Ca. 50 Aar senere blev der for øvrigt paa Torvet fra Gøthersgade til Bredgade opført en interimistisk Bræddebygning, ca. 110 Al. lang, som i 1843 benyttedes til Julebazar (Villads Christensen: København 1840—1857, S. 357).

¹³⁴⁾ Magistr. Resolpr. 22. Jan. 1794—14. Jan. 1795, S. 87 (Stadsark.).

¹³⁵⁾ Magistr. Kopibog A 1794, Rat. Nr. 140, Sag Nr. 211 (Stadsark.).

¹³⁶⁾ Tømmerpladserne var siden 1760 beliggende uden for Vesterport bag Dronningens Enghave (det nuv. Tivoli), altsaa hvor nu Hovedbanegaarden er. Vejen, der fra Vesterbro førte til Pladserne, kaldtes Tømmerpladsvej, men fik 30. Juli 1880 det nye Navn Reventlowsgade. I 1859 kaldtes Vejen for øvrigt Jernbanevej efter den derværende Banegaard; jfr. Vejviser 1859, hvor Forfatteren A. F. Reckes Bopæl anføres som „Hj. af Jernbaneveien og Vesterallee 76 C“ [det senere Nr. 9].

ikke som nogen Pryd for Østergade, og under de senere Ejere blev der yderst sjældent foretaget Vedligeholdelse af Bygningens Façade.

I ca. 5 Aar blev den ombyggede Ejendom for en Del benyttet som Herbergergaard, og dens første Lejer var den kendte Traktør *Ernst Josias Møller*, der dog kun blev her et Par Aar. Da han mente, at Bindseil havde misligholdt Lejekontrakten, opsagde han Lejemaalet og anlagde Sag mod Bindseil.

Samtidig med Opsigelsen købte *Ernst Møller* i 1796 Konferensraad *Carsten Anckers* store Gaard paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Vingaardsstræde,¹³⁷⁾ hvilken han indrettede til *Hotel du grand Nord*, et af Datidens mest søgte og bedste Hoteller.¹³⁸⁾

Da *Ernst Møller* flyttede fra *Vildmanden*, meddelte han i „Adresseavisen“ den 13. Oktober 1797 „mine dyrebare Velyndere i den danske Stat“, at han den 15. s. M. flyttede ind i sin nye Ejendom, og som et Hib til Bindseil bemærkede han, at der her var „smukkere, rummeligere og lysere Værelser til Logerende, og større Spisestue til mine respective Gæster end de jeg som Lejer hidtil har kundet forskaffe, samt en reenligere Gaard“.

Hans Efterfølger i *Vildmanden* blev Traktør *Garrisius Landau*, som ifølge Lejekontrakt af 23. Januar 1797¹³⁹⁾ lejede Stuen og 1. Sal i Forhuset, den underste Etage af Baghuset, en Del af den vestre Sidelænge (hvori var Billardsal), den store Have med Frugttræer og Lysthuse, samt Staldbygning med Vognremise for 1400 Rdlr. om Aaret.

¹³⁷⁾ Gl. Matrikulregister, Øster Kvt. Folio 141, Matr. Nr. 139 (Landsark.).

¹³⁸⁾ Paa *Hotel du grand Nord*s og Naboejendommens Grund ligger nu *Magasin du Nord*.

¹³⁹⁾ Hof- og Stadsrettens Proklamata- og Tillysningspr. 23.5. 1796—2.7.1798, S. 225 (Landsark.).

I Kontraktens § 10 var anført, at Landau var pligtig at købe hos Bindseil al den Vin, fransk Brændevin (d. v. s. Kognak) og Rom, som daglig benyttedes saavel til de Rejsende som til Restaurantens Gæster.

Det lykkedes imidlertid heller ikke Landau at faa oparbejdet nogen Herbergervirksomhed i *Vildmanden*; de Rejsende udeblev, og i Løbet af nogle Aar ophørte Gaarden at være Gæstgivergaard. Det sidste, man i saa Henseende hører om den, er hos *Rasmus Nyerup*, der i sin „Kjøbenhavns Beskrivelse“, som udkom i 1800, skriver, at der til Spisekvarterer og Herbergersteder „kommer endnu Vildmanden paa Hjørnet af Christenbernikovstrædet og Østergade“. ¹⁴⁰⁾

Blev *Vildmanden* ikke den af Ejeren ønskede Herbergergaard, blev den imidlertid Sædet for en stor Del af Hovedstadens Klubber og Selskaber, der her fandt Lokaler for deres ugentlige Møder og Sammenkomster.

Disse Lokaler laa i Sidebygningen mod Christen Bernikovstræde, og denne Bygning var sammenbygget med en i den forreste Gaard værende Tværbygning. Til denne førte en 7 Trin høj Stentrappe til Stueetagen, og paa begge Sider af Trappen fandtes Sidestykker af Sten; over Trappen var anbragt et Tag.

Fra denne Trappe kom man ind i en Gang, hvorfra Fløjdøre førte ind til Stueetagens Værelser, ligesom en Trappe herfra førte op til de øvre Etager.

Værelserne var forsynet med Bryst- og Pillepanel, og Væggene var betrukket med malet Lærred, hvorom der var Friser. Lofterne var gribset og „ziret“ med Cirkelslag, Rosetter og Kranse af Egeblade; i Værelserne var der dels 1- og 2-Etages Vindovne, dels Pyramideovne. ¹⁴¹⁾

En af de første Foreninger, som fik Lokaler i Ejen-

¹⁴⁰⁾ fornævnte Skrift S. 656.

¹⁴¹⁾ Kbhvn.s Brandforsikrings Vurderingsforretning af 25.1.1800 (Landsark.).

dommen, var *Det venskabelige Selskab* (stiftet 3. Januar 1783 og slaaet sammen med det den 19. Juni 1778 stiftede *Det harmoniske Selskab* (kaldet Harmonien)), som mod 650 Rdlr. om Aaret den 24. December 1793¹⁴²) lejede Sidelængen imod Christen Bernikovstræde; Lokaliteterne bestod bl. a. i en stor „Spiise- og Conversations Sahl“, en Billardstue, en mindre Spisesal samt en Koncertsal, 27 Al. lang og 11½ Al. bred.

Den mest betydende Forening i *Vildmanden* var vel nok *Det dramatiske-literaire Selskab*, ogsaa kaldet *Borups Selskab*,¹⁴³) stiftet i November 1780 i Kongens Have, og blandt hvis Stiftere var *K. L. Rahbek*, Historiemaler og Hofdekoratør *J. H. Cabot*, *Thomas Thaarup* m. fl. Det havde sit første Lokale hos Stolemager *Lars Borup* (deraf Selskabets Navn) i Landemærket dav. Nr. 111 (nuv. Matr. Nr. 164, Gade Nr. 35), og her opførte man særlig Holbergs, Molières, Johannes Ewalds og P. A. Heibergs Skuespil.

Selskabet spillede en betydelig Rolle i Datidens København, og blandt dets passive Medlemmer var fremragende Gejstlige, Jurister, højtstaaende Embedsmænd, Lærde, Kunstnere og Digtere. Blandt dem, der optraadte paa Selskabets Teater som Aktører, skal blot nævnes *Henrich Steffens* samt *Kamma Rahbeks* Broder *Steffen Heger*, der her som Amatør høstede de Lavrbær, han ikke fik, da han blev professionel Skuespiller paa Nationalscenen.

Da Lokaliteterne hos Stolemager Borup i Landemærket blev for smaa for Selskabet, lejede dette ved Lejekontrakt af 3. Februar 1803¹⁴⁴) af Bindseil for 10 Aar

¹⁴²) Hof- og Stadsrettens Proclamata- og Tillysningspr. 1792—94, S. 546 (Landsark.).

¹⁴³) Julius Clausen: *Borups Selskab* (Museum, Aarg. 1892, 2. Halvbind, S. 344).

¹⁴⁴) Lejekontraktspr. 4.1.1796--13.10.1804, S. 448 (Byrettens Tinglynskont.).

den underste Etage af Sidelængen mod Christen Bernikovstræde for en aarlig Leje af 300 Rdlr.; Selskabet skulde dog selv bekoste to store Værelser omdannet til en Teatersal samt imellem Scenens Gulv og den under Lokalet værende Lejekælder at indrette et Aflukke til Suffløren.¹⁴⁵) At Bindseil neppe har været Hundeven, fremgaar af Kontraktens § 4, hvori det forbydes „Selskabets Medlemmer eller andre til Selskabet hørende at medtage Hunde i Gaarden eller dets Værelser“.

Da Lejemaalets 10 Aar var udløbne, vilde Bindseil have mere i Husleje, men da Selskabet ikke vilde gaa ind paa hans Fordring, ophævedes Lejemaalet, og Lokalerne udlejedes den 15. April 1814¹⁴⁶) til *Det dramatiske Selskab Thalia*, som for øvrigt købte *Det dramatiske-litteraire Selskabs* Dekorationer og Inventarium for 800 Rdlr.

Af Lejekontrakten faar man at vide, hvorledes Lokalet i et af de datidige dramatiske Selskaber har været indrettet: Mod Christen Bernikovstræde fandtes en Sal paa 8 Fag, indrettet til Teater, Orkester og Tilskuerplads med Gang foran; endvidere 3 store Værelser. I Kontrakten anføres tillige de Genstande, som *Thalia* havde købt af det udflyttede Selskab, nemlig: 2 faste Proscenier, „Souffleur Hullet“ med Trappe og Forhøjning, 15 hvidmalede Luftkulisser, Teatrets Bræddeforhøjning, 8 Tømmerstivere til faste Kulisser samt Lægter til Bagtæpperne, 2 faste Bænke til Orkestret, Parterrets Indretning med Loger, Døre og Trapper, 14 faste Bænke

¹⁴⁵) Denne Sufflørindretning, der hang ned i Kælderetagen fra den ovenover værende Stueetage, maatte Lejeren af Kælderen ikke røre, og det var ham forbudt at gøre „Støj eller Allarm“, naar der fandt Forestillinger Sted. Jfr. Lejekontrakt af 12.7.1827, Hof- og Stadsrettens Lejekontraktspr. 21.8.1820—16.9.1839, S. 203 (Byrettens Tinglynskont.).

¹⁴⁶) Hof- og Stadsrettens Lejekontraktspr. 24.8.1812—7.8.1820, S. 111 (Byrettens Tinglynskontor).

med røde Lærreds Betræk, Drapperigardiner til Parterret, Fortæppe med Proscenium, en Skærm i Loftet til Lysekronen m. m.

Fire Aar efter Indflytningen i *Vildmanden* lod *Selskabet Thalia* i 1818 indlægge den da nye Belysning med Gas i sine Lokaler, og det blev da den første Forening herhjemme, der indførte Gasbelysning.

Installationen blev foretaget af den driftige københavnske Blikkenslagermester *Johannes Irgens* fra Købmagergade Nr. 1, Hjørnet af Amagertorv, hvor han uden for sin Butik havde to Gaslygter hængende, der om Aftenen bragte de sammenstimlende Københavnerne det første Bud om den nye Belysning, den kommende Afløser af Tranlampens matte Skær.

Foruden at være det første Foreningslokale, der benyttede Gas, blev *Selskabet Thalia* ogsaa det første Sted, hvor den nye Belysning foraarsagede Ildebrand.

Denne opkom den 18. Oktober 1820 om Eftermiddagen Kl. 4 $\frac{3}{4}$ ¹⁴⁷⁾ og var ifølge Brandrapporten opstaaet som Følge af uforsigtig Omgang ved Gasbelysningen; efter Rapportens Udvisende blev Branden „afkimet“ Kl. 5 $\frac{3}{4}$.

Den officielle Rapport om Ildebranden var meget nøgtern, men i Brandreferatet i „Dagen“ den 22. Oktober (altsaa 4 Dage senere; hurtigere var Pressens Service ikke dengang) fik den Udseende af at have været en meget betydelig Brand. „Dagen“ meddeler saaledes meget højtideligt i sit Referat, at „Hans Majestæt Kongen, der altid i slige ulykkelige Tilfælde er een af de Første, der nærme sig Faren for at paaskynde Redningen og at oplive den Ulykkeliges Mod og Haab, var strax tilstæde“.

Hvad der brændte ved denne Lejlighed, var kun Taget

147) Brandmajorens Brevkopibog 14.7.1819—6.9.1822, Nr. 549 (Stadsark.).

af en lav Bygning, som stod i Forbindelse med *Selskabet Thalias* Lokaler (den forvoldte Skade takseredes af Brandforsikringen til 1500 Rdlr.¹⁴⁸) men som Skik og Brug i Datiden stillede Borgervæbningen med Officerer og Trommeslagere, Vægtere og Politibetjente som Appendiks til „Brandkoret“, altsaa en temmelig stor Styrke, hvortil kom selveste Kongen med Stab, Rideknægte, Ordonnanser m. m.

Dagen efter Branden bragte „Adresseavisen“ en Tak fra Grosserer Bindseil til „det respektive Brandcorps med dets værdige Chef, Hr. Oberstlieutenant og Ridder Schmidt, Militaire, borgerlige Militaire, Politi, Venner og Bekjendtere, som i Farens Stund saa hurtigen ilede til Hjælp“.

En anden Forening, der ligeledes havde Lokaler i *Vildmanden*, var den endnu eksisterende *Beständig borgerlig Forening*, som i 1823 var rykket ind i en Del af de Lokaler, *Det venskabelige Selskab* tidligere havde haft i Sidelængen mod Christen Bernikovstræde.¹⁴⁹)

Det var de mange Foreninger og Selskaber, der gennem Aarenes Løb havde deres Lokaler i Sidebygningen mod Christen Bernikovstræde, som gjorde Gaarden *Vildmanden* til Midtpunktet i Københavns mere borgerlige Forlystelser paa en Tid, da man hverken havde et Tivoli, Privatteatre, Varietéer eller Restauranter, hvor baade Damer og Herrer kunde spise. Var *Vildmanden* ikke blevet den paatænkte Herbergsgaard, hvorfor den havde

148) Københavns Brandforsikrings Policepr. Nr. 501—1.000; Police Nr. 645 (Landsark.).

149) I Knud Bokkenheusers „Klubliv“ findes i Afsnittet om Beständig borgerlig Forening S. 47 et Billede, forestillende „Vildmandens“ Sidelænge i Christen Bernikovstræde, men den afbildede Bygning er ikke den, hvori Foreningen i sin Tid havde haft Lokale, thi den var nemlig fuldstændig nedbrændt den 24. December 1857. Den Bygning, der ses paa Billedet, blev opført i 1858, men Foreningen var udflyttet af den gamle Bygning i 1833.

haft store lokale Muligheder, saa var den i ethvert Fald blevet et Foreningslokale, som var kendt over hele Byen.

En endnu eksisterende, meget betydende Forening har ligeledes haft Lokaler i Østergadegaarden, nemlig *Industriforeningen*, som er stiftet den 12. Juli 1838.

Sit første Lokale havde den paa Kongens Nytorv Nr. 206 (nuv. Gade Nr. 6),¹⁵⁰⁾ men da Pladsen her blev for lille, lejede man 3. Januar 1841¹⁵¹⁾ de større Lokaler i *Vildmanden* for 400 Rdlr. aarlig.¹⁵²⁾ I 15 Aar forblev Foreningen her, indtil denne 22. Januar 1856 købte den store Ejendom Nr. 259 i Holmens Kanal (nuv. Gade Nr. 12, Landmandsbankens Bygning), hvorhen Foreningen da flyttede sine Lokaler; en medvirkende Aarsag til Fraflytningen var, at den daværende Ejer C. A. Bindseil havde forhøjet den aarlige Leje til 700 Rdlr.

Foruden Navnet *Vildmanden* havde Gaarden fra 1809 til 1842 i Folkemunde Tilnavnet *Adressekontorets Gaard*; dette hidrørte fra det i 1759 af *Hans Holck* stiftede *Adressekontor*, der udsendte Bladet „*Adressekontorets Efterretninger*“ (i Omtale kaldet „*Adresseavisen*“).

Ved Kontrakt af 24. December 1808 havde *Direktionen for Adressekontoret* af Bindseil lejet Lokaler i dennes Sidelænge til venstre i Gaarden til Brug for selve Adressekontoret, Trykkeriet og Værelser til Redaktøren;¹⁵³⁾ tidligere havde man haft Lokaler paa Nytorv Nr. 85 (nuv. Nr. 11).

I Løbet af 1809 flyttedes hele Virksomheden til Øster-

¹⁵⁰⁾ Den daværende Bygning brændte i 1894, og paa Grunden opførtes den nuværende, hvori Assuranceselskabet Skandinavia har sine Lokaler.

¹⁵¹⁾ Lejekontraktspr. 1839—59 (Byrettens Tinglynskont.).

¹⁵²⁾ C. Nyrop: *Industriforeningen i Kjøbenhavn 1838—88*, S. 75.

¹⁵³⁾ *Adressekontorets Direktionspr. 1794—1876*, Folio 55b (Stadsark.). — Jfr. Lejekontrakt af 18. Dec. 1812 (læst 11. Jan. 1813) mellem Bindseil og *Direktionen* (Lejekontraktspr. 1812—20, Byrettens Tinglynskont.).

gade, og Aaret efter antog Direktionen den 6. Juli 1810¹⁵⁴) den unge Seminarist og Skolelærer *Jens Jetsmark* som Bestyrer af *Adressekontoret* og Redaktør af „*Adresseavisen*“.¹⁵⁵)

I denne Egenskab indførte han i 1825 Hurtigpressen til Trykning af „*Adresseavisen*“, der saaledes blev det første danske Blad, der gjorde Brug af Tyskeren *Fridrich Königs* Opfindelse.

Det var ligeledes samme Blad, der første Gang bragte Annoncer fra ægteskabssøgende, og dette fandt navnlig Sted i Jetsmarks Redaktørtid.

Disse Ægteskabsannoncer i „*Adresseavisen*“ blev af *J. L. Heiberg* benyttet som Intrige i hans Operette „*Et Eventyr i Rosenborg Have*“.¹⁵⁶)

I Operettens Slutningssang synger nemlig to af Personerne, Pensionist Vinter og Jordemoder Mad. Sommer, der har genfundet hinanden ved en Ægteskabsannonce i Bladet:

„Adres'avisen
Jeg ikke bytter
For smaa Romaner
Og Eventyr;
Den smelter Isen
Om Is-Gemytter,
Og Vejen baner
For Eventyr.

¹⁵⁴) Adressekontorets Direktionspr. 1794—1876, Føljo 59 (Stadsark.).

¹⁵⁵) Jens Jetsmark, f. i Kousted S., Randers A. 28. April 1781; Seminarist fra Blaagaard Seminarium (Jfr. Enkekassens Arkiv, Sag Nr. 10,015 (Rigsark.)); død 7. Aug. 1853. — Han var et lille Stykke af en Digter og har bl. a. skrevet Sangen „Duftende Enge og kornrige Vange“ (hvortil C. E. F. Weyse komponerede en yndefuld Melodi). Viet 1. Juni 1812 i Gaarden „Vildmanden“ til Ane [Augusta] Rosalie Bindseil (f. 4. Jan. 1795, † 30. Aug. 1851), Datter af Grosserer J. A. Bindseil.

¹⁵⁶) Opført 1. Gang 26. Maj 1827.

Den taler selv de Forlibtes Fransk,
 Som Hjertet føler saa varmt, saa dansk;
 Den faar Procenter
 Og gode Renter
 Ved Subscriberer
 Paa Eventyr“.

I mange Aar havde *Adressekontoret* Lokaler og Trykkeri i Østergadegaarden, men da Pladsen her blev for indskrænket, opsagde Direktionen Lejemaalet og lejede ved Kontrakt af 17. November 1842¹⁵⁷⁾ de betydelig større og bekvemmere Lokaler i Ejendommen Vimmelskiftet Nr. 137 (det senere Gade Nr. 43), hvorhen man flyttede det paafølgende Aar.

Blandt Østergadegaardens Beboere i den første Del af det 19. Aarhundrede kan nævnes Kapelmester *Æmilius Kunzen*, Komponisten til Operaen „Holger Danske“, „Vinhøsten“, „Dragedukken“ m. fl. Han boede i Ejendommen fra 1807 til 1810.

Indtil Begyndelsen af det 19. Aarhundrede laa som det 3. og 4. Hus efter *Vildmandens* Sidelænge mod Christen Bernikovstræde to smaa lave og gamle Ejendomme, Matr. Nr. 306 og 307, der var opført ude i Strædets Kørebane, saaledes at der ikke var bredere end i den for nogle Aar siden nedrevne „smalle Ende“ af Holmsgade (nuværende Bremerholm).

Disse to Ejendomme, der tilhørte Marskandiser *Jacob Wulff*, blev bortauktioneret i 1803, hvor Bindseil ved 4. og sidste Auktion fik dem tilslaaet for 1730 Rdlr.; Skødet udstedtes den 1. Juli.¹⁵⁸⁾

I Løbet af 1804 nedrev Bindseil de to Huse (der mod Christen Bernikovstræde havde en Bredde af 18 Al.

¹⁵⁷⁾ Adressekontorets Direktionspr. 1794—1876, Folio 149b (Stadsark.).

¹⁵⁸⁾ Læst 2. Jan. 1804, Hof- og Stadsr. Skødepr. 1803—04, S. 491 (Byrettens Tinglynskont.).

10 T.¹⁵⁹) for paa Grunden at opføre et stort Beboelses-hus, men i Henhold til Salgsbetingelserne i sit Skøde var han pligtig til at indrykke det nye Hus „efter Anordningerne“; i nærværende Tilfælde betød det en Indrykning paa 27 Kv. Al.

Han tilskrev derfor den 28. December 1804 Magistraten¹⁶⁰) og ansøgte denne, om der for det til Gaden afgivne Areal, som den 8. December af Stadskonduktøren var blevet besigtiget, maatte blive ydet ham en Godtgørelse.

Ansøgningen blev, efter at have været til Erklæring af Stadskonduktøren, Professor *J. H. Rawert* og *De 32 Mænd*, bevilget, og den 4. Februar 1805 fik Kæmneren Ordre af Magistraten til at udbetale Bindseil 108 Rdlr. i Erstatning for det afgivne Areal.¹⁶¹)

I et Par Aar henlaa de to nedrevne Huse som en ubebygget Tomt, indtil Bindseil ved Skøde af 5. Februar (læst 9. s. M.) 1807¹⁶²) solgte dem med tilhørende Stabler af Kampesten, nedbrudte Mur- og Kridtsten til Murermester *Johan Diderich Backhausen*¹⁶³) for 2500 Rdlr. Indbefattet i Salget var tillige et Stykke af *Vildmandens Have*, som laa umiddelbart bag de bortsolgte to Huse. Dette Grundstykke, som blev henlagt til Matr.

¹⁵⁹) Den generale Opmaaling. Kbmng. Kvt. Matr. Nr. 306 og 307 (Stadsark.).

¹⁶⁰) Magistratens Kopibog 6. Juli 1804—25. Marts 1805, 3. Hovedfag 805/1804 med Bilag „I adskillige Maader Litr. Æ Nr. 16“ (Stadsark.).

¹⁶¹) Magistratens Journal for 3. Hovedfag 1804, S. 141. — Kæmnerregnskabet for 1805, S. 72 (Stadsark.).

¹⁶²) Hof- og Stadsr. Skødepr. 22. Dec. 1806—4. Jan. 1808 (Byrettens Tinglynskont.).

¹⁶³) Det var dennes Hustru, Christiane Frederikke Hammer, der ved Testament af 4. Jan. 1851 stiftede „Kaptain og Murermester Johan Diderich Backhausens og Hustru Christiane Backhausen født Hammers Legater“ (Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark etc. før Udgangen af Aaret 1894, 1. Bind S. 351).

Nr. 306 og 307, var rektangulært, saaledes at Langsiderne, parallelt med Christen Bernikovstræde, laa bag Nr. 305 (senere Gade Nr. 5), Nr. 306, Nr. 307 og Nr. 308 (senere Gade Nr. 9); ved Matriklen af 1806 fik Backhausens Ejendom, der bestod af Forhus og Baghus,¹⁶⁴) nyt Matr. Nr. 221 (senere Gade Nr. 7).

Grosserer *J. C. A. Bindseil* døde den 18. Oktober 1822,¹⁶⁵) og faa Aar senere, den 25. November 1825,¹⁶⁶) hans Hustru *Dorothea f. Mentz*. Deres eneste Arvinger var Sønnen, Handelsbetjent *Carl August Bindseil*,¹⁶⁷) og Datteren *Augusta Rosalie Bindseil*,¹⁶⁸) g. m. Redaktøren af „Adresseavisen“ *Jens Jetsmark*. Gaarden *Vildmanden* blev nu stillet til offentlig Auktion, og ved denne købte *Carl August Bindseil* den fædrene Gaard for 53,100 Rdlr. Sølv; Skødet udstedtes 2. Marts (læst 7. Maj) 1827.¹⁶⁹)

Af Skødet faar man at vide, hvad den datidige aarlige Husleje har været i en Ejendom paa Østergade. Saaledes kostede Kælderbutikken 320 Rdlr. Sølv, Stuebutikken 670 Rdlr. S. og 1ste Sal 500 Rdlr. S. *Adressekontoret* gav for Sidehuslokalerne 550 Rdlr. S., *Beständig borgerlig Forening* 600 Rdlr. S. og *Det dramatiske Selskab Thalia* 350 Rdlr. S.

Den bagest paa Grunden liggende Have var tilligemed Lokaler i den venstre Sidebygning udlejet til Traktør *I. C. Helstrup* for 350 Rdlr. Sedler.

En Haverestaurant med tilhørende Keglebane og beliggende inden for Byens Volde var ikke noget Særsyn i

¹⁶⁴) Jfr. Berggreens Karréplaner over København 1887, Blad Nr. 67.

¹⁶⁵) St. Petri Kirkes Begrvpr. 1813—34, S. 83 (Landsark.).

¹⁶⁶) sst. S. 362.

¹⁶⁷) Født 20. Jan. 1800 (Nikolaj K. Daabspr. S. 192; Landsark.).

¹⁶⁸) Født 4. Jan. 1795 (Nikolaj K. Daabspr. S. 432; Landsark.).

¹⁶⁹) Hof- og Stadsr. Skødepr. 1827—29, S. 56 (Byrettens Tinglysnkont.).

Datidens København, og adskillige Steder kunde man finde saadanne i Ejendommenes Baghaver.

Saaledes laa indtil Midten af 1870-erne i St. Kongensgade, hvor nu Palægade er, *Østrups Have*,¹⁷⁰⁾ som var indrettet i Haven bag „Thotts Palæ“. „Hôtel d'Angleterre“ havde en meget stor Have med Keglebane, strækkende sig over nuværende Hovedvagtsgade, imellem Ny Adelgade og Peder Madsens Gang (den nuværende Ny Østergade);¹⁷¹⁾ *Skrædderkroen* med Have laa paa Gammel mønt Nr. 39, *Grams Have* paa Fælledvejen, og den foran omtalte *Kierulffs Have* i Overgaden neden Vandet.

I Helstrups Lejekontrakt af 22. Marts 1824¹⁷²⁾ anføres, at det lejede, foruden af Lokalerne i Sidebygningen, bestod af en Have med Keglebane; men der var tillige den Passus i Kontrakten, at han „enten straks eller efterhaanden for hans egen Regning skulde paatage sig enhver Reparation, som maatte findes at være fornøden“, saaledes at Ejeren i Lejetiden „ikke skal have den allermindste Bekostning, hverken ved Lofterne, Dørene, Gulvene, Vinduerne med Vinduesrammerne, Dørlaasene eller med Maling og Hvidtning“. Man maa sige, at det var skrappe Betingelser, Ejeren stillede til Lejeren ved at forlange, at denne skulde betale alle Reparationer, men for øvrigt var Størstedelen af de Bindseilske Lejekontrakter af samme Beskaffenhed.

Om Helstrups Efterfølger i Haven, Traktør *P. Hansen*, findes en lille versificeret Omtale i en i 1832 udkommet snurrig Piece: „Muntre Vignetter af de Kjøbenhavnske

170) Jfr. Jacob Behrend: Kjøbenhavns satirisk-komiske Vejviser eller den skjælmske Ledsager i Danmarks Hovedstad, 1839, S. 30. — Carl C. Christensen: Fra Grønnegade-Kvarteret, 1922, S. 93.

171) Carl C. Christensen: Hotel d'Angleterre i København, 1925, S. 35 og 67.

172) Lejekontraksprotokollen 1820—39, S. 117 (Byrettens Tinglynskont.).

Hoteller, Gjæstgiversteder, Restaurationer, Conditiorier, Billard-, Viin- og Ølhuse. Udgivet af G. Holst, Handels-comptoirist“; der skrives S. 14 i „Kransekagestil“:

„*Hansen i Adressecomptoirets Gaard.*

I Helstrups Tid der var Commers,
Men nu har Tingen faact en Terts,
Skjøndt Verten han er fuldt saa god;
Men Skjebnen er ham lidt imod“.

Denne Have, som havde eksisteret allerede paa *Anders Bentzingers* Tid, sang nu paa sit sidste Vers, og inden mange Aar var forløbet, kom dens Træer til at falde for Øksen.

Det var dog ikke Ejeren, *C. A. Bindseil*, der lod dette foretage, men derimod hans Genbo paa Østergade, Urtekræmmer og Kaffehandler *Antoine Cyrille Gamél*, der for et Tidsrum af 10 Aar fik overdraget den c. 715 Kvdr. Alen store Have med Keglebane. Det tillodes ham at nedbryde denne med Dispositionsret over Materialierne samt over de paa Grunden staaende Træer etc., ligesom det tillodes ham for egen Regning at opføre en eller flere Bygninger til deri at brænde og formale Kaffe. Overenskomsten eller Lejekontrakten underskrevs den 24. November 1851 med Gyldighed fra April Flyttedag 1852;¹⁷³⁾ den aarlige Leje af Havearealet fastsattes til 40 Rdlr., men der tilføjedes den ikke helt almindelige Betingelse, at Urtekræmmer Gamél har „hver Løverdags Morgen at levere uden Betaling til Eierens 1 Pund friskbrændte malede Kaffebonner af bedste Slags, saalænge Contracten bestaaer, hvilket med Hensyn til det stemplede Papiir ansættes til en Værdi af 3 Mark pr. Pund“. Denne Gratis-Kaffe svarede til 26 Rdlr., som Bindseil aarlig fik mere i Leje.

¹⁷³⁾ Lejekontraktsprotokollen 21. Juli 1851—12. Marts 1866, S. 10 (Byrettens Tinglynskont.).

Juleaften 1857 rantes Ejendommens Sidelænge imod Christen Bernikovstræde af en meget betydelig Ildbrand, hvorved to Mennesker dræbtes og flere kom til Skade.

Om Branden melder Brandvæsenets Rapport af 30. Januar 1858,¹⁷⁴⁾ at der skete Anmeldelse Kl. 11½ om Aftenen, og at der „for Ildens Dæmpning blev afkimet Kl. 10 næste Dags Formiddag“. Endvidere melder Rapporten, at der af Brandkorpsets Personale var kommet til Skade: 1 Assistent, 1 Straalemester og 1 Værksmand.

Branden, ved hvilken hele den østre Sidelænge nedbrændte, var opstaaet i et Værksted i øverste Etage,¹⁷⁵⁾ hvorfra den banede sig Vej til den nedenunder liggende Frimenigheds Forsamlingsaal,¹⁷⁶⁾ der snart var omspændt af Flammer, og begge disse Etager styrtede ned over det paa 1. Sal værende Auktionslokale, hvor Ilden fik ny Næring i de der opstillede Møbler. Da Gulvet her var gennembrændt og naaede Loftet i Stueetagen, gav dette efter og begravede Lokalet under de nedstyrtende brændende Bjælker og Møbler.

I Stueetagen var Restaurant, hvor Værten, Restauratør *H. C. Smith*, var i Færd med at spille Billard med flere af Gæsterne, og allerede kort efter Ildens Udbrud havde Politiet beordret dem til at ophøre med Spillet og rømme Lokalet, men de vedblev ufortrødent at spille, skønt det brændte over Hovederne paa dem. Da var det, Loftet gav efter for Trykket fra Etagerne ovenover og

¹⁷⁴⁾ Brandmajorens Kopibog 28. Jan. 1857—15. Dec. 1858, Nr. 372 (Stadsark.).

¹⁷⁵⁾ Jfr. Flyveposten 26. Dec. 1857 S. 2, Sp. 2.

¹⁷⁶⁾ Denne var Mødesal for den af N. P. Grunnet 4. Nov. 1855 stiftede „Evangelisk-Lutherske Frikirke“. Fra Branden reddedes Kristusfiguren, som senere fik Plads paa Alteret i den af Menigheden 1877 opførte „Martinskirke“ ved St. Jørgens Sø (Michael Neiiendam: Frikirke og Sekter, 2. Udg. 1939, S. 253).

begravede de tilstedeværende under de nedstyrtende Bjælker, Møbler og Murværk.

Uforfærdet ilede Brandløjtnant *J. A. Blom*¹⁷⁷⁾ og Poli-tiassistent *Munck* til Hjælp og fik fremdraget 3 Per-soner, som blev bragt paa Hospitalet, hvor det viste sig, at de 2 var kommet til Skade, medens den 3die, Murer-svend *C. G. Knauff*, var død. Liget af Værtshusholder Smith fandtes først flere Dage senere under Murgruset og de forkullede Bjælker.

Paa den nedbrændte Bygnings Grund blev opført en lang Sidebygning, i hvis Stueetage der indrettedes en Række Butikker, medens Etagen ovenover blev indrettet til Selskabslokaler; men der blev begaaet den Fejl, at der ikke skabtes direkte Indgang til disse fra Christen Bernikovstræde. Adgangen foregik dels fra Østergade gennem Porten og den halvmørke Gaardsplads, dels gen-nem en mørk, skummel Port mod Strædet.

Som Selskabslokaler blev de ikke nogen Attraktion, og de blev derfor i 1859 omdannet til en Koncertsal med Navnet *Apollo-Salen*, hvor der musiceredes af et Orke-ster, dirigeret af den meget dygtige Musikdirektør *A. F. Lincke*. Det var fin og lødige Musik, denne fremførte i det nye Koncertlokale, bl. a. Mozarts Esdur Symfoni,¹⁷⁸⁾ Violin- og Valdhornsoli m. m.; Koncerterne slog dog ikke an hos det store Publikum, uvist af hvilken Grund, og de maatte derfor ophøre.

Koncertsalen blev derefter omdannet til et „Tingel-Tangel-Lokale“, der under Navnet *Thalia* aabnedes den

¹⁷⁷⁾ Denne var den senere Chef for Brandkorpset, Brandmajor, Etatsraad *J. A. Blom*. Han blev 2. Jan. 1858 udnævnt til Ridder af Dannebrog, sandsynligvis paa Grund af sin ved Branden udførte kække Handling (Jfr. Arthur G. Hassø: Københavns Brandvæsens Historie, 1931, S. 584).

¹⁷⁸⁾ Jfr. et Avertissement i Flyveposten 3. Dec. 1859.

1. Oktober 1864,¹⁷⁹⁾ og i henved 40 Aar var her, Aften ud og Aften ind, Samlingsstedet for Byens bredeste Publikum, der lyttede til og gouterede de naive og rørstrømske, alvorlige og komiske Sange og Viser, der foredroges fra *Thalias* Lilliputscene.

Paa denne maatte der fra først af kun være Enkeltoptræden af Damer og Herrer, men den 30. December 1876 fik *Thalias* Indehaver, Restauratør *C. F. Christensen*, Bevilling til at lade opføre dramatiske Forestillinger her,¹⁸⁰⁾ og fremtidig var det dels Smaastykker, dels aktuelle Sommer- og Nytaarsrevyer, der fremførtes paa den folkelige Scene.

Det var her, at en ung, nydelig Pige, Frk. *Elisabeth Jørgensen*, vandt sine første Lavrbær ved sit ypperlige Sangforedrag og sin ualmindelig distinkte Tekstudtale, og den samme Dame blev senere 1880-ernes og 90-ernes absolutte Revyprimadonna paa Forstadsteatrene som den af alle tiljublede Fru *Elisabeth Christensen* („*Lisbeth*“ kaldet i Omtale). Hun var gift med den i Datiden lige saa skattede Skuespiller og Teaterdirektør *Frederik Christensen*, Stifteren af „Skuespillerforeningen“.

En anden af Thalia-Scenens Navne var Skuespilleren *Ludvig Møller*, bedst kendt som Romanfabrikanten *Louis de Moulin*, under hvilket Navn han fabrikerede Ugebladet „Revyen“s svulmende Masser af Romaner, i hvilke der forekom et Utal af Forbrydelser, Mord, Bortførelser, eventyrlige og fuldkommen ufattelige Hændelser m. m.¹⁸¹⁾

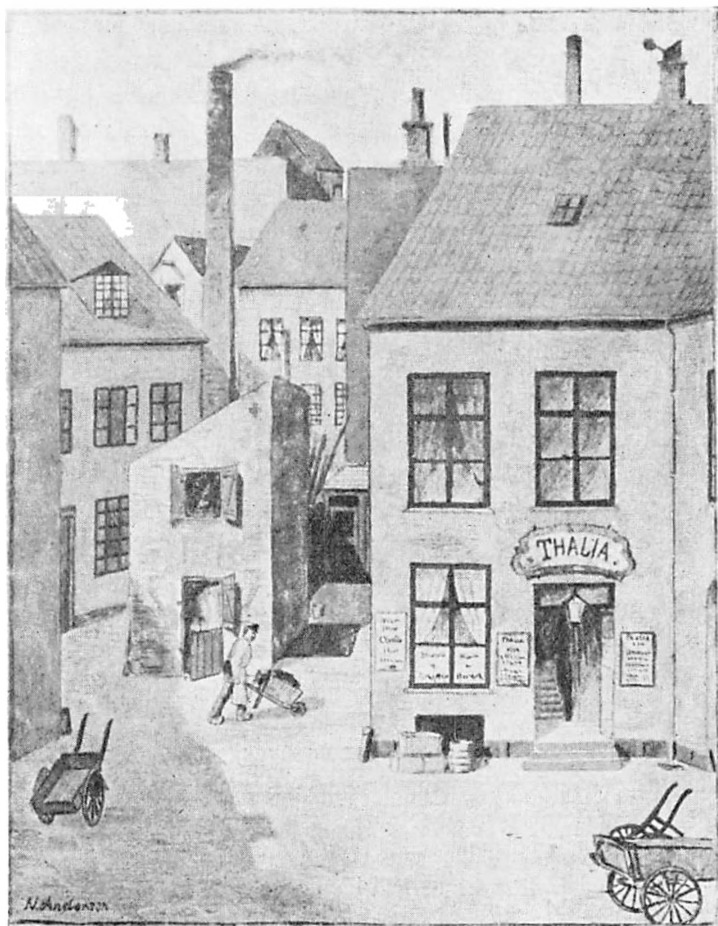
Ved *Carl August Bindseil's* Død den 4. Januar 1864¹⁸²⁾

179) Jfr. Viggo Lindstrøm: København i Tredserne, 1913, S. 180.

180) Alfred Kjærulf og Orla Ramsøe: Den danske Revy, I, 1934, S. 128.

181) Jfr. Carl C. Christensen og Axel Henriques: Strøget fra Kongens Nytorv til Raadhuspladsen, 1931, S. 41.

182) Helligaandskirkens Begravelsespr. (Landsark.).

Indgangen til Varietéen „Thalia“.

overdrog hans Enke, *Johanne Marie Andersen*,¹⁸³) ifølge Skøde af 15. Juli 1864¹⁸⁴) Ejendommen til sine to Børn,

¹⁸³) Født i Norge ca. 1799, død 15. Febr. 1873 (Helligaandsk. Begrpr. Folio 296. Landsark.).

¹⁸⁴) Hof- og Stadsr. Skødepr. 1864—66, S. 211, læst 2. Jan. 1865 (Byrettens Tinglynskont.).

Sønnerne: Musiklærer, Komponist *Johan August Bindseil*¹⁸⁵) og Snedkermester *Christian Valdemar Bindseil*,¹⁸⁶) paa de Vilkaar, at Enken beholdt hele Indboet samt frafaldt sin Ret til Ejendommen til Fordel for Sønnerne, imod at disse dels overtog Ejendommens Pantegæld 38,080 Rdlr., dels aarlig svarede hende kontant 800 Rdlr. samt for hendes Livstid overlod hende 2 Beboelsesværelser paa 2. Sal.

Kun faa Aar efter Overtagelsen af Ejendommen døde den ene af de nye Ejere, Snedkermester *C. V. Bindseil*, i 1872, og den anden, Musiklærer *J. A. Bindseil*, i 1884, hvorefter deres respektive Enker, *Emilie Bindseil f. Møller* og *Louise f. Krause*, i Fællesskab overtog Østergadegaarden.

I 1890-erne begynder store Byggeforetagender at sættes i Gang i den gamle By indenfor Voldlinien, nye Forbindelsesgader anlægges, gamle Bygninger nedrives, og nye opføres i mere eller mindre pompøs Stil.

En Passage med Butikker paa begge Sider, Jorcks Passage, anlægges mellem Skindergade og Vimmelskaftet som en Efterligning af „Kaiser-Passage“ ved Unter den Linden i Berlin. Nygades nordre Side nedrives, hvorved Gadens Bredde betydeligt forøges.

I Slutningen af 1890-erne planlagdes et nyt Gadeanlæg

¹⁸⁵) Født 20. Decbr. 1826 (St. Petri K.), død 29. Novbr. 1884 (St. Jakobsk. Begrvpr., Landsark.), gift 21. Juni 1861 (Trin. K.) m. Louise Amalie Krause, født 29. Jan. 1840, død 7. Febr. 1894 (D. af Kalkfabr. J. W. Krause og Ane Margrethe f. Nissen). Af hans Kompositioner kan nævnes: To Romancer af Th. Lange, Polonaise for Pianoforte, Emma Polka Mazurka, Johanne Polka m. fl. (C. Plenges Forlag).

¹⁸⁶) Født 25. Juni 1828 (St. Petri K.), død 24. Maj 1872 (Helligaands K.), gift 20. Febr. 1856 (Valby Skoledistr. Ministerialpr., Landsark.) m. Johanne Mathea Emilie Møller, født 1. Maj 1839 (Fødselstift.), død 19. Maj 1915 (D. af Sadelmagermester J. W. Møller og Maren Mathea f. Frederichsen).

mellem Bredgade og St. Kongensgade, hvor Thotts Palæhave, der var blevet Tømmerplads efter i mange Aar at have været Forlystelseshave, skulde omdannes til en Gade, Palægade, og Planeringen af denne paabegyndtes i April 1900.

Et andet og langt større Byggeforetagende blev iværksat Nord for Østergade, Anlægget af det saakaldte „*City Kvarter*“, som gik ud paa at indrette en ny og bred, moderne Forbindelseslinie dels til Nørre Voldgade, dels til Gothersgade, hvorved bl. a. de gamle Bygninger i Christen Bernikovstræde, Antonistræde, Gammelmønt, Møntergade etc. skulde nedrives, saaledes at Byen kunde blive befriet for en stor Del grimme, usunde Huse og et nyt Kvarter opstaa paa disses Grunde.

Det var to københavnske Borgere, der var Sjælen i det nye Foretagende: Overretssagfører *Axel Volmer* og Fabrikant, cand. pharm. *Johannes Fisker*.

Til Iværksættelse af deres Planer maatte de først og fremmest sikre sig de to Hjørneejendomme Nr. 30 og 32 paa Østergade, Indgangen til Christen Bernikovstræde, og hvoraf *Vildmanden* var den vigtigste, da den havde den største Udstrækning.

I 1896 indledede derfor Fabrikant *J. Fisker* Forhandlinger om Køb af *Vildmanden* med dennes to Ejere: Enkefru *Emilie Bindseil f. Møller* som Ejer af den ene Halvpart og Legatstifteren Tømrmester *Carl Albert Tesch* som Repræsentant for Arvingerne efter Ejeren af den anden Halvpart, hans i 1894 afdøde Svigermoder, Enkefru *Louise Bindseil f. Krause*.

Forhandlingerne gik snart i Orden, og den 1. April 1896 underskrevs Købekontrakten af Sælgerne og Køberen, Fabrikant *J. Fisker*.

Købesummen fastsattes til Kr. 600,000 foruden den paa Ejendommen hvilende Bankhæftelse Kr. 7,560.—, og Køberen skulde overtage eller indfri Ejendommens

Prioritetsgæld til Rest Kr. 54,261,51; den aarlige Jordskyld androg Kr. 2,83.

Skødet udstedtes den 27. Februar 1897 og tinglæstes den 8. Marts s. A.¹⁸⁷⁾ Ved dette Salg gik Gaarden *Vildmanden* ud af Slægten Bindseils Besiddelse, den Slægt, der havde ejet den i 108 Aar.

I Løbet af et Par Aar var *Hans Ehlers Kochs* og *Jo-*

Nedrivningen af Christen Bernikovstræde Nr. 1, 3, 5 og 7. Den høje Bygning i Baggrunden er Gaarden „Vildmanden“. 1899.

hann August Bindseils Gaard jævnet med Jorden og det nye, statelige Hjørnehus med den store, dekorative Figur mod Østergade opført, og i Aaret 1900 flyttede de nye Lejere ind, iblandt hvilke var *Akts. Crome & Goldschmidts Fabrikker*, der flere Aar senere blev Ejer af Ejendommen. Ved Opførelsen af den Del af City-Kvarteret, der ligger Vest for Christen Bernikovstræde, forsvandt ikke alene *Vildmanden* og fornævnte Stræde, men

187) Hof- og Stadsr. Skødepr. 1896—97, S. 566 (Byrettens Tinglysningkont.).

ogsaa den sydlige Side af Antonistræde og den tilstødende Del af Pilestræde, ligesom der maatte afgives ikke ubetydelige Arealer til Udvidelse af de nævnte Gader, af hvilke Christen Bernikovstræde og Antonistræde i 1901 blev ophøjet til fremtidig at hedde „Gade“ og ikke som hidtil „Stræde“.

Med Hensyn til Navnet Antonigade har der i senere Aar (saavel i Tale som paa Tryk) indsneget sig en Forvanskning af det maskulint lydende *Antonigade* til det feminine *Antoniegade*, hvilket sidste Navn er forkert.

Gaden, der oprindeligt hed *Lille Pilestræde*, er opkaldt efter den mandlige Helgen *Antonius*, hvis Kloster i Præstø ejede en Ejendom i det københavnske Stræde, der som Følge deraf blev kaldet Antoniistræde.

Ved det nye Gadeanlæg skabtes en stor, bred Gade fra *Østergade* til Hjørnet af *Møntergade* og *Gothersgade*, og da for nogle Aar siden den uhumske Del af *Holmensgade* sløjfedes, opstod Gaden *Bremerholm*, der over de rase-rede Lille Kongensgade- og Østergade-Grunde førtes i Flugt med *Christen Bernikovsgade*, hvorved en ny og direkte Forbindelse kom i Stand mellem Bydelen *Christianshavn* og den indre By.

Billederne S. 457 og 459 er gengivet efter Fotografier i Forfatterens Eje, S. 512 og 515 efter Akvareller i Bymuseet.

VOR FRUE KIRKES ORGLER, ORGANISTER, TAARNBLÆSERE OG KLOKKESPILLERE.

Af NIELS FRIIS.

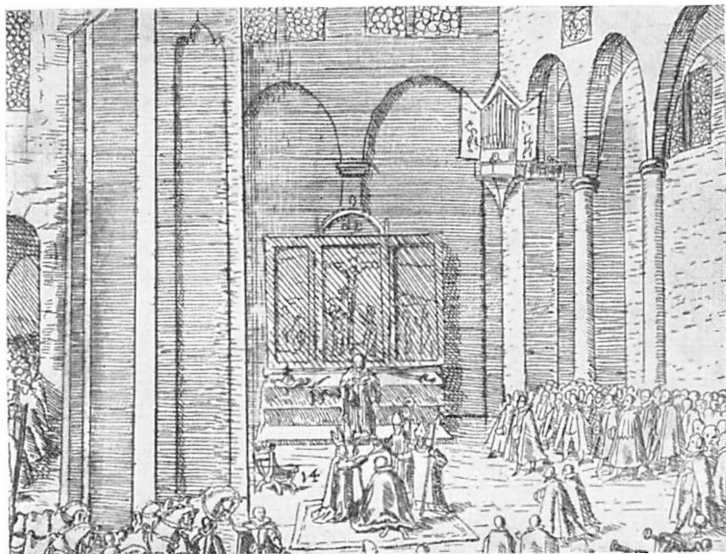
Der kan næppe være Tvivl om, at vor Frue Kirke allerede paa et meget tidligt Tidspunkt har raadet over et Orgel, og at den har haft et i hvert Fald i Middelalderens senere Del, kan anses for givet. Den første Organist, der omtales i Kirkens Historie, Anders Andersen, forekommer i 1488, men først efter Reformationen — og om den protestantiske Tid skal her alene tales — kendes Rækken af Organister nogenlunde ubrudt. Første Gang et Orgel i Frue Kirke direkte nævnes — Tilstedeværelsen af en Organist før den Tid maa dog naturligvis indebære, at Kirken ogsaa har haft et Orgel — er i Aaret 1537, da det i Forbindelse med Kong Christian den Tredjes og Dronning Dorotheas Kroning anføres, at Orgel og alle Slags Strengespil skulde medvirke ved Højtideligheden i Frue Kirke, og i Aarene derefter ses der oftere at være udbetalt forskellige „Orgelmestre“ Beløb for Renovationer, Forbedringer og Udvidelser, de har foretaget paa Orgelværket: 1559—60 Søren Orgelmager, i 1567—68 Jørgen Orgelmester, i 1568—69 Mester Villem og i 1583 paany Jørgen Orgelmester. Indimellem havde man desuden ved et Par Lejligheder Bogbindere til at se paa Orglets Bælge, formentlig fordi de

har været utætte. Den første Afbildning af Frue Kirkes Orgel stammer fra 1596. Det er et Stik, forestillende Kong Christian den Fjerdes Kroning; paa dette ses Orglet anbragt i Korets sydøstre Hjørne, altsaa ovenover Alteret. Det er ikke noget stort Instrument: bag Facadens aabne Fløjdøre ses kun en enkelt Piberække, og noget Rygpositiv findes ikke. Afbildningen bekræfter sammen med den Omstændighed, at der i Aarhundredet derefter kun synes at have været udført større og mindre Reparationsarbejder, den Antagelse, at Kirken lige indtil 1690 har maattet klare sig med et relativt lille Orgel.¹⁾

Ikke alle Vor Frue Kirkes første Organister efter Reformationen kender vi Navnene paa, men dog nogle. Embedets Tjenesteløn var i denne Periode 100 Mark; dette Beløb udbetales 1561—62 Jochim Organist. 1562—63 er han afløst af Peder Organist, der synes at have været lønnet med noget mindre, 72 Mark, og fire Aar senere, ved Midsommertid 1566, gik Peder af og erstattedes med Jacob Byg, der gennem en længere Aarrække beklædte Organist-Embedet ved Frue Kirke. Om Jacob vides ikke meget udover, at han i 1581 betaler Jordskyld af en Grund „Østen Nørre Vold“, og at han paa Orgelet havde to Skoledegne til at træde Bælgene; dem udbetaltes der 1569—70 hver 16 Mark. Kort efter 1580 maa han være avanceret til Organist ved vort Lands daværende Hovedkirke, thi 6. Oktober 1583 udstedte Kong Christian den Fjerde fra Skanderborg Slot Forleningsbrev for Jacob Byg, Organist i Lunds Domkirke, paa det efter Hr. Matz Jude ledige lille Vicarie, kaldet Sct. Nikolai Alters Gods, i Lund. Hans Efterfølger ved Frue Kirke i København kendes ikke.

Der kunde være Anledning til for et Øjeblik at se paa Organistens Funktioner i denne Periode, Reformationens første Aarhundrede. De var ikke de samme, som vi kender i vor Tid, men krævede langt mere og var be-

tydeligt selvstændigere. Musikken i Kirken repræsenteredes i hine Tider af to skarpt adskilte Faktorer: Orglet og Koret. Orglet fandtes som nu anbragt højt til Vejrs i Kirken, som Regel paa Vestvæggen, og Koret — i Vor Frue Kirke Drengene fra den latinske Skole, Vor Frue Skole, ledet af Kantoren — havde Plads nede i

Christian IV's Kroning i Frue Kirke 1596 (samtidigt Stik).
Over Alteret til højre Orgelet.

Kirken, i de fleste Tilfælde i den Del af den, der endnu den Dag i Dag hedder Koret. Hverken Orglet eller Koret havde endnu paa den Tid noget med Salmesangen at gøre. Koret tog sig af den liturgiske Musik, paa hvilken Gudstjenesten endnu den Gang var saa rig; paa Orglet udførtes i stedse kunstfærdigere Form Præludier og Mellemspil, baade til Korets Præstationer og Menighedens Sang. Først efterhaanden kom Orgel og Kor til at virke i Tilknytning til hinanden og som Ledsagelse til

Menighedens Sang; Udviklingen hen mod de Tilstande, vi kender i vor Tid, regnes for at være afsluttet i første Halvdel af det 18. Aarhundrede.

Omkring Sankt Hans 1593 skulde Vor Frue Kirkes Organist-Embede paany besættes, og Konsistoriums Valg — Universitetet havde dengang som helt op til vor Tid Patronatsretten over Frue Kirke — faldt paa Musikeren Truid Aagesen Sistinus, der ligesom Tilfældet vistnok var for Jacob Bygs Vedkommende, var dansk. Hans Bestalling skal, da den er den første kendte ved Frue Kirke, hidsættes her. Den lyder saaledes:

„Rector og menige Professores i Københavns Universitet kendes og gøre vitterligt for alle, at Aar efter Guds Byrd 1593, S. Hans Aften Midsommer, var vi alle endrægteligen forsamlet i vores Consistorii Hus her sammesteds, og haver vi da ladet os kalde ærlig og velforstandig Mand Truid Aggeszøn Musicum, hvilken vi og, efter han var en indfødt her i Riget og haver vide søgt og lært sin Kunst i langsommelig Tid, baade i Tyskland og Italien, haver ham samtligen samtykt og kaldet til at være en Organist i vores Kirke kaldet Vor Frue. Med saadan Vilkaar, at han samme Tjeneste trolig skal forestaa og ikke opføre med sig nogen, som Orgelværket kan skade eller fordærve i nogen Maade. Og skal vi eller vore Efterkommere Professores i København af Vor Frue Kirkes Indkomst forskaffe fornævnte Truid Aagesøn til sin Løn aarligen et hundrede Enkende Rigsdaler, at betale ham til fire Terminer, de første 25 nu til Michaelis førstkommende og siden ligesaa meget til Jul, Paaske og Johannes Terminer aldeles til gode rede. Og fordi han beklagede sig, at Husleje faldt ham her i Byen noget for dyr, haver vi samtligen bevilget ham i disse tvende første Aar til Hjælp til samme Husleje tolv Daler aarlig og siden derefter hvert Aar tyve Daler, indtil vi ham med en af Universitetets Boliger kan forsyne, som

han sig udi efter sin Stat kan behjælpe, eller ogsaa vi ham noget mere til Underholdning i Fremtiden i andre Maader kan forhverve. Til Vidnesbyrd at saa uryggelig holdes skal, som fornævnt staar, haver vi trykt Rektors Signet her neden for. Actum anno et die supra“ (23. Juni 1593).²⁾

Truid Aagesens Navn er blevet staaende i Danmarks Religions- og Kirkehistorie, ikke paa Grund af hans kirkemusikalske Indsats, til hvilken der intet kendes, men fordi han er et af de mest fremtrædende Eksempler paa, at en af den protestantiske Kirkes Mænd er blevet fordrevet paa Grund af Papisteri. Han var utvivlsomt en Mand af Format og sendtes flere Gange i kongelig Mission til Udlandet, hvor han i Aaret 1600 i Hamborg udsendte en Samling „Cantiones trium Vocum“: paa disse Rejser forstærkedes utvivlsomt hans Tilbøjeligheder til den katolske Lære, og allerede 1604 hedder det om ham, at han er i Pavens Sold. Ved samme Tid anklages en „jesuitisk“ Student Udby for at omgaas ham og for at være ivrig for at „læse paa Truid Orgelmesters Loft“. Nogen Tid senere maa det have været galt igen, thi i Marts—April 1609 drøfter Konsistorium Ansættelse af en Organist ved Frue Kirke i Truids Sted; den kgl. Statholder foreslog Organisten ved Helliggeistes Kirke, „efterdi han skulde have Dronningens Pige“, men Organistskiftet blev ikke til noget ved den Lejlighed.³⁾ Det gjorde det derimod, da i 1613 den Forordning havde set Lyset, som bestemte, at Personer med papistiske Tilbøjeligheder ikke kunde forblive i deres Embeder, men maatte forlade Landet. Paa et Konsistorial-Møde den 15. September 1613 forelagde Rektor Spørgsmaalet, „om Trude Organist, som offentligt lader sig formærke at være Pontificis tilgedan, skulde længer blive udi sin forrige Bestilling. Blev dertil unanimi Professorum consensu svaret, at han skulde siges af med sit Embede. Og

det at lade ham forstaa, bleve begge Apparitores Academici ham skikkede; hvilke kom tilbage og sagde, at han vedtog Budet“.⁴⁾ Hans kongelige Lønning, som han vel modtog for Tjeneste paa Slottet og maaske ogsaa for Undervisning, var allerede paa det Tidspunkt bortfaldet, og den 10. Maj 1614 besluttede Konsistorium, at „Truid Organist maatte undes den Qvartal af dette sidste Aars Stipendio“. Der findes bevaret en Ansøgning fra ham, hvori han, da han nu efter i 21 Aar at have været Organist ved Vor Frue Kirke var afsat fra sit Embede og maatte forlade sit Fædreland Danmark, beder Professorerne om Viaticum (Rejsepenge) og et ærligt Testimonium. At han virkelig rejste bort, fremgaar af Jordskyldfortegnelser, der nævner (bl. a. 1620 og 1633) Jordstykker, der „fordum var i Thrude Aaremesters Besiddelse“.

Det blev en Mand fra Rigets fjernere Dele, der kom til at beklæde Vor Frue Kirkes Organist-Embede efter den fordrevne Trude. Ganske vist skrev Organist Thomas Bergemann fra Malmö en Ansøgning til Universitetet, hvori det bl. a. hedder: „Eftersom jeg er kommen udi vis Forfaring, at Truid Organister er afsat ud af sit Embede og Kald, og samme Orgel Tjeneste til Vor Frue Kirke, skal endnu være ledig. Saa er mig raadet af gode Venner, at jeg skulde an præsentere min Tjeneste, at jeg kunde komme i Truids Sted igen, og efterdi det er naturligt, at hvert Menneske søger gerne efter sin Forbedring. Hvorfor jeg er ganske Venligen begærende, at jeg den samme Condition maatte bekomme“.⁵⁾ Men Besættelsen af Embedet synes denne Gang at være sket højere oppe, nemlig hos Kongen, og da den nye Organist ansattes den 8. Juli 1615 efter en temmelig lang Vakance, var det ogsaa med kongelig Bestalling.

Den nye Mand hed Johannes Meincke eller, som han selv skriver sig: Meincken. Om hans Fortid vides ikke

meget udover, at han vistnok havde været Organist i Kiel. Herfra kom han som Organist til Domkirken i Slesvig; hvornaar han ansattes her, kan ikke fastslaas, kun saa meget er sikkert, at han ved Nytaar 1613 købte to af Domkirkens gamle Vikarieboliger og en ubebygget Plads. I hans Bestalling som Organist ved Vor Frue Kirke i København er en Del af hans Pligter fastslaaet. Det hedder her, at han skal forvalte sit Embede flittigt og til rette Tider, og ikke mindre skal han, „naar vi forlanger hans Opvartning i vore Slotskirker, Kapeller, kongelige Gemakker eller hvor det ellers maatte behage os, findes villig til at lade sig høre med Musikken og Instrumenterne, saa godt som han har lært det“.⁶) Ved Christian den Fjerdes Hof var der Brug for megen Musik, og man tager næppe fejl ved at antage, at Meincke var en dygtig og fremtrædende Musiker. Derpaa tyder den relativt høje Løn, man gav ham, og som fremkom ved, at han fik Løn baade fra Kirken (100 Dl. + 20 Dl. til Husleje) og Hoffet (200 Dl.), ialt 320 Dl.

Var Meincke dygtig, saa var han til Gengæld ogsaa stridbar, hvad der foreligger adskillige Beviser for; han var gennem Aarene indblandet i forskellige Sager, af hvilke de ejendommeligste skal omtales her. I Referatet fra et Konsistorialmøde i Sommeren i 1619⁷) er en af dem skildret: „Fremkom udi Retten Johan Minch, Organist til Vor Frue Kirke, begærende, at hans Vidne maatte høres, anlangende en Ulempe, som han forment sig af Christen Nielsen, Borger og Bogfører her i København, for nogle Dage forleden udi Vor Frue Kirke at være paaført, hvor for:ne Christen Nielsen skulde have overfaldet ham med Ord og truet ham med tvende dragne Knive. Og mødte imod ham Christen Nielsen Vidnesbyrd at høre. — Først vidnede Jens Lauritzen Bogfører, at idet Christen Bogfører og Organist Johan Minch havde mange Skændsord tilsammen i Vor Frue Kirke,

da hørte han klarligen, at Christen sagde til forne Organist: Du løjst som en Skælm. Hvilke Ord Christen benægtede. — Dernæst vidnede en Student, Jens Mogensen Norbagge, at han hørte vel, at de havde mange Skændsord tilsammen, men at han ikke forstod dem, fordi de talte Tysk. Derhos vidnede han, der stod en hollandsk Baadsmænd samme Tid i Kirken, og sagde paa Dansk til en anden Karl, at Christen gjorde Organisten Uret. Efter at Christen saadant havde hørt mod sig berettes og vidnes, sagde han, at han ikke nægtede, han stod jo med tvende Knive i sin Haand, førend Organisten samme Gang kom til ham og havde brugt dem til sit Behov med en Skriver, som havde været hos ham, men at han skulde truet Organisten med Knive, nægtede han aldeles“.

Helt havde Johannes Meincke jo næppe Skylden for dette Sammenstød, men at han var en gnaven Herre, er ellers sikkert nok. Derom vidner bl. a. Kongedatteren Leonora Christina, der fik ham til Lærer, efter at han i 1629 var forflyttet til Fredensborg som Organist ved Slotskirken der. Han underviste de kongelige Børn i Sprog og Musik,^{s)} og i en Klavertime var det, Leonora Christina havde sit berømte Sammenstød med ham. Da han under Spillet blev vred paa hende, tog han hendes Fingre og dunkede dem mod Tangenterne; hun blev saa hidsig over denne Behandling, at hun huggede haardt i Klaviaturet, hvorved Spinnettets spæde Strengene bristede. Hendes Straf for denne Opsætsighed mod den gamle Mand blev en Omgang af Riset, tildelt hende af hendes strenge Hofmesterinde, Fru Karen Sehested. At hendes Følelser overfor Meincke efter denne og andre lignende Episoder ikke var blide, er forstaaeligt; hun kalder ham „un chagrin“ og siger ganske uforbeholdent om ham: „il etait un homme rude“.

Den Respekt, Meincke skyldte Rector magnificus i

dennes Egenskab af Vor Frue Kirkes øverste Myndighed, synes han ikke at have følt i tilstrækkelig Grad, og ogsaa med Frue Skoles Rektor Andreas Hegelund kom han i Klammeri. En Dag i 1628 fremstod denne paa Konsistorium og klagede over, at Meincke „stillede sig meget trodsigt mod hannem“ og „synderlig nu for gangen Sommer til Rectoris Resignationem, saa vel som anden Tid, da vilde Meincke ikke probere Stykkerne med hannem, og derover er bleven en stor Dissonantia“. Meincke havde ogsaa brugt Skældsord mod ham og svaret ham, at det var en „Skjelmsklügen“, han sagde.

I 1625 gjorde Kirkeværgen, Professor Dr. Claus Plum Vor Frue Kirke en smuk Present, idet han „af fri Vilje til Guds Ære og Musikkens Hjælp til Vores Kirke foræret haver et godt og fuldfærdigt Positiv, saa godt som hundrede Enkende Daler og derover, som herefter altid Vor Frue Kirke skal tilhøre“, en Gave, for hvilken Kirken kvitterede ved at skænke Plum et Familiegravsted. Om Positivet — et mindre Orgel, formentlig især til Koret Brug — hedder det, at Organisten til Vor Frue „lover sin Livstid at ville forskaffe en, som skal slaa derpaa, og det saaledes at forfærdige, at det kan stemme ind med Orgelværket“.9)

Om dette Positiv og Tjenesten ved det kom Johannes Meincke op at skændes paa det kraftigste med Professor Plum og Konsistorium. Der klagedes over, at Meincke var uvillig til at „lege paa Positivet“, og paa sin Side besværede Meincke sig over, at man „forholder ham gode Daler til Løn imod ham bevilget var“; ogsaa Forhold vedrørende Købet af selve Positivet, som Meincke havde leveret, var der Strid om. Der findes bevaret et skriftligt Indlæg i Sagen fra Meincke,¹⁰⁾ men det er saa forvirret, at det, skønt det fylder adskillige tæt skrevne Foliosider, faktisk ikke giver en eneste positiv Oplysning. Konsistoriums Afgørelse i Sagen blev delvis en

Indrømmelse til Meincke: det bestemtes, at „Ewert Taarnblæser, saavidt hannem muligt er, skal lade sig bruge til at slaa paa Positivet, efterdi Ewert dog til Kirkens Tjeneste obligeret er“.

Taarnblæseren var i disse Aar en vigtig musikalsk Funktionær ved Frue Kirke, ganske som Organisten og Kantoren var det. Taarnblæsningen var et Fænomen, der var blomstret stærkt op i Kong Christian den Fjerdes Tid, men som ogsaa havde været kendt i Frederik den Andens. Paa de kongelige Slotte havde man Taarnblæsere og „Husmænd“, de sidste maaske en lavere Klasse af de første, hvis Opgave det var fra Taarnene ved Blæsning i musikalske Instrumenter, først og fremmest Zinker, at angive hvad Klokkeren var, samt at markere en Række særlige Begivenheder, daglige som f. Eks. Taffler, og andre, navnlig forekommende ved festlige Lejligheder.

Ved Vor Frue Kirke synes Taarnblæsningen at være kommet i Gang i Aarene omkring 1620, og den vides at have vedvaret i hvert Fald en Snes Aar frem i Tiden. Fra denne Periode kendes Navnene paa tre af Kirkens Taarnblæsere og Husmænd, af hvilke det om de to vides, at de tillige var kongelige Taarnblæsere og saaledes har haft Tjenesten ved Frue Kirke som Bierhverv. Iøvrigt synes de foruden med Universitetet ogsaa at have haft Kontrakter med Magistraten, og den Mulighed foreligger, at Taarnblæsning har fundet Sted ogsaa i Københavns øvrige Kirker.

Indtil Efteraaret 1622 var Henning Abelsted Taarnblæser ved Vor Frue Kirke; paa dette Tidspunkt aftakedes han fra Kongens Tjeneste og forlod samtidig Kirken. Han var i 1604 blevet Taarnmand paa Københavns Slot, afskedigedes 1609, men ansattes paany i 1614. Selv kan han ikke have overkommet alle sine Funktioner — han var en Tid tillige „Piber ved Hans Majestæts Krigs-

folk paa Kronborg“ — men er vel nærmest at betragte som en Slags Leder af hele denne særlige Form for musikalsk Udfoldelse. Der foreligger da ogsaa Beviser for, at han holdt Svende. Meget om hans personlige Forhold vides ikke udover, at han havde to Sønner, Hans Abelsted og Cort Abelsted, der begge senere blev kongelige Hof-Trompetere og altsaa gik over i en anden Gren af den omfattende Musikudøvelse ved Kong Christian den Fjerdes Hof end den, deres Fader havde tilhørt.

Samtidig med Henning Abelsted var Elias Taigler Husmand ved Frue Kirke. Hans Bestalling, udfærdiget 8. Juni 1622, er bevaret og giver et udmærket Billede af hans ejendommelige Funktion: „Vi Rector og Professores udi Københavns Universitet gør vitterligt, at eftersom denne Brevviser Elias Taigler haver os paa Vor Frue Kirkes Vegne tilsagt sin tro Tjeneste for en Husmand paa Vor Frue Kirketaarn, da haver vi underdanigst paa Kongl. Majest. naadigste Behag derom med ham gjort denne efterfølgende Forordning, at ham aarlig skal gives til Besoldning tyve Daler Curant, hvilken ham aarlig skal betales af Vor Frue Kirkeværgerne til tvende Terminer halv Parten til Michaelis og Halvparten til Paaske. Hvor imod Forskrevne Elias Taigler skal være forpligtet med Trommer (Trommeter) eller Skalmajer hver Time om Natten, naar Klokken slaar Fulds slag og Kurerne haver raabt som de plejer at gøre, at blæse af Vor Frue Taarn, af de Huller, som bedst kan lyde over Byen, et Vers af en aandelig Salme, som efter Tidsens Lejlighed synges udi Kirkerne, og det continuere og vedholde Aar efter andet, hver Nat at begynde naar det haver ringet paa Vagt om Aftenen og blæse hver Time til om Morgen en igen, een Time efter det haver ringet af Vagt, og skal forskrevne Elias Taigler ikke Magt have at udrejse af Byen uden Rectoris og Professorum Bevilling og Samtykke. Og dersom han befindes

udi samme sin tilsagte Tjeneste, at være forsømmelig, da skal hver Maaned afkortes, efter som hans Forsømmelse ham lovlig kan overbevises. Til ydermere Vidnesbyrd haver vi ladet Rectoris Signete undertrykke“.¹¹⁾

Taigler tjente baade under Henning Abelsted og dennes Efterfølger som Taarnblæser ved Kirken, Ewert Schipman. Denne var kommet i Christian den Fjerdes Tjeneste i 1615 som Instrumentist, men blev i 1622 Henning Abelsteds Efterfølger som Taarnblæser ved de kongelige Slotte. Først 21. Januar 1624 fik han ved Frue Kirke „for fulde sin Bestalling paa Consistorio, efter den var hannem forelæst og han ogsaa selv havde læst den igennem“. Naar man tøvede lidt med at knytte ham fast til Kirken, kan det have sin Grund i, at der i Begyndelsen synes at have været Uregelmæssigheder ved hans Tjeneste; i det mindste blev det i Konsistorium den 8. November 1623 besluttet, at „Taarnblæseren skal kaldes op paa Consistorio og paamindes, at han blæser flittigere end her til sket er“. Schipman synes at have været en dygtig Musiker; som allerede nævnt fik han i sin Funktionstid ved Frue Kirke overdraget at betjene Positivet i Stedet for Johannes Meincke, og nogle Aar senere optræder han, som det senere skal ses, som Dommer ved en Organistkonkurrence. Han synes siden at være blevet befordret til Posten som Stadsmusikant i Helsingør — Stadsmusikantposterne rekrutteredes i disse Aar som oftest fra Hoffets Musikerstab — og det er usikkert, om Taarnblæsningen fra Vor Frue Kirke er blevet fortsat efter hans Bortdragen.

Johannes Meinckes Efterfølger paa Vor Frue Kirkes Organistbænk blev den unge Johan Lorentz, der hurtigt skulde udvikle sig til at blive en af Christian den Fjerde-Tidens mest fremtrædende indfødte Musikere. Han var, da han ansattes i 1629, kun omkring 19 Aar gammel, og det fremgaar af hans Bestalling, at hans Ansættelse

skete „efter Kong:ts Maj:ts Vores Aller Naadigste Herres Begæring“. Kongens Motiv til paa Trods af Johan Lorentz's unge Aar at gøre hans Kandidatur saa stærkt gældende er sikkert at søge i den Omstændighed, at han var Søn af den højt betroede kgl. Orgelbygger Johan Lorentz, der c. 1615 var indkaldt hertil fra Flensborg¹²⁾ og siden havde bestridt alt Orgelbygger- og Instrumentmagerarbejde ved Hoffet og i Hovedstaden; han var en fremragende Kunsthåndværker, som Kongen nok gerne har villet beholde og derfor saa sin Fordel i at imødekomme. Iøvrigt har Johan Lorentz senior sikkert ogsaa haft gode Forbindelser indenfor Konsistorium, idet han ved flere Lejligheder i 1620'erne udførte større Reparationer paa Vor Frue Kirkes Orgel.

Den unge Johan Lorentz¹³⁾ skulde have 100 Rdl. om Aaret plus 20 Rdl. til Husleje for at beklæde Organistposten, og om hans Embedspligter hedder det i hans Bestalling bl. a., at han skal samme Tjeneste „udi ordinarie og rette Tide betjene, som hid indtil brugeligt været haver, besynderligen til Rectorater og Promotioner, og her hos findes villig Skolen og Musikken at forhjælpe, saa og Parterne til Positivet at affatte saa ofte af ham begæres, og ellers fornævnte Positiv en Gang eller to hvert Fjerding Aar til Aftensang at slaa, Værket udi saa Maade at holde vedlige, og flittig Opsyn at have baade med det og Orgel Værket, at det for hans Skyld ingen Skade tagende vorder; holdende sig selv udi Liv og Levned, inden og uden Kirken som en Retskaffen Karl egner og bør udi alle Maader“.

Johan Lorentz's Tilknytning til Frue Kirke blev ikke af længere Varighed; allerede den 10. August 1631 læstes i et Konsistorialmøde „et Kongebrev, hvorudi bevilges Organisten udi Frue Kirke at rejse til Italiam og siden at indtræde udi Tjenesten igen. Han begærer to Aar. Blev hannem bevilget at maatte uddrage, dog forskaffe udi

sin Sted en anden, som kunde forestaa Værket“. Da Lorentz i 1633 vendte hjem, knyttedes han imidlertid til Hoffets Musikdyrkelse og et Par Aar senere tillige til Nikolaj Kirke, hvis Organist han var til sin Død i 1689. Vor Frue Kirke maatte derfor paany se sig om efter en Organist.

Det synes ikke at have været saa lige en Sag at skaffe en egnet Mand, selv om man, som det ved denne Lejlighed for første Gang ses at have været Tilfældet, afholdt en veritabel Konkurrence. Konsistorialprotokollen beretter den 6. Marts 1633 herom: „Blev opkaldt til Consistorium Ewert N. (Taarnblæseren, den tidligere omtalte Ewert Schipman) og Johannes Orgelbuer (Johan Lorentz senior) og gav deres Judicium om de tvende som havde slaget paa Værket i Vor Frue Kirke, da var deres Betænkende at hvad her i Kirken med Moteter og Psalmer sig anbelanger at lege, kunde de noksom komme til rette med, men om Hans Majst. vilde bruge dem engang, og de skulde give deres Proba i Fuga og Concenter vise de ikke at være dem sufficient til. Men hvad deres Handling belanger sig, er han i Helsingborg færdiger, og forstaar sig bedre paa Musik, end den anden. Professores mente Mand kunde flittig høre sig om en bedre var at bekomme, ellers kan han i Helsingborg antages ea conditione, at dersom han ikke forbedrer sig, at man da antager en anden, naar Lejlighed gives“.

Den Mand, der ansattes paa den ejendommelige Maade, at var det ikke muligt at finde nogen bedre, kunde han være god nok, hed Christopher Schuler. Hans Navn nævnes ganske vist ikke ved Konkurrencen eller ved Fastsættelsen af hans Løn, men da den i alle Detailler gaaende Konsistorialprotokol senere intet anfører om Antagelse af en anden, maa man sikkert kunne gaa ud fra, at han er ansat paa Grundlag af Konkurrencen. Han var en indvandret Musiker, men kom, som det fremgaar

af det citerede, fra Helsingborg; der er en vis Mulighed for, at han her er blevet afløst af Hans Jensen Buxtehude, den store Dideriks Fader. Schuler skulde ved Vor Frue Kirke have 200 Kurantdaler om Aaret og fri Bolig. Ved første Udbetaling forsøgte han at faa Lønnen forhøjet, saa den udbetaltes i Speciedaler i Stedet for Kurantdaler. „Da svarede Professores de kunde intet videre bevilge. Det skulde blive ved de 200 Cur. dr. og fri Vaaning, hvortil ham en af de Boder i Sct. Peders Stræde kan deputeres, saa kan han med Tiden faa Haven ganske, om han det begærer“.¹⁴⁾

Med et Løfte om Forbedring af sine Haveforhold maatte han altsaa lade sig nøje i denne Omgang. Forøvrigt synes han ogsaa at have stillet Krav paa andre Omraader, nemlig med Hensyn til Orglet. Det maa have trængt til en større Reparation, thi i November 1633 hedder det, at „hvad Orgelværket belanger, begærer Orgelbueren 500 Curr. dr., hvorimod Dr. Claus (Plum, Kirkeværge) siger sig at byde 400 Cur. dr., hvilket Orgelbueren (vel stadig Johan Lorentz) ikke vil indgaa“. Reparationen ses ikke senere at være blevet bevilget, saa Schuler har altsaa maattet finde sig i at betjene et mangelfuldt Instrument. I 1635 bad han om Forbedring af sin Husleje, men dette Andragende tog Konsistorium køligt paa; den lærde Forsamling resolverede, at „Organisten kan intet videre til Husleje forundes eftersom Kirken, for stor Besværlighed hun er udi, kan ikke dette taale. Kan han patientere sig noget indtil Kirken kommer noget bedre paa Fode igen“. Paa anden Maade forbedrede Schuler imidlertid sine Indtægter, bl. a. ved at undervise. I 1638 blev han ansat som Lærer for Kongesønnen Ulrik Christian Gyldenløve, til hvem han ogsaa ved samme Tid leverede en Viola og et Klavikordium; hans Honorar for Undervisningen var 40 Dl. Christopher Schuler fik ikke nogen lang Funktionstid ved Frue

Kirke; det synes som om han var svagelig, og i Februar 1643 afgik han ved Døden.

Rent midlertidigt ordnede Konsistorium Vakancen saaledes, at „Organistens den Afdødes Broder kan tage Vare paa Værket en Tid lang indtil man faar forhørt sig om en ny som den forrige kan i Bestilningen succedere“. I den følgende Tid havde Rector magnificus Besøg af adskillige, som vilde intercedere for snart denne, snart hin Organist, der nok kunde tænke sig at faa Embedet; paa denne Maade lod Organisterne til Sct. Petri Kirke (Lorentz Schrøder), til Sct. Mariæ Kirke i Helsingør (Johan Jacobsen Garding fra Tønningen) og til Frederiksborg Slotskirke (vistnok Johannes Nicolai) høre fra sig. Der var almindelig Enighed om at gaa frem som „altid plejede at brugeligt Være i Vor Frue Kirke naar en Organist antoges“, d. v. s. at der skulde holdes Konkurrence, og Rektor bemyndigedes til selv at fastsætte Dagen for en saadan.

Af særlige Grunde kom Embedets Besættelse imidlertid denne Gang til at volde Konsistorium ikke faa Vanskeligheder. Det viste sig nemlig, at en af Ansøgerne, Lorentz Schrøder ved Sct. Petri Kirke, kunde glæde sig ved en kongelig Protektion, der ikke blot var en Protektion af Navn, men ogsaa af Gavn; samtidig havde Konsistorium en anden, lige saa afgjort Favorit til Posten, nemlig den afdøde Organists Broder, Antonio Schuler, der var en dygtig Musiker, som i 18 Aar havde været Organist i Brunsvig og nu, som nævnt, vikarierede ved Frue Kirkes Orgel. Da ingen af Parterne var særlig tilbøjelige til at vige fra deres Standpunkt, blev der en hel Del Tovtrækkeri ud af det, før Sagen kom i Orden.¹⁵⁾

Konsistoriums Møde den 29. Marts 1643 gik for en stor Del med at behandle denne Embedsbesættelse. Kongen havde gennem Satholderen givet Udtryk for, at „det var hans Maj:ts Vilje og Tilladelse, at Organisten til

den tyske Kirke maatte antages til Organist i Vor Frue Kirke“. Yderligere havde Statholderen fremsendt Lorentz Schrøders Ansøgning, som Kongen egenhændigt havde paategnet. Dokumentet blev oplæst i Konsistorium, og paa Rector magnificus' Forespørgsel til Professorerne om, hvorledes man skulde forholde sig — Kongen havde selv skrevet, at den lærde Forsamling skulde høres — „blev for godt anset, at Mf. Rector selv mundtlig vil tale med Her Statholder og hans Excellence efterfølgende momenta forholde“.

Disse „Momenta“ er ikke uinteressante til Belysning af den ivrige Ansøgers Karakteristik. Det hedder, at det er „Vrangeligen og Usandfærdigen“ fremstillet, naar Schrøder paastaar at være blevet prøvet af Professorerne og af dem at have faaet Løfte paa Tjenesten. En Erklæring om ham fra Kapelmesteren og Hoforganisten siges at være „sat paa Skruer“. Lorentz Schrøder hævder at have betjent Orgelværket i Petri Kirke en halv Snes Aar, hedder det videre, „der dog enhver Vitterligt er at Værket er ikke stort over et Aar gammelt, og at han tilforn kun havde lagt paa Positivet sammesteds“. Og til yderligere Skade for Lorentz Schrøder fremføres endelig dette Argument: „som Professorer kommen i Forfaring at Hof-Organisten, der Lorentz (Schrøder) havde stemmet Værket (S. maa altsaa, som almindeligt var dengang, ogsaa have virket som Orgelbygger) er engang løben af sin Stol under Tjenesten og increperet ham for alle som derhos tilstede var, og sat Værket for ham til Rette“. Konsistoriums Momenta slutter med en Anbefaling af Antonio Schuler, „efterdi han befindes at være en god Mester“.

Indstillingen bevirkede, at man fra højeste Sted erklærede sig indforstaaet med, at den sædvanlige Konkurrence blev afholdt, endda saaledes at Professorerne kun behøvede at prøve, hvem de selv ønskede; blot skulde

Kongen, vel for en Ordens Skyld, have Underretning om Udfaldet af Konkurrencen. Denne berammedes til Afholdelse meget hurtigt, og maaske af denne Grund gled de to af Ansøgerne ud. Resultatet af Konkurrencen skildres i Konsistorialprotokollen for 5. April 1643 saaledes: „Spurgte Mf. Rector Professores ad hvilken de sig af de tvende, nemlig Organisten af Brunsvig og Organisten til den tyske Kirke, som i Paaske hellige Dage haver ladet sig høre til Tjenesten paa Orgelværket i Vor Frue Kirke bedst lod sig befalde. Alle gav samdrægteligen deres Vota paa han af Brunsvig. Hvilket Mf. Rector lovede at ville give H. Hofmester tilkende“. Dermed var Sagen afgjort; Kongen bøjede sig for den lærde Forsamling og lod svare, at „han ikke vilde præjudicere Professoribus men maatte staa dem frit for at tage hvilken de havde selv mest Behag til“. Den 21. April 1643 ansattes da Antonio Schuler som Vor Frue Kirkes Organist med 200 Kurantdaler om Aaret i Løn; hans Bestalling iøvrigt var ligelydende med den, der fjorten Aar tidligere var udfærdiget for Johan Lorentz.

Ved Midsommertid fik Antonio Schuler Tilladelse til at rejse hjem „at lade hente sit Gods syd fra Brunsvig“; da han kom hjem, bad han om Hjælp til Rejsepenge, hvilket dog ikke kunde bevilges. Derimod fik han et Par Aar senere, ligesom Byens øvrige Organister, sin Løn forhøjet fra 200 Kurantdaler til 200 Speciedaler, „med saa Skel, at han flitteligen efterkommer sit Bestalnings Brev, og lige ved Orgelværket, tager Positivet i Agt“. I 1650 fik han, under Hensyn til „denne besværlige Tid“, yderligere lagt 50 Rdlr. paa sin Løn. Som sine Førgængere havde han kun med den rene Orgelmusik at gøre, medens Korsangen og Kirkens øvrige Instrumentalmusik, der paa dette Tidspunkt synes at have floreret stærkt, sorterede under Vor Frue Skoles Kantor, der i flere Henseender assisteredes af Stadsinstrumentisten.

Det var iøvrigt ikke helt smaa Musikopførelser, der etableredes paa denne Maade, og de har sikkert kulmineret under de store akademiske Højtideligheder i Kirken.

Om Antonio Schuler vides iøvrigt ikke særlig meget, udover at han næppe har været nogen ganske ung Mand, da han blev ansat. Endnu i Januar 1659 nævnes dog „Antoni Orgelmester“ ved Vor Frue Kirke i Mandtallet over dem, der „kan gaa til Volds“; han bor da i Fiolstræde, hvor Kirken gennem Aarhundreder havde sin Organist-Residens. Om Schuler kunde have gjort nogen Nytte paa Voldene under Svenskerne Fremstormen, er en anden Sag, thi allerede i 1651 kaldes han „gammel“. Det er i Akterne til en Kollega-Strid, hvori han var indblandet, og som Konsistorium, der havde Jurisdiktionen over alle til Universitetet knyttede, som Følge deraf fik til Behandling. Vi kan atter lade Konsistorialprotokolten¹⁶⁾ berette.

„Organisten til S. Nicolai Kirke (den før nævnte meget dygtige Johan Lorentz, der 1629—31 var Organist ved Frue Kirke) indkom (4. Oktober 1651), og gav Klage over Organisten til Vor Frue, for adskilligt anlangende deres Skolarer samt nogle Ord, han til Vor Frue skulde have paasagt belangende hans Information, og andet sligt, saavel som og overfaldet ham for kort Tid siden, for sin Dør paa Gaden, med ubekvemmelige Ord, det han formente, og vor Dom over ham begærende. Professores raade dem til Fred og Rolighed; hvis de og dertil ej vilde bekvemme sig, saa at Organisten til S. Nicolai skriftlig indlægger til første Consistorium, det han nu mundelig foregiver, paa det den gamle Mand til Vor Frue som sig over sin Hukommelse besværer, kunde sig paa alting des bedre erklære, naar det er sket af begge Parterne, skal dem nok som handles, den være som ret er“.

Konsistoriums Henstilling om Forlig blev ikke efterkommet i første Omgang, og der fulgte i Sagen en Skriftveksling, hvis enkelte Dokumenter ikke er bevarret. Men den 29. Oktober — den akademiske Rettergang har aabenbart været forholdsvis hurtig — var man naaet til det Maal, Professorerne oprindeligt havde foreslaaet, Forliget. Dette fik i Protokollen følgende halvt pudsige, halvt imponante Form:

„Fremstod paa Consistorio D. Laurentius Scavenius og paa de Dannemænds Vegne Antoni Schuler Organister til Vor Frue og Johannes Laurendzis Organister til S. Nicolai Kirke deres Vegne, hvilke og tilstede var, og gav tilkende, belangende nogen Tvistighed, som dem imellem haver været, saaledes som efterfølger

1. At de begge hermed hverandre erklære og, at de intet mod hver andre vide, andet end al Ære og godt. Dernæst at hvis de have skrevet i stor Tal imod hver andre i denne Sag skal hermed være i alle Maader optaget, dødt og magtesløs gjort, og som det aldrig havde været enten skrevet eller talt. For det sidste, at de anlover herefter kristelig og kærligen at forliges, og ej hverandre enten fraværende eller nærværende andet at paatale eller paaskrive end det som kunde geraade til hverandres Reputation og Ære, samt Vilje og Venskab herefter styrke og underholde. Og have de begge nærværende dette forskrevet og saa som D. Lauridz det paa deres Vegne fremsførte i alle Maader samtykt og derpaa rakt hverandre deres Hænder for Retten“.¹⁷⁾

Allerede i 1652 var Antonio Schuler saa svag, at han maatte have Assistance paa Orglet, og hertil indkaldte han sin Fætter, David Bernhard Meder. Da denne havde hjulpet ham i fire Aar, vilde han gerne sikre ham ogsaa ud i Fremtiden og gik til Konsistorium for at faa ham gjort til sin lovformelige Successor. Forsamlingens Svar var, at man gerne samtykkede „eftersom samme David

med god Lov flitteligen og vel havde paa fjerde Aar nu opvartet baade i Kirken og uden Kirken for sin gamle Fætter, hvorpaa han haver sit Bestalningsbrev at forvente, naar den gamle Antonius ved Døden afgaar. Saa fremt han imidlertid sig skikkeligen forholder, hvorpaa man dog ikke tvivler“.18)

Det lader sig ikke afgøre, paa hvilket Tidspunkt Antonio Schuler er død, og saaledes heller ikke, hvornaar David Bernhard Meder¹⁹⁾ er blevet „virkelig“ Organist. Men saa mange Aar har den sidste nok ikke maattet vente. Heller ikke om Meders Virksomhed ved Frue Kirke vides særlig meget; derimod er der visse Holdpunkter til Belysning af hans Levnedsløb. Han var Broder til den udmærkede Musiker Johan Valentin Meder, der senest var Domorganist i Riga, og han er saaledes maaske født i Wasungen ved Werra; dog kan det ses, at hans fædrene Arv i 1683 stod paa Rente i Lüneborg. Han er nok kommet til København nogenlunde paa den Tid, da han havde afsluttet sin egentlige Uddannelse, og da han efter fire Aars Forløb fik „promise paa Successionen“ ved Frue Kirke, blev han her. Han skal have været en dygtig Musiker, omend ikke saa kendt som Broderen, der foruden at være Organist ogsaa var Opera-Kapelmester.

Som Skik var, supplerede ogsaa David Bernhard Meder sine Indtægter ved at give Musikinformationer; en af hans fornemste Elever var Peder Griffenfelds Hustru Cathrine Nansen, hvem han underviste paa Clavichord indtil hendes Død i 1672. Syv Aar senere var dog Tiderne blevet saadanne, at han maatte have sin regelmæssige Løn forhøjet, fordi de uvisse Indtægter var gaaet stærkt tilbage; han indsendte til Konsistorium „Begæring og Ansøgning at udi Henseende til disse Tidens Besværlighed og Udgifternes daglige Tiltagelse med Krigsstyr, Indkvartering og andet, da Accidentierne nu om Stun-

der ere ikkun faa eller ingen, som dog tilforn var en stor Hjælp udi Bestilningen, det da maatte behage Magnifico Rectori og Professoribus hans aarlig deputerede Salarium med noget at forbedre; hvilket da af Rectore og Professoribus blev samtykket og bevilget med et halvt hundrede Rixdl., at maatte forøges, saa at han herefter, fra sidst afvigte St. Hans Dag at beregne, aarligen haver at nyde fulde 300 Rixdaler“.

I hvert Fald i 1663 havde Meder overtaget Frue Kirkes Organist-Embede. Han forlangte paa det Tidspunkt, at Vor Frue Kirkes Orgel, ved hvilket der intet var blevet foretaget i 40 Aar, skulde have et Hovedeftersyn. Konsistorium var ogsaa villig til at bekoste et saadant, men Sagen stødte paa den Vanskelighed, at der ikke i København fandtes nogen fastboende Orgelbygger, men kun en Mand ved Navn Hans Christoff Friezsch²⁰⁾ fra Hamborg, der netop havde fuldført den nye Trinitatis Kirkes Orgel, et dejligt Instrument paa 40 Stemmer. Han var en fortrinlig Fagmand, men Konsistorium vilde nødig have mere at gøre med ham, fordi man under Leveringen af Trinitatis-Orglet, der var trukket ud i det uendelige — bl. a. paa Grund af Krigsforholdene — havde haft det ene Sammenstød med ham efter det andet. Procurator templi tog da sammen med Organist Meder til Køge, hvor der skulde findes en Orgelbygger, men havde „for nummet, ikke tjenligt at være, ham at betro Vor Frue Kirkes Orgelværks Reparation“. Han havde saa informeret sig „om Wiborg Orgelbygger (Peder Carstensen) som siges at skal være en god Mester paa Positiver og saadan smaa Værker at gøre, men hvad store Værker var anbelangendes, vides ikke“. Enden paa det blev, at man alligevel besluttede sig til at lade Hans Christoff Friezsch udføre Reparationen; der var ganske simpelt ikke anden Udvej, men man sørgede naturligvis for at sikre sig overfor ham paa alle mulige Maader.²¹⁾

Ved Begyndelsen af David Bernhard Meders Funktionstid blev Taarnblæsningen fra Vor Frue Kirke genoptaget, omend under andre Former end den tidligere. I Foraaret 1667 „proponerede D. Resenius om man ikke paa Vor Frue, ligesaavel som paa St. Nicolai Taarn nu sker, om Søndagen efter Prædiken skulde lade musicere. Professores var dermed tilfreds, dersom man med Instrumentisterne om pretio kunde Accordere“.22) Blæsningen gaves utvivlsomt i Entreprise til Stadsmusikanten i København; hvor længe den vedblev, vides ikke, men derimod kan det ses, at den genoptoges efter en Pause i 1685, da Stadsmusikant Andreas Kirchhof fik bevilget 30 Rdl. om Aaret for at udføre den. Det har sikkert været Zinker og Basuner, der musiceredes med, og de Toner, der klang, var ganske utvivlsomt Salmemelodier. Søndags-Taarnmusikkens Skæbne kan ikke følges saa nøje videre frem gennem Tiderne, men en Reminiscens deraf kendes jo helt op til vor Tid i Form af Korablæsningen fra Vor Frue Kirketaarn, udført af det kongelige Kapels Messingblæsere paa de høje Helligdage, en Tradition, som forøvrigt Radioen ved sin Fremkomst overtog og siden har fortsat.

David B. Meders sidste Aar paa Vor Frue Kirkes Organistbænk synes i høj Grad at have været præget dels af hans Svaghed, der bevirkede, at han til sidst slet ikke bestred sin Tjeneste, dels af den Omstændighed, at Kirken fik et stort nyt og pragtfuldt Orgel, overfor hvis Omfang og tekniske Finesser han efter alt at dømme stod saa temmelig magtesløs, hvorfor Instrumentets Betjening lidt efter lidt gled over til den ene af de Mænd, der havde bygget det. Ved dette Orgel, der tør anses for at være det første i virkeligt stort Format, der blev til i en dansk Kirke, og ved dets to Bygmestre, af hvilke den ene senere blev Frue Kirkes faste Organist, vil der være god Anledning til for en Stund at standse op.

Vi har set, hvorledes det voldte Universitetet og Frue Kirke Besvær, at der i Perioden efter Christian den Fjerdes Død ikke fandtes nogen Orgelbygger i København. Dette Forhold raadedes der først Bod paa, da Organisten ved Sct. Knuds Kirke i Odense Johan Petersen Botzen, der tillige var Orgelbygger — en dengang meget almindelig Kombination — i 1677 forflyttedes til København som Organist ved Sct. Petri Kirke. Johan Petersen Botzen, der var født 1641, og som i 1674 var kommet til Odense, virkede ved Petri Kirke til sin Død i 1719, men iøvrigt findes der ikke mange personlige Oplysninger om ham; saaledes vides det navnlig ikke, hvor han havde lært Orgelbyggerfaget, hvilket det ellers vilde have været meget interessant at faa oplyst, da man i saa Fald sikkert havde haft et Fingerpeg om, hvilken Skole indenfor denne specielle Kunst han nærmest maatte anses for at tilhøre. Men ogsaa uden dette har man et klart Indtryk af ham som Orgelbygger, da de bevarede Detailler vedrørende Frue Kirkes Orgel er mangfoldige. I 1683 fik han det formelle Grundlag for sit Haandværk i Orden, idet han modtog kongeligt Privilegium²³) som Orgelbygger i Danmark sammen med Broderen Peter Petersen Botzen. Denne, den senere Organist, var henimod en Snes Aar yngre og har i Orgelbyggerkunsten formentlig været Elev af Johan Petersen Botzen.

Planerne om at skaffe Vor Frue Kirke et værdigt Orgel tog fast Form i Begyndelsen af 1686, og den 3. Juli s. A. indsendte Johan Petersen Botzen til Konsistorium et Forslag til et saadant Instrument: „En fuldkommen Opskrift paa et rar Orgel som udi Vor Frue Kirke burde at være eftersom den er Hoved Kirken, baade paa rare Stemmer samt hvorledes paa bestandigst Maade det ganske Værk fra først til sidst udi alle Poster skulde anlægges, anrettes og forfærdiges, at det kunde have Bestand,

saa og Højde som Bredden og Proportion efter det Sted, som nu det gamle paastaar, som vakker og paa bedste Maade kan parere“. Instrumentets rent musikalske Egenskaber specificerede Johan Petersen Botzen paa indgaaende Vis ved at opregne Navne og Klanghøjde paa de Stemmer, hvoraf dets enkelte Dele skulde sammensættes. Da Specifikationen af et saadant Orgel, den saakaldte Disposition, er af betydelig musikalsk Interesse, hidsættes den her, i Kontraktens Ordlyd.²⁴⁾

„(Hovedværk 12 Stemmer) 1. Principal af 16 fus thon, af got Crontin. — 2. Bardun 16 f. — 3. Octava 8 f. — 4. Spitzfløyt 8 f. — 5. Qvintadina 8 f. — 6. Octava 4 f. — 7. Rauschqvint 3 ($2\frac{2}{3}$) fus med sin octav 2 fus. — 8. Nassath 3 ($2\frac{2}{3}$) f. — 9. Cimbelf af 3 Chor. — 10. Mixtur af 5 Chor. — 11. Gros Trompet 16 f. — 12. Trompet 8 f.

Udi Ryg Positivet 12 Stemmer. 1. Principal 8 fus af got Crontin. — 2. Gedagt 8 f. — 3. Gedagt 4 f. — 4. Octava 4 f. — 5. Super: Octav 2 f. — 6. sex qve alter. Sext og qvint paa en Register. — 7. Følt Feif 2 f. — 8. Gimbs horn 2 f. — 9. Sedetz 1 f. — 10. Mixtur 5 Choer. — 11. Trompet 8 f. — 12. Schalmei 4 f. —

Udi Brystpositivet 9 Stemmer. 1. Gedagt 8 f. — 2. Rohrfløjt 4 f. — 3. Octav 4 f. — 4. Super Octava 2 f. — 5. Sedetz 1 f. — 6. Cimbelf 3 Choer. — 7. Vox homana 8 f. — 8. Krombhorn 8 f. — 9. Geigen Regal 4 f.

Udi Pedalen 12 Stemmer: 1. Principal bass 16 fus af got Crontin. — 2. Untersatz 16 f. — 3. Octaven bass 8 f. — 4. Gedagt 8 f. — 5. Octava 4 f. — 6. Baur fløyt 2 f. — 7. Rauschqvint 2 f. — 8. Mixtur 3 Choer. — 9. Passaun Bass 16 f. — 10. Trompeten bass 8 f. — 11. Schalmei 4 f. — 12. Corneter bass 2 f.“

Værket havde ialt 45 Stemmer, om hvilke Orgelbyggeren sagde, at „ingen kan mistes af den Disposition“. Det blev heller ikke Tilfældet, tværtimod, thi da Instrumentet var ved at være færdigt, bevilgedes det, at det

efter Orgelbyggerens Forslag maatte forøges med „endnu tvende store og rare Stemmer“, der desværre ikke specificeres; dette kunde gøres uden Extra-Udgift, da Orgelet — hvilket lyder lidt mærkeligt, eftersom man daarlig kan forestille sig, at det har haft funktionalistisk Facade med fritstaaende Orgelpiber el. lign. — hverken skulde males eller stafferes. Maaske har man dog ladet det staa i den naturlige Træfarve. Det samlede Antal klingende Stemmer i Instrumentet blev 47, og Omkostningen ialt 10.000 Rdl., hvoraf Orgelbyggeren, der ikke besørgede det sværere Tømrerarbejde, dog kun fik en Del.

Af Orglets øvrige tekniske Data skal her blot anføres, at det fik 8 dobbelt-foldede Bælge $18 \times 8\frac{1}{2}$ Kvarter og 9 Vindlader; til alle Værkerne var der Spærreventiler. Principalstemmerne skulde, som bemærket i Dispositionen, være af fineste Tin og skulde, da de havde deres Plads i Prospektet, være blankpolerede; de tre Manualer angives at skulle gaa fra C til d^3 , og Pedalet fra C til d^1 . Tangent-Antallet opgives ikke, men der kan ikke være megen Tvivl om, at Bas-Oktaverne, som det altid var Tilfældet dengang, var „korte“. En Række særlige musikalske Arrangementer i Tidens Smag savnedes ikke; saaledes var der baade en „Simbel Klokke med en omløbende Stjerne“ og en „Vogel sang“, begge utvivlsomt sat i Forbindelse med dertil svarende bevægelige Figurer i Orglets Facade. Og sidst, men ikke mindst, indbyggedes „en Stem Klokke bestaar udi 3 Oktaver Rene og Vel efter Værket stemt skal leges med Klaver og bruges udi Musikken“.

Orgelbyggerens Forslag løfter en Flig af Sløret for det interessante Spørgsmaal om det sikkert meget gamle Orgel, som det nye Værk skulde afløse. Om dette hedder det dog kun, at næppe mere end 8 Stemmer lod sig an-

vende i det nye Instrument, hvor de endda vilde være af problematisk Værdi, fordi de alligevel før eller senere maatte fornyes; Bælgene var brugelige, men ikke store nok, og Orgelhuset „ikke meget gavnligt end til at brænde“. Orgelpulpitoret maatte ogsaa helt fornyes. Det gamle Orgel gik da heller ikke op i det nye; det opmagasineredes et eller andet Sted og endte sine Dage i den nye Kirke paa Christianshavn, Vor Frelzers Kirke, hvor det gjorde god Tjeneste de første Aar, indtil Kirken i 1698 fik sit store og prægtige, ligeledes af Brødrene Botzen byggede Orgelværk.²⁵⁾

Det er Forslagets Oversigt over Orglet, denne Beskrivelse bygger paa, men den kom, saa vidt det kan ses, i alle Enkeltheder til at dække ogsaa det færdige Instrument. Konsistorium accepterede i et og alt Forslaget og kontraherede den 30. September 1686 med Johan Petersen Botzen om Udførelsen; Kontrakten undertegnede dog ogsaa af Broderen, Peter Petersen Botzen, der forpligtede sig til, hvis der skulde hænde Johan P. B. noget menneskeligt, at fuldføre Arbejdet. Johan Botzen var optimistisk med Hensyn til det Tempo, han vilde blive i Stand til at holde; han haabede, at „jeg inden Michaelis 1688, næst Guds Hjælp og Bistand i alle Maader skal fuldfærdige“ Værket, ja, agtede, „om ikke for meget Forhindring udi Kirken forefalder, noget snarere at avancere, end som forberørt Michaeli“. Forhindringer kom der imidlertid nok af, og først mod Slutningen af Aaret 1690 stod Værket færdigt. I Konsistoriums Møde 13. December 1690 meddelte Procurator Templi D. Virginis, Assessor Vinding, at „Orgelværket udi Vor Frue Kirke nu er færdigt og Orgelbyggeren vilde nu levere det fra sig, og derfor i Morgen til Højmesse og Aftensang vilde lege derpaa, begærende dersom at David (Bernh. Meder) Organist og Elias Radeck (Organist v. Trinitatis

Kirke) maatte beordres at efterse paa førstkommende Onsdag alle Stemmerne og andet Værket tilhørende. Om det efter Contracten er forfærdiget, hvilket blev bevilget“.

I Samtiden nød Vor Frue Kirkes nye Orgel, og med Rette, Anseelse som et prægtigt og et sjældent Kunstværk. Det hed om det — hvilket heller ikke var meget forkert — at „med Hensyn til Størrelse var faa i hele Verden dets Lige“. Mere overdrevne for en saglig Betragtning, men derfor ikke mindre pudsige, lyder Beskrivelserne af, hvorledes nogle af Orgelpiberne var saa store, at en fuldkommen stor Mand kunde „staae inden i een af dem“, og „dets Lyd og Klang var saa overmaade stærkt, at Kirke-Muren rystede derved, hvorudover Organisten sjælden turde bruge det med alle sine Orgelpiber“.²⁶⁾ Instrumentets rent musikalske Egenskaber vil for Kendere fremgaa direkte af den anførte Disposition. Her skal blot slaas fast, at det i sit Anlæg var et typisk Barok-Instrument, præget dels af karakteristiske snærende Rør-Stemmer, dels af de mange blandede Stemmer, der maa have givet hele Værket en vidunderlig, næsten sølvskinnende Klang. Det var et Instrument, som det kort sagt nok havde været værd at have haft staaende den Dag i Dag som et Minde om en interessant Tid i Musikkens og Orgelbygningens Historie. Men Skæbnen vilde det jo ikke saa, og Værkets Levetid blev kun kort.

Det er allerede antydet, at Kirkens Organist, David Bernhard Meder, næppe nogensinde blev fortrolig med det nye Instrument; ikke blot maatte den ene af dets Bygmestre, Peter Petersen Botzen, selv sætte sig til det, da det ved Indvielsen gjaldt om at vise, hvad det duede til; han maatte i stedse stigende Grad assistere David Bernhard Meder i den daglige Tjeneste. I 1692 autoriseredes dette Forhold paa den i og for sig ganske selvfølgelig Maade, at „Ærlig, velagtbart og kunst erfarne unge Mand“ Peter Petersen Botzen ansattes som Organist ved

Kirken, „naar nu værende Organist Sr. David Bernhard Meder udi en eller anden Maade lovligen kunde være forhindret, saa og i sin Tid succedere ham, naar Vor Herre ham heden kalder, eller hans Bestilling i anden Maade kunde ledig vorde“.

Peter Botzens Bestalling²⁷) som succederende Organist indeholder en interessant musikhistorisk Oplysning. Det hedder i den, at Botzen „skal være tiltrængt, som han nu paa et Aars Tid allerede har forrettet, endnu udi et Aar, saa fremt han ikke ved anden lovlig Forfald kunde være forhindret, at lege paa det nye Orgelværk hver Onsdag og Fredag, naar Bønnen er endt, og hvis samme Tjeneste herefter skal videre continuere, vil vi ham med en aarlig Discretion derefter lade betale“. Vi ser her genoptaget en gammel Skik, som havde været kendt i København i hvert Fald en Menneskealder tidligere, bl. a. i Nikolaj Kirke, hvor Johan Lorentz regelmæssigt spillede paa Orgelet hver Mandag, Onsdag og Fredag Eftermiddag, og „mange fornemme Folk havde deres store Lyst at høre derpaa“. Peter Petersen Botzen var foruden at være en dygtig Kunsthaandværker ogsaa en fortrinlig Musiker, og der er ikke Tvivl om, at han fik sit og Broderens Mesterværk til at klinge, naar han rørte det. For al hans Ulejlighed med at vikariere og koncertere samt at stemme gav Kirken ham 30 Rdl. om Aaret; det var naturligvis for lidt, og i 1695 reagerede Peter Botzen da ogsaa som det fremgaar af Konsistorialprotokollen. Den 27. April blev „læst Peter Botzens Memorial at saasom han udi lang Tid havde tvende Gange om Ugen lagt paa det nye Orgelværk udi V. Frue Kirke og tit paa sin egen Bekostning ladet adskillige Piber udi Værket rense, Recitor og Professores da vilde tillægge ham nogen Løns Forbedring, at han ikke skulde være tvungen til sit Brød paa andre Steder at søge“. Man har øjensynlig ikke haft Lyst til at miste Peter Botzen; i hvert Fald bevilgedes

der ham omgaaende et fast, aarligt Honorar paa 100 Rdl. 16 Aar senere fik han yderligere 30 Rdl. lagt paa, og i September 1702 indgik han med et nyt Andragende om Forbedring af den Løn, der udbetaltes ham af Kirkens Kasse.

Kirkens egentlige Organist, den gamle David Bernhard Meder, er stadig ikke død, men Peter Botzen har „i Haabet nu nogle Aars Flid fuldkommeligen betjent Organistens Tjeneste for saa meget ringe en Løn, saa jeg med Hustru og smaa Børn ej længere kan subsistere hvorfor jeg og hidindtil til min og Familiens nødtørftige Ophold har maattet tilsætte endel af hvis ringe Midler vi har tilsammen bragt“. Han beder nu om Tilladelse til at kvittere Søn- og Helligdagsopvartningerne ved Kirkens Orgel for saa meget des bedre at kunne hellige sig sin Orgelbyggervirksomhed, uden hver Lørdag-Søndag at skulle afbryde sit Arbejde ude i Landet og rejse tilbage til København for at spille; desuden beder han om Lønforhøjelse for i det hele at kunne eksistere „paa saa kostbar et Sted“. Hans Bekymringer ordnede sig efter kort Tids Forløb af sig selv, thi omkring 1. Marts 1703 døde den gamle David Bernhard Meder, og Peter Petersen Botzen blev, som det var lovet ham, ogsaa af Gavn Frue Kirkes Organist.

Ved Botzens Overtagelse af Embedet gled dette efter længere Tids Forløb atter over paa rent danske Hænder, d. v. s. til en dansk Mand, født i det egentlige Danmark. Peter Botzen fik nu 300 Rdl. i aarlig Løn og modtog desuden „den Vaaning fri til Beboelse udj Fiolstrædet, lige som hans Sl. Formand den haft og beboet haver“. Hvorvidt han vedblev at virke som Orgelbygger, kan ikke paavises, men det er sandsynligt, bl. a. fordi han utvivlsomt har maattet assistere sin ældre Broder Johan Petersen Botzen, der blev ved til sin Død. Peter Petersen Botzens Virke som selvstændig Organist blev kun for-

holdsviis kort; i September 1711 blev han bortrevet, 50 Aar gammel, vistnok af Pesten. Han overlevedes af sin Hustru, og i Ægteskabet var der, som han selv har oplyst i Ansøgningskrivelser, flere Børn, men disses Skæbne kendes ikke.

Vor Frue Kirkes Organist-Embete blev i Aartierne herefter hos Medlemmer af Musiker-Dynastiet Botzen. Ved Peter Petersen Botzens Død meldte sig, foruden Trinitatis Kirkes Organist Elias Radick og Vor Frelsers Kirkes Organist Johan Hiob Thielo, ogsaa den gamle Orgelbygger og Organist ved Sct. Petri Kirke Johan Petersen Botzen, den afdøde Peter Petersen Botzens Broder, der dog ikke søgte paa egne Vegne, men for sin Søn, den unge Henrik Johansen Botzen, der var godt 30 Aar gammel og siden 1707 havde siddet som Organist ved Sorø Kirke. Konsistoriums Afgørelse faldt, vel ikke mindst af Hensyn til hans Fader, der efter alt at dømme har været en anset Mand, ud til Fordel for ham. Han fik Embedet paa Betingelse af, at „han stedse forestaar bem:te Vor Frue Orgelværk troligen under hans Faders Direktion og gode Tilsyn, og reverserer sig at give Farbroderens, hans Formands Enke aarligen halvtredssindstyve Rigsdaler (hans Løn var 300 Rdl.), saalænge hun i ærlig Enkestand bortsidder“. Konsistorium maatte den første Tid betale hans Husleje i København, da han det første halve Aar ikke kunde rykke ind i sin Embedsbolig i Fiolstræde „formedelst den smitsom Sygdom der i Huset haver været“; ogsaa heraf synes det at fremgaa, at Forgængerer er død af Pest.

Kun yderst sjældent hører vi noget om Orglets og Kirkens ringeste Funktionær, Bælgetræderen, eller som han hed i hine Tider, Calcanten. Men i September 1712 rører han paa sig med et Andragende, hvori det hedder, at „som han ikke nyder uden ti Sl. Dlr. til aarlig Løn for sin møje ved Orgelværket som er ringere Løn end

gives ved de andre Kirker hvor Møjen er mindre, han dog maatte nyde noget mere til aarlig Løn“. Dette blev bevilget ham, idet han fik 5 Sletdaler lagt paa, og efter et nyt Andragende Aaret efter fik han atter 5 Sletdaler, saaledes at han paa kort Tid opnaaede en Lønforbedring paa ialt 100 pct.

Den musikalske „Magtfordeling“ i Kirken var ved denne Tid fremdeles den samme som i tidligere Tider: Organisten varetog fra Orglet sin rent instrumentale Del af Tjenesten, medens Kantoren med Koret nede i Kirken stod for den rent vokale. Denne kunde ved højtidelige Lejligheder i større eller mindre Grad fremtræde understøttet af Instrumentalmusik, dog ikke fra Orglet, men fra Stryge- og Blæseinstrumenter, der tilsammen udgjorde et mindre Orkester. De Musikanter, der skulde bruges hertil, leverede Stadsmusikanten, der i en Henvendelse, han i 1718 foretog til Konsistorium, klager over, at de 20 Rdl. om Aaret, han faar for denne Assistance, er for lidt. Den eneste Ændring i Musikforholdene, der paa dette Tidspunkt var i Færd med at ske, var den, at Organisten paa Orglet begyndte at understøtte Menighedens og Korets Salmesang. Med Sikkerhed er det ikke muligt at fastslaa, hvornaar denne Sammensmeltning af Orglets og Korets Funktioner skete. Kun saa meget kan siges, at i 1720'erne eller 30'erne var den fuldbgyrdet.²⁸⁾

I Henrik J. Botzens Organist-Tid indtraf den forfærdelige Katastroe, Københavns Ildebrand 20.—23. Oktober 1728, som lagde Frue Kirke helt i Aske og dermed berøvede den ogsaa det prægtige Orgel, som hans Fader og hans Farbroder havde fuldført for blot en Menneskealder siden. Ogsaa den anden akademiske Kirke, Trinitatis Kirke, brændte ned, saa Vor Frue Menighed var for lange Tider aldeles hjemløs og maatte holde til, hvor der nu var Hjerte- og Husrum; en Del af de kirkelige

Handlinger henlagdes vistnok til Sct. Petri Kirke. Der gik mange Aar, før Vor Frue Kirke paany var under Tag, og endnu flere, før et Orgels Toner atter klang under dens Buer.

I 1739 udstedtes et kongeligt Dekret om Musikkens Indretning i Kirkerne; det læstes paa Konsistorium og kommuniceredes for Organisterne ved de to akademiske Kirker, selv om det naturligvis ikke var rettet specielt til dem, men til Landets Organister i al Almindelighed. Da Dekretet giver et udmærket Billede af Forholdene, og man navnlig ogsaa faar et godt Indtryk af Pietismens Syn paa Kirkemusikken, skal dets Ordlyd hidsættes her. Det lyder saaledes:

„Vor Bevaagenhed tilforn. Saasom Vi have fornummet, hvorledes Organisterne ved Kirkerne efter eget Behag tiltage sig den Frihed at bruge lange Præludier, hvormed de, endog ofte med forfængelige Melodier, forlyste sig selv, men forhindre Andagten, opholde Menigheden til manges Fortrydelse, ja Forargelse, og til slet ingen Nytte forlænge Gudstjenesten, og derudi lidet eller intet ville lade sig sige eller rette: Saa er hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at i Tilfælde Organisterne ved Vor Frue- og Trinitatis-Kirkerne i Vores Kongel. Residens:Stad København, at indrette deres Præludia saa korte, og saaledes at akkompagnere Psalmerne med Orgel-Værket, at naar der ringes Klokken 8te tilsammen, Præsten da Kl. 9 kan være paa Prædikestolen, og saa à l'avenant, saa at Guds-Tjenesten før Prædiken ej mere borttager, end een Time; til hvilken Ende, naar den anordnede Kirke-Psalme efter Epistlen var vidtløftig og bestod af mange Vers, da andre bekendte Psalmer saasom Alleneste Gud i Himmerig og: Nu bede vi den hellig Aand, da for at vinde Tid, kunde synges uden at blive

af Orgelværket accompagneret; Ilige Maade ville vi allernaadigst, at Bønnen i Kordøren straxen skal læses, naar det med Ringen er ophørt, saa at der skal præluderes, imedens der endnu ringes, da og Præsten imidlertid, skal indfinde sig for Alteret: Og, saasom Vores om Sabbaten den 12. Martii 1735 allernaadigst udgangne Fordordnings 7de Artikel befaler, at Musikken paa den allerkorteste Maade skal indrettes, men det dog alligevel mærkes, at med Musikken, som ikkun kan være til liden Andagt, siden de Ord, der musiceres, i de store Kirker ikke kan høres, borttager megen Tid, saa haver I med forskrevne Kirker at føje den Anstalt, at ingen anden Musik maatte ske, end enten imellem Epistler og Evangelierne, og det i Steden for den Psalme, som der skal synges, men ingen Tid længere ialt end 6, 8 og højst 10 Minutter, og om Vinteren endda kortere, aldrig over 6, 7, højst 8 Minutter med instrumental og vokal ialt; eller ogsaa, i Steden for det Vers efter Troen, en ganske kort Musik, men ikke begge Dele paa een Gang; Men efter Prædiken maa aldrig musiceres imellem Prædiken og Kommunionen, saasom det er Kommunikanterne til største Hinder og Fortrydelse i deres Andagt: hvorimod der efter Velsignelsen pro exitu maa have Frihed at musicere, især paa de store Højtider; Derefter I Eder allerunderdanigst haver at rette ...“ o. s. v.²⁹)

Kirketjenesten var i det hele i denne Periode Genstand for flere og mere direkte Indgreb fra oven end baade før og senere; ved Dødsfald i Kongehuset dekretedes det, at Orglet en vis Tid skulde være tavst, ligesom anden Musik ikke maatte klinge i Kirkerne, og den 2. September 1746 beordredes det ved Christian den Sjettes Død Konsistorium, at „I strax den Anstalt gøre, at formedelst Sorgen over Vores Elskelig Kære Hr. Fader, Salig og Højlovlig Ihukommelse, udi Vor Frue og Trinitatis Kirker i Vores Kongel. Residens-Stad København, Altertav-

Lambert Daniel Carstens' Facade til Trinitatis Kirkes Orgel, fuldført faa Aar før Vor Frue Kirkes Orgel af 1742.

len, Prædikestolen og Orgelværket med sort Bay vorder omdragen og beklædt“. ³⁰⁾ Denne Sørgeforanstaltning hævedes først efter et Aars Forløb.

Det Orgel, hvormed Vor Frue Kirke prydedes, da den genrejstes efter den store Brand i 1728, kom i et og alt til at svare til det øvrige, prægtige Udstyr, der ofredes paa Landets Hovedkirke. Orgelet blev, saa vidt vort Kendskab til dansk Orgelbygnings Historie rækker, det største, der indtil da var blevet til i Danmark, og Instrumentet beholdt, skønt det sank i Grus med Kirken i 1807, denne Rekord et godt Stykke frem i Tiden. Frue Kirkes Organist, Henrik Johansen Botzen, dyrkede ikke som sin Fader og sin Farbror Orgelbygningskunsten, og da der heller ikke paa det Tidspunkt var andre Udøvere af Faget i København, overdroges Arbejdet en Mester, indkaldt fra Holsten, det daværende danske Riges sydlige Del.

Hans Navn var Lambert Daniel Carstens [Kastens], og han, der formentlig var Elev af den verdensberømte Orgelbygger Arp Schnitger i Hamborg, og som i hvert Fald arvede dennes Privilegium som Orgelbygger i Hertugdømmerne, var en dygtig Kunsthaandværker, der i denne Epoke havde mange og store Arbejder i Danmark; her havde han fra Slutningen af 1720'erne Domicil i København, hvortil han var flyttet fra Itzehoe i Holsten. ³¹⁾ Han havde udført betydelige Arbejder bl. a. til Garnisons Kirke og Aarhus Domkirke, da Københavns Ildebrand i 1728 lagde en Række af Hovedstadens Kirker i Aske, saa de maatte have alt Inventaret og alt-saa ogsaa Orglet fornyet. Samtlige disse store Arbejder overdroges af Bygningskommissionen af 1731 til Lambert Daniel Carstens.

Vor Frue Kirkes Orgel, om hvilket der sluttedes Kontrakt i 1733, men som, da det gik langsomt med Kirkens Genopførelse, først fuldførtes i 1742, havde 50 klingener

de Stemmer, der fordelte sig saaledes paa Instrumentets 3 Manualer og Pedal:

Manualværk: 1. Principal 16'. — 2. Bordun 16'. — 3. Octav 8'. — 4. Spitzfløit 8'. — 5. Octav 4'. — 6. Qvinta 3' ($2\frac{2}{3}$). — 7. Spitzfløit 4'. — 8. Rausch Pfeiff 2 f. — 9. Mixtur 6 f. — 10. Cimbels 3 f. — 11. Tromet 16'. — 12. Tromet 8'.

Brystværk: 1. Principal 8' — 2. Weitpfeif 8'. — 3. Saltcinal 8'. — 4. Fløitedus 4'. — 5. Octav 4'. — 6. Octav 2'. — 7. Siefløit $1\frac{1}{2}'$ ($1\frac{1}{3}$). — 8. Decimay 1'. — 9. Sesquialter 2 f. — 10. Scharff 4 f. — 11. Dulcian 8'. — 12. Vox humana 8' — 13. „et Klokkespil, som bestaar i Klaveret af 3 Octaver, og i Pedalet gaar helt igennem, er tilsammen 63 st: er de største af 2 Fods Tone“.

Ryg-Positiv: 1. Principal 8'. — 2. Gedact 8'. — 3. Octav 4'. — 4. Fløitte 4'. — 5. Nassat 3' ($2\frac{2}{3}$). — 6. Octav 2'. — 7. Gemshorn 2'. — 8. Siefløit $1\frac{1}{2}'$ ($1\frac{1}{3}$). — 9. Scharff 4,5 à 6 f. — 10. Dulcian 16'. — 11. Krumhorn 8'.

Pedal: 1. Principal 16'. — 2. Subbas 16'. — 3. Rorqvinta 12' ($10\frac{2}{3}$). — 4. Octav 8'. — 5. Gedact 8'. — 6. Octav 4'. — 7. Rausch Pfeif 2 f. — 8. Nachthorn 2'. — 9. Mixtur 8 f. — 10. Passaun 32'. — 11. Passaun 16'. — 12. Dultian 16'. — 13. Tromet 8'. — 14. Tromet 4'. — 15. Cornet 2'.

Carstens skulde have 6200 Rdl. for Instrumentet og skulde foruden selve Orglet levere ogsaa Billedskærerarbejdet, men ikke det sværere Tømrerarbejde. Orglets Manualer skulde have 49 Taster og Pedalet 27; der skulde være 8 Vindlader, 9 Bælge, 4 Spærreventiler, en Tremulant og en Cymbelstjerne. Materialerne skulde Carstens selv levere; en Del af Metallet fik han paa den Maade, at han samlede det op i de nedbrændte Kirkers Ruiner, hvilket han havde Kontrakt med Bygningskommissionen om. Orglet skulde efter Kontrakten³²⁾ være færdig ved Sct. Hans 1736 og kunne anvendes delvis alle-

rede ved Nytaar 1735, men disse Terminer forrykkedes som nævnt ret væsentligt.

Der kan ikke herske Tvivl om, at Vor Frue Kirkes Orgel af 1742, da det stod færdigt fra Lambert Daniel Carstens' Haand, var et virkeligt Pragtinstrument, og at det paa straalende Vis repræsenterede Højbarokkens Orgelbygningskunst med sine talrige lysende Mikstur-Stemmer, sit karakteristiske Principal-Kor og sine mange skønne Fløjte-Registre. Orglet blev, som Skik var dengang, ved Afleveringen prøvet af tre Organister, nemlig af den Mand, der skulde spille det: Henrik J. Botzen ved Frue Kirke, og af to af hans Kolleger, Peder Sparckær ved Trinitatis Kirke og Jacob Fosie ved Holmens Kirke. Det hedder om Orglet i den Erklæring, der blev udfærdiget efter Prøven, at „det blev befunden at være efter Contracten i ganske upaaklagelig Stand saavel i Henseende til Arbejdet i sig selv, som til Stemmernes lige Inddeling og Overensstemmelse, saa at Orgelbyggeren Lambert Daniel Karstens meddeles af os da tilstede komne Organister dette sandfærdige Bevis, at han som en ærekær Orgelbygger sin Contract i alle Maader haver efterlevet og fyldestgjort“.³³⁾

Offentligheden forstod tilfulde at vurdere det nye Orgel, om hvilket det eet Sted hedder, at det har mange rene og velklingende Stemmer, et andet, at det er det, der mest af alt maa beundres i hele Kirken. Det er, heder det videre, for faa Aar siden bygget med uhyre Bekostning; i Henseende til Størrelsen vil det i hele Verden kun faa Steder finde sin Lige.

Kun faa Aar efter, at Orglet var taget i Brug, fik Vor Frue Kirke, samtidig med at dens vældige Spir gjordes færdig, en ny og usædvanlig musikalsk Prydelse, det Klokkesangværk, som paa Kong Christian den Sjettes Foranledning overflyttedes hertil fra Nikolai Kirke — dels for at Kongen kunde faa dets Klange lidt paa Af-

stand, dels fordi man virkelig ønskede at udstyre Landets Hovedkirke saa kostbart og saa værdigt som muligt. For dette Sangværks Historie og for Omstændighederne ved dets Overflytning er der i en tidligere Afhandling gjort udførligt Rede.³⁴⁾ Det maa her være tilstrækkeligt at slaa fast, at Spillet's musikalske Betjening kom til at hvile paa Kirkens aldrende Organist, H. J. Botzen, hvem det forskaffede en ekstra Indtægt, men utvivlsomt ogsaa en uhyre Mængde Besvær. Spillet var anbragt højt oppe i Spiret, og Turen derop var ikke saa lidt af en Rejse — foruden at Opholdet deroppe i praktisk talt fri Luft om Vinteren var en kølig Fornøjelse. Hertil kom saa, at selve Spillet krævede Udfoldelse af ikke saa faa Kræfter. H. J. Botzen blev nok Vor Frue Kirkes første Klokkespiller, men der kan ikke være Tvivl om, at hans Søn og Efterfølger, Poul Winding Botzen, maatte trække Læsset.

Allerede i 1744 bad H. J. Botzen Konsistorium om, at Sønnen maatte blive ham adjungeret i Organist- og Klokkespillerbestillingen og faa Løfte paa Successionen, og i 1748 gentog Sønnen denne Anmodning, da hans „Faders Alderdom og derved følgende Skrøbelighed daglig tiltager saa han alt mere og mere kunde trænge til Assistance, og jeg selv er allerede saa vidt avanceret i Alder, at jeg ydmygst venter næst Gud at de høje og gode Herrer nu eengang Grunden til min Lykke i Fremtiden at skulde vorde lagt, ved en Adjunctionsbestilling med Succession i Tjenesten efter min Faders Død“.³⁵⁾ Faderen anbefalede paa det hjerteligste Andragendet, og mod Slutningen af Aaret 1748 besluttede Konsistorium at udstede Bestillingen, hvorved Poul Botzen altsaa fik Sikkerhed for Vor Frue Kirkes Organist-Embedet. Han overtog det ved Faderens Død i 1757, men opnaaede kun at beklæde det i syv Aar, idet han mod Slutningen af Aaret 1764 afgik ved Døden, næppe 52 Aar gammel.

Til det ledige Embede indkom ialt 15 Ansøgninger, deriblandt fra F. C. Breitendichs Elev og senere Efterfølger ved Nikolai Kirke Tobias Frederik Krohn, fra Garnisons Kirkes Organist Oluf Kielsen, Trinitatis Kirkes Organist Johan Foltmar, Domorganisten i Roskilde Niels Henrik Thielo, Organisten i Køge Peder Jensen Holm og Organisten paa Frederiksberg Carl Fr. Meyer. Der var alene blandt de her nævnte højt kvalificerede Folk, men ikke desto mindre blev det en ganske ukendt Ansøger, der fik Embedet. Forklaringen er at finde i disse meget sigende Linjer fra Konsistorial-Protokollen: „Da iblandt Competenterne til forbemeldte Organisttjeneste ogsaa var Georg Ernst Gøring, og samme var af Hans Exc. Ober Hof Marschallen d. 13. Febr. sidstleden recommanderet med disse Ord, at Hans kongl. Majt. allerhøjstgerne vilde se ham til denne Organisttjeneste denne Gang befordret saa i allerunderdanigst Hørighed for denne Hans Majts. allernaadigste Vilje blev bemeldte Gøring til Organist beskikket“.³⁶⁾

Det foregaaende Punkt paa Dagsordenen var Fastsættelsen af den nye Organists Lønforhold. De var ikke særlig straalende, thi han skulde til Organist Botzens efterladte Enke betale 60 Rdl. om Aaret af Embedets og Sangværkets Indkomster og til Botzens Søster — der ventede paa at komme i Abel Cathrines Boliger — 40 Rdl. om Aaret; det hjalp ham lidet, at det bestemtes, at Pensionen skulde ophøre, hvis nogen af de to Damer blev forsørget paa anden Maade, thi dertil var der ingen Udsigt. Gøring, der var født 1729, beklædte Frue Kirkes Organist-Embede — uden paa nogen Maade at gøre sig musikalsk gældende — gennem 40 Aar; han døde den 22. September 1805.

Det er en kendt Ting, hvorledes det 19. Aarhundrede, naar Talen er om Musikken i Vor Frue Kirke, blev en Glansperiode; i tilsammen 95 af dette Sekels hundrede

Aar beklædtes Kirkens Organist-Embede af to af dansk Tonekunsts Stormænd: først C. E. F. Weyse, derefter J. P. E. Hartmann. Ved dem eller deres Virksomhed som Kirkemusikere og Komponister skal her ikke dvæles; kun skal det skildres, hvorledes Weyse blev Kirkens Organist. Ved G. E. Gørings Død indkom til Konsistorium seks skriftlige Ansøgninger til Embedet,³⁷⁾ deriblandt fra den betydelige norske Kirkemusiker, Ole Andreas Lindemann, der var Organist ved Frue Kirke i Trondhjem, endvidere bl. a. fra Kapelmusikus H. L. Johansen, der var Organist ved Trinitatis Kirke, fra Kapelmusikus A. W. Hartmann, der var assisterende Organist ved Garnisons Kirke, og fra Holmens Kirkes Organist Adser Friberg. Men desuden havde, sagde Rector magnificus, „tvende berømte Kunstnere i Faget, Weyse og Poulsen meldt sig, dog uden at indgive Ansøgning skriftlig“. Begge var kendte Folk dengang, Weyse takket være sine Kompositioner og Poulsen — der maa være identisk med Organist Carl Fr. Ferd. Paulsen fra Marie Kirke i Flensborg (1763—1845) — fra sin omfattende Koncertgivervirksomhed i Danmark og Hertugdømmerne. Næst Weyse og Poulsen, hed det om Ansøgerne, anses Lindemann for den habileste.

I det Konsistorial-Møde, i hvilket Afgørelsen kom til at foreligge, var der nogen Uenighed, idet de to af Konsistoriums Medlemmer, Dr. Münter og Etatsraad Schlegel, „var af den Formening, at især ved Besættelsen af Organisttjenesten ved Cathedral-Kirken, hvor det maatte være Vedkommende magtpaaliggende, at en fortrinlig Kunstner fik dette Embede, en Concours for sagkyndige Dommere var meget at tilraade“. Flertallet forkastede dog et herom stillet Forslag, og de to Herrer bøjede sig for Kendsgerningen og stemte paa Weyse — til hvis Fordel Aktionen ganske øjensynlig var sat i Gang. Ikke desto mindre kom det alligevel til at afhænge af en Til-

fældighed, at Weyse fik Embedet: ved det foretagne Valg blev, hedder det, „Stemmerne lige delt mellem Weise, Organist ved Reformert Kirke, og H. L. Johansen, Organist ved Trinitatis Kirke, saa at hver af dem havde 6 Stemmer, og da Rectors (Professor Hornemanns) Stemme var iblandt de 6, som Weise havde erholdt, blev Organist Weise beskikket til det ledige Embede“.

Det kan nok have sin Interesse at se, paa hvilke Betingelser den berømte Musiker overtog Posten ved Frue Kirke. Han skulde have 300 Rdl. om Aaret i Løn, men heraf skulde han afgive 20 Rdl. til Formandens Datter, Georgine Wilhelmine Gøring, der „var i den beklageligste Forfatning“. Af Bestallingen, der er udstedt 16. Oktober 1805,³⁸) fremgaar, at han med al Flid og Troskab skal forestaa Tjenesten med Opvartning i egen Person, undtagen i Sygdoms Tilfælde. Han skal have „god og flittig Indseende med Orgelværket, at det ikke for nogen Forsømmelses Skyld bliver forværret eller forringet, men saa tit fornødent gøres, stemme det og Piberne lade afstøve“. Om hans Tjeneste ved Sangværket hedder det, at „da han tillige skal opvarte ved Sangklokkerne, hvis Regering og Tilbehør han selv maa holde vedlige, saa skal han nyde for hver Time Spil fra 1. April til 1. Oktober 11 Mk. danske og fra 1. Oktober til 1. April tre Rigsdaler“. At Weyse selv har besørget Spillet med Klokkerne, fremgaar nogenlunde sikkert af den Omstændighed, at det ved Besættelsen af Embedet en Tid overvejedes at ansætte en særlig Klokkespiller; til denne Post ansaas Organist Friberg ved Holmens Kirke for særlig egnet. Da man ved Weyses Ansættelse overdrog ham ogsaa Spillets Betjening, maa man kunne gaa ud fra, at han selv har varetaget denne.

Weyse foreslog og fik vistnok ogsaa ret hurtigt bevilget nogle Forbedringer ved Frue Kirkes Orgel. Men ved

Branden 1807 sank Instrumentet i Grus sammen med Kirken, og for lange Tider maatte Gudstjenesterne henlægges til Trinitatis Kirke. For Weyse var Katastrofen en økonomisk Forringelse af hans Forhold: Ved Kirkens Ødelæggelse har jeg, skriver han til Konsistorium, „mistet en betydelig Del af mine uvisse Indkomster: Sangværkets og Orgelets Spil ved Begravelser. Mit Tab derved kan jeg beregne til henimod 100 Rdl. aarlig. Jeg haaber altsaa, at det høje Consistorium ikke vil finde det ubilligt, at jeg til en Tid, da Livets første Fornødenheder næsten daglig stige i Prisen, ærbødigt ansøger om Forøgelse af min fastsatte Gage“. Konsistorium stillede sig, trods mange principielle Betænkeligheder, velvilligt til Tanken; i Betragtning af Hr. Weyses musikalske Fortjenester og Værd, hedder det i en af Professor Dr. Hornemann afgivet Erklæring, „vilde det sikkert være at beklage, om han skulde tabe noget af sine desuden ganske maadelige Organist-Indtægter“.³⁹⁾

Gennem mange Aar maatte Weyse som nævnt undvære sit eget Orgel og var som Følge af Kirkens Brand henvist til Trinitatis Kirkes Orgel. Tilvejebringelsen af et nyt Orgel til Vor Frue Kirke, da Genopførelsen af denne var naaet saa vidt, at man kunde tænke paa denne Side af Sagen, tog han Del i paa nærmeste Hold, og det er derfor ret gaadefuldt, at denne Sag, som det skal skildres i det følgende, kom til at udvikle sig saa uheldigt, som Tilfældet var. Den blev efterhaanden ikke saa lidt af en Skandale og kom, hvilket kun skete med store Affærer dengang, i Folkemunde.

Vor Frue Kirkes Genopførelse under C. F. Hansens Ledelse skete i en fattig Tid, og det var nødvendigt at udvise den største Sparsommelighed baade ved selve Bygningen og ved Inventarets, og altsaa ogsaa Orglets Anskaffelse. Der fandtes i Danmark i den Periode kun een

virkelig Orgelbygger, der dog ikke havde noget Navn i sit Fag, og som i hvert Fald aldrig havde ydet nogen større selvstændig Indsats; han hed Hans Frederik Oppenhagen og boede gennem mange Aar i Rudkøbing, hvor han vistnok tillige var Organist. Da Spørgsmaalet om Vor Frue Kirkes Orgel blev aktuelt, flyttede han til København for at gøre sin Kandidatur gældende, og i Stedet for — hvad der havde været det eneste rigtige, og hvilket ikke vilde være blevet nær saa dyrt som at lappe paa det slette Arbejde, Oppenhagen leverede — at søge Kontakt med en god udenlandsk Orgelbygger, kastede man sig lige i Armene paa Oppenhagen.

Det ser ud til, at denne af al Magt har bearbejdet Weyse for at faa Leverancen af Orglet, og at det er lykkedes ham at imponere denne med en Række Anbefalingskrivelser, hidrørende fra mindre, tidligere udførte Arbejder. Den Kommission, der forestod Frue Kirkes Genopførelse og forvaltede de dertil indkomne Midler, havde Møde den 8. Januar 1819, og her oplystes det, at Oppenhagen havde leveret C. F. Hansen et Overslag paa 19.704 Rd. rede Sølv angaaende et Orgels Forfærdigelse til Frue Kirke. Dette Overslag fremlagde C. F. Hansen i Kommissionen, idet han tilføjede, at „Professor Weyse, Organist til Kirken, havde contraheret med Orgelbyggeren angaaende det nye Orgels Construction og givet Oppenhagen det Vidnesbyrd, at han var en duelig Mand i sin Profession“.⁴⁰⁾ Det vil bl. a. heraf fremgaa, at det var Weyse, der var kommet med Oppenhagen og havde støttet hans Bestræbelser for at faa Arbejdet. Disse lykkedes tilfulde, og efter at Oppenhagen endnu overfor Kommissionen havde specificeret visse Spørgsmaal, udfærdigedes Kontrakten. Denne er dateret 18. August 1819, men kendes desværre ikke, da den er fjernet fra sin Plads i Kommissionens Arkiv.

Instrumentets Detailler er det saaledes ikke muligt

at skildre, men det lader sig alligevel gøre at faa et Indtryk af dets rent musikalske Egenskaber, idet Dispositionen⁴¹⁾ til det er bevaret. Den ser saaledes ud:

Hovedmanual: 1. Principal 16'. — 2. Blokfløite 16'. — 3. Octav 8'. — 4. Viola di Gamba 8'. — 5. Spitzfløite 8'. — 6. Octav 4'. — 7. Spitzfløite 4'. — 8. Quintgedackt $5\frac{1}{3}'$. — 9. Terzgedackt $3\frac{1}{5}'$. — 10. Sesquialter 2 f. — 11. Rauschquint 2 f. — 12. Trompet 8'. — 13. Clarinetto 8'.

Brystmanual: 1. Quintadena 16'. — 2. Principal 8'. — 3. Aaben Fløite 8'. — 4. Gemshorn 8'. — 5. Octav 4'. — 6. Gemshorn 4'. — 7. Gedact-Fløite 4'. — 8. Super Octav 2'. — 9. Sedecima 1'. — 10. Nassat $2\frac{2}{3}'$. — 11. Terz $1\frac{3}{5}'$. — 12. Siffløite $1\frac{1}{3}'$. — 13. Krumhorn 8'.

Overværk: 1. Bordun 16'. — 2. Rørfløite 8'. — 3. Quintadena 8'. — 4. Salicional 8'. — 5. Gedackt 8'. — 6. Principal 4'. — 7. Rørfløite 4'. — 8. Octav 2'. — 9. Rørfløite 2'. — 10. Flageolet 1'. — 11. Sesquialter 2 f. — 12. Vox humana 8'. — 13. Vox angelica 2' i Bas, Obo 2' i Diskant. — 14. Stillgedackt 4' i Bas, Viola di Gamba 4' i Diskant.

Pedal: 1. Hohlfløite 32'. — 2. Principal 16'. — 3. Violono 16'. — 4. Gedackt 16'. — 5. Octav 8'. — 6. Rørfløite 8'. — 7. Gedackt 8'. — 8. Octav 4'. — 9. Quintadena 4'. — 10. Nachthorn 2'. — 11. Rørquint $10\frac{2}{3}'$. — 12. Gedacktquint $5\frac{1}{3}'$. — 13. Terzgedackt $3\frac{1}{3}'$. — 14. Basun 32'. — 15. Basun 16'. — 16. Fagot 16'. — 17. Trompet 8'. — 18. Trompet 4'.

Dispositionen, der i Frue Kirkes Papirer forekommer i to ligelydende Eksemplarer, betegnes her „Professor Weyses Disposition“. Oppenhagen synes at have hævdet, at Weyse har paatvunget ham den, hvad Weyse benægter, idet han siger, at den er blevet til efter hans nøje Overvejelse og derpaa følgende Forhandling med Oppenhagen, paa hvis Forslag han har tilføjet 6 Stemmer. Oppenhagen havde indleveret flere Dispositionsforslag, af

hvilke det ene var en Kopi af Michaeliskirken i Hamborg, det andet aldeles ubrugeligt.

Saa snart Kontrakten var afsluttet, begyndte Besværlighederne. En rum Tid gik, før Oppenhagen i det hele taget kunde komme i Gang, bl. a. fordi Orglets Plads i Kirken ikke var færdigbygget. Han havde intet Værksted, men udførte alt Arbejde i selve Kirken, og han var saa smaat kørende, at han skulde fremstille alt det nødvendige Værktøj, før han kunde tage fat paa selve Orglet. I den nybyggede, mur-fugtige Kirke vilde Snedker-Arbejdet, Limninger o. s. v., ikke tørre, og allerede af den Grund blev Arbejdet daarligt. Men hertil kom, at Oppenhagen⁴²⁾ ikke var nogen god Haandværker, og at han i Stedet for at koncentrere sig om den store Opgave, han havde paataget sig, kastede sig over mange andre, ja han lod sig endogsaa, stadigvæk med Weyses anbefaling, et helt Aar konstituere som Organist ved Sect. Petri Kirke. At han var en Mand, der trods alt ikke undervurderede sig selv, fremgaar bl. a. af den Omstændighed, at han i 1821, vel sagtens for at stive sit Renommé af, ansøgte om at blive Hof-Orgelbygger. Endnu paa det Tidspunkt betegner Vor Frue Kommission ham som en Mand, der forstaar sin Kunst, men den tilraader dog fornuftigvis at vente med Udnævnelsen, til han har fuldført det vigtige Arbejde.⁴³⁾

I 1823 opdagedes det, at Oppenhagen loddede Piber inde i selve Kirken, og Arbejdet standsedes efter Kommissionens Ordre en Tid, indtil visse Sikkerhedsarbejder var gennemført, bl. a. Opførelse af en lav Mur omkring det aabne Ildsted oppe paa Orgelpulpituret. Standsningen brugte Oppenhagen senere som Undskyldning for Arbejdets Forsinkelse, men han havde mange andre: snart er hans Valsemaskine i Stykker, snart kan han ikke bruge det fra England hjemskrevne Orgel-Metal, der ikke svarer til Prøverne, og ustandselig maa han

søge Fristen for Arbejdets Aflevering forlænget. Paa denne Maade slæbte Tiden sig afsted Maaned for Maaned, Aar for Aar.

I November 1826 var Kommissionens Taalmodighed forbi, og den samlede for at drøfte, hvad der kunde

Orgelfacaden i Vor Frue Kirke, som den har set ud siden Kirkens Genindvielse i 1829.

gøres for at faa Arbejdet fuldført; ganske naturligt vendte man i nogen Grad dette Spørgsmaal mod Weyse, der lovede for Fremtiden at føre skarpere Tilsyn. I Juni 1827 indkaldte man baade Weyse og Oppenhagen til at møde i Kommissionen; man vedtog her, at „det hele Arbejd med Stømmers Indsætning, Pudsningen og Stemningen skulde udbliveligen være færdigt til Udgangen af næstkommende September Maaned i det allersceneste, til hvilken Tid Oppenhagen paa Ære og Samvittighed forsikrede at skulle aflevere Orgelet fuldfærdigt og

fuldstemt fra sin Haand, saa at det kunde, om man saa vilde, tages i Brug“. Men heller ikke denne Frist blev overholdt, og først den 4. Maj 1828 kunde Weyse i Kommissionens Overværelse for første Gang sætte sig til Orglet og spille paa det.⁴⁴⁾ Det blev siden undersøgt og afprøvet af en Kommision af københavnske Organister og Instrumentmagere, der ikke synes at have haft væsentlige Indvendinger; den eneste større Ændring, der herefter foretoges, var den, at Orglets Facade paa Weyses Anvisning forsynedes med flere Aabninger, for at Lyden desto bedre kunde trænge ud.

Det 58 Stemmer store Orgel stod nu urørt et Aar, indtil Kirkens Genindvielse ved Midsommertid 1829 stod for Døren. Da Instrumentet skulde generalstemmes med denne Højtidelighed for Øje, var Oppenhagen som sunket i Jorden. Det opklaredes langt om længe, at han var rejst til Bornholm, og Amtmanden her fik da Ordre til at overbringe ham Beskeden om straks at indfinde sig i København for at lægge sidste Haand paa Værket. Oppenhagen svarede hertil blot, at han ikke kunde komme; han sendte i Stedet sin Søn, men denne blev ikke modtaget, da man ikke kendte noget til ham eller hans Kvalifikationer som Orgelbygger.

Efterhaanden gik det op for Vor Frue Bygningskommission, at Oppenhagens Orgel — „Oppenhagens Jammersminde“, som Folkevittigheden forlængst havde døbt det — saa langt fra at være et blot hæderligt Instrument tværtimod var det ynkeligste Makværk, der daarligt nok lod sig anvende blot ved Gudstjenesterne. I Maj 1829 tilkaldte C. F. Hansen da de to slesvigske Orgelbyggere Marcussen og Reuter, der i Mellemtiden havde skabt sig et meget smukt Navn bl. a. med det prægtige Instrument, de i 1826—29 havde leveret til Christiansborg Slotskirke. I Overværelse af en sagkyndig Kommission aabnede de Orglet, og Resultatet var det tristest mulige:

**I. P. E. Hartmann ved Orgelet i Frue Kirke.
Radering (1899) af Hans Nic. Hansen.**

Manglernes Tal var enormt, og det kunde befrygtes, at en fuldstændig Udbedring af Instrumentet vilde medføre en Udgift paa 5000 Rdl. Kommissionen saa nu tilfulde, hvad det kostede ikke at se sig ordentligt for i en Sag, der som et Orgels Bygning i saa høj Grad maa hvile paa Tillid til den udførendes Kvalifikationer, og det viste sig endda med Tiden, at Kalamiteten var langt større end først antaget; da man i 1834 sluttede Kontrakt med Marcussen & Reuter om Reparation og Udbedring af Oppenhagens Instrument, der indtil da havde kostet Kirken i alt 30.000 Rdlr., kom denne Kontrakt til at lyde ikke paa 5.000, men paa 10.000 Rdlr. Mange yderligere Mangler var konstateret, og det hjalp ikke, at Weyse, der sikkert ikke har kunnet undgaa at føle sit Ansvar tungt, prøvede at faa de to „billige og særdeles artige“ Orgelbyggere til at gøre Arbejdet for en lavere Betaling, dels ved at love dem udødelig Berømmelse, dels „en af de skønneste Pladser i Himlen“. Instrumentets slette Tilstand var en Kendsgerning, og bogstavelig talt alt maatte gøres om.⁴⁵⁾

Marcussen & Reuter var færdige med deres Reparation og Forbedring af Oppenhagens Orgel i Efteraaret 1836, og gennem de to kommende Menneskealdre klang Instrumentet i den noget ændrede Skikkelse, det derved havde faaet, under Weyses og siden under I. P. E. Hartmanns Hænder. Med Hartmanns Død i 1900 gik i saa mange Henseender en gammel Tid i vor Musik i Graven, og ogsaa i Frue Kirke holdt en ny Epoke sit Indtog. Det allerede da saa traditionsrige Orgel ombyggedes helt, i Overensstemmelse med de Principper, som ved Aarhundredskiftet var raadende indenfor Orgelbygningen, og som betød dennes fuldstændige Dekadence. Men meget af Materialet fra det gamle Orgel gik over i det ombyggede og reddedes fra dette over i det nye, prægtige Instrument, som Firmaet Th. Frobenius & Co. i Lyngby i

Aarene 1928—31 byggede i Kirken, og som med sine 84 klingende Stemmer er vort Lands næststørste Kirkeorgel. De stolte musikalske Traditioner ved Kirken, som Otto Malling (til 1915), Gustav Helsted (til 1924) og derefter N. O. Raasted har værnet og paa smukkeste Maade har ført videre, giver sig ogsaa Udtryk i Toner. Fra Vor Frue Kirkes Orgel lyder endnu Klange, som har bruset gennem Kirken, da Weyse improviserede sin i Musikhistorien berømte Fuga for Franz Liszt, og da Hartmann spillede sin gribende monumentale Sørgemarch, medens Thorvaldsen blev baaret til Graven. Der knytter sig stolte musikalske Traditioner til Orgelpulpituret i Vor Frue Kirke, og Musikudøvelsen herfra udgør, som den har formet sig gennem Aarhundreder, et ikke uvæsentligt Led i vort Lands og vor Bys Musikhistorie.

HENVISNINGER.

1) Se om disse Forhold: Danmarks Kirker, udg. af Nationalmuseet, S. 45—46, med Henviisninger.

2) Consistorii Kopibog; gengivet i Rørdam: Københavns Universitets Historie, IV, 706—707.

3) Acta Consistorii 29. Marts 1609.

4) ibidem 15. Sept. 1615, gengivet i Kirkehistoriske Saml. III, 1, 401.

5) Ansøgningen findes i Pakke Nr. 584 af Universitetets Arkiv.

6) Den originale Bestalling ibidem.

7) Acta Consistorii 2. Juni 1619.

8) Hammerich: Musikken ved Christian den Fjerdes Hof, S. 176.

9) Acta Consistorii 21. og 25. Juni 1625.

10) Meinckes egenhændige Indlæg, dateret 2. Maj 1628, findes i Pakke 584, Universitetets Arkiv.

11) ibidem.

12) Om denne se Niels Friis: Johan Lorentz, Christian den Fjerdes Orgelbygger (Dansk Musik-Tidsskrift 1945, S. 104).

13) Bestallingen findes indført i Consistorii Kopibog 1602—32. S. 255.

14) Acta Consistorii 17. August 1633.

15) Om Embedets Besættelse se Acta Consistorii 11. Febr., 25. Febr., 29. Marts, 30. Marts, 5. April og 21. April 1643.

16) Acta Consistorii 4. Okt. 1651.

17) ibidem 29. Okt. 1651.

18) ibidem 16. Jan. 1656.

19) Om denne se bl. a. Hagens „Sedler“ (Det kgl. Bibliotek).

20) Om Hans Christoff Frietzsch og hans Virksomhed i Danmark se Niels Friis: Orgelbygning i Danmark efter Christian den Fjerde (Dansk Musik-Tidsskrift 1944, S. 170—171).

21) Acta Consistorii 9. Maj 1661.

22) ibidem 17. April 1667.

23) Sjællandske Registre 13. November 1683.

24) Kontrakten og de til den hørende Bestemmelser er indført i Consistorii Kopibog 30. Sept. 1686.

25) Om de to Orgelbygger-Brødre Botzen, se iøvrigt den under 20) citerede Afhandling i Dansk Musik-Tidsskrift, 1944, S. 171—173. De var Sønner af den S. 538 nævnte Orgelbygger P. Carstensen.

26) Danmarks Kirker, København, udg. af Nationalmuseet, S. 45.

27) Indført i Consistorii Kopibog 1687—1712, Fol. 142 b.

28) Om disse Forhold se Emilius Bangert: Gudstjenestemusik, Kbh. 1944, bl. a. S. 52 og 54.

29) Udstedt 18. December 1739, læst paa Konsistorium 13. Januar 1740.

30) Læst paa Konsistorium 7. September 1746, indført i Consistorii Kopibog s. D.

31) Om Lambert Daniel Carstens, se den under 20) citerede Afhandling i Dansk Musik-Tidsskrift 1944, S. 173—176.

32) Denne findes i 1731-Bygningskommissionens Arkiv, Bilag til Registraturbog Litr. A. Vor Frue Kirke, Pakke IV, Bilag No. 812.

33) ibidem.

34) Niels Friis: Vor Frue Kirkes Sangværk, Hist. Medd., 3. R., VI Bind, S. 425 flg.

35) Den originale Ansøgning findes i Universitetets Arkiv, Pakke 597, Forskellige Dokumenter.

36) Om Besættelsen af Embedet ved denne Lejlighed, se Acta Consistorii 9. Januar og 13. Marts 1765.

37) ibidem 12. Oktober 1805.

38) Consistorii Kopibog 1804—10, Fol. 484.

39) ibidem 1809 No. 2903 og 2904.

40) Vor Frue Commissions Deliberations-Protokol 8. Januar 1819.

41) Dokument i Pakken Sager vedr. Vor Frue Kirkes Genophygnings-Kommission. Universitetets Arkiv Nr. 621.

42) Om denne se iøvrigt den under 20) citerede Afhandling i Dansk Musik-Tidsskrift 1944, S. 191.

43) Kommissionens Kopibog 25. Oktober 1821.

• 44) Deliberations-Protokollen 4. Maj 1828.

45) Se herom: Marcussen & Søn 1806—1931, Et Jubilæumsskrift v. Poul Hamburger, Kbh. 1931, S. 13 f.

De citerede Arkivalier beror alle i Rigsarkivet.

SMAASTYKKER.

4. Nogle personalhistoriske Oplysninger om Carl Bagger. Omkring et Stævnemøde.

INDLEDNING

Det er en Novemberaften i 1828. Publikum strømmer ud fra det kongelige Teater, og blandt dem, der denne Aften har overværet en af de første Opførelser af „Elverhøj“, er et ungt smukt Par. De haster af Sted, som om de ikke ønsker at blive set af nogen, men da de har passeret Hovedvagten med dens søvnige Urskive, finder de hinanden, og Arm i Arm driver de gennem Smaagaderne, som Tranlamperne i Frederik den Sjettes København ikke formaar at oplyse. De siger ikke meget, for deres Sind er endnu fyldt af Spillet's Festivitas.

Udenfor en Gadedør paa Nørrevold standser de, og nu begynder en hviskende Samtale. Det er *ham*, der fører Ordet. Hun tøver med at lade sig overtale. Vægteren, hvis Sang lyder lige i Nærheden, kommer nærmere, men før han naar Hjørnet, er de paa Vej op ad den smalle bælgmørke Trappe.

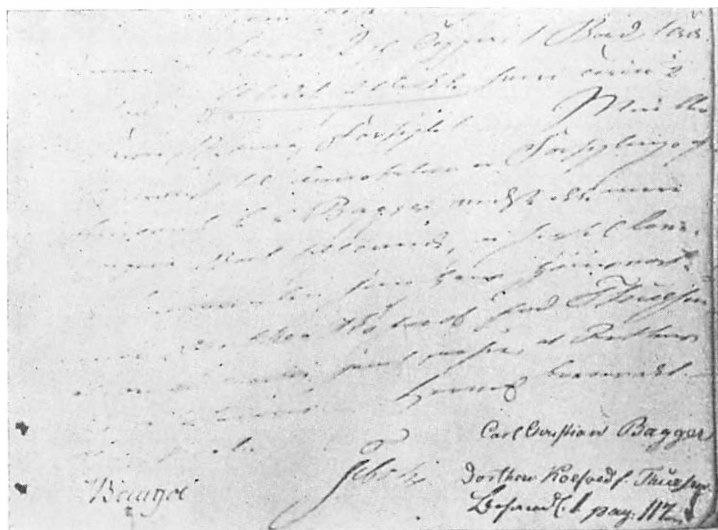
Det unge Par var Carl Bagger og Thora Fiedler.

Bagger var Søn af Peter Christian Bagger, en københavnsk Embedsmand af god Familie, og Jomfru Poulsen, en Ekspeditrice fra en Tobaksbod paa Vesterbro. De blev aldrig viiede, men Faderen sørgede før sin Død for, at hans Søn fik hans Navn og ægtefødt Barns Rettigheder.

Thora var Datter af Justitsraad Fiedler til Basnæs. Hendes Moder var Juliane Marie Sporon, Datter af den

ansete Sprogforsker og Amtmand, der havde været Frederik den Sjettes Lærer. Thoras Moder havde kendt og sat megen Pris paa Baggers Fader og blev senere en mild og moderlig Veninde for hans unge livsglade Søn, der oplevede nogle af sit Livs allerbedste Timer i hendes Hjem.

Carl Bagger havde truffet Brødrene Frederik og Val-

Den ved Skifteretten optagne Protokol efter Etatsraadinde Baggers Død. Nederst til højre staar: Carl Christian Bagger, og Dorthea Koefoed, f. Thuesen.

demar Fiedler paa Sorø Akademi, og sammen med dem aflagde han i en Ferie i 1824 første Gang Besøg paa Basnæs. Her blev han modtaget som en Søn af Huset og optaget i den store Børneflokk, der talte ikke mindre end ti Søskende.

Blandt disse var Thora, der var født 14. August 1810, den sjette i Rækken, og efter en kort Vaklen blev hun den, Bagger udvalgte sig. Hun betog ham *saa* stærkt, at man kan sige, at der i hans erotiske Poesi næppe findes noget, der ikke paa en eller anden Maade er viet Thora.

Men Justitsraad Fiedler ønskede ingen Forlovelse mellem sin purunge Datter og den kvikke, men fattige Student. Om det er kommet til noget egentligt Brud, endsige noget dramatisk mellem Bagger og hans Elskedes Far, kan man kun gisne om, men sikkert er det, at Thora i November 1828 aflægger et Besøg i Hovedstaden, og at hun ved den Lejlighed har sit skæbnesvangre Stævnemøde med Bagger.

I Aarhus Stiftstidende 30. Juni 1829 læser man: Rejsende: Tirsdag 29. Juni fra Callundborg til Aarhus: Justitsraad Fiedler med Frue og 2 *Døtre*.

I Den Vestsjællandske Avis 14. Juli 1829: Til Sjælland: Justitsraad Fiedler med Frue og *Datter*.

For ikke at vække nysgerrig Opmærksomhed rejste Fiedler, hans Kone og ene Datter over Kalundborg til Vennen, Skovrider Bang i Stendalgaards Plantage med Thora, mens de rejser hjem over Nyborg—Korsør — uden hende.

Hos Bang føder Thora sin og Baggers Søn den 13. August 1829, og Lørdag den 29. August læser man i Den Vestsjællandske Avis:

For fraværende Familie bekendtgøres at det behagede Forsynet, at bortkalde, efter faae Dages Sygeleie, min inderligen elskede Mand, Justitsraad Christian Frederik Fiedler i hans Alders 55de Aar. Enhver, der kændte den afdøde, vil tilfulde erkiende, hvad jeg og 10 efterlevende Børn i ham have tabt.

Basnæs, den 25de August 1829.

Juliane Marie Fiedler,
født Sporon.

Og endelig læser man i Aarhus Stiftstidende for 8. September 1829: Rejsende fra Aarhus til Callundborg: Mandag, den 7. September om Morgenen Kl. 7: Frøken Fiedler.

Man kan let gætte sig til de Tanker, der beskæftigede den unge Pige, da hun i den raakolde Efteraarsmorgen atter satte Kursen mod Basnæs, der aldrig mere kunde blive, hvad det havde været. Hendes Fader var død, hendes lille Dreng i fremmede Hænder og Bagger i København og i alt Fald i Øjeblikket udstødt, og saa vidste hun dog intet om alle de lange, bitre Aar, der ventede hende

Det er antagelig paa 1. Salen, Nørrevold 161 (nuv. Nr. 98), at Bagger boede hos Mad. Staalhammer i Efteraaret 1828.

og først sluttede, da hun og Bagger blev viede paa Basnæs i November 1837. Da var hendes Moder ogsaa død, men i Odense ventede det Hjem, Bagger havde skabt, takket være en beskeden Journalist-Stilling ved den hempelske Avis, og her skulde hun have sin Søn hos sig.

Først da sluttede første Del af den Tragedie, hvis Begyndelse var Stævnemødet hin Novemberaften i 1828.¹⁾

I.

Alle Baggers Biografier omtaler en Skipperenke, Madam Koefoed, om hvem det siges, at hun var som en Moder for den unge Fusentast, der var hendes logerende.

Kontorchef Olrik, der i sin udmærkede Bog, „Basnæs-Digte“, spotter dem, der har ønsket at overgive Madam Koefoed til „den danske Litteraturhistorie“, kommer for Skade at anbringe en forkert Enke paa denne Hædersplads, idet han anbringer Bagger hos en Skipperenke i Nyhavn, hvor han næppe nogen Sinde har haft Bopæl.

Idet jeg da piller denne Enke ned af Piedestalen, har jeg til Gengæld den Fornøjelse at overgive den rette Enke til Litteraturhistorien, hvis den da ellers vil modtage hende, om hvem jeg her blot skal bemærke, at hendes Navn var *Dorthea Koefoed*.

Jeg har i første Række koncentreret mine Undersøgelser om hende, hvor hun boede i November 1828, om Bagger da boede hos hende, og hvem hun iøvrigt var.

Da Bagger i Maj 1828 kom fra Sorø til København, skal han have boet en Tid hos sin koleriske Farmor, Etatsraadinde Bagger, født Borre. Men det har næppe været ret længe, da han i et Brev, som skal være skrevet 15. Maj 1828, udtrykkeligt siger, at han *er* flyttet fra sin Farmor.

Overleveringen beretter, at det var hans Kurator, Konferensraad Adam Müller, der sørgede for, at han kom væk fra den ekscentriske gamle Dame. Det er muligvis rigtigt, men det bør dog bemærkes, at Müller først blev hans Formynder i Maj 1829. Men under alle Omstændigheder savner vi Oplysning om, hvorvidt Bagger allerede paa dette Tidspunkt flyttede ind hos Madam Koefoed, og hvor *hun* boede.

Derimod er det bombesikkert, at Bagger boede hos hende i December 1830, for da hans Farmor døde 8. De-

¹⁾ Eventuelle interesserede henvises til: Georg Nygaard: Carl Bagger. Bidrag til en Bibliografi. 1918. — H. G. Olrik: Carl Baggers Basnæs-Digte. 1920.

cember dette Aar, blev der optaget en Forseglingssprotokol, der foruden af Bagger og Rettens Folk, er underskrevet af *Dorthea Koefoed*, født *Thuesen*. I den københavnske Vejviser findes hun ganske vist ikke dette Aar, men hun benævnes i Forseglingssprotokollen udtrykkelig som Baggeres „Huusværtinde“. Det følgende Aar er hun opført i Vejviseren som Madam D. Koefoed, og hendes Bopæl er da Studiestræde 98 (nu Studiegaarden).

I 1832 er hun igen forsvundet fra Vejviseren, men i 33 og 34 dukker hun op paany med Bopæl i Krystalgade 53 (nu Nr. 9). Fra samme Aar foreligger der fra Bagger en Skrivelse til det kongelige Teater, og den har han sendt fra Krystalgade 53, II Sal. En anden Skrivelse fra 1835 er sendt fra Kompagnistræde 54 (nu De danske Spritfabrikker), I Sal, men det er ogsaa Madam Koefoeds Adresse nævnte Aar, hvilket altsaa viser, at Bagger er flyttet med hende; antagelig har han da boet hos hende, til han i 1836 forlod Byen for at overtage Stillingen ved Hempels Avis i Odense.

I 1832 skal Bagger have boet sammen med Frederik Fiedler, og det stemmer for saa vidt godt med, at Madam Koefoed ikke findes i Vejviseren dette Aar, maaske har hun været bortrejst; som sagt ovenfor bor Bagger atter hos hende i 1833.

Af Folketællingslisten for 1840 fremgaar det ogsaa, at hun boede Kompagnistræde 54, I Sal. Hun skriver, at hun er Enke, 52 Aar, og ernærer sig ved Linnedsyning; hun har ogsaa nu en logerende — der maaske har Baggeres gamle Værelse — en 28aarig Handelsbetjent, Jørgen Julius Bendtsen. Antagelig er disse, af Madam Koefoed afgivne, Oplysninger korrekte paa een nær: Hun var nemlig paa dette Tidspunkt *ikke* Enke.

Ifølge Bidstrups Stamtavle over Slægten Koefoed er Dorthea Thuesen blevet viet 8. September 1813, og i Frelsers Kirkebog staar der for 6. September dette Aar følgende:

Clareret ved Kirken for Ungkarl Coffardie Captain Anker Antoni Koefoed og Jomfru Dorothea Thuesen, som havde Bevilling at maatte vies af uvedkommende Præst og blev angivet at skulle vies af Hr. Brorson, Præst ved Garnisons Kirken.

Men hverken i Garnisons eller andre københavnske Kirkebøger har jeg kunnet finde Vielsen indført, saa lidt som Aarsagen til, at Jomfru Thuesen og hendes Skipper lod sig vie i et andet Sogn end det, hvori de havde Bopæl.

Derimod stemmer Bidstrups Stamtavle og Frelsers Kirkebog overens i, at Ægteparret Koefoed fik en Dreng, der var født 19. Sept. 1814, døbt i Kirken 26. Oktober samme Aar. Paa dette Tidspunkt boede Forældrene Overgaden n. Vandet Nr. 171 (nu Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri), og ifølge Vejviseren — om hvis Upaalidelighed der desværre ikke er Tvivl i mange Tilfælde, saa dens Benyttelse sker med alt Forbehold — boede Skibskaptajn A. Koefoed her til 1817. Aaret efter finder vi ham i Christianshavns St. Kongensgade Nr. 94 (nu Wildersgade 34), hvor han bor til 1820, men fra 1821 er hans Navn forsvundet fra Vejviseren.

Først ti Aar senere optræder Madam D. Koefoed selvstændig i Vejviseren, men ifølge Forseglingsprotokollen boede hun i Byen i 1830, maaske paa den Adresse, Vejviseren angiver 1831, nemlig i Studiestræde Nr. 98.

I Løbet af disse ti Aar, fra 1821—1831, er Dorthea Koefoeds Tragedie antagelig blevet fuldbyrdet, om end dens endelige Afslutning først fandt Sted 1849, medmindre hun er død 1841, efter hvilket Tidspunkt jeg ikke har fundet hende i den københavnske Vejviser.

Af Ibsker Kirkebog (Bornholm) fremgaar det, at Ancher Antoni Koefoed døde paa Frendegaaard 22. Maj 1849 af „Alderdomssvaghed“, 70 Aar gammel. Han angives at være Enkemand, og det tyder paa, at Dorthea Koefoed paa dette Tidspunkt *var* død. Ganske vist havde hun, hvad der altsaa er i Uoverensstemmelse med Sandheden, paa Folketællingslisten for 1840 opgivet at være Enke, men det har hun naturligtvis haft en meget vægtig Grund til. At Ancher Antonis Dødsdag er rigtigt opgivet, er der ingen Grund til at tvivle om, da der ikke ses at være nogen Aarsag til, at man i dette Tilfælde indførte vitterlig urigtige Oplysninger i Kirkebogen.

Aarsagen til, at Madam Koefoed i 1840 skrev sig som Enke, findes maaske i en af Bidstrups Koncepter til Stamtavlen, idet det her siges, at Ancher Antoni døde *sindsforvirret*. Maaske har Ægteparret allerede i 1830, maaske endda fra 1821, levet separeret, og af Frygt for

Peter Hvidtfeldtsstræde 95—96 (nuv. Nr. 10), hvortil Baggers Værtinde flyttede fra Nørrevold.

utidig Nysgerrighed skrev Dorthea Koefoed paa Folketællingslisten i 1840, at hun var Enke.

I Skiftet efter Ancher Antoni siges det, at „Afdødes hele Efterladenskab bestaar i en i Svaneke Overformynderi indestaaende Kapital, stor 88 Rd. 77½ Mark, der

er opsagt Overformynderiet, men endnu ikke fra samme modtagen“. Og det tyder jo ogsaa paa, at Ancher Antoni ikke har haft Raadighed over sine Midler.

Da der ingen Meddelelser findes om eventuelle Arvinger, bestyrkes Antagelsen om Ægteparrets Separation, ligesom det ligger nær at formode, at Sønnen paa dette Tidspunkt var død. Hvem der  ovrigt ejede og beboede Frendegaard paa dette Tidspunkt, ved jeg ikke.

Ifølge Bidstrups Stamtavle var Ancher Antoni Søn af Peder Ancher Koefoed og Magdalene Margrethe Koefoed født Steenbech. Om Dorthea Koefoed oplyser Stamtavlen kun, at hun var født Thuesen. I Landsarkivet paa Jagtvej findes et Brev fra 12. Maj 1848, der er underskrevet Jørgen H. Thuesen, og et andet fra 18. Maj 1848, underskrevet Thea Hansen, der muligvis var født Thuesen, og endelig findes der en Regning til Fisker Hans Thuesen, Aarsdale, men om Talen er om Dortheas Familie, kan jeg ikke afgøre.

Hun kan meget vel stamme fra Bornholm, men da Ancher Antoni, saa vidt man tør lide paa Vejviseren, havde Bopæl i København f r 1813 (Laxegade 196, nu Nr. 22), kan det ogsaa tænkes, han har truffet hende i København, blandt hvis Familier af Navnet Thuesen hendes Forældre da maa søges.

Hvorledes Carl Bagger er kommet i Forbindelse med Madam Koefoed, vides ikke; men det kan i denne Forbindelse nævnes, at Adam M llers Hustru var født Steenbech, og Thora Fiedlers Mormor var født Koefoed, saa det er vel ikke udelukket, at et nærmere eller fjernere Slægtskab har været medvirkende Aarsag til, at Bagger blev anbragt netop hos Dorthea Koefoed.

II.

Da et af de i Ill. Tid. i 1900 offentliggjorte Breve fra Carl Bagger til Thora Fiedler er af overordentlig Interesse i denne Forbindelse, citerer jeg det her i sin Helhed:

Min egen Thora!

Jeg takker Dig ret meget for Dit kærkomne Brev, jeg var næsten bange for Du skulde være bleven vred, fordi mit sidste var saa hurtigt og kort affattet, og have ment, at jeg ikke saa gerne skrev til Dig nu som

før, hvorfor jeg ogsaa ordentlig skriver til Dig i Dag, skønt jeg i 3 Dage er blevet forsinket fra mit Stykke ved det, at Thygesen²⁾ har ligget hos mig. Den stakkels Frederik har i Gaar anden Gang faaet Feber, har maattet lægge sig; jeg har haft og har endnu en liden Forkølelse, saa at jeg bruger 12 blaa Tørklæder i 14 Dage. — Du kan tro, at ogsaa jeg synes der gaar en forfærdelig Tid til vi ses igen; men der er intet herved at gøre, lad blot ikke Adskillelsen virke ufordelagtigt paa Din Kærlighed til mig, saa skal jeg saa godt som muligt bære Savnet.

Apropos — den sorte Daase gik straks itu i Skruegangen; da der desuden alt i de første Dage faldt Støv ind mellem Glasset og Billedet, saa har jeg indtil videre sat Dit Portræt i en lignende Ramme som mit er i indtil videre — thi jeg haaber, jeg skal faa en Ide til at anbringe det i en eller anden skjult Indretning. — Endnu er ikke Arierne af Elverhøj udkomne, saa snart de komme skal jeg sende dem med Papir — dette sidste skal Du bestemt snart faa, da ellers den Lille let kunde finde paa at sige, hun ikke kunde skrive mig til. Den arme Fritz P.³⁾ har da pantsat sine sorte, nye fine Klæder, saa at jeg paa hans Søsters Geburtsdag maatte laane ham en hel Dragt, ved hvilken Lejlighed han bad mig saa indstændigt at komme om Aftenen, at jeg ikke gad sige nej. Holm var saa særdeles fidel imod mig og inviterede mig op til sig. Jeg haaber fuldt og fast, naar Foraaret kommer og det rigtigt grønnes i Træerne, at Mama skulde saligen indslumre; hun var saamænd ellers saa galant forleden at sende mig en gammel Ost. Jeg har faaet Værelser i Holmensgade — fy, Thora, hvilket Ansigt satte Du der op — nej, min Værtinde har til Flyttedag lejet i Pederhvidtfeldtstræde Nr. 95 og 96 en Stue-

2) Baggers Sorø-Kammerat, senere Klitinspektør, Kammerherre og kgl. Landstingsmand Thyge Georg Carl Frederik de Thygeson (f. 1806, d. 1905). Model til Halvor Thyesen i „Min Broders Levned“.

3) Friderich Carl Petit (f. 26/5 1809), Søn af Bogholder og Kasserer ved Brandassurancekontoret for Varer og Effekter Charles Petit og Hustru Sophie Cathrine Fiedler.

etage, hvor jeg har faaet et pænt Værelse paa 2 Fag til Gaden. Jeg maa da til den Tid indskrænke mig til 3 Fugle. Det er et mageløst kedeligt Arbejde at renskrive mit Stykke, imidlertid er jeg i 4de Akt, saa holder jeg vel Resten ud. Jeg sender Dig, kære Thora, paa den følgende Side et lidet Stykke, som jeg skrev forleden Aften, før jeg gik i Seng, da jeg var ganske ked og ør af Romerretten — — —

Brevet er uden Dato, Adresse og Aarstal, men sammenholder man Brevets Oplysninger angaaende Musiken til „Elverhøj“ med Annonceringen af disse Musikalier og med Omtalen af Fritz P[etits] Laan af Baggers Klæder, kommer man til det Resultat, at Brevet er skrevet mellem 1. og 7. Marts 1829.

Det fremgaar af Indholdet, at Brevet er skrevet i det tidligste Foraar, hvad der stemmer med, at en af Petits Søstre, Friederice Agathe Rosalie, havde Fødselsdag 1. Marts. Hun var født 1807 og blev altsaa 22 Aar den 1. Marts 1829, der forøvrigt var en Søndag.

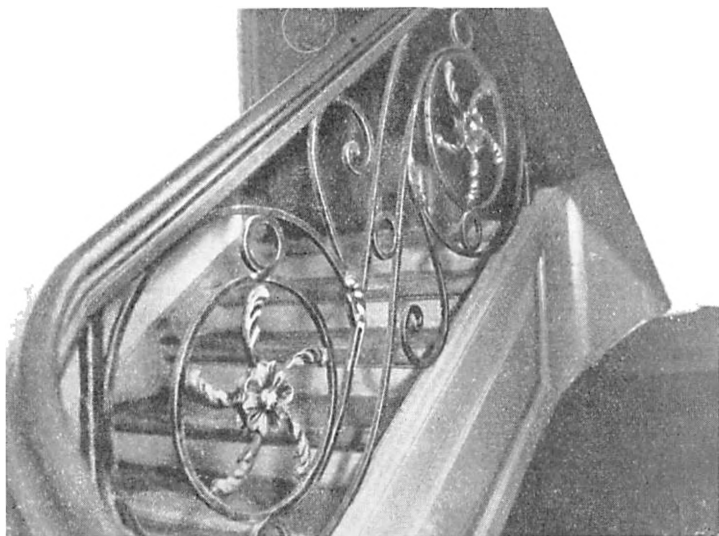
Ifølge alt dette skulde den i Brevet omtalte Flytning have fundet Sted i April 1829 — og jeg tror ikke, at man kan give Olrik Medhold i den Antagelse, at Flytningen ikke blev til noget. Det er ganske rigtigt, at Vejviseren for 1828—29—30 ikke kender nogen Madam Koefoed i Peter Hvitfeldtsstræde 95—96, men vi ved jo heller ikke, om Bagger i 1828 straks flyttede ind hos „Skipperenke“ Madam Koefoed.

Ved at gennemgaa Vejviseren fra A—Ø for 1828—29—30 og opnotere Beboerne i Peter Hvitfeldtsstræde 95—96 (nuv. Nr. 10), finder man, at der i 1892 er flyttet hele to Enker ind i den nævnte Ejendom.

Den ene er Værtshusholderenken E. Beenløse, og den anden er Garverenken A. D. Staalhammer. Den første havde tidligere boet Gothersgade 3 (nuv. Nr. 54) og Garverenken paa Nørrevold 161 (nuv. Nr. 98), og naar jeg mener, at der er nogen Sandsynlighed for, at Bagger har boet hos Enkemadam Staalhammer, skyldes det særligt to Ting, nemlig at Garverenken, der var født Topp, til Fornavn hed Dorthea eller Dorothea, og at Bagger i Brevet til Thora skriver „naar Foraaret kommer og det rigtigt grønnes i Træerne“.

Da Baggers Svoger længe efter Baggers Død gav Vilh. Møller Oplysninger om Skipperenken, har han muligvis ikke været opmærksom paa, at der var to Enker med samme Fornavn, og da Madam Koefoed var den, man bedst kendte i denne Forbindelse, blev hun udnævnt til Baggers „moderlige Veninde“.

Og Linjerne om Foraaret og de grønne Træer kunde

Dette smukke Smedejernsgelænder findes i Ejendommen Krystalgade 53 (nuv. Nr. 9), hvor Bagger boede hos Mad. Koefoed i 1833.

vel tænkes inspireret af Baggers Udsigt til Volden og dens Træer.

Hvis Baggers Værtinde, som han omtaler i Brevet, paa det nævnte Tidspunkt var en Enke, og flyttede hun i April 1829 til nævnte Gades Nr. 95—96, kan jeg ikke se andet, end det maa have været enten Beenløse eller Staalhammer, hos hvem Bagger boede.

Madam Staalhammer var blevet gift 19. Juli 1815, 29 Aar gammel, og var blevet Enke 24. August 1818. Da hun i April 1829 flyttede til Peter Hvitfeldtsstræde, flyt-

tede hun ind i den Ejendom, hendes Broder „Musikinformatør“ Chr. P. M. Topp i Januar 1827 havde købt, og som han var Ejer af vist nok til 1834. Madam Staalhammer boede her endnu 1837, det sidste Aar hun findes i Vejviseren. Hun stammede fra en velstaaende københavnsk Haandværkerfamilie.

Madam Beenløse, der som sagt var Enke efter en Værtshusholder, boede i 1828 i Gothersgade 3, og i samme Gades Nr. 8 havde „Kjøbenhavnsposten“ til Huse. Efter 1828 havde Bagger noget Arbejde ved dette Blad, og maaske havde han det allerede det nævnte Aar. Men med hele Tidsafsnittets Opfattelse in mente, og naar man ved, at baade Frederik Fiedler og Adam Müller følte sig forpligtet til at have et Øje med Bagger, er der liden Sandsynlighed for, at han har logeret hos en Værtshusholderenke — hvor respektabel Konen end har forekommet Samtiden.

For øvrigt er Madam Beenløse kun i Peter Hvitfeldtsstræde 1829—30, idet hun i 31 er at finde i Skindergade 19 (nuv. Nr. 22).

III.

De i 1900 offentliggjorte Breve har til Trods for et stort Efterforskningsarbejde ikke været til at finde, men forøvrigt har man jo ingen Garanti for, at det nævnte Brev til Thora bærer Afsenderadresse, Dato o. s. v.

Jeg har haft en stor Del af Bagger-Biografen Andreas Dolleris' Konzept- og Brevsamling til Gennemsyn, men det eneste af Interesse var en Korrespondance, ført af en Pastor Ole Pedersen. Han har en Afskrift af de omtalte Breve til Thora, og hvis han har faaet dem fra Dolleris, har denne næppe haft de originale Breve. Paa Afskriftens sidste Side har Pastoren tilføjet: 1ste Brev — lille Format — Hostrups Haandskrift. Tager tre Sider — godt 19 c langt — knap 12 Cent bredt. 2det Brev — 25½ Cent langt, 21½ bredt. Ikke slet saa Hostrupsk, raskere, ikke saa sirligt skrevet.

Det er dette Brev, der angaar Flytningen i 1829, men ud over det alt nævnte findes der intet om Baggers Adresse i 1828.

Af en Synsforretning af 14. Maj 1831 over Ejendommene Nørrevold 160—161, ses det, at de 3. Dec. 1829

blev tilskødet Garvermester C. Sander for 5100 Rb. Sølv, og at der efter den Tid blev indrettet Barkmølle, af hvilken man i Baghuset, som staar endnu, har fundet Rester. Der har tidligere været Port ud til Gaden, men iøvrigt staar Huset omtrent, som da Garverenken boede der.

25. Juli 1831 var der Synsforretning i Ejendommen Peter Hvitfeldtsstræde 95—96, og selv om denne Ejendom er lavet noget om, er det dog væsentlig Stueetagen, det er gaaet ud over. At det var et efter Datidens Forhold pænt og velholdt Hus, Madam Staalhammers Broder var Ejer af, fremgaar af Synsforretningens Beskrivelse, der bl. a. siger:

„Ifølge foranstaaende Beskrivelse o. s. v. kan indmeldte Ejendom, der er godt vedligeholdt og købt af den nuværende Ejer i Aaret 1827, den 5. Jan. for 12000 Rbd. Sølv's Værdi, vurderes til Prioritet 12500 Rbd. Sølv“.

IV.

Saa vidt jeg kan skønne, er Carl Bagger, da han i Maj 1828 flyttede fra sin Farmor, flyttet ind hos Madam Staalhammer paa Nørrevold, nuv. 98, hvor Thora da efter al Sandsynlighed besøgte ham samme Aar, og hvorfra han sammen med sin Værtinde er flyttet til Peter Hvitfeldtsstræde 95—96 (nuv. Nr. 10). Fra hende er han flyttet til Madam Koefoed, hos hvem vi med Sikkerhed ved, at han boede i Dec. 1830. Hun er første Gang at finde i Vejviseren 1831, hvor hun bor Studiestræde 98. Antagelig har Bagger boet hos hende her. I 1832 findes hun ikke i Vejviseren (er hun maaske paa Bornholm?), og dette Aar flytter Bagger sammen med Frederik Fiedler.

I 1833 er Madam Koefoed atter i Vejviseren og bor Krystalgade 53, hvor vi fra Brevene til det kgl. Teater ved, Bagger ogsaa boede. I 1835 boede han i Kompagni-stræde 54, I, hvor ifølge Vejviseren Madam Koefoed havde sin Bopæl, og her har han da sagtens haft sit Logi, til han i 1836 forlader Byen og rejser til Odense.

Mellem dette Aar og 1828 med det Stævnemøde, der fik saa uoverskuelige Følger, ligger alle de tragiske Begivenheder for de to, hvis straalende Ungdom paa den

sjællandske Herregaard havde været saa skøn og løfterig. Men det blev i Frederik den Sjettes smaaborgerlige København, Bagger maatte kæmpe Kampen med sit Væsens Dobbeltthed, og naar det trods alt gik saa relativt godt, naar han dog fik sin Thora og et beskedent Hjem i Odense, saa er det slet ikke utænkeligt, at Dorthea Koefoed, der selv kendte Livets Mørkesider, har haft sin store Andel deri, men om det ved vi desværre saa lidt, at det næsten er ingenting, men der er Grund til at tro, at Litteraturhistorien godt kan være hende bekendt.

Henry Kaiser.

REGISTER.

Registret er baade Person-, Sted- og Sagregister.

I Tidsskriftets 3. Række betegner *Kursivering* af Personnavne og Sidetal Udgiver- eller Forfatterskab.

- Aabenraa, By, 11.
Aabenraa, Gade, 415.
„Aabenraasøen“, 454.
Aagesen, Mathias, 139.
Aagesen, Niels, Skovfoged, 140.
Aagesen, Truid (Sistinus), Musikker, Organist, 520—22.
Aalborg, 50, 225, 396.
Aarhus, 50, 271, 572.
Aarhus Bispestol, 178.
Aarhus Domkirke, 150, 552.
Aarhus Katedralskole, 317.
„Aarhus Stiftstidende“, 572.
Aarsbo, Jens, Stadsbibliotekar, 317—24.
Aarsdale, Bornholm, 578.
Abbestée, Daniel, 348.
Abel Cathrines Boliger, 556.
Abelsted, Cort, kgl. Hof-Trompeter, 527.
Abelsted, Hans, kgl. Hof-Trompeter, 527.
Abelsted, Henning, Taarnblæser, 526—28.
Abrahamsen, Albert, Telegrafkontrolør, M. F., 389.
Absalon, Ærkebiskop, 146, 148, 155, 178, 452, 454.
Absalons Borg, 452, 454.
Adel, 164, 455.
Adelgade, 246, 480.
Administrationschefembederne, 322.
Admiralitetet, 188.
„Adresseavisen“, 191, 415, 418, 487—88, 491—92, 496, 501—03, 506.
Adressekontoret, 502—04, 506.
Adressekontorets Gaard, 271, 502, 504, 508.
Advokater, 343.
Afrikanske Kompagni, det, 356.
d'Agar, Jacques, Maler, 331, 339, 346.
Agathe, St., 165.
Albeck, German Christensen, Kroholder, 123.
Albert, C., Porcellænmaler, 302.
Alexandrine, Dronning, 225.
Algier, 361—62.
Aller, Ioost v., Bogholder, 488.
Altewelt, Otto, Vintapper, 472.
Amagertorv, 66, 492, 500.
Amaliegade, 193, 196, 198—201, 203, 207, 209—11, 214—15, 217, 239, 273, 325, 391.

- Amalienborg, 116, 197, 220, 224, 262, 273, 325—28, 382, 390—92.
- Amalienborg Have, 112.
- Amalienborg Slotsplads, 325—27.
- Amsterdam, 355, 428, 431.
- Ancker, Carsten, Konferensraad, 496.
- Andersdatter, Dorothea, gift m. Rasmus Sørensen, 465—69.
- Andersdatter, Margrethe, gift m. Dirich Dreyer, 465—67.
- Andersen, Anders, Organist, 517.
- Andersen, Anthon, Borgmester, 385.
- Andersen, Fr., Folketingsmand, Raadmand, 378.
- Andersen, H. C., Digter, 414.
- Andersen, Lars, 140.
- Andreas, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149, 167.
- Andreassen, Christian, 467.
- d'Angleterre, Hotel, 495, 507.
- Anker, Jean*, Overbibliotekar, Dr. phil., 85—144.
- Anna, Dronning af England, 58.
- Anna Cathrine (af Brandenburg), Dronning af Danmark, 521.
- Anna, St., Relikvier, 166.
- Anordning ang. Kommunalbestyrelsen i Kbh. af 1. Jan. 1840, 278.
- Antonigade, -stræde, 460, 463, 467—69, 471—72, 514, 516.
- Antonius, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149.
- Antonius, St., Kloster, 516.
- Apollonia, St., 165.
- Apollo-Salen, 510.
- Appel, Jacob, Kultusminister, 221—22.
- Arbejdere, 371—72, 378—79, 383.
- Arbejdsanvisningskontoret i Guldbergsgade, 320.
- Arbejdsgivere, 371.
- Arnoldt, Hans Jacob, Generalmajor, 476.
- Artilleristok, 254.
- Asiatisk Kompagni, 185—86, 192, 356, 490 (se Rettelserne).
- Asmussen, Frederik, Højesteretssagfører, 233.
- Aspern, Adelgunda von, f. Petersen, 395—96, 398, 402, 405, 411, 419, 422—24.
- Aspern, Johan von, Amtskirurg, 395—96, 423.
- Aspern, Wilhelm von, Generalauditør, 189.
- Assens, 367.
- Aubertin, Slægt, 360.
- d'Auchamp, Slægt, 360.
- Avlsgaarden, 171.
- B**ackhausen, Christiane Frederikke, f. Hammer, 505.
- Backhausen, Johan Diderich, Muremester, 505—06.
- Badstuber, Povl, Fabrikør, 141.
- Badstuestræde, 362—64.
- Bagere, 32, 174.
- Bagersvendelavet, 164—65.
- Bagger, Anna Elisabeth (Lise), f. Borre, 571, 574, 579, 583.
- Bagger, Carl, Forfatter, 570—84.
- Bagger, Carl Christian, jvf. Petersen.
- Bagger, Hans, Biskop, 336—37, 345.

- Bagger, Peter Chr., Justitiarius, 570—71.
 Bagger, Thora, f. Fiedler, 570—73, 578—80, 582—84.
 Bagsværd, 88, 142.
 Bagsværd Sø, 125—26, 142—43.
 Bagsværd Værtshus, 125.
 Bag Volden, 464.
 Bakkehuset el. Bilidt, 139.
 Balle, Peter, Stadskonduktør, 486.
 Ballerup, 415.
 Bals (Baltz), Jacob Christian, Snedker, 103.
 Bancosedler, 250.
 Banegaarden, 495.
 Banegaardsterrænet, 323.
 Bang, Skovrider, 572.
 Bang, Peder, Biskop, 2.
 Bank, Københavns første, Kurantbanken, 356, 490.
 Baptiste, Jean, fransk Galanterihandler, 350.
 Barbara, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149, 167.
 Barberer, 165.
 Barnekow, Christian, Adelsmand, 460, 463.
 Bartholin, Rasmus, Professor, Matematiker, 469.
 Baruël, Slægt, 359.
 Baruël, Dekorationsmaler, 359.
 Basel, 182.
 Basnæs, 570—73, 584.
 Baudissin, Carl Ludvig, Generalmajor, Greve, 249.
 Bearn, fransk Landskab, 341.
 de la Beaumelle, Angliviël, fransk Forfatter, 329, 350, 352, 354, 356.
 Beauvais, Slægt, 360.
 Bebyggelsen i Kbh., 31.
 Becker, C. A. J., Overretssagfører, Borgerrepræsentant, 385—86, 388—89, 391—92.
 Beenløse, E., 580—82.
 Beenløse, E., Værtshusholder, 582.
 Beetz, Friderich Conrad, tysk Møller, Kromand, 117—19, 122—23.
 Befæstningen, 35, 64, 72, 464, 475.
 Begravelsesvæsenet, 390.
 Belange, Jean, Krepinmager, 341.
 Belejringen 1536, 147.
 Belejringen 1659, 465, 535.
 Belgien, 426.
 Belysningsvæsenets Bygning, 322.
 Bendtsen, Jørgen Julius, Handelsbetjent, 575.
 Bentley, D. G. R., Borgmester, 273.
 Bentzwinger, Anders, Smed, 463—64, 470, 476, 508.
 Bentzwinger, Anders Andersen, Smed, 464—66.
 Bentzwinger, Anne, 464—65.
 Berg, Christen, Redaktør, Folketingsmand, 223.
 Berg, Sigurd, Indenrigsminister, 222.
 Berg, Urban, Blikkenslager, 103.
 Bergemann, Thomas, Organist, 522.
 Bergen, 54, 180.
 Bergenhus, 54.
 Bering, Anna Sophia, 490.
 Bering, Vitus, Urtekræmmer, 490.
 Berlin, 93, 330, 336, 345, 513.
 „Berlingske Aftenavis“, 217.

- Bernstorffsgade, 301.
- Berntsen, Klaus, Ministeriet, 221—22, 224—25.
- Berntsen, Klaus, Konseilspræsident, Forsvarsminister, 232.
- Beständig borgerlig Forening, 501, 506.
- Bevissystem, 40—42.
- Beyer, I. M., Fontænemester, 112, 114.
- Bidstrup, Hgd., Hovlbjærg H., 462.
- Bidstrup, Julius, Genealog, 575—76, 578.
- Bilidt el. Bakkehuset, 139.
- Bille, Ingeborg, 462.
- Bille, Ermegaard Andersdatter, g. m. Jørgen Podebusk, 462.
- Bille, St. A., Marineminister, 223.
- Bindsebøll, Gottlieb, Arkitekt, 277.
- Bindseil, Slægt, 489—90, 515.
- Bindseil, Anna Rosalie Dorothea, f. Mentz, 491, 506.
- Bindseil, Barhert, 490.
- Bindseil, Carl August, Handelsbetjent, Husejer, 502, 506, 508, 511.
- Bindseil, Clara Lucia, f. Weber, 489.
- Bindseil, Christian Valdemar, Snedkermester, 513.
- Bindseil, Johan August, Musiklærer, Komponist, 512—13.
- Bindseil, Johann Christoph August, Skibskirurg, Grosserer, 489—99, 501, 515.
- Bindseil, Johann Ehrenfried, Sort- og Skønfarver, 489.
- Bindseil, Johanne Marie, f. Andersens, 512—13.
- Bindseil, Johanne Mathea Emilie, f. Møller, 513—14.
- Bindseil, Louise Amalie, f. Krause, 513—14.
- Birck, L. V., Professor, Nationaløkonom, 370, 386.
- Birgitta, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149, 166.
- Blaagaard, 456.
- Blaagaard Seminarium, 503.
- Blaataarn, 365—66.
- Blaataarnsfabrikken, 208.
- Blasen, Hus, 410.
- Blasius, St., 166.
- Blicher, St. St., Digter, Præst, 82.
- Blom, J. A., Brandmajor, Etatsraad, 510.
- le Blond, Alexandre, fransk Havearkitekt, 108.
- Blondel, J. F., fransk Arkitekt, 99.
- Bluhme, Johannes Bartholomæus, Hofpræst, 366.
- Blunck, D. C., Maler, 275—77.
- Bobé, Louis, kgl. Ordenshistoriograf, 99, 360.
- Bock, Johann Chr. Fr., tysk Gartner, 116—17, 124—25, 142.
- Bockelman, Georg Wilhelm, Geheimelegationsraad, Generalkonsul, 286.
- Boelsmann, Fiskehandler, 143.
- le Boeuf, Jean Baptiste, Knipplingshandler, 341.
- Bogbindere, 517.
- Boghandel, fransk, 343.
- de Boisclair, Caspar, Hofpræst, Hofmaler, 335.
- Bolten, Henrik, Baron, Vinhandler, 192.

- Bombardementer, 248—49, 448, 559.
- Bonfils, Brygger, 358.
- Bonfils, Antoine, Kalkfabrikant, 90.
- Bonfils, G., Kalkfabrikant, 102.
- Bonifacius VIII, Pave, 36.
- Bordeaux, 336.
- Borgbjerg, Fr., Undervisningsminister, 372, 389.
- Borgerkorpse, 447.
- Borgerlig Forening, Bestandig, 501, 506.
- Borgerrepræsentationen, 225, 280, 285, 320, 388—89, 391.
- Borgerskab, 22, 33—35, 164, 279, 343, 348, 490.
- Borgervæbningen, 501.
- Borgmesterembeder, 8, 10, 18—20, 22, 26—27, 29—33, 37, 44—45, 48, 68, 70, 72, 74, 76, 78—79, 177, 189, 239.
- Bornemann, Cosmus, Borgmester, 349.
- Bornholm, 51, 60, 564, 576, 578, 583.
- Borreby, Hgd., V.-Flakkebjærg H., 208.
- Borup, Lars, Stolemager, 498.
- Borups Selskab, 498.
- Botanisk Have ved Toldbodvej, 217.
- Botzen, Slægt, 547.
- Botzen, Henrik Johansen, Organist, 442, 547, 552, 554—55.
- Botzen, Johan Petersen, Orgelbygger, Organist, 539—43, 546—48, 552, 568.
- Botzen, Peter Petersen, Orgelbygger, Organist, 539—40, 543—48, 552, 568.
- Botzen, Poul Winding, Organist, 441—42, 555—56.
- Bourke, Theobald, Kammerjunker, 291.
- Brabant, 474.
- Braëm, Corfitz, Vinhandler, 485, 487.
- Brahe, Tyge, Astronom, 62.
- Branden 1386, 148, 151.
- Brand 1596 (Borgmester Oluf Madsens Gaard), 66.
- Brand 1689 (Sofie Amalienborg), 197, 343.
- Branden 1728, 53, 84, 270, 354, 394, 400—04, 408—11, 414, 418, 422, 425, 429, 445, 474—75, 548, 552.
- Brand 1749 (Raadhusstræde), 400—01, 403.
- Brand 1794 (Christiansborg), 219.
- Brand 1795 (Brødrene Petersens Jomfrukloster), 213, 448.
- Brand 1820 (Vildmanden), 500—01.
- Brand 1857 (Vildmanden), 501, 509—10.
- Brand 1894 (Kgs. Nytorv Nr. 6), 502.
- Brandanus, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166.
- Brandassurancekontoret for Varer og Effekter, 579.
- Brandenburg, 486.
- Brandfarce, 32, 214.
- Brandstyrskassen, 425.
- Brandt, Jakob, Raadmand, 18.
- Brandt, Peter, Overrentemester, 337, 339.
- Brandvæsenet, 214, 353, 401, 409—10, 418, 475, 501, 509—10.
- Bratsberg Amt, Norge, 474.

- Braunschweig, 532, 534.
 Brede, Lyngby S., 141.
 Bredgade, 197—200, 220, 262, 306, 391, 495, 514.
 Breitendich, Friderich Christian, Organist, 430—39, 441—43, 447, 450, 556.
 Bremen, 340.
 Bremerholm, 463—64.
 Bremerholm, før Holmensgade, 504, 516.
 Brenno, Carlo Enrico, Stukkatør, Billedhugger, 92.
 Breslau, Martin, 199.
 Bretonville, Franç. René, Sekretær, 356.
 de Bretteville, le Normand, Slægt, 360.
 Brinch, Oberstinde, 367.
 Brock, P., Museumsinspektør, Slotsforvalter, 467, 469.
 Brockdorffske Palæ paa Amalienborg, 232.
 Brockenhuus, Johan Frederik, General, 474.
 Brockenhuus' Rytterregiment, 474.
 Broer, 72.
 Brolægning, 145, 240, 245—46, 254—57, 262, 280.
 Brolægningsvæsenet, 280—81.
 Brorson, Christian Frederik, Præst, 575.
 Bruun, Agent, 187.
 Bruun, Fiskemester, 142.
 Bruun, Carl, Historiker, 231.
 Bruun, Else Cathrine, f. Larsen, 485, 487.
 Bruun, Malthe Christian, Amtsforvalter, 132, 485—87.
 Bryggere, 352.
 Brøndby Kirke, 148.
 Brønshøj, 314.
 Buntmagere, 343.
 Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri, 480, 576.
 Busch, E. C., Grosserer, 273.
 Buus, Jochum Frederik, Brygger, 484.
 Buxtehude, Diderik, Organist, 531.
 Buxtehude, Hans Jensen, Organist, 531.
 Byfogeden, 19, 27—29, 79.
 Byg, Jacob, Organist, 518, 520.
 Byggematerialer, 31.
 Bygningskommissionen (1731), 552.
 Bülow, Else Marie, f. Hoppe, 188.
 Bülow, Frits, Justitsminister, Højesteretssagfører, 221, 232—34.
 Bülow, Johan, Ordenssekretær, 188.
 Bymuseet, 297—98, 397.
 Bytinget, 32, 462.
 Bælgetrædere, 547—48.
 Bøder, 26.
 Böhmen, 181.
 Bønder, 372, 380.
 Børnhuset, 341.
 Børsen, 350.
 Børstenbindere, 460.
 de Bötticher, Johannes Gottlieb, Læge, 473.
 Cabot, fransk Traktør, 351.
 Cabot, J. H., Historiemaler og Hofdekoratør, 498.
 Calais, 293.
 de la Calmette, Antoine, Amtmand, 358.
 de la Calmette, Charles Franç.

- Bosc, nederlandsk Gesandt, 358.
- de la Calmette, Charles Louis, Overceremonimester, 358.
- Campen, 429.
- Capion, Etienne, Teaterdirektør, 350—51, 476.
- Carl, Prins af Hessen, 455.
- Caroline Mathilde, Dronning, Christian VII's Hustru, 447.
- Carstens, Lambert Daniel, Orgelbygger, 551—54.
- Carstensen, Peder, Orgelbygger, 538, 568.
- Casino, 271—72.
- Castonier, Alexandra, 283.
- Charenton, 339.
- Charlo, Chiro, Urmager, 358.
- Charlotte Amalie, Dronning, Christian V's Hustru, 330—32, 334—35, 337, 339—40, 342, 344—46, 348—49.
- Charlottenborg - Udstillingerne, 304.
- Chaume, fransk Frøken, 344.
- Chaveau, Frue, 344.
- Chaveau, fransk Kapelmester, 344.
- de Cheusses, Frédéric, Gesandt, 93.
- de Cheusses, Henry, Kammerherre, 334.
- Chippendale, William, & Selby, Skibsredere, 489.
- Chokoladeskænkere, 344.
- Christen Bernikovstræde, 457—58, 460, 463, 467—72, 476, 478, 480, 482, 488, 497—99, 501, 504, 506, 509—10, 514—16.
- Christensen, C. F., Restauratør, 511.
- Christensen, Carl C.*, Forfatter, Byhistoriker, 457—516.
- Christensen, Charles*, Arkitekt, 193—218, 454.
- Christensen, Elisabeth, f. Jørgensen, Revyskuespillerinde, 511.
- Christensen, Frederik, Skuespiller, Teaterdirektør, 511.
- Christensen, J. C., Konseilspræsident, Politiker, 222, 372, 379.
- Christensen, Viggo, Overborgmester, 385.
- Christensen, Villads, Raadstuearkivar, Historiker, 475.
- Christian I, Konge, 30, 174, 179, 183.
- Christian III, Konge, 83, 517.
- Christian IV, Konge, 48, 50, 58, 60—61, 64, 82—83, 196, 425—26, 428, 463—65, 518—19, 522—23, 526—30, 532—34, 540.
- Christian V, Konge, 332—35, 337—38, 341, 343—44, 346, 348—49, 351, 359, 467—69.
- Christian VI, Konge, 85—87, 356, 361—63, 365—67, 432—35, 438, 444, 446, 550, 554.
- Christian VII, Konge, 138, 185, 187, 249, 417, 447.
- Christian VIII, Konge, 257.
- Christian IX, Konge, 220, 233, 261—62, 325—28.
- Christian IX's Palæ paa Amalienborg, 224.
- Christian X, Konge, 225, 326, 371—75, 379—80, 382—85, 388—92.
- Christiane, Negerinde, 487.
- Christiansborg, 86—87, 89, 92, 206—07, 219—20, 234—35, 239, 437, 450.
- Christiansborg Slotskirke, 564.

- Christiansdal, Lolland, 485.
 Christianshavn, 45, 48, 339, 346, 436, 444, 450, 479, 516, 543, 576.
 Christoffer, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149, 166—67.
 Christoffer af Bayern, Konge, 9, 15—20, 22—23, 29—30, 48—49, 52, 152, 174, 179.
 Christoffer af Bayerns Stadsret af 14. Okt. 1443, 1—52, 152, 174, 177.
 Cirkus, 301, 314.
 City-Kvarteret, 514—15.
 Clajus, Kattunfabrikant, 359.
 Classensgade, 483.
 Classenske Fideikommis, 199, 216.
 Clausdatter, Kirstine, gift m. Anders Bentzvinger, 463.
 Clausen, H. N., Professor theol., Politiker, 223—24.
 Clausen, H. V., Lektor, Historiker, 373, 377.
 Clausen-Linjen, H. V., 377.
 Clausen, Julius, Bibliotekar, Forfatter, 184—92, 329—60, 455—56.
 Clausen Laurens, 154.
 Clemens, St., 150.
 Clément, Kattunfabrikant, 359.
 le Clerc, Louis-Augustin, fransk Billedhugger, 205—07, 350.
 Colding, Student, 248.
 Colomb, fransk Possementmager, 336.
 de Coninck, Frédéric, Agent, 358—59.
 Coppie, Ditlev Otto, Værtshusholder, Traktør, 485, 487.
 Copy, Ditlev, kgl. Mundkok, 473.
 de Cormaillon, Ch. Damas, General, 351—52.
 Coucheron (?), se Kutscherum.
 de la Cour, Dornonville, Slægt, 360.
 Courtonne, Elie, fransk Klædefabrikant, 350.
 Crispin, St., 165.
 Crome & Goldschmidts Fabrikker, Akts., 515.
 Cæcilia, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166.
 Dacia, 170.
 „Dagen“, 500.
 Dagmar, Prinsesse, 225, 326.
 Dagmar-teatret, 314.
 Dahl, Flemming, Stadsarkivar, Historiker, 280—81.
 Dahl, Svend, Rigsbibliotekar, Naturforsker, 317—24.
 Dajon, Franz, Bygningskommissær, Materialforvalter, 359.
 Damianus, St., 165.
 Danehoffet, 225—26.
 Dannevirke, 370.
 Danselærere, 329, 344, 351.
 Danske Kancelli, 273, 280, 439, 448.
 Danske Kompagni, 79, 164.
 Danske Lov, 51—52, 337.
 „Danske Studier“, 318.
 Danty, fransk Købmand, 336.
 Danzig, 468.
 Dauw, Conrad Christian, Amtmand, 477.
 David, Konge i Israel, 57.
 Dejligheden el. Friheden i Frederiksdal, 135.
 Delikatesshandlere, 343.
 „Den dramatiske Journal“, 184.

- „Den vestsjællandske Avis“, 572.
- Denne, Klaus, 196.
- Desmercières, Jean Henri, Direktør for det afrikanske Kompagni, 356, 358.
- Desquilat, fransk Læge, 343.
- Destandean, Overkirurg, 352.
- Deurs, van, Justitsraad, 185, 192.
- Dionysius, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166, 175.
- Dolleris, Andreas, Boghandler, Forfatter, 582.
- Dolt, Anthony, 92—93.
- Domstole, 14.
- Dorothea, Dronning, 517.
- le Dous, Slægt, 360.
- Dover, 293.
- Dragør, 7—8.
- „Dramatiske Journal, Den“, 184.
- Dramatiske litterære Selskab, Det, 498—500.
- Dramatiske Selskab Thalia, Det, 458, 499—501, 506.
- Dreyer, Dirich, Vognmester, 465—67.
- Dronningens Enghave, 495.
- Dronningens Tværgade, 354.
- Dronninggaard i Nordsjælland, 358, 485.
- Dublin, 288.
- Duus, Fiskehandler, 143.
- Døssing, Th., Minister, 319.
- E**bbesen, Jens, Raadmand, 18.
- Ebbesen, Maria Anna, g. m. Johann Chr. Fr. Bock, 117.
- Ebbesen el. Jepsen, Niels, Raadmand, 18.
- Egberg, H. H., Maler, 470.
- Egner, Johan Georg, Traktør, 479—82, 492.
- Eigtved, Nicolai, Hofbygmester, 87, 90, 95—97, 99—100, 197, 202, 204—07, 215—16.
- Eilersen, Hans, se Koch.
- Eisleben, Sachsen, 489.
- Ejendomme, Stadens faste, 26, 76, 79.
- Eksercerhuset og -pladsen ved Rosenborg, 248—50.
- Ekspropriation, 31, 35.
- Elbingerode, Harzen, 490.
- Elektrisk Belysning, 390.
- Eligius, St., 165.
- Elling, C., Professor, Kunsthistoriker, 99, 205, 215.
- Elliot, William, 273—74, 286, 288, 291.
- Embedsmændsdøtre, 282—83.
- Emigranter, 329—60.
- Engelske Klub, Den, 455.
- Engerslev, N. R., Murermester, 100—01, 103, 106.
- England, 180, 273, 276, 290, 296, 337, 355.
- Enighedslyst, tidligere Wewerslyst, 115.
- Erfurt, Tyskland, 180.
- Ericksta, Sverige, 463.
- Erik af Pommern, Konge, 8—9, 11—15, 17, 28, 31, 34, 146, 178—80, 182.
- Erik af Pommerns Stadsret for København af 1422, 12—15, 19—20, 24—25, 28, 31, 36, 48.
- Erik Klipping, Konge, 15.
- Erik Menved, Konge, 4—5.
- Erik XIV, svensk Konge, 463.
- Erlandsen, Jakob, Biskop, 2.
- Erslev, Kr., Professor, Historiker, 225—26, 232, 234.
- Esmann, Henrich, Amtmand, 474—76.

- l'Espagne, Duque, fransk Galanterikrømmer, 350.
- Espensen, Mariane, Enke e. Rasmus Pedersen Galberg, 120—22, 133—34.
- Esrom Kloster, 169.
- Eutin, Tyskland, 188.
- Ewald, Johannes, Digter, 82, 498.
- Evaldsen, A. C., Højesteretsassessor, 236.
- Evangelisk-lutherske Frikirke, 509.
- Exner, J. J., Maler, 304.
- F**
- Fabricius, Cathrine Elisabeth, f. Mundt, 269.
- Fabricius, Chr., Bankdirektør, Borgerrepræsentant, 385, 388—89, 392.
- Fabricius, Frederik, Juvelér, 269.
- Fabricius, L. P.*, Sognepræst, Forfatter, 145—83.
- Fabris, Jacopo, Teaterarkitekt og -maler, 210.
- Fagforeninger, 372.
- Falkenskjold, A., Oberst, 192.
- Falster, 18, 50.
- Falsterbo, Skaane, 8.
- Fanemarchen, 265.
- Farende Svende, 165.
- Farvergade, 66.
- Fattigvæsen, 79, 177.
- Faurholt, Ole P. Chr., Højesteretsassessor, 236.
- Ferdinand, A. N., Fajancemester, 208.
- Ferslev, Simon, Nummerant ved Banken, 490.
- Fester, Diderich, Forfatter, 111.
- Fiedler, Frederik, 571, 575, 582—83.
- Fiedler, Frederik Christian, Justitsraad, 570, 572.
- Fiedler, Har. V., Birkedommer, 571.
- Fiedler, Juliane Marie, 570—73.
- Filosofgangen, 416.
- Finanskollegiet, 98.
- Fiolstræde, 476, 535, 547.
- Fircks, Magnus Ernst, 246.
- Fischer, J. F., Professor, Overlæge, Borgerrepræsentant, 385, 388—89, 391—92.
- Fischer, Olfert, Kommandør, 126.
- Fischer, Olfert, Viceadmiral, 126.
- Fisker, Johs., cand. pharm., Fabrikant, 514.
- Fiskerhuset, 483—84.
- Fiskevand, 72.
- Fistaine, Jean François, Guldsmed, 358.
- Flensborg, 11, 28, 370, 386, 426, 529, 557.
- Flindt, J. T., Politimester, 493—94.
- Flyttedag, 252.
- Flyvere, 263.
- Fodgarden, se Livgarden.
- Fogeden, 8—10, 19, 28—33, 36—37, 44, 177.
- Fogeden af Slottet el. Huset, 7, 19, 27—30.
- Folkemuseet, 315.
- Folketællingen 1. Juli 1787, 488.
- Foltmar, Johan, Organist, 556.
- de Fontenay, le Sage, Slægt, 341, 352.
- de Fontenay, Antoine Nicolas le Sage, Admiral, 352.

- de Fontenay, Charles Frédéric
le Sage, Admiral, 352.
- de Fontenay, Gaspard Frédéric
le Sage, Admiral, 352.
- de la Foreste (Forêt), Luzannet,
fransk Marquis, 334, 344.
- la Forêt, Gregoire, tysk Sprog-
mester, 363.
- Forgyldte Vildmand, den (i
Skindergade), 492.
- Forlystelser, borgerlige, 501.
- Forræderi, 26.
- Fortling, Jacob, Hofstenhugger,
kgl. Bygmester, 87, 90—92, 95
—96, 100, 105, 112, 114.
- Fortunstok, 260.
- Fortunstræde, 490.
- Fosie, Jacob, Organist, 554.
- Fossati, Joan Battista, Stukka-
tør, 92.
- de la Fosse, Etienne, Fabrikant,
341.
- de la Foulresse, Kammerherre,
334.
- Françaiser, Fransk lærerinder,
332.
- Francke, Andreas, Oberst, 473—
74.
- Franckes Stiftung (Vajsenhus),
Halle, 489.
- Frankrig, 93, 205, 270, 293, 296,
332—34, 336, 355.
- Fransischany, F. L., Maler, 90
—91.
- Fredensborg, 359, 376, 524.
- Fredensborg Slot, 210, 335, 480,
482.
- Fredensborg Slotskirke, 524.
- Fredericia, 350—51, 357, 367.
- Fredericiagade, 197.
- Frederik, Arveprins, 138.
- Frederik I, Konge, 172.
- Frederik II, Konge, 56—58, 64,
66, 68, 70, 74, 76—77, 83, 195,
526.
- Frederik II's Stadsret, 78.
- Frederik III, Konge, 196—97,
239, 242, 464.
- Frederik IV, Konge, 242, 335,
355, 361, 410, 414, 470, 475.
- Frederik V, Konge, 98, 137—38,
197—98, 202, 210, 329, 394,
458, 480—81, 492, 556.
- Frederik V's Rytterstatue, 325—
26.
- Frederik VI, Konge, 188, 248—
49, 251, 257, 287, 455, 500—01,
570—71, 584.
- Frederik VIII, Konge, 220—21,
225, 232—33, 325, 328.
- Frederiksberg, 376, 491, 556.
- Frederiksberggade, 150.
- Frederiksberg Have, 195.
- Frederiksberg Hospital, 282.
- Frederiksberg Kirker, 195.
- Frederiksberg Realskole, 306.
- Frederiksborg, 194—95, 210, 426,
429.
- Frederiksborggade, 312.
- Frederiksborg-Museet, 195, 276.
- Frederiksborg Slotskirke, 532.
- Frederiksdal, 85—86, 88—90,
119, 135—36, 141, 144, 485.
- Frederiksdal Kroer, 115, 117,
121—26, 134, 136, 141.
- Frederiksdal Møller 115, 117—
22, 134, 136.
- Frederiksdal Slot, el. Hoved-
gaard, 85—144.
- Frederiksholms Kanal, 339.
- Frederikshospitalet, 197—98,
202, 204, 208, 210.

- Frederikskirken, 197, 202.
 Frederiksstaden, 197, 202.
 Frendegård, Bornholm, 576, 578.
 Friberg, Adser, Organist, 557—58.
 Friderich Christian, Markgreve af Brandenburg—Culmbach—Bayreuth, 86.
 Friderich Ernst, Markgreve af Brandenburg—Culmbach—Bayreuth, 86.
 Friedenreich, P. J., Vinhandler, 277.
 Friedrich Wilhelm, Kurfyrste af Brandenburg, 330, 345.
 Fritsch, Hans Christoff, Orgelbygger, 538.
 Friheden el. Dejligheden i Frederiksdal, 135.
 „Friheden“, Fregat, 489.
 Frihedsstøtten, 314.
 Friis, Ministeriet, 392.
 Friis, Kristian, Kongens Kansler, 61.
 Friis, M. P., Overformynder, 373, 389.
Friis, Niels, Redaktør, 425—51, 517—69.
 Friis, Sidsel (Cecilie) Jørgensdatter, g. m. Henning Valkendorf, 54, 62.
 Fritsch, C., Kobberstikker, 84.
 Frobenius, Th. & Co., Orgelbyggere, 566.
 Frontin, Pierre, fransk Fabrikkommissær, 359.
 Frue Plads, 444.
 Frydenlund, Hgd., Søllerød S., 112.
 Frøde, Hans Peter, Billardholder, 487—88.
 Furesø, 102, 110, 127—28, 133, 136, 143.
 „Fyens Stiftstidende“, 573.
 Fægtemestre, 344, 351.
 Fældeerne, 314.
 Fælledparken, 372.
 Fælledvejen, 507.
 Fødsels- og Plejestiftelse i Amaliegade, den kongelige, 193—218.
 1. Regiments Soldaterforening, 263, 266.
 Gabe, Johan, Glarmester, 103.
 Gadebelysning, 273, 276, 390, 500, 570.
 Gadekæret i Havn, 150.
 Gader, Kastellet, 238—40, 242—46, 250, 252—59, 262—63.
 Gader og Veje, 31, 35, 72, 243, 252 258, 359, 390, 469.
 Galanterihandlere, 351.
 Galberg, Peter Rasmussen, Møller, Kroholder, 122.
 Galberg, Rasmus Pedersen, Møller, 119—22, 133—34, 137.
 Gamél, Slægt, 360.
 Gamél, Antoine Cyrille, Kaffehandler, 508.
 Gammel mønt, 479, 507, 514.
 Gammelstrand, 152.
 Gammeltorv, 146, 314, 447.
 Gand el. Gent, Belgien, 444.
 Gandil, Slægt, 360.
 Garding, Johan Jacobsen, Organist, 532.
 Garnisonskirke, 474, 552, 556—57, 575—76.
 Garrigues, Slægt, 360.
 Gasbelysning, 262, 273, 276, 500.
 Gasværksarbejdere, 378.

- Gedde, Christian, Overkonduk-
tør, 198—99, 217, 461.
- Geddes Kort, 198—99, 217, 461.
- Generalitetet, 190—91.
- Generalkirkeinspektions-
kollegiet, 362—67.
- Generalstok, 241.
- Generalstrejke, Planer om, 372—
73, 379—80, 382, 384—86, 390.
- Generaltoldkammeret, 184.
- Genève, 359.
- Gent el. Gand, Belgien, 444.
- Gentofte, 348, 376.
- Gentofte Kirke, 148.
- Gercken, Egidius, Gartner, 112.
- Gerner, Henrik, Skibskonstruk-
tør, 187—88.
- Gertrud, St., 165.
- Ghørwer, gift m. Anders Truels-
son, 462.
- Giersing, Harald, Maler, 308.
- Gilder, 23, 32, 163—65.
- Gjeveaa, 454.
- Glarmestre, 343.
- Glorup, 54, 62.
- Goethe, Johann Wolfgang, tysk
Digter, 231.
- Goos, Carl, Kirke- og Undervis-
ningsminister, Retslærd, 232.
- Gothersgade, 249, 322, 346, 348,
354, 464, 476, 495, 514, 516,
580, 582.
- Gotland, 56, 60.
- Gougeon, fransk Købmand, 336.
- Graabrødre, 169—72, 174.
- Graabrødre Kirke, 166—67.
- Graabrødre Kirkegaard, 171.
- Graabrødre Klosters Teglovne,
454.
- Graabrødreplads, 171.
- Gram, Carl Christian, Overjæ-
germester, 138, 352.
- Gram, R. S., Højesteretsjustitia-
rius, 235—36.
- Grams Gaard, 495.
- Grams Have, 507.
- Grand, Jens, Ærkebiskop, 4.
- Grandjean, Slægt, 360.
- Grau, Peter, Gaardejer, Politi-
ker, 370.
- Griffenfeld, Peder, Rigskansler,
231, 241—42, 467, 537.
- Griffenfeldsgade, 320—21.
- Grosserere, 343, 352.
- Grosserersocietetet, 491.
- Grundloven, 220, 230, 232.
- Grundtakster, 453, 466.
- Grundtvig, N. F. S., Digter,
Præst, 82, 320, 323.
- Grunnet, Niels Pedersen, Fri-
præst, 509.
- Grüner, A. P., Højesteretsasses-
sor, 236.
- Grønberg, Marie, Tilsynsførende
ved Mundts Stiftelse, 284.
- Grøndalsaaen, 314.
- Grønnegade, 460.
- Guinea, 271.
- Guione, Giulio, Hofstukkator,
103—04.
- Guionc, J. B., Arkitekt, 199, 213.
- Guldbergsgade, 320.
- Guldhuset, 456.
- Guldsmede, 342, 352, 359.
- Guldsmedelavet, 164, 270.
- Gustav, Prins, 225, 326.
- Gustav Vasa, svensk Konge, 463.
- Gyldenløve, Ulrik Christian,
Kongesøn, 531.
- Gyldensparre, Albert, General-
krigskommissarius, 467, 469.
- Gyldensteen, Jean Henri Hu-
guetan, Greve af, Godsejer,
Direktør, 354—56.

- Gyldenstjerne, Magdalene Eriksdatter, gift m. Ture Trolle, 463.
- Gyldenstjerne, Mogens, Rigsraad, Statholder, 83.
- Gyldenstjerne, Predbjørn, 462.
- Gyldne Fortun, den, 492.
- Gyntersberg, Sophie, g. m. Mogens Hejnesen, 59.
- Gæld, 23, 42—43, 52.
- Gæster, fremmede Købmænd, 23, 27, 34, 48.
- Gøe, Peder, Brygger, 132.
- Gøring, Georg Ernst, Organist, 556—57.
- Gøring, Georgine Wilhelmine, 558.
- Götte, Christian, Købmand, 487.
- Göttingen, 399, 417.
- Gøye, Mogens, Hovedsmand, 18—19.
- H**aaber, Direktør for Asiatisk Kompagni, 185—86.
- Haag, 358.
- Haandværk, 8, 32—33, 54, 342—43, 357, 359.
- Haderslev, 11.
- Hage, Johs., Godsejer, Folke­tingsmand, 376, 388.
- Halkier, Herman, Højesteretsadvokat, 233.
- Halland, 51.
- Halle a/d Saale, 489.
- Halmstad, 17, 47, 50.
- Hamburg, 273, 286, 337, 428, 521, 538, 552, 562.
- Hamelmann, H., 147.
- Hammerstrup, 453—54.
- Hammond, Fru, 367.
- Handel, 23, 27, 34—35, 43, 48, 54, 164, 336, 343, 350—52, 357, 359, 455.
- Handelskompagni, Det almindelige, 102.
- Handskemagere, 352.
- Hans, Konge, 49—50.
- Hansen, Kollektør, 191.
- Hansen, Maler, 302.
- Hansen, C. F., Arkitekt, 559—60, 564.
- Hansen, C. F., Krigsminister, 223.
- Hansen, Castus, Sergent, 326.
- Hansen, Chr., Formand for Grosserersocietetet, 491.
- Hansen, Constantin, Maler, 277.
- Hansen, Hans Nic., Maler, Raderer, 565.
- Hansen, J. A., Forretningsfører, M. B., 388.
- Hansen, Jens, Sekretær, 100, 119, 123, 125.
- Hansen, Lars, Traktør, 483.
- Hansen, P., Traktør, 507—08.
- Hansen, Thea, 578.
- Hanssen, Cato Spang, Højesteretsassessor, 236.
- Hanssen, Christian, Gartner, 88, 116.
- Hanssen, H. P., Minister, 377.
- Harald, Prins, 326.
- Harboes Kloster, 283.
- Hareskov, 136.
- Harmoniske Selskab, Det, (Harmonien), 455, 498.
- Harsdorff, C. F., Arkitekt 199, 213.
- Hartmann, A. W., Kapelmusikus, Organist, 557.
- Hartmann, J. P. E., Komponist, Organist, 557, 565—67.

- Hartvig, Christian, Regimentsfeltskær, 488.
- Harzen, 490.
- Hassø, Arthur G.*, Arkivar, Historiker, 53—84.
- Hattemagere, 343.
- Hauser, Conrad, Direktør for Asiatisk Kompagni, 186—87.
- Haverestauranter, 506—07.
- Havnen, 152, 178.
- Haxthausen, Oberst, 474.
- Heckelow, Johannes, tysk Orgelmager, 426.
- Hecquet, Mundkok, 359.
- Hedebol, Peder, Borgmester, 388.
- Hegelund, Andreas, Rektor, 525.
- Heger, Steffen, Skuespiller, Forfatter, 498.
- Heiberg, Johan Ludvig, Forfatter, 503.
- Heiberg, Peter Andreas, Forfatter, 498.
- Heiden, Johann Christopher, Kroholder, 124.
- Heise, A., Rektor, Historiker, 452—53.
- Hejnesen, Mogens, Fribytter, 59.
- Helgener, 149—50, 152, 154, 163—67, 516.
- Helgerum, Kalmar L., Sverige, 463.
- Helgesen, Poul, Karmeliterprovincial, Forfatter, 80.
- Helligaandshospitalet, 79, 172—74.
- Helligaandsklosteret, 173—74, 177.
- Helliggeist Kirke, 66, 173—74, 270, 410, 429—30, 432, 445, 450, 521.
- Hellig Trefoldigheds Gilde, 79, 164—65.
- Helsingør, 11, 16—17, 47—48, 80, 485, 487, 528, 532.
- Helsted, Gustav, Organist, 567.
- Helstrup, I. C., Traktør, 506—08.
- Hemert, Gysbert van, Købmand, 126.
- Hemert, Joost van, Købmand, 126.
- Hempel, Søren, Boghandler, Avisudgiver, 575.
- Henrettelser, 401.
- Henrichsen, A. T., Lærer, Maler, 297—316.
- Henrichsen, Carsten L., Lektor, 297.
- Henrichsen, Christiane, f. Sommer, Kommunalærerinde, 306.
- Henrichsen, Einar L., Afdelingslæge, 297.
- Henrichsen, Fr. Carsten, Maler, 297—98, 312.
- Henrichsen, Helga, 298, 300.
- Henrichsen, Jacob, Kromand, 123.
- Henrichsen, Lauritz Edv. Theodor, Portrætmaler, 298.
- Henrichsen, Nathalia, f. Schønberg, 298, 300, 304, 306.
- Henrichsen, S. L.*, Kredslæge, 297—316.
- Henrik, Biskop i Roskilde, 178.
- Herberger og Gæstgiverhuse, 482, 487—88, 491, 493—94, 496—97.
- Herlufsholm, 169.
- Herredagen, 59, 220.
- Hess, Johan Henrich, Feltskær, 411.
- Hess, Marcus, Borgmester, 74.
- Hesselberg, Engelbreth, Generalkrigskommissær, 488.
- Hessen, 330.

- Hesten (paa Kgs. Nytorv), 495.
 Hestgarden, 410, 474.
 Hielcker, Georg C., Skovrider, 125.
 „Historisk Tidsskrift“, 452.
 „Historiske Meddelelser om København“, 324.
 Hjort, Ingvar, Biskop, 3.
 Hjortespring Mølle, 120.
 Hofembedsmænd, 342.
 Hohenlohe, 479.
 Höhlenberg, J. E., Forfatter, 236—37.
 Holberg, Ludvig, Forfatter, 351, 394, 396, 408, 444—46, 452, 498.
 Holbæk, 50.
 Holck, Hans, Agent, 488, 502.
 Holland, 112, 337, 358, 426, 431, 442.
 Holland, Gaard og Kro i Lyngby, 118, 487.
 Holm, Christian, Maler, 579.
 Holm, Just, Maler, 300, 302.
 Holm, Peder Jensen, Organist, 556.
 Holm, Friederice, f. Petit, 579—80.
 Holmen, 57, 68, 79, 187—88.
 Holmens Bro, 410.
 Holmensgade, nu Bremerholm, 504, 516, 579.
 Holmens Kanal, 189, 502.
 Holmens Kirke, 554, 557—58.
 de Holmskiold, Theodor Holm
 Direktør i Generalpostamtet, 126, 142.
 Holst, G., Handelskontorist, 508.
 Holstein-Ledreborg, Ministeriet, 222.
 Holsten, 356, 365, 419, 552.
 Hooglant, Simon, Admiral, 186.
 Hoppe, Frederik, Admiral, 188.
 Hoppe, Peter, Højesteretsassessor, 188.
 Hornemann, Claus, Professor, Teolog, 557—59.
 Hospitaler, 155, 390, 453.
 Hospitalsvæsenet, 177.
 Hostrup, J. C., Digter, 582.
 Hotel du grand Nord, 496.
 Hovedbanegaard, Københavns første, 262.
 Hoved- og Residensstad, København som, 19.
 Hovedvagt, Kastellet, 259, 261—62, 495.
 Hovedvagt, Københavns, 261, 495.
 Hovedvagtsgade, 507.
 Huitfeldt, Arild, Rigskansler, Historiker, 60, 62, 64, 68.
 Hulsø i Hareskov, 136.
 Hummeltofte, Gd., Lyngby S., 124, 127, 132—33, 135.
 Hunæus, Herman Adolph, Gartner, 115—16.
 Hurtigpressens Indførelse, 503.
 „Husmænd“ (Taarnblæsere), 526—28.
 Huss, Johan, böhmisk Professor, Reformator, 181.
 Hvass, Tyge, Arkitekt, 283, 285.
 Hvenegaard-Lassen, H., Bibliotekar, 321.
 Hvidekloster, 66, 80.
 Hvidt, Edvard, Højesteretsassessor, 236.
 Hübsch, Elias, 349.
 Hälsingborg, 50, 530—31.
 Hälsingborg Slot og Len, 59.
 Hännel, J. F., sachsisk Billedhugger, 104.

- Hærstrædet, 154.
 Häusser, E. D., Oberst, 206, 438, 441.
 Højer, Sergent, 326.
 Højesteret, 45—46, 191, 219—37.
 Højesteretsassessorer, 233.
 Højesteretsjustitiarius, 234.
 Højesteretssagførere, 233.
 „Højskolebladet“, 318.
 Hørsholm, 359.
- I**bsker Kirke, 576.
 „Illustreret Tidende“, 230, 236.
 Indenrigsministeriet, 193—95, 200.
 Indkvartering, 72, 76, 338, 456, 481—82, 493.
 Indkvarteringskommissionen, 493.
 Industri, 333, 336, 338, 341, 350, 359.
 Industriforeningen, 502.
 Industriforeningsbygningen, 314.
 Influenza 1918, 377.
 Ingemann, B. S., Digter, 82.
 Ingerslev, E., Forfatter, 213.
 Ingerslev, Vitus, Højesteretsassessor, 232.
 Irgens, Johs., Blikkenslager, 273, 500.
 Irland, 334.
 Island, 56.
 Italien, 520, 529.
 Itzehoe, 552.
 Ivers, Jacob, Tømremester, 90.
- J**acob, 366.
 Jacob, St., Alter i Vor Frue Kirke, 154, 166—67.
 Jacobsen J. C., Professor, Teolog, 222.
 Jacobsen, Egidius Ludvig, Prokurator, 484.
- Jacobsen, Ole, Fiskemester, 141—42.
 Jacobsen, Peder, Biskop, 170.
 Jagtvej, 578.
 Jakob Erlandsens Stadsret af 13. Marts 1254, 1—3, 5.
 Jardin, L.-H., fransk Arkitekt, 350, 358.
 Jardin, N.-H., fransk Arkitekt, 215, 350.
 Jean, Jean, Apoteker, 336.
 Jean, Jean, Konfiturehandler, 346.
 Jean, Jean, Teglfabrikant, 102.
 Jensdatter, Kirsten, Husejer i Lyngby S., 126.
 Jensdatter, Kirstine, Enke e. Hans Jørgen Semm, 139.
 Jensen, Administrator, 187.
 Jensen, Christen, Bud, 473.
 Jensen, Claus, Præst, 153.
 Jensen, Gottlieb, Højesteretsassessor, 236.
 Jensen, Henning, Tjener i Odense, 367.
 Jensen, Jacob, Skræder, Byfoged, 18.
 Jensen, Jens, 374—75, 380, 382—83, 385—86, 389—92.
 Jensen, Niels, Tapetserer, 93.
 Jensen, Niels, Værtshusholder, 492.
 Jenson, Oghe, 461.
 Jepsen, el. Ebbesen, Niels, Raadmand, 18.
 Jernbanevej, nu Reventlowsgade, 495.
 Jernskæg, Jens Pedersen, Biskop, 155, 178—79, 182.
 Jeronimus, St., Relikvier, 167.
 Jespersen, Svend, Billedhugger, 387.

- Jessen, Erik Johan, Sekretær, 364—67.
- Jessen, Laur., Overretssagfører, Raadmand, 285.
- Jetsmark, Ane (Augusta) Rosalie, f. Bindseil, 503, 506.
- Jetsmark, Jens, Skolelærer, Redaktør, 503, 506.
- Jochim, Organist, 518.
- Johan, Greve af Holsten, 6.
- Johannsen, H., Højesteretsassessor, 236.
- Johansen, H. L., Kapelmusikus, Organist, 557—58.
- Johansen, Johan, Bager, 199, 215, 217.
- Johansen, Peter, 185.
- de Jonquières, Slægt, 360.
- de Jonquières, Alex. Philippe de Dompierre, 358.
- de Jonquières, Frederik, Overpræsident, 374—75, 380, 382—83, 385—86, 391.
- Jorcks Passage, 513.
- Jordebog, Stadens, 74, 76, 78—79.
- Jordskyld, 35, 66, 76.
- Jory, André, fransk Kok, 351.
- Jouneau, fransk Købmand, 336.
- Jude, Matz, 518.
- Juel, Erik, Generalmajor, 474.
- les Juines, Dabzach, fransk Sproglærer, 335.
- Julchazar, 495.
- Juliane Marie, dansk Dronning, Frederik V's Hustru, 199.
- Junge, Johan Boye, Tømrermester, Brandmajor, 106—07, 119, 122, 124.
- Jungshoved Len, 60.
- Just, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166.
- Justesen, Elisabeth, 477.
- Justesen, Hans, Justitsraad, 477.
- Juul, Absalon, til Mejlgård, 64.
- Jyde, Niels, Raadmand, 18.
- Jydske Lov, 180.
- Jylland, 18, 60, 190.
- „Jyllandsposten“, 318.
- Jürgensen, L. Urban, Urmager, 414.
- Jægersborg, 348, 472.
- Jægersborg Slot, 123.
- Jøder, 364.
- Jørgen, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166—67.
- Jørgen, Natmand, 241—42.
- Jørgen, Orgelmester, 517.
- Jørgensen, A. D., Rigsarkivar, Historiker, 231, 452—53.
- Jørgensen, Anne, f. Leth Bruun, 414.
- Jørgensen, Poul Johs., Professor, Retslærd, 1—52.
- Jørgensen, Thorvald, kgl. Bygningsinspektør, 200.
- Jørgensen, Troels G., Højesteretspræsident, Dr. jur., 219—37.
- K**aaas, Frederik Christian, Holmens Chef, 187—88.
- Kaaas, Frederik Julius, Statsminister, 286.
- Kaaas, Niels, Kongens Kansler, 62, 64.
- Kaffeskænkere, 344.
- Kaiser, Henry, Redaktør, 570—84.
- Kaiser-Passage (Berlin), 513.
- Kalkbrænderi ved Kastrup, 105.
- Kalkfabrikken uden for Østerport, 90, 102, 350.

- Kall, Abraham, Professor, Historiker, 188.
- Kall, Johan Christian, Professor, Orientalist, 441.
- Kalundborg, 48—49, 170, 572.
- Kalveboddyb, 150.
- Kalveboderne, 339.
- Kanalen, 152, 450.
- Kancelliet, 19, 22, 47, 494—95.
- Kandestøbergangen, 476—77.
- Kansleren, 19, 22, 45, 64.
- Kanton, 398.
- Kaper, Erna, f. Petersen, 377.
- Kaper, Ernst, Borgmester, Filolog, 283, 285, 323, 369, 373—80, 382—92.
- Karen, Enke e. Anders Madsen, 468.
- Karetmagere, 343.
- Karin, St., Kapel i Vor Frue Kirke, 164—65.
- Karise, 176.
- Karlebo S., 298.
- Karmarch, Peder, Maler, 104.
- Karmeliter, 80.
- Karstensen, Asger, Redaktør, Borgerrepræsentant, 376.
- Kaserner, 261, 338, 456.
- Kastellet, 197, 238—68, 473, 495.
- Kastellets Fattigkasse, 257.
- Kastelskirkerne, 241—43, 247, 256, 258, 260.
- Kastelsplanen, 262.
- Kastelsportene, 240, 243, 245, 249, 253—55, 261—62, 266.
- Kastelsslottet, 197, 240, 267.
- Kastelsvoldene, 197, 240, 243—44, 248, 255—56, 258, 261.
- Kastrup, 105.
- Katolicisme, 521.
- Katolsk Apostolisk Kirke, 319.
- Kattegat, 398.
- Kattesundet, 66, 150.
- Kersten, Poul, Pergamentsbender, 463.
- Kerteminde, 50.
- Kiel, 102, 523.
- Kielsen, Oluf, Organist, 556.
- Kierstrup, Carl Frederik, Kobbersmed, 247—48.
- Kierulff, A. C., Overpræsident, 273.
- Kierulffs Have, 480, 507.
- Kina, 398.
- Kirchhof, Andreas, Stadsmusikant, 539.
- Kirkegaard, 145—46, 160, 390.
- Kirkemusik, 319, 425—51, 517—69.
- Kirkepladsen i Kastellet, 238—39, 241—43, 246—47, 249—64, 266—68.
- Kirker, 79, 145, 147—50, 152—56, 158—60, 162—63, 166, 168, 171, 178, 425, 453, 526—27, 549—50.
- Kirkeskoler, De forenede, 300, 306.
- Kirketerp, M. V., Højesteretsassessor, 236.
- Kirurg, 343.
- Kittendorf, Johan Adolf, Litograf, 304.
- Kiær, Anders Jensen, Kroholder, 123, 141.
- Kiær, Andreas, Kroholder, 118, 123, 137, 142.
- „Kiøbenhavnse Danske Post-Tidender“, 478.
- Kjeldsen, C. Moesgaard, Godsejer, Politiker, 369.
- „Kjøbenhavns Aftenpost“, 415—16.
- „Kjøbenhavnsposten“, 277, 582.

- Klabá, Jakob Anton, Ritmester, 191.
 Klem, Blomstermaler, 302.
 Klerkegade, 476.
 Klokkespil, 410, 425—51.
 Kloppenborg-Skrumsager, H. D., Gaardejer, Landstingsmand, 370.
 Klosterstræde, 171.
 Klostre, 145—46, 152—53, 169—72.
 Klubber, 455, 497—502.
 Klæde, 34.
 Klædefabrikation, 456.
 Knabrostræde, 353.
 Knabstrup, 463.
 Knap, Ludvig Christian, Brygger, Viceraadmand, 189.
 Knapmagere, 343.
 Knauff, C. G., Murersvend, 510.
 Knud Hertug, St., Relikvier, 166.
 Knud Konge, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149, 166.
 Knudsen, Morten, Skovfoged, 139—40.
 Knuth, C. F. von, Kammerherre, Baron, 485.
 Knuth, Eggert Christopher, Lensgreve, 210.
 Knuth, Eigil, Premierløjtnant, Greve, 326.
 Knutsson, Karl, svensk Konge, 17.
 Koch, Inspektør, 282.
 Koch, Dorothea, f. Rasmusdatter, 467—69, 472—73.
 Koch, Hans, Snedker, 90—92.
 Koch, Hans Ehlers, Slotsforvalter, 468—70, 472—73, 515.
 Koefoed, Slægt, 575.
 Koefoed, Ancher Antoni, Koffaridiktajn, 575—78.
 Koefoed, Dorthea, f. Thuesen, 571, 574—78, 580—81, 583—84.
 Koefoed, Magdalene Margrethe, f. Steenbech, 578.
 Koefoed, Peder Ancher, 578.
 Koene, Werner, tysk Præst, 340.
 Kokke, 329, 342, 344, 351.
 Kolderup - Rosenvinge, Janus Laur. Andr., Professor, Retslærd, 13—14.
 Kolding, 58.
 Koldinghus, 70.
 Kollekolle, 136.
 Kolonnaden ved Amalienborg, 391.
 Kommercekollegiet, 356.
 Kommissioner, 56, 60, 86, 118, 185, 376, 469, 560, 562—64, 566.
 Kommunalbestyrelsen, 14, 18, 53, 198, 277—78, 280, 323, 372—73, 379.
 Kommunalt Arbejderforbund, 390.
 Kommune, Københavns, 270, 272—73, 278—79, 378, 385.
 Kommunebiblioteker, Københavns, 320—24.
 Kommuneskolen paa Vesterbro, 300.
 Kommunitetet, 82.
 Kompagnier, 23.
 Kompagnistræde, 271, 575, 583.
 Kongelige Bibliotek, Det, 184, 318—19, 321.
 Kongelige Kapel, Det, 488, 539.
 Kongelige Teater, Det, 498, 570, 575, 583.
 Kongens Fiskerhus, 483.
 Kongens Have, 416—17, 456, 498.

- Kongens Nytorv, 197, 243, 245, 280, 495—96, 502.
- Kong Georgs Palæ, 220.
- Konow, H., Admiral, 371.
- Konsistoriums Arkiv, 453.
- Konstanz, 181.
- Korsør, 16, 572.
- Kousted Sogn, 503.
- Krag, Madam, 125.
- Krag, Hans Christian, 125.
- Krag, Jens, Biskop, 3—4, 8.
- Krag, Johannes, Biskop, 172.
- Krag, Karen, 125.
- Krag, Niels, 125.
- Krag, Niels, Professor, 82.
- Krause, Ane Margrethe, f. Nissen, 513.
- Krause, J. W., Kalkfabrikant, 513.
- Krause, Michael, Hofmurermester, 91, 95.
- Kretschmer, Ernst, tysk Professor, Læge, 422.
- Krieger, A., Kabinetssekretær, 380, 382, 384, 392.
- Krieger, Johan Cornelius, Overlandbygmester, 207.
- Kristi fem Saars Alter i Vor Frue Kirke, 150.
- Kristi Opstandelses Alter i Vor Frue Kirke, 150.
- Kristiansstad, 50.
- Krock, Henrich, Maler, 210.
- Krogen Slot, 17.
- Krohn, Mario, Kunsthistoriker, Direktør for Thorvaldsens Museum, 205.
- Krohn, Tobias Frederik, Organist, 556.
- Krohn, Victor*, Forfatter, Oversergent, 238—68.
- Kronborg, 194, 527.
- Kronborgs Teglfabrik, 102.
- Kruse, Arild, Borgmester, 18.
- Krüger, Kirurg, 398.
- Krüger, Simon, Generaldirektør, Kirurg, 398.
- Krystalgade, 575, 581, 583.
- Kulhus, 124.
- Kultusministeriet, 318.
- Kunstakademiet, 302, 304, 306.
- Kunstakademiets Bibliotek, 200—01, 203, 209, 211—12.
- Kunstnere, 350.
- Kunzen, Æmilius, Kapelmester, Komponist, 504.
- Kurantbanken, 356, 490.
- Kurer, 527.
- Kurland, 487.
- Kutscherum (Coucheron?), Kaptejn, 478.
- Küchler, Albert, Maler, 276.
- Kühnell, Johanne, Tilsynsførende ved Mundts Stiftelse, 284.
- Kæmneren, 505.
- Københavns Amt, 139, 143, 376, 389, 485.
- Københavns Brandforsikring, 470, 489, 501.
- Københavns Slot, 6, 16, 18—20, 26, 35, 48, 59, 68, 178—79, 330, 463, 468, 522, 526.
- Købmagergade, 171, 273, 346, 353, 500.
- Købmager Kvarter, 457, 461, 465—66.
- Købmænd, 352.
- Køge, 16, 48, 50, 538, 556.
- König, Friedrich, tysk Mekaniker, 503.
- Ladegaarden, 473.
- Lafont, Abel, fransk Spejlglassfabrikant, 350, 352.

- Lagos, Henrik, Skoleholder, 362—66.
- Laksegade, 578.
- Landau, Garrisius, Traktør, 496—97.
- Landemærket, 498.
- Landmandsbankens Bygning, 502.
- Landsarkivet f. Sjælland m. m., 578.
- Landscrona, 47.
- Lang, Christian, Forvalter, 111, 127, 131.
- Lange, H. O., Overbibliotekar, 318—21.
- Lange, Thomas, Forfatter, 513.
- Langelinie, 262.
- Langeliniepavillonen, 378.
- Langkilde, H. P.*, Gymnastikin-spektør, Oberstløjtnant, 361—68.
- Langedoc, 353.
- Larpent, Familie, 341, 352.
- Larpent, fransk Urmager, 350.
- Larpent, Pierre, fransk Parykmager, 350.
- Larsen, Anders, Kroholder, 123.
- Larsen, Florian, Højesteretsassessor, 232.
- Larsen, Henrich, Husmand, 298.
- Lassen, Julius, Professor, Retslærd, 232.
- Lassen, Niels, Højesteretsjustitiarius, 225, 230—32, 236.
- Laub, Thomas, Organist, 319.
- Laurensen, Anders, Borgmester, 18.
- Laurent, Kroholder, 123.
- Laurentius, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149, 166.
- Lauridtz, Smed, 464.
- Lauritz, Bøssesløber, 64.
- Lauritzen, Jens, Bogfører, 523—24.
- Lav, 31—33.
- Lavigne, Slægt, 360.
- Laxmand, Hans, Ærkebiskop, 182.
- Leipzig, 135, 491.
- Lejonklo, Anders, svensk Gesandt, 332, 340, 346.
- Lenlin, Lennert, Snedker, 463.
- Leonora Christina, g. Ulfeldt, Kongedatter, Forfatterinde, 524.
- Lesberg, H. J., Overførster, 135.
- Liebe, Ministeriet, 385—86, 388, 391—92.
- Liebe, Otto, Højesteretssagfører, 371—73, 392.
- Lillebælt, 367.
- Lille Grønnegade, nu Ny Adelgade, 335, 476.
- Lille Helliggeiststræde, 53.
- Lille Kongensgade, 309, 516.
- Lille Kongensgade, Christianshavn, 479.
- Lille Pilestræde, 516.
- Lille Sophiegade, 479—80.
- Lille Værløse, 142.
- Lincke, A. F., Musikdirektør, 510.
- Linde, Peter, Konservator, 77, 81.
- Lindemann, Ole Andreas, Organist, 557.
- Lindenov, Hans, til Ørslev Kloster, Lensmand, 59.
- Lintner, Vieth, Overjæger, 137—38.
- „Lisbeth“ (Elisabeth Christensen), Revyskuespillerinde, 511.
- Liselund, Møn, 358.
- Liszt, Franz, Komponist, 567.

- Litterater, 350.
 Livgarden, 325—28, 447, 456, 472, 474.
 Livgardens Kaserne, 456.
 Livregimentet til Hest, se Livgarden.
 Lodehat, Jens Andersen, Biskop, 179.
 Lodehat, Peder Jensen, Biskop, 164, 178—79.
 Lolland, 18.
 London, 93, 150, 274, 286—96, 362, 364.
 Lorentz, Johan, Instrumentmager, Orgelbygger, 426, 428—29, 529—31.
 Lorentz, Johan, Musiker, Organist, 528—30, 534—36, 545.
 Lorenzen, Vilh., Lektor, Dr. phil., 240.
 Lotteri, 191.
 Louis XIV, fransk Konge, 332.
 Louise, Dronning, Christian IX's Hustru, 262.
 Louise, Dronning, Frederik VIII's Hustru, 225, 233, 325.
 Louisenlund, 353.
 Louvois, François, Marquis de, fransk Krigsminister, 330.
 Lucas, St., 165.
 Lucius, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166.
 Luftsejlad, 247—48, 251.
 Lund, 50, 155, 161, 179, 182, 518.
 Lund Domkirke, 518.
 Lund, Jørgen Jensen, Brygger, 476—77.
 Lundel, Fru, Slagter, 253.
 Lundel, P. A., Slagter, 253.
 Lunøe, Konservator, 236.
 Luther, Martin, tysk Præst, Reformator, 349.
 Luxdorph, Bolle, Oversekretær, Envoyé, 338.
 Lübeck, 398, 428.
 Lyceum, 388.
 Lygteaaen, 314.
 Lykke, Kaj, Oberst, Lensmand, 231.
 Lykke, Peder, Ærkebiskop, 179, 181—82.
 Lüneburg, 537.
 Lyngby, 88, 118—19, 123, 137, 141, 487, 566.
 Lyngby Sø, 142—43.
 Lyon, 354.
 Lütken, A. F., Højesteretsassessor, 236.
 Læderstræde, 66.
 Læger, 343, 352.
 Lærred, 34.
 Løvenskiold, Severin, Baron, Godsejer, 479.
 Løvenørn, Poul Vendelbo, Officer, Statsmand, 335.
Macculloch, fransk Læge, 335, 343.
 Mac Evoy, Christopher, Plantør, 273.
 Madsen, Andreas, Slotsforvalter, 467—68.
 Madsen, Anders, 468.
 Madsen, Oluf, Borgmester, 66.
 Magasin du Nord, 496.
 Magdalene, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166.
 Magistrat, Christianshavns, 48.
 Magistrat, Københavns, 8, 10, 18—20, 22, 26—27, 29—33, 37, 45, 68, 70, 72, 74, 76—78, 189, 239, 270, 273, 280—82, 287, 290—91, 295, 346, 362, 376, 378—80, 382—83, 391, 447, 470, 475,

- 481—82, 486, 493—95, 505, 526.
- Magius, A., Postmester, Raadmand, 377, 385.
- Magnus, Hertug, 56.
- Maillot, fransk Fabrikant, 359.
- le Maire, Slægt, 350.
- le Maire, Jean Pierre, Urmager, 350.
- Malere, 165.
- Mallet, P.-H., schweizisk Professor, Historiker, 350, 354.
- Malleville, Thomas de, Kaptajn, Generalguvernør, 132—33.
- Malling, Otto, Organist, 567.
- Malmö, 8, 47, 49—50, 68, 147, 522.
- Malsanus, Oberst, 472.
- Mamet ben Marot, 361—67.
- Mandtal, 68, 70, 465—66, 473—75.
- Manufakturhandlere, 343, 351.
- Marcussen, Orgelbygger, 564, 566.
- Margrethe, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166.
- Margrethe, Dronning, 178.
- Marie Kirke (Flensborg), 557.
- Marmillod, Jean, Overvejinsepektør, 359.
- Marott, Emil, Redaktør, Politiker, 369.
- Marstrand, Wilhelm, Maler, 277.
- Martens, Johan Friderich, Bager, 485—86.
- Martin af Tours, St., 167.
- Martinskirken, 509.
- Materialgaarden, 89.
- Matriklen af 1806, 506.
- Matthiesen, Nicolai Banner, Stadsbygmester, 486.
- Mazar, fransk Officer, 352—53.
- Mazar, Marie, f. Svane, 353.
- Mazar de la Garde, Slægt, 341, 352.
- Mazar de la Garde, Jean Guillaume, Brandmajor, 352—53, 358—59.
- Mazar de la Garde, Sophie Renée, f. des Rocques, 353—54.
- Meder, David Bernhard, Organist, 536—39, 543—46.
- Meder, Johan Valentin, Musiker, Organist, 537.
- „Medicinchirurgische Bibliothek“, 413.
- Mehl, Rudolf Diderich, 141.
- Meinke, Johannes, Organist, 522—26, 528.
- Melchiors Borgerskole, 306.
- Menai, England, 294.
- Mentz, Anna Dorothea, f. Grantzner, 491.
- Mentz, Henrik, Bager, 491.
- Mesnard, Philip, fransk Præst, 339—40.
- Metropolitanskolen, 306.
- Meyer, Skoleholder, 396.
- Meyer, Carl Fr., Organist, 556.
- Meyer, Ernst, Maler, 276.
- Meyer, Jacob, Maler, 103.
- Michaeliskirken (Hamburg), 562.
- Mickelbecker, Vigant, Vintapper, 339.
- Middelfart, 367.
- Mikkalbryggersgade, 418.
- Mikkelsen, Knud, Biskop, Jurist, 180—81.
- Milan, Gabriel Ferdinand, Hof-forgylder, 91, 96.
- Militære, 334, 341, 343, 345, 351—52, 359, 501.

- Molière, Jean Baptiste, fransk Komediedigter, 293, 498.
- v. Moltke, W. J. A., Overpræsident, Greve, 274, 286—87, 289—91, 293, 295.
- Monrad, Friderich, 141.
- Montaigu, René, Teaterdirektør, 335.
- Mornay, Charles de, 463.
- Mortensen, Oluf, Ærkedegn, Kansler, 19.
- Moth, Sophie Amalie, 332.
- de Moulin, Louis (Pseudonym), Romanforfatter, 511.
- Mourier, Ferdinand Louis, Præst, 341—42, 353—54, 356, 358.
- Mourier, Jean Ferdinand, Præst, 353.
- Mouvielle, Slægt, 360.
- Mozart, W. A., Komponist, 510.
- Mullik, Christian, Overofficiant, 325—28.
- Munch, Diderich, Købmand, 125, 127.
- Munck, Georg, Politiassistent, 510.
- Mundt, Carl Emil, Lektor, Teolog, Matematiker, 272—74, 276, 281.
- Mundt, Christopher, Læge, 281.
- Mundt, Christopher, Regimentskirurg, 271.
- Mundt, Dorothea, 283.
- Mundt, Ejvind, Læge, 285.
- Mundt, Gerda, Borgerrepræsentant, Folketingsmedlem, 269—96.
- Mundt, Henriette, 272, 281—82.
- Mundt, Jacob, Snedker, 271.
- Mundt (Munthe), Jodochus Henrik, Guldsmed, 269, 271.
- Mundt, Jodochus Henrik, Overretsprokurator, 281.
- Mundt, Jodochus Henrik, Silkekrammer, 269.
- Mundt, Just Henrik, Borgmester, 269—96.
- Mundt, Kaj, Landsdommer, 274, 285.
- Mundt, Knud Christian, Sadelmager, 270—72.
- Mundt, Marie Antonette, 272, 281—82.
- Mundt, Mette Christiane, f. Winther, 269—71.
- Mundt, Philip, Juvelér, 269—72.
- Mundt-Petersen, Caroline, 285.
- Mundts Stiftelse, 281—86.
- Munk, Peder, Rigsmarsk, 58.
- Munkekollegium i Hvidekloster, 80.
- Munkholm, Norge, 191.
- v. Munthe af Morgenstjerne, Otto, Ekspeditionssekretær, Personalhistoriker, 206.
- Musculus, Joh., tysk Præst, 330, 339—40.
- Müller, Fru, f. Steenbech, 578.
- Müller, Adam, Højesteretsassessor, 574, 578, 582.
- Müller, Max, General, 261.
- Müller, Otto Friderich, Naturforsker, 106—07, 126, 135, 144.
- Münter, Friederich, Biskop, Professor, 557.
- Mølleaaen, 86, 110, 112, 114, 117, 121, 127, 135—36.
- Møllebakken v. Østervold, 464.
- Møller, Ernst Josias, Traktør, 496.
- Møller, H. C. V., Borgmester, 390—91.

- Møller, Hans Henrik, Traktør, 483—84.
- Møller, J. W., Sadelmagermester, 513.
- Møller, Jan Casper, Urtekræmmer, 139.
- Møller, Jens, Professor, Teolog, 337.
- Møller, Ludvig, Skuespiller, Romanforfatter, 511.
- Møller, Maren Mathea, f. Frederichsen, 513.
- Møller, Otto, Læge, 217—18.
- Møller, Poul Martin, Digter, 452.
- Møller, S. G., Skolebestyrer, 306.
- Møller, Vilhelm, Forfatter, 581.
- Mömpelgard, tysk Regiment, 474.
- Møn, 179, 358.
- Mønstringspladsen ved Sofie Amalienborg, 197, 239.
- Møntergade, 514, 516.
- Nansen, Cathrine, g. m. Griffenfeld, 537.
- Nantes, 336.
- Napolcon I, Kejser af Frankrig og Konge af Italien, 290, 294.
- National (nu National-Scala), 301, 314.
- Nationalmuseet, 81, 195, 315, 458.
- National-Scala, 301.
- Nationalsynode, 182.
- Neergaard, Ministerierne, 222, 233, 373.
- Neergaard, N., Statsminister, Historiker, 371, 373, 379.
- Nexø, 204.
- Nicolai, Johannes, Organist, 532.
- Nicolaus, St., Alter i St. Nicolai Kirke, 150, 152, 165, 167.
- Nielsen, Madam, 124, 137.
- Nielsen, Anders, Ridder, 174.
- Nielsen, Axel, Professor, Nationaløkonom, 321.
- Nielsen, Christen, Bogfører, 523.
- Nielsen, Jens, Skovfoged, 139.
- Nielsen, Laurs, Forvalter, 96—97, 100, 117—18, 121, 124—25, 136—37.
- Nielsen, Niels, Værtshusholder, 493.
- Nielsen, Oluf, Raadstuearkivar, Historiker, 14, 452—53.
- Nielsen, Søren, Øltapper, 478.
- Ninian, St., Alter i Vor Frue Kirke, 163.
- Niss, Thorvald, Maler, 302.
- Nivaagaard, 376, 388.
- Nollert, Johann Gerhard, Kleinsmed, 101.
- Nonner, 344.
- Norbagge, Jens Mogensen, Student, 524.
- Norden, 444.
- Nordhausen, 426.
- Norge, 18, 20, 56, 90, 180, 189, 191, 225, 418, 474, 487, 512.
- Norgesgade, nu Bredgade, 197—200.
- le Nôtre, André, fransk Havearkitekt, 108.
- Ny Adelgade, 476, 495, 507.
- Nyboder, 244.
- Nyborg, 367, 572.
- Nyborg Latinskole, 62.
- Nybro v. Mølleaaen, 107, 117, 119, 122—26.
- Nybrohuset, Frederiksdal, 126, 138, 140.
- Nyby, 453—54.

- Nyerup, Rasmus, Overbibliotekar, Litteraturhistoriker, 497.
 Nygade, 513.
 Nyhavn, 491, 574.
 Nyholm, C. C., Højesteretsjustitiarius, 232.
 Ny Kongensgade, nu Gothersgade, 464—65.
 Ny Kongensgade, nu Store Kongensgade, 239.
 Ny Kro ved Nybro, Frederiksdal, 115, 117, 122—26.
 Ny København, 197.
 Nykøbing F., 50.
 Nykøbing M., 50.
 Nykøbing S., 50.
 Nystrom, Eiler, Dr. phil., Historiker, 124, 452—54.
 Nytorv, 279, 502.
 Ny Østergade, 507.
 Næringsvæsenet, 31—33, 44.
 Nærum, Sokkelund H., 298.
 Næsskoven, Lyngby S., 136.
 Næstved, 16, 48, 170.
 Næstved, Niels Michelsen, Murermester, Kroholder, 123.
 Nørre Allés Skole, 306.
 Nørrebro, 321.
 Nørre Farimagsgade, 388.
 Nørrefælled, 305, 307.
 Nørregade, 300, 473.
 Nørreport, 456, 464.
 Nørrevold, 64, 518, 581.
 Nørrevold, Gade, 570, 573, 577, 580, 582—83.
 Nørre Voldgade, 514.
 Oberkampff, P. A., Kalkfabrikant, 102.
 Odense, 49—50, 190, 367, 540, 573, 575, 583—84.
 Odense Latinskole, 62.
 Odensegaards Len, 60.
 Oeder, Georg Christian, Professor, Botaniker, 116.
 Olaf, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166—67.
 Olafsen, Peder, Ridder, 176.
 Olrik, H. G., Kontorchef, Forfatter, 574, 580.
 Olsen, Niels, Fisker, 142.
 Oluf, Biskop i Roskilde, 5.
 Opera paa Sofie Amalienborg, 343.
 Operahuset i Bredgade, 196.
 Oppenhagen, Hans Frederik, Orgelbygger, 560—64, 566.
 Ostindisk Kompagni, 356.
 Oudesant, Pierre, 350.
 Overformynderiet, 280.
 Overgaden neden Vandet, 479, 507, 576.
 Oxe, Citzele Johansdatter, g. m. Erik Podebusk, 462.
 Oxe, Peder, Rigshofmester, 56—58, 82.
 Oxe, Peder, Rigsraad, 17.
 Pager, 334.
 Palads Teatrets Restaurant, 377.
 Paludan, Jul., Professor, Litteraturhistoriker, 318.
 Palægade, 507, 514.
 Panoptikonbygningen, 314—15.
 Panoramabygningen, 314.
 Paris, 274, 288, 292—96, 343, 355—56.
 Parykmagere, 342, 359.
 de Pau, Anthoni, Manufakturhandler, 351.
 Paulsen, Carl Fr. Ferd., Organist, 557.
 Paulus, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149—50, 166—67, 173.

- Pechée, Etienne, fransk Traktør, 351.
- Peder, Organist, 518.
- Peder Madsens Gang, 507.
- Pedersdatter, Anna Cathrina, g. m. Friderich Jørgensen Schou, 140.
- Pedersen, Jakob, Raadmand, 18.
- Pedersen, Ole, Præst, 582.
- Pelt, Abraham, Købmand, 188.
- Peschier, Pierre, schweizisk Købmand, 359 (se Rettelserne).
- Peter, St., Alter i Vor Frue Kirke, 149—50, 166—67, 173.
- Peter Hvidtfeldtsstræde, 577, 579—83.
- Petersen (Bagger), Carl Christian, 572—73.
- Petersen, Mathias, Grosserer, 487.
- Petersens Jomfrukloster, Brødrene, 213.
- Petit, Charles, Bogholder, Kasserer, 579.
- Petit, Friederice, g. m. Christian Holm, 579—80.
- Petit, Friderich Carl, 579—80.
- Petit, Sophie Cathrine, f. Fiedler, 579.
- Petitgas, Slægt, 360.
- Petzold, Johan Christoph, Billedhugger, 114.
- Pfützner, Johann Andreas, Hof-tømremester, 91, 96—97, 101—02, 106, 115.
- Philibert, Kobberstikker, Boghandler, 343.
- Pietismen, 549.
- Pigeon, Gabrielle, Enke e. A. Bonfils, Kalkfabrikant, 90.
- Pilestræde, 271, 313, 351, 516.
- Pinvig, Ib, Fiskehandler, 142—43.
- Pio, Slægt, 360.
- Pio, Jean, Skolebestyrer, 306.
- Piongart, Hofjuvelér, 342.
- Piper, Vilhelm, Præst, 365—66.
- Piper, E. G., Proprietær, M. L., 389.
- Pisa, 181.
- de Place, Slægt, 360.
- de la Placette, Jean, fransk Præst, 340—41.
- de Plane, Slægt, 360.
- Plenges Forlag, C., 513.
- Plum, Claus, Professor, Retslærd, 525, 531.
- Plum, F. C., Præst, 348.
- Podebusk, Erik, Rigsraad, 462.
- Podebusk, Jørgen, 462.
- Poitou, Frankrig, 339.
- Polen, 56.
- Poliard, fransk Fabrikant, 359.
- Politiet, 373, 384, 501, 510.
- Politikammeret, 395.
- „Politiken“, 377—78.
- Ponsaing, Slægt, 360.
- Pontacq, Frankrig, 341.
- Pontoppidan, Erik, Biskop, Historiker, 425.
- Porcellænsfabrik, Den kongelige, 302, 304.
- la Porte, Jean. Sprogmeister, 362—63.
- Portene, 475.
- Postembedsmænd, 352.
- Poulsen, Jonas, Højesteretsassessor, 236.
- Poulsen, Margrethe Sophie, Ekspeditrice, 570.
- Poulsen, Nikolaj Adler, Købmand, 487.
- Pramme, 34.

- Preussen, 135, 355.
 Price, Gustav, Kunstberider, 251.
 Prinsensgade, 480.
 Prinsens Palæ, 219.
 Prinsessestien, 133.
 Prisregulering, 32, 411.
 Privilegier, Københavns, 1—3, 7—8, 10, 12, 14—15, 17, 78.
 Professorer, 80—81, 520—22, 527, 530, 533—36, 538—39.
 Præster, 79—80, 343, 352.
 Præstø, 16, 516.
- Q**uaade, P. F., Oberstløjtnant, 256.
 Quatz, Bertel, Raadmand, 18.
- R**aad, 2—5, 8—10, 18—20, 22, 26—33, 36—37, 44—45, 48, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 189, 239.
 Raadhus, Københavns tredje, 349.
 Raadhus, Københavns fjerde, 189, 447.
 Raadhus, Københavns nuværende, sjette, 53, 377, 379—80, 384, 386—87, 389—91, 450.
 Raadhusbibliotekarcmbedet, 322.
 Raadhuspladsen, 372, 379.
 Raadhusstræde, 400—01, 403.
 Raad- og Domhuset, 279.
 Raadstuen (Raadhuset), 189.
 Raadstueretten, 32, 59.
 Raadvaddams Krudtværk, 479.
 Raasted, N. O., Organist, 567.
 Rach, Johannes, Prospektmaler, 470.
 Rachen, Justitsraad, 473.
 Radeck, Elias, Organist, 543, 547.
- Raedel, S., Oberstløjtnant, 326, 328.
 Raff, Fru, 124—25.
 Raff, Anthoni, Justitsraad, 126, 142.
 Rahbek, Kamma, f. Heger, 498.
 Rahbek, K. L., Kritiker, Forfatter, 498.
 Ramsing, H. U., Generalmajor, 452—54, 460.
 Randers, 450, 462.
 Randers Amt, 503.
 Rantzau, Christian, Vicestatholder, Stiftamtmand, Greve, 367—68.
 Rasch, Claus, Politimester, 469.
 Rasmus, St., 165.
 Rasmussen, Jens, Mønsterskriver, 478.
 Rawert, Jørgen Henrik, Stads-konduktør, Justitsraad, 505.
 Recke, A. F., Forfatter, 495.
 Reff, Marcus, Købmand, 460.
 Reformert Kirke, 339, 346—48, 354, 558.
 Reformert Menighed, 339—46, 348—49, 352, 354, 357—58, 481.
 Regenstein, Inger, Grevinde af, 170.
 Reiser, Carl Friedrich, Kirurg, Forfatter, 393—424.
 Reiser, Friedrich, Byfoged, 395, 405, 419.
 Reiter, Paul J., Overlæge, Psykiater, 393—424.
 Rendsborg, 249.
 Rentekammeret, 57, 143, 468.
 Rentemesterembedet, 58—59, 79.
 Rentzmann, P. N., Departementschef, 322—23.
 Resen, Peder Hansen, Præsident,

- Historiker, 45—46, 51, 240, 539.
- Restauratører, 344, 351—52.
- Rettertinget, 45, 171, 225.
- Reuter, Orgelbygger, 564, 566.
- Reventlow, Charlotte Amalie, f. Holstein, Lensgrevinde, 135.
- Reventlowsgade, 301, 314, 495.
- Reverdil, E., Kabinetssekretær, 333, 350, 354, 356.
- „Revyen“, Ugeblad, 511.
- Ribe, 11, 15, 1b, 25, 28, 46—47, 50, 181, 183.
- Ribolt, Hans, Herold, 464.
- Riga, 537.
- Rigsarkivet, 374, 453.
- Rigsdagen, 369—73, 376, 382, 388—91.
- Rigshospitalet, 199.
- Rigsraadet, 20, 60, 79, 155, 179 80.
- „Rigsretstidende“, 224.
- Ringsted, 16.
- Ringsted Kloster, 169.
- de la Rochefoucault, Frédéric-Charles, Greve, Generalfeltmarskal, 334.
- la Rochelle, 336.
- des Rocques, fransk Præst, 353.
- Rode, Ove, Indenrigsminister, Redaktør, 388.
- Rodemestre, 74.
- Roed, Jørgen, Professor, Maler, 304.
- Roede, J. F., Amtsforvalter, 473.
- Roepstorff, A. S., Protokolsekretær, 232.
- Roger, André, Sekretær, Forfatter, 350, 354.
- Rohde, Henrich, Snedker, 90—92, 103, 115.
- Rohn, Anthon Christopher, Præst, 138—39, 365—66.
- Rom, 275—76.
- Rose, Joseph, Vinhandler, 488—89.
- Rose, Maria Jacobe, f. Lamberg, 488.
- Rosen (Roosen, Rose), David, Krudtmester, 479.
- Rosenberg, Johan Gottfried, Arkitekt, 90, 99—102, 104, 106.
- Rosenborg, 207, 219, 346, 467—69.
- Rosenborg Eksercerplads, 456.
- Rosenborgmuseet, 331, 335.
- Rosengard, Peder Bertelsen, Brygger, 477—79.
- Rosengarden, 64.
- Rosengade, 476.
- Rosenkjær, H. N., Kommunalærer, 452, 454.
- Rosenstand-Goiske, Peder, Højesteretsprokurator, Teaterkritiker, 184.
- Rosenstand-Goiske, Peder, Professor, Teolog, 184.
- Rosenstand-Goiske, Philip*, Rigsbankdirektør, 184, 185—92, 455—56.
- Roskilde, 11, 16, 25, 46, 49, 170, 195, 272, 359, 445, 556.
- Roskildebispens Jordebog 1377, 453.
- Roskilde Bispestol, 1—10, 13, 25—26, 29, 44, 146, 148, 164, 172, 178—80.
- Roskildegaaards Len, 56, 59.
- Roskilde Landevej, 265.
- Rostock, 367.
- Rothenburg, 310.
- Rouen, 93.

- Rovsing, Thorkild, Professor, Kirurg, 370—71.
- Rudkøbing, 560.
- Ruse, Henrik, Ingeniør, General-kvartermester, 239—40, 253.
- Rusland, 56.
- Rüdiger, Giertrud Margrethe, 124—25, 136.
- Røde Port i København, 454.
- Rødovre Kirke, 148.
- Römeling, Fru, f. von Hemmert, 188.
- Römeling, Johan Conrad, Gesandt, 188.
- Rømer, Ole, Professor, Astronom, 469.
- Rørgaard, Christine, Enke e. Friderich Conrad Beetz, 117—20.
- Saabye, 192.
- de la Sablière, Rambouillet, Kammerherre, 334.
- Sachsen, 56, 104.
- Sadelmagere, 342.
- Sadelmager- og Tapetsererlavet, 271.
- Sagførere, 225.
- Saint-Aubain, Slægt, 360.
- de Saint-Germain, Claude Louis, fransk Greve, General, 352.
- Salomon, Konge i Israel, 61.
- Salomonsen, C. J., Professor, Læge, 222.
- Salthoderne, 154.
- Saltoft, Eduard, Maler, 234—37.
- Saly, Jacques-François-Joseph, fransk Billedhugger, 350, 358.
- Samvirkende Fagforbund, De, 372.
- Sander, C., Garver, 583.
- Sanderumgaard, 188.
- Sandfuchs, Anthoni, kgl. Søkap-tajn, 480.
- Sandfuchs Gaarde, 480, 485.
- St. Annæ Bro, 196.
- St. Annæ Hospital, 196.
- St. Annæ Kapel, 196.
- St. Annæ Kvartererne, 196, 480.
- St. Ansgars Kirke, 200.
- St. Clemens Danes, London, 150.
- St. Clemens Kirke, 146, 150—51, 174, 454.
- St. Clemens Kirkegaard, 151.
- St. Jørgens Hospital, 174, 176—77.
- St. Jørgens Kirke, 177.
- St. Jørgens Sø, 176, 509.
- St. Knuds Kirke (Odense), 540.
- St. Mariæ Kirke (Helsingør), 532.
- St. Nicolai Alters Gods, Lund, 518.
- St. Nicolai Kirke, 66, 152, 163, 166, 322—23, 430, 432—35, 439, 443—44, 447—48, 462, 468—69, 476, 479, 530, 535—36, 539, 545, 554, 556.
- St. Nicolai Kirkegaard, 59.
- St. Nicolai Sogn, 66, 461—62.
- St. Pedersstræde, 53, 66, 80, 154, 531.
- St. Petri Kirke, 138, 149, 151—52, 301, 365, 409—10, 532—34, 540, 547, 549, 562.
- St. Petri Menighed, 363.
- St. Petri tyske Skole, 395—96, 419.
- St. Thomas, 187, 395.
- St. Trefoldigheds Alter i Vor Frue Kirke, 166.
- du Sart, Felix, Kalkfabrikant, 90, 350.

- Saxtorph, Mathias, Professor, Læge, 187—88.
- Scavenius, Laurids Mortensen, Biskop, 536.
- Schackske Palæ paa Amalienborg, 224.
- Schau, H. C. V., Højesteretsassessor, 236.
- Scheibe, v., Oberstløjtnant, 248.
- Schepelern, C. A., Generalløjtnant, 259.
- Schipman, Ewert, Taarnblæser, 526, 528, 530.
- Schiøtt, Fr., cand. polit., Arkitekturhistoriker, 99.
- Schlegel, J. F. W., Professor, Retslærd, 557.
- Schlesien, 474.
- Schlick, tysk Regiment, 474.
- Schmidt, A., Kontorchef, 282.
- Schmidt, H. C., Oberstløjtnant, Chef for Brandkorpsen, 251, 501.
- Schmidt, Johann Andreas, Blikkenslager, 103.
- Schnitger, Arp, Orgelbygger, 552.
- v. Scholten, Jobst Gerhard, General, 190.
- Schoppen, Johan Wilhelm, Rentier, 487.
- Schou, Friderich Jørgensen, Skovfoged, 126, 138, 140, 142.
- Schreiber, Cathrine Marie, f. Mundt, 272.
- Schreiber, Søren Philip, Købmand, 272.
- Schrøder, Lorentz, Organist, 532—34.
- Schule, C., Kobberstikker, Raderer, 397.
- Schuler, Antonio, Musiker, Organist, 532—37.
- Schuler, Christopher, Musiker, Organist, 530—32.
- Schulin, Catharina Maria, f. Møsting, Lensgrevinde, 85, 94, 98, 100, 102, 104, 106, 117—20, 131—38, 143—44.
- Schulin, Frederik Ludvig, Kammerherre, Lensgreve, 106—07, 117, 121, 132—33, 138, 144.
- Schulin, Johan Sigismund, Stats- og Udenrigsminister, Lensgreve, 85—91, 94—98, 100, 107, 110, 115, 117, 122, 125—27, 129—32, 134, 137—38, 140—41, 143.
- Schulin, Sophie Hedevig, Lensgrevinde, 143.
- Schulte, Anders, Raadmand, 18.
- Schumacher, Cornelius, Taksator, 430—31, 433—38, 441, 447.
- Schwartz, Fr., Skuespiller, 192.
- Schwermann, Johan Ludvig, Fiskemester, 142.
- Schwindt, Lauritz, Isenkræmmer, 139.
- Schäffer, Fr. Chr., Borgmester, 280—81.
- Schönberg, Chr. Ludv. Eggers, Retsskriver, 298.
- Sebastian, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166—67.
- Segl, Københavns, 454.
- Sehested, Karen, Hofmesterinde, 524.
- Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi, 324.
- Semm, Hans Jørgen, Tømmermand, Skovfoged, 139.
- Serène d'Acquéria, Slægt, 360.
- Sibbern, F. C., Professor, Filosof, 82.

- Silke- og Uldmanufaktur, 338,
 341—42.
 Silkestræde, 346.
 Simonsen, Niels, Maler, 304.
 Sistinus, Theodoricus, se Aage-
 sen, Truid.
 Sjælland, 572.
 Skaane, 46, 463.
 Skaaning, Villum, Raadmand,
 18.
 Skagen, 47.
 Skagerak, 398.
 Skanderborg, 70.
 Skanderborg Slot, 518.
 Skandinavien, Assuranceselskab,
 502.
 Skanør, 6, 8.
 Skatter, 6, 10, 20, 30—31, 34—
 35, 68, 70, 72, 74, 76—77, 280,
 346, 470, 477, 481—82, 487.
 Skelskør, 16, 50.
 Skiftekommissionen, 484.
 Skifteretten, 571, 575.
 Skindergade, 66, 171, 492, 513,
 582.
 Skjoldenæs Len, 59.
 Skole, den højere, 376.
 Skoleholdere, 359.
 Skoleinspektørembederne, 322.
 Skolevæsenet, 306.
 Skomagere, 165.
 Skondelev, Johannes, Biskop,
 181.
 Skotland, 58.
 Skotter, 163.
 Skovkloster, 169.
 Skranken, Forening, 232, 234—
 35.
 Skriver, Jakob, Borgmester, 70.
 Skriver, Knud, Borgmester, 72,
 76.
 Skriverpenge, 74, 76.
 Skrædere, 342.
 Skræderkroen, 479, 507.
 Skræderlavet, 164.
 Skuespillere, 329, 511.
 Skuespillerforeningen, 511.
 Skydebanen, 279.
 Skydeselskab, Det kgl., 164, 279.
 Skydeselskabets Hellig Trefol-
 digheds Lav, 79, 164.
 Slagelse, 50.
 Slangerup, 16.
 Slaver, 239—40, 244, 252—53,
 255, 259—60.
 Slesvig, 181.
 Slesvig By, 11, 28, 523.
 Slesvig Domkirke, 523.
 Slesvig-Holsten, 190, 552, 557.
 Slotsholmen, 452.
 Slotsholmsgade, 207.
 Slotte, kongelige, 528.
 Slottet i Kastellet, 197, 240, 267.
 Smede, 165, 343.
 Smedien paa Bremerholm, 463.
 Smit, Johannes, Kobberhandler,
 431.
 Smith, H. C., Restauratør, 509—
 10.
 Snedkere, 343.
 Snedorff, Hans Christian, Chef
 for Søkadetakademiet, 187.
 „Socialdemokraten“, 388.
 Sofie Amalienborg, 197, 239,
 245, 343.
 Sofieholm (Sofienholm), Lyng-
 by S., 126, 142.
 Sogne, 146, 148, 150—52, 154—
 55, 158.
 Soherr, J. A., Arkitekt, 207.
 Solbjerg, 454.
 Soldater, 88, 102, 116, 475.
 Sonne, J., Maler, 276.

- Sophie, Dronning, Frederik II's Hustru, 59.
- Sophie Hedevig, Prinsesse, 335.
- Sophie Magdalene, Dronning, Christian VI's Hustru, 86.
- Sorgenfri Slot, 194.
- Sortebrødre, 170.
- Sorø, 574.
- Sorø Akademi, 571.
- Sorø Kirke, 547.
- Sorø Kloster, 169.
- Sorø Skole, 62.
- Spanien, 361—62.
- Sparkiær, Peder, Organist, 441, 554.
- Sparre, Gabriel, 462.
- Sparre, Johan, 463.
- Spedalske, 31, 176—77.
- Spejlhandlere, 352.
- Spliid, Hakon, Tegner, 83.
- Sponneck, Anna Sabina v. Hedwiger, 474.
- Sponneck, Anna Sophia Bojanowa, 475.
- Sponneck, Georg Wilhelm v. Hedwiger, General, Rigsgreve, 474—75.
- Sponneck, Johann Christoph v. Hedwiger, 474.
- Sponneck, Johann Rudolph v. Hedwiger, 474.
- Sponneck, V. C. E., Finansminister, Rigsgreve, 223.
- Sporon, B. G., Amtmand, Filolog, 189, 571.
- Sporon, Beate Albertine, f. Koefoed, 578.
- Springer, Christian, Slotsforvalter, 106, 131, 133, 137.
- Spritsfabrikker, De danske, 575.
- Sproglærere, 329, 342—43, 351, 359, 362.
- Spurveskjul, Skov, 86—87, 107, 111—12, 131—35, 138—39.
- Spurveskjulshuset, 124, 127, 129, 133, 138—39.
- Staalhammer, A. Dorthea, f. Topp, 573, 580—83.
- Stadsarkivet, 20, 78.
- Stadsbibliotekembedet, 322.
- Stadsbogen, 5, 8—11, 14.
- Stadsbygmesteren, 486, 494.
- Stadsgraven, 314, 454, 475.
- Stadsinstrumentisten, 534.
- Stadskonduktøren, 486, 494, 505.
- Stadskælderen, 33.
- Stadskæmnere, 74.
- Stadsmusikanter, 528, 539, 548.
- Stadsretten af 29. Jan. 1294, 3—5, 7—13, 15, 24—27, 29—30, 32, 35, 38—45.
- Stadsretter, Købstæders, Købstadsprivilegier, 1—2, 5, 8, 11, 14—17, 19—20, 22—23, 25, 28—30, 32, 47—50.
- Stadt Breslau, Gammelmønt, 479.
- Stampe, Hans, Borgmester, 469.
- Stampe, Henrik, Statsminister, Generalprokurør, 232.
- Statholderembedet, 57, 68, 79, 532—33.
- Statsradiofonien, 539.
- Stauning, Th., Statsminister, 372, 376, 386, 388—89, 391.
- Steenwinckel, Oluf, Bygmester, 465.
- Steffens, Henrik, Professor, 498.
- Stenboderne, 66.
- Stendalsgaards Plantage, 572.
- Stjernestok, 254.
- Stockholm, 102, 271, 463.
- Stockholmsgade, 306.
- Stokkene i Kastellet, 243, 255.

- Store Hedinge, 16, 50, 482.
 Store Helliggeiststræde, 53.
 Store Kongensgade, 239, 507, 514.
 Store Kongensgade, Christianshavn, 479, 576.
 Store Kro, Lyngby, 118, 487.
 Store Lækkerbisen, 492.
 Store Ravensborg, 112.
 Storlock-out, Indvarsling af, 371, 379, 383.
 Storm, Edvard, Skoleinspektør, Digter, 455.
 Stormgade, 283—84.
 Strafferet, 26—27, 35—40, 42—44, 46, 51.
 Strandboulevarden, 483.
 Stranden, 66.
 Struensee, Joh. Fr., Minister, 231.
 Strömrgren, Erik, Professor, Psykiater, 420.
 Strømpevævere, 343.
 Studenter, 53, 62, 80, 119, 377.
 Studenterangforeningen, 225.
 Studiegaarden, 575.
 Studiestræde, 575—76, 583.
 Stöcken, Gerhard Christian, Generalmajor, 243—44.
 Sundby, Birkedommer, 119.
 Sunesøn, Andreas, Ærkebiskop, 170.
 Sunesøn, Jacob, til Møn, 170.
 Sunesøn, Peder, Biskop, 148.
 Svaneke, 577.
 Svanholm, 462.
 Svendsen, Em., Direktør, M. B., 285, 388.
 Sverige, 18, 20, 56, 300, 351, 463.
 Sveve, Peder, Raadmand, 18.
 Svidser, Karen Henriksdatter, 269.
 Svindinge Kirke, 84.
 Svindinge Sogn, 62.
 Sæbygaard, Holbæk Amt, 192.
 Søllerød S., 298.
 Sølvgades Kaserne, 456.
 Sømænd, 165.
 Sønderjylland, 46, 370, 377.
 Søndervold, 476.
 Søren, St., Alter i Vor Frue Kirke, 165—66.
 Søren, Orgelmester, 517.
 Sørensen, Anders, Skovfoged, 138.
 Sørensen, Rasmus, Renteskriver, 465—70.
 Soro v. Frederiksdal, 107.
Taaarnblæser, 526—28.
 Taarnby Kirke, 148.
 Tagens Mølle, 303, 314.
 Tagensvej, 314.
 Taigler, Elias, „Husmand“ (Taaarnblæser), 527—28.
 Tange, Friderich Poulsen, Skriverkarl, 478.
 Tapetfabrikanter, 352.
 Tapetsererere, 342—43.
 Teatersalen i Vildmanden, Østergade, 498—501.
 Teatre, 511.
 Teatret i Lille Gjethus, 351.
 Teatret i Lille Grønnegade, 335, 476.
 Teglbrænderi, 350.
 Teglovn, 171.
 Teknisk Skole, 306.
 Terchelsen, Kaptajn, 88.
 Tesch, Carl Albert, Tømmermester, 514.
 Teytaud, Slægt, 360.
 Thaarup, Thomas, Digter, 498.

- Thalia, Det dramatiske Selskab, 458, 499—501, 506.
- Thalia, Variété, 458, 510—12.
- Thaliagaarden, 458.
- Themsen, 294.
- Theobald, St., Alter i Vor Frue Kirke, 166.
- Thestrup, Christian, Professor, 437—38.
- Thielo, Johan Hiob, Orgelbygger, Organist, 547.
- Thielo, Niels Henrik, Domorganist, 556.
- Thierry, Slægt, 360.
- Thomsen, Anders, Landstingsformand, 232.
- Thorsen, Sigurd*, Administrationschef under Københavns Magistrat, 282, 285, 369—92.
- Thorvaldsen, Bertel, Billedhugger, 276—79, 567.
- Thorvaldsens Museum, 277—78.
- Thoste, Grundejer i Kbh., 461.
- Thotts Palæ, 507, 514.
- Thrane, W., Justitssekretær, 232.
- Thuesen, Hans, Fisker, 578.
- Thuesen, Jørgen H., 578.
- de Thura, Laurids, Generalbygmester, 110, 197—200, 202, 204—08, 210, 212—16, 427.
- de Thygeson, Thyge, Klitinspektør, Landstingsmand, 579.
- Thyra, Prinsesse, 225, 326.
- „Tilskueren“, 320.
- Ting- og Raadstuebogen, Stadsbogen, 5, 8—11, 45.
- Tivoli, 271—72, 495.
- Tjenestefolk, 332.
- Tjenestemænd, 378.
- Tobaksrygning, 258, 455.
- Tode, Johann Clemens, Læge, Forfatter, 413.
- Told, 6.
- Toldboden, 239, 277, 416, 435.
- Toldbodvej, 217, 245.
- Toldembedsmænd, 352.
- Toldvæsenet, 430.
- Toogtredive Mænd, De, 270, 272—73, 277, 505.
- Topp, Chr. P. M., Musikinformator, 582—83.
- Torp, Carl, Professor, Retslærd, 222, 225—30, 232.
- Toyon, Mathieu, Kalkfabrikant, 90.
- Trant, Frederik Carl, Kollegie-deputeret, 186.
- Treffort, Hofguldsmed, 342.
- Trinitatis Kirke, 441, 467, 472, 474, 538, 543—44, 547—51, 554, 556—59.
- Troels-Lund, Troels, Ordenshistoriograf, Historiker, 300.
- Trondhjem, 556.
- Trondhjem Domkirke, 150.
- Trolle, Anna, g. m. Charles de Mornay, 463.
- Trolle, Lisebeth, g. m. Gabriel Sparre, 462—63.
- Trolle, Ture, 462—63.
- Truelssøn, Anders, 462.
- Trørød, 90.
- Tyrol, 310.
- Tyske Kompagni, det, 32, 163—64.
- Tyske Orden, den, 56.
- Tyskland, 8, 111, 130, 181, 377, 520.
- Tømmerhandlere, 495.
- Tømmerpladser, 495.
- Tømmerpladsvej, nu Reventlowsgade, 495.
- Tømmerstrejke, 246.

- Tøndersø (Tönnersjö) Herred, Halland, 51.
 Tønningen, 532.
- U**
 Udby, Student, 521.
 Uddebrudsen, Asser, 151.
 Udenrigsministeriet, 235.
 Udlændinge, 32, 329—60.
 „Ugeskrift for Retsvæsen“, 228.
 Ulfeldt, Corfitz, Rigshofmester, 231.
 Universitetet, 62, 82, 179—80, 220—22, 224—25, 228, 232—34, 318, 321, 426, 434, 438—39, 441, 444, 453, 520—40, 543, 545, 547—50, 555—59.
 Universitetsbygningen 1601, 82.
 Unter den Linden, Berlin, 513.
 Urmagere, 342—43, 352, 359.
 Ursula, St., Relikvier, 166.
 Uttecht, Christian, Traktør, 482—84.
- V**
 Vagt, 72, 76.
 Vagtparade, Kastellet, 251, 259.
 Vajsenhuset, 483.
 Valby, 151, 454.
 Valbykoner, 314.
 Valdemar Atterdag, Konge, 6—7, 155, 178.
 Valkendorf, Henning, Rigsraad, 54.
 Valkendorf, Kristoffer, Rigshofmester, 53—84.
 Valkendorfbogen, 53, 55, 57, 60—61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 78—79, 84.
 Valkendorfsgade, 53.
 Valkendorfs Kollegium, 53, 66, 80—82, 84.
 Walkendorp, Mecklenburg, 54.
 Vallensbæk, 265.
 Vallø Slot, 207.
 Vandkunsten, 76.
 Varde, 50.
 Vartov, 175, 476.
 Wasungen, 537.
 Vat, Hans Jensen, Raadmand, 18.
 Vedbæk, 90, 141.
 Vedel, Anders Sørensen, Præst, Historiker, 62.
 Vedel, Sophus, Overretsassessor, 231.
 Vedel, Valdemar, Professor, Litteraturhistoriker, 320—21.
 Ved Stranden, 233, 358, 492—93.
 Weilbach, Fr., Adjunkt, Arkitekturhistoriker, 205, 207.
 Vejerembedet, 74, 76.
 Vejerhuset, 74, 76.
 Vejviseren, 238—39, 357—60.
 Velfærdsudvalg, Borgerrepræsentationens, 376.
 Vendsyssel, 17.
 Wendt, Carl, Deputeret, 135.
 Venskabelige Selskab, det, 498, 501.
 Verdier, Slægt, 360.
 Vermehren, J. F. N., Professor, Maler, 304.
 Wernigerode, Tyskland, 490.
 Werra, Tyskland, 537.
 Versailles, 108, 329.
 Wessel, Johan Herman, Digter, 192, 414.
 Vesterallé, 495.
 Vesterbro, 283, 300, 495, 570.
 Westergaard, Proviantkommisær, 243.
 Vestergade, 64, 66, 150.
 Vester Kvarter, 64.
 Vesterport, 64, 66, 495.
 Vestindien, 487, 489.

- Vestindisk Kompagni, 186—87, 271 (se Rettelserne).
- Vestre Gasværk, 276.
- Vestrinck, Henrik, Orgelbygger, 429.
- „Vestsjællandske Avis, Den“, 572.
- Vette, Peder Christian, Grosse-
rer, 489.
- Wewer, Casper Wilhelm, Agent, 115.
- Wever, Michael Fabritius, 89.
- Wewerslyst, senere Enigheds-
lyst, 115, 124.
- Weylche, Tobaksspinder, 480.
- Weyse, C. E. F., Komponist, Or-
ganist, 503, 557—64, 566—67.
- Viborg, 16, 180—81, 538.
- Wien, 474.
- Viktoriagade, 282—84.
- Wildenradt, C. H., Landkommis-
sarius, Udskrivningsdirektør,
190—91.
- Wildersgade, 479, 576.
- Vildmanden (i Skindergade),
492.
- Vildmanden (ved Stranden),
493.
- Vildmanden (paa Østergade),
457—516.
- Vilhelm, St., Alter i Vor Frue
Kirke, 166.
- Wilhelm, Landgreve af Hessen,
257.
- Wilhelm III af Oranien, Konge
af Storbritannien og Irland,
334.
- Villem, Orgelmester, 517.
- Willich, Daniel Henrich, Gros-
serer, 487, 489.
- Vimmelskaftet, 270—71, 281—
82, 504, 513.
- Vin, 23, 32.
- Vind, Kristen, Lensmand, 78.
- Vinding, Poul, Professor, Høje-
steretsassessor, 543.
- Vinding, Rasmus, Professor, Re-
ferendar i Højesteret, 51.
- Windt, Pieter de, 126.
- Vingaardsstræde, 271, 476, 496.
- Vinhandlere, 343, 349, 352, 492.
- Vintapperlavet, 481, 492—94.
- Winther, Hans Christian, Guld-
smed, 270.
- Winther, Just Christensen, Juve-
lér, 270.
- Winther, Knud, Generalkrigs-
kommissær, 271, 274.
- Violoner, 329.
- Virum, 88, 98, 101, 123, 127—29,
131—35, 143.
- Wismar, 102.
- Vogelius, Peder Mogensen,
Præst, 270.
- Vognmandslavet, 101.
- Vohnsen, E. J. L., Skoleinspek-
tør, 300.
- Voigt, Christian E., Gartner,
484.
- Voldene, 72, 145, 151, 393, 416—
17, 475, 506, 513, 535.
- Wolff, Peter Gerhard, Agent,
187.
- Volmer, Axel, Overretssagfører,
514.
- Vordingborg, 16, 50.
- Vordingborg Slot og Len, 59.
- Vor Frelsers Kirke, 444, 449—50,
543, 547, 575—76.
- Vor Frue Kirke, 64, 82—84, 146
—52, 154, 162—66, 175, 180,
399, 410, 425—29, 433—39,
442—48, 460—61, 517—67.

- Vor Frue Kirke (Trondhjem), 557.
- Vor Frue Skole, 62, 66, 79, 82, 158, 519, 525, 529, 534.
- „Vor Ungdom“, 318.
- Worm, Peter, Justitsraad, 476.
- Wulff, Jacob, Marskandiser, 504.
- de Vulson, la Colombière, 351.
- Vurderingsmænd, 32.
- Vægt, Stadens, 27, 34.
- Vægtene, 37, 41, 501.
- Yde, Marinus L., Pressebureau-
chef, 235.
- Zahle, Ministerierne, 222, 224,
369, 371, 377—78, 382—84,
386.
- Zahle, C. Th., Statsminister, 370
—72.
- Zielcke, Hans H., Hoforganist,
488.
- Æbelholt Kloster, 172.
- Ægteskabsannoncer, 503.
- Økonomi, Stadens, 72, 74, 77.
Ø1, 33.
- Øm Kloster, 172.
- Øregaard Museum, 298, 314.
- Øresund, 46.
- Ørsted, Ministeriet, 223.
- Ørsted, A. S., Premierminister,
Retslærd, 224, 226.
- Ørsted, H. C., Professor, Fysiker,
273.
- Øsel, 56.
- Østerbro, 243.
- Østergade, 87, 457—63, 465—67,
470—73, 478—80, 482, 486—
88, 494, 496—97, 502—03, 506,
508, 510, 514—16.
- Østerport, 90, 102, 483.
- Østersøiske og guineiske Han-
delselskab, 187.
- Østervold, 464.
- Østre Borgerdydskole, 306.
- Østre Gasværk, 276.
- Østre Landsret i Bredgade, 196.
- Østrups Have, 507.

RETTELSER TIL 3. RÆKKE.

Opmærksomheden henledes især paa Rettelsen til II Binds Register:

Bd. I.

- S. 83, L. 7: Den skotske Frimurerloge „Carl til Løven“, læs: Den skotske Nation.
- S. 85, som L. 24 indsættes her ny Linje: 1824. Den skotske Frimurerloge „Carl til Løven“.
- S. 85, som L. 27 indsættes her ny Linje: 1833. Den skotske Frimurerloge „Carl til Løven“.
- S. 211: Sideoverskriften, 1633, læs: 1663.
- S. 213: Sideoverskriften, 1633, læs: 1663.
- S. 279: Billedunderskriften. Efter anden Opgivelse: Litografi af Bærentzen. 1836—37.
- S. 284, L. 2: Débenesse, læs Débénesse.
- S. 292, L. 12—13: villaen i Rosenvænget, læs: Søkvæsthuset.
- S. 294, L. 8 f. n.: af, læs: av.
- S. 320, L. 13: (1935), læs: (i „Zeitschrift für Politik“, Berlin 1936).
- S. 394, L. 2: En københavnsk Skuespillerinde:, læs: Skuespillerinder fra 18. Aarhundrede. XIII.
- S. 394, L. 17 f. n.: Worneskiold, læs: Wormskiold.
- S. 479, L. 17: foroven, læs: foroven¹⁾. — Følgende Note tilføjes:
- 1) Af Forfatterens, Oversergent Krohns Optegnelser i Hærens Arkiv fremgaar, at Højdetallet 1,80 m er en Fejl, der er indløbet under Bearbejdelse eller Trykning, idet Optegnelserne og en Skitse angiver Maalet 1,08 m. Fra den tilsynsførende Ingeniør ved Kloakkens Fjernelse foreligger en Skitse af Kloakkens Tværsnit med lidt afvigende Maal og Opbygning af Ledningen, hvilket kan forklares ved, at Ledningen faktisk ikke har været ens i hele Længden, maaske paa Grund af Reparationer i Tidens Løb. En Gengivelse af det nævnte Tværsnit samt en Plan, der viser Ledningens Beliggenhed, vil fremkom-

me i en Afhandling om Københavns Kloakforhold, der er under Forberedelse i Stadsingeniørens Direktorat.

S. 526, Sp. 1, L. 7: 216, læs: 216, 479.

S. 538, Sp. 1, som L. 16 indsættes her ny Linje: Stadsingeniørens Direktorat, 479. (Se Rettelserne i Bd. VI).

Bd. II.

S. 17, L. 14 f. n. og L. 1 f. n.: Krogen, læs: Kragen.

S. 296, L. 12: Klokkenborg, læs: Kokkenborg.

S. 443, L. 7 f. n.: 1892, læs: i 1890'erne.

S. 746, Sp. 2, L. 5 f. n.: 500—01, 403—15, læs: 403—15, 500—01.

I Registeret S. 755 er følgende Linjer faldet ud; de udfaldne Linjer følger paa særskilt Blad.

Mirabeau, Gabriel Honoré de Riquetti, Greve, fransk Politiker, 483, 495.	Mortensen, Hans (Bussert), Borgmester, 261.
Mirck (eller Mick), Otto, Løjtnant, 395—96.	Mortensen, Harald, Kustode, 294, 296, 332.
Missionshotellet i Vester Voldgade, 113—14.	Mortensen, Jens, Hosekræmmer, 177.
Modena, 516, 520, 531.	Moses, Abraham, Hosekræmmer, 180.
Mohrsen, Frederica Lovise, f. Lillienkiold, 112, 129, 132.	Mossin, Bernhard, Manufakturhandler, 287.
Mohrsen, Philip Ernst, Kaptajn, Overlods, 129.	Motzfeld, Maria, g. m. Joachim Schumacher, 285.
Moltke, Lensgreve, 583.	Motzfeld, Peter, Købmand, 285.
Moltke, A. W., Premierminister, Greve, 463.	Mozart, W. A., østrigsk Komponist, 520.
Moltke, Christian Julius Frederik August, Kammerjunker, Byfoged, 136.	Mudge & Dutton, Urmagere, 321.
Moltke, Dorothea Cathrine Margrethe, f. Colding, 136.	Munch, Lauritz, Højesteretsadvokat, 110—12, 116.
Moltke, Erik, cand. mag., 334, 347—48.	Munch, Zara, 111—12.
Moltke, J. G., Statsminister, Greve, 352.	Munck, G., Vinhandler, 287.
Monrad, Familien, 98.	Museet ved Rundetaarn, 333—66.
Monrad, D. G., Biskop, Politiker, 489.	Mylius, Magdalene Margrethe, f. Holmann, 133.
Moock, Jacob, Vintapper, 286.	Mylius, Peder Benzon, Justitsraad, Landsdommer, 133.
	Müller, Maria Dorthea, f. Haffner, 133.

- Müller, Peter Georg, Artilleri-
major, 133.
- München, 328, 444.
- Münter, Friederich, Biskop, Pro-
fessor, 333, 352—54.
- Møgelberg, A. N., Husejer, 498.
- Mølle, Kongens, uden f. Vester-
port, 217, 220.
- Mølle i Quitzows Bastion, 397.
- Møller, A. F., Tømremester,
244.
- Møller, A. P., Stadskonduktør,
119.
- Møller, Bartholomez, Bager, 377
—78.
- Møller, Jacob Jensen, Hose-
kræmmer, 178.
- Møller, Jens Christensen, Hose-
kræmmer, 180.
- Møller, Jens Nielsen, Hosekræm-
mer, 178.
- Møller, Jørgen Conrad Vilhelm,
Stationsforstander, 139.
- Møller, Laurids, Hosekræmmer,
179.
- Møller, Poul Martin, Digter, 36.
- Møller, Vilhelmine Marie Bern-
hardine, f. Stahlschmidt, 139.
- Mønster, Hans Peter Valdemar,
Kaptajn, 131.
- Mønster, Hansine Martine, f.
Spang, 131, 137.
- Møntergaarden i Klare Kloster,
216.
- Mønt-, Maal- og Vægtsystem,
316.
- Mørkegaard, 269.
- Mørkhøj, 265.
- Napoleon Bonaparte, fransk
Kejser, 529.
- Nationalmuseet, 209, 298, 302,
333, 351—52, 354, 362.
- Naturalteatret el. Natural- og
Husholdnings-Kabinettet, 323.
- Naville, Ernest, schweizisk Filo-
sof, 485, 496.
- Neapel, 519, 525.

Bd. III.

- Indholdsfortegnelsen, 1. Side, L. 13: Brandkorps, læs: Rednings-
korps.
- S. 42, L. 3: 1781, læs: 1681.
- S. 95, L. 8 f. n.: A. N. Olsen, læs: O. N. Olsen.
- S. 113, L. 6: Rundel, læs: Runddel.
- S. 150, L. 4: Abrahamsen, læs: Abrahamson.
- S. 152, L. 11: Torkil, læs: Torkel.
- S. 164, L. 14 f. n. udgaar.
- S. 164, L. 11 f. n.: 1798, læs: 1821.
- S. 166, L. 4 f. n.: Moltke, læs: Malthe.
- S. 174, L. 10 f. n.: Vópna fjord, læs: Vopnafjord.
- S. 177, L. 18 f. n., S. 178, L. 3, 5 og 11, 179, L. 16, 193, L. 9 og 17:
cr., læs: kurant.
- S. 183, L. 6 f. n.: Pd., læs: skippund.
- S. 184, L. 9—10: efternævnte, læs: nævnte.
- S. 189, L. 13 f. n.: den tid, læs: dens tid.

- S. 192, L. 10 f. n.: faa aar, læs: flere aar.
 S. 196, L. 4: men, læs: mens.
 S. 198, L. 18: samt, læs: som.
 S. 230, L. 9: Chrstf., læs: Christopher.
 S. 269, L. 12 f. n.: *Wall*, læs: *Woll*.
 S. 362, L. 1 f. n.: Sophie, læs: Caroline.
 S. 366, L. 9 f. n.: R. S. Nebelong, læs: N. S. Nebelong.
 S. 430, Noten. Tilføj: Jvf. ogsaa Forordet til G. Howardy: „Hammurabis Lov. Oversat fra Grundteksten“ (1926).
 S. 442, L. 2 f. n.: Kneyl, læs: Kneynl.
 S. 610, Sp. 1, som L. 21 indsættes her ny Linje: *Møller, Carl, Glarmester, 269—72*.
 S. 623, Sp. 1, som L. 16 f. n. indsættes her ny Linje: *Woll, V., Politimester, 266—69*.

Bd. IV.

- S. 46, L. 3 f. n.: Original, læs: Kopi.
 S. 46, L. 1 f. n. Tilføj: Originalen findes i „Kollegiebrev“ fra Januar 1838 (St. A.).
 S. 53, 61, 83, 123 og 191 er Billederne vendt forkert; jvf. Hist. Med. 3. Rk., IV Bd., S. 572.
 S. 266, L. 17 f. n.: *Oscar*, læs: *Osvald*.
 S. 635, L. 1 i Billedunderskriften: $\frac{3}{4}$, læs: $\frac{2}{3}$.
 S. 684, Sp. 1, L. 12: tilføj: (se Rettelserne).
 S. 690, L. 1 f. n.: 226, læs: 266.

Bd. V.

- S. 91, L. 4: Standshauptmand, læs: Stadshauptmand.
 S. 92, L. 6: pa, læs: paa.
 S. 102, L. 18: Bachager, læs: Barchager.
 S. 106, L. 16 f. n.: Intiution, læs: Intuition.
 S. 167, L. 2: L. udgaar.
 S. 208, L. 2 f. n.: Kbrvn., læs: Kbhvn..
 S. 218, L. 9 f. n.: Kgs, læs: Kgs..
 S. 290, L. 13 f. n.: Anlæggese, læs: Anlæggelse.
 S. 386, L. 4—6 f. n.: der i 1720 anonymt udgav sin Bog: *Kjøbenhavns Beskrivelse 1168—1711*, hvori han siger, læs: hvis Bog *Den kongelige Residensstad København* blev udgivet anonymt 1720; heri siger han S. 42.
 S. 387, L. 1: *Himmelstrup*, læs: *Hammelstrup*.
 S. 387, L. 3 f. n.: Den kgl. Residentz og Stabelstad Kjøbenhavns

Beskrivelse 1168—1711, læs: Bogens fulde Titel i Udgaven 1720 er: Dend Kongelige Residents Stad Kiøbenhavn som Ligger i Enden af Øster-Søen imod Øresund i Sædland i Danmark/Dends Begyndelse/Opkomst/og Endeel af det/som der udi er passeret, Af en og anden Krønike uddragen fra 1168 til 1711. I de tre følgende Udgaver (1757, 1787, 1800), som har Titlen: Den Kongelige Residentz- og Stabel-Stad Kiøbenhavns (Historiske) Beskrivelse, kaldes den nævnte Landsby ikke *Hammelstrup*, men *Himmelstrup*.

- S. 445, L. 14: 19, læs: 18.
- S. 448, L. 1: Vincent, læs: Vincents.
- S. 610, L. 18 f. n.: Københavns, læs: Hovedstadens.
- S. 620, Sp. 2, L. 17 f. n.: Københavns, læs: Hovedstadens.
- S. 629, Sp. 2, L. 1: Ladegaarden, 289, læs: Ladegaarden, 85, 289.
- S. 630, Sp. 1, L. 14: Vincent, læs: Vincents.
- S. 630, Sp. 2, L. 2—6 f. n. flyttes til S. 631, Sp. 1, L. 9.
- S. 631, Sp. 1, L. 2 og 3—4 ombyttes.
- S. 633, Sp. 2, L. 14: C. G., læs: G. C.
- S. 637, Sp. 1, L. 19 og 20 ombyttes.
- S. 641, Sp. 2, L. 18 flyttes til L. 14.
- S. 642, Sp. 1, L. 4 og 5—6 ombyttes.
- S. 642, Sp. 1, L. 17 og 18 ombyttes.
- S. 642, Sp. 1, L. 16 f. n.: L. udgaar.
- S. 642, Sp. 1, L. 15 f. n.: 400, læs: 401.
- S. 642, Sp. 2, L. 20: 44, 146, læs: 44, 85, 146.

Bd. VI.

- S. 20, L. 11 f. n.: 1422, læs: 1442.
- S. 38, L. 17: bevise, læs: bevises.
- S. 93, L. 6: Frédéric, læs: Frédéric.
- S. 174, L. 3: Borgere, læs: Bagere.
- S. 191, L. 5: Forantaltninger, læs: Foranstaltninger.
- S. 271, L. 15: ostindiske, læs: vestindiske.
- S. 279, L. 1: 1938, læs: 1838.
- S. 280, L. 12: 1838, læs: 1839.
- S. 280, L. 4 f. n.: fremsommelig, læs: fredsommelig.
- S. 334, L. 17: Frankring, læs: Frankrig.
- S. 341, L. 1: Pontac, læs: Pontacq.
- S. 341, L. 3 f. n.: frans., læs: franç.
- S. 350, L. 18: Sally, læs: Saly.
- S. 352, L. 10: Le, læs: La.

- S. 354, L. 10 f. n.: 1654, læs: ifølge Dansk biografisk Leksikon 1665.
- S. 355, L. 4—6 f. n.: da han i 1717 havde købt store Jordegodser paa Nordfyen, oprettedes Grevskabet Gyldensteen for ham og hans Descendenter, læs: 1717 blev han med Hustru og Datter optaget i den danske Grevestand med Navnet Gyldensteen. 1719—20 købte han paa Nordfyen store Jordegodser, der 1720 oprettedes til et Grevskab under Navn af Gyldensteen (jvf. Dansk biografisk Leksikon).
- S. 356, L. 1—8: Det var i de oversøiske Kompagniers gyldne Dage, og Grev Gyldensteen, som i Mellemtiden var stegen til Geheimekonferensraad, var Medstifter baade af det ostindiske Kompagni i 1728 og af det kinesiske i 1732 og anbragte Kapitaler i begge Foretagender. Ligeledes var han en af Grundlæggerne ved den første danske Banks Oprettelse 1736, læs: Grev Gyldensteen var Direktør i det ostindiske Kompagni og i 1732 Medstifter af det asiatiske og anbragte Kapital i begge Foretagender. Ligeledes var han en af Grundlæggerne ved den første danske Banks Oprettelse 1736. Ifølge Dansk biografisk Leksikon blev han Geheimekonferensraad 1738.
- S. 356, L. 15: 1745, læs: , ifølge Dansk biografisk Leksikon 1749.
- S. 356, L. 7 f. n.: Franc., læs: Franç.
- S. 358, L. 17: Franc., læs: Franç.
- S. 358, L. 13 f. n.: Frédéric, læs: Frédéric.
- S. 358, L. 12 f. n.: 1762, læs: 1763 ifølge Dansk biografisk Leksikon.
- S. 359, L. 9 f. n.: Marmilod, læs: Marmillod.
- S. 359, L. 18: Paul, læs: Pierre.
-

